

UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

České dějiny

Disertační práce

Mgr. Daniel Baránek

Emancipační židovské komunity na Moravě a ve Slezsku

Emancipatory Jewish Communities in Moravia and Silesia

Vedoucí práce: prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc.

2018

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 10. října 2018

Daniel Baránek

Abstrakt

Disertační práce se věnuje tématu židovských komunit, které mohly na Moravě a ve Slezsku vzniknout v důsledku občanskoprávní emancipace židů v polovině 19. století. Jednotlivé kapitoly se zaměřují na různé aspekty emancipačních židovských komunit od jejich vnějších institucionálních projevů až po jejich vnitřní sociální struktury, jež odrážely pluralitu proměňujících se náboženských, nacionálních a politických identit uvnitř židovské společnosti.

Pozornost je nejdříve věnována právním a demografickým předpokladům pro vznik a vývoj židovského osídlení v místech, kde židé před zrovnoprávněním v zásadě nesměli bydlet. Emancipační židovské komunity nevznikaly jako pouhé shluky příslušníků židovské menšiny, nýbrž jako organizovaná náboženská společenství, proto práce věnuje velký prostor genezi drobných modlitebních společenství ještě před zrovnoprávněním, jejich přeměně na náboženské spolky a náboženské obce, pokusům o přeměnu náboženských obcí na „lidové“ (demokratické či národní) obce i jejich degradaci a zničení nacistickou okupační správou. Práce zkoumá různé faktory, jež „organizaci židovstva“ ovlivňovaly (postoj státních úřadů, proměny legislativního rámce, snahy tradičních židovských komunit o udržení svého postavení), čímž se otevírá otázka míry autonomie židovské náboženské společnosti vůči státu a její rovnosti s ostatními státem uznanými církvemi. Dále se tak text dostává k problematice vzájemných vztahů mezi různými židovskými komunitami (tradičními a emancipačními komunitami, náboženskými spolky, náboženskými obcemi, svazy náboženských obcí).

Druhá část disertační práce se zaměřuje na vnitřní záležitosti emancipačních židovských komunit. Nejdříve odhaluje charakter židovských náboženských spolků a náboženských obcí pomocí analýzy stanov těchto institucí a dále zkoumá snahy o jejich demokratizaci a ponárodnění tak, aby kromě náboženských úkolů plnily také sociální, kulturní a nacionální funkce. Text se poté věnuje dynamice finančního zázemí lokálních židovských náboženských organizací a sleduje (ne)úspěšnost snah zajistit tradování židovské víry pomocí institucionálních a hmotných prostředků. Poslední a nejobsáhlejší kapitola se zaměřuje na pluralitu emancipačních židovských komunit, identitu různých skupin uvnitř židovské společnosti, jejich vzájemným vztahům a jejich reprezentaci v zastupitelských orgánech náboženské obce. Práce se tak dostává ke zkoumání procesu odcizování židovské náboženské obce jejím příslušníkům a proměně židovského pospolitého společenství na odosobněnou a institucionalizovanou společnost.

Závěr disertační práce rekapituluje různé roviny židovské emancipace a vrací se k obecnějším otázkám židovských kolektivních práv, emancipačních procesů uvnitř jednotlivých židovských komunit i různorodosti židovských identit.

Klíčová slova: emancipace, židé, židovská komunita, židovský náboženský spolek, židovská náboženská obec, svaz židovských náboženských obcí, zákon o židovské náboženské společnosti, náboženská autonomie, nacionální autonomie, identita náboženská, identita národní, liberalismus, sionismus, českožidovské hnutí, religiozita, Morava, Slezsko

Abstract

The dissertation deals with the theme of the Jewish communities that were able to originate in Moravia and Silesia as a result of the civil emancipation of Jews in the middle of the 19th century. The individual chapters focus on the different aspects of the emancipatory Jewish communities from their external institutional manifestations to their internal social structures, which reflected the plurality of transforming religious, national and political identities within Jewish society.

Attention is first devoted to the legal and demographic prerequisites for the establishment and development of Jewish settlement in the places where the Jews were not allowed to live before the emancipation. The emancipatory Jewish communities did not emerge as mere clusters of members of the Jewish minority, but rather as organized religious communities. Therefore, the work devotes great space to the genesis of small pre-emancipatory prayer fellowships, to their transformation to religious associations and religious communities, then focuses on attempts to transform the religious communities into democratic or national ones and on their degradation and destruction by the Nazi occupiers. The thesis examines the various factors influencing the "organization of Jewry" (attitude of the state authorities to the Jewish society, changes in the legislative framework, efforts of the traditional Jewish communities to maintain their position). It opens the question of the degree of autonomy of the Jewish religious society towards the state and its equality with other state-recognized churches. The thesis then focuses on the issue of mutual relations between different Jewish communities (traditional and emancipatory communities, religious associations, religious communities, federations of the Jewish religious communities).

The second part of the dissertation deals with the internal affairs of the emancipatory Jewish communities. It first reveals the character of Jewish religious associations and religious communities by analyzing the statutes of these institutions, and further examines the efforts to democratize them and nationalize them so that they fulfill not only religious tasks, but also social, cultural and national functions. The text then focuses on the dynamics of the financial base of local Jewish religious organizations and traces the successfulness of the efforts to ensure the tradition of the Jewish faith through institutional and material means. The last and most comprehensive chapter focuses on the plurality of the emancipatory Jewish communities, the identity of different groups within the Jewish society, their mutual relations and their representation in the administration of the Jewish religious communities. The work thus comes to the examination of the process of alienating the Jewish religious community to

its members and the transformation of the Jewish community into an estranged and institutionalized society.

The conclusion of the dissertation recapitulates different levels of the Jewish emancipation and returns to more general questions of Jewish collective rights, emancipation processes within individual Jewish communities and of diversity of Jewish identities.

Keywords: emancipation, Jews, Jewish community, Jewish religious association, Jewish religious community, Federation of Jewish religious communities, Law on the Jewish Religious Corporation, religious autonomy, national autonomy, religious identity, national identity, liberalism, Zionism, Czech-Jewish movement, religiosity, Moravia, Silesia

Obsah

Úvod.....	10
Destabilizovaná identita emancipovaných.....	10
Série mikrostudií.....	15
Vrstvy židovských komunit.....	22
Poděkování.....	24
Právní a demogeografické předpoklady.....	25
Pod ochranu vrchnosti.....	25
Tolerovaná struktura židovského osídlení.....	31
Revoluce i pro židy?.....	34
Dočasné zrovnoprávnění.....	37
Zbrzdění migrace.....	40
Brány ghetta se otevřely.....	42
Částečná integrace.....	45
Stagnace emancipačních komunit.....	50
Vyhánění z pohraničí.....	52
Napětí ve vnitrozemí.....	55
Decimace emancipačních komunit v Protektorátu.....	59
Lokální koncentrace a deportace.....	62
Formování emancipačních náboženských obcí.....	66
Omezení modliteb s tórou.....	66
Ilegální modlitby.....	70
Institucionalizace komunity.....	72
Konzervace postavení „tradičních“ židovských obcí.....	74
Brněnský precedent.....	77
Administrativní benevolence.....	79
Pokus o administrativní vyřešení „provizoria“.....	83
Krach administrativního přístupu.....	87
Obrat k legislativnímu řešení.....	90
Zadrhnutí tvorby zákona.....	93
Panská sněmovna.....	97
Poslanecká sněmovna.....	99
Výsledná podoba zákona a jeho realizace.....	103
Stálost nového systému.....	106
Marné pokusy o zřízení svazů židovských náboženských obcí.....	110
Cesta k moravskému a slezskému svazu.....	112
Nejvyšší rada svazů židovských náboženských obcí.....	115
Paralýza, degradace a likvidace.....	118
Autonomie vůči státu.....	123
Právní subjektivita místo autonomie.....	123
Hledání míry autonomie.....	126
Limitovaná autonomie.....	128
Nerovná autonomie.....	131
Negarantovaná, ale rovná autonomie.....	134
Zrádné intervence.....	136
Zrušení autonomie.....	138
Autonomie vůči ostatním židovským komunitám.....	140
Minjany.....	140
Teritoriální náboženské spolky.....	143
Ortodoxní náboženské spolky.....	145
Moravský zemský rabinát.....	147
Moravsko-židovská zemská podstata.....	150

Moravský svaz vs. zemský fond.....	153
Zemské svazy vs. náboženské obce.....	156
Základní pravidla náboženských institucí.....	160
Soukromé smlouvy a takanot modlitebních společenství.....	160
Stanovy židovských náboženských spolků.....	163
Přitažlivost statusu náboženské obce: výhradní a povinné členství.....	165
Matriční obvody a rozšíření teritoria.....	167
Emancipace emancipačních náboženských obcí.....	170
Židovská lidová obec.....	175
Nelegalizovaný projekt.....	177
Vnucené úkoly a rasové členství.....	181
Rozkvět a úpadek náboženských institucí.....	183
Obětavé budování náboženských spolků.....	183
„Provizorní“ zajištění náboženských obcí.....	185
Paradox institucionalizace.....	189
Poválečné finanční potíže.....	192
Pokles religiozity.....	195
Společenství vs. společnost.....	200
Pluralita židovské společnosti.....	202
Prosazení vůle společenství.....	202
„Pokrokoví“ představitelé emancipačních komunit.....	205
Reorganizace volených orgánů.....	209
Volební kurie: konzervace liberální elity.....	211
Ženy pod dozorem.....	216
Vzpouza proti paternalismu.....	218
Od studentských k lidovým spolkům.....	225
Vyloučení cvičenci.....	232
Zápas o mládež.....	235
Periferie sociální a teritoriální.....	237
Limity sionismu.....	240
Židovské národní rady.....	244
Revoluční kompromisy.....	247
Iluzorní demokratizace.....	252
Židovsko-němečtí liberálové v nových podmínkách.....	255
Příliš radikální sionisté.....	258
Konstruktivní spolupráce.....	263
Čeští židé?.....	266
Problémoví zaměstnanci.....	268
Zrádné vítězství sionistů.....	273
Závěr: mnohvrstevná emancipace.....	278
Zrovnoprávnění židovstva.....	278
Emancipované židovské komunity.....	280
Generační emancipace.....	282
Hledání autenticity.....	286
Perspektivy výzkumu.....	289
Přílohy.....	291
Textové přílohy.....	291
Tabulky.....	323
Grafy.....	368
Mapy.....	370
Prameny a literatura.....	377
Archivní prameny.....	377
Internetové zdroje.....	379

Dobové noviny.....	380
Dobové tisky, vzpomínky a edice.....	380
Sekundární literatura.....	383

Úvod

Destabilizovaná identita emancipovaných

Právo židů na uznání jejich lidství bylo zpečetěno zákonem, brány ghetta se otevřely, „žid“ vykročil ven na svobodný vzduch kultury. To se však neobešlo bez nebezpečí.

— Michael Feith¹

Přiznání rovných občanských práv židům ústavou roku 1849 a znovu roku 1867 představovalo určující faktor židovských dějin (nejen) v českých zemích od poloviny 19. do poloviny 20. století. Zpečetění občanských práv zákonem umožnilo židům nejen svobodný rozvoj, ale také je postavilo před dvě závažné výzvy. Židé se především museli vyrovnávat se skutečností, že samotné právní prostředky nestačily k dosažení sociálního uznání a ideálu tolerantní společnosti a že se část obyvatel přikláněla k modernímu antisemitismu. Především toto nebezpečí měl na mysli Michael Feith, představitel moravské lóže B'nai B'rith, v uvedeném citátu z roku 1901. Propuštění z područí různých diskriminačních opatření ovšem židy zároveň postavilo také před ještě naléhavější otázku židovské identity, neboť jak upozorňuje teoretik emancipace Ernesto Laclau, „*je dobře známou historickou zkušeností, že opoziční síla, jejíž identita je konstruována v rámci konkrétního mocenského systému, je vůči tomuto systému nejednoznačná, protože tento systém je tím, co brání konstrukci identity, ale zároveň je i podmínkou její existence. Vítězství nad systémem destabilizuje identitu vítězné síly.*“² Jinými slovy, emancipace destabilizuje identitu emancipovaných.

Dosavadní literatura si všímala především oněch vnějších výzev a věnovala se socioekonomickému postavení židů³ a jejich vztahu s okolní společností. Větší pozornost přitom byla věnována spíše problematické stránce soužití s okolním obyvatelstvem,⁴ což je sice jistě velmi důležitá stránka židovských dějin, ale jak vyplývá mj. z práce Michala Frankla, dějiny

---

¹ FEITH, Michael. *Ziel und Zweck der Bne-Brith-Vereinigungen: Referat erstattet in der Sitzung der „Moravia“ am 23. Februar 1901.* Brünn: Isr. Humanitäts-Verein „MORAVIA“, 1901. S. 6–7.

² LACLAU, Ernesto. *Emancipace a radikální demokracie.* Praha: Karolinum, 2013. S. 60.

³ Zejm. ŽUPANIČ, Jan. *Židovská šlechta podunajské monarchie: Mezi Davidovou hvězdou a křížem.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012. • Socioekonomickému postavení židů se dále věnuje řada prací biografického rázu, viz dále.

⁴ FRANKL, Michal. „*Emancipace od židů*“: *Český antisemitismus na konci 19. století.* Praha – Litomyšl: Paseka, 2007. • FRANKL, Michal; SZABÓ, Miloslav. *Budování státu bez antisemitismu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015. • PULZER, Peter. *The Rise of Political Anti-Semitism in Germany & Austria.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1988. • STROBACH, Vít. *Židé: národ, rasa, třída.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015.

antisemitismu vlastně nejsou ani tak dějinami židů, jako spíše okolní společnosti.⁵ Překvapivě malé množství autorů se doposud věnovalo dopadu emancipace na samotnou židovskou společnost a na její vývoj v podmínkách rovnoprávnosti. Především je třeba vyzdvihnout práci Michaela L. Millera *Moravští Židé v době emancipace*, jejíž celá druhá polovina se věnuje průběhu a bezprostředním důsledkům zrovnoprávnění židů na Moravě v letech 1848–1851 a v závěru letmo nastiňuje další vývoj dějin židovské společnosti do konce 60. let 19. století.⁶ Janusz Spyra zašel časově dále a ve své knize *Żydzi na Śląsku Austriackim 1742–1918* popsal právní a institucionální rámec dějin židů v Rakouském Slezsku až do rozpadu habsburské monarchie.⁷ Hillel J. Kieval a Kateřina Čapková se při zkoumání židovských identit omezili víceméně jen na prostor Čech, což je vzhledem k odlišnosti identity moravských a slezských židů pochopitelné.⁸ Podobné zkoumání je pro Moravu k dispozici jen ve formě studie, kterou napsala Marsha Rozenblit.⁹ Pro období 1848–1942 tedy pro Čechy a Moravu chybí novodobá odborná práce, která by zkoumala demografické, právní a institucionální zázemí židovské společnosti,¹⁰ pro Moravu a Slezsko zase chybí rozsáhlejší práce věnující se identitě židů.

Z tohoto stavu vycházím ve své práci o emancipačních židovských komunitách na Moravě a ve Slezsku, jak označuji ty židovské komunity, které mohly na Moravě a ve Slezsku vzniknout díky emancipaci židů v polovině 19. století. Na jednu stranu se snažím prozkoumat židovské institucionální struktury, na druhou stranu také židovské identity. Tyto dvě stránky života židovské společnosti přitom nestojí vůči sobě v opozici, nýbrž spolu velmi úzce souvisí. Židovská identita vznikala a utvářela se identifikací se společenstvím definovaným židovsky, ať už v náboženském, nebo nacionálním smyslu. Takové společenství pak

⁵ „Ačkoli postavení židovské menšiny a hospodářský vliv židovských podnikatelů hrají v antisemitské propagandě značnou roli, nejsou reálné konflikty mezi Židy a většinovou společností samy o sobě zdrojem antisemitismu. Antisemitismus souvisí především s proměnami a problémy majoritní společnosti, které byly vysvětlovány pomocí teorie židovského spiknutí. [...] Formování antisemitských ideologií více než s hospodářským postavením Židů souvisí s proměnami nacionalismu a názorů na společenské uspořádání většinových společností. [...] nedomnívám se, že by reakce židovských organizací nebo státních orgánů zásadním způsobem ovlivňovaly podobu a sílu moderního českého antisemitismu.“ • Frankl, *Emancipace...*, s. 15–16, 19.

⁶ MILLER, Michael Laurence. *Moravští Židé v době emancipace*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015. S. 186–316.

⁷ SPYRA, Janusz. *Żydzi na Śląsku Austriackim 1742–1918*. Katowice: Muzeum Śląskie, 2005.

⁸ KIEVAL, Hillel J. *Formování českého židovstva: Národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870–1918*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2011. • ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*. Praha - Litomyšl: Paseka, 2013.

⁹ ROZENBLIT, Marsha L. *Creating Jewish Space: German-Jewish Schools in Moravia*, 2013, roč. 44.

¹⁰ Stručný přehled říšských a zemských právních norem týkajících se moravských židů nabídl Vlastimil Svěrák. O celistvý přehled dějin moravských židů v druhé polovině 19. století se naposledy pokusil roku 1908 Theodor Haas. • SVĚRÁK, Vlastimil. *Moravští židé ve světle zákonů v letech 1848–1918*. In *XXVI. mikulovské sympozium: Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. Mikulov: Státní okresní archiv Břeclav, 2003. S. 31–35. • HAAS, Theodor. *Die Juden in Mähren*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag Max Hickl, 1908.

vytvářelo určité mechanismy a pravidla fungování, až nakonec získalo institucionální podobu. Instituce jsou tedy do značné míry projevem určité identity, a proto také považují jejich výzkum za důležitý. Identitu a instituce chápou jakou součást téže „ontologické struktury“, o níž pojednává Martin Heidegger ve svém díle *Bytí a čas*:¹¹

Pobyt zprvu vždy již odpadl od sebe sama jako autentického ‚moci být sebou‘ a propadl ‚světu‘. Propadnutí ‚světu‘ znamená rozptýlenost v ‚bytí spolu‘, pokud je toto spolubytí ovládáno ‚řečmi‘, ‚zvědavostí a dvojznačností. [...] [Takové spolubytí] budí zdání, že [...] je s to zaručit mu [tj. pobytu] jistotu, ryzost a plnost všech možností jeho bytí. Sebejistota a rozhodnost neurčitého ‚ono se‘ stále více potlačuje potřebu autentického naladěného rozumění. Domnění neurčitého ‚ono se‘, že zajišťuje a vede plný a pravý ‚život‘, vnáší do pobytu zklidnění [...]. Upadající ‚bytí ve světě‘ samo sebe svádějí, je zároveň zklidňující. Toto zklidnění v neautentickém bytí nesvádí nicméně k zastavení a nečinnosti, nýbrž vhání nás do živelného ‚provozu‘. Ani teď tedy upadlost do ‚světa‘ nedochází klidu. [...] Upadlé ‚bytí ve světě‘, svádějí a zklidňující, je zároveň odcizující. [...] Svádějí a zklidňující odcizenost upadání vede svým vlastním pohybem k tomu, že se pobyt v sobě samém zaplétá. [...] Pobyt padá ze sebe sama do sebe sama, do nezakotvenosti a nicotnosti neautentické každodennosti. Tento pád mu však díky veřejnému výkladu zůstává skryt, a to tak, že je vyložen jako ‚vzestup‘ a ‚konkrétní život‘. [...] Upadání odhaluje bytostnou ontologickou strukturu pobytu samého. [...] Existenciálně-ontologická interpretace tudíž také nečiní žádné ontické výpovědi o ‚zkaženosti lidské přirozenosti‘, nikoli proto, že by jí chyběl potřebný důkazový materiál, nýbrž proto, že její problematika leží před každou výpovědí o zkaženosti a nezkaženosti. Upadání je pojem pro ontologický pohyb.

Lidské bytí ve světě osciluje mezi hledáním své autenticity a zklidňujícím identifikováním se s již existujícím kulturním porozuměním světu. Thomas Bedorf nicméně upozorňuje, že kolektivní identita se vyznačuje zásadním paradoxem. Otázka „Kdo jsme my?“ na jednu stranu předpokládá již existující identitu („my“), ale zároveň musí být tato identita teprve ustavena („kdo?“). Tento rozpor je však maskován. Skupina vystupuje navenek, jako by byla homogenní a jako by již její identita byla definována a ukotvena. Jako taková se snaží dosáhnout uznání a přijímá své členy, ovšem ve skutečnosti se kolektivní identita ustavuje teprve v procesu uznání a přijímání členů.¹² Z tohoto pak Jean-Luc Nancy vyvozuje závěr „*Nikdy identita, vždy identifikace.*“¹³ aby tak vyjádřil inherentní nestálost identity.

¹¹ HEIDEGGER, Martin. *Bytí a čas*. Praha: OIKOYMENH, 2008. S. 209–213.

¹² BEDORF, Thomas. *Verkennende Anerkennung: Über Identität und Politik*. Berlin: Suhrkamp, 2010. S. 104–105.

¹³ Bedorf, *Verkennende Anerkennung...*, s. 117.

Paradox kolektivní identity se projevuje i v případě židovských spolků a náboženských obcí. Každý spolek musel mít ze zákona stanovy,¹⁴ v nichž zakladatelé spolku explicitně vyjádřili, jakou identitu (náboženskou, sionistickou aj.) chtějí společně budovat. Určitá identita zde tedy opět není jakýsi realizovaný statický stav, nýbrž jedná se o cíl, kterého chtějí členové spolku teprve dosáhnout a s nímž se ve větší či menší míře ztotožňují. Deklarovaná identita spolku navíc postupem času mohla přestat odpovídat očekávání většiny spolkových členů. V takovém momentě došlo v ideálním případě ke změně stanov, v praxi však spolky ne vždy své stanovy opravdu změnily, neboť jejich představitelé občas nebyli ochotni podstoupit úřední procedury předepsané zákonem. Proto je při zkoumání identity důležitá nejen analýza stanov, nýbrž také členstva spolků, neboť členové se identifikovali nejen s idejemi a praktickou činností spolku, ale často (a asi zejména) s pospolitým společenstvím, které se na základě stanov utvořilo. Spolek tak mohl mít třeba charakter sionistického „identitotvorného centra“, pokud jeho stanovy sice neobsahovaly o sionismu ani slovo, ale jeho představitelé patřili mezi velmi aktivní sionisty. Zároveň je třeba mít na paměti, že zákony o spolkovacím právu a o židovské náboženské společnosti ukládaly spolkům a náboženským obcím hlásit pouze jména svých představitelů, nikoli všech svých členů.¹⁵ Navíc zdaleka ne všechny židovské korporace tuto povinnost svědomitě plnily. Výzkum „identitotvorných center“ se tak nutně musel omezit v zásadě jen na osoby, které se nejaktivněji podílely na činnosti židovské náboženské obce a židovských spolků.¹⁶ Ohledně nábožensko-rituální, kulturní, jazykové, národnostní nebo politické identity řadových členů židovské společnosti lze sice zejména na základě různých statistických údajů dojít třeba i k vysoce pravděpodobným hypotézám, stále se však jedná spíše o tušení a odhady, než popis historické reality. Na druhou stranu osoby, které se činnosti „identitotvorných center“ účastnily jen malou měrou, se vlastně příliš nepodílely ani na „vzájemném vyjednávání“ o obsahu židovské identity.

Při zkoumání institucionálních a sociálních struktur židovské společnosti a pátrání po různorodých odpovědích na „destabilizovanou identitu emancipovaných“ je tedy třeba mít stále na paměti paradoxní, dynamický a mnohoznačný charakter identity, oscilaci mezi autenticitou a odcizením i metodologické limity plynoucí z podstatné neúplnosti dochovaných pramenů. Zároveň je třeba překročit primárně pozitivní význam slov jako „budování“ či „tvorba“ a primárně negativní význam slov jako „úpadek“ či „zánik“. Popisují-li ve své práci

¹⁴ RGBL. 134/1867, § 4.

¹⁵ RGBL. 134/1867, § 12. • RGBL. 57/1890, § 9.

¹⁶ Srov. ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: Národní identita Židů v Čechách 1918-1938*. Praha - Litomyšl: Paseka, 2013. S. 311.

„vznikání“ společenství nebo „budování“ institucí, lze samozřejmě ocenit schopnost dotyčných lidí domluvit se a spolupracovat na společné věci, ovšem zároveň je třeba pamatovat na úskalí institucionalizace v podobě odcizení. V tomto světle pak „úpadek“ institucí není třeba chápat negativně, nýbrž jako prostý důsledek úsilí jednotlivců po nalezení nové identity, jež by lépe odpovídala jejich autenticitě.

S identitou úzce souvisí psaní slova žid/Žid. Podle platných pravidel českého pravopisu se příslušníci národních skupin píšou velkým písmenem, členové náboženských skupin malým. Jelikož chci ve své práci mimo jiné ukázat pluralitu židovské společnosti a židovských identit, snažím se při popisu historické skutečnosti – slovy Víta Strobacha – vyhnout všemu, „co v českém jazyce [...] pomáhá navozovat představu o (všech) židech jako národní skupině a implicitně přispívá k marginalizaci nenárodních židovských identit.“¹⁷ Psaním malého písmene tedy chci prokázat respekt vůči identitě všech jednotlivých příslušníků židovské společnosti, kteří byli často národnostně indiferentní, nebo se hlásili k jiné než židovské národnosti. Velké písmeno vyhrazení jen těm osobám, které se prokazatelně hlásily k židovské národní identitě anebo které byly proti své vůli považovány za Židy nacistickými normami (tj. osoby židovského původu nehlásící se k židovskému vyznání). Ostatně v českých zemích se všechny osoby židovské národnosti až na ojedinělé výjimky hlásily k židovskému náboženství.¹⁸ Definice „žida“ jako osoby „židovského vyznání“ má navíc tu výhodu, že konfese byla až do poloviny 20. století objektivně zaznamenávanou skutečností, deklarovanou zejména v matričních záznamech a při sčítáních lidu. Malé písmeno pak v mé práci vypovídá jen a pouze o této objektivní skutečnosti, nikoli o subjektivní motivaci k deklarování židovského vyznání a o míře religiozity, etnického či jiného cítění.

Pro přesnější porozumění považuji za důležité dále vyjasnit, v jakém smyslu užívám pojmy „komunita“, „společenství“ a „společnost“. Pod pojmem „komunita“ rozumím teritoriálně vymezenou skupinu obyvatel židovského vyznání, aniž bych hodnotil vzájemné vztahy mezi jejími příslušníky. Tato práce se přitom týká těch komunit, jež se nacházely na té části Moravy a Slezska, jež se v dané době nacházelo na území rakouského, resp. československého státu. Pomínám tak vývoj ŽNO Bílsko a Skočov po roce 1918, kdy se ocitly na území Polska. Ostatní dva zmíněné pojmy používám jako *ideální typy*, které vypracoval

¹⁷ Strobach, *Židé...*, s. 14–15.

¹⁸ Srov. KÁRNÝ, Miroslav. „Konečné řešení“: *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991. S. 122–123, pozn. 13. : „Protože u nás všechny osoby židovské národnosti byly židovského náboženství, zatímco většina protektorátních obětí ‚konečného řešení židovské otázky‘ se k židovské národnosti nehlásila, zvolil jsem psaní malým počátečním písmenem, pokud píšou o osobách, které byly určeny stát se obětí této genocidy.“

sociolog Ferdinand Tönnies. V pospolitém „společenství“ (*Gemeinschaft*) hrají velkou roli příbuzenské vztahy, sousedská důvěrnost, přátelství, podobné politické představy a sdílený náboženský život.¹⁹ Příslušníci „společnosti“ (*Gesellschaft*) sice také mohou žít vedle sebe a tvořit „komunitu“, ovšem jejich vztahy již nejsou určovány důvěrností a činností, jež by vyjadřovala jednotu, ale spíše „transakcemi a kontrakty“.²⁰

Série mikrostudií

Při výzkumu identity, jež je tedy záležitostí *spolubytí*, pobytu jednotlivce v kolektivu, je potřeba sestoupit na úroveň jednotlivých společenství, nebo dokonce jednotlivců. Snaha vystoupit zpět na vyšší úroveň, skloubit zkoumání institucí a identit v rámci širšího regionu a získat syntetizující pohled na institucionální a sociální struktury pak rovněž vyžaduje určitou metodu.

Přestože za inspiraci k napsání této práce vděčím Kateřině Čapkové a Michaelu L. Millerovi, dovoluji si mít určité výhrady vůči jejich přístupu. Michael L. Miller ve své knize uvádí, že „ponechal stranou přístup z pozice komunální historie a místo toho se rozhodl nahlížet moravské židovstvo jako na soudržný celek, souhrn mnoha spleťtých částí.“²¹ Už jen premisa, že moravské židovstvo tvořilo „soudržný celek“, stojí na poměrně vratkých základech, protože i samotný Miller ve své knize jasně ukázal, že ani existence moravského zemského rabinátu, tedy instituce zastřešující židovské obce na Moravě, nemohla zajistit ideovou soudržnost moravského židovstva.²² Soudržnost je totiž podmíněna buď mocí (vynucená soudržnost), nebo identifikací (dobrovolná soudržnost). Pokud židovskou společnost nechceme chápat jen v kategoriích moci, pak nutně musíme zkoumat identitu (resp. identifikaci) jejich příslušníků. Gary B. Cohen přitom upozorňuje, že vztahy mezi různými identitami (lidovou etnickou, třídní, náboženskou, rasovou) „mohou být stopovány pouze v sérii mikrostudií“, upozorňuje, že žádná jednotlivá minoritní skupina „nemůže být považována za reprezentativní“, a vyzdvihuje důležitost komparace.²³ Odmítnutí metody „komunální historie“ je tak potřeba chápat spíše jako reakci na skutečnost, že ještě dnes existují odborné mono-

¹⁹ TÖNNIES, Ferdinand. *Gemeinschaft und Gessellschaft*. Leipzig: Hans Buske Verlag, 1935. S. 14–21.

²⁰ Tönnies, *Gemeinschaft und Gessellschaft*..., s. 40–42.

²¹ „In the current work I set aside the communal history approach, choosing instead to view Moravian Jewry as a cohesive whole, the sum of its many complex parts.“ MILLER, Michael L. *Rabbis and Revolution: The Jews of Moravia in the Age of Emancipation*. Stanford, California: Stanford University Press, 2011. S. 8. • Český překlad definici metody poněkud oslabuje: „[...] ponechal stranou historii jednotlivých obcí [...]“. Miller, *Moravští Židé*..., s. 20.

²² Miller, *Moravští Židé*..., s. 67.

²³ COHEN, Gary B. *Němci v Praze 1861–1914*. Praha: Karolinum, 2000. S. 13–14.

grafie k pouhým třem tradičním moravským židovským komunitám.²⁴ Miller si každopádně jako hlavní cíl nestanovil výzkum moravských židovských identit, nýbrž vývoje moravského zemského rabinátu a dějin židů v revolučních letech poloviny 19. století, takže v jeho případě lze odmítnutí „metody komunální historie“ snadno pochopit. Naopak je poněkud zarážející, že ke „komunální metodě“ zcela mlčí Kateřina Čapková, která si ve své práci vytyčila za cíl právě zkoumání židovských identit.²⁵ Čapková ve svém textu sleduje především ideová stanoviska německo-liberálních židů, českožidovského a sionistického hnutí, polemiku mezi představiteli těchto hnutí i mezi frakcemi uvnitř nich, a dokonce cituje Cohena,²⁶ ačkoli právě ten jasně upozorňuje, že „*studium parlamentní politiky, stanovisek stranických vůdců a polemik nacionálních ideologů nemohou zřejmě samy vysvětlit souvislost mezi lidovou etnickou identitou a třídou nebo náboženstvím a rasou.*“²⁷ Přínos práce Čapkové je nezpochybnitelný, nicméně řadu jejích tvrzení bude potřeba revidovat právě kvůli opomenutí Cohenových metodologických upozornění.²⁸

Metodu „série mikrostudií“ uplatnili především Marsha Rozenblit a do značné míry také Hillel J. Kieval, kteří se zaměřili na židovské školství. Přestože podobně jako oni zastávám názor, že židovská škola představovala průsečík, v němž se střetávali zastánci různých židovských identit,²⁹ v této práci jsem se raději zaměřil na tu nejzákladnější židovskou instituci, která zastřešovala celou židovskou společnost v dané lokalitě, totiž židovskou náboženskou obec (ŽNO) a židovskému školství se věnuji jen okrajově.

Snaha přetavit „sérii mikrostudií“ do podoby syntézy naráží na vážnou překážku spočívající v neúplnosti oné série. Po roce 1890 existovalo na Moravě padesát a ve Slezsku deset židovských náboženských obcí. Už jen z tohoto důvodu jsem se v této práci omezil na emancipační náboženské obce, i když emancipace měla zásadní dopad také na tradiční (předemancipační) židovské náboženské obce, neboť emancipační náboženské obce do značné míry vznikaly na úkor těch tradičních.³⁰ Emancipačních náboženských obcí postupně přibývalo, až

²⁴ BRÁNSKÝ, Jaroslav. *Židé v Boskovicích*. Boskovice: Albert, 1999. • NEZHODOVÁ, Soňa. *Židovský Mikulov*. Brno: Matice moravská v Brně, 2006. • FIŠER, Rudolf. *Třebíč: příběhy židovských familiantů*. Třebíč: FiBox, 2012.

²⁵ Čapková, *Češi...*, s. 7.

²⁶ *Ibid.*, s. 84–86.

²⁷ Cohen, *Němci...*, s. 13.

²⁸ Viz str. 289.

²⁹ BARÁNEK, Daniel. *Židé na Ostravsku. Dynamika a pluralita židovské společnosti 1832–1942*. Ostrava: Židovská obec v Ostravě, 2017. S. 115.

³⁰ K dějinám „tradičních“ náboženských obcí zejm. v druhé polovině 19. století viz Bránský, *Židé v Boskovicích*. • Nezhodová, *Židovský Mikulov ...* • URBANITSCH, Peter. Die politischen Judengemeinden in Mähren nach 1848. In *XXVI. mikulovské sympozium: Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. Mikulov: Státní okresní archiv Břeclav, 2003. S. 39–53. • URBANITSCH, Peter. Die Politischen Israelitengemeinden in Mähren: Entstehung und legitistische Grundlagen, ihre politische Rolle im Nationalität-

jich roku 1893 na Moravě sídlilo jedenáct a ve Slezsku osm. Roku 1910 k nim přibyla ještě jedna slezská (Nový Bohumín).³¹ Zdaleka ne ke všem dvaceti emancipačním náboženským obcím existuje patriční mikrostudie. První systematická pojednání o některých emancipačních náboženských obcích vznikla po polovině 20. let 20. století a většina z nich byla zařazena do sborníku Hugo Golda *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*.³² Sepsali je povětšinou rabíni a učitelé židovského náboženství a jednalo se spíše o pamětní zápisy než o odborné texty, protože však vycházely z dnes již často nedochovaných archivních dokumentů uložených na sekretariátech židovských obcí, poskytují v některých případech cenné informace.

Skutečné odborné historické práce se po období nacismu a komunismu mohly začít objevovat až od počátku 90. let 20. století. Při psaní této práce jsem měl k dispozici odborné monografie věnující se pouze židovské komunitě v Novém Jičíně,³³ Olomouci,³⁴ Opavě³⁵ a Valašském Meziříčí.³⁶ Všechny tyto práce mají podobnou strukturu. V první části popisují demografický vývoj židovské populace, ekonomickou a politickou aktivitu židovských průmyslových a intelektuálních elit. Při popisu židovských institucionálních struktur se zmíněné práce zpravidla omezují na dějiny synagogy a židovského hřbitova a prostý výčet židovských spolků. Ve své druhé části se tyto práce věnují období holokaustu, často jen formou vzpomínek pamětníků nebo prosopografického obrazu obětí holokaustu. Druhá část přitom bývá často mnohem rozsáhlejší než ta první,³⁷ což vypovídá přinejmenším o jisté bezradnosti

---

tenstreit, Trennung ihrer säkularen und religiösen Aufgabenbereiche. *Judaica Bohemiae*, 2018, roč. LIII, čís. 1, s. 39–63. • BARÁNEK, Daniel. Die religiöse Funktion Politischer Israelitengemeinden. *Judaica Bohemiae*, 2018, roč. LIII, čís. 1, s. 65–81. • KOELTZSCH, Ines. Migration als Herausforderung. Die Politischen Judengemeinden in Mähren und ihr ‚Niedergang‘ um 1900. *Judaica Bohemiae*, 2018, roč. LIII, čís. 1, s. 9–38.

³¹ Viz mapa č. 3.

³² GOLD, Hugo. *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929. • Goldův sborník obsahuje texty o těchto emancipačních židovských náboženských obcích: Brno, Jihlava, Moravská Ostrava, Nový Jičín, Olomouc, Svitavy, Uherské Hradiště, Valašské Meziříčí, Vsetín, Znojmo. • KRAUS, Bernhard. *Denkschrift zur Feier des sechzigjährigen Bestandes des Tempels der israelit. Kultusgemeinde Friedek-Mistek*. Friedek-Mistek: Israelitische Kultusgemeinde Friedek-Mistek, 1925.

³³ HANÁK, Jan. K historii židovských náboženských obcí v Novém Jičíně. In *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín*. Nový Jičín: Okresní vlastivědné muzeum v Novém Jičíně, 1992. Svazek 48, s. 3–45.

³⁴ KLENOVSKÝ, Jaroslav; PAPOUŠEK, Miroslav. *Židovská obec v Olomouci. Historie, osobnosti, památky*. Olomouc: Židovská obec v Olomouci, 1998. • MELOTÍK, Zdeněk. *Olomouc rabína Bertholda Oppenheima*. Olomouc: Burian a Tichák, 2005.

³⁵ DVOŘÁK, Jan. *Židé v opavském Slezsku 1918–1945*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2009.

³⁶ BALETKA, Ladislav. *Židé v dějinách Valašského Meziříčí*. Vsetín: Moravský zemský archiv Brně – Státní okresní archiv Vsetín, 2004.

³⁷ Například Baletkova práce věnuje přibližně patnáct stránek období před rokem 1848, pět stránek židovským podnikatelům v druhé polovině 19. století, patnáct stránek přehledu židovských obyvatel zjištěných při sčítání lidu, jen pětadvacet stránek židovským institucím (zejm. synagoze a hřbitovu) a jejich zaměstnancům, zato téměř sto stránek období protektorátu a přehledu obětí holokaustu.

autorů. První část těchto publikací samozřejmě nemůže dost dobře na několika málo desítkách stran nabídnout hlubší vhled do vnitřních struktur lokální židovské společnosti v období přibližně osmdesáti let. Prosopografické přehledy sice lze považovat za projev piety vůči obětem holokaustu, avšak interpretovat jejich životy čistě prizmatem holokaustu považuji za poněkud problematické. Žádná z monografií tak nedosáhla kvalit „komunální historie“ vídeňských židů, kterou před třemi desetiletími sepsal Robert S. Wistrich.³⁸ Nakonec je třeba zmínit encyklopedický přehled slezských židovských náboženských obcí do roku 1918 Janusze Spyry,³⁹ který poskytuje ucelenější pohled na emancipační židovské komunity, byť i tato publikace se omezuje jen na zkoumání základních demografických charakteristik a institucionálních struktur.

Tématu emancipačních židovských komunit na Moravě a ve Slezsku se týká rovněž množství odborných studií (mj. v každoročně vycházejícím konferenčním sborníku *Židé a Morava*), ale znovu jen málokterá z nich dává prostor také problematice sociálních struktur židovské společnosti a židovské identity. Většina kratších textů si všímá pouze židovských nemovitých památek,⁴⁰ demografických charakteristik židovské populace,⁴¹ ekonomické

---

³⁸ WISTRICH, Robert S. *The Jews of Vienna in the Age of Franz Joseph*. Oxford: Oxford University Press, 1990.

³⁹ SPYRA, Janusz. *Żydowskie gminy wyznaniowe ne Śląsku Austriackim (1742–1918)*. Katowice: Muzeum Slaskie, 2009.

⁴⁰ Např. KLENOVSKÝ, Jaroslav. *Židovské památky Ostravy*. Ostrava: Moravskoslezské nakladatelství, 1998. • KLENOVSKÝ, Jaroslav. *Brno židovské: historie a památky židovského osídlení města Brna*. Brno: ERA, 2002. • KLENOVSKÝ, Jaroslav. *Židovské památky Moravy a Slezska*. Brno: ERA, Státní památkový ústav v Brně, 2001. • KLENOVSKÝ, Jaroslav. *Architektura synagog období historismu na Moravě a ve Slezsku*. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2008. Svazek XIV, s. 77–87. • POLÁŠKOVÁ, Jiřina; POLÁŠEK, Jaromír. *Židovský hřbitov ve Frýdku*. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2005. Svazek XI, s. 178–186. • ŠPUNAR, Petr. *Židovský hřbitov v Brně-Židenicích a osudy lidí s ním spojené*. Brno: Petr Špunar, 2006. • STEJSKAL, Jan. *Historie synagogy v Krnově 1871–2004*. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2005. Svazek XI.

⁴¹ Např. KOŠTÁLKOVÁ, Veronika; NESLÁDKOVÁ, Ludmila. *Olomoucká židovská komunita v éře modernizace do konce trvání rakouské monarchie*. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2008. Svazek XIV, s. 61–76. • LIPOVSKI, Radek. *Usidlování židovského obyvatelstva v Místku a Koloredově*. In *Sborník Státního okresního archivu Frýdek-Místek 7*. Frýdek-Místek: Státní okresní archiv Frýdek-Místek, 2006. S. 85–101. • SLEZÁČKOVÁ, Ivana; LIPOVSKI, Radek. *Analýza židovské populace města Frýdek podle teritoriálního původu a socioekonomického postavení*. In *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity – Historie*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2007. Svazek 14, s. 207–227. • NESLÁDKOVÁ, Ludmila. *Židé na Moravě a Československo: Postavení židovské komunity v průmyslovém městě na příkladu Ostravy v letech 1918–1938*. In *Česko-slovenská historická ročenka 2001*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2001. S. 37–48. • NESLÁDKOVÁ, Ludmila. *Židé – muži, ženy a děti – z Moravské Ostravy ve světle výsledků sčítání obyvatelstva z doby rakouského mocnářství*. In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Statutární město Ostrava, Archiv města Ostravy, 2003. Svazek 21, s. 98–116. • ŠTĚPÁN, Václav. *Vznik židovské obce v Moravské Ostravě*. In *XXVI. mikulovské sympozium: Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. Mikulov: Státní okresní archiv Břeclav, 2003. S. 227–237.

a politické činnosti židů⁴² a perzekuce židovských obyvatel v období holokaustu.⁴³

Velké množství textů se věnuje jednotlivým židovským osobnostem, ovšem jejich autoři se většinou zaobírají v podstatě jen jejich podnikatelskými aktivitami, zatímco jejich židovství a činnost v rámci židovské komunity pomíjejí.⁴⁴ Neuspokojivý stav biografických studií je jistě dán i tím, že část autorů se zaměřuje především na hospodářské dějiny a k židovské tematice dospěli spíše jen mimochodem. Přesto považuji za důležité upozornit na úskalí těchto prací. Jestliže se totiž na jednu stranu zdůrazní židovská identita určité osoby (byť jen třeba tím, že daná studie vyjde ve sborníku nazvaném *Židé a Morava*), ale pak se popisuje výhradně její hospodářská činnost, nutně to vytváří mylný dojem, že židovská identita úzce souvisela s určitým typem hospodářské činnosti, čímž se posiluje stereotyp „židovského kapitalisty“ či „židovského obchodníka“. Autoři většiny biografických studií si totiž ani nekladou otázku, zda a jakou relevanci měla židovská identita pro ekonomickou aktivitu dotyčného, tedy zda ovlivňovala jeho chování a sociální interakci. Samozřejmě zastoupení židů v některých profesích bylo neproporcionálně vysoké, proč je však například ze skupiny stavebních mistrů nebo advokátů potřeba vyčleňovat ty židovské?⁴⁵ Byly snad jejich činnost, klientela nebo podnikatelské strategie něčím specifické? Ve svém souhrnu pak studie o příslušnících židovské elity potlačují třeba skutečnost, že nezanedbatelnou část židovské populace tvořili pomocní zaměstnanci a dělníci.

⁴² Např. POLÁŠEK, Jaromír; POLÁŠKOVÁ, Jiřina. Židé a jejich zasahování do veřejné správy a společenského života ve Frýdku a Místku (1870–1939). In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2007. Svazek XIII, s. 68–86. • PRZYBYLOVÁ, Blažena. Židovská komunita v Michálkovicích. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2009. Svazek XV, s. 187–213.

⁴³ Např. HAMPEL, Jens. Osud židovského obyvatelstva města Jihlavy 1938–1942. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia – Nadace Terezínská iniciativa, 1998. S. 86–113. • GRACOVÁ, Blažena; PRZYBYLOVÁ, Blažena. Problémy každodenního života ostravských židovských obyvatel v prvních letech okupace. In *Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“ k 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů*. Ostrava: Rondo, 1995. S. 234–252. • JAROŠ, Zdeněk; ZIMOLA, David. Židé z Jihlavska v transportech Av a Aw. In *Dotyky: Židé v dějinách Jihlavska*. Jihlava: Muzeum Vysočiny v Jihlavě, 1998. S. 151–207.

⁴⁴ Například Dr. Max Böhm je ve sborníku *Židé a Morava* charakterizován pouze jako „zakladatel průmyslové rafinerie minerálních olejů“, ačkoli zároveň více než tři desetiletí zastával funkci místopředsedy ŽNO Moravská Ostrava a výrazně se angažoval v židovských spolcích. Podobně studie o Dr. Aloisi Hilfovi, dlouholetém předsedovi ŽNO Moravská Ostrava, pojednává především o působení Hilfa v právnické profesi a v komunální politice, zatímco v kapitole *V čele náboženské obce* se místo zásadních informací, jakou politiku Hilf při vedení náboženské obce zastával, objevují informace o židovských spolcích, s nimiž Hilf neměl prakticky nic společného. • DANĚK, Radoslav. Podnikatel a manažer Dr. Max Böhm, zakladatel průmyslové rafinerie minerálních olejů (Příspěvek k dějinám petrochemického průmyslu na Ostravsku). In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2009. Svazek XV, s. 173–186. • DANĚK, Radoslav. Osobnost JUDr. Aloise Hilfa z Moravské Ostravy. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2006. Svazek XII, s. 91–100.

⁴⁵ DANĚK, Radoslav. Židovské stavební firmy v Moravské Ostravě a jejich podíl na výstavbě města před rokem 1918. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2003. Svazek IX, s. 106–120. • POKLUDOVÁ, Andrea. Advokáti - nejvýznamnější představitelé vzdělaných vrstev občanů v Moravské Ostravě a Opavě na přelomu 19. a 20. století. In *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity – Historie*. : Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2003. Svazek 10, s. 195–209.

Historie jako věda by přitom podle mého názoru měla nabízet diferencovanější a kontextualizovaný pohled na dějiny a k zažitým stereotypům by měla přistupovat s vědeckou skepsí, nikoli je nekriticky a nevědomky potvrzovat. Ekonomickou činnost židů samozřejmě nelze zcela pominout, neboť poskytovala materiální zázemí pro rozvoj židovských institucí. Avšak je důležité si uvědomit, že židé se sice mohli ztotožňovat se skupinou obchodníků, průmyslníků či dělníků, ovšem z takovéto identifikace nepramenilo jejich židovství. Zdroj obživy mohl být pouze zdrojem identity židů, nikoli židovské identity, která stále vznikala a utvářela se ve společenství definovaném židovsky. V tomto ohledu vystupuje z řady biografických prací monografie Jana Láníčka o Arnoštu Frischerovi.⁴⁶

Světlou výjimku v historiografii jednotlivých židovských komunit představuje práce Davida Grossmanna *Obraz brněnské židovské komunity v její spolkové činnosti (náboženství, sionismus, asimilace)*⁴⁷ a Jany Kourkové *Židovské nadace a spolky v Jihlavě (1918–1950)*.⁴⁸ Přestože se jedná o diplomové práce, nezůstali jejich autoři u prostého výčtu židovských spolků jako většina zmíněných monografií o židovských komunitách, nýbrž se snaží analyzovat stanovy, činnost a členstvo židovských spolků v Brně a Jihlavě a nabídnout zásadně hlubší vhled do struktury lokální židovské společnosti.

Vzhledem k nedostatečnosti dosavadní odborné literatury jsem se při výzkumu moravských a slezských emancipačních židovských komunit musel opřít především o studium archivního materiálu, abych doposud velmi fragmentární „sérii mikrostudií“ co nejvíce rozšířil. Jelikož dochovaný archivní materiál je značně rozsáhlý, nemohl jsem samozřejmě detailně analyzovat všech dvacet emancipačních židovských komunit,⁴⁹ a na výzkum základních charakteristik každé jednotlivé židovské komunity i důležitých precedentních kauz. Vycházel jsem přitom z materiálů uložených v Rakouském státním archivu (*Österreichisches Staatsarchiv*), Národním archivu, Moravském zemském archivu a Zemském archivu v Opavě. Z jednotlivých komunit jsem se detailně zaměřil především na ŽNO Frýdek-Místek⁵⁰ a ŽNO Moravská Ostrava,⁵¹

⁴⁶ LÁNÍČEK, Jan. *Arnošt Frischer and the Jewish politics of early 20th-century Europe*. London: Bloomsbury Academic, 2017.

⁴⁷ GROSSMANN, David. *Obraz brněnské židovské komunity v její spolkové činnosti (náboženství, sionismus, asimilace) [diplomová práce]*. Brno: Masarykova univerzita, 2002.

⁴⁸ KOURKOVÁ, Jana. *Židovské nadace a spolky v Jihlavě (1918–1950) [diplomová práce]*. Brno: Masarykova univerzita, 2006.

⁴⁹ BARÁNEK, Daniel. Die Entstehung der ‚emanzipatorischen‘ israelitischen Kultusgemeinden in Mähren und Schlesien (1848–1890). *Judaica Bohemiae*, 2013, roč. XLVIII, čís. 2, s. 5–38.

⁵⁰ BARÁNEK, Daniel. *Židé na Frýdecku a Místecku. Židovské společenství a jeho tvůrci*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2015.

⁵¹ Baránek, *Židé na Ostravsku*.

a na židovské komunity v Novém Jičíně,⁵² Olomouci,⁵³ Příboře⁵⁴ a Uherském Hradišti,⁵⁵ k čemuž mi posloužily fondy okresních úřadů, statutárních měst a náboženských obcí, uložené ve státních okresních archivech, městských archivech a Archivu Židovského muzea v Praze. Archivní prameny jsem mohl příležitostně doplnit informacemi z dobového tisku a spíše výjimečně (v případě meziválečného a protektorátního období) také vzpomínkami pamětníků. Protože jsem výsledky zkoumání zmíněných jednotlivých komunit publikoval formou monografií a studií a protože jsem tuto práci nechtěl pojmut jako encyklopedii jednotlivých emancipačních židovských komunit, nýbrž jsem chtěl volit syntetičtější přístup, snažím se nezatěžovat text této práce opakováním analýz demografických, institucionálních a sociálních struktur jednotlivých komunit a místo toho si raději dovoluji pouze odkazovat na již publikované práce.

Vytvoření úplné „série mikrostudií“ ztěžuje skutečnost, že se fondy příslušných okresních úřadů i židovských náboženských obcí často dochovaly jen fragmentárně. Například k dějinám ŽNO Brno se v Archivu Židovského muzea v Praze nachází jen nepatrný zlomek původních materiálů náboženské obce a v Archivu města Brna téměř zcela chybí spisy vzniklé po roce 1897, protože většina jich shořela během druhé světové války.⁵⁶ Pokud snad nějaké dokumenty vzniklé před druhou světovou válkou drží stávající Židovská obec Brno, pak neumožňuje jejich využití.⁵⁷ Kvůli tomuto stavu není například možné rekonstruovat složení zastupitelských orgánů ŽNO Brno a zjistit, jaký vliv v nich měly zejména před první světovou válkou jednotlivé skupiny (např. sionisté), když dobové novinové zprávy (zejména v *Brünner Zeitung*) o volbách do náboženské obce poskytují jen kusé informace. Nejdůležitějším dochovaným pramenem pro období po roce 1897 jsou tedy spolkové spisy brněnského policejního ředitelství, které ve zmíněné práci analyzoval David Grossmann.

---

⁵² BARÁNEK, Daniel. Židovská komunita v Novém Jičíně v letech 1848–1891. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2014. Svazek XX, s. 101–116.

⁵³ Studie *Pluralization of the Jewish Society in Olomouc 1890–1914* vyjde ve sborníku ke konferenci *Proměny židovského života: moravští židé na přelomu 19. a 20. století*, konané na podzim 2017.

⁵⁴ BARÁNEK, Daniel. Možnosti obživy židů v Příboře v 1. polovině 19. století. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2013. Svazek XIX, s. 103–119.

⁵⁵ BARÁNEK, Daniel. Schwieriges Miteinander: der israelitische Kultusverein in Ungarisch Hradisch (1866–1891). In *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2015. S. 55–73.

⁵⁶ AMB, B 1, odd. 8, pomůcka k fondu, s. 2.

⁵⁷ ŽO Brno odpověděla na mou otázku, zda má v držení „vůbec nějaké materiály vzniklé před rokem 1945“ poněkud nejednoznačně: „Dokumentace Židovské obce Brno slouží výhradně potřebě její reprezentace. Děje se tak zejména s ohledem na ochranu soukromí a práva členů obce a jejich rodin. Zachovalé dokumenty nejsou zpracovány do podoby jejich možného badatelského využití.“ (E-mail sekretariátu ŽO Brno z 23. května 2016).

Vrstvy židovských komunit

Ve své práci popořadě zkoumám jednotlivé aspekty emancipačních židovských komunit, přičemž postupuji – zjednodušeně řešeno – od vnějších projevů židovské komunity k jejím vnitřním záležitostem, od společných zastřešujících institucí ke strukturám vytvářeným jednotlivými složkami lokální židovské společnosti, od *de iure* jednotné židovské náboženské společnosti k *de facto* pluralitní židovské společnosti, od institucí k identitě. Při pronikání do nitra židovské společnosti si každá vrstva vyžaduje určitou metodu. Je zřejmé, že sledování vnějších projevů židovské společnosti (např. demografických a socioekonomických charakteristik nebo budování institucionálních struktur) je přinejmenším metodologicky snazší než detailní zkoumání religiozity, jazykové, nacionální nebo třeba třídní identity jednotlivých skupin uvnitř židovské společnosti nebo jejich jednotlivých příslušníků.

V kapitole *Právní a demografické předpoklady* pojímám židovské komunity jakožto menšinovou skupinu obyvatel usídlenou v určité lokalitě. Zkoumám především právní předpoklady pro vznik židovského osídlení v místech, kde židé před zrovnoprávněním v zásadě nesměli bydlet, odpor křesťanských starousedlíků proti židovské imigraci, dále demografické a socioekonomické charakteristiky emancipačních židovských komunit a nakonec perzekuci Židů a zánik emancipačních židovských komunit. V této kapitole jsem se mohl největší měrou opřít o odbornou literaturu, byť i zde ji bylo zapotřebí doplnit důkladnou analýzou dobových oficiálních statistik a operátů ze sčítání lidu.⁵⁸

Emancipační židovské komunity nevznikaly jako pouhé shluky příslušníků židovské menšiny, nýbrž jako organizovaná náboženská společenství. Tomuto aspektu, dobově nazývanému „organizace židovstva“, se věnuji v kapitole *Formování emancipačních náboženských obcí*, v níž popisuji genezi drobných předemancipačních, často ilegálních, židovských modlitebních společenství (minjanů) a jejich proměnu v židovské náboženské spolky a náboženské obce po zrovnoprávnění židů. Protože založení nové náboženské obce bylo podmíněno souhlasem státních úřadů, sleduji v této kapitole, podle jakých kritérií úřady rozhodovaly a jak se vyvíjely příslušné legislativní normy. Dále se věnuji (nakonec úspěšným) snahám o založení zemských svazů židovských náboženských obcí a na závěr popisuji ochromení a zánik židovských náboženských obcí. V této kapitole vycházím zejména z materiálů uložených ve fondech Ministerstva kultu a vyučování, Ministerstva školství a národní osvěty a moravského a slezského zemského úřadu.

---

⁵⁸ Srov. tabulka č. 8 a 9.

Následují dvě kratší kapitoly. V první z nich, nazvané *Autonomie vůči státu*, zkoumám vztah židovské náboženské společnosti ke státu a otevírám otázku rovnosti židovské náboženské společnosti s ostatními státem uznanými církvemi, a to zejména na základě analýzy legislativních norem a judikatury Správního soudu. Druhá kratší kapitola, *Autonomie vůči ostatním židovským komunitám*, se věnuje vzájemným vztahům mezi různými židovskými náboženskými organizacemi (minjany, náboženskými spolky, náboženskými obcemi, moravským zemským rabinátem, Moravsko-židovskou zemskou podstatou a zemskými svazy náboženských obcí). Zde opět vycházím především z materiálů uložených ve fondech ministerstev a zemských úřadů.

Význam stanov pro zkoumání identity jsem již zmínil. Proto po popisu základních židovských institucionálních struktur přistupuji k analýze stanov židovských náboženských organizací, čímž se v kapitole *Základní pravidla náboženských institucí* dostávám nejen k problematice členství v těchto organizacích a jejich teritoriální působnosti, nýbrž také k otázce, jaký měly mít charakter a jaké úkoly měly plnit. V této souvislosti sleduji zejména snahy o proměnu charakteru židovských náboženských obcí tak, aby zahrnovaly všechny aspekty života židovské společnosti, tedy aby kromě náboženských úkolů plnily také sociální, kulturní a nacionální funkce.

V další kapitole *Rozkvět a úpadek náboženských institucí* zkoumám dynamiku finančního zázemí židovských náboženských spolků a náboženských obcí a sleduji (ne)úspěšnost snah zajistit tradování židovské víry pomocí hmotných prostředků. Dostávám se tak k onomu zásadnímu rozporu mezi autenticitou a odcizením. V této kapitole jsem vycházel jednak z literatury o židovských nemovitých památkách a dále z archivních materiálů, které se týkají rozpočtů náboženských obcí a vybírání náboženské daně a jež jsou uloženy především ve fondech jednotlivých náboženských obcí a příslušných okresních úřadů. Při zkoumání židovské religiozity jsem analyzoval židovské a civilní matriky a také využil vzpomínek pamětníků.

Kapitolu *Pluralita židovské společnosti* věnuji zkoumání sociálních struktur emancipačních židovských komunit. Zaměřuji se na existenci různých skupin uvnitř židovské společnosti, jejich vzájemné vztahy, různé odpovědi na otázku, kudy by se měla ubírat „destabilizovaná identita emancipovaných“, dále zkoumám reprezentaci těchto skupin v zastupitelských orgánech, proces odcizování židovské náboženské obce jejím příslušníkům, pluralizaci emancipačních židovských komunit a proměnu židovského pospolitého „společenství“ na odosobněnou „společnost“. Zejména v této kapitole je zapotřebí mít na mysli, že se

zakládá na „sérii mikrostudií“, která není a ani nikdy nemůže být úplná. Mnohé závěry uvedené v této kapitole budou jistě v budoucnu přehodnoceny, nabízím je však jako východisko k dalšímu výzkumu.

V závěru své práce rekapituluji různé roviny židovské emancipace, probírám otázku židovských kolektivních práv, zrovnoprávnění emancipačních židovských náboženských obcí, emancipačních procesů uvnitř jednotlivých židovských komunit a vracím se k základnímu rozporu mezi autenticitou a identitou. Nakonec načrtávám perspektivy dalšího výzkumu.

Poděkování

Kdo popírá dobro, jehož se mu dostalo, jako by popíral dobrotu Boha Stvořitele.

— Samuel ha-Nagid, *Ben mišle*⁵⁹

Se vši pokorou bych rád poděkoval alespoň těm, od nichž se mi dostalo největšího dobra.

Děkuji všem, kdo mě během uplynulých let podporovali materiálními dobry, abych se mohl plně věnovat této práci. Zejména děkuji Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, Grantové agentuře Univerzity Karlovy, Österreichischer Austauschdienst, Statutárnímu městu Ostrava a dobrodinci, který ani nechtěl být jmenován, když „*veškerá charita a dobrodiní [...] se stávají hříchem, pokud se činí jen kvůli vlastní prestiži*“.⁶⁰ Dále děkuji všem, kdo mi poskytovali dobré rady, zejména svému školiteli prof. PhDr. Milanu Hlavačkovi, CSc. a Mgr. Kamilu Činátlovi, PhD.

Největší vděčnost patří mé manželce Natalii, v níž jsem zejména ve chvílích i obdobích horečného bádání a psaní nacházel *ešet chajil*, ženu silnou, cennější než perly, na niž jsem se mohl spolehnout, jež mi prokazovala dobro, pozorně sledovala chod našeho domu, takže i naši dva synové jí mohli blahořečit.⁶¹

⁵⁹ HARKAVY, Abraham. *Poetisches von Samuel ha-Nagid*. S.-Petersburg: 1879. S. 117 (Ben mišle, 8).

⁶⁰ Talmud, Bava batra, 10b: כל צדקה וחסד שאומות עובדי כוכבים עושין חטא הוא להן שאינם עושין אלא להתגדל בו.

⁶¹ Srov. Bible, Přeš 31,10–31.

Právní a demogeografické předpoklady

Pod ochranu vrchnosti

Občanské zrovnoprávnění židů v polovině 19. století představovalo základní impulz pro vznik nových židovských komunit na Moravě a ve Slezsku. Emancipační židovské komunity ovšem nevznikaly zcela na „zelené louce“, nýbrž zpravidla navazovaly na drobná židovská osídlení, která již nejméně několik desítek let před emancipací židů existovala na předměstích královských měst nebo ve vrchnostenských městech. Židé, kteří se po polovině 19. století přistěhovali do královských měst a ekonomicky slibných menších měst, zde často nacházeli nejen několik málo starousedlých židovských rodin, ale také skromnou židovskou modlitebnu. Drobné židovské osídlení v řadě vrchnostenských měst přitom existovalo souvisle prokazatelně už od 17. století, na předměstí královských měst pak výjimečně od počátku 18. století, častěji pak od konce 18. století.

Židovské osídlení v moravských a slezských královských městech je doloženo v 11. století v Olomouci,¹ ve 13. století také v Jihlavě,² Brně,³ Znojmě,⁴ a Opavě.⁵ Právní postavení moravských Židů v druhé polovině 13. století vycházelo zejména ze dvou bul papeže Inocence IV. a ze *Statut Judaeorum* Přemysla Otakara II.⁶ Tyto normy měly ochránit židy před pogromy a stvrzovaly jejich postavení jako *servi camerae* (služebníků komory). Židům byla zaručena královská ochrana a jurisdikce výměnou za placení daní přímo královské komoře.⁷ Na podřadnosti židů vůči křesťanům se nic měnit nemělo, i když církevní představitelé vystupovali proti násilí na židech.⁸

¹ HORÁKOVÁ, Jana. Prameny ke středověké Moravě. In *Vybrané hebrejské a jidiš prameny k dějinám Židů na Moravě: středověk a raný novověk*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. S. 25–27. • *Archiv český*. Svazek XLI (Prameny k dějinám Židů v Čechách a na Moravě ve středověku. Od počátku do roku 1347). Praha: Historický ústav AV ČR, 2015. Č. 36.

² *Archiv český XLI*, č. 49–50, 61.

³ *Archiv český XLI*, č. 54, 58, 60 a další. • BRETHOLZ, Bertold. *Geschichte der Juden in Mähren in Mittelalter I. (bis zum Jahre 1350)*. Brünn; Prag, Leipzig; Wien: Rudolf M. Rohrer, 1934. S. 103–105.

⁴ *Archiv český XLI*, č. 63, 68, 93. • WODZIŃSKI, Marcin. Středověké židovské náhrobky na Moravě. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2000. Svazek VI, s. 9–10.

⁵ Spyra, *Żydzi na Śląsku Austriackim...*, s. 23–24. • Spyra, *Żydowskie gminy wyznaniowe...*, s. 93.

⁶ Bretholz, *Geschichte der Juden...*, s. 81–85. • BRETHOLZ, Bertold. *Quellen zur Geschichte der Juden in Mähren von XI. bis zum XV. Jahrhundert (1067–1411)*. Prag: Taussig u. Taussig, 1935. S. 7. • *Archiv český XLI*, č. 51, 52 a 54.

⁷ JAN, Libor. Václav II. a Židé. In *Pater familias. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Dr. Ivana Hlaváčka*. Praha: Scriptorium, 2002. S. 233–247. • HOFFMANN, František. *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. S. 381–382.

⁸ Svědčí o tom např. zpráva olomouckého biskupa Bruna ze Schauenburku, v níž se stavěl proti tomu, aby židé zaměstnávali křesťanské kojné, účtovali úroky, vykonávali veřejné úřady anebo zastavovali kradené věci a posvátná roucha. • *Archiv český XLI*, č. 57.

Ve 14. století český král Jan Lucemburský a moravský markrabě Karel (pozdější český král) podporovali usazování židů v královských městech, aby využili jejich ekonomického potenciálu k rozmnožení svých příjmů, případně aby mohli svým věrným přenechat jurisdikci nad židy a s tím spojené vybírání židovských poplatků.⁹ Podpora židovského osídlení vládnoucími vrstvami se projevila nejen početným vzrůstem stávajících židovských komunit, ale také usazováním židů na nových místech (např. v Boskovicích, Kroměříži, Mohelnici, Moravských Budějovicích, Novém Jičíně, Podivíně, Pohořelicích, Svitavách, Šternberku, Uherském Hradišti, Uničově nebo Vyškově).¹⁰ Písemné prameny zcela jistě nezachytily všechna místa pobytu židů, přesto lze z uvedeného dovodit, že ve 14. století se židovské osídlení zahušťovalo především na jihu Moravy a v oblasti severozápadně od Olomouce a že se židé usazovali také na vrchnostenských panstvích.¹¹

Dochované prameny zachycují jako téměř výlučnou obživu židů zastavárenství a půjčování peněz, ačkoli židé se věnovali i jiným odvětvím.¹² Díky peněžnictví ovšem bylo židovské obyvatelstvo v českých zemích ne-li vítáno, pak určitě tolerováno. Tato činnost však měla také svou odvrácenou stránku: král sice podporou židovského osídlení rozmnožoval své příjmy, získané peníze ovšem vlastně nepocházely od židů samotných, nýbrž od stále více se zadlužujícího obyvatelstva. Židé představovali pouze mezičlánek. Podle zápisů brněnské městské knihy nebyla většina dluhů obzvlášť vysoká,¹³ přesto nesplácení úvěrů mohlo vést až ke ztrátě vlastního domu.¹⁴ Zadlužování se navíc netýkalo pouze nižších složek obyvatelstva, ale také měst, šlechty a církevních institucí, a dokonce i samotných markrabat.¹⁵

Tento vývoj nepříznivě ovlivňoval postoj všech vrstev obyvatel vůči židům, a tak ve společnosti od poslední čtvrtiny 14. století mnohem více než v období prosperity rezonovaly protižidovské náboženské argumenty, předsudky či nepodložená obvinění židů z rituální vraždy či ze zneuctění hostie.¹⁶ Když se roku 1411 vlády na Moravě ujal Václav IV., pokusil se široké vrstvy obyvatelstva i moravskou vrchnost uspokojit tím, že prohlásil dluhy u židů starší než deset let za neplatné.¹⁷ Zrušení dluhů představovalo pouze dočasné řešení, jež

⁹ *Archiv český XLI*, č. 212 a 213. • *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*. Svazek IX. Brün: Mährisch Landes-Ausschuss, 1875. S. 126–127. • RÖSSLER, Emil Franz. *Deutsche Rechtsdenkmäler aus Böhmen und Mähren*. Prag: Friedrich Tempsky, 1845. S. 177–187.

¹⁰ *Archiv český XLI*, č. 131, 204. • Bretholz, *Quellen...*, s. 18–263.

¹¹ MEZNÍK, Jaroslav. *Lucemburská Morava*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. S. 152–154.

¹² Bretholz, *Quellen...*, s. XIX–LII.

¹³ Většina dluhů se pohybovala okolo jedné hřivny, za kterou bylo tehdy možné koupit 11 ovcí. Viz Bretholz, *Quellen...*, s. XXVII a LIII.

¹⁴ Bretholz, *Quellen...*, s. XVII.

¹⁵ *Ibid.*, s. 104, 124 a XVII–XVIII.

¹⁶ Mezník, *Lucemburská Morava*, s. 290–293.

¹⁷ Bretholz, *Quellen...*, s. 263.

neřešilo podstatu problému, jelikož nedokázalo zabránit opětovnému neuváženému zadlužování, a navíc těžce dolehlo na židovské věřitele. Na nějaký čas ovšem přece jen dokázalo uvolnit napětí mezi židovským a křesťanským obyvatelstvem.¹⁸

Situace se výrazně změnila v čase bojů panovníka proti husitským vojskům a odbojné moravské šlechtě, kdy panovník potřeboval mít královská města na své straně. Měšťané tak mohli u panovníka snáze prosazovat své zájmy i na úkor zájmů „služebníků královské komory“.¹⁹ Ve válečné atmosféře se navíc šířila různá podezření ze spolupráce židů s protivníkem a jhlavští měšťané takových neprokázaných obvinění využili jako záminku k tomu, aby přinejmenším s tichým souhlasem Albrechta Habsburského někdy mezi lety 1424–1426 vyhnali židy ze svého města a zbavili se tak svých věřitelů.²⁰ Roku 1454 využila potřeby krále uchovat si jejich přízeň také další královská města (Olomouc, Uničov, Znojmo a Brno) a vymohla si na Ladislavu Pohrobkovi privilegium *de non tolerandis Judaeis*, „o netrpění židů“.²¹ Vášnivá kázání Jana Kapistrána proti husitům, židům a lichvářům, která v královských městech pronesl roku 1451, pak měšťanům pomohla překonat morální zábrany a ospravedlnit vyvlastnění židovského majetku.²² V prvních desetiletích 16. století si pak na panovníkovi vymohla vypovězení židů i zbývající moravská a slezská královská města: Uherské Hradiště roku 1514,²³ Opava roku 1522 a Krnov roku 1535.²⁴

Z dochovaných pramenů není zřejmé, kam židé vyhnání z královských měst zamířili.²⁵ Patrně se nemuseli stěhovat příliš daleko a usazovali se v blízkých poddanských městech a městysech, kde jim to povolila vrchnost, jež v židech nespatovala příčinu potíží, nýbrž naopak velkou příležitost v ekonomickém – a ve svém důsledku tedy také politickém – boji s královskými městy, potažmo s králem samotným.²⁶ Moravští a slezští židé se nicméně pod jurisdikci vrchnosti nedostávali jen po vyhnání z královského města, ale také při přeměně královského města na poddanské. Tímto způsobem počet královských měst do poloviny

¹⁸ Mezník, *Lucemburská Morava*, s. 393–399.

¹⁹ ENGEL, Alfred. Die Ausweisung der Juden aus den Königlichen Städten Mährens und ihre Folgen. In *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslovakischen Republik*. Prag: Samuel Steinherz, 1930. S. 62.

²⁰ KOČMAN, Pavel. Die Ausweisung der Juden aus den mährischen königlichen Städten 1426–1514: Verlauf, Anlässe, Folgen. In „Avigdor, Benesch, Gitl“. *Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien im Mittelalter*. Brünn – Prag – Essen: Společnost pro dějiny židů v České republice – Historický ústav – Klartext Verlag, 2016. S. 281–289, 302–309. • Engel, *Die Ausweisung...*, s. 60–62.

²¹ Engel, *Die Ausweisung...*, s. 58.

²² Kocman, *Die Ausweisung...*, s. 309–315.

²³ Ibid., s. 299–300, 315–317.

²⁴ Spyra, *Žydzi na Śląsku Austriackim...*, s. 24–25.

²⁵ Kocman, *Die Ausweisung...*, s. 323–334.

²⁶ TEUFEL, Helmut. *Zur politischen und sozialen Geschichte der Juden in Mähren vom Antritt der Habsburger bis zur Schlacht am Weißen Berg (1526–1620)*. Erlangen-Nürnberg: 1971. S. 111–115.

15. století klesl z třiceti na šest, přičemž židů se tato změna týkala především v Uherském Brodě, Pohořelicích či Ivančicích.²⁷ V průběhu 15. a 16. století se tak ze „služebníků královské komory“ stali „služebníci vrchnostenského úřadu“, kteří vrchnosti platili poplatek výměnou za ochranu.²⁸ Poskytnutí ochrany navíc vlastně představovalo onen původní a nejdůležitější předpoklad, proč se židé na tom či onom panství usadili, navíc v případě tolerance bezpráví na židech hrozilo, že se postižení obrátí na krále, kterému by tak poskytli záminku k omezení práv vrchnosti v židovských záležitostech a prosazení židovského regálu.²⁹

Význam židů pro vrchnost spočíval podobně jako v dřívějších dobách v jejich obchodní činnosti, schopnosti produkovat kapitál skrze poskytování úvěrů a odvádět pak vrchnosti nepoměrně vyšší poplatky než křesťanští poddaní.³⁰ Ne vždy odpovídala činnost židovských obchodníků zájmům křesťanských řemeslníků, cechy však nebyly s to exportovat své výrobky samy a jejich ekonomický přínos panství se jen těžko mohl srovnávat s přínosem židovských obchodníků, takže jejich protesty u vrchnosti došly zásadního úspěchu jen zřídka.³¹ Moravská vrchnost hájila své zájmy i v opozici vůči panovníkovi a opakovaně odmítala požadavek Ferdinanda I. Habsburského, aby byli židé z Moravy vypovězeni. Židé tak roku 1541 museli opustit Čechy a Slezsko, ale na Moravě se je podařilo vyhnat jen z pouhých dvou měst, Nového Jičína a Šumperka, která se vykoupila z poddanství, roku 1562 se stala královskými městy a následně požádala krále o udělení privilegia *de non tolerandis judaeis*; novojičínští měšťané tak učinili hned roku 1562, šumperští roku 1585.³²

Změnu v postavení židů na Moravě i ve Slezsku přinesla třicetiletá válka. Po porážce stavovského povstání se výrazně posílila moc panovníka, který nyní mohl ukázat, komu patří židovský regál. Roku 1629 Ferdinand II. vydal nařízení, jímž se snažil z židů znovu učinit zdroj svých příjmů a kompenzovat jejich absenci v královských městech. Nařízení moravským židům ukládalo za povinnost odvádět panovníkovi 12 000 zl. ročně, ale zároveň jim umožňovalo neomezený přístup na týdenní a výroční trhy, včetně těch v královských městech. Pro Slezsko vydal Ferdinand II. obdobné nařízení již roku 1627.³³ Vysoké válečné výdaje

²⁷ Teufel, *Zur politischen und sozialen Geschichte...*, s. 115–117.

²⁸ *Archiv český*. Svazek XVI. Praha: Ed. Grégr, 1897. S. 367.

²⁹ Teufel, *Zur politischen und sozialen Geschichte...*, s. 130–137.

³⁰ *Ibid.*, s. 125–130.

³¹ *Ibid.*, s. 216–249.

³² *Ibid.*, s. 26, 48–68.

³³ KOČMAN, Pavel. Zwischen Obrigkeit, Christen und der eingenen Gemeinde – Raum zum Leben und Unternehmen im 17. Jahrhundert an einigen Beispielen aus süemährischen jüdischen Gemeinden. In *Judaica Bohemiae XLVI – Supplementum*. Praha: Židovské muzeum v Praze – Společnost pro dějiny Židů v ČR, 2011. S. 109. • WEKEBROD, Franz. *Sammlung der seit dem Jahre 1600 bis zum Jahre 1740 ergangenen allerhöchsten Gesetze: In chronologischer Ordnung*. Brünn: 1799. S. 12. • DRABEK, Anna M. Die Juden in den böhmischen Ländern zur Zeit des landesfürstlichen Absolutismus (von der Schlacht am Weißen Berg bis

vedly císaře Ferdinanda II. také k udělování osobních privilegií významným židovským finančníkům a obchodníkům, kteří panovníkovi poskytovali potřebné peníze nebo zboží. Získání statusu „privilegovaný žid“ nebo „dvorský žid“ vybraným jedincům nejen výrazně usnadňovalo jejich finanční a obchodní aktivity, ale také je v některých případech opravňovalo k pobytu i ve Slezsku, kde židé od roku 1557 nesměli bydlet. Také další panovníci se snažili získat židovské obyvatelstvo pod svou kontrolu a zabránit dalšímu rozpadání židovského regálu, což v druhé polovině 17. století vedlo k opakovaným pokusům o zákaz pobytu židů na místech, kde dříve nebydleli.³⁴ Navzdory těmto snahám moravští a slezští feudálové dále nechávali židy se usazovat na jejich panstvích. Někdy k tomu získali výjimku od panovníka, jindy tak činili naprosto ilegálně.³⁵

Židé se v pobělohorské době podobně jako dříve živili nejčastěji obchodem a poskytováním úvěrů, ovšem k trvalému přestěhování se na nová místa na Moravě a ve Slezsku je přiváděl jiný druh obživy: pronájem vrchnostenských mýt a palíren. Pronajímat židům mýta sice císař od roku 1637 opakovaně zakazoval, ale ještě v druhé polovině 17. století byly takové nájemní smlouvy běžně uzavírány a vytlačit židy z pronájmu mýta se podařilo až na konci 17. století.³⁶ Císař Karel VI. pak roku 1711 a 1725 pod přísnými pokutami zakázal pronajímat židům nejen mýta, ale také veškerá vrchnostenská zařízení (mlýny, ovčárny, pivovary, dvorce) kromě palíren.³⁷ Pronajímání vrchnostenských zařízení a mýt v 17. století pak umožňovalo rozšiřování židovského osídlení na nová místa,³⁸ vždy se však mělo jednat jen o jednu rodinu, takže zde nemohly vzniknout židovské komunity.

Karel VI. brzy po svém nástupu na trůn začal na Moravě omezovat také dosud svobodný židovský obchod. Během let 1708–1709 vydal několik nařízení, jež židům omezovala obchod s některými komoditami, zaváděla speciální „osobní mýto“ (*Leibmaut*), ale hlavně omezovala dobu, kdy židé mohli vkročit do královských měst, jen na dva dny v týdnu.³⁹ Také

---

zum Ausgang der Regierungszeit Maria Theresias). In *Die Juden in den böhmischen Ländern*. München: Oldenbourg, 1983. S. 125. • Spyra, *Žydzi na Śląsku Austriackim...*, s. 26. • KOČMAN, Pavel. „Wir arme Burgern...“ contra „Unchristliches Volck“: Židé z pohledu moravských královských měst v polovině 17. století. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2007. Svazek XIII, s. 25–31.

³⁴ Kocman, *Zwischen Obrigkeit...*, s. 109–111. • Wekebrod, *Sammlung...*, s. 56, 63. • Drabek, *Die Juden...*, s. 126–127.

³⁵ Kocman, *Zwischen Obrigkeit...*, s. 118–120. • Spyra, *Žydzi na Śląsku Austriackim...*, s. 27–28.

³⁶ Spyra, *Žydzi na Śląsku Austriackim...*, s. 27–29. • Kocman, *Zwischen Obrigkeit...*, s. 124–129. • Wekebrod, *Sammlung...*, s. 13, 39, 53, 82. • V 50. letech 17. století bylo mýto pronajímáno např. ve Valašském Meziříčí, v 60. letech např. na Hukvaldech. Srov. Baletka, *Židé v dějinách...*, s. 8–10. • ZAO, f. Vs Hukvaldy, inv. 2874.

³⁷ Wekebrod, *Sammlung...*, s. 132, 171, 173.

³⁸ Přehled židovských nájemců vrchnostenských koželužen na Moravě obsahuje studie ŽÁČEK, Václav. Židovské koželužny na Moravě na počátku osmnáctého století. In *Ročenka Společnosti pro dějiny židů v Československé republice*. Praha: Josef Flesch, 1933. S. 171–190.

³⁹ Wekebrod, *Sammlung...*, s. 106, 115–122.

další opatření měla zabránit rozšiřování židovského osídlení: roku 1709 císař zakázal zvyšovat počet židovských domů a o rok později zakázal opravovat, přestavovat a budovat nové synagogy bez souhlasu císařského tribunálu.⁴⁰

Podobnou strategii jako na Moravě uplatnil císař také ve Slezsku. Nejdříve židům udělil za poplatek určité svobody, aby pak poté, co si zajistí nové příjmy od židů, začal židovské obyvatelstvo opět omezovat. Zatímco na Moravě tento proces trval bezmála sto let, ve Slezsku pouhých třináct. Roku 1713 jej Karel VI. zahájil vydáním tolerančního patentu, v němž císař explicitně vyjádřil svou čistě ekonomickou motivaci a jímž dovoľoval přistěhování a pobyt ve Slezsku těm židům, kteří budou ochotni ročně odvádět stanovený poplatek. Zároveň císař stanovil přísné sankce pro vrchnost, která by tolerovala židy neplaticí tento poplatek. Vydání patentu skutečně židy do Slezska přilákalo, roku 1725 na území pozdějšího Rakouského Slezska žilo již 70–80 židovských rodin, tj. přibližně 280–400 židů.⁴¹ K prvnímu zásadnímu omezení židů došlo roku 1716, kdy císař podobně jako na Moravě zakázal pronajímat židům mýta.⁴² Roku 1725 pak Karel VI. zapověděl pronajímat židům také mlýny, ovčárny, pivovary, dvorce a jiné vrchnostenské nemovitosti kromě palíren.⁴³

Moravští židé nakonec nebyli v důsledku vytlačování z trhů a vrchnostenských zařízení schopni platit toleranční poplatek v plné výši a ani ve Slezsku toleranční patent nepřinesl v důsledku následných omezení očekávané výsledky.⁴⁴ Nakonec tedy císař vydal 21. října 1726 pro Slezsko a 24. října 1726 pro Moravu nařízení, v němž prohlásil, že židé již daleko přesáhli počet, jaký jim mohl být v minulosti dopřán, a že jsou kvůli tomuto početnímu vzrůstu veřejnosti na přítěž. Panovník tentokrát nejen zopakoval (v minulosti nezřídka překračovaný) zákaz rozšiřování židovského osídlení do míst a do domů, kde dosud žádní židé nebydleli, ale také přistoupil k radikálnímu opatření, podle něhož mohli od té chvíle uzavírat sňatek pouze prvorození synové. Ostatní synové se mohli odstěhovat do ciziny a uzavřít sňatek tam, pak se na ně ovšem nahlíželo jako na cizince.⁴⁵

⁴⁰ Ibid., s. 113, 127–128.

⁴¹ *Continuation Derer Kayser- und Königlichen Privilegien, Statuten und Sanctionum Pragmaticarum Des Landes Schlesien. Dritter Theil.* Breßlau: Christian Brachvogel, 1717. S. 990–995. • Spyra, *Žydzi na Śląsku Austriackim...*, s. 29–30.

⁴² *Continuation Derer Kayser- und Königlichen Privilegien, Statuten und Sanctionum Pragmaticarum Des Landes Schlesien. Vierter Theil.* Breßlau: Christian Brachvogels seel. Söhne, 1723. S. 1239–1240.

⁴³ *Continuation Derer Kayser- und Königlichen Privilegien, Statuten und Sanctionum Pragmaticarum Des Landes Schlesien. Sechster Theil.* Breßlau: Christian Brachvogels seel. Söhne, 1730. S. 1814–1816.

⁴⁴ Wekebrod, *Sammlung...*, s. 158–159. • *Continuation...*, IV, s. 1248–1250.

⁴⁵ Wekebrod, *Sammlung...*, s. 182–183. • *Continuation...*, VI, s. 1874–1877. • LAPÁČEK, Jiří. Pokusy o separaci, translokaci a permutaci Židů na Přerovsku v letech 1726–1730. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 1995. Svazek I, s. 23–29. • LAPÁČEK, Jiří. Poznámky k separaci Židů v Lipníku nad Bečvou. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 1997. Svazek III, s. 27–30. • Spyra, *Žydzi na Śląsku Austriackim...*, s. 49–54. • FIŠER, Rudolf. Třebíčští familianti v první polovině 19. století: Familiantský

Tolerovaná struktura židovského osídlení

Po segregaci židů do ghett roku 1726 mohli mimo ghetta dlouhodoběji pobývat stále jen ti jednotliví židé, kterým se podařilo získat do nájmu nějaké vrchnostenské zařízení, zejména palírnu.⁴⁶ Marie Terezie se na přelomu let 1744–1745 ještě pokusila vypovědět židy z českých zemí, moravští a slezští židé však na rozdíl zejména od těch pražských své domovy opustit nemuseli. Panovnice totiž vypovídací dekret nakonec odvolala a povolila židům další pobyt v českých zemích výměnou za dramatické zvýšení toleranční daně, jež ročně činila v Čechách 200 000 zl., na Moravě a v Rakouském Slezsku dohromady 100 000 zl.⁴⁷ Roku 1754 panovnice vydala Generální policejní, procesuální a komerční řád pro židovstvo v Markrabství moravském (*General Policei-, Process- und Commercial-Ordnung für die Judenschaft in dem Marggraffthum Mähren*), podle kterého měli židé bydlet ve své židovské obci a bez úředního povolení se nesměli přestěhovat. Generální řád tak vlastně zopakoval zásadu segregace židů do ghett a nerozšiřování židovského osídlení.⁴⁸ Ve skutečnosti však i na Moravě židé pobývali mimo ghetta. Většinou se jednalo stále jen o jednotlivé rodiny, ale na několika místech se díky různým privilegiím začaly utvářet drobné židovské komunity. Omezování židovského osídlení pokračovalo také ve Slezsku, pro které roku 1752 Marie Terezie vydala nový toleranční patent, který stanovoval, že na tomto území nesmí bydlet více než 119 židovských rodin.⁴⁹

Uvedená struktura židovského osídlení se měnila až do poloviny 19. století jen velmi pozvolna a mnoho na tom příliš nezměnilo ani vydání židovského tolerančního patentu 15. prosince 1781 pro Slezsko a 13. února 1782 pro Moravu. V obou tolerančních patentech totiž císař Josef II. hned v prvním bodě jasně deklaroval, že jeho záměrem není ani zvýšit počet židů v zemi, ani zrušit systém familiantských míst. V moravském patentu pak dodával, že nechce ani rozšířit židovské osídlení do míst, kde židé doposud nežili. Mimo ghetta se židé mohli usazovat jen v případě, že tam chtěli „vybudovat továrnu nebo jinak prospěšné

---

zákon v každodenním životě ghetta. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2008. Svazek XIV, s. 7–20.

⁴⁶ Baletka, *Židé v dějinách...*, s. 12. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 16–17. • *Dějiny města Kelče*. Kelč: Město Kelč, 2004. S. 134–135.

⁴⁷ BERGL, Josef. Das Exil der Prager Judenschaft von 1745–1748. In *Ročenka Společnosti pro dějiny židů v Československé republice*. Praha: Josef Flesch, 1929. S. 225–293, k Moravě 229–230. • Spyra, *Žydzi na Śląsku Austriackim...*, s. 35–42.

⁴⁸ MÜLLER, Willibald. *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der mähr. Judenschaft im 17. und 18. Jahrhundert*. Olmütz: Laurenz Kullil, 1903. S. 96–97, článek 15. • MARADA, Miroslav. Kodifikace právního postavení židovského obyvatelstva na Moravě v Generálním řádu Marie Terezie z roku 1754. *Časopis Matice moravské*, 1987, roč. CVI, s. 94–107.

⁴⁹ Spyra, *Žydzi na Śląsku Austriackim...*, s. 42–48.

řemeslo“.⁵⁰ Pokračování segregace navíc potvrdil patent z 15. září 1798, který definitivně stanovil počet moravských židovských obcí na 52 a rozdělil mezi ně 5 400 familiantských míst.⁵¹

Budování továren bylo každopádně záležitostí jen nejbohatších jednotlivců. Například tovární privilegium na výrobu sukna a vlněného zboží získalo v letech 1740–1847 na celém území Moravy a Slezska jen 15 židovských podnikatelů, z nichž drtivá většina své provozny vybuodovala při židovských ghettech (zejm. v Bučovicích). V Brně získali povolení k pobytu na základě činnosti v textilní výrobě pouze Jakob Häller, jenž zde roku 1804 získal tovární privilegium, a Lazar Auspitz, který třídil a akomodoval vlnu, což úřady roku 1820 uznaly za nepochybně „prospěšnou činnost“. Roku 1840 pak do Brna přenesli sídlo své firmy ještě bratři Israel a Abraham Popperovi z Bučovic.⁵²

Spíše než toleranční patenty tak na rozšiřování židovského osídlení mělo mnohem zásadnější vliv připojení Haliče k habsburské monarchii roku 1772 a vybudování císařské silnice mezi Vídní a Haličí, v důsledku čehož se na Moravě a ve Slezsku podstatně zintenzivnil pohyb haličských židovských obchodníků. Pro jejich potřeby vznikaly podél císařských silnic a na předměstích královských měst židovské jídelny (*Garküche*), které nabízely košer stravu a několikadenní ubytování. Židovská jídelna na brněnském předměstí Křenová existovala patrně již roku 1660 a nejpozději od roku 1775 ji provozovala Schendl Dobruschková. Před vydáním tolerančního patentu se židé přicházející do Brna nesměli ubytovat nikde jinde, než právě v této židovské jídelně.⁵³ Po vydání tolerančního patentu se židovští

⁵⁰ ÖStA, f. FHK, Sammlungen, Patente, kart. 256; kart. 258 • Edice: BERNARDT, Johann. *Handbuch der provinziellen Gesetzkunde von Mähren und Schlesien*. Olmütz: 1848. S. 458–463. • K vydání patentu pro Moravu a jeho edice: Müller, *Urkundliche Beiträge...*, s. 167–190. • KARNIEL, Josef. *Toleranzpolitik Kaiser Josefs II.* Gerlingen: Bleicher, 1986. S. 401–402 (Slezsko), 416–418 (Morava). • LOHRMANN, Klaus. Die Toleranzpolitik Josefs II. im Vergleich der einzelnen Länder. In *XXVI. mikulovské sympozium: Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. Mikulov: Státní okresní archiv Břeclav, 2003. S. 7–18. • K diskuzi o tolerančním patentu pro Čechy: KUDĚLA, Jiří. Historické kořeny rasového antisemitismu v českých zemích. In *Emancipácia Židov-antisemitizmus-prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV, 1999. S. 29–35.

⁵¹ SCARI, Hieronymus von. *Systematische Darstellung der in Betreff der Juden in Mähren und im k.k. Antheile Schlesiens erlassenen Gesetze und Verordnungen*. Brünn: L. W. Seidel, 1835. S. 5–8.

⁵² JANÁK, Jan. Podíl bučovických židovských podnikatelů na vytváření vlnářského průmyslu na Moravě (do počátku 40. let 19. století). In *100 let muzejní práce na Vyškovsku 1893–1993*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 1993. S. 61–79. • JANÁK, Jan. Počátky židovského vlnářského podnikání na Moravě a ve Slezsku. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 1995. Svazek I, s. 47–57. • JANÁK, Jan. Auspitz a Häller – úspěšná a neúspěšná židovská podnikatelská rodina. In *XXVI. mikulovské sympozium: Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. Mikulov: Státní okresní archiv Břeclav, 2003. S. 77–90.

⁵³ BRUNNER, Moritz. Geschichte der Juden in Brünn. In *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929. S. 144. • ÖStA, f. AVA, Innes, Hofkanzlei, Allgemeine Reihe, Akten, kart. 1574, čj. 177/1784.

obchodníci mohli ubytovat i přímo ve městě u křesťanů,⁵⁴ rituálně vyhovující stravu jim ovšem mohla nabídnout stále jen židovská jídelna, v níž mohlo přenocovat až sto osob.⁵⁵ V Olomouci se židovská jídelna nacházela nejpozději od roku 1789 přímo ve městě⁵⁶ a nejpozději od roku 1808 mohli židovští obchodníci s dobyt看em využívat také jídelnu na olomouckém předměstí Bělidla, která skýtala lepší podmínky pro krmení dobytka.⁵⁷ Další židovské jídelny vznikly na přelomu 18. a 19. století podél císařské silnice do Haliče, například v Bílsku,⁵⁸ v Koloredově u Místku,⁵⁹ ve Frýdku⁶⁰ nebo v Příboře.⁶¹ Židovské jídelny sice opravňovaly k pobytu mimo ghetto zase jen jednu židovskou rodinu, případně kuchaře a další pomocný personál, zároveň však měly pro rodící se židovské komunity zásadní význam, neboť přítomní židovští nocležníci pomáhali místnímu židovskému obyvatelstvu dosáhnout počtu potřebného ke konání bohoslužeb.⁶²

Podle dvorského dekretu z 3. dubna 1786 židé nesměli provozovat hostince a výčepy, pokud zároveň nepálili kořalku. Zákaz sice nezmiňoval explicitně provoz židovských jídelen, přesto spojení palírny s jídelnou představovalo způsob, jak po právní stránce bezpečně zajistit provoz židovské jídelny.⁶³ Židovský nájemce si zpravidla pronajímal dohromady obě zařízení, ale jídelnu pak postupoval dalšímu souvěrci, protože sám nebyl schopen obstarat provoz v palírně i jídelně zároveň. Například již zmíněná Schendl Dobruschková vlastnila palírnu a židovskou jídelnu v Křenové, ale bezprostřední provoz jídelny zajišťoval v letech 1775–1787 podnájemník Ascher Markus a po něm Simon Herschl.⁶⁴ V podstatě se jednalo o obcházení zákona a zeměpanské úřady ostatně čas od času zpochybňovaly a prošetřovaly prospěšnost pobytu židovského podnájemce a jeho rodiny v dané lokalitě, přičemž argumentovaly tím, že na základě jednoho nájemního kontraktu lze tolerovat pobyt pouze jedné židovské rodiny v daném objektu. Vrchnost či města proto občas pronajímaly palírnu židovskému a jídelnu křesťanskému nájemci, křesťan ovšem nemohl garantovat rituální bez-

⁵⁴ ÖStA, f. FHK, Sammlungen, Patente, kart. 258, toleranční patent pro Moravu, § 14.

⁵⁵ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, čj. 17419/1788.

⁵⁶ Ibid., kart. 635, čj. 18656/1789.

⁵⁷ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, čj. 19234/1808. • OPPENHEIM, Berthold. *Geschichte der Juden in Olmütz*. In *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929. S. 453. • Někteří autoři uvedené dvě jídelny mylně ztotožňují. Např. Klenovský, Papoušek, *Židovská obec v...*, s. 4.

⁵⁸ Spyra, *Żydowskie gminy wyznaniowe...*, s. 235.

⁵⁹ ZAO, f. Vs Hukvaldy, inv. 2793, kart. 608, fol. 96. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 26.

⁶⁰ ZAO, f. Vs Hukvaldy, inv. 2959, kart. 637, fol. 141–148 • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 36–37.

⁶¹ BARÁNEK, Daniel. Možnosti obživy židů v Příboře v 1. polovině 19. století. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2013. Svazek XIX, s. 103–105.

⁶² Viz s. 66.

⁶³ ÖStA, f. AVA, Inneres, Hofkanzlei, Allgemeine Reihe, Akten, kart. 1574. • Srov. Scari, *Systematische Darstellung...*, s. 118–119.

⁶⁴ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, čj. 17419/1788.

vadnost stravy, takže chod jídelny pak stejně musel zajišťovat další židovský podnájemník.⁶⁵ Model se třemi nájemci nebyl pro nikoho ekonomicky výhodný, a proto se vrchnost většinou podnájemce židovské jídelny zastala, protože i ona by ve svém důsledku mohla vypovězením provozovatele jídelny utrpět ekonomickou škodu.⁶⁶

Na méně důležitých obchodních trasách se mohli židovští obchodníci ubytovat přímo v palírně.⁶⁷ Vedle továren, palíren a židovských jídelen mohli židé jako „užitečnou činnost“ provozovat také koželužny a potašárny.⁶⁸

Toleranční přístup tedy umožňoval vznik malých židovských komunit do počtu 50 osob v lokalitách, kde zejména vrchnostenské úřady z ekonomických důvodů trpěly – a někdy si dokonce proti vůli zeměpanských úřadů přály – přítomnost několika židovských rodin či obchodníků. Výjimku představovalo pouze město Brno, kde roku 1792 bydlelo 12 židů a na jeho předměstích dalších 113 a kde roku 1840 úřady trpěly dokonce již 40 židovských rodin.⁶⁹ Každopádně na Moravě mohlo v 1. polovině 19. století žít mimo ghetto velmi hrubým odhadem jen 200 židovských rodin, tedy přibližně 4 % z 5 400 moravských familiantů. Přesto se na některých místech podařilo usídlit několika židovským rodinám a vytvořit tak zárodek židovské komunity.⁷⁰ Ke vzniku větších a nových židovských komunit však tolerance nepostačovala, k tomu bylo zapotřebí udělit židům svobodu stěhování.

Revoluce i pro židy?

Revoluce v březnu 1848 vzbudila v židech naděje na zrovnoprávnění a návrh Pillersdorfovy ústavy skutečně obsahoval garanci rovnosti všech občanů bez ohledu na vyznání. Tvorbu ústavy ovšem ovlivnila vlna protižidovských násilností na jaře 1848, takže konečné znění konstituce, vyhlášené 25. dubna 1848, diskriminaci židů zachovávalo.⁷¹ Ústava totiž sice garantovala svobodu vyznání a svědomí, osobní svobodu (§ 17), svobodu stěhování (§ 23), právo nabývat nemovitý majetek (§ 24) a rovnost všech občanů před zákonem (§ 25), ale zároveň stanovovala, že „rozdílnosti občanských a politických práv“ jednotlivých náboženských vyznání (tj. různá omezení evangelíků a židů) mají zůstat v platnosti až do roz-

⁶⁵ ZAO, f. Vs Hukvaldy, inv. 2959, kart. 637, fol. 27–32. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 31–32.

⁶⁶ SOkA NJ, f. AM Příbor, inv. 688, kart. 31, fol. 378–387. • Baránek, *Možnosti obživy...*, s. 104–105.

⁶⁷ Například v palírně ve Vsetíně se ubytovali obchodníci cestující z Moravy do Uher. • MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, čj. 1626/1802.

⁶⁸ ŽÁČEK, Václav. Židovské koželužny na Moravě na počátku osmnáctého století. In *Ročenka Společnosti pro dějiny židů v Československé republice*. Praha: Josef Flesch, 1933. S. 171–190. • Scari, *Systematische Darstellung...*, s. 116–117. • Baránek, *Možnosti obživy...*, s. 112–114. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 32–35.

⁶⁹ Brunner, *Geschichte der Juden...*, s. 150. • Janák, *Počátky židovského vlnářského...*, s. 56.

⁷⁰ Viz s. viz str. 66.

⁷¹ MILLER, Michael Laurence. *Moravští Židé v době emancipace*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015. S. 186–193.

hodnutí Říšského sněmu (§ 27) a židům výslovně garantovala pouze právo svobodného konání bohoslužeb (§ 31).⁷² Ústava nicméně nikdy nenabyla účinnosti.⁷³

Zmíněné násilnosti zasáhly i dvě moravská města, do nichž se již dříve podařilo několika židovským rodinám proniknout navzdory privilegii *de non tolerandis Judaeis*. Hned v březnu 1848 národní garda vyhnala z Nového Jičína rodinu Ignatze Sachse, jenž se posléze usadil hned v sousední vesnici Šenov. Městská rada poté 14. dubna 1848 Sachsovi zakázala pobyt ve městě, čímž jeho vyhnání posvětila, zároveň mu však dovolila docházet do města vyřizovat si své obchodní záležitosti. Sachs se snažil bránit u krajského úřadu i místodržitelství, oba úřady však jeho odvolání zamítly, byť místodržitelství vyslovilo nesouhlas s tím, že Sachse vyhnala národní garda ještě před rozhodnutím městské rady.⁷⁴

Podobně 12. dubna 1848 v Olomouci měšťané přistavili máry před dům židovského obchodníka Mosese Hamburgera, kterého již delší dobu obviňovali ze spekulací s obilím, a dali mu ultimátum, aby do druhé hodiny odpolední město opustil. Také v případě Olomouce se vyhnaná židovská rodina dovolávala spravedlnosti u místodržitelství marně. Podle některých zpráv tentokrát národní garda židovskou rodinu chránila před fyzickým napadením, za což jí pak děkovala prostějovská židovská obec.⁷⁵ Role národní gardy nicméně není zcela jasná, protože zároveň existovalo podezření, že garda akci měšťanů ve skutečnosti asistovala, protože pisatel anonymního článku k informaci o Hamburgerově vyhnání dodával, že národní garda v noci patroluje, aby pátrala po židech porušujících starý zákaz přespávání ve městě.⁷⁶ Národní garda se proti takovému nařčení ostře ohradila s tím, že v ulicích celou noc hlídkuje proto, aby naopak židy a jejich majetek chránila.⁷⁷

Navzdory tomu, že židé nezískali při vydání dubnové ústavy rovná práva a že v prvním měsíci revoluce spíše než prosazování liberálních idejí pocítili, jak měšťané berou právo do svých rukou, k určitému posunu docházelo. Moravský zemský sněm totiž 27. dubna 1848 vydal nový volební řád, v němž se u aktivního ani pasivního volebního práva do městské a venkovské kurie vyznání voličů nijak nezohledňovalo, což na konci května 1848 umožnilo zvolení moravského zemského rabína Samsona Raphaela Hirsche do zemského

⁷² Sr. k.k. *Majestät Franz des Ersten politische Gesetze und Verordnungen für sämtliche Provinzen des Oesterreichischen Kaiserstaates, mit Ausnahme von Ungarn und Siebenbürgen auf allerhöchsten Befehl und unter Aufsicht der höchsten Hofstellen herausgegeben*. Wien: k.k. Hof- und Staats-Druckerey, 1827–1851. [PGS] 49/1848.

⁷³ PGS 65/1848.

⁷⁴ ZIEGLER, Paul. *Zur Geschichte der Juden in Neutitschein*. Wien: Deutsche Volkszeitung, 1939. S. 33–37.

⁷⁵ *Die neue Zeit*, 22. dubna 1848, s. 4. • Miller, *Moravští Židé...*, s. 226–228.

⁷⁶ *Die neue Zeit*, 15. dubna 1848, Außerordentliche Beilage, s. 1.

⁷⁷ *Ibid.*, 18. dubna 1848, s. 3.

sněmu v mikulovském městském volebním obvodu.⁷⁸ Stejně tak volební řád do Říšského sněmu, vydaný 9. května 1848, přiznával aktivní i pasivní volební právo občanům explicitně bez ohledu na vyznání,⁷⁹ díky čemuž se poslancem mohl stát také vídeňský reformní rabín Isak Noa Mannheimer.⁸⁰

Mannheimer se zprvu v Říšském sněmu držel v pozadí, protože doufal, že židé dojdou zrovnoprávnění v tichosti se schválením liberální ústavy, a protože se obával, že předčasné nastolení otázky židovské emancipace by mohlo židovské cíle ohrozit. Hirsch i Mannheimer upřednostňovali přímé intervence u vysokých představitelů správních úřadů a v létě 1848 se jim skutečně podařilo přesvědčit ministra financí Phillipa von Krausse, aby pozastavil přípravu vybírání židovské potravní daně. Zdroje státních příjmů se nicméně musely vyjasnit legislativně, a to ještě na podzim 1848, aby se stihl sestavit rozpočet na další rok, a tak se „židovská otázka“ nakonec na plénu Říšského sněmu projednávala na přelomu září a října 1848 jako otázka daňová. Přestože několik poslanců vystoupilo s protižidovskými projevy, velká většina poslanců se 5. října 1848 vyslovila pro zrušení všech speciálních židovských daní. Císař daňovou reformu sankcionoval 20. října 1848, takže od 1. listopadu 1848 měli židé podléhat stejným daňovým povinnostem jako všichni ostatní obyvatelé.⁸¹

Říšský sněm svým usnesením z 5. října 1848 sice zrovnoprávnil židy „pouze“ v daňových záležitostech, výrazně tím však naznačil, jakým směrem se bude emancipace židů vyvíjet. Podobný signál vyslal 27. listopadu 1848 také ministerský předseda Felix Schwarzenberg, když se ve své řeči k poslancům Říšského sněmu vyslovil pro „*rovnost všech státních občanů*“.⁸² Ačkoli se jednalo o pouhý vládní program, byl otištěn ve sbírce zákonů a úřady se na něj v praxi odvolávaly.⁸³ S odkazem na zrušení židovských daní a na vládní program byly krajské úřady několik dní po Schwarzenbergově projevu zbaveny pravomoci dohlížet nad dlouhodobým pobytem židů v zemi. Od prosince 1848 tak žádosti židů o povolení pobytu delšího než tři měsíce vyřizovaly samotné magistráty, které tyto žádosti již nemusely postupovat prostřednictvím krajských úřadů na gubernium. Záviselo tedy čistě na vůli představitelů daného města, zda pobyt židovskému přistěhovalci povolí, či nikoli. Například

⁷⁸ DVOŘÁK, Jindřich. *Moravské sněmování roku 1848–49*. Telč: 1898. S. 83, 239–241, 249. • Miller, *Moravští Židé...*, s. 194–195.

⁷⁹ PGS 57/1848, § 31.

⁸⁰ *Der Ungar. Zeitschriftliches Organ*, 27. června 1848, s. 4.

⁸¹ PGS 131/1848, § 4. • *Verhandlungen des österreichischen Reichstages nach der stenographischen Aufnahme*. Svazek II. Wien: k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1849. S. 592–625 a 792–810. • Miller, *Moravští Židé...*, s. 189–202.

⁸² *Verhandlungen des österreichischen Reichstages nach der stenographischen Aufnahme*. Svazek IV. Wien: k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1849. S. 12–14.

⁸³ PGS 143/1848.

magistrát v Příboře vydával povolení bez okolků, jelikož tamní soukenické řemeslo bylo na dodávkách židovských obchodníků závislé, nicméně na přelomu let 1848–1849 se jednalo stále jen o dvě žádosti, nikoli o nějakou imigrační vlnu, a efekt zmíněných opatření tedy spočíval spíše jen ve zjednodušení administrativní procedury.⁸⁴ Navíc města jako Olomouc, Nový Jičín nebo třeba Znojmo se k přistěhovávaní židů stále stavěla negativně, neboť jejich obyvatelé považovali židy za nežádoucí konkurenty.

Dočasné zrovnoprávnění

Na vůli magistrátů byli židovští migranti odkázáni jen do jara 1849. Oktrojovaná ústava z 4. března 1849 totiž stanovila, že „*svobodné stěhování se osoby v mezích říše nepodléhá žádnému omezení*“ (§ 25), a dále garantovala rovnost občanů před zákonem (§ 24 a 27), osobní svobodu (§ 26), rovný přístup k úřadům (§ 28), osobní vlastnictví (§ 29), právo nabývat nemovitý majetek a svobodu podnikání (§ 30).⁸⁵ S ústavou vydal císař stejného dne také patent, jenž zaručoval svobodu vyznání a nezávislost občanských a politických práv na náboženském vyznání (§ 1) a autonomii státům uznaných církví a náboženských společností (§ 2).⁸⁶ Přiznání rovných občanských práv židům nicméně nemělo okamžitý efekt. Moravský zemský rabín Samson R. Hirsch i významný prostějovský rabín Hirsch Fassel kvůli obavám z lidových protizidovských násilností nabádali židy, aby se chovali zdrženlivě a nenárokovali si nová práva předčasně. Na straně židů i státních úřadů totiž vznikaly pochybnosti, nakolik ústava deroguje dosavadní právní předpisy, zejména pak familiantské zákony, protože mj. také stanovila, že než vstoupí v platnost nové zákony a nařízení, platí dosavadní zákony (§ 121). Některé krajské úřady tak ještě v srpnu 1849 lpěly na dodržování familiantského zákona, ačkoli gubernium již 13. června 1849 krajské úřady instruovalo, že „*je zcela zřejmé, že veškerá omezení, která upravovala sňatky židů, již neplatí*“. Obdobně se úřady snažily židům přinejmenším znesnadnit kupování nemovitostí od křesťanů.⁸⁷

Ostatně v některých městech měli židé problém vůbec sehnat nějakého měšťana ochotného poskytnout jim nějaké bydlení. Například městská rada v Moravské Ostravě přijala 8. července 1849 usnesení, že židům nebude prodávat městské nemovitosti a statky, natož jim udělovat domovské právo.⁸⁸ Ve Znojmě se rodině Markuse Freibergera podařilo usadit až

⁸⁴ SOKA NJ, f. AM Příbor, inv. 688, kart. 32, čj. 2441/1848 a 192/1849. Příborský magistrát ve svých rozhodnutích cituje dekret Krajského úřadu v Přerově ze 7. prosince 1848, čj. 1640.

⁸⁵ *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich*. Wien: k.k. Hof- und Staats-Druckerey, 1849–1852. [RGBl.] 150/1849.

⁸⁶ RGBl. 151/1849.

⁸⁷ Miller, *Moravští Židé...*, s. 252–258.

⁸⁸ AMO, f. AM MO, odd. SR, inv. 244, katalog. 1011, čj. 690/1850. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 22–24.

na konci roku 1850, když ji konečně u sebe ubytoval jeden měšťan natruc magistrátu, s nímž měl spory. Starosta Anton Buchberger jel kvůli nevídaným přistěhovalcům intervenovat do Vídně, nicméně Ministerstvo vnitra 25. května 1851 v souladu s ústavou Freibergovo trvalé usazení ve Znojmě potvrdilo. I přes tento precedent magistrát odmítal dalším židům vydat povolení k pobytu, takže Simon Pisker sice mohl být ve znojenském hotelu tiše trpěn již od roku 1846 kvůli svému přátelství s purkmistrem Ellerem, oficiální povolení k pobytu ve Znojmě však Simon Pinsker získal až roku 1852 po audienci jeho manželky Babetty u císaře. Také David Pisker (Simonův bratr) získal roku 1852 povolení k pobytu ve Znojmě až na základě rozhodnutí Ministerstva vnitra.⁸⁹

Přestože „migrační vlna“ i ve větších městech čítala jen několik židovských rodin, vyvolala již na jaře 1850 hysterii křesťanských měšťanů a protižidovské násilnosti. K nejvážnějším incidentům došlo v Třebíči, Strážnici a Přerově, kde srocený dav rozbíjel okna a demoloval obydlí židů, kteří si pronajali, nebo dokonce zakoupili „křesťanskou nemovitost“.⁹⁰ *Judenkravall* se odehrál také 6. a 7. května 1850 v Jihlavě, kde demonstranti zpívali hanlivé písně (*Katzenmusik*, „kočičiny“), rozbíjeli okna a požadovali okamžité vystěhování židů, až nakonec muselo dav zpacifikovat 300 příslušníků národní gardy a armády.⁹¹ V Olomouci „kočičiny“ v noci 1. června 1850 nesměřovaly přímo proti židům, nýbrž proti měšťanovi, který prodal svůj dům i hostinské oprávnění židu Steinerovi.⁹²

Migrace do míst vzdálenějších od židovských obcí citelně zesílila až v průběhu roku 1850. Geografický faktor hrál patrně ještě větší roli než odpor městských rad i celého měšťanstva, který se projevoval mj. zastrahováním židovských přistěhovalců i „zrádců“ z řad měšťanů. Pro židy z ghetta totiž bylo snazší přestěhovat se do křesťanské části daného města, odkud se v případě nepokojů či vyhnání mohli stáhnout zase zpět do ghetta. Židovská čtvrť navíc poskytovala institucionální zázemí v oblasti náboženské, vzdělávací i dobročinné, naopak odstěhovat se do vzdálenější lokality znamenalo přinejmenším zčásti se vzdát služeb židovské obce, ale přitom jí dále platit poplatky (náboženskou daň).⁹³ Do měst vzdálených od židovských obcí se tak zpravidla stěhovali židé, kteří měli na danou lokalitu již nějakou vazbu: bydleli na jeho předměstí, ve městě již dříve pobývali, měli v něm obchodní kontakty

⁸⁹ EINHORN, Hugo. Geschichte der Juden in Znaim. In *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929. S. 582–583.

⁹⁰ Miller, *Moravští Židé...*, s. 262–266.

⁹¹ JAROŠ, Zdeněk. Několik poznámek k novodobé historii jihlavských Židů. In *Dotyky: Židé v dějinách Jihlavska*. Jihlava: Muzeum Vysočiny v Jihlavě, 1998. S. 30–31. • *Preßburger Zeitung*, 25. května 1850, s. 522–523.

⁹² *Die neue Zeit*, 2. června 1850, s. 2.

⁹³ Viz str. 75 a 185.

anebo v své příbuzné. Přistěhovalci sice stále podstupovali riziko, že budou z nového bydliště na několik dní vyhnáni, na základě dosavadních zkušeností však mohli doufat v zastání u státních úřadů (jako v případě Znojma) a ve svůj brzký návrat. I přes nepokoje na jaře 1850 někteří židé evidentně usoudili, že investice do „křesťanské nemovitosti“ má smysl.

Rekonstruovat průběh migrace v letech 1850–1859 není úplně možné, protože knihy přihlašování cizinců a evidence obyvatel z tohoto období se zpravidla buď nedochovaly, nebo neobsahují údaje o vyznání.⁹⁴ V archivech se sice často nachází sčítací operáty z roku 1857, ty však neobsahují informace o roce přistěhování. Schematismy římskokatolických diecézí jsou pro 50. léta velmi nespolehlivým zdrojem, jelikož uvádí značně nižší počty židů, než jaké v daných lokalitách ve skutečnosti pobývaly. Roku 1857 mělo například v Novém Jičíně podle církevních údajů bydlet 26 židů, podle sčítacích operátů jich zde však pobývalo 41. V Olomouci dokonce schematismy uvádí jen 72 židů, zatímco v operátech jich lze dohledat 298.⁹⁵

Jedním z mála vhodných dokumentů je proto seznam židů bydlících v Příboře sestavený v lednu 1853, jenž obsahuje celkem 71 osob a mj. také údaj o roce jejich přistěhování. Z dokumentu nelze sice zjistit, zda se nějací z přistěhovalých židů v období 1848–1852 také odstěhovali, pro ilustraci vývoje migrace tento pramen nicméně postačuje. Již někdy mezi lety 1805–1847 se do Příbora podle tohoto seznamu přistěhovalo 23 židů, z nichž přibližně polovina byli obchodníci z východní Haliče, kteří do města přiváželi vlnu a vždy zde pobýli převážnou část roku, než jim místní řemeslníci z této suroviny vyrobili sukno, s nímž se pak vraceli zpět do Haliče. Druhou polovinu židovských obyvatel před rokem 1848 tvořila rodina nájemce palírny a několik židů z bezprostředního okolí Příbora. V letech 1848–1849 se v Příboře usadili natrvalo asi dva další haličští obchodníci a několik židů z nedalekého okolí, výraznější imigrační vlna (minimálně 16 osob) pak nastala právě až v roce 1850, když si haličští obchodníci do Příbora přivedli i své rodinné příslušníky a usadili se zde natrvalo.

⁹⁴ Z dochovaných knih města Frýdek neobsahuje údaje o vyznání např. matrika obyvatelů města z roku 1851 (SOkA FM, f. AM Frýdek, inv. 156), přihlašovací kniha cizinců z let 1851–1862 (ibid., inv. 159), přihlašovací kniha z let 1851–1857 (ibid., inv. 169). Ve fondu města Místku se nedochovala žádná kniha tohoto typu z daného období. Pro město Příbor se dochoval rejstřík evidence cizinců z roku 1854 (SOkA NJ, f. AM Příbor, inv. 345) a ohlašovací kniha cizinců z roku 1854 (ibid., inv. 355), ovšem opět bez údajů o vyznání. Příborská ohlašovací kniha cizinců z roku 1857 obsahuje údaje jen o židech, kteří se ve městě zdrželi jen několik dní (ibid., inv. 356). Archiv města Opava obsahuje seznam vystěhovalých a přistěhovalých z let 1848–1868 (SOkA Opava, f. AM Opava, inv. 431), ovšem bez uvedení vyznání. V archivu města Fryštát (SOkA Karviná), Krnov (SOkA Krnov), Moravská Ostrava a Slezská Ostrava (Archiv města Ostravy), Olomouc (SOkA Olomouc) a Uherské Hradiště (SOkA Uherské Hradiště) se knihy evidence obyvatelstva dochovaly nejdříve od roku 1857.

⁹⁵ SOkA NJ, f. AM Nový Jičín, kart. 283. • SOkA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. Knihy 1343–1945, inv. 3972–3986. • Údaje diecézních schematismů převzal HAAS, Theodor. *Die Juden in Mähren*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag Max Hickl, 1908. S. 58–64.

Roku 1851 se přistěhovalo asi jen pět židů z blízkého okolí i z Haliče, ale roku 1852 nastala druhá migrační vlna o počtu 20 osob, většinou se jednalo opět o haličské obchodníky, jejich manželky a děti.⁹⁶

Relativně vysoký počet židovských přistěhovalců z Haliče představovalo spíše lokální specifikum Příbora, dané typem obživy místního obyvatelstva, obecně nicméně platí, že migrace židů pokračovala i po vydání patentů z 31. prosince 1851. Silvestrovskými patenty totiž císař sice odvolal ústavu z roku 1849, zároveň však výslovně deklaroval rovnost všech občanů před zákonem, což pro židy v praxi znamenalo i zachování svobody stěhování.⁹⁷ Dále císař současně se zrušením listiny práv potvrdil vnitřní autonomii všech státům uznaných církví a náboženských společností,⁹⁸ naopak svobodu vyznání a nezávislost občanských a politických práv na náboženském vyznání (§ 1 listiny práv z roku 1849) již nepotvrdil. Až do konce roku 1852 nicméně státní úřady z odpadnutí této garance nevyvozovaly žádné závěry nepříznivé pro židy, ale naopak proti rozhodnutím městských rad stejně jako doposud hájily právo židů na svobodné stěhování a zakupování nemovitostí. Díky tomu se mohlo rodící se židovské osídlení dále zvětšovat i během roku 1852.

Zbrzdění migrace

V průběhu roku 1853 úřady přestávaly rovná práva židů uznávat, což migraci židů značně ztížilo. Obnovená diskriminace začala administrativní oklikou přes sestavování seznamů židovských obyvatel, u nichž pak úřady důsledně kontrolovaly platnost dokladů (např. pasů) a řádné placení daně.⁹⁹ Od podzimu 1853 se změněný přístup k židům projevoval i na legislativní úrovni. Nejdříve císař 2. října 1853 vydal nařízení, jímž obnovil platnost předpisů, které před rokem 1848 omezovaly právo židů vlastnit nemovitý majetek. Zároveň však toto nařízení mělo platit jen do budoucna a nevztahovalo se zpětně na majetek, který židé stihli nabýt v době uvolnění.¹⁰⁰ Migraci židů nařízení přímo nijak neomezovalo, ve svém důsledku ji však výrazně zpomalilo. Vzhledem ke zmíněné fragmentárnosti evidence obyvatel není možné o dopadech nařízení na migraci učinit zcela jasné závěry. Například v Novém Jičíně bydlelo roku 1857 pět židovských rodin; tři z nich se přistěhovaly prokazatelně v období 1850–1852, ale zda se další dvě přistěhovaly před, nebo až po vydání předmětného

⁹⁶ SOKA NJ, f. AM Příbor, inv. 353. • Podrobněji Baránek, *Možnosti obživy...*, s. 114–115.

⁹⁷ RGBL. 2/1852.

⁹⁸ RGBL. 3/1852.

⁹⁹ SOKA NJ, f. AM Příbor, inv. 353–354. • SOKA NJ, f. AM Příbor, inv. 945, kart. 291.

¹⁰⁰ *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*. Wien: k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1853–1869. [RGBL.] 190/1853.

nařízení, není možné určit.¹⁰¹ Podobně ve Znojmě žilo roku 1857 sedm židovských „přednostů domácnosti“: tři se přistěhovali jistě před rokem 1853, u ostatních však datum přistěhování nebylo zjištěno.¹⁰² Naopak do Moravské Ostravy se několik židů přistěhovalo prokazatelně v období 1855–1857.¹⁰³

Každopádně drobné emancipační židovské komunity po roce 1853 početně narůstaly i bez ohledu na imigraci. Jejich jádro totiž tvořily mladé páry na počátku reprodukčního věku, takže v letech 1853–1859 dosahovala roční natalita 30–45 %. Roku 1857 tak zhruba 50 % populace emancipačních židovských komunit tvořily děti a mládež do 19 let, dalších 30 % osoby ve věku 20–39 let a jen 15 % osoby ve věku 40–59 let. Osoby nad 60 let představovaly výjimku (viz tabulka č. 9). Přestože diecézní schematismy podhodnocovaly počty židů v oblastech, kde později vznikly nové židovské náboženské obce, je z nich i tak zřejmý nárůst židovské populace v letech 1848–1857 zejména na Brněnsku, Jihlavsku, Olomoucku, Opavsku, Příborsku, Polskoostravsku, Uherskohradištsku a Znojemsku (podrobněji viz tabulka č. 1 a 2). Podle církevních statistik se Brněnsko dokonce již roku 1857 mělo stát v pořadí 11. oblastí s nejpočetnější populací v rámci Moravy a Slezska, naopak stranou zatím zůstával soudní okres Moravská Ostrava, ačkoli později se vyšplhal až na druhou příčku.

Pokud jsou údaje diecézních schematismů alespoň v hrubých obrysech správné, pak hlavní proud migrace do atraktivních lokalit v některých případech nesměřoval do měst samotných, ale spíše na jejich předměstí. Tabulka č. 3 ukazuje, že farnost Uherské Hradiště sice v letech 1850–1858 v rámci děkanátu zaznamenala největší nárůst židovské populace (z 0 na 36 židů), ale obdobně vzrostla také židovská populace v blízkých farnostech Kunovice (+31), Bílovice (+23), Velehrad (+17) nebo Jalubí (+14). Tento jev byl patrně důsledkem pokračující snahy městských rad komplikovat imigraci židů. Znojemští radní se dokonce v letech 1856–1857 pokoušeli domoci se u císaře obnovení privilegia *de non tolerandis Judaeis*, císařův poradní sbor však poukázal na to, že výnos z října 1853 zakazuje židům jen vlastnění nemovitostí, nikoli pobyt, takže žádost radních byla zamítnuta.¹⁰⁴ I tak se třeba Místek imigraci židů úspěšně bránil až do počátku 60. let, takže židé se usazovali stejně jako před rokem 1848 v přilehlé vesnici Koloředov (jejich počet zde mezi lety 1848–1857 vzrostl

¹⁰¹ SOKA NJ, f. AM Nový Jičín, kart. 283. • Hanák, *K historii...*, s. 12. • BARÁNEK, Daniel. Židovská komunita v Novém Jičíně v letech 1848–1891. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2014. Svazek XX, s. 103–104.

¹⁰² NEHYBA, David. Židé ve Znojmě podle sčítání obyvatel v letech 1857 a 1869. In *Sborník Státního okresního archivu Znojmo 2011*. Znojmo: Státní okresní archiv Znojmo, 2012. S. 171–175.

¹⁰³ Štěpán, *Vznik židovské obce...*, s. 232.

¹⁰⁴ Miller, *Moravští Židé...*, s. 289.

z 30 na 55).¹⁰⁵ I předměstí měla evidentně svou přitažlivost, mimo jiné protože již z dřívějšíka v nich byly k dispozici základní náboženské instituce (židovská jídelna, modlitební místnost, šochet), případně zde již bydleli příbuzní nových přistěhovalců.

Operáty ze sčítání lidu roku 1857 neobsahují údaje o předchozím bydlišti, ani o místě narození, údaje o domovské obci nicméně naznačují, že do emancipačních židovských komunit se židé většinou nestěhovali ze vzdálenosti větší než 40 km. Například židé bydlící roku 1857 ve Znojmě příslušeli do Šafova (3 rodiny, vzdušnou čarou 24 km), Ivančic (2 rodiny, 35 km), Třebíče (1 rodina, 42 km) a Boskovic (1 rodina, 83 km).¹⁰⁶ Podobně židé bydlící v Novém Jičíně příslušeli do Lipníku nad Bečvou (2 rodiny, 32 km), Štítiny (2 rodiny, 35 km) a Skoczówa (1 rodina, 61 km).¹⁰⁷ Většinou se tedy vcelku přirozeně jednalo o židy z nejbližších židovských náboženských obcí, na druhou stranu míra migrace ještě nedosáhla takové míry, aby pro tradiční židovské náboženské obce představovala šok. Jsou-li údaje diecézních schematismů alespoň orientačně správné, pak drtivá většina tradičních náboženských obcí naopak zaznamenávala (zřejmě zejména přirozený) přírůstek obyvatelstva, případně asi jen 5% úbytek.¹⁰⁸

Brány ghetta se otevřely

Porážka rakouského vojska v severní Itálii v červnu 1859 přivedla císaře Františka Josefa I. k vyhlášení manifestu z 15. července 1859, v němž si vytyčil úkol dosáhnout vnitřního blaha a vnější síly Rakouska mimo jiné „*času přiměřenými opravami*“ (*zeitgemäße Verbesserungen*) zákonů a správy.¹⁰⁹ Ještě dříve než císař 5. března 1860 svolal rozmnoušenou Říšskou radu a začal tak „opravovat“ politické uspořádání státu, zrušil normy, jež nejvíce diskriminovaly židy. Nařízením z 29. listopadu 1859 císař zneplatnil § 124 všeobecného občanského zákoníku, podle kterého si židé museli před uzavřením sňatku vyžádat úřední povolení.¹¹⁰ Dne 13. ledna 1860 Ministerstvo vnitra zrušilo všechny normy, které doposud židům zapovídaly vykonávat některé druhy živností,¹¹¹ a pro migraci židů sehrálo stěžejní roli

¹⁰⁵ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, s. 12. • Lipovski, *Usidlování židovského obyvatelstva...*, s. 88. • Haas, *Die Juden...*, s. 58–64.

¹⁰⁶ Nehyba, *Židé ve Znojmě...*, s. 171–175.

¹⁰⁷ SOKA NJ, f. AM Nový Jičín, kart. 283.

¹⁰⁸ Výjimku představoval dočasný 16% výkyv v soudním okrese Strážnice, skutečný demografický zlom však nastal jen na Osoblažsku, kde se židovská populace během pouhých devíti let zmenšila na 24 %. Podrobněji viz tabulka č. 1.

¹⁰⁹ RGBL. 133/1859.

¹¹⁰ RGBL. 217/1859. • Moravskoslezské gubernium považovalo toto ustanovení po vydání ústavy v březnu 1849 za derogované, Ministerstvo vnitra však povinnost získat povolení státního úřadu 25. července 1853 obnovilo. • Miller, *Moravští Židé...*, s. 255–257. • RGBL. 144/1853.

¹¹¹ RGBL. 15/1860.

císařské nařízení z 18. února 1860, jež židům přiznalo právo nabývat nemovitý majetek a živit se zemědělskou činností.¹¹² Postavení židů se tak navrátilo v podstatě do stavu z roku 1852, kdy stát v zásadě uznával rovná práva židů, ale explicitně je garantoval jen v některých oblastech. Takových záruk nicméně přibývalo: v diplomu z 20. října 1860 císař rovnost všech poddaných před zákonem a svobodu vyznání považoval již za danost, nikoli za cíl k dosažení.¹¹³ Také volební řády do moravského a slezského zemského sněmu, které byly součástí ústavy z 26. února 1861, a stále platný obecní volební řád z 17. března 1849 náboženské vyznání nezohledňovaly, takže pro židy platila při volbách stejná pravidla jako pro všechny ostatní občany. Definitivní občanskoprávní emancipace se židé dočkali s vydáním ústavy z 21. prosince 1867, jež explicitně zaručovala všem občanům kromě jiného rovnost před zákonem (čl. II), rovný přístup k veřejným úřadům (čl. III), svobodu volného pohybu osob a majetku (čl. IV), svobodu stěhování (čl. VI), svobodu vyznání a nezávislost občanských a politických práv na něm (čl. XIV), vnitřní autonomii státem uznaných církví a náboženských společností (čl. XV) a svobodnou volbu povolání (čl. XVIII).¹¹⁴

Rodící se emancipační židovské komunity se během 60. let až několikanásobně zvětšily. Rekonstruovat přesný průběh migrace opět není snadné, nicméně na základě – byť ne zcela spolehlivých – údajů diecézních schematismů lze předpokládat, že nejintenzivnější migrace probíhala na samém počátku tohoto desetiletí (srov. tabulka č. 4). Přibližně po roce 1865 se rychlost migrace v jednotlivých oblastech lišila v závislosti na lokálních ekonomických podmínkách, prudký početní vzestup okolo roku 1860 je však společný všem prozkoumaným emancipačním židovským komunitám. Ačkoli v absolutních hodnotách se v případě středně velkých měst o 3 000–5 500 obyvatelích jednalo jen o několik desítek židovských přistěhovalců, měla migrační vlna okolo roku 1860 velký symbolický a psychologický rozměr. Židovští migranti na rozdíl od období 1848–1852 mohli bez větší zdrženlivosti kupovat nemovitosti v samotném centru města, aniž by se museli bát, že by je snad jako dříve v revolučních dobách mohl vyhnat dav za asistence národní gardy. Díky početnímu vzestupu se dosavadní modlitební sdružení (minjany) mohla začít přeměňovat na židovské náboženské spolky (ŽNS, 1860 Jihlava, 1862 Skoczów, 1863 Frýdek, 1865 Olomouc, 1866 Polská Ostrava, Uherské Hradiště a Znojmo, 1868 Nový Jičín, Svitavy a Valašské Meziříčí), a první

---

¹¹² RGrBl. 45/1860.

¹¹³ RGrBl. 226/1860. V preambuli se píše: „*Hleďte k tomu, kterak tím, že všichni poddaní Naši před zákonem jsou rovní, že všichni mohou volně náboženství své provozovati, že všichni, necht' jsou toho neb onoho stavu a rodu, jsou ku všelikým úřadům spůsobilí, [...] měli jsme za dobré, [...] aby poddaní Naši měli příhodně uspořádaného účastenství v zákonodárství a správě [...]*“

¹¹⁴ RGrBl. 142/1867.

emancipační židovské komunity dokonce získat status náboženské obce (1859 Brno, 1862 Jihlava, 1863 Opava, 1864 Bielsko, 1869 Znojmo). Většina emancipačních komunit konala své modlitby v zařízené místnosti běžného domu, ale v Jihlavě, ve Frýdku a v Krásně (předměstí Valašského Meziříčí) si židé sebevědomě postavili synagogu. Například v Jihlavě byla synagoga v letech 1862–1863 vybudována hned za hradbami u jednoho z východů z opevněného města,¹¹⁵ ve Frýdku zase hned u hlavní silnice spojující Halič s Moravou, v těsné blízkosti náměstí, zámku a mariánského poutního místa.¹¹⁶

Prudký a v relativních hodnotách vysoký početní nárůst emancipačních židovských komunit vyvolával v dotčených lokalitách obavy a odpor měšťanů, právo a okresní hejtmánství však stály na straně židů. Například frýdečtí měšťané si stěžovali na bytovou nouzi způsobenou židovskými přistěhovalci, frýdecké okresní hejtmánství však zdražování bytů odmítlo jakkoli řešit s tím, že je jen věcí majitelů, zda židům své byty přenechají. Okresní hejtmánství také odmítlo protesty frýdeckých představitelů proti udělování živnostenských oprávnění židům, proti zřízení židovského náboženského spolku i proti stavbě synagogy s tím, že argumenty radnice jsou s ohledem na živnostenský, spolkový a stavební zákon irelevantní a že se měšťané svými protesty jen snaží omezit migraci židů a zvrátit důsledky nového obecního zákona.¹¹⁷

Novela obecního zákona z roku 1859 totiž sice zpříšňovala podmínky pro vznik nároku na domovské právo, ovšem nechránila stávající měšťanské elity ani tak před židovskými přistěhovalci, jako spíše před chudšími křesťanskými imigranty z venkova. Požadavek čtyřletého nepřerušovaného trpěného pobytu v obci byl totiž v novele doplněn mj. o podmínku, že dotčený přistěhovalec nesměl po ony čtyři roky pobírat chudinskou podporu, měl požívat bezúhonné pověsti, platit včas daně a mít po celou dobu zajištěnou existenci ze svého majetku nebo samostatné živnosti.¹¹⁸ Židovští přistěhovalci se splněním těchto podmínek zpravidla neměli problém, vždyť byli schopni nakupovat nemovitosti v nejatraktivnějších částech měst. Stávající představitelé měst tedy měli oprávněné obavy o své postavení, neboť na domovské právo se vázalo také právo volební.¹¹⁹ Na konci roku 1863 byl však přece jen vydán nový obecní zákon, který stanovil, že nárok na získání domovského práva vzniká pouze dětem a manželkám příslušníků obce a veřejným úředníkům. Čtyřletý nepřeru-

¹¹⁵ Jaroš, *Několik poznámek...*, s. 31–32.

¹¹⁶ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, 21–23. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 54–59.

¹¹⁷ SOKA FM, f. AM Frýdek, inv. 551, složka 124, čj. 360/1860. • ZAO, f. ZVLS Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 6169/1863.

¹¹⁸ RGBl. 170/1849, § 12 odst. b). • RGBl. 58/1859, § 39.

¹¹⁹ RGBl. 58/1859, § 24.

šovaný pobyt již nepostačoval a žadatelé o domovské právo byli zcela odkázáni na rozhodnutí obecního zastupitelstva, proti kterému nebylo odvolání.¹²⁰

Již od poloviny 60. let se nicméně přístup představitelů měst k židům měnil. Když například ve Znojmě roku 1864 požádal Simon Pisker o udělení domovského práva, místostarosta Grübler prohlásil: „*Bývaly doby, kdy se vystupovalo proti přijímání židů do obecního svazku. Časy se však změnily a obecní rada věří, že by se mělo upustit od starých předsudků a postupovat v liberálním duchu. Proti osobě žadatele nemohu mít vůbec žádné námitky [...], již léta provozuje rozšiřující se obchod.*“ Po delší a živé debatě obecní výbor nakonec Piskerovi domovské právo udělil a o měsíc později odmítl petici 208 znojemských obyvatel proti tomuto rozhodnutí.¹²¹ Zdaleka ne ve všech městech se takové liberální smýšlení prosadilo již v 60. letech. Například v Uherském Hradišti roku 1864 odmítl městský výbor udělit domovské právo Salomonu Glaserovi, ačkoli vlastnil obchod s moukou a obilím a nic nenasvědčovalo tomu, že by někdy mohl potřebovat chudinskou podporu obce. Minoritní část členů výboru proto s tímto rozhodnutím nesouhlasila a označovala je za projev náboženské nesnášenlivosti. Mezi kritiky patřil také farář Franz Michalsky, o němž se noviny později vyjádřily, že „*byl knězem starého dobrého ražení, kterému byl zelótismus a fanatismus cizí.*“¹²² Ještě roku 1867 uherskohradištská městská rada židovské žadatele o domovské právo odmítala,¹²³ takže podle údajů sčítacích operátů z roku 1869 příslušeli do Uherského Hradiště stále jen 3 z 56 (5,4 %) židovských přednostů domácnosti.¹²⁴ Podobná situace byla v Bruntále, kde získal domovskou příslušnost jen 1 z 20 (5 %) židovských přednostů domácnosti.¹²⁵

Částečná integrace

Emancipační židovské komunity se nicméně zvětšovaly i ve městech, jejichž představitelé vůči židům neprojevovali zrovna velkou přívětivost. Do roku 1869 vzrostla židovská populace v Brně na 4 505, v Jihlavě na 1 090, v Olomouci na 747 a v Opavě na 618 osob (podrobněji viz tabulka č. 2). Počet židů zároveň stoupal i v okolí těchto měst, i když o poznání pomaleji; výjimku představoval snad jen soudní okres Jihlava, v jehož rámci probíhal přesun židů z tradičních náboženských obcí Batelov, Brtnice, Puklice a Třešť do Jihlavy.

¹²⁰ RGBl. 105/1863, § 5–10. • K domovskému právu také STOKLÁSKOVÁ, Zdeňka. Domovské právo a obecní samospráva. In *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006. S. 138–145.

¹²¹ *Znaimer Wochenblatt*, 1. května 1864, s. 2; 8. května 1864, s. 2; 12. června 1864, s. 10.

¹²² *Mährischer Correspondent*, 2. března 1877, s. 2.

¹²³ SOKA UH, f. AM Uherské Hradiště, manip. III, inv. 5, zápisy z 12. července a 6. září 1864, 10. února 1865 a 17. května 1867.

¹²⁴ SOKA UH, f. AM Uherské Hradiště, manip. III, inv. 870.

¹²⁵ SOKA Bruntál, f. OÚ Bruntál, inv. 698, kart. 350.

Vlivem migrace žilo roku 1869 na Brněnsku již 10 % veškeré židovské populace na Moravě a ve Slezsku, takže se tato oblast dostala na první místo v žebříčku židovského osídlení. Regionem s druhou nejpočetnější židovskou populací se stalo Jihlavsko (byť včetně zmíněných tradičních židovských komunit), na sedmé místo se dostalo Bielsko a okolí a Olomoucko na třinácté.

Z analýzy operátů ze sčítání lidu roku 1869 vyplývá, že židé bydlící v emancipačních židovských komunitách se stejně jako v předchozím období narodili většinou v nejbližší tradiční náboženské obci (viz tabulka č. 8). Například 25 % židovských obyvatel Uherského Hradiště se narodila přímo v tomto městě a 44 % ve vesnicích a židovských obcích vzdálených do 20 km (zejm. ŽO Bzenec, Uherský Brod a Uherský Ostroh).¹²⁶ Podobně židé bydlící roku 1869 ve Znojmě se narodili většinou v blízkých židovských obcích Miroslav, Šafov, Ivančice, Jemnice, Třebíč, Mikulov a Písečné, zatímco jen pětina obyvatel se narodila v místech vzdálených více než 50 km.¹²⁷ Stejně jako v minulém období byli členové emancipačních komunit velmi mladí, věkový průměr se pohyboval mezi 20–25 lety, protože více než polovinu těchto komunit tvořily děti a mládež do 19 let a čtvrtinu mladé páry ve věku 20–39 let. Nejmladší generace se již z velké části narodila v daném městě, část chlapců ve věku od 10 let se přistěhovala až později sama bez rodičů kvůli studiu na gymnáziu nebo vyučení se obchodu (srov. tabulka č. 9 a graf č. 1).

Jen málokteré lokality s tradičním židovským osídlením si udržely svou atraktivitu. Většina tradičních náboženských obcí během 60. let zaznamenala prudký pokles o zhruba čtvrtinu obyvatel, v Mikulově a okolí dokonce počet židů klesl o 2 156, tj. na 46 % (viz tabulka č. 1 a mapa č. 1, skupina B). V některých tradičních náboženských obcích se sice židovská populace zatím držela přibližně ve stejné úrovni, ale po roce 1880 si z tradičních náboženských obcí udržely početní stabilitu jen ŽNO Břeclav, Hodonín, Kroměříž, Prostějov, Přerov, Strážnice.

V průběhu 70. a 80. let migrace židů z tradičních do emancipačních židovských komunit pokračovala, i když růst emancipačních komunit se oproti 60. letům zpomalil na přibližně na 20–50 % za deset let. Výraznou výjimku představoval jen soudní okres Moravská Ostrava, kde židovská populace zejména díky imigraci z Haliče vzrostla během 70. let o 148 % (607 osob) a během 80. let o 119 % (1 215 osob). Se zpomalením imigrace začaly emancipační

¹²⁶ SOKA UH, f. AM Uherské Hradiště, manip. III, inv. 870. • Podrobněji BARÁNEK, Daniel. Schwieriges Miteinander: der israelitische Kultusverein in Ungarisch Hradisch (1866–1891). In *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2015. S. 57–58.

¹²⁷ Analýza provedena na základě údajů uvedených v Nehyba, *Židé ve Znojmě...*, s. 175–183.

židovské komunity stárnout, byť stále velmi pozvolna, protože průměrný věk se do roku 1890 posunul přibližně k 26–28 roků (viz tabulka č. 9). Stoupal také podíl židů, kteří se narodili ve vzdálenosti větší než 50 km. Například v Uherském Hradišti roku 1869 činilo zastoupení takových osob 7,9 %, podobně roku 1880 ještě 7,8 %, ale roku 1890 již 15,4 %. Podobný vývoj lze vysledovat i v menší emancipační komunitě ve Frýdlantě nad Ostravicí, kde se narodilo ve vzdálenosti větší než 50 km 28,6 % židů roku 1880, 33,3 % roku 1890 a 38,0 % roku 1900 (srov. tabulka č. 8).

Socioekonomická struktura židovské populace, po staletí deformovaná protižidovskými normami, vykazovala velkou setrvačnost, jak je zřejmé i z analýzy několika souborů sčítacích operátů.¹²⁸ Přestože údaje o zaměstnání nebyly při sčítání lidu vyplňovány vždy se stejnou pečlivostí, lze si na jejich základě učinit alespoň hrubou představu o ekonomické činnosti židů. Ekonomickou aktivitu vyvíjelo přibližně 30–40 % veškeré židovské populace, přičemž drtivou většinou se jednalo o muže. Až do první světové války se 40–55 % ekonomicky aktivních židů věnovalo obchodu,¹²⁹ 5–20 % výrobě tvrdého alkoholu a 5–20 % výčepem alkoholu nebo provozování hostinců.¹³⁰ I půl století od liberalizace možností obživy tedy většina ekonomicky aktivních židů pracovala stále v odvětvích, jež byla židům povolena již v předemancipačním období. Podíl „tradičních židovských“ činností sice v jednotlivých městech pozvolna klesal ze zhruba 55–75 % roku 1880 na 35–50 % roku 1910, ale ještě roku 1930 se v celých českých zemích věnovalo obchodu 51 % židů, což bylo velmi vysoké číslo vzhledem k tomu, že v Čechách pracovalo v obchodu jen 15 % veškerého obyvatelstva a na Moravě a ve Slezsku jen 12 %.¹³¹ Hlavní rozdíl oproti minulosti spočíval spíše v nepoměrně svobodnějším a technologicky sofistikovanějším vykonávání živností (například

¹²⁸ Frýdek: Slezáčková, Lipovski, *Analýza...*, s. 215. • Moravská Ostrava: AMO, f. Operáty, 1910, Moravská Ostrava. – Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 249. • Nový Jičín: SOkA NJ, f. AM Nový Jičín, inv. 284. – SOkA NJ, f. AM Nový Jičín, inv. 285 – Baránek, *Židovská komunita...*, s. 103–107. • Příbor: SOkA NJ, f. OÚ Nový Jičín, inv. 891. • Přívoz: AMO, f. Operáty, 1910, Přívoz. – Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 249. • Olomouc: SOkA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. Knihy 1343–1945, kn. 4014–4039. • Uherské Hradiště: SOkA UH, f. AM Uherské Hradiště, manip. III, inv. 872. – SOkA UH, f. AM Uherské Hradiště, manip. III, inv. 874. – Baránek, *Schwieriges Miteinander*, s. 56–59. • Vítkovice: AMO, f. Operáty, 1910, Vítkovice. – Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 249.

¹²⁹ Podle údajů uvedených ve sčítacích operátech tvořili v Uherském Hradišti roku 1880 provozovatelé obchodů 34 % ekonomicky aktivních židů, pomocníci v obchodě 20 %. Podobně Nový Jičín, 1880: 29 17 %; Frýdek, 1890: 50 % (skupiny nerozlišeny); Uherské Hradiště, 1890: 34 21 %; Olomouc, 1890: 44 11 %; Nový Jičín, 1900: 35 20 %; Příbor, 1900: 27 16 %; Frýdek, 1910: 31 % (skupiny nerozlišeny); Moravská Ostrava, 1910: 32 10 %; Přívoz, 1910: 20 12 %; Vítkovice: 32 13 %.

¹³⁰ Uherské Hradiště, 1880: 20 %; Nový Jičín, 1880: 10 %; Frýdek, 1890: 4 % (pouze pohostinství); Uherské Hradiště, 1890: 18 %; Olomouc, 1890: 4 %; Nový Jičín, 1900: 7 %; Příbor, 1900: 5 %; Frýdek, 1910: 6 % (pouze pohostinství); Moravská Ostrava, 1910: 4 %; Přívoz, 1910: 5 %; Vítkovice: 5 %.

¹³¹ HOFFMANN, Heinrich. Zum sozialen Problem der tschechoslowakischen Juden. In *Jüdische Wohlfahrtspflege und Sozialpolitik*. Berlin: Zentralwohlfahrtsstelle und der Abt. Wirtschaftshilfe bei der Reichsvertretung der Juden in Deutschland, 1936. S. 124.

palírníci se přeorientovali od kořalky k výrobě jemných likérů), spíše než v zásadním přebudování ekonomické struktury židovské populace.

Jen menší část židů měla tolik prostředků a odvahy, aby investovala do budování nových průmyslových provozů, zejména textilních továren (Brno, Frýdek, Nový Jičín, Vyškov),¹³² sladoven (Olomouc, Uherské Hradiště),¹³³ pivovarů (Moravská Ostrava),¹³⁴ chemiček (Přívoz)¹³⁵ nebo skláren (Valašsko).¹³⁶ Rovněž dříve zapovězenou nebo velmi omezovanou činnost na poli řemesel, státní správy, lékařství, advokacie či vlastnictví nemovitostí a pozemků vykonávala stále jen relativně malá část ekonomicky aktivních židů. Přinejmenším část rodičů se tento stav snažila do budoucna změnit, a posílala proto své děti na studia. Podíl židovských studentů na gymnáziích tak byl velmi vysoký a například na německém gymnáziu v Uherském Hradišti činil v 60. letech 18–34 %, v 70. letech 29–44 % a v 80. letech dokonce 41–52 %.¹³⁷ a podobně na německém gymnáziu v Moravské Ostravě 39 % roku 1900 a 45 % roku 1910.¹³⁸ V menších městech se nicméně důsledky nadproporčního zastoupení židů na gymnáziích projevily jen v omezené míře, protože po odchodu na vysokou školu se již židovští studenti často do svého rodiště nevraceli a zůstávali ve větších městech, kde vznikala poměrně silná vrstva židovské intelektuální elity.¹³⁹

Občanské zrovnoprávnění umožnilo židům rozvinout svůj ekonomický potenciál, z čehož pak měly prospěch i židovské náboženské instituce, na druhou stranu specifická socioekonomická struktura židovské populace přinášela i svá rizika. Postupem času se totiž

¹³² SMUTNÝ, Bohumír. *Brněnští podnikatelé a jejich podniky 1764–1948. Encyklopedie podnikatelů a jejich rodin*. Brno: Statutární město Brno – Archiv města Brna, 2012. • SMUTNÝ, Bohumír. Velké podnikání mezi Brnem a Vídní na příkladu brněnského vlnářského průmyslu do roku 1918. In *Brno Vídní, Vídeň Brnu. Zemské metropole a centrum říše v 19. století*. Brno: Matice moravská, 2008. S. 197. • POLÁŠKOVÁ, Jiřina; POLÁŠEK, Jaromír. Židovské podniky a domy ve Frýdku-Místku. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2006. Svazek XII, s. 51–71. • POLÁŠEK, Jaromír; POLÁŠKOVÁ, Jiřina. Židé a jejich zasahování do veřejné správy a společenského života ve Frýdku a Místku (1870–1939). In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2007. Svazek XIII, s. 68–70. • *Führer durch Neutitschein und die Umgebung*. Neutitschein: Rainer Hosch, 1890. S. 80. • MLATEČEK, Karel. *Vyškov: dějiny města*. Vyškov: Město Vyškov, 2016. S. 303.

¹³³ VIKTORÍK, Michael. *Osudy olomouckých sladoven a sladovnických firem v kontextu vývoje sladovnického průmyslu (od 60. let 19. století do roku 1848)*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2007.

¹³⁴ DANĚK, Radoslav. *Ostravské pivovarnictví v éře kapitalismu: Přeměna tradiční řemeslné malovýroby v moderní průmyslovou velkovýrobu (1830–1948)*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2014.

¹³⁵ DANĚK, Radoslav. Podnikatel a manažer Dr. Max Böhm, zakladatel přívozké rafinerie minerálních olejů (Příspěvek k dějinám petrochemického průmyslu na Ostravsku). In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2009. Svazek XV, s. 173–186.

¹³⁶ Baletka, *Židé v dějinách...*, s. 22–23.

¹³⁷ *Fünzigster Jahresbericht des k. k. deutschen Staats-Obergymnasiums in Ung.-Hradisch für das Schuljahr 1903–1904*. Ungarisch-Hradisch: 1904. S. 28.

¹³⁸ KADLEC, Petr. Střední školy v Moravské Ostravě před rokem 1914 a jejich židovští studenti. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2011. Svazek XVII, s. 161.

¹³⁹ Například v Olomouci roku 1890 tvořili lékaři, právníci, učitelé, úředníci a umělci 14 % ekonomicky aktivního židovského obyvatelstva.

občanské zrovnoprávnění židů začalo ukazovat jen jako nutný předpoklad k úspěšné integraci do společnosti, neboť zdaleka nestačilo jen překonat odpor měšťanské elity a proniknout do ekonomických, politických a kulturních struktur daného města.¹⁴⁰ Specifická sociální struktura vysoce urbanizované židovské společnosti vedla ke splývání židovských a liberálně-měšťanských zájmů, takže útoky politických odpůrců liberalismu mířily velmi často zároveň proti židům. Vysoké zastoupení židů mezi obchodníky, ve svobodných povoláních nebo na školách pak představoval fakt, který sám o sobě vyvolával určitá podezření, s nimiž pak mohli pracovat propagátoři antisemitských konspiračních teorií.¹⁴¹

Další překážka integrace vyvstávala ze skutečnosti, že židé vcelku přirozeně stáli o začlenění do té složky společnosti, jež se dokázala oprostít od starých náboženských předsudků, byla kulturně rozvinutá, jazykově blízká a ekonomicky a politicky úspěšná.¹⁴² Tato kritéria na Moravě a ve Slezsku splňovala liberální část německé společnosti. Přimknutí se k německému liberalismu ovšem stálo v rozporu s politickými zájmy českých nacionalistů, kteří již od 80. let 19. století vykreslovali židy jako nepřátele Čechů a vyzývali k jejich hospodářskému bojkotu pod hesly „emancipace od židů“ a „svůj k svému“.¹⁴³ Židé tak byli chtě nechtě vtahováni do česko-německého nacionálního zápasu, byť pro mnohé z nich národnost představovala jen jednu z identit, nikoli tu nejdůležitější. To se projevovalo i při sčítání lidu, při němž židé navzdory oficiálním instrukcím občas zapisovali do kolonky „obcovací řeč“ více jazyků anebo v několika po sobě jdoucích sčítáních uváděli pokaždé jinou řeč. Deklarovanou mnohojazyčností i snadnou „konverzi“ k jinému jazyku pak lze chápat právě jako snahu určité části židovské společnosti distancovat se od nacionálního diskurzu a vyjádřit nesouhlas s instrumentalizací lingvistické kategorie „obcovací řeči“ pro nacionalistické účely. „Jazyková konverze“ se přitom týkala především těch židů, kteří se podíleli na regionálním hospodářství a vykazovali „ekonomickou a psychologickou zranitelnost“, tedy zejména židovští obchodníci, proti nimž cílila kampaň „svůj k svému“.¹⁴⁴

---

¹⁴⁰ K pronikání do politických struktur viz str. 207.

¹⁴¹ PULZER, Peter. *The Rise of Political Anti-Semitism in Germany & Austria*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1988. S. 5–15.

¹⁴² Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 29–31.

¹⁴³ Frankl, *Emancipace...*, s. 36–46, 93–103.

¹⁴⁴ Kieval, *Formování...*, s. 96–98. • KOELTZSCH, Ines. *Praha rozdělená i sdílená. Česko-židovsko-německé vztahy 1918–1938*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015. S. 129–131. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 69–71.

Stagnace emancipačních komunit

Shodou okolností právě v 90. letech 19. století, kdy byla kampaň proti židům ze strany českých i německých nacionalistů na vrcholu,¹⁴⁵ začaly středně velké emancipační židovské komunity stagnovat. Již v 90. letech zaznamenaly značný úbytek emancipační komunity v soudním okrese Hustopeče a Svitavy, v dalším desetiletí výrazně poklesla židovská populace v soudních okresech Frýdek, Frývaldov, Krnov, Uherské Hradiště a Valašské Meziříčí, po roce 1910 pak také v soudních okresech Místek a Znojmo (viz tabulka č. 1 a mapa č. 1). Až na Krnov a Znojmo se paradoxně jednalo o oblasti, kde židovské komunity právě po roce 1890 získaly status náboženské obce mimo jiné s pomocí argumentu, že jejich početnost neustále narůstá. Největší emancipační židovské komunity nepřitahovaly zejména mladou generaci už jenom z tradičních komunit, ale právě i z oblastí se středně velkým emancipačním osídlením. Pokles židovské populace se přitom neslučoval s obecným trendem, neboť ve všech zmíněných soudních okresech celková populace v období 1890–1910 vzrostla: soudní okres Frýdek zaznamenal nárůst o 15 %, s. o. Frývaldov o 5 %, s. o. Hustopeče o 2 %, s. o. Místek o 20 %, s. o. Krnov o 12 %, s. o. Svitavy o 15 %, s. o. Uherské Hradiště o 19 %, s. o. Valašské Meziříčí o 7 %, s. o. Znojmo o 13 % (hodnoty zahrnují případně také statutární město), průměrný nárůst obyvatelstva v celé oblasti Moravy a Slezska činil 17 %.¹⁴⁶ Snad až na soudní okresy Frývaldov, Hustopeče a Valašské Meziříčí se tedy určitě nejednalo o oblasti, jež by celkově ztrácely na atraktivitě. Početní úbytek měl přirozeně dopad na schopnost nedávno založených židovských náboženských obcí zřizovat a vydržovat potřebné instituce.

Stagnaci židovské populace ve většině oblastí doprovázela urbanizace. Ta sice představovala celospolečenský jev, ovšem v rámci veškerého obyvatelstva se projevovala jen pomalejším růstem populace na venkově než ve městech. Naopak u židovského obyvatelstva výrazně klesal nejen relativní, ale také absolutní počet osob bydlících na venkově (viz tabulka č. 5).

Po roce 1900 již stagnovaly dokonce i největší židovské komunity jako Brno, Olomouc nebo Jihlava. V rámci Moravy a Slezska zaznamenalo v tomto období větší než 20% růst pouze Ostravsko a Těšínsko zejména díky imigraci židů z Haliče. Zatímco celková židovská populace na Moravě během prvního desetiletí 20. století klesla z 44 255 na 41 183,

¹⁴⁵ Pulzer, *The Rise...*, s. 171–182.

¹⁴⁶ *Special-Orts-Repertorium von Mähren*. Wien: K. k. statistischen Central-Commission, 1893. • *Special-Orts-Repertorium von Schlesien*. Wien: K. k. statistischen Central-Commission, 1894. • *Specialortsrepertorium von Mähren. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*. Wien: Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1917. • *Specialortsrepertorium von Schlesien. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*. Wien: Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1917.

ve Slezsku stoupla z 11 988 na 13 442.¹⁴⁷ V Čechách ve stejné době počet židů klesl z 92 745 na 85 827, dokonce i Praha zaznamenala úbytek z 18 986 na 18 041 osob židovského vyznání.¹⁴⁸ Židovská populace naopak výrazně vzrostla ve Vídni, a to z 146 926 na 175 294 osob.¹⁴⁹

První světová válka znamenala velký zásah do života židovských komunit, ale spíše jen po dobu svého trvání. Úmrtí části odvedenců jistě způsobilo velký zármutek jejich blízkým, nicméně v čistě číselných hodnotách tvořili padlí jen asi 0,7–3,5 % členů ŽNO (viz tabulka č. 10). Početní úbytek středně velkých emancipačních židovských komunit, který v období 1910–1921 činil běžně 20–35 %, tak zapříčinil spíše rozpad Rakouska-Uherska a emigrace židů z Československa do Rakouska.¹⁵⁰ Navíc na Těšínsku přetnula nová státní hranice obvod ŽNO Fryštát a Těšín, čímž tyto náboženské obce samozřejmě přišly o část svých členů.¹⁵¹ Vznik státní hranice také zastavil příliv židů z Haliče, takže ve 20. letech židovská populace stagnovala, nebo dokonce klesala už i na Ostravsku a v české části Těšínska.

Vzhledem k tomu, že poslední sčítání lidu se před druhou světovou válkou konalo roku 1930, chybí pro pohyb židovského obyvatelstva ve 30. letech spolehlivé komplexní údaje. Židovské náboženské obce dokázaly v každoročních výkazech přesně vyčíslit počet svých daňových poplatníků, ale o celkovém počtu židů žijících v jejich obvodu měly náboženské obce často jen přibližnou představu. I z těchto přibližných údajů nicméně vyplývá, že v letech 1930–1937 počet židů pravděpodobně rostl jen v ŽNO Český Těšín (o 19 %), v ostatních náboženských obcích stagnoval (zejm. Brno, Moravská Ostrava, Olomouc, Uherské Hradiště, Nový Jičín), nebo prudce klesal. Emancipační náboženské obce roku 1937 stále ještě patřily mezi ty početnější, avšak co do rychlosti úbytku členstva, který za období 1930–1937 činil až téměř 60 %, již nebyl mezi emancipačními a tradičními obcemi prakticky žádný rozdíl (srov. tabulka č. 7).

¹⁴⁷ Viz tabulka č. 1. • Slezáčková, Lipovski, *Analýza...*, s. 212–213. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 82, 87–88 a 248.

¹⁴⁸ *Gemeindelexikon von Böhmen. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900.* Wien: K. K. Statistische Zentralkommission, 1904. • *Spezialortsrepertorium von Böhmen. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910.* Wien: Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1915.

¹⁴⁹ *Gemeindelexikon von Niederösterreich. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900.* Wien: K. K. Statistische Zentralkommission, 1903. • *Österreichische Statistik. Neue Folge. Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Band 1, Heft 2.* Wien: k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1917. S. Tabelle VII.

¹⁵⁰ BALETKA, Ladislav. *Židé v dějinách Valašského Meziříčí.* Vsetín: Moravský zemský archiv Brně – Státní okresní archiv Vsetín, 2004. S. 72.

¹⁵¹ Viz str. (108).

Vyhnání z pohraničí

V období 1860–1938 se migrace židů vyvíjela vcelku přirozeně. V některých obdobích na ni sice působily silnější vnější vlivy (zejm. změna státních hranic po první světové válce), jinak ale závisela především na svobodné vůli samotných židů, usměrňované zejména ekonomickými faktory. Situace se prudce změnila již v polovině března 1938 po „anšlusu“ Rakouska. Sudetoněmecká strana (SdP, *Sudetendeutsche Partei*) se na svém sjezdu 23. a 24. dubna 1938 otevřeně přihlásila k nacismu a zavedla „árijský paragraf“. Řada nacionálních spolků sice již dávno přijímala za členy pouze osoby „árijského původu“, nyní však po jejich vzoru začaly ze svých řad vylučovat sociální demokraty a osoby židovského původu také organizace, jež byly doposud politicky a konfesijně neutrální. Hlídky přívrženců SdP v pohraničí kontrolovaly dodržování hospodářského bojkotu židů a samotné židy vyzývaly k „dobrovolnému“ odchodu z pohraničí, dříve než budou nuceně „evakuováni“. Výhrůžky měly natolik závažný charakter, že továrny a domy židovských majitelů musela střežit policie.¹⁵²

Kvůli tomuto zastrahování začali židé již zjara 1938 pohraniční oblasti opouštět, nebo alespoň přesouvat svůj majetek do bezpečnějšího vnitrozemí.¹⁵³ Většina židů se však k odstěhování rozhodla až po podepsání Mnichovské dohody v noci na 30. září 1938. V období mezi evakuací českých bezpečnostních složek a příchodem německých byly na některých místech vydrancovány židovské obchody. Židé, Češi a němečtí odpůrci nacismu byli bití, tupeni davem, nuceni k zametání ulic a odstraňování českých nápisů, vyhánění a vyhošťování. Německé bezpečnostní složky po svém příchodu sice usilovaly o nastolení pořádku, na druhou stranu samo Gestapo se snažilo přimět židy k emigraci vydáváním příkazů k vystěhování a zatýkáním příslušníků místní židovské elity. Podobný efekt měly i rasově motivované vraždy. Jen během října z pohraničí do vnitrozemí uprchla nebo byla vyhnána asi necelá polovina židovských obyvatel.¹⁵⁴

Přes to všechno se velká část židů rozhodla ve svých domovech zůstat z určitého vzdoru, ale i v přesvědčení, že se vůči svému okolí nijak politicky ani morálně neprovinili, jak to ve svých vzpomínkách popsal i novojičínský rodák Max Mannheimer: „*V našem malém městečku je všechno vzhůru nohama. Všude visí vlajky s hákovými kříži a transparenty.*

¹⁵² OSTERLOH, Jörg. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938–1945*. Praha: Argo, 2010. S. 116–123.

¹⁵³ Osterloh, *Nacionálněsocialistické pronásledování...*, s. 130–133, 147–149.

¹⁵⁴ Osterloh, *Nacionálněsocialistické pronásledování...*, s. 150–163. • BENDA, Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939*. Praha: Karolinum, 2013. S. 65–83. • DVOŘÁK, Jan. *Židé v Českém Slezsku v době okupace 1938–1945*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2015. S. 34–36.

„Děkujeme našemu Vůdci!“; „Vítáme naše osvoboditele!“ Německé jednotky vstupují do Nového Jičína. Obyvatelstvo nadšeně jásá. Ne, to není ten pravý výraz – lidé řvou. „Sieg Heil! Sieg Heil! Sieg Heil!“ Ve všech výkladech visí Hitlerovy portréty se slovy díků. Na náměstí, kde je centrum oslav, si netroufám. Fanatický jásot se nedá přeslechnout. Doma se radíme. Snad to nebude tak zlé. Přece jen tak neutěčeme. Máme tu dům. Tak zlé to nemůže být. Otec je optimista. Bojoval přece v první válce a daně také řádně platí. Všude je oblíben – má dobré jméno.“¹⁵⁵

Atentát na Ernsta von Ratha, diplomata německého velvyslanectví v Paříži, se stal záminkou k zostření postupu vůči židům. V noci z 9. na 10. listopadu 1938 vydal šéf Gestapa Heinrich Müller pokyn k zorganizování protižidovských demonstrací, při nichž bezpečnostní složky neměly bránit ničení židovských objektů. Hned oné „křišťálové noci“ byla vypálena synagoga v Opavě. Následujícího dne příslušníci SS v Krnově zdemolovali židovské obchody a vypálili obřadní síň na židovském hřbitově. Synagogu uchránilo rozhodnutí představitelů města přeměnit tento objekt na tržnici, byla proto „jen“ vydrancována a liturgické předměty z ní vyneseny a zapáleny na náměstí. Podobně v Bruntále byla vypálena obřadní síň židovského hřbitova a spáleny předměty z tamní modlitebny, samotná modlitebna však útok přestála.¹⁵⁶ V Novém Jičíně se synagoga nacházela příliš blízko plynojemu, a tak ji shromážděný dav alespoň vydrancoval a liturgické předměty z ní vyházel na ulici.¹⁵⁷ Stovky osob židovského původu byly zatčeny a deportovány do koncentračních táborů v Sachsenhausen a Dachau. Pokud deportovaní pobyt v táboře přežili, byli do jara 1939 propuštěni pod podmínkou vystěhování ze Sudet.¹⁵⁸ Také ostatní židovští obyvatelé dostávali ultimátum k vystěhování. Například v Krnově žilo v lednu 1938 celkem 105 židů, ale v polovině listopadu 1938 již jen 54, z nichž většina se vystěhovala do vnitrozemí v následujících týdnech.¹⁵⁹ Podobně v Novém Jičíně mohlo zůstat po 12. prosinci 1938 jen několik jednotlivých židů, kteří získali výjimku na základě vysokého stáří, zásluh v první světové válce nebo smíšeného manželství.¹⁶⁰

Podle sčítání lidu provedeného 17. května 1939 v Německé říši nakonec ve Vládním obvodu Opava zůstalo jen 262 osob židovského vyznání, tedy maximálně několik desítek židů v jednom okrese. Norimberské zákony nicméně postihovaly značně širší okruh osob, neboť

¹⁵⁵ MANNHEIMER, Max. *Vzpomínky*. München: Obrys/Kontur – PmD, 1986. S. 17–18.

¹⁵⁶ Dvořák, *Židé v Českém Slezsku...*, s. 36–39.

¹⁵⁷ Mannheimer, *Vzpomínky ...*, s. 21.

¹⁵⁸ Osterloh, *Nacionálněsocialistické pronásledování...*, s. 163–185. • Hanák, *K historii...*, s. 25–26. • Mannheimer, *Vzpomínky ...*, s. 22–23.

¹⁵⁹ Dvořák, *Židé v Českém Slezsku...*, s. 41.

¹⁶⁰ Hanák, *K historii...*, s. 27–28.

nezohledňovaly ani tak vyznání dotyčného, jako spíše jeho prarodičů. Podle rasových kritérií tak v opavském vládním obvodu při sčítání lidu žilo 424 Židů, 457 míšenců I. stupně (dva prarodiče židovského vyznání) a 276 míšenců II. stupně (jeden prarodič židovského vyznání).¹⁶¹ V létě 1939 byl v areálu bývalého cukrovaru ve Skrochovicích zřízen provizorní internační tábor, do něhož byli svezeni někteří Židé, kteří na Opavsku zůstali, a později také Židé a Poláci z nacisty okupovaného Těšínska. Tábor byl na přelomu let 1939 a 1940 uzavřen a většina vězňů převezena do koncentračního tábora Sachsenhausen.¹⁶² Jednotliví Židé pak byli zatýkáni pro různé delikty (např. poslouchání cizího rozhlasu), celkem 40 Židů bylo posláno 27. února 1940 transportem z Opavy rovnou „na východ“ a dalších 71 osob pak bylo postupně 18. listopadu 1942, 18. listopadu 1943 a 10. ledna 1944 deportováno z Opavy do Terezína transporty s označením XXI/1–3. Po těchto skupinových transportech i dalších transportech jednotlivých osob nakonec v celém Vládním obvodu Opava zůstalo k 1. září 1944 pouhých 87 Židů, chráněných smíšeným manželstvím či jinou výsadou.¹⁶³

V den podpisu Mnichovské dohody vznesla polská vláda nárok na velkou část českého Těšínska (Záolží). Československá vláda se 1. října 1938 ultimátu podvolila a polské jednotky začaly obsazovat území, na kterém doposud žilo asi 3 700 židů. Část židů se rozhodla oblast rychle opustit, mj. kvůli bojkotu a útokům na židovské obchody, fyzickému napadání ze strany polských radikálů i nátlaku polských úřadů. Židé české a německé národnosti, kteří neodešli „dobrovolně“ pak byli oficiálně vyhošťováni. Protižidovské projevy nicméně v Záolží nedosáhly takové míry jako v oblasti postoupené Německu, takže ještě v březnu 1939 zde oficiálně žilo 2 770 židů. Židovské náboženské obce a většina židovských spolků mohly dále vyvíjet činnost, jen se musely přizpůsobit novým poměrům, tedy například komunikovat s úřady výhradně polsky.¹⁶⁴ Po nacistické okupaci zbytku českých zemí vytvořily židovské náboženské obce v Záolží jakousi záchytnou službu, která poskytovala židovským uprchlíkům z Protektorátu jídlo, přístřeší a hlavně rady a osobní doklady na další cestu Polskem.¹⁶⁵ Hranice s Polskem se totiž stala jedinou relativně bezpečnou únikovou cestou z Protektorátu, i když uprchlíci bez platných dokladů se museli při překročení hranice vyhýbat

¹⁶¹ Osterloh, *Nacionálněsocialistické pronásledování...*, s. 200–201, 653–659.

¹⁶² Dvořák, *Židé v Českém Slezsku...*, s. 84.

¹⁶³ Osterloh, *Nacionálněsocialistické pronásledování...*, s. 430–432. • Dvořák, *Židé v Českém Slezsku...*, s. 209–216.

¹⁶⁴ Benda, *Útěky a vyhánění...*, s. 112–118. • Dvořák, *Židé v Českém Slezsku...*, s. 42–48.

¹⁶⁵ BORÁK, Mečislav. *První deportace evropských Židů: Transporty do Niska nad Sanem (1939–1940)*. Šenov u Ostravy: Tilia, 2009. S. 37–39.

nejen německým a polským pohraničním hlídkám, ale také českým fašistům z Gajdových gard, kteří židům zabavovali peníze a cennosti.¹⁶⁶

Po napadení Polska německou armádou 1. září 1939 se část židovského obyvatelstva z Těšínska evakuovala na východ spolu s ustupujícím polským vojskem, ale významná část židů na Těšínsku zůstala. Podle soupisů Židů pořizovaných na přelomu září a října 1939 pobývalo například v Třinci stále ještě 117 osob židovského původu (při sčítání lidu roku 1930 zjištěno 138 osob židovského vyznání), ve Fryštátě 145 Židů (1930: 322 židů), v Karvině 98 Židů (1930: 172 židů) a v Novém Bohumíně 266 Židů (1930: 722 židů).¹⁶⁷ Již čtyři dny po vypuknutí války bylo Těšínsko plně pod kontrolou německé vojenské správy, která se snažila zabránit svévolnému rabování židovských a polských obchodů a bytů, neboť monopol na majetek „nežádoucích živlů“ a represí vůči nim měla mít jen nacistická moc. Příslušníci SS a Gestapa za pomoci místních nacistů již v prvních dnech okupace zatýkali politicky a společensky činné osobnosti a svázeli je do internačního tábora ve Skorochovicích na Opavsku nebo do nově zřízeného provizorního tábora u Bohumína.¹⁶⁸ Během září 1939 bylo židům zakázáno nakládat s nemovitým i movitým majetkem a již v říjnu 1939 bylo z Těšínska odhadem 200 Židů deportováno do Niska nad Sanem. Většina ostatních Židů byla v období od prosince 1939 do května 1940 transportována ze Záolží do ghatt ve Vlárním obvodu Katovice nebo v Generálním gouvernementu, takže v polovině roku 1940 v Záolží pobývalo již jen několik desítek Židů, jejichž počet po dalších deportacích menšího rozsahu klesl do 10. října 1943 na pouhých 28.¹⁶⁹

Napětí ve vnitrozemí

Na podzim 1938 tedy fakticky zanikly emancipační židovské komunity na území obsazených Německem a ty na území obsazených Polskem byly početně oslabeny. Naopak emancipační komunity uvnitř vnitrozemí se musely vyrovnávat s přílivem uprchlíků ze zabraných oblastí. V Olomouci se mělo na podzim 1938 nacházet až tisíc židovských uprchlíků, o něž se musela postarat především místní židovská náboženská obec, protože drtivá většina židovských uprchlíků nedostávala státní podporu. ŽNO Olomouc tak na podzim 1938 vydávala na podporu uprchlíkům 15–20 tisíc Kč měsíčně, což výrazně zatěžovalo její rozpočet.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Przybylová, *Emigrace ostravského židovského...*, s. 65–66.

¹⁶⁷ Dvořák, *Židé v Českém Slezsku...*, s. 103–104. • *Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské.*

¹⁶⁸ Dvořák, *Židé v Českém Slezsku...*, s. 93–95.

¹⁶⁹ *Ibid.*, s. 109–124, 219–220.

¹⁷⁰ Melotík, *Olomouc...*, s. 40. • Benda, *Útěky a vyhánění...*, s. 363–371.

Policejní ředitelství v Moravské Ostravě ve svém obvodu v listopadu 1938 registrovalo 353 uprchlíků židovské národnosti. Všechny uprchlíky židovského vyznání muselo být více, ovšem policejní ředitelství konfesi nezjišťovalo.¹⁷¹ Přestože na Ostravsko přicházeli židovští uprchlíci i v dalších měsících, jejich počet se ustálil, protože v lednu 1939 začalo policejní ředitelství uprchlíky transportovat do česko-slovenského vnitrozemí.¹⁷² Navíc vládní nařízení z 27. ledna 1939 umožnilo zemským úřadům vyhošťovat uprchlíky, kteří neměli česko-slovenské státní občanství, ani nemohli prokázat českou, slovenskou nebo rusínskou národnost.¹⁷³ Také u občanů, kteří neměli některou ze zmíněných národností a zároveň bydleli roku 1938 na obsazeném území, nebo česko-slovenské občanství získali udělením až po 1. listopadu 1918, nařídila vláda přezkoumat státní občanství.¹⁷⁴ To se dotklo zejména těch židovských uprchlíků z obsazeného území, kteří se při posledním sčítání lidu přihlásili k německé či židovské národnosti.¹⁷⁵ Ještě před vydáním těchto vládních nařízeních, v listopadu 1938, moravskoostravské policejní ředitelství začalo vypovídat osoby s polskou státní příslušností, což se dotklo i řady ostravských židů,¹⁷⁶ byť ŽNO Moravská Ostrava úřady upozorňovala, že místní polský konzulát zbavuje tyto židy polského občanství, čímž se jako osoby bez občanství dostávají do velmi obtížné situace.¹⁷⁷

Přínejmenším několik desítek uprchlíků pobývalo ke konci roku 1938 také v obvodu ŽNO Frýdek-Místek. Někteří prchli již na jaře onoho roku před nacisty z Rakouska, většina však na podzim ze Sudet. Někteří se mohli ubytovat u svých příbuzných, jiní se alespoň vrátili do známého prostředí. Cesta uprchlíků přitom často nebyla vůbec přímočará, což ukazuje příklad Adolfa Markfelda, který od roku 1893 bydlel ve Frýdku, po roce 1930 se odstěhoval do Teplic-Šanova, odkud však 14. září 1938 prchl a pak krátce pobýval v Pardubicích, v Nasavrkách u Chrudimi, potom v Žilině a v prosinci 1938 se konečně vrátil do Frýdku. Ani zde příliš dlouho nepobyl, protože se přestěhoval do Prahy, odkud byl v červnu 1942 depor-

---

¹⁷¹ HOMAN, Aleš. Moravská Ostrava jako útočiště uprchlíků z německého a polského záboru na podzim roku 1938. In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Statutární město Ostrava, Archiv města Ostravy, 2003. Svazek 21, s. 228–229.

¹⁷² Homan, *Moravská Ostrava...*, s. 235.

¹⁷³ Vládní nařízení č. 14/1939 Sb.

¹⁷⁴ Vládní nařízení č. 15/1939 Sb.

¹⁷⁵ PRZYBYLOVÁ, Blažena. Emigrace ostravského židovského obyvatelstva ve 30. a 40. letech 20. století. In *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity – Historie*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 1995. Svazek 3, s. 64–65.

¹⁷⁶ GLOMBÍČKOVÁ, Šárka. „...jdeme chladnokrevně našemu smutnému osudu vstříc.“ Dopisy sourozenců Ettingerových z Krakova do Ostravy 1940–1942. In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Statutární město Ostrava, Archiv města Ostravy, 2015. Svazek 29, s. 395–402.

¹⁷⁷ NENIČKA, Lubomír. *Druhá republika na Ostravsku 1938–1939*. Opava: Ústav historických věd FPF Slezské univerzity v Opavě, 2010. S. 284.

tován do terezínského ghetta, kde ve svých 77 letech zemřel.¹⁷⁸ Také do Jihlavy nebo Valašského Meziříčí přicházeli zejména ti uprchlíci z Rakouska i Sudet, kteří zde měli příbuzné či známé.¹⁷⁹

Nejvyšší rada svazů náboženských obcí zřídila centrálu pro péči o uprchlíky a vydala pokyn, aby všechny náboženské obce v českých zemích za účelem pomoci uprchlíkům zdvojnásobily roku 1939 náboženskou daň. Zatímco ŽNO Moravská Ostrava a patrně i ŽNO Olomouc tuto výzvu uposlechly,¹⁸⁰ třeba ŽNO Frýdek-Místek se již v květnu 1938 nacházela v tak špatné finanční situaci, že se akce Nejvyšší rady na pomoc uprchlíkům z Rakouska odmítla zúčastnit.¹⁸¹

Vypjatou pomnichovskou atmosféru doprovázel nejen příliv uprchlíků, ale také přibývající projevy antisemitismu. Již v polovině 30. let začali představitelé Národní obce fašistické (NOF) explicitně vyjadřovat své protižidovské postoje, zatím však většinou zůstávalo jen u verbálních projevů nebo protižidovských letáků, jejichž původci museli počítat s policejním vyšetřováním.¹⁸² Zatím spíše jen ojediněle se lokální skupinky fašistů dopouštěly takových excesů jako v Olomouci, kde roku 1934 členové NOF vyhazovali židy z plovárny a kaváren.¹⁸³ S rostoucím politickým napětím však sebevědomí českých i německých nacionalistů rostlo. Od roku 1936 přibývalo zejména v Moravské Ostravě protižidovských letáků a od poloviny roku 1937 zde NOF dokonce vydávala noviny *Národní směr*, popuzující své čtenáře mj. proti židovským podnikatelům. Němečtí nacionalisté zase na konci školního roku 1937/38 vyštvali z moravkoostravského německého gymnázia židovské studenty i ředitele Arthura Hahna.¹⁸⁴

Po obsazení československého pohraničí a přílivu židovských uprchlíků se situace ve vnitrozemí vyhrotila natolik, že začala připomínat stav v pohraničí na jaře 1938. Ostravští členové NOF zintenzivnili vylepování letáků s hesly jako „*Židy ven! Pryč se Židy! Židé patří do Palestiny!*“ a zformovali hlídky, které se v černých košilích procházely po ostravských uli-

¹⁷⁸ NA, f. SO 1930, kart. 8753 • SOKA FM, f. ČS Frýdek, inv. inv. 13, kart. 5, čj. 4259/1939 • Institut Terezínské iniciativy. *Databáze obětí*. [cit. 2018-03-19]. Dostupné online: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/>. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 140–142.

¹⁷⁹ Hampel, *Osud židovského obyvatelstva...*, s. 88. • Baletka, *Židé v dějinách...*, s. 72–73.

¹⁸⁰ AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. III, inv. 20, kart. 10, zápis z jednání náboženské rady 26. ledna 1939. • Benda, *Útěky a vyhánění...*, s. 363–371.

¹⁸¹ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 5, sig. 56218, protokol z 24. května 1938. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 134–135.

¹⁸² SUCHÁNEK, Marek. Národní obec fašistická na Moravě v letech 1926–1938. In *Studia historica Brunensia*. Brno: Masarykova univerzita, 2010. S. 42–47.

¹⁸³ Melotík, *Olomouc...*, s. 24.

¹⁸⁴ Suchánek, *Národní obec...*, s. 44. • Gracová, *Židovské obyvatelstvo Ostravska...*, s. 74–75. • KUBÍČEK, Jaromír. *Česká retrospektivní bibliografie*. Svazek Řada 1 Noviny, díl 2 Noviny České republiky 1919–1945, část 1 Bibliografie. Brno: Sdružení knihoven České republiky, 2004. S. 227.

cích, převraceli stánky židovských obchodníků na tržištích a demonstrativně vstupovaly do kaváren patřících židům.¹⁸⁵ Proti židům začaly vystupovat i další organizace. Například již 17. října 1938 moravskoslezská a těšínská sokolská župa vydaly prohlášení, v němž požadovaly okamžité řešení: „*Jestliže se dnes nevypořádáme s nepřáteli našeho lidu, jimiž jsou a byli vždy Němci, a s příživníky státu, jimiž jsou a zůstanou Židé, tedy jsme propásli na věky věků příležitost k takové obnově státu, v němž by naši čeští lidé mohli být spokojeni, šťastní a opravdu svobodní.*“¹⁸⁶ Ke konci roku 1938 pak němečtí extremisté znečistili vchodové dveře ortodoxní synagogy v Moravské Ostravě a výbušninou poškodili židovskou učňovskou útulnu v Mariánských Horách. V lednu 1939 členové české paramilitární jednotky Gajdových gard uspořádali pod okny sídla náboženské obce v Johannyho ulici demonstraci, které se zúčastnilo asi 150 osob, a zorganizovali vybíjení výkladních skříní velkoobchodů patřících židům. Téhož měsíce se u synagogy v Přívoze a židovského hřbitova v Moravské Ostravě našly granáty a střelivo.¹⁸⁷ V menších městech protižidovské projevy zpravidla nedosahovaly takové intenzity, ale třeba i ve Valašském Meziříčí se na veřejných prostranstvích objevovaly protižidovské nápisy a v místních českých novinách Lubina vycházely články proklamující, že „*náš národ prožívá velmi těžké chvíle [...] nebudeme židům poskytovat žádné možnosti a ochranu. Naše půda, která nám dnes zbyla, stačí již sotva pro nás a naše české lidi, kteří se museli vystěhovat z pohraničí.*“¹⁸⁸

Násilnosti a zastrašování přivedly k úvahám o emigraci také příslušníky vnitrozemských emancipačních židovských komunit. V lednu 1939 začal růst počet žádostí židů o vydání cestovního pasu.¹⁸⁹ V únoru 1939 vznikly v Moravské Ostravě a ve Frýdku organizační skupiny, které měly mít na starost přípravu emigrace.¹⁹⁰ Sionistický předseda moravskoostravské náboženské obce Leopold Eisner sice na jedné schůzi 8. února 1939 přitomě uklidňoval, že není důvod k nervozitě, ale i tak přednesl plán spořádaného stěhování do Palestiny. Nejdříve se měla vystěhovat mládež, která připraví podmínky pro starší generace.¹⁹¹ Vzhledem ke stoupajícímu mezinárodnímu napětí se však zároveň zužoval počet zemí ochotných židovské uprchlíky přijmout. Určitou ochotu projevovala Dominikánská republika, kam se začaly upírat naděje místních židovských zájemců o vystěhování. Přípravy na stě-

¹⁸⁵ GRACOVÁ, Blažena. Židovské obyvatelstvo Ostravska v období druhé republiky. In *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity – Historie*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 1995. Svazek 3, s. 77–78.

¹⁸⁶ Gracová, *Židovské obyvatelstvo Ostravska...*, s. 76.

¹⁸⁷ Gracová, *Židovské obyvatelstvo Ostravska...*, s. 80–81. • Nenička, *Druhá republika...*, s. 131–138, 277–285.

¹⁸⁸ Baletka, *Židé v dějinách...*, s. 73.

¹⁸⁹ *Ibid.*, s. 74–75.

¹⁹⁰ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 5, sig. 56218, protokol z 28. února 1939.

¹⁹¹ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 2165, složka 05955, čj. I-361/1939.

hování do Karibiku byly velmi reálné, jenže kvůli nacistické okupaci stále obtížnější, takže se nakonec v létě 1939 zadrhly.¹⁹²

Rozhodnutí k emigraci nebylo jednoduché. Ruth Elias (roz. Huppertová) z Přívozu ve svých vzpomínkách popisuje, jak si Huppertovi pod dojmem proudu židovských uprchlíků z Německa, Rakouska a Sudet uvědomovali vážnost situace, ale stále se „*utěšovali nadějí, že když teď Německo získalo Rakousko a Sudety se všemi svými Němci, nemohou nám v Československu už nic udělat.*“ Nicméně nakonec opatrnost přece jen převážila nad nadějí a rodina začala přemýšlet o vystěhování. Neměla však žádné kontakty v zahraničí, snahy o získání certifikátu k přestěhování do Palestiny vyšly naprázdno, o získání víza do jiné země se rodina ani nepokoušela vzhledem ke zprávám o beznadějnosti takových pokusů a nad možností ilegálního vystěhování rodina ani nepřemýšlela, protože otec trpěl tuberkulózou.¹⁹³

Decimace emancipačních komunit v Protektorátu

Jak již bylo zmíněno, většina emancipačních židovských komunit na Moravě a ve Slezsku se již v letech 1930–1937 ocitla v přirozené demografické krizi. Největší židovské komunity – v Brně, Moravské Ostravě a Olomouci – si zatím dokázaly alespoň udržet stejnou početní úroveň, ovšem jen do konce roku 1938. Jen během roku 1939 totiž počet členů uvedených komunit klesl až o více než polovinu (srov. tabulka č. 7).

Velký podíl na tomto poklesu měla zejména v prvních měsících roku 1939 emigrace do zahraničí. Hned v prvních dnech nacistické okupace zbytku českých zemí se k útěku odhodlali spíše jen jednotlivci, jako třeba Arnošt Bedřich Fleischer, který ještě v noci na 15. března odjel s manželkou z Moravské Ostravy do Prahy, odkud se jim prostřednictvím Stopfordovy nadace podařilo na německé pasy 17. března prchnout do Marseille a odtud do Šanghaje.¹⁹⁴ K ilegálnímu přechodu hranice do Polska, spojenému s rizikem zadržení německými či polskými pohraničníky nebo okradení hlídkami Gajdových gard, se rovněž rozhodli jen někteří. Části židů připadalo bezpečnější požádat úřady o vystavení pasu, což bylo také řešení podporované nacisty, kteří mohli na žadatele vykonávat nátlak, aby výměnou za vydání pasu a vystěhovaleckého povolení velmi levně odprodali svůj majetek. Zájemci o vystěhování navíc museli od podzimu 1939 platit „vystěhovaleckou daň“, přičemž ani její zaplacení nezaručovalo volnou cestu k vycestování. Nakonec se z vydávání pasů stal spíše

¹⁹² PRZYBYLOVÁ, Blažena. Naděje San Domingo: Nezdářený pokus o emigraci. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2006. Svazek XII, s. 143–160.

¹⁹³ ELIAS, Ruth. *Naděje mi pomohla přežít*. Litomyšl: Augusta, 1998. S. 42–43.

¹⁹⁴ BORÁK, Mečislav. Šanghaj a záchrana židů z Ostravska za druhé světové války. In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Statutární město Ostrava, Archiv města Ostravy, 2005. Svazek 23, s. 113.

jeden z dalších prostředků ožebračování, neboť jen velmi malá část židovských žadatelů o pas opravdu vycestovala.¹⁹⁵

Největší pokles židovské populace zaznamenala ŽNO Moravská Ostrava, v jejímž obvodu roku 1930 bydlelo 7 540 osob židovského vyznání a zhruba stejný počet zde pobýval ještě v prosinci 1938. V říjnu 1939 se však na tomto území podle statistiky, vypracované moravskoostravskou náboženskou obcí, nacházelo již jen 4 510 židů.¹⁹⁶ Pokles židovské populace o 40 % v období od ledna do října 1939 je třeba přičíst na vrub nejen skutečnosti, že blízkost hranice s Polskem usnadňovala „dobrovolnou“ emigraci do zahraničí, ale také vysokému počtu přítomných židů bez československého, resp. protektorátního občanství (tj. zejména židovských imigrantů z Haliče), kteří byli od přelomu let 1938/1939 vyhošťováni. Velká část místních židů se navíc přestěhovala do jiné části Česko-Slovenska, resp. Protektorátu.¹⁹⁷ Podle statistiky sestavené náboženskou obcí židovská populace na Ostravsku výrazně zestárla: 22 % židů mělo přes 60 let, ačkoli při sčítání lidu roku 1930 činilo zastoupení této věkové skupiny v židovské populaci pouhých 6 %. Židé ve věku 0–35 let tvořili roku 1939 jen třetinu místní židovské populace, ačkoli za normálních okolností by se mělo jednat přibližně o dvě třetiny.¹⁹⁸

Velmi obdobnou strukturu měla na počátku října 1939 také židovská populace v Uherském Hradišti¹⁹⁹ nebo v srpnu 1940 ve Frýdku,²⁰⁰ z čehož vyplývá, že do emigrace odcházely především mladší osoby, u nichž se dalo předpokládat, že emigraci (zejména ilegální) zvládnou lépe než jejich – třeba již staří a nemocní – rodiče. Poslat děti do bezpečí bylo možné v prvních měsících existence Protektorátu prostřednictvím dětských transportů vyjednaných Nicholasem G. Wintonem nebo s pomocí dalších organizací.²⁰¹ Později se

¹⁹⁵ PETRŮV, Helena. *Zákonné bezprávi: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Auditorium, 2011. S. 160–167. • KÁRNÝ, Miroslav. „Konečné řešení“: *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991. S. 34–38. • SOKA FM, f. BÚ Frýdek-Místek, inv. 0031, kart. 642–643. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 143. • Baletka, *Židé v dějinách...*, s. 74–75.

¹⁹⁶ BORÁK, Mečislav. *První deportace evropských Židů: Transporty do Niska nad Sanem (1939–1940)*. Šenov u Ostravy: Tilia, 2009. S. 59.

¹⁹⁷ Przybylová, *Emigrace ostravského židovského...*, s. 67. • K vypovídání polských příslušníků srov. Glombíčková, „...jdeme chladnokrevně našemu...“, s. 395–425.

¹⁹⁸ ABS, f. Z, inv. 797-1, fol. 63. Fotokopie materiálů uložených v NA, f. OVS, inv. 101-653-1. • *Československá statistika*. Svazek 98 (Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930, díl I). Praha: Státní úřad statistický, 1934. Tabulka č. 14. • Podrobněji k situaci na Ostravsku: Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 224.

¹⁹⁹ Analýza údajů uvedených v ŠNAJDAROVÁ, Veronika. *Fallen Stars: The Holocaust in Uherské Hradiště*. Bachelor Thesis. Zlín: Tomas Bata University in Zlín, Faculty of Humanities, 2013. Appendix P III. Datováno podle s. 32.

²⁰⁰ NA, f. SO 1930, kart. 8751–8753. • SOKA FM, f. ČS Frýdek, inv. 21, kart. 10, čj. 4679/1940. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 152.

²⁰¹ STRNADLOVÁ, Eva. Wintonovy děti z Ostravy. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2013. Svazek XIX, s. 229–242. • Paměť národa. *Gerhard Singer (1923)*. [cit. 2018-03-26]. Dostupné online: <http://www.pametnaroda.cz/witness/recording/id/615>. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 144–145.

nabízely už jen ilegální cesty a okolnosti jedné z nich popsal ve svých vzpomínkách i Petr Erben (roz. Eisenberg) z Frýdku: „Věci se dramaticky měnily a my Židé jsme denně ztráceli civilní práva. Židé, kteří dosud věřili, že se jedná jen o přechodný úkaz a že Němci brzy vojnu prohrají, ztráceli na důvěře a snažili se o emigraci. Otázka byla kam, nikdo nás nechtěl a Palestina pod britským mandátem vydala zákony proti imigraci. [...] Organizovaly se různé skupiny ilegálního vystěhování, které Němci v první době snášeli, ale ty neměly záruku na úspěšné přistání v Palestině. [...] To jsme věděli, a tak bylo hrdinství nebo nezbytná nutnost, rozhodnout se k podobnému řešení. Šťěstí měl můj bratr Pavel. Za pomoci matky [Klára] a jejího vlivu v sionistickém hnutí byl přijat do skupiny ‚alija noar‘, která, ač početně omezená, přece jen zaručovala imigraci do Palestiny. Pavel odjel koncem roku 1939 [14. 11.] a asi za měsíc byl v nějakém kibucu v zaslíbené zemi. [...] Byl to heroický čin matky, která jako jedna z mnohých byla ochotna odloučit se od syna (v jeho šestnácti letech) a poslat ho do neznámé budoucnosti. Ani ona, ani otec se s ním již neměli setkat.“²⁰²

Již během léta 1939 se naděje vkládané do projektů organizovaného legálního skupinového vystěhování začaly ukazovat jako falešné a po vypuknutí války 1. září 1939 se pro většinu (nejen) ostravských židů stala nemožnou také ilegální emigrace, protože polský stát po několika týdnech bojů zanikl.²⁰³ Spolu s postupem nacistických vojsk polským územím vznikala plán deportace židů na východ. Na počátku října 1939 šéf Gestapa Heinrich Müller a vedoucí židovského referátu berlínské centrály Gestapa Adolf Eichmann jednali o odsunu 70–80 tisíc židů z katovického vládního obvodu, k nimž měli být přiřčeni i židé z Moravské Ostravy a Vídně. Do prvních transportů měli být zařazeni především plně práceschopní židovští muži, inženýři, stavitelé, řemeslníci a lékaři, kteří by postavili tábor a zajistili jeho počáteční chod.²⁰⁴ Všichni židovští muži z Ostravska, Frýdecka a Místecka se měli 17. října 1939 dostavit na shromaždiště v Moravské Ostravě, kde teprve funkcionáři Gestapa vybrali asi 900 mužů, kteří byli následujícího dne deportováni vlakem do Niska nad Sanem, odkud se vydali na pochod k obci Zarzecze poblíž hranice se Sovětským svazem. Další transporty byly vypraveny 27. října (400 osob) a 1. listopadu 1939 (322 osob), přičemž tentokrát v nich tvořili většinu židé, kteří do Moravské Ostravy dorazili transportem z Brna. Přestože za neuposlechnutí výzvy k dostavení se na shromaždiště hrozily nespécifikované „přísné důsledky“, rozhodly se desítky židů (mužů i žen) ze zmíněných oblastí odjet narychlo k příbuzným a zná-

²⁰² ERBEN, Petr. *Po vlastních stopách (vzpomínky)*. Praha: Petr Kalina, 2003. S. 29–30.

²⁰³ KÁRNÝ, Miroslav. „Konečné řešení“: *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991. S. 36.

²⁰⁴ Borák, *První deportace...*, s. 46–49.

mým do jiné části Protektorátu. Jen během noci a dopoledne 24. října bylo na ostravském nádraží zatčeno 75 prchajících židů.²⁰⁵ Hitler nakonec celou Akci Nisko zastavil, takže ke konci roku 1939 začali být vězni z likvidovaného tábora v Nisku naháněni přes hranici do Sovětského svazu. Asi 300–450 mužů z Ostravska se však i přes hrozbu zastřelením obrátila a vrátila se do Ostravy.²⁰⁶ Část vězňů nahnaných k sovětské hranici zahynula při přechodu pohraničních řek nebo střelbou sovětských či německých pohraničních hlídek, ostatní se po přechodu hranice rozptýlili po celé východní Haliči.²⁰⁷ Příslušníci NKVD (sovětské tajné policie) v květnu 1940 provedli razie a zadržené uprchlíky po výslechu deportovali do gulagů, kde jich velká část zahynula. Asi 350 účastníků transportů do Niska se později přihlásili do Svobodovy československé armády, přičemž boje na východní frontě přežilo jen 123 z nich.²⁰⁸

Deportace do Niska i útěk před nimi ještě více narušily židovské komunity v severovýchodním cípu Protektorátu. ŽNO Moravská Ostrava ztratila asi tisíc svých členů, jejichž počet tak klesl hrubým odhadem na 3 500. Podle úřední statistiky se k 15. červenci 1941 v Moravské Ostravě nacházelo 3 035 židů (oproti 7 540 židům roku 1930) a 280 osob židovského původu, ale nežidovského vyznání.²⁰⁹ V obvodu ŽNO Frýdek-Místek bydlelo na konci roku 1939 jen 249 židů z původního stavu 549 židů roku 1930, resp. 460 židů na konci roku 1938.²¹⁰ Vzhledem k velmi omezeným možnostem emigrace se početnost zmíněných židovských komunit od počátku roku 1940 již nijak zásadně nezměnila, byť nařízení říšského protektora, které zakazovalo židům vzdalovat se bez policejního povolení z obce jejich bydliště, platilo až od poloviny září 1941.²¹¹

Lokální koncentrace a deportace

Na židy, kteří zůstali v Protektorátu, postupně dopadala různá nařízení a vyhlášky říšského protektora, protektorátní vlády, okresních i policejních úřadů, které je postupně zbavovaly možností obživy, vylučovaly je ze škol, omezovaly je v přístupu do obchodů a na úřady, zakazovaly jim cestovat dopravními prostředky a zabavovaly jim majetek.²¹² Od roku 1941 byli židé postupně sestěhováváni do společných bytů, v nichž si jedna židovská

²⁰⁵ Borák, *První deportace...*, s. 59–106. • Elias, *Naděje...*, s. 51–53.

²⁰⁶ Borák, *První deportace...*, s. 107–108, 172–173. • NA, f. OVS, inv. 76, kart. 84.

²⁰⁷ Borák, *První deportace...*, s. 120–127.

²⁰⁸ *Ibid.*, s. 198–229.

²⁰⁹ BAKALA, Jaroslav. *Dějiny Ostravy*. Ostrava: Sfinga, 1993. S. 377.

²¹⁰ SOKA FM, f. OÚ Frýdek, inv. 855, kart. 764, čj. 2204/1940. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 247–248.

²¹¹ *Verordnungsblatt des Reichsprotectors in Böhmen und Mähren*. Prag: Böhmisch-Mährisches Verlag und Druckerei. [RP] 27/1941, § 2.

²¹² K protizidovským normám podrobně: Petrův, *Zákonné bezpráví*. • K omezením platným na Ostravsku: Gracová, Przybylová, *Problémy každodenního života...*, s. 234–250.

rodina musela vystačit jen s jednou místností.²¹³ Koncentrace židovského obyvatelstva probíhala nejen v rámci jednotlivých obcí, ale také větších oblastí a v jejím důsledku zaniklo i několik ze zbývajících emancipačních židovských komunit.

V Jihlavě žilo v okamžiku nacistické okupace asi 700 židů. Kvůli ponižování na ulici, rabování židovských obchodů a vypálení synagogy a hřbitovní obřadní síně na přelomu března a dubna 1939 a kvůli zabavování majetku se v následujících měsících rozhodlo odejít z Jihlavy asi 200 židovských obyvatel, z nichž zhruba 50 uteklo do ciziny, zatímco ostatní se většinou přestěhovali do anonymnějšího prostředí Prahy. V září 1939 se Gestapo pokusilo vyhnat i zbývajících 500 židů, když jim po velké zatýkací akci předložilo k podpisu prohlášení, že se do dvou tří týdnů vystěhují. V tak krátké době však nebylo možné zajistit převzetí podniků provozovaných židy, aniž by nedošlo k vážným škodám pro místní hospodářství, a tak Gestapo od rychlého vystěhování upustilo. S postupující arizací však byli téměř všichni Židé nakonec přece jen roku 1941 donuceni z Jihlavy odejít, zpravidla do Prahy nebo blízkých měst jako Třešť, Dačice, Polná nebo Velké Meziříčí. Zůstat mohlo ve městě jen 25 Židů žijících většinou ve „smíšeném manželství“. Do transportu Av, vypraveného 18. května 1942 z Třebíče, pak bylo zařazeno jen 14 Židů, kteří ještě bydleli v Jihlavě.²¹⁴

Několik desítek Židů z Vyškova, kteří tvořili nejmenší emancipační židovskou komunitu na Moravě, pro změnu nebyli rozptýleni do okolí, nýbrž se na podzim 1941 museli přestěhovat do Slavkova, odkud pak byli 4. dubna 1942 deportováni do Brna, následně do koncentračního tábora v Terezíně a pak většinou do vyhlazovacích táborů.²¹⁵ Podobně Židé z Uherského Hradiště byli na počátku roku 1942 přestěhováni do Uherského Brodu, odkud pak byli na konci ledna 1943 deportováni transporty Cn, Co a Cp do Terezína.²¹⁶

Poslední zbývajících emancipačních židovské komunity zanikly v důsledku deportací do Terezína. Židovská komunita v Brně začala být likvidována na konci listopadu 1941, kdy byl vypraven transport do ghetta v Minsku, zatímco následující transporty od prosince 1941 do dubna 1942 směřovaly již do Terezína. Olomoučtí židé byli „evakuováni“ v červnu a červenci 1942 a transporty vypravené z Moravské Ostravy v září 1942 přepravily do Terezína většinu příslušníků ŽNO Moravská Ostrava, ŽNO Frýdek-Místek a ŽNO Valašské Meziříčí. Trans-

²¹³ Gracová, Przybylová, *Problémy každodenního života...*, s. 248–249. • Melotík, *Olomouc...*, s. 76.

²¹⁴ Hampel, *Osud židovského obyvatelstva...*, s. 89–105. • Jaroš, *Několik poznámek...*, s. 39. • Jaroš, Zimola, *Židé z Jihlavska...*, s. 151–207.

²¹⁵ KLEMENTOVÁ, Táňa. *Poslední nástupiště. Brněnské transporty židů v letech 1941–1945 [magisterská diplomová práce]*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2010. S. 30 a 33. • KLENOVSKÝ, Jaroslav. *Slavkovští Židé*. Brno: Židovská obec, 1998. S. 5 a 68.

²¹⁶ ČOUPEK, Jiří. *Uherské Hradiště: královské město na řece Moravě. 750. výročí založení města Uherské Hradiště*. Uherské Hradiště: Město Uherské Hradiště, 2007. S. 172.

porty se zatím vyhnuly části starých a nemohoucích lidí, soustředěných do židovského starobince v Brně, Prostějově a Moravské Ostravě, dále ošetřujícímu personálu, správcům náboženských obcí a Židům ze smíšených manželství. Teprve když už byla většina Židů transportovaných v letech 1941–1942 zavražděna, byli do Terezína na přelomu června a července 1943 odvezeni transporty Df a Dg také obyvatelé a personál starobinců a židovští funkcionáři. Brněnští Židé a míšenci pak byli v létě a na podzim 1944 zařazeni do pracovního tábora Hagi-bor v Praze, zatímco z Moravské Ostravy a Olomouce byla většina Židů a míšenců deportována do Terezína v březnu 1945.²¹⁷

Vyhlazení židovských komunit mělo i tentokrát – podobně jako vyhnání židů z královských měst roku 1454 – své Jany Kapistrány, kteří měli uchlácholit svědomí obyvatelů měst, již přihlíželi, nebo se dokonce aktivně podíleli na vyhnání svých židovských sousedů a vyvlastnění jejich majetku. Richard Drapala, novinář a člen moravskoostravské muzejní a archivní rady, publikoval roku 1939 brožuru *Juden in Ostrau*, v níž měl popis údajně škodlivého vlivu židů na Ostravsko dokázat nezbytnost „konečného řešení židovské otázky“, v jehož důsledku „*také poslední Žid opustí republiku a město Moravskou Ostravu*“.²¹⁸ Paul Ziegler, novojičínský soudce, starosta za Německou křesťansko-sociální stranu lidovou (DCV) a zakladatel novojičínského archivu, ve své publikaci *Zur Geschichte der Juden in Neutitschein* z roku 1939 přímo odkazoval na vyhnání židů z Nového Jičína roku 1562: „*Nyní vstoupil problém Nového Jičína a Židů do zcela nového stadia. Nastaly znovu časy roku 1562. Rozvoj německého lidu v jeho domovině již nesmí podléhat často škodlivému vlivu židovství.*“²¹⁹ Walter Haage, krajský vedoucí nacistické propagandy, se pak ve svém spisku *Olmütz und die Juden* z roku 1944, když už byla drtivá většina olomouckých židů povražděna, vymezoval proti „polovičatým řešením“ v minulosti: „*Spis má dále poukázat [...] na skutečnost, že [...] žádné polovičaté řešení židovského problému nezajistilo trvalé nastolení míru a definitivní bezpečí.*“²²⁰

Paul Ziegler uzavřel své pojednání děsivými slovy: „*[...] dvě velké židovské epizody v dějinách města (1380–1563 a 1850–1938). Kéž navždy patří minulosti.*“²²¹ Moravské a slezské emancipační židovské komunity se skutečně staly minulostí. Nacisté část jejich členů

²¹⁷ Institut Terezínské iniciativy. *Seznam všech transportů do Terezína*. [cit. 2018-04-03]. Dostupné online: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/help/chronologicky-prehled-transportu/seznam-vsech-transportu-do-terezina-razeno-podle-data-odjezdu/>. • Klementová, *Poslední nástupiště*, s. 21–60. • Melotík, *Olomouc...*, s. 83–88. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 155–156. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 231–233.

²¹⁸ DRAPALA, Richard. *Juden in Ostrau*. Schönbrunn: Sudetendtsch. Buchvertrieb, 1939. S. 96.

²¹⁹ ZIEGLER, Paul. *Zur Geschichte der Juden in Neutitschein*. Wien: Deutsche Volkszeitung, 1939. S. 71.

²²⁰ HAAGE, Walter. *Olmütz und die Juden*. Olmütz: L. Kullil, 1944. S. 5.

²²¹ Ziegler, *Zur Geschichte...*, s. 71.

vyhnali, část vyvraždili, zničili obrovské množství mezilidských vztahů a institucí, s nimiž se židé nějakým způsobem identifikovali. Po skončení druhé světové války se sice část židů vrátila do místa svého původního bydliště, kontinuita však byla zásadním způsobem přervána, takže přeživší při úsilí o obnovu předválečných židovských komunit začínali v podstatě od nuly.

Formování emancipačních náboženských obcí

Omezení modliteb s tórou

Emancipační židovské komunity nevznikaly jako pouhé shluky osob židovského vyznání, nýbrž jako živá náboženská společenství. Před zrovnoprávněním se nicméně společný náboženský život židů bydlících mimo moravská ghetta a na území Slezska mohl rozvíjet jen ve velmi omezené míře. Limitoval jej především rozptýlený charakter židovského osídlení, kvůli němuž se jen obtížně mohl sejít dostatek židovských mužů starších 13 let, které náboženské právo považovalo za dospělé a počítalo je do „počtu“ (hebr. מינין *minjan*) desíti dospělých mužů potřebných ke konání veřejných bohoslužeb. Ve Slezsku alespoň mohli židé vykonávat bohoslužby v zásadě bez jakýchkoli úředních normativních omezení.¹ Židovská rodina Singerů již v 17. století získala privilegium k vybudování modlitebny a židovského hřbitova v Těšíně a během 18. století se židé i bez výslovného povolení scházeli k modlitbám prokazatelně také v Bohumíně a Vidnavě a pravděpodobně i na dalších místech, kde žilo několik židovských rodin, např. v Bielsku či Skoczówě. Určitou organizaci a reprezentaci židů v jednotlivých oblastech Slezska zajišťovali židovští výběřčí toleranční daně (kolektanti), takže se v úředních dokumentech hovoří o těšínském, opavsko-krnovském nebo vidnavském „židovstvu“ (*Judenschaft*), a někdy dokonce o „židovské obci“ (*Judengemeinde*), ačkoli skutečnou židovskou obec, jež by měla svého rabína, synagogu, hřbitov, školu, dobročinné instituce apod., připomínala vidnavská či těšínská komunita jen velmi vzdáleně.²

Na Moravě společný náboženský život narážel na ustanovení císařského reskriptu z 20. února 1751, jenž židům zakazoval přechovávat doma tóru, ať už pro bohoslužebné, studijní nebo jakékoli jiné náboženské účely. Tóra se mohla obecně používat pouze v synagogách a jen výjimečně na základě speciálního císařského povolení také v soukromých obydlích.³ Tato restrikce byla převzata i do 24. článku Generálního řádu z roku 1754 a platila až do poloviny 19. století.⁴ Židé bydlící mimo moravská ghetta tak museli zejména o Vysokých svátcích s celými svými rodinami včetně malých dětí podnikat nákladnou a relativně nebezpečnou cestu do nejbližší synagogy, vzdálené až několik desítek kilometrů, opustit svůj majetek a vystavit jej na několik dní riziku vloupání nebo nekontrolovaného požáru. Právě s ohledem na tyto skutečnosti židé pobývající například v Brumově, Olomouci nebo Valašském

¹ Scari, *Systematische Darstellung...*, s. 80–82.

² Spyra, *Žydzi na Śląsku Austriackim...*, s. 31–33, 67–74.

³ MZA, f. B 1, inv. 1719, kart. 704, složka 34, fol. 22–24.

⁴ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, čj. 13855/1787 • Edice: Müller, *Urkundliche Beiträge...*, s. 99.

Meziříčí během 70. a 80. let 18. století žádali o povolení modliteb s tórou, úřady však bez ohledu na tyto důvody všechny žádosti zamítly.⁵

Dokonce ani žádosti židů z brněnského předměstí se zprvu nesetkávaly s úspěchem.⁶ Teprve roku 1770 získal Salomon Dobruschka povolení konat v domě na předměstí Křenová modlitby s „malou tórou“ (tj. v podobě tištěného kodexu, nikoli svitku).⁷ Na kladné vyřízení žádosti mělo patrně rozhodující vliv významné postavení rodiny Dobruschků. Jakob Moses Dobruschka se do Křenové přistěhoval již roku 1730, obchodoval s drahokamy a šperky, později se živil jako armádní dodavatel a nájemce monopolu na prodej tabáku ve všech moravských královských městech. Nabytý kapitál zužitkoval roku 1751, když se podílel na zakládání první banky v Brně. Po jeho smrti roku 1763 v činnosti pokračoval jeho syn Salomon Dobruschka, který následujícího roku vytvořil spolu s příslušníky židovské rodiny Hönig konsorcium, které si pronajímalo tabákový monopol ve všech českých a rakouských zemích.⁸ Salomonova manželka Schendl Dobruschková se starala o provoz židovské jídelny v Křenové, v jejíchž prostorách se povolená modlitební shromáždění konala.⁹ Schendl byla zároveň sestřenicí Jakoba Franka, „mesiáše“ a konvertity ke křesťanství, jenž roku 1773 přijel v přepychovém kočáře se svou suitou do Brna a několik let zde pobýval.¹⁰ Mimo jiné pod vlivem Jakoba Franka se pak nechala pokřtít většina dětí Salomona a Schendl Dobruschkových, z nichž sedm bylo roku 1778 povýšeno do šlechtického stavu s predikátem „von Schönfeld“. Nejznámějším z nich se stal Moses, pokřtěný jako Franz Thomas, jenž vydal desítky německých a hebrejských spisů, ovlivněných frankiánstvím a osvícenstvím. Po vypuknutí francouzské revoluce se roku 1792 on i jeho bratr Emanuel Ernst von Schönfeld přestěhovali do Paříže, aby podpořili revolucionáře, ovšem roku 1794 byli popraveni za údajnou špionáž pro Rakousko.¹¹

⁵ MZA, f. B 1, inv. 1719, kart. 704, složka 37; kart. 704, složka 39.

⁶ Ibid., kart. 704, složka 39, čj. 750/1762; kart. 704, složka 32.

⁷ Ibid., kart. 704, složka 34, čj. 369/1770.

⁸ UHLÍŘ, Dušan. Juden in Mähren und das mährische Zentrum des Frankismus im asugehenden 18. Jahrhundert. In *Aufklärung – Vormärz – Revolution: Jahrbuch der »Internationalen Forschungsinstitut Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa von 1770–1850« an der Universität Innsbruck*. Frankfurt am Mein: Peter Lang, 1999. S. 46–47. • HECHT, Louise. Von jüdischen Tabakbaronen und Trafikanten: Aspekte einer Kulturgeschichte des Tabaks in Böhmen und Mähren. In *Brücken: Germanistisches Jahrbuch Tschechien-Slowakei. Neue Folge*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010. S. 213–215. • Županič, *Židovská šlechta...*, s. 40–42.

⁹ ÖStA, f. AVA, Inneres, Hofkanzlei, Allgemeine Reihe, Akten, kart. 1574.

¹⁰ Uhlíř, *Juden in Mähren...*, s. 47–50. • TRAUTENBERGER, Gustav. *Die Chronik der Landeshauptstadt Brünn*. Svazek IV. Brünn: Deutsches Haus, 1897. S. 113–118, 162–165.

¹¹ Uhlíř, *Juden in Mähren...*, s. 50–52.

Když roku 1774 Salomon Dobruschka zemřel, získal právo držet tóru jeho syn Gerson Dobruschka spolu s dalším členem tabákového konsorcia Benjaminem Hönigem.¹² Tou dobou se modliteb u Dobruschků podle údajů brněnského magistrátu účastnilo (patrně během Vysokých svátků) přes 80 židovských mužů a žen.¹³ Gerson Dobruschka i Benjamin Hönig se sice brzy poté nechali pokřtít, čímž privilegium ke konání modliteb s tórou pozbylo platnosti, židé se však v židovské jídelně Schendl Dobruschkové k modlitbám scházeli i nadále.¹⁴ Na začátku roku 1783 ovšem začal v těsné blízkosti jídelny začal provozovat druhou židovskou jídelnu s výčepem košer vína David Königsberger, načež na něj Schendl Dobruschková s odkazem na mílové právo města Brna podala soudní žalobu. Spor se táhl několik let a roku 1787 se vyhroutil natolik, že Dobruschková zakázala Königsbergerovi a „jeho lidem“ vstupovat do modlitebny. Königsberger se tedy obrátil na Moravskoslezské gubernium s žádostí, aby také jemu povolilo modlitby s „malou tórou“. Při této příležitosti úřady začaly prošetřovat legálnost modliteb u Dobruschkové, až nakonec dvorská kancelář 14. června 1787 modlitby s tórou Königsbergerovi povolila a Dobruschkové zakázala.¹⁵

Königsberger byl tou dobou na Moravě jediný, kdo mohl mimo ghetto legálně vykonávat modlitby s tórou,¹⁶ ale brzy získali povolení i další žadatelé. Část z nich se odvolávala na toleranční patent s tím, že judaismus patří mezi tolerovaná náboženství, takže by jeho vyznavačům měl být umožněn jeho výkon, tedy i modlitby s tórou.¹⁷ Toleranční patenty pro Slezsko (1781) a Moravu (1782) ovšem ve skutečnosti v jednotlivých zemích na právu držet tóru nic neměnily. Slezský toleranční patent židům potvrdil právo svobodného vykonávání náboženství, ale „*bez synagogy, bez vlastního rabína nebo předsedy*“. Patent tedy sice dovoľoval modlitby s tórou, nadále však bránil vzniku organizované židovské komunity. Moravský toleranční patent se o vykonávání náboženství dokonce nezmiňoval vůbec, tudíž mělo vše zůstat jako doposud.¹⁸ Jedinou důležitou modifikací stávajících pravidel přinesly jen dvorský dekret z 29. prosince 1788 a upřesňující dvorský dekret z 30. ledna 1789, jimiž se stanovilo, že všichni židé disponující povolením k držení tóry mají každoročně platit 50 zl. ve prospěch normální školy té židovské obce, v níž měli familiantské místo.¹⁹

¹² MZA, f. B 1, inv. 1719, kart. 704, složka 34, čj. 806/1775.

¹³ Ibid., kart. 704, složka 34, čj. 77/1774.

¹⁴ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 634, fol. 201–228 • Müller, *Urkundliche Beiträge...*, s. 148–150.

¹⁵ ÖStA, f. AVA, Inneres, Hofkanzlei, Allgemeine Reihe, Akten, kart. 1574, čj. 851/1784. • MZA, f. B 14, manip. I, kart. 634, fol. 186–228.

¹⁶ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 634, fol. 171–178.

¹⁷ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, fol. 696–701, 856–861 a 914–919.

¹⁸ Toleranční patent pro Slezsko, § 2. • Srov. poznámka na str. 31.

¹⁹ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 634, fol. 171–178. • Scari, *Systematische Darstellung...*, s. 80–82.

Zeměpanské úřady při udělování povolení k držení tóry zohledňovaly především ekonomické důvody, takže šanci ho získat měli především židovští skladníci ustanovení v rámci správy státního monopolu na tabák a provozovatelé židovských jídelen. Například v Olomouci pobýval od poloviny 70. let 18. století David Seeligmann, jenž se živil jako distributor tabáku. Povolení k držení tóry se snažil získat již v prvních letech svého pobytu, ale teprve roku 1789 se svou žádostí úspěš. Modliteb s tórou v jeho domě se mohli účastnit jen židé trvale usazení v Olomouci, tedy kromě samotného Seeligmanna také ještě provozovatel židovské jídelny, jejich rodinní příslušníci a pomocný personál. Toto omezení fakticky znemožňovalo konání modliteb, protože kvůli němu nebylo možné naplnit minjan. Nakonec se Seeligmannovi podařilo dosáhnout rozšíření povolení i na další distributory tabáku přicházející do Olomouce, ovšem kromě nich se jiní židovští obchodníci nesměli modliteb účastnit kvůli odporu olomouckého magistrátu. Ve městě totiž již tak přes celý týden pobývali obchodníci z okolních židovských obcí, kteří se jen na šabat a svátky vraceli domů na bohoslužbu. Olomoucký magistrát se obával, že pokud by se mohli účastnit bohoslužeb u Seeligmanna, ztratili by důvod z Olomouce odcházet, takže by se jejich pobyt stal vlastně trvalým.²⁰ Nicméně již roku 1792 Seeligmann vyhlásil úpadek a patrně se z Olomouce odstěhoval.²¹ O povolení modliteb s tórou pak v prvních dvou desetiletích 19. století několikrát žádali nájemci židovské jídelny v Olomouci i na předměstí Bělidla, ale neuspěli buď kvůli nezměnnému postoji magistrátu k židovským obchodníkům, nebo kvůli tomu, že dekret dvorské kanceláře z 14. června 1787 stanovoval, že držení tóry nemá být povolováno těm, kdo mají určitý objekt pouze v nájmu (*Bestandleuthen*).²²

Právě s dvorským dekretem z roku 1787 nicméně Moravskoslezské gubernium zacházelo značně libovolně. Hned roku 1790 totiž povolení získal Joseph Perl, nájemce palírny v Sikovicích u Příbora, neboť gubernium zohlednilo ekonomickou prospěšnost velkého množství židovských obchodníků z Haliče, kteří tudy procházeli a u Perla se ubytovali.²³ Přesto když se Perl o několik let později přestěhoval do Příbora, kde si přímo u císařské silnice pronajal palírnu a židovskou jídelnu, zamítly úřady jeho žádost o povolení držet tóru v místě nového bydliště roku 1797 a 1809 právě s odkazem na dvorský dekret z roku 1787.²⁴ Navzdory dvorskému dekretu získal povolení k držení tóry roku 1798 Abraham Mandl

²⁰ MZA, f. B 1, inv. 1719, kart. 704, složka 37. • MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, fol. 588–622.

²¹ *Wiener Zeitung*, 19. května 1792, s. 1421.

²² MZA, f. B 14, manip. I, kart. 634, fol. 186–228. • MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, fol. 75–78, 300–311 a 359–368.

²³ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, fol. 856–861.

²⁴ SOKA NJ, f. AM Příbor, inv. 688, kart. 31, čj. 210/1797. • MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, čj. 26527/1808.

Haas, nájemce palírny v Krásnu nad Bečvou, nebo roku 1802 Joachim Donath, nájemce palírny ve Vsetíně.²⁵ Naopak nájemcům palíren nebo židovských jídelen v Buchlovicích, Koloredově u Místku, Kunovicích u Uherského Hradiště, Vizovicích či Znojmě gubernium v období 1794–1814 držet tóru nepovolilo.²⁶ S žádostí ovšem roku 1803 neuspěl dokonce ani Markus Knöpfelmacher, který si palírnu v Napajedlech od vrchnosti koupil a zmíněný dekret se na něj tedy vůbec nevztahoval.²⁷

Ilegální modlitby

Modlitby s tórou se ve skutečnosti nekonaly jen na několika výše zmíněných místech, ale také v řadě dalších lokalit, kde se je prostě podařilo utajit nebo je vrchnostenské úřady u svých nájemců přehlížely. Zeměpanské úřady se o nepovolených bohoslužbách většinou dozvídaly, až když vznikl ekonomicky motivovaný spor mezi židovskými obyvateli daného místa. Zdaleka se nejednalo jen o již zmíněný soudní spor mezi Schendl Dobruschkovou a Davidem Königsbergerem v Brně. Například roku 1802 se nejdříve na vrchnost a poté i na Krajský úřad v Jihlavě a Moravskoslezské gubernium obrátil židovský obchodník Jakob Strosser ze Strážku u Bystřice nad Pernštejnem, kam se přistěhoval před osmi lety a pronajal si tam kramářství. Úřadům si stěžoval, že jej začali poškozovat cizí židovští podomní obchodníci, z nichž někteří se zde dokonce neoprávněně usadili, a že místní židé mají vlastní synagogu a zaměstnávají šocheta (rituálního řezníka). Při následném prošetřování se skutečně přišlo na to, že židé se ve Strážku modlili s tórou snad již sto let a že vrchnost existenci modlitební místnosti v koželužně nejen mlčky trpěla, ale dokonce roku 1800 schválila „vnitřní policejní řád pro dočasně tolerovanou synagogu [*Judenschule*] ve Strážku“.²⁸ Zeměpanské úřady nejdříve nařídily ilegálně drženou tóru zabavit, ale když poté židé ze Strážku požádali o povolení modliteb, dvorská kancelář jim roku 1803 vyhověla i s ohledem na dlouhotrvající praxi tolerovanou vrchností.²⁹

Nepovolené bohoslužby patrně nepředstavovaly nic výjimečného všude tam, kde se o šabat ubytovali židovští obchodníci. Roku 1795 nechal Krajský úřad v Přerově na základě anonymního udání vyslechnout Jakoba Lichtensterna, židovského obchodníka pobývajícího v Koloredově. Lichtenstern při vyšetřování popřel obvinění, že by on sám vykonával ve svém domě modlitby s tórou, vždyť bydlel na samé zemské hranici a během čtvrt hodiny si mohl

²⁵ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, fol. 714–735 a 776–806. • Roku 1797 získal povolení také Joachim Hirsch ve Valašském Meziříčí, záhy však zemřel. MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, fol. 738–743.

²⁶ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, fol. 48–56, 274–283, 353–358, 696–701 a 811–830.

²⁷ Ibid., fol. 439–456.

²⁸ Viz str. 163.

²⁹ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, fol. 389–438.

z moravského Koloredova dojet na bohoslužbu do slezského Frýdku, kde žádné úřední povolení k držení tóry nebylo potřeba. Přiznal ovšem, že když u něj občas přespávali židovští – zejména haličští – obchodníci, nechával je modlit se s tórou, kterou si sami přivezli, protože s nimi chtěl zachovat dobré vztahy a nechtěl je nutit jít na bohoslužbu do Frýdku. Hukvaldský vrchnostenský úřad pak před krajským úřadem hájil svůj nedostatečný dozor tím, že prostě nebylo v jeho možnostech ohlídat soukromý náboženský život židů v dvě míle (asi 14 km) vzdáleném Koloredově.³⁰ Krajský úřad nakonec konání modliteb u Lichtensterna zakázal, a přesto koloredovští a frýdečtí židé roku 1823 bez jakéhokoli povolení mezi sebou uzavřeli smlouvu o pořádání společných bohoslužeb v Koloredově a nákupu tóry a základního liturgického vybavení. Později si podobně jako židé ve Strážku sepsali pravidla pro fungování komunity.³¹ Teprve roku 1844 Jakob Lichtenstern, stejnojmenný syn zmíněného Jakoba Lichtensterna a majitel koloredovské židovské jídelny, podal úspěšnou žádost o povolení držet tóru.³²

Také v židovské jídelně v Příboře se židé několik desetiletí modlili s tórou navzdory tomu, že již zmíněný Joseph Perl ani roku 1809 nezískal potřebné povolení. Zdejší magistrát o modlitbách věděl, ale toleroval je kvůli zásadnímu významu židovských obchodníků pro místní ekonomiku.³³ V Příboře a jeho bezprostředním okolí totiž bydlelo několik set soukeníků, jimž haličští židovští obchodníci dováželi ovčí vlnu a od nichž pak po několika měsících pobytu v Příboře vykupovali vyrobené sukno, aby je odvezli zpět do Haliče. Více než půlroční pobyt 10–15 židovských obchodníků sice nebyl vždy v souladu s platnou legislativou, magistrát však obchodníky mlčky trpěl kvůli jejich ekonomické nezastupitelnosti, za což byl dokonce několikrát pokutován krajským úřadem.³⁴ Ze stejného důvodu magistrát nezakročil ani proti modlitbám v židovské jídelně, protože jinak by obchodníci museli cestovat až do synagogy v Hranicích. Joseph Perl přitom vlastnil hned dvě pergamenové tóry, z nichž jednu zdědil jeho syn Samuel a druhá se podle závěti měla prodat.³⁵ Samuel Perl se patrně domníval, že otec držel tóru zcela legálně, protože když roku 1835 začal Krajský úřad v Přerově prošetřovat, zda židovští obchodníci nevykonávají v Příboře nepovolené modlitby, nijak tuto skutečnost nepopíral a tvrdil, že právo na držení tóry zdědil po svém otci a že ročně platí za výkon tohoto práva 20 zl. židovské normální škole v Lipníku. Úřady samozřejmě

³⁰ ZAO, f. Vs Hukvaldy, inv. 2793, kart. 608, fol. 145–149. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 26–27.

³¹ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, fol. 15 a 39–42. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 30–38. • Ke smlouvě a pravidlům podrobněji viz str. 161.

³² ZAO, f. Vs Hukvaldy, inv. 2793, kart. 608, fol. 139–171.

³³ SOkA NJ, f. AM Příbor, inv. 688, kart. 31, čj. 1098/1836.

³⁴ Baránek, *Možnosti obživy...*, s. 106–108.

³⁵ ZAO, f. Vs Hukvaldy, inv. 3465, kart. 1032, fol. 204.

nějaké dědění práva držet tóry nepřipouštěly a modlitby Perlovi zakázaly. Nicméně když si následně Perl podal žádost, Moravskoslezské gubernium mu roku 1836 držení tóry na přímluvu příborského magistrátu povolilo.³⁶

Institucionalizace komunity

Všechna výše zmíněná povolení k držení tóry byla – až na případ Strážku – vydána jednotlivým židům jako osobní, nedědičné privilegium. To vedlo k potížím nejen v okamžiku úmrtí nositele povolení, ale rovněž v případě, kdy držitel tóry nerespektoval ostatní členy židovské komunity. Například když povolení roku 1845 získal Jakob Lichtenstern, ostatní koloredovští židé si na něj následující rok stěžovali, že je o udělení povolení ani neinformoval, zabral si celou židovskou jídelnu pro sebe a pro židovské obchodníky, které u sebe ubytoval. Vzniká tak dojem, že Lichtenstern neusiloval ani tak o legalizaci místního nezákonného modlitebního společenství, ale spíše o zajištění dobrých služeb pro své klienty.³⁷

Podobná situace vznikla v Brně, kde roku 1787 David Königsberger získal povolení konat modlitby, jichž se mohli účastnit také židé tolerovaní na předměstích Brna. Königsberger musel každoročně platit taxu 50 zl. za povolení tóry, dalších 12 zl. židovskému chudinskému fondu a ještě hradit náklady na provoz modlitebny, a proto se cítil být oprávněn vybírat od ostatních účastníků modliteb poplatky. Nespokojil se však s obvyklými poplatky za předčítání z tóry, nýbrž začal od místních židů vybírat vstupné a vykázal ze své modlitebny asi desítku souvěrců, kteří odmítli vstupné platit a v jejichž čele stáli distributoři tabáku a výběřčí židovské potravní daně jako Levi Benedikt Gomperz, Beer Ehrenreich nebo Gottlieb Jeitelles. Ti se obrátili na Moravskoslezské gubernium s žádostí, aby ochránilo jejich práva, učinilo přítrž Königsbergerově svévoli a přikázalo mu předkládat účty a nevybírat neobvyklé poplatky. Königsberger se bránil, že povolení k držení tóry bylo uděleno výhradně jemu a že ostatní židé se „*chtějí tlačit k tóře*“, ačkoli na ni nemají žádný nárok.³⁸ Nakonec obě strany dospěly v březnu 1791 k dohodě, že Königsberger umožní přístup na bohoslužby všem tolerovaným židům a že každému bude alespoň jednou za čtyři týdny dovoleno předčítat z tóry. Tolerovaní židé se zavázali přispívat na výdaje spojené s konáním bohoslužeb, Königsberger však měl předkládat účty ke kontrole. Tolerovaní židé měli také financovat obnovu dřívějšího rozdělení modlitebny na mužskou a ženskou část, z čehož se zdá, že spor se patrně vedl také o rituální

³⁶ SOKA NJ, f. AM Příbor, inv. 688, kart. 31, čj. 1927/1835 a 59/1837. • Baránek, *Možnosti obživy...*, s. 108–109.

³⁷ ZAO, f. Vs Hukvaldy, inv. 2793, kart. 608, fol. 175–177. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 40.

³⁸ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 634, fol. 229–247. • MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, fol. 1038–1042 a 1043–1053.

záležitosti. Konečně si Königsberg vyhradil právo vykázat z modlitebny osoby, které budou opakovaně porušovat pořádek v modlitebně.³⁹

Dohoda nevydržela příliš dlouho, protože Königsberger se několik měsíců po jejím uzavření přestěhoval i s tórou v rámci brněnských předměstí z Křenové na Novou Ulici. Tolerovaní židé, kteří většinou bydleli v Křenové, se opět obrátili na úřady, ale Königsberger se bránil, že privilegium mu povolilo konat modlitby s tórou v jeho domě, neurčilo však, že by to muselo být zrovna na Křenové. Právní výklad privilegia opravdu nebyl jednoznačný, proto se úřady snažily přimět sváříci se strany k uzavření nové dohody, což se nakonec v srpnu 1792 skutečně povedlo. Ujednání potvrzovalo Königsbergerova vlastnická a dispoziční práva vůči tóře, Königsberger se však uvolil propůjčit ji tolerovaným židům v Křenové a brát si ji na Novou Ulici jen v případě nemoci nebo při jiných výjimečných příležitostech. Tolerovaní židé se za to zavázali respektovat Königsbergerova práva a „zachovat pokoj“, což patrně znamenalo nevtahovat již do sporů úřady. Dohledem nad příjmy a výdaji Königsberger pověřil svého švagra Lazara Bauera, což bylo pro ostatní židy zřejmě dostatečně transparentní řešení, protože tímto smírem skutečně skončily veškeré stížnosti na Königsbergera.⁴⁰ Nic na tom nezměnilo ani rozšíření Königsbergerova privilegia roku 1794, kterým dvorská kancelář umožnila účast na bohoslužbách také židovským obchodníkům přicházejícím na brněnské trhy.⁴¹

Spor o brněnskou tóru se opět vynořil roku 1807, když David Königsberger zemřel a jeho dva synové Karl a Simon hned pár dní poté požádali dvorskou kancelář o potvrzení práva držet tóru. Odvolávali se přitom na otcovu závěť, v níž mimo jiné stálo, že pokud úřady žádosti vyhoví, má být z odkazu věnováno 500 zl. na vytvoření nadace ve prospěch katolického chudinského ústavu. Ostatní židé tolerovaní na brněnském předměstí se samozřejmě proti nárokům Königsbergerových dědiců postavili a sami požádali o udělení práva držet tóru. Zatímco brněnský magistrát se postavil na stranu bratří Königsbergerových, brněnský krajský úřad považoval za přirozené, aby právo držet tóru přešlo na nejstaršího tolerovaného žida, nikoli na dva nezkušené mladíky. Königsbergerovi se ještě pokusili získat privilegium pro sebe tím, že ostatní souvěrce udali, že si mezi sebou zvolili dvanáctičlenný výbor, vybírají mezi sebou „*řádnou daň*“ a vlastně utvořili židovskou obec. Tolerovaní židé to nijak nepopírali, ale upozorňovali, že způsob financování modlitebny neurčuje žádná norma, takže pokud je zachován občanský klid, měly by úřadům zůstat financování a správa modlitebny lhotejně.

³⁹ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, fol. 1025–1037.

⁴⁰ Ibid., fol. 963–969, 989–1011 a 1014–1023.

⁴¹ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 634, fol. 125–156.

Úřady se s tímto názorem v zásadě ztotožnily, a tak dvorská kancelář nakonec 5. září 1811 povolila držet tóru celé brněnské židovské komunitě. Představeným modlitebny měl být žid nejdéle tolerovaný na brněnském předměstí a modliteb se mohli účastnit i cizí židé, ovšem pouze ze vzdálenějších míst, nikoli z židovských obcí poblíž Brna. Židé mezi sebou mohli vybírat příspěvky na pokrytí nákladů, měli si však stanovit dva členy pro obstarávání účetnictví. Dvorská kancelář také vyhověla přání brněnských židů, aby se mohli v držení tóry střídát, čímž se patrně mělo předejít přivlastnění tóry některým z nich. Každopádně modlitby se mohly konat vždy jen na předměstí a bez vzbuzení pozornosti křesťanů.⁴²

Kolektivní právo držet tóru získala kromě Strážku a Brna ještě židovská komunita v Brumově, kde se modlitebna nacházela již v 1. polovině 18. století, než se roku 1743 místní farář zasadil za její zrušení. V polovině 80. let 18. století si židé v Brumově na obecní louce zřídili hřbitov a několikrát neúspěšně žádali o povolení modliteb s tórou, ale nakonec roku 1790 kýžené povolení přece jen získali.⁴³ Z uvedených tří komunit se ovšem po zrovnoprávnění židů vyvinula židovská obec nakonec pouze v Brně.

Konzervace postavení „tradičních“ židovských obcí

Snahu uchovat si svou náboženskou identitu projevovali židovští migranti i po zrovnoprávnění židů. Jejich úsilí o vybudování modlitebního společenství, náboženského spolku nebo dokonce náboženské obce ovšem narážela na dosavadní pravidla, respektive na absenci norem, které by vznik nových židovských komunit v nových – emancipačních – poměrech nějakým způsobem upravovaly.

Otázka nového uspořádání se přitom začala řešit již na samém konci 40. let 19. století. Přestože v krátkém období uvolnění migrace židovského obyvatelstva v letech 1848–1853 stávající židovské obce nějak dramatický úbytek svých členů (příspěvatelů) zatím nezaznamenaly, otázka jejich dalšího financování byla nastolena. Provizorní obecní zákon z 17. března 1849 totiž předpokládal slučování katastrálních území v jednu obec, pokud fakticky tvořily jedno sídlo. Zákon výslovně uváděl připojování předměstí k městům a v souladu s principem důsledného zrovnoprávnění židů se pak implicitně počítalo také se spojováním židovských obcí s křesťanskými.⁴⁴ Moravský zemský rabín Samson Raphael Hirsch proto spolu se zástupci části židovských obcí vypracoval návrh synagogálního řádu (*Synagoga-Ordnung*, plným názvem *Entwurf einer Synagoga-Verfassung der Bekenner des jüdischen*

⁴² MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, fol. 99–146.

⁴³ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, fol. 542–567. • ÖStA, f. AVA, UuK, AK, IsrK, kart. 2, složka Andacht, čj. 11189/1845.

⁴⁴ RGBl. 170/1848, § 1–2.

Glaubens in Mähren), jež měl stanovit pravidla organizace moravského židovstva, židovského školství a v neposlední řadě způsob financování židovských komunit, které se měly nově nazývat *Synagogen* (z řeckého συναγωγή „shromáždění“) namísto dřívějšího *Gemeinden*, aby se tak zdůraznil jejich ryze náboženský charakter. „Synagogy“ měly být financovány jednak z úrokových výnosů Moravsko-židovské zemské podstaty (*Mährisch-jüdische Landesmassafond*),⁴⁵ a dále z povinných členských příspěvků. V důsledku protizidovských násilností v květnu 1850 však Moravské místodržitelství od slučování židovských obcí s křesťanskými částečně upustilo a povolilo další existenci židovských obcí na těch místech, kde k násilnostem došlo. Na Moravě se pak z původních 52 židovských obcí přeměnilo na židovskou náboženskou obec (ŽNO) pouze 25, zatímco zbylých 27 získalo status židovské politické obce (ŽPO).⁴⁶

Zatímco návrh synagogálního řádu se v polovině roku 1850 stal rázem neaktuální, otázka pokrytí výdajů představovala pro židovské obce stále ožehavější problém, neboť vzhledem k nevyjasněnosti pravidel rostl počet příslušníků židovských obcí zdráhajících se platit příspěvky. Ministerstvo kultu a vyučování odmítalo za neustálených poměrů vydat definitivní rozhodnutí, ale na žádost zemského rabína Hirsche 24. srpna 1850 povolilo Moravsko-slezskému místodržitelství, aby vydalo normu upravující alespoň financování židovských obcí.⁴⁷ Místodržitelství tedy 13. září 1850 po dohodě se zástupci moravského židovstva vyhlásilo *Provizorní ustanovení ohledně pokrytí a rozdělení domestikálních potřeb židovských náboženských obcí na Moravě* (*Die provisorische Bestimmungen wegen Bedeckung und Aufheilung der Domesticbedürfnisse bei den jüdischen Religionsgemeinden in Mähren*, viz textová příloha č. 1).⁴⁸ Ustanovení bylo také publikováno v moravském zemském zákoníku pod číslem 194/1849.⁴⁹

Ačkoli se jednalo o „provizorní“ vyhlášku, jež měla platit „do sankcionování zvláštních [synagogálních] stanov nebo do vydání příslušného zákonného nařízení“, ve skutečnosti se jednalo o právní normu, jež s dílčími úpravami platila až do roku 1890. Stanovovala tyto základní principy:

1. Každý vyznavač židovského náboženství bydlící v některé z vyjmenovaných židovských náboženských obcí (ať už s domovským právem nebo cizinec) byl povinen

⁴⁵ K Moravsko-židovské zemské podstatě viz str. 150

⁴⁶ Miller, *Moravští Židé...*, s. 258–268. • Urbanitsch, *Die politischen Judengemeinden...*, s. 39–53.

⁴⁷ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 5, složka Mähren, čj. 2042/1850; kart. 42, složka Mähren in genere, čj. 2435/1850.

⁴⁸ Ibid., kart. 32, složka B, čj. 10150/1858.

⁴⁹ *Landes-Gesetz- und Regierungsblatt für das Margrafthum Mähren*. Brünn: Franz Gastl, 1849. [LGBL. Mähren] 194/1849.

přispívat této obci na náboženské a vzdělávací účely (§ 2), přičemž komise volená poplatníky (§ 11) měla při stanovování výše příspěvku na pokrytí výdajů židovské obce zohledňovat movitost, obživu a rodinné poměry příslušného plátce (§ 10).

2. Pokud se někdo přestěhoval do jiné židovské náboženské obce, musel platit příspěvek nejen náboženské obci v místě svého nového bydliště, ale také své původní náboženské obci. Právo původní náboženské obce zaniklo, až když dotyčný poplatník získal v místě nového bydliště politickou (domovskou) příslušnost (§ 3–4).
3. Pokud se někdo přestěhoval a byl přijat do politického svazku obce, kde se žádná židovská náboženská obec nenacházela, musel rovněž dále přispívat své původní náboženské obci (§ 5), přičemž výše příspěvku se snižovala podle toho, nakolik dotyčný využíval institucí vydržovaných obcí a zda náboženská obec pro židy žijící mimo její sídlo vydržovala zvláštního zaměstnance (§ 18).
4. Od povinnosti platit příspěvky některé z židovských náboženských obcí byli osvobozeni pouze ti židé, kteří se odstěhovali mimo jakoukoli židovskou obec a zároveň se stihli ještě před vydáním vyhlášky formálně vyvázat ze svazku své původní náboženské obce. Ovšem i těmto židům Moravské místodržitelství v jejich vlastním zájmu doporučovalo, aby platili příspěvky nejbližší náboženské obci (§ 6).

Normativní zakotvení povinnosti platit příspěvek židovské náboženské obci v místě politické příslušnosti i v místě faktického bydliště tedy na jednu stranu po finanční stránce zajistilo další existenci tradičních židovských obcí pro případ, že by se obyvatelé právě zrušených ghett začali odstěhovávat. Na druhou stranu vyhláška zakonzervovala stávající poměry a stal se z ní jeden z významných faktorů, jež brzdily rozvoj náboženských institucí v nově vznikajících emancipačních komunitách, jelikož tradiční židovské obce odčerpávaly z emancipačních komunit relativně velké množství finančních prostředků, které by emancipační komunity mohly investovat do svých vlastních institucí.

Emancipační židovské komunity proto po celých čtyřicet let platnosti vyhlášky z 13. září 1850 usilovaly o získání statusu židovské obce, což by jednak alespoň židy politicky příslušné do dané lokality zbavilo povinnosti platit příspěvky své původní obci, ale navíc by tímto emancipační komunita získala právo vybírat příspěvky od všech židů bydlících v dané lokalitě. Ochota úřadů vyhovět této snaze vykazovala jistou proměnlivost, takže proces transformace židovských komunit přes náboženské spolky na náboženské obce lze rozdělit na tři fáze: 1) konzervativní období: 1850–1860, status židovské náboženské obce získala pouze komunita v Brně; 2) provizorně-benevolentní období: 1860–1877, status získala komunita

v Jihlavě, Opavě, Bielsku, Těšíně, ve Znojmě, v Moravské Ostravě a Krnově; 3) provizorně-odmítavé období: 1877–1890, status židovské obce nezískala žádná komunita.

Brněnský precedent

Jako první se pokusila dosáhnout postavení židovské náboženské obce největší moravská emancipační komunita v Brně. Dne 1. ledna 1851 se na Moravské místodržitelství dostavilo několik židů příslušných do Brna, aby požádali o povolení zřídit vlastní židovskou náboženskou obec, postavit synagogu, mikve (rituální lázeň) a hřbitov a zaměstnat potřebné zřízence jako rabína, učitele náboženství a šocheta (rituálního řezníka). Brněnská městská rada ovšem v květnu místodržitelství upozornila, že žadatelé nerepresentují celou místní židovskou komunitu, nýbrž jen židy patřící do svazku obce Brna. Městská rada proto navrhla, aby se k žádosti vyjádřili také židé příslušní do jiných obcí a navíc aby se žadatelé prokázali dostatečným množstvím prostředků (fondem) na udržování žádaných institucí.⁵⁰

V červnu 1851 podalo 18 židů příslušných do Brna stejnou žádost znovu. Výtku, že nerepresentují cizí židy žijící v Brně, nechali stranou a argumentovali principem svobody a rovnoprávnosti, garantovaným březnovou ústavou, resp. právem uspokojit své náboženské potřeby stejně jako křesťanští občané. Dále uváděli, že již od roku 1811 v Brně existuje na základě dvorského dekretu malá „náboženská obec“ (*Cultusgemeinde*), a že pokud byli místní židé doposud schopni zaměstnávat potřebný personál, pak vzhledem ke vzrůstu počtu židovských obyvatel jistě budou moci ze svých prostředků udržovat i dalších instituce.⁵¹ Brněnská rada ve svém dalším vyjádření z října 1851 měla sice dále výhrady k tomu, že žádost předložili jen židé příslušní do Brna, a záruky financování nepovažovala za dostatečné, zároveň však uznala rovná práva židů mít svou samostatnou náboženskou obec stejně jako křesťané s ohledem na skutečnost, že ve svazku města se nacházelo přes 30 židovských rodin.

Moravské místodržitelství uznávalo náboženské potřeby židů, zejména vědělo o obtížích spojených s převozem mrtvých na několik hodin vzdálené židovské hřbitovy, zároveň si však místodržitelství uvědomovalo, že zřízení židovské obce v Brně by židy příslušné do Brna zbavilo povinnosti platit příspěvky své původní židovské obci, čímž by byla dotčena práva původních obcí. Vzhledem k tomu, že dosud nebyl potvrzen synagogální řád a stanoven způsob vzniku nových židovských náboženských obcí, místodržitelství doporučilo ministerstvu schválit pouze zřízení synagogy, mikve a hřbitova a zaměstnat rabína, učitele náboženství a další zřízence, k žádosti ustavit v Brně náboženskou obec se však postavilo zamítavě.

⁵⁰ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka B, čj. 3961/1851.

⁵¹ K dvorskému dekretu z roku 1811 podrobněji viz str. 74.

V průběhu řešení žádosti brněnských židů se objevily všechny podstatné skutečnosti, jež úřady braly v úvahu při rozhodování o zřízení židovské náboženské obce také ve všech budoucích případech: 1) právo židů uspokojovat své náboženské potřeby a zřídit si za tímto účelem místo k modlitbám a pohřbívání svých mrtvých a dále zaměstnat potřebné zřízence, 2) schopnost židů potřebné instituce a zřízence financovat, což úzce souviselo s početností nové židovské komunity, 3) politickou příslušnost židů s ohledem na § 3–5 vyhlášky z 13. září 1850, neboť zřízení náboženské obce znamenalo jednak zásah do práv stávajících židovských náboženských obcí, ale také zavedení povinnosti platit příspěvky dvěma židovským obcím pro židy politicky nepřislušné do místa nového bydliště. Před ministerstvem se také stejně jako v budoucnosti objevily dvě možnosti: 1) udělat nesystémové rozhodnutí, plně vyhovět potřebám nové židovské komunity a povolit zřízení „provizorní“ náboženské obce, dokud nebude dořešena otázka organizace židovských obcí, tím však zasáhnout do práv stávajících náboženských obcí, nebo 2) učinit rozhodnutí v rámci stávajícího provizoria, povolit pouze ustavení potřebných institucí a zaměstnání zřízenců na podkladě spolkového zákona, odepřít však nové židovské komunitě postavení náboženské obce.

Ministerstvo se nakonec 18. ledna 1852 rozhodlo pro druhou, konzervativní variantu.⁵² Stalo se tak necelé tři týdny po vydání silvestrovských patentů, na počátku období opětovného zavádění norem omezujících zakupování „křesťanských“ nemovitostí a migraci židů. Rozhodnutí ministerstva tak sice nenaplnilo očekávání židů příslušných do Brna, na druhou stranu však v době oslabování židovské rovnoprávnosti představovalo významnou právní oporu pro vybudování hřbitova roku 1852 a synagogy v letech 1853–1855 a pro zaměstnání zřízenců.⁵³ Důležitou právní oporou se pak v lednu 1855 stal také souhlas ministerstva se založením brněnského židovského náboženského spolku (ŽNS, *Israelitischer Cultus-Verein*), jehož cílem mělo být mj. financování zřízených náboženských institucí.⁵⁴

Konzervativní řešení sice nenarušovalo systém dohodnutý s představiteli „tradičních“ židovských obcí, záhy se však ukázalo jako polovičaté. Financovat vybudování a udržování institucí, potřebných k náboženskému životu brněnské židovské komunity, totiž naráželo na skutečnost, že většina brněnských židů musela stále platit příspěvky své původní židovské náboženské obci, takže jen část z těchto židů byla schopna či ochotna platit navíc ještě příspěvky brněnskému židovskému náboženskému spolku. S takto omezenou členskou

⁵² ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka B, čj. 3961/1851.

⁵³ KLENOVSKÝ, Jaroslav. *Brno židovské: historie a památky židovského osídlení města Brna*. Brno: ERA, 2002. S. 93–96. • Špunar, *Židovský hřbitov v...*, s. 49. • • AMB, f. A 1, odd. 33, inv. 1102, kart. 371, složka Friedhof, čj. 1874/1852; kart. 371, složka Synagoge.

⁵⁴ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 58, čj. 18674/1855.

základnou pak bylo velmi obtížné stanovit výši členských příspěvků, jež měly na jednu stranu pokrýt výdaje na zřízení institucí, na druhou stranu však nemohly být příliš vysoké, aby nevedly členy k opouštění spolku, založeného na dobrovolné bázi.

Představitelé ŽNS Brno proto 14. června 1858 znovu požádali o „povýšení“ na židovskou náboženskou obec. Brněnská městská rada i policejní ředitelství tentokrát tuto žádost jednoznačně podpořily a vzhledem k očekávanému pokračování růstu brněnské židovské populace se k žádosti postavilo kladně také Moravské místodržitelství, byť s konstatováním, že stále trvá důvod k zamítnutí žádosti z roku 1851, totiž provizorium v otázce židovských náboženských obcí. Ministerstvo kultu a vyučování tedy 7. července 1859 sice schválilo zřízení židovské náboženské obce v Brně, ovšem pouze „provizorně“.⁵⁵

Židovskou náboženskou obec v Brně toto rozhodnutí finančně zajistilo, ale židům, kteří zde bydleli bez domovského práva, přineslo povinnost platit příspěvky dvěma židovským náboženským obcím zároveň. ŽNO Brno proto v září 1859 požádala Moravské místodržitelství, aby zbavilo její členy příslušnosti k původní náboženské obci. Místodržitelství tuto žádost zamítlo s tím, že takovouto výjimku z „provizorní“ vyhlášky z 13. září 1850 může udělit jen vyšší instance. Ministerstvo kultu a vyučování pak výjimku odmítlo udělit na základě varování místodržitelství, že propuštění brněnských židů z původních „venkovských“ židovských náboženských obcí (*Land-Gemeinden*) by nakonec vedlo k jejich rozpuštění.⁵⁶ Jedinou možností, jak se zbavit povinnosti přispívat své původní náboženské obci, tak stále zůstávalo získání politické (domovské) příslušnosti v Brně, přičemž ovšem podle výnosu Ministerstva kultu a vyučování z 15. března 1854 nemohl daný žid přestat platit příspěvky původní náboženské obci jen tak, nýbrž z ní musel být oficiálně propuštěn.⁵⁷

Administrativní benevolence

O změnu stávajícího právního řádu neusilovala pouze brněnská židovská komunita, nýbrž také tradiční židovské náboženské obce. Některé z nich 29. ledna 1860 požádaly Moravské místodržitelství o modifikaci provizorní vyhlášky z 13. září 1850, protože pro ně bylo stále obtížnější pokrývat své výdaje a protože navíc nebyl jasně stanoven způsob propuštění ze svazku náboženských obcí. Další náboženské obce se na výzvu místodržitelství k věci vyjádřily po 18. únoru 1860, kdy císař patentem opravňujícím židy k vlastnění nemovitého majetku *de facto* opětovně uvolnil migraci židů,⁵⁸ a ve svém důsledku tak tradiční

⁵⁵ Ibid., kart. 32, složka B, čj. 10150/1858 a 21920/1858.

⁵⁶ Ibid., kart. 42, složka B, čj. 2429/1860.

⁵⁷ Ibid., kart. 42, složka A, čj. 13340/1854.

⁵⁸ RGBl. 45/1860.

židovské náboženské obce ještě více existenčně znejistil. Ty se proto nyní snažily prosadit, aby vystoupení ze svazku náboženské obce bylo podmíněno jejím souhlasem a zaplacením určité náhrady a aby členové museli platit pokud možno celý příspěvek i po přestěhování do jiné lokality. Židovské náboženské obce tyto návrhy odůvodňovaly tím, že je opouští zpravidla nejmovitější členové, kteří do svého odstěhování platili 100–200 zl. ročně, po odstěhování jim však židovská obec může předepsat poplatek v maximální výši pouhých 20 zl. Židovské obce – nutno podotknout, že správně – předpovídaly, že situace se v tomto ohledu bude zhoršovat a zatížení zbylých členů poroste neúnosnou měrou. Konečně tradiční náboženské obce apelovaly na „morální povinnost“ členů, kteří se odstěhovali, vůči náboženským institucím, na jejichž budování se prý v minulosti podíleli.

Zejména poslední argument ovšem místodržitelství považovalo za naprosto zcestný, neboť ona „morální povinnost“ nevznikla svobodnou volbou členů náboženské obce, nýbrž autokratickým rozhodnutím, jež uzavřelo židy do ghett. Místodržitelství pak zcela jasně odmítlo stávající stav ještě více konzervovat a zastávalo názor, že pokud nějaké židovské náboženské obci její příjmy nepostačují, má snížit své výdaje anebo se sloučit s některou ze sousedních náboženských obcí. Na návrh místodržitelství pak ministerstvo 7. listopadu 1860 pozměnilo vyhlášku z 13. září 1850 následujícím způsobem: 1) ŽNO Brno byla zařazena do výčtu moravských židovských náboženských obcí, čímž byl potvrzen její status (§ 1), a 2) vyjasnila se pravidla pro vyvázání se ze svazku původní židovské náboženské obce: vystoupení se nevázálo na souhlas původní obce nebo na zaplacení nějakého vyvazovacího poplatku, nýbrž stačilo, aby se židé původní náboženské obci jednoduše prokázali dokladem o přijetí do svazku jiné politické obce a jiné náboženské obce (§ 3–4, viz textová příloha č. 2). Místodržitelství ještě mj. navrhovalo rozšířit vyhlášku o ustanovení, že nezaplacené příspěvky mohou být vymáhány exekučně za asistence správních úřadů, ministerstvo však takové ustanovení nepovažovalo za nezbytně nutné, a tak jej prozatím neschválilo.⁵⁹

Provedené modifikace pouze potvrdily a vyjasnily stávající principy, ovšem zásadní otázku, jakým způsobem mají vznikat nové židovské náboženské obce, nechaly nezodpovězenou. Dynamicky se rozvíjející nové židovské komunity tak před sebou měly jediný vzor v „provizorní“ Židovské náboženské obci v Brně, proto se snažily nejdříve získat status židovského náboženského spolku a následně židovské náboženské obce. Zatímco snaha o ustavení židovského náboženského spolku se většinou neseťkávala s žádnými problémy, statusu židovské náboženské obce v následujících dvou desetiletích dosáhlo kromě Brna jen

⁵⁹ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 42, složka Mähren in genere, čj. 12091/1860.

sedm dalších židovských komunit. Při povolování náboženského spolku se totiž Moravské místodržitelství a Slezská zemská vláda řídily vcelku jasnými pravidly spolkového zákona, zatímco žádosti o udělení statutu náboženské obce řešilo Ministerstvo kultu a vyučování nesystematicky, nesystémově a „provizorně“. Rozhodování o povolení zřízení židovského náboženského spolku bylo jednodušší také proto, že ustavení takového nového spolku nijak nezasahovalo do práv stávajících židovských náboženských obcí.

Problém s uspořádáním židovských obcí přitom ministerstvo muselo řešit nejen na Moravě a ve Slezsku, ale také – a zejména – v Čechách. V této zemi totiž dosud existovala jediná, pražská, židovská náboženská obec, zatímco ostatní židovské komunity měly na základě židovského řádu (*Judenordnung*) z roku 1797 status pouhých náboženských sdružení (*Cultus-Vereinigung*), jež vznikala na bázi dobrovolnosti, a tudíž nedisponovala prostředky, jak si vynutit platbu příspěvku od všech židů žijících v dané lokalitě.⁶⁰ Podobně jako na Moravě se i v Čechách roku 1851 zrodil návrh uspořádání židovských obcí, stejně jako moravský synagogální řád však ani tento návrh nedošel schválení. České místodržitelství navíc nevydalo ani nějakou provizorní normu, jež by plnila úlohu moravské „provizorní“ vyhlášky z 13. září 1850.⁶¹ O to usilovněji se proto Zemské židovstvo Království českého (*Landesjudenschaft der Königreiches Böhmen*, svaz mimopražských židovských komunit) snažil po obnovení procesu židovské emancipace dosáhnout vytvoření pravidel, jež by zajistila financování mimopražských židovských komunit. Roku 1862 zahájilo Zemské židovstvo jednání s českým zemským sněmem,⁶² které vyústilo ve vypracování návrhu uspořádání židovských záležitostí a jeho projednávání na zemském sněmu, celá věc však byla zastavena, když říšská vláda prohlásila, že tato záležitost nepatří do kompetence zemského, nýbrž říšského sněmu.⁶³ V materiálech Ministerstva kultu a vyučování se však ještě několik let o očekávaném zákoně upravujícím záležitosti židovských náboženských obcí jenom psalo. První vážněji míněné kroky k vydání zákona ministerstvo podniklo až roku 1868 poté, co bylo prosincovou ústavou potvrzeno rovnoprávné postavení židů.⁶⁴

Mezitím řada židovských komunit dosáhla statusu židovského náboženského spolku: roku 1856 v Opavě, 1862 ve Skoczówě, 1863 ve Frýdku, 1868 v Novém Jičíně. O přeměnu

⁶⁰ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 1, čj. 19508/1879. • SINGER, Ludwig. Die Entstehung des Juden-Systemalpatentes von 1797. In *Ročenka Společnosti pro dějiny židů v Československé republice*. Praha: Taussig a Taussig, 1935. S. 218–220.

⁶¹ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 1, čj. 2243/1870.

⁶² Ibid., kart. 1, čj. 13080/1880.

⁶³ Ibid., kart. 1, čj. 1566/1886.

⁶⁴ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 1, čj. 878/1868; kart. 35, složka Schlesien, čj. 2918/1863. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4273, čj. 3948/1863.

na židovskou náboženskou obec jako první požádal po roce své existence ŽNS Jihlava, přičemž argumentoval podobně jako ŽNS Brno svou početností a právem uspokojit své náboženské potřeby: v Jihlavě žije 151 židovských rodin, tj. asi 600 židů, které potřebují vlastní synagogu, hřbitov a výuku náboženství, ovšem jejich financování je dosud odkázáno na dobrovolné příspěvky, takže zřízení židovské náboženské obce by uspokojování náboženských potřeb značně usnadnilo. Vzhledem k brněnskému precedentu ministerstvo 17. února 1862 konstatovalo, že za současných okolností nelze jihlavským židům zřízení židovské náboženské obce odepřít, a proto je povolilo.⁶⁵

Podobně židé z Opavy v žádosti o povolení zřízení židovské náboženské obce uváděli, že institut židovského náboženského spolku nepostačuje náboženským potřebám 77 místních židovských rodin, neboť dobrovolné příspěvky nelze vymáhat. Opavští židé se přitom odvolávali na „právo společného veřejného provozování náboženství“, zaručené jedním ze Silvestrovských patentů.⁶⁶ Slezská zemská vláda žádost podpořila a zároveň ministerstvu připomněla, že by bylo vhodné vytvořit právní normu regulující vznik židovských náboženských obcí, neboť ve Slezsku žádný takový předpis neexistuje. Ministerstvo zemské vládě odpovědělo, že se očekává vydání příslušné normy říšskou radou a že prozatím má zemská vláda postupovat podle předpisů platných na Moravě, tj. zejména podle „provizorní“ vyhlášky z 13. září 1850. Vzhledem k početnosti opavské židovské komunity pak ministerstvo 2. dubna 1863 zřízení ŽNO Opavam povolilo, ovšem stejně jako v případě Brna pouze „provizorně“.⁶⁷ Ministerstvo pak 1. září 1864 potvrdilo zřízení židovské náboženské obce v Bielsku a 26. května 1866 Zemská vláda slezská potvrdila stanovy ŽNO Těšín. V případě Těšína se však jednalo jen o potvrzení *statu quo*, neboť zde již židovská náboženská obec *de facto* již delší dobu existovala.⁶⁸

Statusu židovské náboženské obce dosáhla také židovská komunita ve Znojmě. Již roku 1855 zde žádalo něco málo přes deset židovských rodin o povolení minjanu (modlitebního společenství), jež by se o šabat a svátcích scházelo k modlitbám s tórou v místnosti jednoho domu. Tato žádost však narazila na odpor znojemské městské rady i znojemského okresního hejtmanství, takže Ministerstvo kultu a vyučování schválilo minjan až 31. ledna

⁶⁵ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka I, čj. 1412/1862. • MZA, f. B 14, manip. I, kart. 630, čj. 5338/1862.

⁶⁶ RGBL. 3/1852.

⁶⁷ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 35, složka Schlesien, čj. 2918/1863. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4273, čj. 3948/1863.

⁶⁸ ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 17052/1891.

1858.⁶⁹ Pak už se znojemská městská rada marně pokoušela rozhodnutí ministerstva zvrátit.⁷⁰ Kvůli nižší početnosti se znojemským židům podařilo náboženský spolek ustavit až roku 1866, ale již 23. listopadu 1869 ministerstvo povolilo přeměnit tento spolek na židovskou náboženskou obec. Místní městská rada přitom tentokrát již k žádosti znojemských židů zaujala kladné stanovisko.⁷¹

O zřízení židovské náboženské obce požádali židé z Moravské Ostravy, Přívozu, Vítkovic, Zábřehu a Lhotky a ministerstvo jim vzhledem k jejich početnosti (73 rodin, tj. přibližně 300 osob) 9. února 1874 vyhovělo.⁷² Nakonec ministerstvo 17. března 1877 povolilo ustavení židovské náboženské obce v Krnově na základě skutečnosti, že ŽNS Krnov vznikl roku 1872, záhy čítal přes 60 členů a jeho roční příjmy dosahovaly 2920 zl.⁷³

Pokus o administrativní vyřešení „provizoria“

Nesystémovým povolováním „provizorních“ židovských náboženských obcí a schvalováním různorodých stanov⁷⁴ se uspořádání židovských záležitostí ještě více komplikovalo a potřeba stanovení jasných pravidel pro židovské náboženské obce stále rostla. Situaci ještě více znepřehledňovala skutečnost, že tradiční židovské náboženské obce a dokonce i emancipační ŽNO Jihlava buď neměly vůbec žádné stanovy anebo stanovy sice měly, ovšem byly zastaralé a vůbec nereflektovaly změny po roce 1848 (zejm. migraci židů, diversifikaci židovských obcí na náboženské a politické a pozměnění způsobu financování židovských obcí).⁷⁵

Ministerstvo kultu a vyučování až do roku 1868 vydání příslušného říšského zákona pouze „očekávalo“ a teprve po vydání ústavy 21. prosince 1867 a navazujících zákonů jej začalo skutečně připravovat. Nová legislativa totiž stávající „provizorní“ systém notně narušila. 15. článek ústavy stanovil: *„Každá církev a společnost náboženská zákonem uznaná má právo, náboženství společně a veřejně provozovati, své záležitosti vnitřní o své moci pořádati a spravovati, ústavy, fundace a fondy ku potřebám náboženství, vyučování a dobročinnosti ustanovené držeti a jich užívati: jest však, jako každá společnost, poddána obecným zákonům*

⁶⁹ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 38, složka Mähren, čj. 561/1858.

⁷⁰ Ibid., kart. 38, složka Mähren, čj. 6639/1858 a 14340/1858.

⁷¹ Ibid., kart. 32, složka Z, čj. 10184/1869.

⁷² ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka O, čj. 781/1874. • MZA, f. B 14, manip. I, kart. 630, čj. 18064/1873 a 3554/1874. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 34–35.

⁷³ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 35, složka Schlesien, čj. 2027/1875, 2889/1875 a 18494/1876. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4272, čj. 1527/1875, 2266/1875 a 2351/1877.

⁷⁴ Viz str. 166–167.

⁷⁵ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka Generalien, čj. 261/1885.

státním.“⁷⁶ Ačkoli ústava explicitně zaručovala pouze svobodu vyznání, nezřídka bylo toto ustanovení interpretováno jako záruka rovnosti vyznání. Tuto interpretaci přitom neprosazovali pouze židé, ale často se s ní operovalo také na ministerstvu, od čehož se pak na tomto úřadě odvíjela diskuse, zda se mají židovské záležitosti uspořádat pomocí říšského zákona obdobně jako v případě evangelické a katolické církve, anebo zda se má v případě židů postupovat jinak, tj. pouze administrativně a nikoli legislativně.

Úředníci Ministerstva kultu a vyučování zprvu upřednostňovali legislativní řešení, a proto si v lednu 1868 vyžádali od Ministerstva zahraničí informace, jak je židovstvo zorganizováno v zemích, kde židé již delší dobu požívají rovnoprávnosti, tj. konkrétně v Prusku, Francii a Anglii, jak se příslušné židovské instituce financují a jaké jsou jejich pravomoci a konečně jaké jsou nároky na kvalifikaci rabínů a jak je této kvalifikace dosahováno.⁷⁷ V srpnu 1868 měl příslušný ministerský referent k dispozici veškeré požadované údaje a na jejich základě vypracoval návrh Řádu náboženských záležitostí israelitů (*Ordnung der Cultusangelegenheiten der Israeliten*),⁷⁸ ovšem nejmenovaný ministr (v úvahu připadá Leopold Hasner nebo Karl von Stremayer) návrh nepodpořil a místo vydání říšského zákona navrhl postupovat pomocí administrativních nástrojů.⁷⁹

Ministerstvo tedy nejdříve výnosem z 13. července 1869 modifikovalo „provizorní“ vyhlášku z 13. září 1850, resp. zrušilo úpravu z 7. listopadu 1860 a nahradilo ji novým textem (§ 3–4, viz textová příloha č. 3). Nově mělo platit, že pokud se žid své původní židovské náboženské obci prokáže dokladem o přistoupení k jiné židovské náboženské obci nebo „náboženskému společenství“ (*Cultusgenossenschaft*) v místě svého nového bydliště, ztrácí původní židovská náboženská obec právo vybírat od něj v novém správním roce příspěvky. Tímto po dvou desetiletích definitivně zanikla povinnost platby dvojích příspěvků, tj. židovské náboženské obci v místě nového i původního bydliště, a zároveň na platbu příspěvků přestala mít vliv domovská příslušnost. Ministerstvo opustilo dosavadní konzervativní přístup, přestalo bránit tradiční židovské náboženské obce před důsledky odstěhování židů do ekonomicky perspektivnějších lokalit a naopak podpořilo rozvoj emancipačních náboženských obcí. Své rozhodnutí odůvodňovalo především tím, že 14. článek ústavy občanům zaručuje, že nesmí být nuceni k náboženským úkonům, což ministerstvo v tomto případě interpretovalo

---

⁷⁶ RGBL. 142/1867.

⁷⁷ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 1, čj. 878/1868.

⁷⁸ Ibid., kart. 1, čj. 2092/1868, 2541/1868 a 6830/1868.

⁷⁹ Ibid., kart. 1, čj. 4811/1881.

tak, že židé nesmí být nuceni přispívat na udržování náboženských institucí, jejichž služeb vůbec nevyužívají.⁸⁰

Stále se nicméně jednalo jen o modifikaci „provizorního“ systému, jež sice pro ministerstvo představovala jednodušší řešení než vydání zákona, avšak rostoucí problémy řešila jen dílčím způsobem a nedomyšlela pravděpodobné dopady, jež se velmi záhy dostavily. Zrušením povinnosti platit příspěvky původní náboženské obci přišly některé tradiční židovské náboženské obce o tak velkou část svých příjmů, že přestávaly být schopny financovat své základní funkce. Z hlediska občanského a rodinného práva pak největší problém představovala neschopnost těchto obcí financovat rabína nebo alespoň učitele náboženství, kteří podle všeobecného občanského zákoníku garantovali zápisy do oddací matriky.⁸¹

Když moravské židovské náboženské obce viděly, že rozhodnutí ministerstva jen prodlužují již více než dvacetileté „provizorium“ a že židovské záležitosti ještě více destabilizují namísto toho, aby do nich vnášely řád, rozhodly se v dubnu 1874 prostřednictvím svých zástupců delegovaných do Moravsko-židovské zemské podstaty upozornit ministerstvo na neutěšený stav a požádat je o vydání právní normy, jež by uspořádání židovských záležitostí pojímala komplexně. Moravsko-židovská zemská podstata upozorňovala, že „provizorní“ vyhláška z roku 1850 stanovila pouze pravidla financování židovských náboženských obcí, zatímco předpisy upravující ustanovování jejich představenstev, jmenování rabína, učitele náboženství a dalších zřízců naprosto chybí. Dříve se tyto záležitosti řídily policejním řádem z roku 1754, od roku 1848 se však legislativa změnila natolik, že původní pravidla *de facto* zrušila. Dále zemská podstata upozorňovala na skutečnost, že pouze nově vzniklé židovské náboženské obce mají úředně schválené stanovy, což mohlo vést ke svévolnému a nekontrolovatelnému jednání představenstev v ostatních obcích. Část židovských náboženských obcí navíc měla zároveň postavení politických obcí, což s sebou neslo zejména tyto dva negativní jevy: 1) Představenstvo smíšených židovských obcí volili podle obecního zákona jen židé politicky příslušní do obce, takže členové obce bydlící mimo její obvod neměli žádný vliv na její správu, zejména pak na výši příspěvku židovské obci. 2) Představenstvo volně přelévало peníze z rozpočtu židovské náboženské obce do rozpočtu židovské politické obce.⁸² Delegáti moravských židovských náboženských obcí proto minis-

⁸⁰ MZA, f. B 15, manip. mladší, kart. 1057, čj. 11360/1869.

⁸¹ *Seiner Majestät des Kaisers Franz Gesetze und Verfassungen im Justiz-Fache für die Deutschen Staaten der Oesterreichischen Monarchie von dem Jahre 1804 bis 1811*. Wien: k.k. Hof- und Staats-Druckerey, 1816. [JGS] 946/1811, *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie*, § 128.

⁸² Baránek, *Die religiöse Funktion...*, s. 65–72.

terstvu navrhovali, aby byly židovské náboženské a politické obce jasně odděleny. Konečně také upozorňovali na problém imatrikulace židů žijících mimo židovské obce a absence osob oprávněných sezdávat židovské páry a navrhoval řešit tento problém vytvořením matričních obvodů.⁸³

Ministerstvo kultu a vyučování nastíněné problémy neignorovalo, rozhodlo se je však dále řešit administrativní cestou. Vláda ze svého hlediska považovala za nejožehavější problém nedostatky v imatrikulaci židů žijících mimo sídlo židovské náboženské obce, a proto spolu s Ministerstvem vnitra v letech 1874–1877 provedlo reformu, v jejímž rámci se celé území Moravy a Slezska rozdělilo na jasně definované židovské matriční obvody.⁸⁴

Otázku ustavování nových židovských náboženských obcí se Ministerstvo kultu a vyučování pod vedením ministra Stremayera rozhodlo řešit analogicky podle zákona č. 68/1874 ř. z. ze dne 20. května 1874, *o uznání náboženských společností*.⁸⁵ Ačkoli účel tohoto zákona spočíval ve stanovení pravidel, jak mohou státem dosud neuznané náboženské společnosti dojit uznání, a na již uznané židovské vyznání se tedy nevztahoval, ministerstvo se na tento zákon odvolávalo ještě dalších patnáct let, neboť jedině tímto zákonem mohlo zdůvodnit, proč židovské komunity ke získání statusu náboženské obce potřebují státní souhlas (§ 4), proč pro udělení tohoto souhlasu vyžadovalo prokázání dostatečných prostředků k zajištění bohoslužebných institucí, duchovního a náboženské výuky (§ 5), proč ministerstvo nutilo nové židovské náboženské obce mít státem schválené stanovy (§ 6), proč museli všichni židé příslušet k židovské náboženské obci, v jejímž obvodu bydleli nebo jež leželo jejich bydliště nejblíže (§ 8), dále jedině tímto zákonem si mohlo ministerstvo vynucovat, aby členy představenstva mohli byli rakouští státní občané (§ 9) a aby rabín měl rakouské občanství a alespoň gymnaziální vzdělání (§ 10).

Toto řešení ovšem nemohlo postačovat, jelikož ministerstvo se na analogii mohlo odvolávat při vzniku nových židovských náboženských obcí nebo při ustanovení nového rabína, ovšem nikoli pokud se jednalo o stanovy již existujících židovských náboženských obcí. Například problém smíšených (nábožensko-politických) židovských obcí zůstal nevyřešen. „Provizorní“ analogický postup navíc znovu generoval další problémy. Vznikla například diskrepance mezi zmíněným zákonem, požadujícím po rabínech gymnaziální vzdělání, a dvorským dekretem z 26. října 1842, podle něhož museli rabíni absolvovat studium

⁸³ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka Generalien, čj. 7092/1874. • K imatrikulaci viz str. 167.

⁸⁴ Podrobněji viz str. 167.

⁸⁵ RGBL. 68/1874.

filosofie a pedagogiky.⁸⁶ Moravské místodržitelství na tuto nesrovnalost v březnu 1877 upozornilo ministerstvo a navrhovalo vytvořit speciální komplexní normu podobnou těm, jež byly vydány pro evangelíky (zákon č. 41/1861, 42/1861 a 15/1866 ř. z.) a katolíky (zákon č. 50/1874 ř. z.).⁸⁷ Přes veškerá „provizorní“ řešení a úhybné manévry se tak ministerstvu požadavek na vytvoření právní normy regulující židovské záležitosti vrátil zpět.

Krach administrativního přístupu

Nejasnosti ohledně kvalifikace rabínů nakonec představovaly pouhou drobnost ve srovnání s problémy, jimž muselo ministerstvo záhy čelit. V únoru 1877 totiž na ministerstvo přišla žádost tří moravských židovských náboženských spolků o udělení statusu židovské náboženské obce. Všechny tři spolky přitom nepochybně splňovaly podmínku dispozice dostatečnými prostředky k vydržování náboženských institucí. ŽNS Olomouc uváděl, že z 800 olomouckých židů je 125 jeho členem, že disponuje majetkem v hodnotě 29 tisíc zl. a že jeho roční rozpočet přesahuje 3,5 tisíc zl. Olomoucká městská rada se sice vyslovila proti žádosti s tím, že většina z uvedeného počtu židů nemá v Olomouci domovské právo, ovšem Moravské místodržitelství vzhledem k tomu, že od roku 1869 domovská příslušnost neměla na příslušnost k židovské náboženské obci žádný vliv, zhodnotilo tuto námitku jako irrelevantní a stejně jako olomoucké okresní hejtmánství žádost podpořilo. ŽNS Nový Jičín měl jen 56 členů, přičemž v samotném Novém Jičíně žilo 561 židů a v politickém okrese Nový Jičín dalších 430 židů; spolek vlastnil movitý majetek v hodnotě 3,7 tisíc zl. a členové byli schopni ročně přispívat celkem téměř 2 tisíce zl. V tomto případě žádost podpořila jak novojičínská městská rada, tak i novojičínské okresní hejtmánství a místodržitelství. Konečně ŽNS Uherské Hradiště počet členů neuvedl, nicméně 76 židů bydlelo v Uherském Hradišti a dalších 40 v okolí. I přes svou nízkou početnost spolek vlastnil majetek za 16 tisíc zl., a tak příslušné úřady žádost doporučily. Navzdory všem doporučením však ministerstvo odmítlo žádostem vyhovět s poukazem na skutečnost, že v žádostech chybí informace, jakým způsobem vznik nových židovských náboženských obcí ovlivní postavení stávajících obcí. Navíc protest části židů z blízkého okolí Uherského Hradiště proti zřízení židovské náboženské obce v Uherském Hradišti a jejich snaha zůstat členy svých dosavadních židovských obcí ministerstvo přivedlo k otázce, zda by začlenění těchto židů do zamýšlené ŽNO Uherské Hradiště

---

⁸⁶ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 7, čj. 561/1850.

⁸⁷ Ibid., kart. 7, čj. 4524/1877.

nebylo porušením 15. článku ústavy, tedy zda by se nejednalo o porušení ústavou garantované autonomie těch židovských náboženských komunit, jejichž členy tito židé byli.⁸⁸

Ministerstvo kultu a vyučování odhalilo vrácením žádosti k doplnění svou naprostou bezradnost, neboť se tak snažilo přenést tíži otázek týkajících se ústavy a organizace židovstva v lepším případě na místodržitelství, v horším případě na samotné židovské spolky. Deklarovaný analogický postup podle zákona o uznání náboženských společností tak v praxi hned ztroskotal a židovské náboženské spolky usilující o status náboženské obce byly postaveny do absurdní pozice, kdy měly ministerstvu dělat „poradce“ v otázkách ústavního práva a vymýšlet za ministerstvo, jak znovu administrativními prostředky „provizorně“ vykličkovat. Tuto roli ovšem židé odmítali přijmout, a když ministerstvo nebylo ochotno či schopno povolit přeměnu židovských náboženských spolků na náboženské obce, začali se jednotliví členové moravských židovských náboženských spolků snažit alespoň o zproštění povinnosti platit příspěvky své původní židovské náboženské obci. Odvolávali se přitom na již zmíněný výnos ministerstva z 13. července 1869, jímž byli židé zbaveni povinnosti platit příspěvky původní židovské náboženské obci, pokud se prokázali dokladem o přistoupení k jiné náboženské obci nebo „náboženskému společenství“. Termín „náboženské společenství“ (*Cultusgenossenschaft*) se od počátku vyznačoval nejasností, neboť na Moravě existovaly pouze židovské náboženské obce (*Cultusgemeinde*) a židovské náboženské spolky (*Cultusverein*), popř. ještě neformální modlitební společenství (*Minjan*). Dokud ministerstvo povolovalo židovským náboženským spolkům přeměnu na náboženskou obec, byl pojem „náboženské společenství“ ignorován jako bezobsažný, jakmile však ministerstvo povolení přestalo vydávat, začali členové židovských náboženských spolků tento pojem naplňovat obsahem a interpretovat „náboženské společenství“ jako synonymum „náboženského spolku“.

Tato snaha nebyla zprvu úspěšná. Když se Isidor Lindner po přestěhování z Loštic do Nového Jičína stal členem ŽNS Nový Jičín a přestal platit příspěvky ŽNO Loštice, začala po něm tato židovská náboženská obec vymáhat příspěvky exekučně. Lindner se odvolával postupně až k ministerstvu, které ovšem na konci prosince 1876 konstatovalo, že členství v židovském náboženském spolku jej povinnosti platit příspěvky své původní židovské náboženské obci nezbavuje. Ministerstvo se přitom – těžko říci, zda úmyslně, či nedopatřením – odvolávalo na svůj výnos z 7. listopadu 1860, který však již neplatil a byl nahrazen právě výnosem z 13. července 1869.⁸⁹ V souladu s tímto precedentem pak Moravské místodržitelství v dubnu 1879 zamítlo odvolání Karla, Alberta a Heinricha Hirsche proti povinnosti platit pří-

⁸⁸ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka Generalien, čj. 2940/1877. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 2976, složka 1097, fol. 110–113 • Baránek, *Schwieriges Miteinander*, s. 65–68.

spěvky ŽNO Loštice i poté, co se přestěhovali do Olomouce a stali se členy tamního židovského náboženského spolku. JUDr. Heinrich Hirsch však jako advokát dobře věděl, že ministerstvo učinilo v Lindnerově případě evidentně chybné rozhodnutí, a tak se s poukazem na výnos z 13. července 1869 proti rozhodnutí místodržitelství odvolal. Ministerstvu pak nezbyvalo nic jiného než 19. srpna 1879 uznat, že pojem „náboženské společenství“ nelze interpretovat jinak než „náboženské spolky“, a konstatovat, že členství v židovském náboženském spolku je důvodem k zastavení plateb příspěvků původní židovské náboženské obci.⁹⁰

Toto rozhodnutí představovalo pro židovské náboženské spolky a „tradiční“ židovské náboženské obce zásadní zlom. Postavení židovských náboženských spolků se náhle velmi přiblížilo statusu židovských náboženských obcí, některé náboženské spolky se začaly samovolně jako náboženské obce označovat a nezřídka toto označení přejímaly také úřady. V podstatě jediný důležitý rozdíl mezi náboženskou obcí a spolkem představovala skutečnost, že zatímco členství v náboženské obci bylo povinné pro všechny židy žijící v dané lokalitě, členství v náboženském spolku se stále zakládalo na dobrovolnosti. Osвобоzením členů židovských náboženských spolků od povinnosti platit příspěvky své původní židovské náboženské obci se pak tyto spolky staly mnohem přitažlivější pro ty židy, kteří nebyli schopni či ochotni platit dvojí příspěvky.

Mohlo by se zdát, že ministerstvo svým rozhodnutím z 19. srpna 1879 našlo východisko z „analogického přístupu“: židovské náboženské spolky sice nezískaly status náboženské obce, hlavní požadavek členů spolků – neplatit dvojí příspěvky – však byl saturován, aniž by přitom došlo k porušení ústavních práv těch, kteří chtěli zůstat členy své původní náboženské obce a do náboženského spolku vstoupit nechtěli. Ministerstvo nicméně svým rozhodnutím významně umenšilo práva stávajících židovských náboženských obcí, z nichž některé si to nenechaly líbit a všemi prostředky se odlivu plátců daně snažily zabránit. ŽNO Loštice nejdříve podala proti rozhodnutí ministerstva stížnost ke Správnímu soudu, jež ovšem 3. ledna 1880 stížnost zamítl jako nepodloženou a rozhodnutí ministerstva potvrdil.⁹¹ Když ŽNO Loštice zjistila, že se na meritů věci nic nezmění, snažila se využívat údajných i skutečných procesních chyb vystupujících členů, zejména když řádně neoznámili přistoupení

⁸⁹ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 42, složka Loschitz, čj. 21015/1876. • MZA, f. B 14, manip. I, kart. 630, čj. 2762/1877. • Baránek, *Židovská komunita...*, s. 107–110.

⁹⁰ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 42, složka Loschitz, čj. 12969/1879. • MZA, f. B 14, manip. I, kart. 630, čj. 15238/1879.

⁹¹ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 42, složka Loschitz, čj. 18405/1879, 19597/1879 a 554/1880. • *Erkenntnisse des Verwaltungsgerichtshofes*. Wien: Verlag der Manz'schen k. k. Hofverlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1881. *Erkenntniss Nr. 659, vom 3. Jänner 1880, Z. 2547.*

k nějakému židovskému náboženskému spolku. Takto například člen ŽNS Olomouc Alois Jarolím roku 1881 požádal ŽNO Loštice o snížení příspěvku s tím, že z ní jinak vystoupí. ŽNO Loštice na to nijak nereagovala, nezaslala mu žádný předpis příspěvku, a tak se Jarolím domníval, že byl z členské evidence vyškrtnut. Jenže na přelomu let 1884 a 1885 ŽNO Loštice zahájila exekuční řízení s tím, že od Jarolíma žádný takový dopis nedostala a že Jarolímovi předpisy příspěvků určitě zasílala. Jarolím se proti exekuci odvolával až k ministerstvu, ovšem protože nemohl poštovní doručenkou doložit, že ŽNO Loštice své vystoupení skutečně oznámil, rozhodlo nakonec ministerstvo v jeho neprospěch.⁹² ŽNO Loštice pak roku 1885 zkusila ještě jeden trik: prohlásila, že všichni židé žijící v jejím matričním obvodu (zejména v Litovli a Mohelnici) jsou jejími členy a jako takoví jsou povinni jí přispívat. Po odvolání litovelských a mohelnických židů však Moravské místodržitelství konstatovalo, že ŽNO Loštice postupovala protiprávně, neboť matriční obvody nijak nesouvisí s daňovou (příspěvkovou) povinností. V červnu 1886 pak ministerstvo rozhodnutí místodržitelství potvrdilo.⁹³ Obdobnými prostředky se snažily zabránit poklesu svých příjmů také další tradiční židovské náboženské obce, což úřady různých instancí zatěžovalo řadou odvolání,⁹⁴ a ještě jednou musel dokonce rozhodnout i Správní soud.⁹⁵

Obrat k legislativnímu řešení

Ministerstvu kultu a vyučování nedostávalo v souvislosti s platbou náboženské daně pouze odvolání jednotlivých židů a náboženských obcí, nýbrž také kolektivní podání. Delegáti moravských židovských náboženských obcí se 25. března 1880 na zasedání Moravsko-židovské zemské podstaty usnesli na rezoluci, v níž ministerstvo žádali, aby byla Morava rozdělena na obvody židovských náboženských obcí (shodné s již ustavenými matričními obvody) a aby se židé žijící v daném obvodu automaticky stali členy a plátcí daně příslušné židovské náboženské obce. Takto se měla jednak zajistit existence stávajících židovských náboženských obcí, jednak se tím mělo předejít rostoucímu právnímu chaosu a opakujícím se sporům o platbu příspěvku. Moravské místodržitelství rezoluci podpořilo a upozornilo ministerstvo, že v důsledku přelomového rozhodnutí ministerstva z 19. srpna 1879 vyvstala

⁹² ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 42, složka Loschitz, čj. 21697/1885.

⁹³ Ibid., kart. 42, složka Loschitz, čj. 11527/1886.

⁹⁴ Např. ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 42, složka D, čj. 18050/1884. • ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 42, složka E, čj. 16434/1887; kart. 42, složka L (excl. Loschitz), čj. 21539/1882 a 109/1885.

⁹⁵ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 42, složka E, čj. 19638/1884, 7622/1885 a 18917/1885. • *Erkenntnisse des Verwaltungsgerichtshofes*. Wien: Verlag der Manz'schen k. k. Hofverlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1885. *Erkenntniss Nr. 2682, vom 23. September 1885, Z. 1716.*

„naléhavá potřeba“ vydat žádanou právní normu.⁹⁶ Žádost o vydání komplexní normy přišla v polovině roku 1880 také od Zemského židovstva Království českého s odůvodněním, že v případě katolíků a evangelíků takové právní normy již existují, zatímco „záležitosti israelitů se nacházejí ve stavu chaosu“.⁹⁷ V celých Čechách si mohla vynucovat od svých členů platbu příspěvku stále jen ŽNO Praha, ostatní židovské komunity fungovaly na dobrovolné bázi, což ovšem vedlo k tomu, že tyto komunity často nebyly schopny zajistit náboženskou výuku dětí a vydržovat rabína.⁹⁸

Po vytvoření normy, jež by židovské záležitosti upravovala komplexně, volali celá tři desetiletí nejen zástupci českých a moravských židovských komunit, ale také místodržitelství (zejména české, moravské a dolnorakouské), a čas od času dokonce i referenti na ministerstvu. Přesto ministerstvo toto volání vzalo skutečně vážně až roku 1880. Rozhodující roli přitom nesehrála ani tak skutečnost, že se situace stávala čím dál vážnější a že se v žádostech zasílané na ministerstvo stále častěji objevovalo slovo „chaos“, ale zejména fakt, že post ministra kultu a vyučování po jednom desetiletí opustil Karl von Stremayr (1870 a 1871–1880) a na jeho místo 16. února 1880 usedl Siegmund Conrad von Eybesfeld, který již dříve z pozice dolnorakouského místodržitele (1872–1880) sám po vytvoření komplexní židovské normy volal.⁹⁹ Ministerstvo proto začalo připravovat předlohu zákona a koncem roku 1880 pozvalo vybrané židovské poslance Říšské rady, židovské členy panské sněmovny a představitele ŽNO Vídeň na poradě.¹⁰⁰

Svolaná expertní komise se sešla 25.–27. března 1881 v následující sestavě: 1) ŽNO Vídeň zastupoval její předseda a říšský poslanec Dr. Ignaz Kuranda, jeho zástupce Emanuel Baumgartner, bankéř a člen panské sněmovny Moritz von Königswarter a rabíni Dr. Adolf Jelinek a Dr. Moritz Güdemann, 2) Čechy reprezentoval předseda Zemského židovstva Království českého Dr. Moritz Lichtenstern, kolínský rabín Dr. Josef Gugenheimer a blíže neurčený rabín Schreiber, 3) zájmy moravských židů hájil říšský poslanec a předseda Moravsko-židovské zemské podstaty Julius von Gomperz a říšský poslanec Rudolf Auspitz, 4) haličské zájmy pak říšský poslanec Nathan von Kallir, krakovský rabín a říšský poslanec Simon Schreiber a konečně 5) se jednání expertní skupiny účastnil také prokurista rodiny Rotschildů

⁹⁶ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 1, čj. 10555/1880.

⁹⁷ Ibid., kart. 1, čj. 13080/1880.

⁹⁸ Ibid., kart. 1, čj. 19939/1882.

⁹⁹ *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*. Svazek 1. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1957. S. 153. • ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 1, čj. 4811/1881.

¹⁰⁰ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 1, čj. 20001/1880.

Moritz von Goldschmidt, vídeňský učitel náboženství a odborník na židovské dějiny Gerson Wolf a vídeňský ortodoxní rabín Salomon Spitzer.¹⁰¹

Předloha zákona předložená expertní komisi vycházela z principů obsažených v zákonech o postavení katolické a evangelických církví. Všechny osoby židovského vyznání se měly stát členy židovských náboženských obcí, jež měly pečovat o jejich náboženské potřeby a na druhou stranu měly právo s pomocí státu (tj. exekučně) od nich vymáhat příspěvky (náboženskou daň). Předloha zákona upravovala také otázku ustanovování náboženských funkcionářů a zodpovědnosti předsednictev židovských náboženských obcí vůči státu a dozorčí roli státu.

Hned na počátku jednání se expertní skupina rozštěpila na dva tábory: většina sice s předlohou v zásadě souhlasila, ovšem malá skupina ortodoxních rabínů (Simon Schreiber, Salomon Spitzer a Josef Gugenheimer) proti návrhu tvrdě vystupovala a povinnost náležet k židovské náboženské obci podle místa svého bydliště a nároky na vzdělání rabínů považovala za porušování autonomie náboženských společností, zaručené 15. článkem ústavy. Simon Schreiber svůj odpor vyjádřil také dopisem ministerskému předsedovi Eduardu Taafemu, v němž žádal stažení předlohy zákona, neboť nová pravidla uspořádání židovstva by kvůli kuriovému volebnímu systému vedla k tomu, že by se do vedení židovských náboženských obcí dostali „neologové“ (tj. přívrženci umírněné reformy judaismu), kteří prý chtějí židovské děti přivést k materialismu a nihilismu a ortodoxními židy jsou považováni za apostaty. Schreiber navrhoval, aby v jedné lokalitě mohla existovat ortodoxní i „neologická“ náboženská obec, čímž by se předešlo porušování ústavních práv ortodoxních židů. Schreiber ke svému dopisu přiložil petici 249 haličských židovských náboženských obcí, jejíž text popíral nutnost vydání zákona upravujícího uspořádání židovstva, neboť židovstvo se na rozdíl od hierarchicky uspořádané katolické církve skládá z jednotlivých autonomních židovských obcí, které si zcela nezávisle např. volí svého rabína. Petenti odmítli argument, že musí existovat nějaký zákon pro židy, když existuje i pro katolíky, neboť podle jejich názoru se rovnost židovského a křesťanského vyznání neměřila existencí zákona týkajícího se dané víry, nýbrž byla již dostatečně zaručena ústavou samotnou. Rovněž nároky státu na kvalifikaci rabínů a jejich vzdělávání se na („neologickém“) židovském teologickém semináři považovali petenti za přílišný zásah státu do vnitřních záležitostí a autonomie židovských náboženských obcí.

---

¹⁰¹ Ibid., kart. 1, čj. 4811/1881.

Conrad von Eybesfeld ve svém vyjádření pro ministerského předsedu v prosinci 1881 tyto námitky poměrně nevybíravě odmítl s tím, že intoleranci a fanaticismus proti jinak smýšlejícím neprokazují „neologové“, nýbrž ortodoxové, kteří se zabývají jen náboženským studiem a vzdělanost jiného typu jim chybí. Rabín Simon Schreiber je toho prý živoucím důkazem: nevládne jiným jazykem než hebrejštinou, takže se při jednání expertní skupiny musel dokonce nechat zastupovat rabínem Gugenheimerem, a navíc stojí v čele ortodoxního hnutí, jež bojuje za zrušení povinné školní docházky pro židovské děti. Podle ministra nejde ortodoxním rabínům o nic jiného, než aby si uchovali vliv na nevzdělané masy židovských věřících, což ovšem není v zájmu státu, jež by měl usilovat o to, aby vzdělávání haličské židovské mládeže nezůstávalo v rukou „nevzdělaných ignorantských rabínů“, nýbrž aby bylo svěřeno vzdělaným rabínům a učitelům náboženství. Ministr také odmítl možnost vytvoření speciální právní normy jen pro Halič, jež by tamní židovské náboženské obce rozdělila na ortodoxní a „neologické“. Jednak se proti takovému řešení na jednání expertní skupiny vyslovili zástupci haličských „neologů“ a jednak by se tak podle ministra ještě více vyostřilo napětí mezi těmito skupinami. Příslušníci náboženského proudu, který je v dané lokalitě minoritní, stále mohli podle ministra založit židovský náboženský spolek a v jeho rámci realizovat vlastní bohoslužby a výuku náboženství. Pokud by pak nechtěli ortodoxní či chasidské židy platit náboženskou daň „neologickým“ náboženským obcím, mohou postupovat podle zákona č. 68/1874 ř. z. a požádat stát o uznání ortodoxního či chasidského židovstva jako zvláštní náboženské společnosti. Ministr na závěr svého vyjádření požádal ministerského předsedu, aby mu po dohodě s ministerstvem vnitra dovolil předložit návrh zákona poslanecké sněmovně.¹⁰²

Zadrhnutí tvorby zákona

Jakkoli rezolutně ministr kultu a vyučování odmítl požadavky a argumenty představitelů ortodoxie, proces schvalování zákona se na několik dalších let téměř úplně zadrhl. Ministerstvo v podstatě jen přešlapovalo na místě, zjišťovalo informace o uspořádání židovských záležitostí v Uhrách a Prusku a přijímalo urgence, petice a žádosti různých židovských skupin. Rychlé vydání zákona urgovalo především Zemské židovstvo Království českého, jež znovu a znovu upozorňovalo na neutěšenou situaci českých židovských náboženských sdružení a navrhovalo, aby byl vydán zákon platný pro celé Předlitavsko vyjma Haliče, zatímco norma pro Halič by se mohla vydat později.¹⁰³ Situace v Čechách se nakonec dostala do kri-

¹⁰² Ibid., kart. 1, čj. 4811/1881.

¹⁰³ Ibid., kart. 1, čj. 19939/1882; kart. 7, čj. 11711/1884; kart. 1, čj. 17379/1885.

tického stavu poté, co Správní soud 24. září 1884 rozhodl, že úřady mohou při vymáhání nezaplacených příspěvků exekučně asistovat jen těm židovským náboženským sdružením, které mají státem schválené stanovy. Velká část náboženských sdružení ovšem takové stanovy neměla, a tak se rázem ocitla bez možnosti vymáhat nezaplacené náboženské příspěvky.¹⁰⁴ Když představitelé Zemského židovstva viděli, že jejich urgence k žádnému praktickému výsledku nevedou, zaslali v říjnu 1885 petici k českému zemskému sněmu, jenž pak 27. ledna 1886 vyzval předlitavskou vládu, aby co nejrychleji vydala normu upravující právní poměry židovstva.¹⁰⁵

Z dalších petic je nejzajímavější asi ta, kterou zaslal říšskému sněmu polský antisemitský novinář a poslanec haličského zemského sněmu Theophil Merunowicz¹⁰⁶ roku 1880 a znovu pak roku 1883; v obou případech sněmovna petici postoupila k řešení vládě. Merunowicz v petici žádal nejen schválení navržené předlohy zákona, ale především ostře zaútočil na ortodoxní judaismus, když požadoval zřízení křesťansko-židovské komise, jež by přezkoumala, zda některé části Talmudu neodporují stávajícímu právnímu pořádku.¹⁰⁷ Merunowiczova představa, že by pak stát mohl některá ustanovení Talmudu zrušit a tím *de facto* postavit ortodoxní judaismus mimo zákon, byla samozřejmě naprosto nereálná, ilustruje však, na čí stranu se ve sporu mezi „neology“ a ortodoxními mnozí nežidé přikláněli. Bojiště samozřejmě nevyklízeli ani ortodoxní židé, a když zemřel krakovský rabín Simon Schreiber, nechal se spolek *Machsike Hadas in Lemberg* slyšet, že bude v jeho úsilí pokračovat.¹⁰⁸

Už tak obtížné hledání úzké střední cesty a) mezi požadavky představitelů ortodoxie a „neologie“, b) mezi variantou rychlého, ale provizorního řešení a variantou zdlouhavějšího, ale definitivnějšího řešení stále chaotičtější situace a c) mezi možnostmi jedné normy pro celé Předlitavsko a možnostmi speciálních norem pro jednotlivé země, tedy mezi centralismem a federalismem, ještě více 11. října 1885 zkomplikoval požadavek Barucha Placzka, pověřeného výkonem funkcí moravského zemského rabína. Placzek upozorňoval na tradiční antagonismus mezi rabínem a předsednictvem židovských obcí a navrhoval vytvořit instituci, jež by tyto spory řešila a zaručovala rovnováhu, aby situace v židovských komunitách nedospěla do stavu jako v Haliči a Bukovině, kde rabín požívá nekontrolovatelného nadřazeného postavení, nebo v Čechách, kde předsedové židovských komunit pod heslem „*U nás židů proti*

¹⁰⁴ *Erkenntnisse des Verwaltungsgerichtshofes*. Wien: Verlag der Manz'schen k. k. Hofverlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1884. *Erkenntnis* Nr. 2224, vom 24. September 1884, Z. 1443. • ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 1, čj. 17379/1885.

¹⁰⁵ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 1, čj. 1566/1886.

¹⁰⁶ *Ottův slovník naučný*. Svazek 17. Praha: J. Otto, 1901. Heslo *Merunowicz Teofil*. S. 142.

¹⁰⁷ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 1, čj. 22378/1883.

¹⁰⁸ *Ibid.*, kart. 1, čj. 7516/1884.

sobě nestojí duchovní v protikladu k laikům jako jinde!“ zavádí „podle své chuti a nálady“ liturgické a rituální reformy a mění učební osnovy, ačkoli k tomu nemají potřebné odborné kompetence, zatímco rabínům je v Čechách ponechán v podstatě jen výkon funkcí uvedených v občanském zákoníku (zejm. uzavírání sňatků). Placzek proto navrhoval zřídit zemské konzistoře, jež by nejen řešily konflikty mezi rabínem a představenými komunity, ale také autorizovala rabíny a poskytovala státním úřadům stanoviska ohledně stanov židovských náboženských obcí a náboženských, školských a matričních záležitostí. Kromě toho by existovala centrální konzistoř, jež by reprezentovala předlitavské židovstvo, hrála roli odvolací instance zemských konzistoří a fungovala jako poradní orgán vlády.¹⁰⁹

Přes veškeré urgency Ministerstvo kultu a vyučování předložilo návrh zákona do mezi-resortního připomínkového řízení, konkrétně Ministerstvu vnitra a Ministerstvu spravedlnosti, až na podzim 1885.¹¹⁰ Vzhledem k probíhajícímu legislativnímu procesu ministerstvo odmítalo provádět jakékoli změny přímo související s připravovaným zákonem, zejména povolovat ustavení nových židovských náboženských obcí. Jediný větší zásah do židovských poměrů na Moravě ministerstvo provedlo 6. února 1884, když nařídilo oddělení náboženské a politické správy ve smíšených židovských obcích, tj. vznik židovských náboženských obcí zcela nezávislých na židovských politických obcích.¹¹¹ Moravské místodržitelství při provádění tohoto nařízení dospělo k názoru, že logickým krokem při oddělování náboženských obcí od politických by měla být také novelizace stanov a vymezení obvodů všech moravských náboženských obcí, a proto svolalo na 3. září 1884 do své budovy zasedání představitelů židovských komunit. Přípravy rozhraničení celé Moravy vyvolaly v ŽNS Hustopeče, Nový Jičín, Olomouc, Valašské Meziříčí a Uherské Hradiště naděje, že by v rámci chystané rozsáhlé reorganizace mohly konečně dosáhnout přeměny na židovskou náboženskou obec, a tak se zmíněného zasedání zúčastnili nejen delegáti všech moravských náboženských obcí, správce moravského zemského rabinátu a dva zástupci Moravsko-židovské zemské podstaty, ale také představitelé ŽNS Olomouc a Uherské Hradiště. Náboženské obce se samozřejmě snažily dosáhnout co největšího teritoria, tj. co největšího počtu poplatníků náboženské daně, takže nároky jednotlivých náboženských obcí kolidovaly, nakonec se však podařilo vypracovat vcelku hotový plán rozhraničení, který pak místodržitelství zaslalo ministerstvu i s dotazem, zda je možné vyhovět žádostem náboženských spolků o přeměnu na náboženskou obec. Ministerstvo však vzápětí dalo jasně najevo, že místodržitelství zašlo při realizaci nařízení

¹⁰⁹ Ibid., kart. 1, čj. 725/1886.

¹¹⁰ Ibid., kart. 1, čj. 18858/1885.

¹¹¹ Urbanitsch, *Die Politischen Israelitengemeinden...*, s. 55–56. • Baránek, *Die religiöse Funktion...*, s. 72–78.

o oddělení náboženských obcí od politických příliš daleko a že s novelizací stanov, vymezením okrsků a zřizováním náboženských obcí se musí počkat až do vydání připravovaného zákona.¹¹² ŽNS Uherské Hradiště se o přeměnu na židovskou náboženskou obec marně pokoušelo ještě v letech 1886 a 1887, ačkoli tou dobou spolek čítal již 128 rodin, tedy asi 800 osob, provozoval synagogu a hřbitov a zaměstnával rabína, kantora, šocheta a spolkového zřízence.¹¹³

Výrazněji se legislativní proces posunul opět až po nástupu nového ministra kultu a vyučování, jímž se 5. listopadu 1885 stal Paul von Gautsch. Zásadní jednání ministerských úředníků se odehrálo ve dnech 2.–6. srpna 1886 a probraly se při něm veškeré zásadní otázky.¹¹⁴ V úvodu jednání proběhla krátká diskuze, zda otázka vnějších právních vztahů židovstva vůbec náleží do kompetence Říšské rady. Podle ústavy měla Říšská rada rozhodovat o náboženských záležitostech, jež byly společné všem předlitavským korunním zemím,¹¹⁵ otázkou však zůstávalo, zda je vztah státu a židovského náboženství ve všech zemích stejný, respektive zda si specifika některých zemí (zejména Haliče) nevyžadují zvláštní přístup. Ve své podstatě se jednalo o spor centralistické a federalistické koncepce uspořádání státu a centralistický ministr přirozeně rozhodl pro variantu jediné normy, schválené Říšskou radou.

Hned poté přítomní řešili záležitost, jež v posledních letech schválení zákona zdržovala, totiž spor mezi ortodoxním a reformním („neologickým“) judaismem. Má být židovská náboženská společnost navzdory veškerým hlubokým sporům považována státem stejně jako doposud za jeden celek? Přítomní zvážili především následující skutečnosti: 1) V Uhrách se židovské komunity rozdělily na ortodoxní a reformní, ovšem k předpokládanému uklidnění situace nedošlo. 2) Pojmem „reformní“ či „neologický“ judaismus se neoznačuje jednotný proud, nýbrž množství hnutí, jejichž jediným společným pojítkem je příklon k racionalismu. 3) Stát nemůže zasahovat do vnitřních sporů teologického rázu. 4) Rozdělení náboženských obcí na ortodoxní a „reformní“ v jedné lokalitě by vedlo k rozdělení příjmů z náboženské daně, takže by se mohlo stát, že by nakonec nemohla existovat ani jedna z nich. Všechny tyto argumenty mluvily ve prospěch varianty, aby stát i nadále považoval židovstvo za jediné náboženské společenství. Jak ovšem uvést tuto jednotu do praxe a jak zabránit tomu, aby v rámci jedné obce nedocházelo k potlačování menšinového proudu? Přítomní se nakonec

¹¹² MZA, f. B 15, manip. mladší, kart. 1081, čj. 23654/1884 a 3049/1885. • ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka Generalien, čj. 261/1885.

¹¹³ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka H, čj. 8072/1886, 16959/1886 a 24663/1887. • Baránek, *Schwieriges Miteinander*, s. 68–70.

¹¹⁴ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 1, protokol z 2.–6. srpna 1886, bez čj.

¹¹⁵ RGBL. 141/1867, § 11 h).

shodli na dvou opatřeních, jež měla minimalizovat spory: přívrženci menšinového proudu si mohli v rámci jednotné židovské obce založit židovský náboženský spolek a dodržování práv menšiny měl kontrolovat stát. Na základě zkušenosti z Čech, kde se mimopražské komunity kvůli dobrovolné platbě příspěvků ocitly na hraně své existence, přítomní rozhodli, že členství k židovským náboženským obcím a s tím spojená platba příspěvků budou pro všechny osoby židovského vyznání povinné podle místa bydliště.

Zatímco diskuse ohledně organizace židovských komunit byla poměrně komplikovaná, návrh povolit zřizování židovských náboženských svazů vyššího řádu než náboženské obce přítomní zamítli velmi rychle. Tímto rozhodnutím se ministerští úředníci snažili spory mezi ortodoxními a reformními židy lokalizovat na úroveň jednotlivých obcí, neboť vytvoření židovských náboženských institucí vyššího řádu (např. v podobě „konzistoří“, jak navrhoval Baruch Placzek) by poskytlo prostor pro další spory. Ministr a jeho poradci tedy upřednostnili jednotu židovstva, jež ovšem měla existovat pouze *de iure* a nikoli *de facto*, před praktickou potřebou židovských náboženských obcí koordinovat svůj postup v rámci společné instituce, jež by pak jejich zájmy reprezentovala před státem. V budoucnu se toto uspořádání priorit mělo ukázat jako nejkontroverznější rozhodnutí tohoto jednání na ministerstvu. Konečně se na schůzce projednávala také otázka potřebné kvalifikace, zaměstnávání a propouštění rabínů a otázka vedení židovských matrik. V zásadě se však diskutovalo jen o technických, nikoli o záležitostech principiálního rázu.

Panská sněmovna

Celý rok 1887 probíhalo doladování paragrafovaného znění zákona a meziresortní připomínkové řízení,¹¹⁶ až nakonec 2. února 1888 císař František Josef I. zmocnil ministra kultu a vyučování k předložení návrhu zákona Říšské radě.¹¹⁷ Panská sněmovna začala návrh zákona projednávat na svém zasedání 11. února 1888.¹¹⁸ Plénium se usneslo na vytvoření komise pro projednání tohoto zákona, do níž byl následně zvolen předseda Správního soudu Richard Belcredi, bývalý ministr kultu a vyučování Siegmund Conrad von Eybesfeld, místopředseda panské sněmovny a člen Říšského soudu Conrad Czartoryski, Josef Helfert, člen Říšského soudu Anton Hye von Glunek, židovský bankéř Moritz Königswarter, Josef Schenk, moravský místodržitel Friedrich Schönborn-Buchheim a konečně náměstek morav-

¹¹⁶ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 1, zasedací protokoly z 17. ledna 1887, 25. ledna 1887, 7. března 1887 a 12. prosince 1887 bez čj; kart. 1, čj. 2417/1887, 3810/1887 a 3877/1887.

¹¹⁷ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 1, čj. 863/1888 a 2248/1888.

¹¹⁸ *Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes. X. Session 1885–1890*. Wien: Hof- und Staatsdruckerei, 1891. S. 557, příloha č. 202.

ského zemského hejtmána a člen Říšského soudu František Alois Šrom, který se ovšem následně vzdal mandátu.¹¹⁹ Jak vyplývá z uvedených funkcí, jednalo se ve většině případů o osoby, jež velmi dobře znaly problémy plynoucí z dosavadního uspořádání (Belcredi, Conrad von Eybesfeld, Königswarter, Schönborn-Buchheim) anebo které měly garantovat soulad navrženého zákona s ústavou (Czartoryski, Hye von Glunek).

Komise návrh zákona v podstatě přijala, do textu předlohy zasahovala většinou jen kvůli vyjasnění a vylepšení formulací. Pouze tři změny měly zásadnější charakter:¹²⁰

1. Komise vyškrtla z předlohy zákona výrazy „žid“ a „židovský“ a nahradila je slovy „israelita“ a „israelitský“ s odůvodněním, že pojmy „žid“ a „israelita“ jsou sice obsahově identické, ovšem první z nich je spjat se starší rakouskou legislativou (např. s všeobecným občanským zákoníkem), zatímco novější legislativa používá ten druhý. Ačkoli to komise explicitně nevyjádřila, lze za dichotomií stará-nová legislativa velmi dobře tušit dichotomii předemancipační-emanipační.
2. Další úprava reagovala na kontroverzní rozhodnutí ministerstva nepovolit zřizování židovských náboženských svazů vyššího řádu než náboženské obce. Komise s tímto rozhodnutím zásadně nesouhlasila a vložila do návrhu zákona nové ustanovení (§ 33), jež mělo zaručit stávajícím zemským rabinátům a svazům další existenci a dále otevíralo možnost zřízení podobných institucí na zemské i říšské úrovni; pravidla vzniku takových institucí mělo stanovit zvláštní zákonné ustanovení.
3. Komise do zákona vložila výjimku, jež židovským náboženským obcím umožnila ve výjimečném případě sdílet společného rabína s jinou obcí. Komise tak vyhověla množství petic, jež upozorňovaly na skutečnost, že v Předlitavsku není dostatečný počet kvalifikovaných rabínů anebo že pro menší obce by bezpodmínečná povinnost zaměstnávat rabína představovala těžko únosnou finanční zátěž.

Panská sněmovna jednala o předloze zákona znovu 23. března 1888. Před plénem vystoupil ministr kultu a vyučování Gautsch, jenž kromě přednesení některých základních principů zákona také zdůvodnil samotný smysl zákona: „*Nejedná se jen o to, vytvořit záruky pro svobodné vykonávání společného náboženského života, ale rovněž záruky pro legitimní vliv státní správy.*“ Těmito slovy ministr nejen ozřejmil název předkládaného zákona *o vnějších právních vztazích israelitské náboženské společnosti*, ale také vlastně přiznal, že dosavadní administrativní zásahy postrádaly legitimitu, pohybovaly se na samé hranici právního řádu a někdy i dokonce za ní, o čemž svědčilo několik rozhodnutí Správního soudu.

¹¹⁹ Ibid., s. 562, 587, 605.

¹²⁰ Ibid., příloha č. 216.

Po ministrovi vystoupil se svým projevem Königswarter, který především poděkoval stávající vládě: „*Nemohu odolat touze, abych dnes na tomto místě vyjádřil potěšující uspokojení nad tím, že se slavná vláda konečně, navzdory mnoha mně dobře známým obtížím a překážkám, odhodlala přistoupit k uspořádání těchto zmatených vztahů [mezi státem a židovskou náboženskou společností] a podrobit předložený návrh zákona legislativnímu procesu.*“ Po těchto dvou projevech panská sněmovna návrh zákona ve znění předloženém komisí bez jakýchkoliv připomínek schválila.¹²¹

Poslanecká sněmovna

Také poslanecká sněmovna si nejdříve zvolila 19. dubna 1888 výbor pro projednání předlohy zákona. Výbor si za předsedu zvolil právníka a poslance českého zemského sněmu Karla Mattuše a za místopředsedu si vybral předsedu Moravsko-židovské zemské podstaty a poslance moravského zemského sněmu Julia Gomperze.¹²² Výbor projednával návrh schválený panskou sněmovnou do listopadu 1888 a provedl v něm kromě menších úprav spíše formulačního rázu jen jednu zásadnější změnu, když vyškrtl § 33 o zřizování zemských a říšských židovských institucí poté, co se Ministerstvo kultu a vyučování zaručilo, že vypuštěním tohoto ustanovení nebude ohrožena existence moravského zemského rabinátu.¹²³

Plénum začalo o návrhu zákona z nějakého důvodu jednat až 7. února 1890. Jednání přitom vůbec neprobíhalo tak hladce jako v panské sněmovně, neboť hned na začátku generální debaty vystoupil Karl Türk, antisemitský poslanec zvolený za Slezsko, s projevem, v němž neopomněl zmínit hlavní protižidovské pomluvy: mýtus o židovské rituální vraždě, konspirační teorii o židovské světovládě, údajné týrání zvířat při rituální porážce, neodborné poškozování těla obřízkou nebo údajnou specificky židovskou hamižnost. Türk přitom používal takovou argumentační strategii, proti které se mohli přítomní židovští poslanci bránit jen obtížně. Nepřinášel totiž důkazy například pro existenci židovských rituálních vražd, nýbrž přenášel důkazní břemeno na protistranu tvrzením, že dosud nebyla prokázána neexistence

¹²¹ Ibid., s. 619–624.

¹²² Do výboru byli dále zvoleni tyto poslanci: a) Čechy: Eugen Czernin, Leopold Pollak, Peter Špelina, Josef Bendel, Max Scharschmid von Adlertrou, Franz Kraus, b) Morava: Anton Meznik, Eduard Sturm, od prosince 1889 také Gustav Winterholler, c) Halič: Georg Czartoryski, Eduard von Gniewosz-Olexów, Adam Kopyciński, Josef Samuel Bloch, Moriz Rosenstock, Eduard Sochor, d) Bukovina: Johann von Zotta, Constantin Tomaszczuk, e) ostatní země: Victor von Fuchs (Salcburk), Eduard Hayden (Horní Rakousy), Josef Tonkli (Gorice), Remigius Weißsteiner (Tyrolsko), Moriz Weitlof (Dolní Rakousy), Hubert Fuss (Slezsko). • *Stenographische Protokolle über die Sitzungendes Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes im Jahre 1888. X. Session. VII. Band.* Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1888. S. 7735, 7759. • *Stenographische Protokolle über die Sitzungendes Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes im Jahre 1889. X. Session. XI. Band.* Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1889. S. 13029.

¹²³ *Stenographische Protokolle ... der Abgeordneten ... X/XI, příloha č. 678.*

rituální vraždy. Türk tvrdil, že Talmud dosud nebyl dostatečně prozkoumán a že neexistují záruky, že neobsahuje nějaká ustanovení odporující zákonům humanity. A i kdyby byl Talmud shledán v pořádku, kdo pak může zaručit, „že nikdy neexistovala jediná [židovská] sekta nebo náboženská společnost, která skutečně – dodávám kvůli fanatickému a chybnému výkladu svých zákonů a Talmudu – nepoužívala křesťanskou krev k rituálním účelům?“ Türk dále pokračoval otázkou, kdo může zaručit, že právě k takovému výkladu nedospějí nevzdělaní fanatičtí židé v Haliči, jejichž rabíni často neabsolvovali ani nižší gymnázium? Své vývody ohledně rituálních vražd Türk zakončil svým vlastním svědectvím: svého času měl doma v Krnově služku, která předtím sloužila v židovské rodině. Když se během pobytu u židů několikrát ráno probudila velmi zesláblá a prohlédla se, našla na svém těle malou ranku. Z toho Türk dovozoval, že pokrokovější židé své křesťanské oběti kvůli krvi nezabíjí, ale jen jim pouští žilou. Reformní židy nakonec Türk označil za dokonce ještě škodlivější než ortodoxní, protože reformní pronikají do německého národa a postupně pak ovládají jeho literaturu, žurnalistiku, umění, vědu a filosofii: „Dnes židovský národ ničí materiální existenci, morálku, náboženství, mravní, nacionální a ideové statky našeho národa. Stát se o to dnes nezajímá a pan ministr se tomu směje. Proč? Protože nevidí do budoucnosti. [...] Rakouský stát měl odjakživa úkol chránit německou kulturu v Rakousku proti útokům, které přicházely z východu. Německý lid v Rakousku bránil a ochraňoval tento stát před záplavou a útokem Turků. [...] To je minulost našeho lidu, vážení pánové, a jak to vypadá dnes? Německý lid se pokořuje a propůjčuje se k tomu, aby byl posluhovačem cizím židovským nomádům.“¹²⁴

Zbytek generální debaty se pak nesl převážně v duchu nevěčné polemiky antisemitských a židovských poslanců. Türkovi oponoval zejména Alois Zucker, profesor na právnické fakultě české univerzity v Praze a jeden z představitelů českožidovského hnutí, jenž svou debatu uzavřel charakteristikou antisemitismu jako hnutí, jež nemá žádný pozitivní program a jde mu jen o omezení práv židů: „Antisemitismus se také pro některé stal [...] pohodlným sloganem při volbách. S antisemitismem lze získat hlasy každého, kdo někdy od nějakého žida zažil něco nepříjemného.“¹²⁵ Julius Gomperz se ve své reakci na Türka v podstatě omezil jen na postesknutí si nad znesvěcením prostoru poslanecké sněmovny: „Je mi hluboce líto, že v této posvátné hale určené k tomu, aby se především starala o záležitosti bratrství a aby vnášela a rozšiřovala do nejvzdálenějších krajů osvícenost a humanitu, byly vysloveny věci, jak se stalo v posledních dnech, a že v tomto domě mohla být zavedena řeč na babské povídačky, které bylo možné slyšet za starých časů, postrádají jakékoli odůvodnění a sledují jen surové

¹²⁴ Ibid., s. 13305–13314.

¹²⁵ Ibid., s. 13317–13330.

*a divoké náboženské pronásledování a největší zášť vůči náboženství.*¹²⁶ Rabín Josef Samuel Bloch si pak dal tu práci a zjistil si bližší informace o oné Türkově služebné. Zmíněnou fámou roku 1872 v Krnově šířil místní ranhojič Theodor Türk, který se však záhy poté, co předseda ŽNO Krnov dal věc k soudu, od fámy zcela distancoval, vydal v místních novinách dementi a s židovskou obcí se vyrovnal mimosoudně.¹²⁷ S další antisemitskou řečí pak přišel ještě zejména Karl Lueger.¹²⁸

Kvůli neplodné polemice se generální debata protáhla na celkem tři sněmovní zasedání. Skutečně věcné příspěvky předneslo jen několik řečníků. Podporovatelé zákona jako ministr Gautsch, Julius Gomperz nebo polský právník Leon Piniński zdůrazňovali naléhavou potřebu vydání zákona o vnějších právních vztazích židovské náboženské společnosti, jenž by vnesl řád do stávajícího chaosu.¹²⁹ Věcnou kritiku zákona přednesl především haličský ortodoxní rabín Josef Samuel Bloch, podle něhož předloha zákona ve stávající podobě nereguluje jen vnější právní vztahy, nýbrž se ve skutečnosti hluboce vměšuje do vnitřních záležitostí, když upravuje poměr mezi obecním představenstvem a rabínem, což v Haliči znamená obrovské posílení pravomocí představenstva na úkor rabinátu. Návrh zákona navíc podle Blocha popírá náboženskou svobodu, pokud přiznává právo volit obecní představenstvo jen plátcům náboženské daně: „*Návrh zákona [...] říká, že svoboda svědomí musí být zaplácena. [...] Ano, moji pánové, před touto otázkou stojíme: duch anebo peníze.*“ Kuriovný volební systém v rámci židovských obcí pak podle Blocha zvýhodňuje movitější reformní židy, „*kteří už skoro vůbec nechodí do templu [synagogy] a budou mi říkat, jak se mám modlit.*“ Bloch dále v předloze zákona postrádal ustanovení, jež by určovalo, jakým způsobem se mají tvořit obecní stanovy, a tak se Bloch obával eventuality, že by stanovy mohl vytvořit předseda náboženské obce sám o své vůli.¹³⁰ Na tyto námítky reagoval Edward Rittner, zaměstnanec Ministerstva kultu a vyučování a jeden z tvůrců předlohy zákona, jenž přítomné ujistil, že legislativní určení vztahu mezi předsednictvem obce a rabínem nemá omezovat svobodu náboženského přesvědčení židů a autonomii židovských náboženských obcí, že stát se tímto způsobem nechce vměšovat do vnitřních sporů mezi předsednictvem a rabínem, ale že předloha zákona se naopak snaží sporům předejít a stanovit pravidla tak, aby se spory vyřešily uvnitř obce a nemusely je řešit státní úřady.¹³¹

¹²⁶ Ibid., s. 13345–13347.

¹²⁷ Ibid., s. 13353–13365.

¹²⁸ Ibid., s. 13384–13392.

¹²⁹ Ibid., s. 13315–13317, 13345–13346, 13380–13383.

¹³⁰ Ibid., s. 13349–13353.

¹³¹ Ibid., s. 13378–13380.

Speciální debata o jednotlivých paragrafech návrhu zákona proběhla v poslanecké sněmovně 14. února 1890. Místo diskuse o § 1 se znovu rozhořela polemika mezi odpůrci (Heinrich Jaques, Moritz Weitlof) a zastánci antisemitismu (August Kaiser, Karl Türk), takže § 1 byl nakonec schválen bez jakéhokoli věcné diskuze.¹³² Při projednávání ostatních ustanovení již poslanci projevili mnohem větší ukázněnost a vystupovali jen s věcnými připomínkami. Ferdinand Kronawetter, prosazující oddělení náboženství od státu, vystoupil podobně jako Josef Samuel Bloch s námitkou, že zákon nepatřičným způsobem zasahuje do vnitřních záležitostí židovstva, a důrazně se vyslovil proti povinnosti židovských věřících patřit do některé židovské náboženské obce a platit jí daně: „*Stát se také nemá starat o to, když má vícero lidí stejný názor na transcendentální záležitosti a když se sdruží, aby společně svůj názor vyjádřili; náboženskými vztahy svých občanů se stát nemá vůbec zaobírat. Zejména nemá stát právo nutit lidi sdílející názor v náboženských věcech, aby vytvořili společenství [Gemeinschaft].*“¹³³ Většina poslanců nicméně Kronawetterovo stanovisko nesdílela, a tak byl princip povinného členství a platby příspěvků přijat. Další sporný bod představovala otázka, zda mají ve všech zemích platit stejné požadavky na vzdělání rabínů. Poslanci nakonec přijali argument zpravodaje sněmovního výboru von Gniewosze, že prosazení stejných nároků na kvalifikaci rabínů by pro velkou část haličských židovských obcí znamenalo absenci kvalifikovaného rabína, takže nakonec měly kvalifikaci rabínů přesně stanovit až prováděcí normy v jednotlivých zemích.¹³⁴ Konečně při projednávání ustanovení ohledně stanov židovských náboženských obcí vystoupil znovu Josef Samuel Bloch a zopakoval své tvrzení, že absence pravidel pro vytváření stanov dává vzniknout velkému nebezpečí, že by předsedové židovských náboženských obcí mohli prosadit stanovy proti vůli většiny členů obce. Zástupce ministerstva Edward Rittner však přítomné poslance uklidnil tím, že v každé zemi vznikne komise, která vytvoří vzorové stanovy pro židovské náboženské obce v dané zemi. Ministerstvo pak bude schvalovat takové stanovy, jež budou odpovídat těmto vzorovým stanovám.¹³⁵

Jednání o předloze zákona se v poslanecké sněmovně završilo 18. února 1890, když poslanci předlohu ve třetím čtení schválili.¹³⁶ Panská sněmovna pak změny provedené

---

¹³² Ibid., s. 13415–13430.

¹³³ Ibid., s. 13430–13431.

¹³⁴ Ibid., s. 13432–13434.

¹³⁵ Ibid., s. 13439–13441.

¹³⁶ Ibid., s. 13451.

poslaneckou sněmovnou odsouhlasila¹³⁷ a legislativní proces završil císař, když 21. března 1890 svou sankcí zákon potvrdil.¹³⁸

Výsledná podoba zákona a jeho realizace

Výsledná podoba říšského zákona č. 57/1890 (viz textová příloha č. 4) zachovávala všechny principy, jež vplynuly z jednání na Ministerstvu kultu a vyučování roku 1881 a 1886: vnější jednotu židovstva (§ 1), povinnou příslušnost k židovské náboženské obci podle místa bydliště (§ 2), právo židovských náboženských obcí vymáhat od svých členů příspěvky (§ 19), povinnost židovských obcí zaměstnávat rabína (§ 11), právo menšinového židovského proudu praktikovat v rámci obce svůj vlastní ritus (§ 25). Ministerstvu kultu a vyučování se tímto zákonem skutečně podařilo vnést řád do chaosu, který posledních více než čtyřicet let v židovských náboženských záležitostech panoval, a zajistit vnější klid, lokalizovat spory uvnitř židovstva a omezit množství odvolání přicházejících na státní úřady. Ovšem pochyby o souladu tohoto zákona s ústavně zaručenou autonomií náboženských společností jistě nebyly neopodstatněné, neboť zákon s názvem *o vnějších právních poměrech israelitské náboženské společnosti* skutečně hluboce zasahoval do vnitřních židovských záležitostí, jak upozorňovali Josef Samuel Bloch nebo Ferdinand Kronawetter, byť zástupci ministerstva během debaty v Říšské radě několikrát opakovali, že zásahy státu mají být co nejmenší. Některé principy jako povinná příslušnost k náboženské obci nebo právo vybírat členské příspěvky představovaly výsledek dobového konsensu a v tomto směru se zákon o židovské náboženské společnosti neodlišoval od zákona o právních vztazích katolické, evangelické a nových náboženských společností. Avšak například povinnost židovských náboženských obcí zaměstnávat rabína, nemožnost založit v jedné lokalitě více náboženských obcí, zákaz (či přinejmenším neuznání právní subjektivity) svazů židovských náboženských obcí anebo vytvoření vzorových obecních stanov bylo z hlediska ústavního principu náboženské autonomie velmi diskutabilní.¹³⁹

Ačkoli po vydání zákona volali především představitelé židovských náboženských obcí a ministerstvo s nimi a s židovskými poslanci podobu zákona konzultovalo, nakonec ze zákona nejvíce vytěžili nikoli židé, nýbrž státní úřady s ministerstvem v čele. Zákon sice významným způsobem posiloval židovské náboženské obce, když jim zajistil zdroj příjmů v podobě náboženské daně vybírané od židů bydlících v jejím obvodu, na druhou stranu ne

¹³⁷ *Stenographische Protokolle des Herrenhauses ... X*, s. 1031–1036.

¹³⁸ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 2, čj. 5625/1890.

¹³⁹ Viz str. 130.

všechny židovské náboženské obce byly srozuměny s povinností vydržovat vlastního rabína nebo s nemožností vytvářet svazy obcí. Naopak státním úřadům zákon přinášel samá pozitiva: úřady již nemusely řešit řadu sporů plynoucích z nejasných pravidel financování náboženských obcí a hlavně zákon konečně legalizoval doposud ne zcela legální úřední zásahy do židovských záležitostí. Nyní již úřady naprosto v souladu se zákonem schvalovaly stanovy židovských náboženských obcí (§ 29) nebo měly poslední slovo při obsazování funkce rabína (§ 12). Židovské komunity v rakouských a českých zemích nicméně schválení zákona v prvním desetiletí jeho platnosti považovaly za jednoznačný pokrok a teprve později začaly vnímat také jeho negativa. Zcela zásadní význam měl zákon pro emancipační židovské komunity, jež doposud marně usilovaly o získání statusu řádné židovské obce.

Územní reorganizace židovských náboženských obcí podle zákona č. 57/1890 ř. z. měla proběhnout do tří let od jeho vydání (§ 3) a právně ji měla potvrdit vyhláška v příslušném zemském zákoníku (§ 4), přičemž formou vyhlášky v zemském zákoníku se mělo realizovat zřízení, zrušení nebo změna obvodu židovských náboženských obcí také v budoucnu (§ 7). Ministerstvo kultu a vyučování proto 5. května 1890 vydalo pokyn, aby jednotlivá zemská místodržitelství vytvořila návrhy prováděcích nařízení pro danou zemi.¹⁴⁰ Moravské místodržitelství a Zemská vláda slezská vzápětí prostřednictvím okresních hejtmánství vyzvaly dosavadní židovské náboženské obce a všechny úředně schválené náboženské svazky (*Cultusverbände*, tj. židovské náboženské spolky), aby přednesly své návrhy k vymezení obvodů židovských náboženských obcí.¹⁴¹

Na základě získaných podkladů zemské úřady zvážily, zda jsou jednotlivé návrhy dlouhodobě udržitelné, tedy zda navrhované náboženské obce budou opravdu schopny financovat všechny základní instituce. U dvanácti stávajících náboženských obcí na Moravě (Batelov, Bolíkov, Jiřice, Koryčany, Kostelec, Lednice, Markvarec, Police, Puklice, Tovačov, Veselí a Staré Hobzí) a u jedné ve Slezsku (Vidnava) úřady dospěly k závěru, že již své funkce neplní, a tak Ministerstvo kultu a vyučování rozhodlo o jejich zrušení, byť většinou proti jejich vůli. Status náboženské obce naopak získalo sedm rozvinutých náboženských spolků na Moravě (Hustopeče, Nový Jičín, Olomouc, Svitavy, Uherské Hradiště a Vyškov) a pět ve Slezsku (Bílovec, Frýdek, Fryštát, Frývaldov a Skočov), zatímco žádostem tří moravských

¹⁴⁰ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 2, čj. 8773/1890.

¹⁴¹ MZA, f. B 15, manip. mladší, kart. 1057, čj. 18217/1890. • *Gesetz- und Verordnungs-Blatt für das Herzogthum Ober- und Nieder-Schlesien*. Troppau: J. Feitzinger, 1886–1920. [LGBI. Schlesien] 40/1890.

spolků (Příbor, Velké Karlovice a Vsetín) a jednoho slezského (Bruntál) ministerstvo nevyhovělo s tím, že by transformaci na náboženskou obec nezvládly.¹⁴²

Nové uspořádání nutně představovalo kompromis. Úřady totiž nezvažovaly jen finanční potenciál náboženských obcí, ale taky vzdálenost mezi centrem a periferií zamýšleného obvodu náboženské obce. Zejména z tohoto důvodu vznikla například relativně málo početná ŽNO Svitavy, protože jinak by se sídlo náboženské obce nacházelo v 30–35 km vzdáleném Jevíčku nebo Boskovicích.¹⁴³ V případě jiných ekonomicky slabších, ale v zásadě funkčních tradičních náboženských obcí úřady již od počátku počítaly s udělením výjimky, aby mohly sdílet společného rabína s jinou náboženskou obcí.¹⁴⁴ Nakonec se samozřejmě jednalo rovněž o kompromis mezi zájmy jednotlivých náboženských obcí a spolků. Zejména ŽNO Těšín se bránila tomu, aby se její působnost smrškla z šesti soudních okresů na pouhé dva (Těšín a Jablunkov) ve prospěch nových obcí ve Frýdku, Fryštátu a Skočově. V případě takové kolize zájmů úřady přistupovaly k důkladnějšímu šetření, v jehož rámci obecní úřady předvolaly jednotlivě všechny židovské obyvatele dané obce, kteří měli odpovědět na otázku, k jaké náboženské obci by oni sami chtěli náležet. Odpovědi se pro zjednodušení vyhodnocovaly zpravidla v rámci celého soudního okresu, přičemž úřady pak respektovaly vůli většiny.¹⁴⁵

Rozsáhlá reorganizace se neobešla bez komplikací. Například fryštátské okresní hejtmanství se v rozporu s instrukcemi zemské vlády vůbec neobtěžovalo se zjišťováním názoru ŽNS Fryštát, takže fryštátští židé se dočkali projednání své žádosti o zřízení vlastní náboženské obce až na jaře 1891 poté, co zemské vládě pohrozili, že si na postup úřadů budou stěžovat přímo na ministerstvu.¹⁴⁶ Mnohem větší problém však vyvstal, když Ministerstvo kultu a vyučování na návrh Moravského místodržitelství v červnu 1891 rozhodlo, že obvody moravských náboženských obcí nebudou překračovat zemskou hranici, čímž byly pomínuty žádosti celkem pěti náboženských obcí.¹⁴⁷ Jihomoravské náboženské obce Písečné, Mikulov a Šafov, usilující o to, aby jejich obvod zahrnoval i některé obce v Dolních Rakousích, se s tímto rozhodnutím smířily, protože nijak nezhoršovalo jejich stávající situaci. Jenže pro

¹⁴² NA, f. MKV-R, inv. 583, kart. 1349, čj. 2037/1891, 8132/1891 a 4706/1892. • ZAO, f. ZV1S Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 19056/1892 a 18632/1892. • LGBI. Mähren 45/1891. • LGBI. Schlesien 1/1893. • Podrobně k realizaci zákona v Rakouském Slezsku SPYRA, Janusz. Organizace židovských náboženských obcí v Rakouském Slezsku na základě zákona z 21. března 1890. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 1999. Svazek V.

¹⁴³ NA, f. MKV-R, inv. 583, kart. 1349, čj. 8132/1891.

¹⁴⁴ Ibid., kart. 1349, čj. 2037/1891.

¹⁴⁵ Např. ZAO, f. ZV1S Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 11160/1890.

¹⁴⁶ ZAO, f. ZV1S Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 12481/1890, 15491/1890, 2048/1891 a 11376/1891.

¹⁴⁷ NA, f. MKV-R, inv. 583, kart. 1349, čj. 2037/1891 a 8132/1891.

ŽNO Moravská Ostrava a ŽNS Frýdek-Místek-Koloredov by realizace tohoto rozhodnutí znamenala roztržení jejich členstva na dvě části: židé ze slezského soudního okresu Bohumín by již nemohli být členy ŽNO Moravská Ostrava a naopak židé z Místku a Koloredova by museli dojíždět do Moravské Ostravy, místo toho, aby dále využívali frýdeckých institucí, na jejichž budování se podíleli. Evidentně se jednalo o nedomyšlené a uspěchané rozhodnutí, protože ministerstvo si ani nepočkalo na stanovisko Slezské zemské vlády a vyvolalo zásadní odpor dotčených komunit, takže nakonec muselo své rozhodnutí revidovat a poupravit obvody židovských náboženských obcí na Moravě a ve Slezsku tak, aby vyhovovaly dříve ignorovaným přáním židů na moravsko-slezském pomezí.¹⁴⁸

Výsledná rozhodnutí (viz mapa č. 3) byla v souladu se zákonem o židovské náboženské společnosti publikována v zemských zákonících. Vymezení obvodů, zrušení nefunkčních a zřízení nových náboženských obcí na Moravě bylo uveřejněno jako nařízení č. 45/1891 moravského z. z. a účinnosti nabylo 1. ledna 1892. Výše uvedená úprava obvodů náboženských obcí na severovýchodní Moravě vyšla jako nařízení č. 88/1892 moravského z. z. a vstoupila v účinnost 1. března 1893 stejně jako nařízení č. 1/1893 slezského z. z., vymezující obvody ve Slezsku.

Stálost nového systému

Většina nově zřízených židovských náboženských obcí (v tabulce č. 6 vyznačeny tučně) a všechny emancipační náboženské obce zřízené před rokem 1890 se zařadily do první poloviny žebříčku životaschopnosti. Tu určovalo více různých faktorů, nejvíce však početnost dané náboženské obce, s níž velmi úzce koreloval počet plátců náboženské daně a výše ročních příjmů obce.¹⁴⁹ Nejspolehlivějším údajem je přitom počet plátců daně, které náboženské obce pečlivě registrovaly, zatímco přesný počet všech židů ve svém obvodě často neznaly.

Nicméně i náboženské obce s nízkým počtem plátců daně mohly mít dostatečně vysoké příjmy, pokud z minulosti disponovaly nadačním jměním, z něhož jim plynuly úroky. Z tohoto důvodu například mohla mít roku 1901 tradiční ŽNO Rousínov se svými pouhými 41 plátců daně roční příjmy vyšší než nově založená ŽNO Fryštát se 178 plátců. Výši ročních příjmů navíc nelze jednoduše interpretovat jako schopnost náboženské obce získat takové prostředky, protože tento ukazatel spíše odrážel momentální ekonomickou situaci náboženské

¹⁴⁸ NA, f. MKV-R, inv. 583, kart. 1349, čj. 25650/1892 a 11870/1892. • LGBI. Mähren 88/1892. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 64–67. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 81–85.

¹⁴⁹ Roku 1901 činil korelační koeficient vztahu mezi počtem členů a počtem plátců náboženské daně 0,99, mezi počtem členů a výši ročních příjmů obce 0,91.

obce, respektive její aktuální investiční záměry (např. výstavbu nové synagogy) a s nimi související splátky vysokých půjček. Tak například ŽNO Frýdek-Místek roku 1901 vybočovala vyšší ročních příjmů z řady podobně početných náboženských obcí, neboť se v letech 1893–1900 pustila nejen do rekonstrukce synagogy za 13 700 zl. (tj. 27 400 K), ale také do stavby budovy, jež pak sloužila jako židovská škola, sídlo náboženské obce a rabinát. Zmíněná náboženská obec si ovšem takové výdaje mohla dovolit, protože jejími členy byli i zámožní podnikatelé, schopní roku 1901 platit náboženskou daň ve výši až 560 K.¹⁵⁰

Na druhou stranu dvě nové náboženské obce se zařadily téměř na úplný konec žebříčku. Proti zřízení ŽNO Vyškov nebyly roku 1891 vzneseny žádné námítky, protože počet židů v jejím plánovaném obvodu v posledních desetiletích rychle stoupal, takže roku 1890 v něm žilo 289 židů (z toho 263 v samotném Vyškově) a evidentně se nepočítalo s tím, že se trend náhle obrátí, že počet židů ve Vyškově do roku 1900 prudce klesne na 169 a že v takové situaci ŽNO Vyškov přirozeně nebude schopna udržet vyrovnaný rozpočet.¹⁵¹ V případě ŽNO Frývaldov se naopak s takovou situací počítalo, vzhledem k řídkému židovskému osídlení této oblasti však jiné řešení než zřízení i tak ekonomicky slabé náboženské obce v zásadě nepřicházelo v úvahu.¹⁵²

Počet zrušených (13) a nově zřízených (12) náboženských obcí jen znovu dokládá potřebnost reorganizace židovských náboženských obcí. Realizace zákona o židovské náboženské společnosti znamenala definitivní konec administrativně-konzervativní ochrany tradičních náboženských obcí. Reorganizace reflektovala skutečnost, že většina židovské populace na Moravě a ve Slezsku (roku 1901 přibližně 55 %) již žila v emancipačních komunitách.¹⁵³ Členům náboženských spolků navíc přeměna na náboženskou obec přinesla definitivní konec dvojího zdanění: nyní platili poplatky už jen své komunitě, daňových závazků vůči své původní vzdálené náboženské obce byli zproštěni. Tato skutečnost v kombinaci s povinným členstvím novým náboženským obcím zásadně rozšířila možnosti jejich fungování (možnost vybudovat synagogu, školu, zaměstnat rabína apod.). Některé perspektivní tra-

¹⁵⁰ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, s. 32. • SOkA FM, f. AM Frýdek, inv. 547, kart. 112, čj. 20480/1894. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 97–102.

¹⁵¹ Roku 1901 činily příjmy ŽNO Vyškov 3 432 K, výdaje 3 645 K, 1906: 1 310 K / 2 916 K, 1908: 1 880 K / 3 050 K. • ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, čj. 35587/1901, 53736/1907 a 49902/1909. • Haas, *Die Juden...*, s. 58–64. • *Special-Orts-Repertorium von Mähren...*, 1890. • NA, f. MKV-R, inv. 583, kart. 1349, čj. 2037/1891.

¹⁵² Příjmy/výdaje ŽNO Frývaldov roku 1901: 426 K / 2 464 K, 1907: 460 K / 2 376 K, 1914: 1 036 K / 3 057 K. • ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 35, složka Schlesien, čj. 3657/1902 a 2597/1908. • NA, f. MKV-R, inv. 591, kart. 1366, čj. 12546/1917. • ZAO, f. ZVlS Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 10028/1890 a ZAO, f. ZVlS Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 19056/1892.

¹⁵³ Viz tabulka č. 6.

diční náboženské obce rovněž vyšly z reorganizace posíleny, když k nim byla přičleněna nějaká nefungující zrušená náboženská obec.

Uspořádání vytvořené k 1. březnu 1893 prokázalo vysokou životnost a až do roku 1928 proběhly jen tři dílčí změny (viz mapa č. 4):

1. K 1. květnu 1894 se nařízením č. 26/1894 moravského z. z. většina obcí ze soudního okresu Jaroslavice oddělila od ŽNO Znojmo a přičlenila se k ŽNO Miroslav.
2. Vzhledem k prudkému růstu židovské populace na Bohumínsku (roku 1890 žilo v později zřízeném obvodu ŽNO Bohumín 308 židů, roku 1908 již 830 židů) ministerstvo k 1. lednu 1910 zřídilo ŽNO Bohumín. ŽNO Moravská Ostrava se vůči vyčlenění soudního okresu Bohumín ze svého obvodu a ztrátě asi 13 % svých plátců náboženské daně bránila i soudně, ovšem Správní soud platnost ministerských nařízení uveřejněných pod č. 50/1909 slezského z. z. a č. 88/1909 moravského z. z. potvrdil.¹⁵⁴
3. Celý soubor změn nastal v důsledku změny státních hranic po skončení první světové války. Na území Hlučínska, připojeném k Československu roku 1920 na základě Versailleské smlouvy, žilo v říjnu 1920 jen 33 židů, takže další trvání hlučínské náboženské obce („synagogy“) nemělo smysl a Ministerstvo školství a národní osvěty 23. dubna 1921 rozhodlo o přičlenění této oblasti k obvodu ŽNO Opava.¹⁵⁵ Valticko nevytvořilo samostatný okres, ale stalo se součástí okresů Břeclav a Mikulov, a tedy automaticky také součástí obvodu ŽNO Břeclav a Mikulov i se zhruba 50 židovskými obyvateli.¹⁵⁶ Rozdělení Těšínska mělo dopad na dvě náboženské obce. ŽNO Fryštát se se změnou vyrovnala snadno, protože z jejího obvodu připadlo Polsku jen několik vesnic s celkem zanedbatelným počtem židů. Zcela zásadní důsledky zato demarkace přinesla ŽNO Těšín, jelikož většina jejího obvodu sice připadla Československu, ovšem většina židů (přibližně 55 %) a hlavně synagoga, židovský hřbitov a další instituce zůstaly na území Polska.¹⁵⁷ Přecházení přes hranice kvůli návštěvě bohoslužeb nepředstavovalo zásadní komplikaci, problém však vyvstal s výkonem rabínských funkcí, výukou náboženství na českém území nebo s vedením matrik, jelikož dokumenty

¹⁵⁴ *Special-Orts-Repertorium von Schlesien...*, 1890. • NA, f. MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka H-W, čj. 49017/1906, 20481/1908, 18551/1909 a 11098/1911. • NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1364, složka O, čj. 41541/1909 a 11786/1910. • *Erkenntnisse des Verwaltungsgerichtshofes*. Wien: Verlag der Manz'schen k. k. Hofverlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1910. S. 1670–1674. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 104–107. • Viz str. 144.

¹⁵⁵ NA, f. MŠ, inv. 2083, kart. 3917, složka Slezsko, čj. 72821/1920.

¹⁵⁶ Roku 1930 žilo ve Valticích 38 židů, v Poštorné 9 a v Charvátské Nové Vsi 5. *Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské*. Praha: Ministerstvo vnitra – Státní úřad statistický, 1935.

¹⁵⁷ Roku 1910 žilo v obvodu ŽNO Těšín celkem 2 689 židů, z toho na pozdějším československém území 1 173 (43,6 %), na pozdějším polském území 1 467 (54,6 %) a ve vojsku 49 (1,8 %). *Specialortsrepertorium von Schlesien... 1910*.

vydané židovskou matrikou v polském Těšíně musely být pro platnost v Československu legalizovány. Jistě se nejednalo o nepřekonatelné překážky, nicméně československé úřady rozdělení obce prosadily jako krok „naprosto nutný v zájmu státním“. Z úředního podnětu židé z české části ŽNO Těšín 27. února 1921 ustavili výbor k založení ŽNO Český Těšín, jejíž stanovy byly schváleny 7. července 1922.¹⁵⁸

Teprve ke konci 20. let 20. století vyvstala potřeba znovu přehodnotit životaschopnost židovských náboženských obcí na Moravě a ve Slezsku. Roku 1928 ministerstvo přistoupilo ke zrušení ŽNO Osoblaha (13. ledna 1928) a ŽNO Lomnice (29. října 1928), které kvůli kriticky nízkému počtu členů již nemohly plnit své základní funkce. Obvod a majetek ŽNO Osoblaha byl rozdělen mezi ŽNO Frývaldov a Krnov, zatímco ŽNO Lomnice splynula celá s ŽNO Brno.¹⁵⁹ Na počátku roku 1929 pak ministerstvo povolilo ještě drobnou úpravu, když schválilo přejmenování ŽNO Úsov na ŽNO Šumperk, aby tak trochu opožděně reagovalo na přenesení sídla této náboženské obce z Úsova do Šumperka roku 1921. Rozsah obvodu této náboženské obce se přitom nezměnil.¹⁶⁰ Podle výkazu židovských náboženských obcí se v Moravskoslezské zemi roku 1930 nacházelo deset náboženských obcí s méně než 30 poplatníky, a ministerstvo proto dokument doprovodilo komentářem, že řada moravských náboženských obcí je „*podle nepatrného počtu příslušníků bezpochyby již života neschopných*“, kroky k jejich zrušení ovšem nepodniklo.¹⁶¹ Teprve 26. února 1938 ministerstvo rozhodlo o zrušení ŽNO Brtnice, na jejíž chod přispívalo pouhých osm plátců náboženské daně a která již od roku 1925 neměla řádné zastupitelstvo kvůli nízkému počtu členů s volebním právem. Její obvod a majetek pak připadl ŽNO Jihlava.¹⁶²

Vzhledem k tomu, že se teritoria náboženských obcí začala zásadně přehodnocovat až 35 let po uvedení zákona o židovské náboženské společnosti do praxe, považuji za nutné se vymezit vůči tvrzení Gustava Fleischmanna, že prováděcí nařízení vymezující v 90. letech 19. století obvody židovských náboženských obcí příliš zohledňovaly lokální zájmy, „*v důsledku čehož bylo zřízeno mnoho náboženských obcí, které – objektivně viděno – nebyly od samého začátku schopny přežítí vzhledem k tomu, že neplnily adekvátně své funkce.*“¹⁶³ Taková charakteristika prováděcích nařízení možná platí pro Čechy, kde musel být mezi lety

¹⁵⁸ SOkA Karviná, f. OÚ Český Těšín, inv. 945, kart. 352, čj. a-84/1920, a-263/1921, a-923/1922, a-2471/1924, a-192/1925 a a-1353/1925.

¹⁵⁹ NA, f. MŠ, inv. 2089, kart. 3924, složka Lomnice, čj. 65596/1928 a 143878/1930; kart. 3925, složka Osoblaha, čj. 137121/1927, 60551/1928a 17035/1929.

¹⁶⁰ Ibid., kart. 3928, složka Úsov, čj. 92760/1928.

¹⁶¹ NA, f. MŠ, inv. 2087, kart. 3922, složka Morava, čj. 166139/1931.

¹⁶² NA, f. MŠ, inv. 2089, kart. 3924, složka Jihlava, čj. 29389/1938.

¹⁶³ FLEISCHMANN, Gustav. *The Religious Congregation, 1918-1938*. In *The Jews of Czechoslovakia*. Philadelphia: The Jewish Society of America, 1968. Svazek I, s. 277.

1893–1937 počet náboženských obcí redukován z 197 na 150,¹⁶⁴ určitě ji však nelze vztáhnout na Moravu a Slezsko, kde ve stejném období došlo ke zrušení jen dvou náboženských obcí a naopak k založení jedné. Fleischmanovo „objektivní vidění“ tak ve skutečnosti spíše představuje optiku pražského rodáka a meziválečného funkcionáře Nejvyšší rady svazů židovských náboženských obcí, která právě na přelomu 20. a 30. let prosazovala racionalizaci počtu náboženských obcí v Čechách. Fleischmann má sice pravdu, že některé náboženské obce již od roku 1892, resp. 1893 nebyly schopny plnit úplně všechny své funkce (zejména zaměstnávat rabína), to ovšem neznamená, že by postrádaly „od samého začátku“ životaschopnost nebo že by úřady příliš zohlednily „lokální zájmy“ (tj. zájmy jednotlivých židovských komunit). Spíše se jednalo o kompromis daný rozporem mezi ideály obsaženými v zákoně a reálnými danostmi (např. řídkým židovským osídlením v některých oblastech) a také skutečností, že úřady mohly odhadnout populační vývoj jednotlivých náboženských obcí v horizontu jednoho, dvou, ne však téměř čtyř desetiletí.

Marné pokusy o zřízení svazů židovských náboženských obcí

Již bylo zmíněno, že do budoucna se jako nejkontroverznější rozhodnutí učiněné při tvorbě zákona o židovské náboženské společnosti ukázalo nepovolit zřizování svazů židovských náboženských obcí. Ministerstvo kultu a vyučování si totiž při finalizaci předlohy zákona uvědomovalo, že pro ortodoxní židy jsou svazy naprosto nepřijatelné kvůli obavě, že by v jejich rámci mohli být majorizováni, a navíc ministerstvo nechtělo podstupovat riziko, že by zejména říšský svaz zachvátily bouřlivé a neřešitelné spory mezi zástupci ortodoxních a reformních náboženských obcí. V zájmu lokalizace sporů mezi těmito dvěma proudy na úroveň jednotlivých náboženských obcí říšská rada na návrh ministerstva potlačila praktickou potřebu židovských náboženských obcí v českých a rakouských zemích koordinovat svůj postup v otázkách překračujících úroveň jednotlivých obcí, jakou bylo třeba vzdělávání rabínů a učitelů náboženství.

Existence svazů židovských náboženských obcí tedy zůstala legislativně neupravena a židovské náboženské obce musely složitě hledat cestu, na jakém právním základě by takové svazy mohly utvořit. Již na počátku dubna 1897 se v zasedacím sále ŽNO Vídeň sešli zástupci nejvýznamnějších předlitavských náboženských obcí (Vídeň, Brno, Černovice, Štýrský Hradec, Hohenems, Krakov, Lvov, Linec, Olomouc, Praha, Těšín, Opava), kteří se dohodli

---

¹⁶⁴ LGBl. Böhmen 39/1893. • Fleischmann, *The Religious Congregation...*, s. 277.

na založení Všeobecného rakousko-židovského obecního svazu (*Allgemeiner österreichisch-israelitischer Gemeindebund*). V červenci 1897 však Ministerstvo vnitra na doporučení Ministerstva kultu a vyučování zřízení spolku zakázalo s tím, že podle spolkového zákona nelze schvalovat spolky náboženského charakteru.¹⁶⁵ Taková argumentace byla naprosto účelová, protože židovské náboženské spolky se na základě spolkového zákona běžně schvalovaly.¹⁶⁶ V následujících desetiletích proto Ministerstvo vnitra odmítalo schvalovat svazy židovských náboženských obcí s jiným odůvodněním, totiž že spolkový zákon se na takový svaz nevztahuje z toho důvodu, že se nejedná o svaz subjektů vzniklých na základě spolkového zákona (spolků),¹⁶⁷ nýbrž subjektů vzniklých na základě zákona o židovské náboženské společnosti (náboženských obcí).¹⁶⁸

Ministerstvo vnitra tak roku 1898 schválilo jen Všeobecný rakousko-židovský svaz (*Allgemeines österreichisch-israelitisches Bund*), jehož členy ovšem byli kromě členů představenstev židovských náboženských obcí také představitelé židovských dobročinných institucí a osoby vědecky a veřejně působící v zájmu židovstva.¹⁶⁹ Všeobecný rakousko-židovský svaz nedisponoval žádnými pravomocemi vůči členským židovským náboženským obcím a navíc neměl prakticky žádnou podporu v Haliči, takže jej nebylo možné považovat ani za organizaci vyššího řádu, ani za celorakouskou organizaci, nýbrž jen za platformu pro debatu o dalším postupu.

Nejdůležitější setkání se uskutečnilo 27. dubna 1908 ve Vídni za účasti zástupců více než sta náboženských obcí, kteří dospěli k závěru, že situaci je třeba vyřešit vydáním nového zákona a schválili za tímto účelem utvoření speciální komise. Návrh zákona, předložený v srpnu 1909 Ministerstvu kultu a vyučování, předpokládal vytvoření zemských svazů židovských náboženských obcí, jež měly zejména řešit spory mezi jednotlivými náboženskými obcemi, poskytovat státním úřadům stanoviska v případě změny obvodu nebo vytvoření nové náboženské obce, řešit stížnosti na porušování náboženských práv židů nebo vytvářet učební plány a rozhodovat o kvalifikaci učitelů náboženství. Říšský svaz měl zajišťovat vzdělávání rabínů, učitelů náboženství a dalších náboženských zřízců, podávat podněty státní správě ohledně záležitostí židovského náboženství nebo řešit odvolání proti rozhodnutí zemských svazů.¹⁷⁰ Požadavek vytvoření organizací vyššího řádu svaz zdůvodnil

¹⁶⁵ RGBl. 134/1867, § 3 písm. a). • *Österreichisch-ungarische Cantoren-Zeitung*, 11. dubna 1897, s. 1–2. • ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 58, čj. 17278/1897 a 24011/1897.

¹⁶⁶ Podrobněji viz str. 124.

¹⁶⁷ Ve smyslu RGBl. 134/1867, § 11.

¹⁶⁸ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 7, čj. 5019/1914.

¹⁶⁹ Ibid., kart. 58, čj. 1854/1898.

¹⁷⁰ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 2, čj. 35202/1909. • NA, f. MKV-R, inv. 581, čj. 15869/1910.

tím, že jednotlivé náboženské obce nemohou řešit například otázku vzdělávání rabínů a že židovská náboženská společnost v podobných záležitostech potřebuje nějakou společnou autoritu, která by ji reprezentovala. Stanoviska navrhovaných svazů měla státní správě ulehčit práci například v agendě schvalování stanov náboženských obcí a zároveň tak měl být ukončen stav, kdy o velmi důležitých otázkách rozhodovaly státní úřady bez potřebných znalostí vnitřních poměrů v židovských komunitách.¹⁷¹

Ministerstvo sice souhlasilo, že v důsledku absence svazů jsou státní úřady a soudy zbytečně zatěžovány vnitřními záležitostmi židovské náboženské společnosti, a dokonce začalo podnikat kroky ke schválení zákona, již po necelém roce však muselo legislativní proces zastavit s ohledem na obrovské množství protestů ze strany více než 200 haličských ortodoxních náboženských obcí a ortodoxních spolků, které navrhované svazy označily za „*nátlakovou organizaci*“ a za výplod vídeňských liberálů, kteří nemají ponětí o rituálních předpisech, ale spíše „*se krmí u Sachera ve Vídni*“.¹⁷² Proti návrhu zákona se postavily také české, moravské a slezské spolky sdružující rabíny a učitele náboženství, kterým však nevadil zákon jako takový, nýbrž malý vliv, který by v navrhovaných svazech měli (v říšském svaze mělo být 60 laiků a jen 8 rabínů).¹⁷³ Roku 1916 ŽNO Vídeň ještě ministerstvu navrhla vydání zákona, který by případně platil jen pro rakouské a české země, načež ministerstvo vyzvalo jednotlivá místodržitelství ke zjištění stanovisek jednotlivých náboženských obcí. Velká část moravských a slezských náboženských obcí zákon podpořila, ovšem činnost významné části z nich byla kvůli válečnému stavu ochromena, takže až do skončení první světové války nebylo možné dojít k nějakému závěru.¹⁷⁴

Cesta k moravskému a slezskému svazu

Když se roku 1910 ukázalo, že legislativní cesta není zřejmě schůdná, pokusily se židovské náboženské obce v některých zemích o schválení alespoň zemského svazu podle zákona o uznání náboženských společností.¹⁷⁵ V červnu 1912 takovou žádost podala ŽNO Opava za všechny slezské náboženské obce a v srpnu ŽNO Vídeň za náboženské obce v Dolních Rakousích a alpských zemích.¹⁷⁶

¹⁷¹ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 2, čj. 48470/1911.

¹⁷² ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 2, čj. 9278/1909 a 1987/1910. • NA, f. MKV-R, inv. 581, čj. 21632/1910.

¹⁷³ NA, f. MKV-R, inv. 581, čj. 21632/1910. • ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 7, čj. 38625/1912. • NA, f. MKV-R, inv. 581, čj. 15869/1910.

¹⁷⁴ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 2, čj. 12741/1916, 20601/1916, 33078/1916, 34615/1916 a 2556/1917.

¹⁷⁵ RGBl. 68/1874, § 13.

¹⁷⁶ NA, f. MKV-R, inv. 591, kart. 1366, čj. 30822/1912. • ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 7, čj. 38625/1912.

Na ministerstvu se různily názory, zda je postup podle zákona o uznání náboženských společností možný, a tak se 9. října 1913 uskutečnilo jednání ministerských poradců o této otázce. Přítomní se nakonec shodli na tom, že zákon o židovské náboženské společnosti utvoření svazů nezapovídá, zároveň že však nelze svazy schvalovat podle zákona o uznání náboženských společností, protože podle jejich názoru se tento zákon měl vztahovat jen na státem dosud neuznaná náboženství, tedy nikoli na židovskou náboženskou společnost. (Zde je na místě připomenout, že tento názor byl v rozporu s praxí ministerstva, které v letech 1874–1890 tento zákon v některých zásadních otázkách na židovskou náboženskou společnost podle principu právní analogie zcela běžně vztahovalo.) Všichni přítomní se nakonec shodli, že svazy sice nelze schválit podle žádné platné právní normy, ale zároveň by ministerstvo nemělo svazy ani zakazovat, protože má platit právní zásada, že co není zákonem zakázáno, je povoleno. Zakázat svazy by bylo možné jen tehdy, pokud by překračovaly nějaký zákon, zejména pokud by zasahovaly do autonomie a kompetencí jednotlivých židovských náboženských obcí.¹⁷⁷

Závěry ministerské rady se slezské židovské náboženské obce dozvěděly v březnu 1914, načež 5. července 1914 se jejich zástupci sešli k ustavujícímu shromáždění, na němž jako předsedu Svazu židovských náboženských obcí ve Slezsku (*Verband der israelitischen Kultusgemeinden in Schlesien*) zvolili předsedu ŽNO Opava Dr. Theodora Sonnescheina. Podle návrhu stanov se počet delegátů každé náboženské obce odvozoval od její početnosti, na svého delegáta měli nárok také rabíni. Kompetence slezského svazu měly být podobné jako v návrhu zákona o židovských organizacích vyššího řádu: svaz měl především řešit spory mezi jednotlivými náboženskými obcemi, vypracovávat stanoviska pro státní správu v případě změny obvodu nebo vzniku nové náboženské obce či v případě ustanovení společného rabína pro více náboženských obcí, dále se měl svaz zabývat stížnostmi židů na porušování jejich náboženských práv, vytvářet učební plány pro výuku náboženství a konečně zřízovat a udržovat společné instituce náboženských obcí. Rakouská státní správa předložený návrh stanov pouze vzala na vědomí, nikdy jej však neschválila, takže rozhodnutí zůstalo na československé úřady.¹⁷⁸

Delegáti moravských židovských náboženských obcí na valné hromadě Moravsko-židovské zemské podstaty konané 25. března 1912 rovněž debatovali o možnosti požádat o povolení zemského svazu podle zákona o uznání náboženských společností,¹⁷⁹ zřejmě však

¹⁷⁷ NA, f. MKV-R, inv. 591, kart. 1366, čj. 30822/1912.

¹⁷⁸ NA, f. MŠ, inv. 2084, kart. 3918, složka Morava, čj. 52344/1921.

¹⁷⁹ *Jüdische Volksstimme*, 28. března 1912, s. 5. • Podrobněji viz str. 153.

nedošli k jednoznačnému závěru, protože ŽNO Moravská Ostrava podala jménem moravských náboženských obcí žádost o zřízení svazu až v březnu 1918, přičemž pět náboženských obcí se k žádosti připojit nemohlo, protože jejich zastupitelské orgány nebyly kvůli válečnému stavu usnášeníschopné.¹⁸⁰ Vzhledem k tomu, že ministerstvo ani po půlroce žádost nevyřídilo, rozhodli se iniciátoři svazu dále nečekat, svaz ustavit a postavit úřady před hotovou věc. Delegáti a rabíni moravských náboženských obcí se 30. října 1918 sešli v Brně na ustavujícím shromáždění, aby si zvolili vedení Zemského svazu židovských náboženských obcí na Moravě (*Landesverband der israel. Kultusgemeinden in Mähren*), v jehož čele tak stanul jako předseda Dr. Alois Hilf (předseda ŽNO Moravská Ostrava) a jako místopředseda Dr. Ludwig Levy (brněnský vrchní rabín).¹⁸¹

Definitivní vyřešení otázky svazů židovských náboženských obcí čekalo na československé Ministerstvo školství a národní osvěty, které hned po převzetí příslušného spisového materiálu z Vídně roku 1921 přehodnotilo výsledky jednání na Ministerstvu kultu a vyučování roku 1913, protože nevidělo důvod, proč by židovské náboženské společnosti jako jediné náboženské společnosti měly být odpírány organizace vyššího řádu a proč by nebylo možné schválit svazy židovských náboženských obcí analogicky podle zákona o uznání náboženských společností. Stejně stanovisko zaujalo také Ministerstvo vnitra, a proto ministerstvo v květnu 1922 ke stanovám moravského a slezského svazu, jejichž text byl téměř totožný, vyslovilo jen několik připomínek. Především mělo být z textu zcela jasné, že členství ve svazech židovských náboženských obcí má být dobrovolné, že činnost svazů nesmí zasahovat do kompetencí jednotlivých náboženských obcí, že náboženské obce nesmí ani převést část své agendy na svaz a že ve svazech panuje jazyková rovnoprávnost.¹⁸²

Schvalování stanov svazů se nicméně protáhlo, jelikož jejich představitelé nesouhlasili zejména s podmínkou, že náboženské obce nesmí převést část svých pravomocí na svaz, respektive že nesmí svaz zplnomocnit k zastupování ve společných otázkách. Ministerstvo nakonec od této podmínky ustoupilo a vydalo pokyny ke schválení stanov obou svazů: 24. července 1924 moravského, 11. května 1925 slezského.¹⁸³

Praktická úloha zemských svazů židovských náboženských obcí na Moravě a ve Slezsku pak v následujících 15 letech spočívala v několikerém druhu činností: 1) Svazy se vyjad-

¹⁸⁰ NA, f. MŠ, inv. 2084, kart. 3918, složka Morava, čj. 10368/1918.

¹⁸¹ HILF, Alois. Der Landesverband der israelitischen Kultusgemeinden in Mähren. In *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929. S. 72–74.

¹⁸² NA, f. MŠ, inv. 2084, kart. 3918, složka Morava, čj. 52344/1921 a 102699/1921.

¹⁸³ Ibid., kart. 3918, složka Slezsko, čj. 143440/1923 a 46595/1925; kart. 3918, složka Morava, čj. 74190/1924.

řovaly k žádostem židovských náboženských obcí o ustanovení společného rabína, k žádostem o schválení změny obecních stanov,¹⁸⁴ případně poskytovaly státním úřadům stanoviska v rámci řízení o zrušení či sloučení některé náboženské obce.¹⁸⁵ Převzaly tak vlastně úlohu moravského zemského rabinátu, který po smrti rabína Barucha Placzka roku 1922 *de facto* zanikl, když se úřady rozhodly již nejmenovat moravského zemského rabína.¹⁸⁶ 2) Svazy pomáhaly státním úřadům s agendou týkající se plošně všech náboženských obcí. Zjišťovaly například informace o penzijním pojištění zaměstnanců náboženských obcí,¹⁸⁷ nebo distribuovaly paušální kongruovou dotaci od ministerstva školství mezi jednotlivé náboženské obce.¹⁸⁸ 3) Židovským náboženským obcím svazy sloužily jako platforma pro diskusi o společných otázkách.

Nejvyšší rada svazů židovských náboženských obcí

Podobně jako na Moravě a ve Slezsku existovaly svazy židovských náboženských obcí také v ostatních zemích. V Čechách vznikly hned tři svazy: pražských, českojazyčných a německojazyčných židovských náboženských obcí, na Slovensku se náboženské obce sdružily v ortodoxní a reformní („neologický“ či „kongresový“) svaz, na Podkarpatské Rusi se zatím nacházely jen ortodoxní náboženské obce.¹⁸⁹ Zemské svazy vznikly mimo jiné v reakci na úpadek ekonomicky slabých náboženských obcí, které příliš často nebyly schopny zaměstnávat vlastního rabína a uspokojovat náboženské potřeby svých souvěrců. Zemské svazy však často nemohly takovým náboženským obcím poskytnout účinnou pomoc, protože stávající legislativa svazům neumožňovala zasahovat do autonomie jednotlivých obcí a nutit silnější náboženské obce k pomoci slabším. Zástupci všech svazů v českých zemích se proto 12. dubna 1926 sešli k jednání, na němž došli k logickému závěru, že by se měl vydat nový zákon, který by nařídil povinné členství v zemských svazech a umožnil by vznik celostátního svazu.¹⁹⁰

Ministerstvo již roku 1921 zastávalo názor, že vydání nového zákona by bylo právně nejčistším řešením, protože i zemské svazy byly schváleny jen na základě pouhé právní analogie, zároveň však legislativní řešení naráželo na dvě velké překážky. Národní shromáždění by se především takovým zákonem zřejmě úplně odmítlo zabývat před vydáním

¹⁸⁴ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4272, čj. 33103/1936.

¹⁸⁵ Srov. např. NA, f. MŠ, inv. 2087, kart. 3922, složka Morava, čj. 129639/1930 a 185681/1931.

¹⁸⁶ NA, f. MŠ, inv. 2084, kart. 3918, složka Morava, čj. 48532/1923, 146481/1923 a 87404/1926.

¹⁸⁷ Např. AŽMP, f. ŽNO Opava, inv. 15, kart. 2, složka Generalien, čj. 177/1927.

¹⁸⁸ Např. NA, f. MŠ, inv. 2082, kart. 3917, čj. 57401/1938 a 61256/1938.

¹⁸⁹ NA, f. MŠ, inv. 2082, kart. 3917, čj. 168975/1930.

¹⁹⁰ NA, f. MŠ, inv. 2085, kart. 3921, složka Nejv. rada, čj. 55655/1926.

komplexní úpravy náboženských záležitostí, zejména před vyřešením otázky odluky církve od státu.¹⁹¹ Navíc pro slovenský ortodoxní svaz by stejně jako dříve pro haličské ortodoxní komunity byl vstup do celostátního svazu naprosto nemyslitelný zejména kvůli obavám z majorizace. Vydání zákona s platností jen pro české země ovšem zase bylo v rozporu se snahou o unifikaci práva v celém Československu.¹⁹²

Z těchto důvodů ministerstvo opět přistoupilo k administrativnímu řešení. Delegáti svazů židovských náboženských obcí a svazů rabínů z českých zemí se sešli 3. října 1926 a usnesli se na vytvoření „pracovního společenství“, kterému dali název Nejvyšší rada. Na její ustavující schůzi 28. listopadu 1926 zvolili přítomní delegáti devítičlenné představenstvo, jehož předsedou se stal August Stein (ŽNO Praha) a v němž zasedli mj. Alois Hilf (předseda ŽNO Moravská Ostrava a moravského svazu) a Isidor Wolf (ŽNO Opava). Stanovy Nejvyšší rady svazů židovských náboženských obcí v Česku, na Moravě a ve Slezsku schválila Zemská politická správa v Praze 23. září 1927 na základě ministerského zmocnění stejně jako dříve zemské svazy analogicky podle zákona o uznání náboženských společností.¹⁹³

Podle stanov měla Nejvyšší rada sloužit „*k zastupování společných zájmů a k projednávání a vyřizování společných záležitostí*“, přičemž za společné zájmy a záležitosti se vcelku vágně považovalo prostě vše, co se týkalo více než jednoho svazu (§ 1–2). Každý z celkem pěti svazů (tři české, moravský a slezský) vysílal do Nejvyšší rady na dobu tří let šest delegátů, z nichž alespoň jeden musel být rabín (§ 3–4). Tito delegáti pak volili devítičlennou presidiální konferenci (§ 9). Zemské svazy měly povinnost platit příspěvky, jejichž výši stanovovala Nejvyšší rada podle počtu členů židovských náboženských obcí sdružených v daném svazu (§ 11).¹⁹⁴

Z logiky „společných záležitostí“ byla agenda Nejvyšší rady podobná agendě zemských svazů: 1) Zatímco zemské svazy poskytovaly zemským správám stanoviska k ustanovování společných rabínů, Nejvyšší rada rozhodovala o teologické kvalifikaci rabínů, připravovala otevření rabínského semináře a udělovala stipendia osobám studujícím na rabína. 2) Zemské svazy se vyjadřovaly k jednotlivým případům zrušení a sloučení židovských náboženských obcí, Nejvyšší rada ale měla možnost celou věc pojmout koncepčně a navrhnout roku 1928 ministerstvu ucelený plán reorganizace židovských náboženských obcí zejména v Čechách.¹⁹⁵ 3) Další důležitou agendu představovalo přerозdělování státní kongruové

¹⁹¹ NA, f. MŠ, inv. 2084, kart. 3918, složka Morava, čj. 102699/1921.

¹⁹² NA, f. MŠ, inv. 2085, kart. 3921, složka Nejv. rada, čj. 95714/1926.

¹⁹³ Ibid., kart. 3921, složka Nejv. rada, čj. 133873/1926, 97759/1927 a 118243/1927.

¹⁹⁴ Ibid., kart. 3921, složka Nejv. rada, čj. 118243/1927.

¹⁹⁵ NA, f. MŠ, inv. 2087, kart. 3922, složka Obce, čj. 13178/1928.

dotace mezi zemské svazy, které ji pak rozdělovaly mezi jednotlivé náboženské obce. 4) Nejvyšší rada dále podporovala výzkum židovských dějin (Společnost pro dějiny Židů v Československé republice, židovské muzeum v Mikulově, překlad Pentateuchu) nebo péči o židovské památky.¹⁹⁶

Roku 1931 získala Nejvyšší rada ještě jednu důležitou funkci, když ji Ministerstvo školství a národní osvěty vyzvalo k vypracování návrhu „ústavy“, tedy jakéhosi legislativního balíčku, jenž by dosavadní zákony přizpůsobil stávajícím potřebám. V prosinci 1932 presidium Nejvyšší rady zaslalo ministerstvu návrh zákona, vypracovaný Aloisem Hilfem, ovšem k připomínkování ostatním ministerstvům byl návrh rozeslán až v květnu 1934, protože samotné Ministerstvo školství a národní osvěty váhalo, zda se má návrh zákona vztahovat jen na české země, nebo na celé Československo. Nakonec se ministerstvo přiklonilo k návrhu platnosti jen pro české země, protože na Slovensku a Podkarpatské Rusi by se musela podoba zákona složitě vyjednávat s ortodoxními židy, což by schvalování zákona neúnosně protáhlo.¹⁹⁷

V plénu Poslanecké sněmovny Národního shromáždění se návrh zákona projednával 21. ledna 1937. Podobně jako při projednávání zákona o židovské náboženské společnosti roku 1890 využili i nyní někteří poslanci této příležitosti k výpadům proti židům. Například Anton Šalát (Hlinkova slovenská ľudová strana) vyzval židy, aby projevovali loajalitu vůči státu a aby „*jejich mládež, rozhýčkaná, nepodporovala ani zřejmý, ani tajný bolševismus*“ a Ján Ivák (Národní obec fašistická) se přidal s výzvou, aby židé přizpůsobili své talmudické učení současné době. S věcnou kritikou vystoupil zejména Karel Domin (Národní sjednocení), jenž zákonu vytýkal právě to, že má platit jen pro české země, a že tedy nijak nepřispívá k unifikaci Československa, dále že zákon nepředstavuje pouhý doplněk, ale radikální modifikaci zákona o židovské náboženské společnosti, že si sněmovna nevyžádala dobrozdání k zákonu ani od jednoho vysokoškolského odborníka a konečně také že v Čechách mohou existovat zemské svazy, které se od sebe neliší z náboženského hlediska, nýbrž dělí se výhradně jen podle národnostního kritéria. Žádné pozměňovací návrhy ovšem předneseny nebyly, takže zákon byl ještě téhož dne bez problémů přijat.¹⁹⁸

Zákon č. 9/1937 Sb. z. a n., *jímž se doplňuje organizace náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské*, v zásadě jen legalizoval stávající stav a poskytl

¹⁹⁶ Fleischmann, *The Religious Congregation...*, s. 308–317.

¹⁹⁷ NA, f. MŠ, inv. 2082, kart. 3917, čj. 158209/1932.

¹⁹⁸ Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. *Digitální knihovna PSP ČR: Národní shromáždění Republiky československé 1935–1938, stenoprotokoly ze 76. schůze Poslanecké sněmovny (21. ledna 1937)*. [cit. 2018-04-27]. Dostupné online: <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/076schuz/s076002.htm>.

jednoznačný právní základ pro existenci zemských svazů a Nejvyšší rady. Tyto organizace měly stejně jako doposud řešit společné otázky a záležitosti přesahující rámec a síly jednotlivých židovských náboženských obcí, vypracovávat stanoviska pro potřeby státní správy, rozdělovat státní příspěvky určené na náboženské potřeby, vyjadřovat se ke změně obvodu náboženských obcí nebo vzniku nové obce, ke změně stanov náboženských obcí a k ustanovení společného rabína pro více obcí (§ 1). Zákon byl ve svých ustanoveních velmi obecný, protože například existenci jednotlivých zemských svazů nebo vztah zemských svazů a jednotlivých náboženských obcí měla upravovat až „ústava náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské“, jejíž návrh měla do šesti měsíců od schválení zákona předložit Nejvyšší rada a Ministerstvo školství a národní osvěty ji pak po schválení vládou mělo uveřejnit formou vyhlášky (§ 4 a 9).

Zákon měl nabýt účinnosti schválením této ústavy československou vládou (§ 10). Nejvyšší rada sice návrh ústavy vypracovala a na plenárním shromáždění ji 30. ledna 1938 schválila, vláda však návrh již nikdy neprojednala.¹⁹⁹ Zákon nicméně obsahoval přechodné ustanovení, které stvrzovalo stávající postavení Nejvyšší rady až do schválení návrhu ústavy (§ 9), takže existence Nejvyšší rady se již nemusela odvozovat od pouhého správního rozhodnutí vydaného na základě právní analogie, ale měla přímo oporu v zákoně.

Paralýza, degradace a likvidace

Jen půl roku po vypracování ústavy Nejvyšší rady se situace zásadně změnila, když židovské náboženské obce v Sudetech zanikly kvůli útěku a vyhnání většiny židů žijících v této oblasti a náboženské obce v Zálží se ocitly v moci polského státu. V Sudetech byla již v říjnu 1938 zakázána činnost židovských náboženských obcí a náboženských spolků.²⁰⁰ Někdy se jejich funkcionářům podařilo vzít při útěku s sebou do vnitrozemí část písemností nebo vybavení synagog. Například předseda ŽNO Bílovec přivezl na podzim 1938 do Moravské Ostravy matriční knihy, aby je předal místní náboženské obci, byť později musely být vráceny do Říše.²⁰¹ Židé z obsazeného Příbora zase s sebou vzali do Frýdku několik liturgických předmětů ze své modlitebny.²⁰² Většina písemností a bohoslužebných předmětů byla nicméně zničena při vypálení a drancování synagog a modliteben během „křišťálové noci“,²⁰³ jen část

¹⁹⁹ Fleischmann, *The Religious Congregation...*, s. 323.

²⁰⁰ Dvořák, *Židé v Českém Slezsku...*, s. 83.

²⁰¹ AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. III, inv. 20, kart. 9, čj. 36945/1938 a 6404/1939. • Dvořák, *Židé v Českém Slezsku...*, s. 77.

²⁰² ŽMP, inv. 016.748 a 016.749.

²⁰³ Viz str. 53.

písemností (zejména matriky) úřady zajistily pro potřeby registrace židovského obyvatelstva.²⁰⁴ Osoby, které nacistické úřady považovaly podle norimberských zákonů za Židy a jež neopustily území Sudet, byly v červenci 1939 nuceně začleněny do Říšského sdružení Židů v Německu, jež stálo pod dozorem říšského ministerstva vnitra a Gestapa a mělo organizovat židovské vystěhovalectví a sociální péči.²⁰⁵ Podobně nacisté po okupaci Zálží zakázali činnost židovských náboženských obcí a spolků a za účelem organizace židovstva byly zřízeny rady starších (*Ältestenräte*), které měly zodpovídat za plnění nacistických rozkazů, registraci židovského obyvatelstva, za ubytování a deportaci Židů.²⁰⁶

Pomnichovská státní hranice přetнула obvod řady židovských náboženských obcí (viz mapa č. 5). Z bývalých emancipačních náboženských obcí se sídlem v Sudetech zůstala v Protektorátu zejména část obvodu ŽNO Hustopeče, Nový Jičín a Znojmo. Ve zbytcích obvodů těchto náboženských obcí bydlelo maximálně jen několik desítek židů, kteří byli již na konci roku 1938 považováni za členy některé ze sousedních náboženských obcí, i když oficiální přiřčlování zbytků obvodů zaniklých náboženských obcí se protáhlo na několik let. Například ŽNO Frýdek-Místek na konci roku 1938 předepsala daň na následující rok pět židovským rodinám z Frenštátu pod Radhoštěm,²⁰⁷ ačkoli teprve 24. září 1940 vydala Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze rozhodnutí, kterým zbytek obvodu ŽNO Nový Jičín s účinností od 1. října 1940 oficiálně přiřčlenila k ŽNO Frýdek-Místek.²⁰⁸ Podobně se ještě v létě 1940 projednávalo připojení zbytku obvodu ŽNO Pohořelice k ŽNO Brno, z dochovaných materiálů zemského úřadu ovšem není jasné, zda vůbec někdy bylo rozhodnutí v dané věci vydáno, patrně však ano.²⁰⁹ Zatímco se některé emancipační náboženské obce v Protektorátu územně rozšířily, jiné o část svého obvodu přišly, ale většinou se jednalo jen o několik vesnic. Výjimku představovala ŽNO Olomouc, jež na podzim 1938 ztratila zhruba polovinu svého teritoria, kde bydlela asi desetina dosavadních členů náboženské obce.

Na území Protektorátu tedy židovské náboženské obce zakázány nebyly a nadále zůstával v platnosti zákon o židovské náboženské společnosti z roku 1890. Náboženské obce nicméně přestávaly být schopny plnit svůj hlavní úkol, totiž uspokojovat náboženské potřeby svých členů. Hned v noci na 16. března 1939 byla vypálena synagoga v Olomouci²¹⁰

²⁰⁴ Osterloh, *Nacionálněsocialistické pronásledování...*, s. 193–199.

²⁰⁵ Osterloh, *Nacionálněsocialistické pronásledování...*, s. 378–381. • Dvořák, *Židé v Českém Slezsku...*, s. 83.

²⁰⁶ Dvořák, *Židé v Českém Slezsku...*, s. 98–99.

²⁰⁷ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 5, sig. 56218, čj. 387/1938.

²⁰⁸ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4281, čj. 51472/1940.

²⁰⁹ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4280, čj. 40471/1940. • AŽMP, f. ŽNO Praha okupace, inv. 3, kart. 1, *Přehled rozdělení obvodů židovských náboženských obcí v Protektorátu Čechy a Morava*.

²¹⁰ Melotík, *Olomouc...*, s. 17, 43–45.

a v Brně,²¹¹ o tři dny později ve Vsetíně²¹² a na konci března v Jihlavě.²¹³ V první polovině června vyhořely všechny synagogy a většina modliteben na Ostravsku²¹⁴ a synagoga ve Frýdku.²¹⁵ Náboženské obci v Uherském Hradišti okupační úřady „doporučily“, aby v synagoze již nekonala žádné obřady,²¹⁶ zatímco ŽNO Valašské Meziříčí musela roku 1941 na příkaz Ústředny pro židovské vystěhovalce budovu synagogy prodat městu.²¹⁷ Hned v prvních měsících okupace tak emancipační náboženské obce přišly o většinu bohoslužebných prostor, nebo je z opatrnosti nevyužívaly. Vypálení synagog postavených v poemancipačním období mělo také velmi symbolický význam, neboť právě tyto budovy ve veřejném prostoru nejviditelněji reprezentovaly židovskou rovnoprávnost. V některých případech se podařilo zajistit náhradní bohoslužebné prostory, když třeba ŽNO Moravská Ostrava získala od Gestapa povolení konat bohoslužby v budově židovské školy.²¹⁸ Uspokojování náboženských potřeb zejména ortodoxních židů znesnadňoval kromě vypálení synagog také zákaz rituální porážky zvířat, který 27. března 1939 vydala protektorátní vláda pod záminkou ochrany zvířat proti týrání.²¹⁹

Během léta 1939 se začala činnost některých náboženských obcí zadržovat kvůli emigraci jejich představitelů a zaměstnanců. Právě v této době prchl z Brna vrchní rabín Dr. Ludwig Levy a vrchní kantor Ingo Mann,²²⁰ z Moravské Ostravy samotný předseda náboženské obce Leopold Eisner,²²¹ z Frýdku rabín Dr. Vilém Sole,²²² zatímco jihlavský rabín Dr. Arnold Grünfeld byl v červnu 1939 preventivně zatčen.²²³ V září 1939 dostala ŽNO Olomouc od okupačních úřadů rovnou pokyn, aby se začala připravovat na své zrušení, byť nakonec jen byla pozastavena její činnost.²²⁴ Transporty do Niska v říjnu 1939 pak paralyzovaly zejména ŽNO Moravská Ostrava a ŽNO Frýdek.²²⁵

²¹¹ Klenovský, *Brno židovské*, s. 46.

²¹² Baletka, *Židé v dějinách...*, s. 55.

²¹³ Hampel, *Osud židovského obyvatelstva...*, s. 90.

²¹⁴ ŠTĚPÁN, Václav. Židovská kultovní místa na území Ostravy a jejich zničení v období hitlerovské okupace. In *Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“ k 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů*. Ostrava: Rondo, 1995. S. 218–226. • Klenovský, *Židovské památky Ostravy...* • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 221–223.

²¹⁵ SOkA FM, f. AM Frýdek, inv. 867, kart. 290, čj. a-1050/1939 • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 145–146.

²¹⁶ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4280, čj. 22470/1940.

²¹⁷ Baletka, *Židé v dějinách...*, s. 55–56.

²¹⁸ Gracová, Przybylová, *Problémy každodenního života...*, s. 242.

²¹⁹ Vládní nařízení č. 106/1939 Sb., § 2 písm. 8.

²²⁰ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4283, čj. 46886/1939.

²²¹ NA, f. OVS, inv. Palestina. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 224.

²²² MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4280, čj. 29667/1939.

²²³ VILÍMEK, Ladislav. Poslední jihlavský rabín Arnold Grünfeld. In *Dotyky: Židé v dějinách Jihlavska*. Jihlava: Muzeum Vysočiny v Jihlavě, 1998. S. 51–54.

²²⁴ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4280, čj. 31089/1940.

²²⁵ SOkA FM, f. OÚ Frýdek, inv. 855, kart. 764, čj. 2204/1940. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 147–148. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 226–227.

Ještě v prvních měsících 1940 nebylo zřejmé, zda se židovské náboženské obce zruší, nebo jakým způsobem je okupační úřady reorganizují podle svých potřeb. Pokusy ukázaly, že „židovskou otázku“ nelze vyřešit okamžitě prostým zrušením náboženské obce jako tomu mělo být v Jihlavě nebo Olomouci,²²⁶ nebo deportací židovského obyvatelstva jako z Moravské Ostravy. Nařízení říšského protektora z 5. března 1940, *o péči o Židy a židovské organizace*, proto nezrušilo zákon o židovské náboženské společnosti, jen jej významně modifikovalo. Místo uspokojování náboženských potřeb svých členů měly nyní náboženské obce zprostředkovávat styk mezi obyvatelstvem židovského původu a protektorátní policií, německou tajnou policií (Gestapem) a pražskou Ústřednou pro židovské vystěhovalectví (*Zentralstelle für jüdische Auswanderung*).²²⁷ Nová funkce náboženské obce se ostatně zřetelně projevila již při přípravě transportů do Niska, jež musela organizačně i finančně zajišťovat ŽNO Moravská Ostrava podle příkazů Gestapa.²²⁸ Podle nového nařízení měly židovské náboženské obce konkrétně „*pečovati o veškeré Židy v oboru vystěhovalectví*“, čímž se nově definoval účel náboženských obcí a jejich kompetence se rozšířila i na Židy nežidovského vyznání, kteří nyní rovněž museli odvádět náboženským obcím daň. Náboženské obce a jiné židovské organizace, nadace a fondy musely dbát pokynů ŽNO Praha, podléhaly doзору Ústředny pro židovské vystěhovalectví a říšský protektor mohl náboženským obcím určit i „*další úkoly*“.²²⁹

Nařízení zároveň velmi omezilo působnost protektorátních úřadů, kterou jim doposud svěřoval zákon o židovské náboženské společnosti z roku 1890. Zemský úřad v Brně se sice snažil prosadit názor, že nařízení o židovských organizacích zavádí souběžný dozor protektorátních a okupačních úřadů, ale Ministerstvo školství a národní osvěty muselo uznat, že protektorátním úřadům zůstávají jen ty kompetence, které si nenárokují okupační úřady.²³⁰ V praxi tak od jara 1940 okresní úřady a zemský úřad v podstatě jen kontrolovaly státní občanství zaměstnanců náboženských obcí,²³¹ zatímco o ustanovování společných rabínů, jmenování výborů náboženských obcí, o daňových záležitostech nebo slučování obvodů židovských náboženských obcí rozhodovala výhradně ŽNO Praha a Ústředna pro židovské

²²⁶ Viz str. 63.

²²⁷ K Ústředně pro židovské vystěhovalectví MILOTOVÁ, Jaroslava. Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia – Nadace Terezínská iniciativa, 1997. S. 10–29. • KREJČOVÁ, Helena; SVOBODOVÁ, Jana; HYNDRÁKOVÁ, Anna. *Židé v protektorátu: Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942*. Praha: Maxdorf & Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. S. 7–10.

²²⁸ Borák, *První deportace...*, s. 59–62.

²²⁹ RP 9/1940.

²³⁰ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4282, čj. 27971/1940. a 36837/1940.

²³¹ Ibid., kart. 4281, čj. 5794/1941.

vystěhovalectví.²³² Nejvyšší rada svazů židovských náboženských obcí po vydání nařízení o židovských organizacích zcela ukončila činnost.²³³

Nařízení o židovských organizacích vyšlo v době, kdy emigrace do zahraničí – a tedy „péče o židovské vystěhovalectví“ – již v podstatě nebyla možná. Na území Protektorátu tak zbylo množství Židů vyloučených z veřejných funkcí, advokátních, lékařských, lékárenských, uměleckých a dalších svobodných povolání, zbavených majetku a možností obživy, zestárlých a nemohoucích. Přestože úřady práce zařazovaly židovské nezaměstnané například na regulaci řek nebo na úklid veřejných prostranství, velká část Židů byla stále odkázána na příspěvky z veřejné chudinské péče.²³⁴ Nařízení říšského protektora z 5. srpna 1941 proto dalo židovským náboženským obcím za úkol poskytovat chudinskou péči v takové míře, aby Židé vůbec nevyužívali pomoci z veřejných prostředků.²³⁵ Židovské náboženské obce tedy nejenže nemohly plnit své náboženské úkoly, ale navíc je okupační úřady degradovaly na pouhou organizaci, která pro jejich potřeby registrovala osoby židovského původu, informovala Židy o různých protižidovských nařízeních a vyplácela sociální dávky z prostředků, původně věnovaných na zbožný účel.

Poslední organizační změnu přinesl výnos z 27. března 1942, kterým Ústředna pro židovské vystěhovalectví rozpustila všechny „provinční“ náboženské obce, takže v celém protektorátě zůstala jen ŽNO Praha.²³⁶ Toto opatření však už mělo téměř ryze formální povahu, neboť ŽNO Jihlava, Uherské Hradiště a Vyškov mezitím fakticky zanikly v rámci přesunů židovského obyvatelstva do jiných měst a v ostatních emancipačních židovských komunitách právě probíhaly nebo se v nejbližší době chystaly deportace do Terezína.

---

²³² Ibid., kart. 4280, čj. 22470/1940, 31089/1940 a 37234/1940.

²³³ Ibid., kart. 4280, čj. 29139/1940.

²³⁴ KÁRNÝ, Miroslav. „Konečné řešení“: Genocida českých židů v německé protektorátní politice. Praha: Academia, 1991. S. 68–71. • Gracová, Przybylová, *Problémy každodenního života...*, s. 241. • Melotík, *Olomouc...*, s. 75–76. • Petrův, *Zákonné bezpráví*, s. 153–157.

²³⁵ RP 24/1941.

²³⁶ Krejčová, Svobodová, *Židé v protektorátu...*, s. 13 a 268. • SOkA FM, f. OÚ Frýdek, inv. 855, kart. 764, čj. 1032/1942.

Autonomie vůči státu

Každý typ židovské komunity (minjan, náboženský spolek, náboženská obec, svaz náboženských obcí) požíval určité autonomie vůči státu a vůči ostatním židovským komunitám. V obou případech míru autonomie určoval stát, neboť právě ten rozhodoval o podobě „organizace židovstva“, o institucionalizaci židovské komunity a o jejím vztahu vůči státu i dalším židovským komunitám. Ačkoli přiznávání autonomie nově vznikajícím židovským komunitám souviselo s emancipací, vůbec se nemuselo jednat o souběžné procesy. Nové židovské komunity se totiž dlouhou dobu konstitovaly jako „emancipační“, nikoli jako „emancipované“ – tedy jako komunity vzniklé v důsledku občanské emancipace židů, ovšem nikoli jako komunity zcela rovnoprávné s nežidovskými náboženskými komunitami.

Právní subjektivita místo autonomie

Nejvyšší míry autonomie vůči státu požívaly minjany, neboť stát je považoval za pouhá neformální modlitební společenství a nepředepisoval jim žádná vnitřní pravidla. Do roku 1859 si stát na Moravě – nikoli však ve Slezsku – vyhrazoval pouze právo povolovat konání společných modliteb s tórou, s koncem neoabsolutismu se minjany staly čistě soukromoprávní záležitostí a státní úřady už je vůbec žádným způsobem nekontrolovaly. Taková v podstatě plně autonomní instituce nicméně vyhovovala pouze malým emancipačním komunitám, jimž postačovala ke konání společných modliteb jen jedna místnost. Jakmile se do oblasti přistěhovalo více židů a početně posílené modlitební společenství chtělo své aktivity rozvinout, muselo nevyhnutelně začít usilovat o status spolku. Tím se toto dosud neoficiální uskupení židovských rodin sice podřizovalo určité míře státní kontroly, ale zároveň získávalo nesporné výhody, především právní subjektivitu. Teprve získání právní subjektivity židovské komunitě umožnil vlastnit majetek skutečně kolektivně a získat například pozemek ke stavbě synagogy. V rámci minjanu totiž společné vlastnictví nemělo pořádnou právní oporu a stálo jen na vzájemném konsensu, který mohl být zpochybněn a také čas od času býval zpochybňován.¹ Díky zaručenému společnému vlastnictví se existence náboženských institucí v rámci náboženského spolku stala pevnější, neboť nyní již konání bohoslužeb a uspokojování dalších náboženských potřeb nemohlo být ohroženo odstěhováním, úmrtím nebo rozepří s majitelem liturgického předmětu.

---

¹ Podrobněji viz str. 162.

Zřízení spolku navíc dynamicky se rozvíjející židovské komunitě nabízelo jasnou vizi a mocný impuls. Například roku 1861 přispívalo 28 židovských rodin do pokladny koloredovského minjanu měsíčně na pokrytí výdajů spojených s konáním bohoslužeb celkem 23 zl. 10 kr. Ovšem poté, co se tento minjan na přelomu let 1863/1864 přeměnil na ŽNS Frýdek-Místek-Koloredov s jasně daným plánem, byli místní židé schopni již roku 1865 schopni vystavět synagogu za více než 20 000 zl.² Tak velký výdaj samozřejmě z části pokryla půjčka, kterou by ovšem nebylo možné získat bez právní subjektivity a určitých záruk, především jasně daného systému vybírání členských příspěvků a nakládání s financemi.

S přeměnou minjanu na spolek podle spolkového zákona č. 253/1852 ř. z. a později č. 134/1867 ř. z. se garantem, ale i kontrolorem židovského společenství stal stát.³ Po vydání nového spolkového zákona roku 1867 nastal určitý právní problém, protože v zákoně bylo jasně stanoveno, že se nemá vůbec vztahovat na „náboženská společenstva“, jež se mají řídit zvláštními zákony.⁴ Pro židovská „náboženská společenstva“ však žádný takový právní předpis neexistoval, takže před zemskými úřady vyvstala otázka, jak se k žádostem o schválení stanov židovských náboženských spolků v nastalém právním vakuu postavit. Moravské místodržitelství se rozhodlo zmíněné ustanovení spolkového zákona prostě ignorovat a postupovat v případě židovských náboženských spolků stejně jako doposud podle spolkového zákona; například roku 1868 místodržitelství schválilo stanovy ŽNS Svitavy a roku 1871 stanovy ŽNS Hustopeče.⁵ Slezská zemská vláda naopak roku 1870 dospěla k závěru, že stanovy náboženských spolků nepotřebují úředního schválení, protože by se vlastně jednalo o zásah do ústavou garantované autonomie náboženské společnosti. I tak ovšem zemská vláda bez odkazu na jakoukoli právní normu opatřovala stanovy schvalovací klauzulí (např. roku 1870 stanovy ŽNS Bílovec a roku 1871 stanovy ŽNS Fryštát) a vyžadovala po židovských náboženských spolcích hlášení o výsledcích voleb do spolkového předsednictva. Nejpozději od 90. let nakonec i Slezská zemská vláda při schvalování židovských spolků náboženského charakteru postupovala otevřeně podle spolkového zákona.⁶

Státní úřady vykonávaly kontrolní pravomoci nad židovskými náboženskými spolky v zásadě v následujících třech momentech:

² AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, s. 19–25.

³ K vývoji spolkového práva viz LABUGGER, Martina. *Die historische Entwicklung des Vereinsrechts in Österreich [Dissertation]*. Graz: 1993. • Komentář a judikaturu k jednotlivým ustanovením spolkového zákona z roku 1867 obsahuje publikace *Zákony o právu spolčovacím a shromažďovacím ze dne 15. listopadu 1867*. Jilemnice: Al. Neubert, 1899.

⁴ RGI. 134/1867, § 3 odst. a).

⁵ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 3179, složka 34517; kart. 2928, složka 42391.

⁶ MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7588, čj. 2990/1870. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4273, čj. 10166/1868. • ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 17052/1891.

1. Předně se jednalo o okamžik vzniku spolku. Jeden z nejdůležitějších rozdílů mezi spolkovým zákonem z roku 1852 a 1867, tedy zda státní úřady existenci spolku schvalují, nebo ji jen berou na vědomí, neměl v případě židovských náboženských spolků prakticky žádný význam, protože státní moc neviděla zejména po roce 1859 důvod, proč by měla vzniku židovských náboženských spolků bránit. Nejdůležitějším nástrojem kontroly se tak stalo až schvalování stanov, při němž Moravské místodržitelství a Slezská zemská vláda dbaly především na to, aby stanovy obsahovaly zákonem stanovené náležitosti, tedy zejména účel spolku, způsob financování, vnitřní organizaci spolku, práva a povinnosti členů, způsob řešení vnitřních sporů nebo ustanovení pro případ zániku spolku.⁷ Nadto si ještě vyžadovaly stanovisko moravského zemského rabína, jenž si všímal především toho, zda některé ustanovení neodporuje náboženským předpisům nebo zda náhodou náboženský spolek nevzniká jako čistě laická korporace bez jakéhokoli vlivu židovské duchovní autority (rabína nebo duchovního správce).⁸
2. Po schválení svých stanov měly židovské náboženské spolky povinnost s předstihem ohlašovat konání valné hromady okresnímu hejtmanství či magistrátu statutárního města, které pak měly právo vyslat na jednání svého zástupce (komisaře).⁹ Z dochovaných pramenů nicméně není zřejmé, v jaké míře úřady tohoto práva využívaly. Zdá se, že komisaři nenavštěvovali valné hromady příliš často, a pokud snad ano, jejich přítomnost neměla prakticky žádný dopad. Spolky musely také hlásit složení zvoleného předsednictva, tato povinnost ovšem v případě náboženských spolků sloužila s největší pravděpodobností jen k tomu, aby úřady věděly, které osoby jsou oprávněny spolek zastupovat.¹⁰
3. Konečně měly úřady možnost do chodu spolku zasáhnout v případě, kdy předsednictvo bránilo svým členům využít mechanismů pro řešení vnitřních sporů, zejména když odmítalo spornou věc předložit valné hromadě nebo svolat smírčí soud. Zejména členové ŽNS Uherské Hradiště si velmi často stěžovali na neregulérní průběh voleb, překračování kompetencí předsednictvem nebo neplatně přijatá usnesení, úřady však k takovým stížnostem přistupovaly velmi opatrně a zásadně odmítaly řešit vnitrospolkové spory v situaci, kdy stěžovatel nevyužil všech opravných mechanismů

⁷ RGrBl. 253/1852, § 9. • RGrBl. 134/1867, § 4.

⁸ Např. MZA, f. B 14, manip. I, kart. 630, čj. 6058/1860 a 11107/1864. • ZAO, f. ZV1S Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 11182/1863.

⁹ RGrBl. 253/1852, § 22. • RGrBl. 134/1867, § 15 a 18.

¹⁰ RGrBl. 134/1867, § 12.

nabízených stanovami, protože v takovém případě by úřední intervence představovala protiústavní zásah do autonomie spolku.¹¹ Také státní soudy mohly do vnitrospolkových rozepří zasáhnout jen tehdy, pokud spolkový smírčí soud (popř. jiný orgán kompetentní k rozhodování sporů) překročil své pravomoci.¹²

Kontrolní role úřadů měla tedy v případě židovských náboženských spolků preventivně-regulativní, nikoli direktivně-intervenční charakter. Stát vyžadoval existenci stanov ne proto, aby měl možnost zasahovat do činnosti spolku, ale aby se činnost spolku řídila jasnými pravidly a aby úřady musely řešit co nejméně vnitrospolkových sporů. Pravidla zakotvená ve stanovách se ne vždy dodržovala úplně přesně, pokud však uvnitř spolku panovaly přátelské mezilidské vztahy, mávli členové rukou třeba i nad neregulérním průběhem voleb předsednictva (typicky se na volební valnou hromadu nedostavil usnášeníschopný počet členů).¹³ Teprve v okamžiku, kdy předsednictvo začalo výrazně překračovat své pravomoci nebo kdy s financemi nakládalo způsobem, jenž se nelíbil významné (byť ne třeba většinové) části členů, využili nespokojení členové spolku existence stanov a obrátili se na úřady. Ačkoli si třeba nemohli vymoci od úřadů rozsouzení sporu, už jen to, že úřad v případě téměř každé stížnosti požadoval od spolkového předsednictva vysvětlení, mělo svůj význam. Už jen vědomí, že by překročení svých pravomocí museli vysvětlovat státním úřadům, mělo jistě na představitele náboženských spolků preventivní účinek. Jinak ale úřady aktivní kontrolu židovských náboženských spolků zpravidla nevykonávaly.

Hledání míry autonomie

Celé období 1848–1890 se vyznačovalo tříbením vztahu Ministerstva kultu a vyučování k náboženským obcím. Nejednalo se jen o otázku reorganizace náboženských obcí (jejich financování, oddělení od politických obcí, vznik nových náboženských obcí apod.), ale také o problematiku autonomie náboženských obcí ve vnitřních záležitostech. Teoreticky se s transformací židovského náboženského spolku na náboženskou obec ve vztahu ke státu mnoho neměnilo. Autonomie přeměněné instituce se teď jen místo na ústavně garantovaném spolčovacím právu zakládala na ústavou zaručeném právu svobodného vyznání,¹⁴ nejvyšší úřední instancí se místo Ministerstva vnitra stalo Ministerstvo kultu a vyučování a pravomoci státních úřadů se v zásadě rovněž nezměnily, protože stejně jako v případě náboženských

¹¹ Podrobněji ke sporům v Uherském Hradišti Baránek, *Schwieriges Miteinander*, s. 55–73.

¹² RADLER, R. *Wie gründe und führe ich einen Verein*. Wien: Deutscher Verlag für Jugend und Volk, 1930. S. 34–35. • *Zákony o právu...*, komentář k § 4 písm. g).

¹³ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 630, fol. 669–699.

¹⁴ RGBl. 142/1867, Art. 12 a 15.

spolků mohly úřady ovlivnit zejména podobu stanov, poté jim však teoreticky připadala jen kontrolní funkce.¹⁵

Jenže v praxi státní úřady nejen kontrolovaly náboženské obce oproti náboženským spolkům v podstatně větší šíři, ale také přímo zasahovaly do jejich vnitřních záležitostí. Především stát náboženským obcím na Moravě a ve Slezsku již zmíněnou „provizorní“ vyhláškou z 13. září 1850 určoval pravidla, jak mají vybírat náboženskou daň.¹⁶ „Provizorní“ vyhláška zůstala platná i po roce 1867, přestože se evidentně dostala do rozporu s 15. článkem ústavy, jenž náboženským obcím garantoval samostatnou správu vnitřních záležitostí, mezi něž způsob financování jistě patřil. Neuznání derogační platnosti ústavy pro tuto vyhlášku umožňovalo několik faktorů jako třeba neexistence ústavního soudu, především však shoda ministerstva s náboženskými obcemi, že určený systém výběru náboženské daně je funkční a spravedlivý a jako takový představuje jedinou zárukou uspokojování náboženských potřeb židů. Rozpor vyhlášky s ústavou vlastně ani jedna ze stran z čistě pragmatických důvodů vůbec neřešila. Stejně tak se náboženské obce nebránily, když si státní úřady osobovaly pravomoc schvalovat jejich stanovy, aniž by je k tomu opravňoval nějaký zákon. Jedině ŽNO Jihlava dlouhou dobu neměla státem schválené stanovy, respektive od svého zřízení roku 1862 se řídila původními stanovami jihlavského náboženského spolku a novelizovanou „provizorní“ vyhláškou z roku 1850. Teprve až poté, co si roku 1875 na dvě desítky židů stěžovalo, že ŽNO Jihlava od nich prý protiprávně vyžaduje platbu náboženské daně, Moravské místodržitelství nařídilo ŽNO Jihlava přijmout řádné stanovy. K jejich schválení nakonec došlo až roku 1878.¹⁷

Otázka ústavnosti státních nároků na náboženské obce ovšem měla principiální charakter, takže náboženské obce ji musely často řešit, jen v jiné podobě. S představami zejména menších či chudších obcí se nemusel shodovat především právně nijak nepodložený požadavek, aby každá náboženská obec zaměstnávala vlastního rabína. ŽNO Znojmo se kvůli tomu dokonce bránila až u Správního soudu, jenž roku 1885 konstatoval, že nutit náboženské obce k zaměstnání rabína je protiústavním zásahem do vnitřních záležitostí.¹⁸

Na druhou stranu Správní soud posvětil požadavek Ministerstva kultu a vyučování z roku 1877, aby členové předsednictva židovské náboženské obce měli analogicky k zákonu

¹⁵ Např. stanovy ŽNS Moravská Ostrava z ledna 1875, § 22.

¹⁶ Viz str. 185.

¹⁷ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 630, čj. 10976/1875 a 9421/1878.

¹⁸ *Erkenntnisse des Verwaltungsgerichtshofes...*, s. 95–97. • BARÁNEK, Daniel. Instituce rabinátu v emancipačních židovských komunitách na Moravě a ve Slezsku v letech 1860–1918. *Český časopis historický*, 2015, roč. 113, čís. 3, s. 789–791.

o uznání náboženských společností rakouské státní občanství.¹⁹ Roku 1882 byl totiž do předsednictva ŽNO Moravská Ostrava zvolen v rozporu s uvedeným požadavkem cizí státní příslušník a případ se dostal až ke Správnímu soudu, jenž následujícího roku vydal nálezy, že 3. článek ústavy připouštějící k výkonu veřejných úřadů jen rakouské státní občany se vztahuje na všechny veřejné – nikoli jen státní – úřady, a tedy i na předsednictvo náboženské obce jakožto na orgán spravující veřejnou náboženskou korporaci.²⁰ To znamenalo oproti židovským náboženským spolkům velký rozdíl, protože od členů jejich předsednictev rakouské občanství nikdo nepožadoval.

Velkou část protiústavních zásahů do autonomie náboženských obcí přitom ministerstvo evidentně činilo v dobré vůli zajistit co nejlépe náboženské potřeby židovských věřících. To Správní soud nijak nepopíral, rozhodně se však postavil proti názoru, že účel světi prostředky a že ministerstvo může v židovských záležitostech rozhodovat zcela libovolně jen na základě svého uvážení, respektive pochybných právních analogií. Jako řešení několikrát doporučil vytvoření zákona o židovské náboženské společnosti po vzoru zákonů pro katolickou a evangelickou církev.²¹ Zatímco hranice autonomie křesťanských církví byla totiž těmito zákony jasně vymezena, v případě židovské náboženské společnosti ji státní úřady neustále hledaly, což lze interpretovat i tak, že úřady ať vědomě, či nevědomě bez přestání zkoušely, jaký zásah do vnitřních záležitostí si náboženské obce ještě nechají líbit a proti kterému už se rázně ohradí.

Limitovaná autonomie

Zákon o židovské náboženské společnosti z roku 1890 neupravoval pouze pravidla vzniku a teritoria náboženských obcí, ale měl také obrovský význam pro jejich vnitřní fungování, byť podle názvu měl regulovat pouze „vnějších právní vztahy“. Do značné míry totiž omezoval autonomii náboženských obcí ve vztahu ke státu, respektive legalizoval zásahy, které státní úřady vůči nim prováděly i dříve, ovšem na základě zpochybnitelného právního titulu. Zákon nyní jasně legitimoval státní úřady schvalovat samotnou existenci náboženské obce (§ 7) a její stanovy (§ 29), znát složení předsednictva (§ 9) nebo intervenovat v přípa-

¹⁹ RGBl. 68/1874, § 9. • ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 7, čj. 4524/1877. • MZA, f. B 15, manip. mladší, kart. 1057, čj. 20716/1877.

²⁰ *Erkenntnisse des Verwaltungsgerichtshofes*. Wien: Verlag der Manz'schen k. k. Hofverlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1883. *Erkenntnis Nr. 1746, vom 27. April 1883 Z. 775*. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 55–56.

²¹ Např. *Erkenntnisse des Verwaltungsgerichtshofes*. Wien: Verlag der Manz'schen k. k. Hofverlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1885. S. 95–97. *Erkenntnis Nr. 2406, vom 13. Februar 1885, Z. 80*. • RGBl. 41/1861, 42/1861, 15/1866 a 50/1874.

dech, kdy vedení náboženské obce upíralo svým členům využití opravných prostředků určených stanovami. Státní úřady dále mohly zamezit jmenování určité osoby do funkce rabína (§ 12), zakročit v případě jakéhokoli porušení stanov (tedy ne pouze v případě bránění opravným prostředkům, § 21), a to nejen nařízením zjednání nápravy, ale také zrušením rozhodnutí odporujícího zákonu nebo stanovám, uložením pokuty, nebo dokonce rozpuštěním zastupitelských orgánů náboženské obce (§ 30).

Roku 1908 Max Hussarek, profesor církevního práva a tehdejší sekční šéf Ministerstva kultu a vyučování,²² ve své publikaci *Grundniss des Staatskirchenrechts* vliv státu na náboženské obce bagatelizoval, neboť se prý omezuje jen na dodržování zákona a stanov.²³ Jenže jak upozorňuje právní historik Jens Budischowsky, právě onen zákon o židovské náboženské společnosti obsahoval řadu ustanovení, jež ústavně zaručenou autonomii židovské náboženské společnosti limitovala a která přitom nebyla možná jednoduše odůvodnit nadřazeností jiného ústavního článku, veřejným zájmem nebo ochranou práv slabšího (členů) před silnějším (náboženskou obcí).²⁴ Ústava totiž v článku 15 zaručovala každé státem uznané náboženské společnosti autonomní správu vnitřních záležitostí, totiž však spočívala v tom, že se nikde nedefinovalo, co mezi takové záležitosti patří. Vzhledem k decentralizovanému charakteru židovské náboženské společnosti patřil mezi vnější záležitosti jistě samotný vznik a teritorium každé jednotlivé náboženské obce. Stanovy náboženských obcí sice regulovaly vnitřní záležitosti, ale pokud židovské náboženské obce chtěly mít právo vybírat od svých členů náboženskou daň ve výši až několika set zlatých i za pomoci státu, musel mít stát jistotu, že náboženská obec dodržuje určitá pravidla vnitřního fungování. Stát si tedy vyhrazoval právo schvalovat stanovy a vynucovat jejich dodržování, aby se exekucí náboženské daně nepodílel na nějakém bezpráví. Podobně jako stanovy měla i instituce rabinátu vnější i vnitřní rozměr: duchovní autorita rabína jistě představovala vnitřní záležitost, ovšem výkon „rabínských funkcí“ (tj. sezdávání a rozvádění manželství) již záležitost vnější. Stát pak pochopitelně chtěl kontrolovat, zda vybraný rabín splňuje všechny předepsané podmínky k výkonu veřejného úřadu, aby nepanovalo nejmenších pochyb o platnosti jím provedených sňatků.²⁵

Některé zásahy do vnitřních záležitostí byly problematické spíše z hlediska právní teorie, protože praxi ovlivňovaly jen málo. Zákon například stanovoval, že náboženská obec má

²² *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*. Svazek 3. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1961. S. 16–17.

²³ HUSSAREK, Max von. *Grundniss des Staatskirchenrechts*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1908. S. 52–54.

²⁴ BUDISCHOWSKY, Jens. *Die staatskirchenrechtliche Stellung der österreichischen Israeliten*. Wien: Manz, 1995. S. 56–66.

²⁵ Kvalifikaci rabínů předepisovaly zejména LGBl. Mähren 47/1891, LGBl. Mähren 6/1893 a LGBl. Schlesien 6/1893. • Baránek, *Instituce rabinátu...*, s. 791–793.

mít orgán, jenž ji zastupuje před státem, což byl jistě ústavně konformní požadavek, ovšem ustanovení, jak má tento orgán vypadat a že se má ustanovovat volbou (§ 9), již představoval neodůvodněný zásah do vnitřních záležitostí,²⁶ jenž ovšem v praktické rovině nic neměnil, jelikož vedení židovských obcí beztak tradičně vycházelo z voleb. Jiná situace by ovšem nastala, pokud by prošla verze zákona schválená panskou sněmovnou, jež chtěla náboženským obcím vnutit, aby volební právo měli pouze plátcí náboženské daně. Tak velký zásah do vnitřní autonomie ovšem přes poslaneckou sněmovnu neprošel.²⁷

V praxi se jako problematická ukázala především podmínka rakouského státního občanství, které zákon vyžadoval nejen jako v předcházejícím období po členech předsednictva náboženské obce (§ 9), ale nově i po náboženských zřízencích, tj. po zaměstnancích náboženské obce vykonávajících funkce náboženského rázu (§ 10). Podmínka státního občanství u představitelů náboženské obce by nemusela být problematická, pokud by ji státní úřady vykládaly v souladu s výše zmíněným nálezem Správního soudu z roku 1883. Ten tuto podmínku vztahoval jen na předsednictvo náboženské obce jakožto správního („exekutivního“) orgánu, ale státní úřady ji rozšířily i na členy orgánu zastupitelského (usnášejícího se, „legislativního“),²⁸ což zejména v období po roce 1918 vedlo k částečnému zneplatnění některých voleb do náboženské obce.²⁹ Státní úřady mohly § 9 vykládat tak extenzivně i díky tomu, že toto ustanovení užívalo termíny „předsednictvo“, „výbor“ nebo „zastupitelstvo“ velmi volně a nejasně.

Mnohem rozsáhlejší problémy nicméně způsoboval požadavek státního občanství v případě zaměstnanců náboženské obce. Tato podmínka se dala odůvodnit snadno u předsednictva, při použití extenzivní interpretace zákona také u zastupitelstva, ovšem proč musel mít rakouské státní občanství i kantor, který se s nadsázkou „jen“ modlil v synagoze, nebo zřízenec starající se o pořádek v synagoze? Proč nemohly náboženské obce samy zvážit, zda podmínku státního občanství u svých zaměstnanců do svých stanov začlení, či nikoli? Před rokem 1918 požadavek státního občanství představoval pouze určitý limitující faktor, po vzniku Československa se z něj však stal zásadní problém, protože řada kvalifikovaných kandidátů z Rakouska nebo Haliče nezískala československé občanství, takže náboženské obce mohly své zaměstnance vybírat z velmi zúženého okruhu kandidátů (ortodoxní kandidáti ze Slovenska nebo Podkarpatské Rusi zpravidla nepřipadali pro reformní moravské a slezské

²⁶ Srov. Budischowsky, *Die staatskirchenrechtliche Stellung...*, s. 67–70.

²⁷ *Stenographische Protokolle ... der Abgeordneten ... X/XI*, s. 13431–13432. • Viz str. 101

²⁸ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4273, čj. 12100/1899. • AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. II, kart. 58, čj. 2750/1936.

²⁹ Viz str. 270.

komunity v úvahu), což samozřejmě mělo obrovský dopad na kvalitu zaměstnanců. Požadavek státního občanství tedy rozhodně nesloužil ku prospěchu židovským náboženským obcím, ale spíše československému státu jako vhodný instrument k prosazování ideje národního státu i uvnitř náboženských obcí.³⁰

Nerovná autonomie

Vydání zákona o židovské náboženské společnosti bylo vnímáno jako důležitý krok ke zrovnoprávnění židovské náboženské společnosti s křesťanskými církvemi uznanými státem, protože rozhodování státních úřadů v židovských záležitostech se již neodvíjelo výhradně od jejich právních názorů a interpretací, případně korigovaných Správním soudem, neboť zákon úřadům vymezil vcelku jasné mantinely. Na druhou stranu srovnání míry autonomie židovské náboženské společnosti s autonomií křesťanských církví ukazuje, že o úplnou emancipaci se rozhodně nejednalo.

U nových náboženských společností, které si teprve zažádaly o státní uznání, si stát stejně jako u židovské náboženské společnosti vyhrazoval právo schvalovat vznik a úpravu obvodů náboženských obcí (§ 4 zákona č. 68/1874 ř. z.), náboženská obec musela prokázat životaschopnost (§ 5), mít státem schválené stanovy (§ 6) a být spravována volenými orgány (§ 6), na všechny osoby daného vyznání se vztahovalo povinné členství v náboženské obci podle teritoriálního principu (§ 8), členové předsednictva i duchovní správce měli být rakouskými státními občany (§ 9–10), státní úřady mohly zrušit ustanovení duchovního správce (§ 11), měly náboženské obci asistovat při vymáhání náboženské daně (§ 14) a kontrolovat, zda vedení obce nepřekračuje zákon či stanovy (§ 15). Základní principy zákona o uznání náboženské společnosti a o židovské náboženské společnosti se tedy shodovaly, jedinou významnou odlišností bylo, že zákon o uznání nevyžadoval od náboženských zřízenců („služebníků“) rakouské státní občanství (§ 12), dovoloval zřizovat svazy náboženských obcí (§ 13) a mezi sankcemi za porušování zákona či stanov uvádí pouze peněžitou pokutu a „jiné prostředky donucovací dle zákona dovolených“ (§ 15), neobsahuje však nic o tom, že by státní úřady mohly přímo rušit protizákonná usnesení a rozhodnutí, nebo dokonce rozpouštět zastupitelské orgány náboženské obce.

Protestantský patent (zákon č. 41/1861 ř. z.) stanovoval, jaké orgány mají evangelické církve mít a že mají být hierarchicky uspořádané a volené (§ 3–6), že státní úřady mají evangelickým obcím pomáhat s vymáháním příspěvků (§ 10) a vykonávat nad nimi blíže

---

³⁰ Viz str. 269.

nespecifikovaný dozor (§ 16). Na rozdíl od zákona o uznání nových náboženských společností neobsahoval patent vůbec žádnou zmínku o státním občanství. Ani státem potvrzené „Zřízení evangelické církve augšpurského a helvetského vyznání“ (zákon č. 4/1892 ř. z.), jež přijaly evangelické synody v letech 1889 a 1890 a jež lze způsobem vzniku i schválení přirovnat ke vzorovým stanovám židovských náboženských obcí, nekladlo podmínku rakouského státního občanství ani členům zastupitelstva, ani presbyterstva (tj. předsednictva, § 23–24). Rakouské státní občanství musel mít v okamžiku svého ustanovení pouze farář (§ 45). Zakládání nových evangelických obcí (sborů) neschvalovaly přímo státní úřady, nýbrž C. k. evangelická vrchní rada církevní složená z evangelíků jmenovaných císařem (§ 8 patentu), která se měla jen dohodnout s příslušným zemským úřadem (§ 15 zřízení). „Zřízení“ konečně obsahovalo také princip povinného členství pro všechny věřící bydlící v obvodu náboženské obce (sboru) příslušné konfese (§ 21).

Zákon o vnějších právních vztazích katolické církve (č. 50/1874 ř. z.) implicitně počítal s tradičním hierarchickým uspořádáním (§ 3). Faráře jmenoval biskup, státní úřady však mohly proti jmenování vznést námitku, a tak ustanovení faráře zamezit (§ 6); všichni duchovní museli mít rakouské státní občanství (§ 2). Zřízení nové farnosti musel schválit státní úřad (§ 20) a členství ve farnosti pak bylo povinné pro všechny katolické věřící (§ 35). Farnosti neměly svůj vlastní volený orgán, ale podle prováděcího ministerského nařízení č. 5/1878 ř. z. spadala správa zejména finančních záležitostí (stanovení a vybírání náboženských příspěvků) do kompetence zastupitelstva místní politické obce. Náboženské příspěvky se měly případně vybírat pomocí politické exekuce (§ 23). Konečně státní správa mohla rušit církevní nařízení odporující veřejnému zájmu (§ 17) a ukládat pokuty (§ 60).

Z uvedeného (viz také přehledová tabulka č. 11) vyplývá, že stát do autonomie židovské náboženské společnosti zasahoval mnohem více nejen než do autonomie křesťanských církví, ale dokonce i než do autonomie potenciálních nových náboženských společností. Podstata diskriminace spočívala především v tom, že stát mnohé záležitosti, jež u ostatních náboženských společností uznal za vnitřní záležitost, v případě té židovské považoval za záležitost vnější, do níž může zasahovat. Pokud z různých důvodů nemohly na základě zákona o židovské náboženské společnosti vzniknout svazy náboženských obcí nebo nějaká vyšší židovská autorita, je pochopitelné, proč mělo do výhradní kompetence státu patřit zřizování jednotlivých náboženských obcí nebo schvalování ustanovení rabína. Nicméně požadavek rakouského státního občanství od členů předsednictva byl velmi problematický; dal se sice odvodit od třetího článku ústavy, proč však stát neučinil stejnou dedukci

v případě evangelických církví? Naprosto jednoznačně protiústavní a diskriminační charakter měl požadavek státního občanství od náboženských zřízenců, neboť toto omezení autonomie se nedalo odůvodnit ani ústavou, ani analogií k ostatním náboženským společnostem.

Nakonec je však třeba konstatovat, že státní úřady přes velkou míru jim svěřených kompetencí jich využívaly – alespoň před rokem 1918 – v mnohem menší rozsahu, než mohly. Do určité míry se snad jednalo o respekt vůči ústavnímu principu autonomie, ale pak určitě také o snahu státních úřadů nezatěžovat se zbytečně každým menším porušením stanov náboženské obce. Ostatně roku 1897 Správní soud konstatoval, že státní úřady mají sice zkoumat, zda orgány židovské náboženské obce nepřekračují své kompetence a zda nejsou porušovány stanovy nebo zákon, ovšem mají tak činit ve smyslu dozorčího práva, nikoli povinnosti. Povinnost úřadů zkoumat dodržování vnitřních norem podle Správního soudu vzniká, až když náboženská obec požádá o politickou exekuci náboženské daně.³¹ V praxi tedy státní úřady do roku 1918 vykonávaly ze své iniciativy dozor jen tím způsobem, že vyžadovaly zasílání každoročních výkazů o stavu jednotlivých náboženských obcí (obsahovaly údaje o počtu věřících a poplatníků, datum schválení stanov a posledních voleb zastupitelského orgánu, jméno předsedy, rabína a matrikáře, počet náboženských institucí jako židovských chudobinců nebo škol, základní údaje o financích) a kontrolovaly, zda v některé náboženské obci není v rozporu se zákonem dlouhodobě neobsazené místo rabína a zda má nově ustanovovaný rabín rakouské státní občanství a teologickou způsobilost. Teprve na základě podnětu náboženské obce nebo nějakého jejího člena úřady exekučně vymáhaly náboženskou daň, přezkoumávaly regulérnost voleb do orgánů náboženské obce a oprávněnost požadavku k politické exekuci náboženské daně nebo zkoumaly státní příslušnost náboženských zřízenců a členů orgánů náboženských obcí.

Před rokem 1918 státní úřady na Moravě a ve Slezsku jen výjimečně prováděly systematické kontroly, zda náboženské obce dodržují nejproblematictější požadavky zákona o židovské náboženské společnosti (zejména předpisy o státním občanství představitelů a zaměstnanců), a spíše se jen případ od případu zabývaly stížnostmi na taková porušení stanov nebo zákona, která měla vážný charakter, tj. které se týkaly legitimacy orgánů náboženské obce nebo provedení politické exekuce náboženské daně. Sankcemi úřady spíše jen hrozily, než aby je opravdu uplatňovaly.

---

³¹ *Erkenntnisse des Verwaltungsgerichtshofes*. Wien: Verlag der Manz'schen k. k. Hofverlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1897. *Erkenntniss Nr. 10661, vom 29. April 1897 Z. 2449.*

Negarantovaná, ale rovná autonomie

Československá ústava zaručovala v zásadě stejná individuální náboženská práva jako prosincová ústava: garantovala svobodu vyznání a každého chránila před nucenou účastí na nějakém náboženském úkonu, pokud se nejednalo o výkon otcovských či poručenských práv (§ 121–123 ústavní listiny č. 121/1920 Sb. a n. ≈ čl. 14 zákona č. 142/1867 ř. z.).

V otázce kolektivních náboženských práv nová ústava především stanovila, že „všecka náboženská vyznání jsou si před zákonem rovna“ (§ 124), což oproti předchozímu období představovalo velmi výraznou změnu. Židovské náboženské obce v tomto ustanovení získaly zásadní argument ve své snaze o založení svazů náboženských obcí. Zatímco dříve mohly na nespravedlivou nerovnost pouze upozorňovat a pokoušet se vymoci si povolení k ustavení svazů pomocí právních konstrukcí a analogií, nyní si mohly založení svazů s odkazem na ústavu v podstatě nárokovat.³² Zrovnoprávnění se projevilo také v otázce financování. Stát doposud v českých zemích přispíval finančně na platy duchovních pouze katolické a pravoslavné církvi.³³ Kongruový zákon z roku 1926 sice rozlišoval mezi těmito kongruálními a ostatními dotačními církvemi, mezi něž patřila i židovská náboženská společnost, v praxi však byl podle názoru historika církevního práva Jiřího Rajmunda Tretery příspěvek na duchovního kongruální a dotační církve v podstatě stejně vysoký, takže rozlišení na kongruální a dotační církve nemělo diskriminační charakter.³⁴ Teprve československá ústava a navazující zákony tedy přinesly židovské náboženské společnosti přinejmenším v právně-teoretické rovině rovnoprávnost.

Druhá zásadní změna kolektivních náboženských práv spočívala v odstranění garance autonomie církví a náboženských společností ve správě vnitřních záležitostí. Původní návrh ústavy přitom tuto garanci obsahoval: „Právo, spravovati své vnitřní záležitosti a své jmění, odvozují náboženské společnosti toliko z propůjčení státního. Zákon upraví jim výkon tohoto práva obdobným způsobem, jako jiným sdružením.“ (§ 123 návrhu ústavy ≈ čl. 15 zákona č. 142/1867 ř. z.).³⁵ Národní shromáždění ovšem při schvalování ústavy toto ustanovení odstranilo spolu s ustanovením o odluce církve od státu (§ 121 návrhu ústavy).³⁶

³² NA, f. MŠ, inv. 2084, kart. 3918, složka Morava, čj. 7449/1922.

³³ RGBl. 47/1885 a RGBl. 177/1898.

³⁴ Zákon č. 122/1926 Sb. • TRETERA, Jiří Rajmund. *Stát a církve v České republice*. Kostelní vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. S. 38–39.

³⁵ Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. *Digitální knihovna PSP ČR: Národní shromáždění československé 1918–1920, tisk 2421*. [cit. 2018-04-16]. Dostupné online: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2421_01.htm.

³⁶ Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. *Digitální knihovna PSP ČR: Národní shromáždění československé 1918–1920, stenoprotokoly ze 126. schůze (19. února 1920)*. [cit. 2018-04-16]. Dostupné online: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/126schuz/s126031.htm>. • BUŠEK, Vratislav. *Českoslo-*

Odmítnutí odluky církve od státu ve skutečnosti neznamenalo jen zachování sepětí kongruových církví se státem, ale také nového „sloučení“ všech ostatních uznaných a nyní zrovnoprávněných církví a náboženských společností se státem.³⁷ Pokud se – byť jen finanční – záležitosti všech církví staly nově záležitostmi státu, pak stát vcelku logicky odmítl církvím garantovat autonomii. Židovská náboženská společnost tak na jednu stranu po vzniku Československa dosáhla rovnoprávnosti, což mělo velký symbolický i praktický význam, na druhou stranu židovské náboženské obce ztratily možnost dovolávat se ústavně garantované autonomie například při projednávání zákona č. 9/1937 Sb., *jímž se doplňuje organizace náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské*. Zatímco při schvalování zákona č. 57/1890 ř. z., *o židovské náboženské společnosti*, se muselo dbát na ústavní konformitu, a to právě zejména s článkem garantující církvím autonomii, při schvalování zákona z roku 1937 debata o souladu s ústavou z podstaty věci vlastně ani nemohla být nastolena.

Absence záruky autonomie nepředstavovala pouhý právně-teoretický problém. Československé správní úřady totiž oproti rakouským zasahovaly do vnitřních záležitostí židovských náboženských obcí mnohem aktivněji, intenzivněji a systematictěji. Jak již bylo zmíněno, dříve úřady kontrolovaly státní občanství zaměstnanců náboženských obcí v podstatě jen na základě podnětu a jen v dotčené náboženské obci. Ještě roku 1929 správní úřady výjimečně umožňovaly zaměstnávat cizince, pokud dotčené židovské náboženské obce prokázaly, že se do výběrového řízení na danou pozici nepřihlásil žádný kvalifikovaný československý občan,³⁸ anebo že daná pozice nemá vlastně náboženský, ale například jen administrativní (kancelářský) charakter.³⁹ Nejpozději od roku 1934 však Zemský úřad v Brně požadoval od náboženských obcí každoroční zasílání seznamů zaměstnanců a bezpodmínečně trval na propuštění všech cizinců bez ohledu na charakter jejich činnosti.⁴⁰

Důvod k ingerenci do vnitřních záležitostí dával také jazykový zákon z roku 1920, podle něhož musely všechny veřejné korporace přijímat a vyřizovat podání učiněná ve státním (tj. „československém“) jazyce a dále musely umožnit užívání tohoto jazyka při poradách a jednáních.⁴¹ Vzhledem tomu, že židovské náboženské obce vykonávaly veřejnou moc (zejména v oblasti vybírání náboženské daně a manželského práva), musely se jazykovým zákonem řídit. S odvoláním na tento zákon pak úřady od náboženských obcí vyžadovaly, aby

---

venské církevní zákony. Svazek I. Praha: Československý kompas, 1931. S. 43.

³⁷ WIERER, Rudolf. *Uznání a právní postavení náboženských společností podle zákona z 20. května 1874*, č. 68 ř. z.. Praha, Brno: Orbis, 2013. S. 92.

³⁸ MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7585, čj. 63546/1929 a 11065/1928.

³⁹ Ibid., kart. 7585, čj. 18358/1929.

⁴⁰ Ibid., kart. 7589, čj. 14776/1934.

⁴¹ Zákon č. 122/1920 Sb. z. a n., § 3.

s nimi komunikovaly v českém jazyce a používaly české, respektive česko-německé matriční formuláře.⁴² Jazykovým zákonem argumentovali také stoupenci českožidovského hnutí, když po svých náboženských obcích požadovali, aby užívaly češtinu při úřadování i bohoslužebných úkonech.⁴³ Požadavky, aby se čeština zavedla jako jednacím řeč zastupitelstva, aby se v tomto jazyce uveřejňovaly také vyhlášky náboženské obce, aby češtinu ovládal také rabín nebo aby se písemnosti vyřizovaly v jazyce podání, bylo skutečně možné od jazykového zákona odvodit, takže pokud si Češi-židé stěžovali na nedostatečné zavádění češtiny, dozorčí státní úřady nařizovaly urychlené zjednání nápravy.⁴⁴ S nárokem zavést češtinu při bohoslužbách však Češi-židé přece jen u státních úřadů uspět nemohli, neboť tak dalece jazykový zákon nesahal.

Židovské náboženské obce se proti intenzivnějším a systematictějšími kontrolám již nemohly bránit s argumentem, že aplikace některých ustanovení zákona o židovské náboženské společnosti nebo jazykového zákona je v rozporu s ústavním principem náboženské autonomie, jelikož tu již ústavu negarantovala. Rovněž tvrzení ŽNO Frýdek-Místek z roku 1928, že požadavky na státní občanství zaměstnanců se neslučují „s dnešním moderním a demokratickým duchem našeho státu“,⁴⁵ nemohlo obstát, protože úřady se musely řídit platnou legislativou, v níž se „moderní duch“ (zejména v podobě odluky církve od státu) nedokázal plně prosadit.

Zrádné intervence

Od poloviny 30. let navíc státní úřady začaly do vnitřních záležitostí náboženských obcí zasahovat dosud nevídaným způsobem: rozpouštět zastupitelské orgány židovských náboženských obcí a jmenovat vládní komisaře. Už samotné rozpuštění zastupitelstva představovalo poměrně extrémní zásah, čehož si rakouské úřady byly dobře vědomy. Na Moravě a ve Slezsku tuto pravomoc, plynoucí z § 30 zákona o židovské náboženské společnosti, nikdy neuplatnily a v případě porušování zákona nebo stanov používaly jen mírnějších prostředků, zejména suspenze jednotlivých zastupitelů, jejichž volba neproběhla regulérně nebo kteří nesplňovali zákonem stanovené podmínky pro zvolení. Československé úřady však ztratily zábranu v podobě garantované náboženské autonomie a začaly rozpouštět celé zastupitelské sbory.

⁴² MZA, f. B 40, manip. I, inv. 821, kart. 2943, čj. 14008/1925.

⁴³ *Duch Času*, 14. června 1933, s. 4.

⁴⁴ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4284, čj. 107228/1927. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4278, fol. 59–67, 95 a 76793/1937. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 207–208.

⁴⁵ MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7586, čj. IV-1736/2/1928.

Zákon o židovské náboženské společnosti v § 32 stanovil, že po sesazení zastupitelstva má státní úřad učinit „vhodná opatření“, která prozatím zajistí správu běžných záležitostí náboženské obce až do nových voleb. V takovém případě se pak pomocí právní analogie uplatnila stejná pravidla, jaká platila jako pro politické obce, kde po rozpuštění obecního zastupitelstva okresní úřad zpravidla jmenoval vládního komisaře, aby okresní úřad nespravoval obecní záležitosti přímo a mohl si tak uchovat status odvolacího a dozorcího orgánu.⁴⁶

Rozpuštění zastupitelstva i jmenování vládního komisaře tedy představovaly krajní, ale legitimní prostředky, jejich užití bylo – pomineme-li otázku náboženské autonomie – problematické z jiných než právních důvodů. Hlavním motivem k rozpuštění zastupitelstva židovské náboženské obce totiž zpravidla nebylo ani tak porušování zákona a stanov zastupitelskými orgány, jako spíše vášnivé spory mezi různými skupinami uvnitř židovské komunity, které například v Novém Bohumíně eskalovaly tak, že došlo k rušení náboženských obřadů, podávání trestních oznámení a soudním řízením.⁴⁷ Problematičnost pravomoci jmenovat vládního komisaře pak spočívala zejména v tom, že když opoziční skupiny viděly, že státní úřady jsou ochotny této pravomoci využít, přestaly se snažit o dosažení kompromisu nebo počkat na nové volby vedení náboženské obce a začaly své představy prosazovat silou. Jakmile státní úřady (okresní úřad na základě instrukcí Zemského úřadu v Brně) rozpustily zastupitelstvo v jedné náboženské obci, začaly opoziční skupiny v dalších náboženských obcích od úřadů žádat rovnou použití tohoto prostředku. A tak roku 1934 příslušný okresní úřad jmenoval vládního komisaře v ŽNO Fryštát, roku 1937 v ŽNO Nový Bohumín a na počátku 1937 totéž žádali Češi-židé v ŽNO Moravská Ostrava (tuto žádost však úřady nestihly rozhodnout před nacistickou okupací, a tak byla nakonec odložena).⁴⁸

Absence ústavního principu náboženské autonomie a užívání krajních prostředků v podobě rozpuštění zastupitelstva a jmenování komisaře tak mělo nepříjemné důsledky pro židovské náboženské obce i státní úřady. Možnost zatáhnout úřady do svých sporů členy náboženských obcí demotivovala, aby hledali kompromisy a vyřešili si spory mezi sebou sami. Razantní zásah úřadu pak těžko mohl napravit vyostřené mezilidské vztahy.

---

⁴⁶ Srov. obecní zřízení pro Moravu a Slezsko. LGBL. Mähren 4/1864, § 107, odst. 3. • LGBL. Schlesien 17/1863, § 96.

⁴⁷ Viz str. 271.

⁴⁸ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4278, čj. 50370/1936 a 8718/1937; kart. 4286, čj. 25420/1934 a 33311/1934. • SOKA Karviná, f. OÚ Fryštát, inv. 1350, kart. 510, čj. 249/49/1937. • AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. III, inv. 20, kart. 9, čj. 7564/1938. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 203–210.

Podle Gustava Fleischmanna, tajemníka Nejvyšší rady svazů židovských náboženských obcí, mělo vydání „doplňujícího zákona“ (č. 9/1937 Sb. z. a n.) a sepsání návazné „ústavy židovské náboženské společnosti“ svědčit o uznání autonomie židovské náboženské společnosti ve vnitřních záležitostech.⁴⁹ S takovým tvrzením však nelze souhlasit. Zákon totiž státním úřadům jen ukládal povinnost vyžádat si stanovisko Nejvyšší rady svazů židovských náboženských obcí, respektive příslušného zemského svazu náboženských obcí, pokud rozhodovaly o zřízení, či zrušení náboženské obce, změně obvodu či stanov náboženské obce nebo o schvalování společného rabína pro několik náboženských obcí (§ 1). Zákon zároveň výslovně uváděl, že na dosavadních (tj. rozhodovacích a dozorcích) kompetencích státních úřadů se nic nemění (§ 8). Tím spíše se zákonem z roku 1937, natož „ústavou židovské náboženské společnosti“ mohlo něco změnit skutečnosti, že v československé ústavě i nadále chyběla garance autonomie židovské náboženské společnosti ve vnitřních záležitostech. „Doplňující zákon“ tedy ve skutečnosti neupravoval autonomii židovské náboženské společnosti, jak tvrdí Fleischmann, nýbrž její vnitřní uspořádání a vztah jednotlivých židovských náboženských obcí vůči sobě navzájem a vůči svazům náboženských obcí. Státní moc tedy novou legislativní úpravou nejenže nijak neuznala vnitřní autonomii židovské náboženské společnosti, ale navíc do ní ještě významně zasáhla a ještě na svazy náboženských obcí přenesla část administrativní zátěže.

Zrušení autonomie

Jestliže československé úřady do autonomie židovské náboženské společnosti zasahovaly, pak německé okupační úřady ji vůbec nerespektovaly. Výnosem Vůdce a říšského kancléře z 16. března 1939 č. 75/1939 Sb., o *Protektorátu Čechy a Morava*, si Německá říše vyhradila právo vetovat normy vydávané protektorátní vládou (čl. 5) a vydávat své vlastní (čl. 11). Při mnohých zásazích do záležitostí židovských náboženských obcí se ovšem okupační úřady ani nesnažily vytvářet zdání legality. Například když v létě 1939 emigrovali představitelé ŽNO Moravská Ostrava, Gestapo jmenovalo do jejího čela vládního komisaře, ačkoli tato pravomoc ze zákona ještě pořád náležela okresnímu úřadu. Jakoukoli zákonnou oporu postrádal také příkaz Gestapa, aby moravskoostravská náboženská obec provedla registraci všech židů pobývajících v jejím obvodu a aby připravila a financovala transporty do Niska.⁵⁰

⁴⁹ Fleischmann, *The Religious Congregation...*, s. 321.

⁵⁰ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4283, čj. 27207/1940. • Borák, *První deportace...*, s. 59–61. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 224–225.

Pokud lze v případě Protektorátu vůbec uvažovat o legalitě,⁵¹ pak zásahy okupačních úřadů, zejména Ústředny pro židovské vystěhovalce, legalizovalo nařízení říšského protektora z 5. března 1940, *o péči o Židy a židovské organizace*.⁵² Právě po vydání tohoto nařízení učinil tajemník Nejvyšší rady svazů židovských náboženských obcí 2. dubna 1940 protokolární prohlášení, že tato instituce ukončuje svou činnost.⁵³ Patrně ve stejné době přestal existovat i moravský svaz židovských náboženských obcí.⁵⁴ V nařízení říšského protektora se s autonomií židovské náboženské společnosti a jednotlivých náboženských obcí nepočítalo, jednotlivé náboženské obce byly prostě „*povinny uposlechnouti pokynů*“ ŽNO Praha, která podléhala Ústředně pro židovské vystěhovalce. Říšský protektor pak mohl náboženským obcím jednoduše „*přikázati další úkoly*“ (§1). Navíc Ústředna pro židovské vystěhovalce nemusela svá rozhodnutí odůvodňovat, a to dokonce ani v případě při rozpuštění nějaké náboženské obce (§ 3). Nařízení o židovských organizacích v podstatě jen stvrdilo praxi okupačních úřadů, které přetvářely židovské náboženské obce na instituci, na niž převáděly velkou část organizačních prací vedoucích k vyhlazení Židů, aby tak ušetřili co nejvíce německých pracovních sil.⁵⁵

---

⁵¹ Petrův, *Zákonné bezprávní*, s. 46–48.

⁵² RP 9/1940.

⁵³ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4280, čj. 29139/1940.

⁵⁴ Poslední přípisy moravského zemského svazu dochované ve fondu Zemského úřadu v Brně pochází z února 1940.

⁵⁵ Krejčová, Svobodová, *Židé v protektorátu...*, s. 8.

Autonomie vůči ostatním židovským komunitám

Každá židovská komunita se vykazovala určitou svébytností, definovala se svým členstvem či teritoriem, zároveň však žádná nikdy nebyla izolována od ostatních. Důležitou roli hrály geografické podmínky, často se však nejednalo o nejdůležitější faktor. Kvalitu vztahu – rovnocennost či podřízenost – židovských komunit určoval především stát tím, zda daným komunitám přiznal status spolku nebo náboženské obce. Židovské komunity interagovaly také v rámci zastřešujících organizací (svazů), v nichž se jistým, zejména prestižním způsobem hierarchizovala i právně rovnocenná společenství.

Minjany

Emancipační židovská modlitební společenství stála sice nejnižší v hierarchii židovských komunit, na druhou stranu až do počátku 90. let 19. století neměly ostatní komunity na jejich fungování žádný vliv. Podle dvorského dekretu z 29. prosince 1788 sice museli nositelé povolení k držení tóry na Moravě odvádět každoročně 50 zl. ve prospěch normální školy té židovské obce, v níž měli familiantské místo,¹ ale jinak neměla modlitební společenství vůči této židovské obci žádné jiné závazky či povinnosti. Ve Slezsku stát dokonce soukromé modlitby s tórou nereguloval vůbec. Na autonomii modlitebních společenství neměly dopad ani závazky jejich jednotlivých členů vůči židovské obci, do níž příslušeli.

Kdy povinnost moravských minjanů platit uvedený poplatek skončila, není z žádostí o povolení minjanu podaných v 50. letech 19. století zřejmé. Samotné Moravské místodržitelství si nebylo roku 1857 jisto, zda 24. článek Generálního řádu² ještě vůbec platí a zda vznik minjanu (resp. držení tóry) stále ještě podléhá úřednímu povolení, a proto žádost znojemských židů o povolení modlitebního společenství postoupilo Ministerstvu kultu a vyučování. Ministerstvo následujícího roku potvrdilo, že úřední povolení je stále třeba, ovšem o povinnosti platit poplatek se nijak nezmínilo, ačkoli všechna rozhodnutí o povolení minjanu vydaná před rokem 1848 tuto povinnost vždy velmi zdůrazňovala.³ Zdá se tedy, že emancipační židovská společenství přestala zmíněný poplatek odvádět již po roce 1848.

Během 50. let si státní úřady k žádostem o povolení minjanu ještě vyžadovaly stanovisko moravského zemského rabinátu, ale po roce 1859 úplně přestaly minjany kontrolovat, takže o existenci modlitebních společenství v emancipačních židovských komunitách

¹ Viz str. 68. • MZA, f. B 14, manip. I, kart. 634, fol. 171–178. • Scari, *Systematische Darstellung...*, s. 80–82.

² Viz str. 66.

³ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 38, složka Mähren, čj. 561/1858. • K minjanu ve Znojmu viz str. 82.

se lze dozvědět spíše jen z náhodných zmínek. Každopádně minjany vznikaly jednak na místech s intenzivnější židovskou imigrací jako předstupeň náboženského spolku („teritoriální“ minjany) a dále také jako alternativní společenství v lokalitách, kde již náboženský spolek nebo obec existoval („alternativní“ minjany). Moravské místodržitelství ve své zprávě z roku 1878 konstatovalo, že zejména v početnějších náboženských obcích, jež zavedly reformovanou liturgii, zakládají ortodoxní věřící vlastní soukromé modlitebny.⁴

Za účelem praktikování „starého ritu“ vznikl již roku 1851 minjan v Opavě v opozici k synagogálnímu spolku, který byl založen roku 1849 a provozoval reformovanou liturgii.⁵ Podobně roku 1860 ortodoxní skupina „Poláků“ založila v Krnově vlastní modlitebnu vedle již existující reformní modlitebny.⁶ Stejně tak roku 1869 konzervativně smýšlející členové ŽNO Brno založili modlitebnu (*Betstube, sog[enannte] Minjan*) na dvoře domu č. 1 v ulici U Nové brány (dnes Novobranská). ŽNO Brno roku 1877 uváděla, že členové tohoto společenství si platí svého kantora a přitom dále odvádí daň náboženské obci, která se však do záležitostí minjanu nijak nevměšuje.⁷ Roku 1883 vznikla „polská modlitebna“ (*Polnische Schul*) v Křenové 22, kam se přicházeli modlit především ortodoxní východní židé. Ani vůči „polskému“ minjanu neměla náboženská obec žádné pravomoci a o modlitebních společenstvích se nezmiňovaly ani stanovy ŽNO Brno. Židovská náboženská obec každopádně ortodoxní minjan respektovala, protože mj. pro potřeby ortodoxních židů – kteří obci ostatně platili náboženskou daň – zaměstnávala pomocného rabína Veitha Frischauera a po jeho smrti od roku 1886 Josefa Steifa.⁸

Autonomii minjanů výrazně omezil zákon o židovské náboženské společnosti z roku 1890, který náboženským obcím přiznal pravomoc rozhodovat o zřízení nebo trvání „soukromých modliteben“, schvalovat konání „bohoslužebných a rituálních cvičení“ a dohlížet nad činností minjanů (§ 25). Náboženské obce se přitom nesměly chovat zcela svévolně, především nemohly minjan zakázat jen proto, že provozuje jiný ritus než v obecní synagoze. Podrobnosti měly upravovat stanovy jednotlivých náboženských obcí, které většinou beze změny přejaly § 58 vzorových stanov,⁹ podle kterého záviselo udělení souhlasu ke zřízení soukromé modlitebny na volném uvážení výboru náboženské obce. Výbor byl povinen udělit souhlas pouze v případě, že o něj žádala pětina všech členů náboženské obce, takže toto

⁴ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka Generalien, čj. 5916/1878.

⁵ Spyra, *Żydzi na Śląsku Austriackim...*, s. 163–165.

⁶ Spyra, *Żydowskie gminy wyznaniowe...*, s. 81–82.

⁷ Brunner, *Geschichte der Juden...*, s. 165. • AMB, f. A 1, odd. 33, inv. 1102, kart. 370, čj. 20473/1877.

⁸ Brunner, *Geschichte der Juden...*, s. 165–166. • Klenovský, *Brno židovské*, s. 49–50.

⁹ Viz str. 170 a textová příloha č. 5.

ustanovení se v praxi vztahovalo spíše jen na soukromé modlitebny vydržované židovskými náboženskými spolky, zatímco minjany byly odkázány v podstatě na dobrou vůli představitelů náboženských obcí, kterou ne vždy nacházely. Brněnské ortodoxní „alternativní“ minjany měly výhodu zavedených institucí, ale na Ostravsko začali ortodoxní židé přicházet teprve až po roce 1890, takže ŽNO Moravská Ostrava mohla využít svých pravomocí a vznik ortodoxních soukromých modliteben nepovolovat. Teprve roku 1903 představitelé moravsko-ostravské náboženské obce začali vůči náboženským potřebám ortodoxních imigrantů zaujímat vstřícnější postoj.¹⁰

„Alternativní“ minjany vznikaly také ilegálně bez vědomí náboženské obce, jejich počet však lze však jen stěží odhadnout, protože zůstává otázkou, o kolika takových minjanech se představitelé velké náboženské obce ani nedozvěděli, kolik z nich benevolentně přehlíželi nebo kolik případů vyřešili domluvou. Z dochovaných materiálů se lze dozvědět zejména o případech, kdy domluva nepomohla a představitelé náboženské obce se obrátili s žádostí o pomoc na státní úřady. Tak například roku 1911 si ŽNO Fryštát stěžovala hned na tři židy z Orlové, kteří během Vysokých svátků konali bez povolení soukromé bohoslužby.¹¹ Roku 1933 ŽNO Moravská Ostrava požádala okresní úřad, aby zasáhl proti několika jejím členům, kteří nedovoleně provozovali soukromé (s největší pravděpodobností ortodoxní) modlitebny, ačkoli se v jejich blízkosti nacházela moravskoostravská ortodoxní, případně vítkovická synagoga. Tyto minjany zřejmě nevznikly ani kvůli vzdálenosti bydliště jejich členů od synagog, ani kvůli uspokojení odlišných rituálních potřeb, nýbrž nejspíše ve snaze vyhnout se poplatkům za sedadlo v synagoze. Nepovolené minjany tudíž snižovaly příjmy oficiálních synagog. Okresní úřad v Moravské Ostravě dotyčné židy vždy předvolal, a pokud se mezitím nedohodli s náboženskou obcí, zakázal jim pokračovat v konání bohoslužeb.¹²

Dochované materiály reflektují jen zlomek skutečnosti, přesto z nich lze vytušit, že společný náboženský život židů byl velmi rozmanitý a neomezoval se jen na instituce podporované náboženskou obcí. Je zřejmé, že nepovolené soukromé minjany ekonomicky poškozovaly veřejné synagogy a modlitebny a že některé minjany vznikaly spíše jako finanční, nikoli rituální alternativa. Zřejmě navždy však již zůstane nezodpovězena například podstatná otázka, zda nižší poplatky za sedadlo představovaly pro účastníky nepovolených bohoslužeb

¹⁰ AŽMP, f. ŽNO Ostrava, inv. 1, sig. 56205, fol. 10–11 a 133–135. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 116–117.

¹¹ SOKA Karviná, f. OÚ Fryštát, inv. 154, kart. 35, čj. 32585/1911

¹² AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. II, kart. 58, čj. 25137/1933 a 25138/1933. • MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7590, čj. 56583/1934 a 32311/1935. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 179.

tu hlavní motivaci, nebo zda je spíše nepřitahovaly třeba modlitby v menším, důvěrnějším kruhu věřících.¹³

Teritoriální náboženské spolky

Židovské náboženské spolky požívaly podobně jako minjany až do vydání zákona o židovské náboženské společnosti roku 1890 vysoké míry nezávislosti na ostatních židovských komunitách. Židovské náboženské obce nad nimi nedisponovaly žádnými pravomocemi a kromě státu mohl vnitřní záležitosti moravských i slezských náboženských spolků ovlivnit pouze moravský zemský rabín, od něhož zemské úřady vyžadovaly stanovisko vždy při schvalování spolkových stanov,¹⁴ a dále rabín, do jehož matričního obvodu spolek spadal a jenž ve spolku vykonával rabínské funkce a dohlížel nad záležitostmi bohoslužby a výuky náboženství.¹⁵

Nezávislost na ostatních židovských komunitách posilovala sebevědomí náboženských spolků, takže se nezřídka v korespondenci s úřady samy označovaly jako náboženská obec a někdy toto označení přejaly i úřady. Samotné pojmenování samozřejmě nemohlo nic změnit na faktickém právním postavení náboženského spolku, který se od skutečné náboženské obce odlišoval především dobrovolným členstvím a nemožností zaměstnat vlastního rabína.

Po roce 1890 se postavení židovských náboženských spolků zásadně změnilo. Část získala status náboženské obce, všechny ostatní však ztratily dosavadní nezávislost a musely se podřídit kontrole náboženské obce, do jejíhož obvodu připadly.¹⁶ Zákon (§ 24–26), vzorové stanovy pro židovské náboženské obce (§ 56), ani stanovy jednotlivých náboženských obcí formu dozoru zpravidla neupřesňovaly, ten se nicméně v praxi uplatňoval tak, že ke schválení stanov židovského spolku náboženského charakteru úřady vyžadovaly souhlas náboženské obce.¹⁷ Náboženské obce tak mohly ovlivňovat podobu stanov náboženského spolku, aby například obsahovaly ustanovení, že rozhodnutí spolku o vzetí půjčky nebo o přijetí a propuštění zaměstnance podléhá ještě schválení náboženské obce.¹⁸

Z dochovaných pramenů se zdá, že hlavním tématem ve vztahu mezi židovskými náboženskými obcemi a náboženskými spolky (popř. minjany) nebyla principiálně otázka autonomie a výkonu dozorčích pravomocí obcí, nýbrž finanční záležitosti, byť tyto roviny

¹³ Srov str. 198.

¹⁴ Viz str. 125.

¹⁵ Např. stanovy ŽNS Skočov, § 1 a 47; stanovy ŽNS Fryštát, § 47; stanovy ŽNS Polská Ostrava, § 2.

¹⁶ RGBl. 57/1890, § 24–26.

¹⁷ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 2969, složka 689, fol. 8–11. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 3190, složka 38249, čj. 17039/1896.

¹⁸ Např. stanovy ŽNS Bohumín z ledna 1898, § 12 a 16; stanovy ŽNS Zábřeh z roku 1904, § 15 a 19.

vzájemných vztahů samozřejmě úzce souvisely. Představitelé židovských náboženských obcí zpravidla respektovali skutečnost, že členové podřízeného náboženského spolku mají své vlastní instituce, a proto spolku vraceli část zaplacené náboženské daně formou dotace, na kterou náboženské spolky ostatně měly i nárok, plynoucí ze zákona o židovské náboženské společnosti (§ 25). Její velikost závisela především na geografické distribuci židovského obyvatelstva v rámci obvodu náboženské obce. Centralizované náboženské obce poskytovaly periferním židovským náboženským spolkům jen nevýznamné částky. Například v rámci obvodu ŽNO Olomouc žilo roku 1895 přes 7 % poplatníků náboženské daně ve Šternberku, jejich náboženský spolek však od náboženské obce dostával jen 200 zl., což představovalo přibližně jen 1 % výdajů náboženské obce.¹⁹

V decentralizovaných náboženských obcích vypadala situace odlišně. V rámci obvodu ŽNO Valašské Meziříčí žila celá polovina židů v soudním okrese Vsetín,²⁰ v němž se nacházely ŽNS Vsetín a ŽNS Velké Karlovice. Náboženská obec jim roku 1897 přiznala dotaci ve výši 19 % a 9 % svého rozpočtu, což ovšem židům ze Vsetínska přišlo málo i vzhledem k tomu, že platili přes 2/3 veškeré náboženské daně. Mezi představiteli ŽNO Valašské Meziříčí a ŽNS Vsetín proto zejména na přelomu 19. a 20. století probíhala jednání o vyrovnání. Ze stručných zápisů není podoba vyrovnání zcela zřejmá, navíc se postupem času měnila, v zásadě však podle všeho spočívala v tom, že náboženskou daň od vsetínských židů nevybírala náboženská obec, nýbrž vsetínský spolek, který pak z vybrané částky odváděl předem dohodnutý paušál náboženské obci, která z něj pak financovala společné náklady, především výuku náboženství.²¹

Další výrazně decentralizovanou emancipační náboženskou obcí byla ŽNO Bílovec: roku 1900 v rámci jejího obvodu žilo v soudních okresech Klimkovice 42 % židů, Bílovec 32 %, Vítkov 15 % a Odry 11 %.²² Z rozpočtu náboženské obce pak synagogy a modlitebny ve zmíněných lokalitách obdržely 18 %, 19 %, 10 % a 8 % a ze zbylé částky se financovaly především společné náklady.²³

Velikost příspěvku závisela především na geografické distribuci židovského obyvatelstva v rámci obvodu náboženské obce, velmi důležitou roli však hrály také osobní vztahy a schopnost představitelů obce a spolku dohodnout se. V případě ŽNS Bohumín ovšem tato

¹⁹ AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 188–194 a 236–240. • AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 10, sig. 34367.

²⁰ Srov. tabulka č. 1.

²¹ AŽMP, f. ŽNO Valašské Meziříčí, inv. 1, sig. 9299, protokoly z 3. března 1892, 20. října 1895, 29. prosince 1896, 10. května 1900, 28. listopadu 1900, 10. února 1901.

²² Srov. tabulka č. 1.

²³ MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7588, čj. 5428/1901.

vůle chyběla. Ještě roku 1890 žilo v Bohumíně a sousedním Šunychlu jen 116 židů, proto bylo toto území včleněno do obvodu ŽNO Moravská Ostrava. Po vybudování bohumínského nádraží nicméně počet židů v uvedených dvou obcích stoupl do roku 1900 na 418,²⁴ a tak si bohumínští židé roku 1897 založili modlitební spolek a během tří let postavili synagogu.²⁵ ŽNO Moravská Ostrava odmítla na stavbu synagogy poskytnout jakoukoli dotaci a jen spolku vyplácela pravidelné roční subvence ve výši několika set korun, což představovalo asi jen 3 % spolkových příjmů. Neochota představitelů náboženské obce přivedla bohumínské židy k úvahám o zřízení samostatné náboženské obce, a protože jednání o nějakém finančním narovnání skončila roku 1906 neúspěšně,²⁶ požádal ŽNS Bohumín bez dohody s ŽNO Moravská Ostrava Ministerstvo kultu a vyučování o přiznání statusu náboženské obce. Jako hlavní argument bohumínští židé uváděli, že v období 1896–1904 odvedli náboženské obci na daních celkem 16 793 K, zpátky však dostali jen 4 411 K jako příspěvek na inspekci výuky náboženství rabínem a na chudé.²⁷ Ministerstvo po důkladném šetření vznik ŽNO Bohumín skutečně povolilo, představitelé ŽNO Moravská Ostrava se však s tímto rozhodnutím nehodlali smířit a pokusili se udržet integritu náboženské obce silovým řešením v podobě stížnosti k Správnímu soudu. Argumenty moravskoostravské náboženské obce však byly velmi chabé, takže soud roku 1910 vcelku snadno věc rozhodl v její neprospěch.²⁸

Ortodoxní náboženské spolky

Vedle dosud zmiňovaných spolků, utvořených z teritoriálních důvodů, se od konce 19. století utvářely také náboženské spolky, jež měly nabízet alternativu k bohoslužebnému ritu provozovanému v synagoze náboženské obce. Představitelé „pokrokových“ náboženských obcí alternativní ortodoxní instituce někdy podporovali, někdy tolerovali, ale někdy se je snažili potírat. V posledním případě se proto ortodoxní židé snažili pro své náboženské potřeby získat „krytí“ v podobě dobročinného spolku.

²⁴ Srov. tabulka č. 1. • DEMEL, Jiří. Specifické podmínky života Židů na rakousko-pruském pomezí. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 1997. Svazek III, s. 31–38. • Spyra, *Żydowskie gminy wyznaniowe...*, s. 133–143.

²⁵ ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 2290, kart. 4680, složka X-1668, čj. 8120/1897. • *Ostrauer Tagblatt*, 11. září 1900, s. 3.

²⁶ AŽMP, f. ŽNO Ostrava, inv. 1, sig. 56205, protokol rady z 14. a 29. března 1900, 21. a 28. ledna 1902, 5. července 1904 a 22. listopadu 1905. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4275, čj. IV-904/1/1908. • NA, f. MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka H-W, čj. 20481/1908.

²⁷ NA, f. MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka H-W, čj. 49017/1906.

²⁸ LGBI. Schlesien 50/1909. • NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1364, složka O, čj. 41541/1909 a 11786/1910. • *Erkenntnisse des Verwaltungsgerichtshofes*. Wien: Verlag der Manz'schen k. k. Hofverlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1910. S. 1670–1674. • Podrobněji ke vzniku ŽNO Bohumín: Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 104–107. • K ostatním židovským náboženským spolkům na Ostravsku viz také str. 239.

Jedním z prvních takových spolků v emancipačních židovských komunitách byl spolek *Gemilus Chasodim* v Moravské Ostravě. Založili jej ortodoxní imigranti, kteří cítili potřebu zřídit v místě svého nového bydliště tradiční instituci *gemilut chasadim* (גמילות חסדים, dosl. „náhrada milosrdenství“), skrze niž měli její členové specifickým způsobem naplňovat biblické výzvy k finanční pomoci chudým souvěrcům, která nesměla být poskytována na „lichvářský úrok“.²⁹ Na počátku roku 1897 ustavující výbor požádal o schválení stanov, jež ovšem jako cíl spolku definovaly nejen poskytování bezúročných půjček židům, ale také vybudování a provozování soukromé modlitebny. Přes výzvu Moravského místodržitelství se zakladatelům nepodařilo získat ze zákona nutný souhlas náboženské obce, jejíž německo-liberální představitelé se snažili ortodoxii potlačit, a tak místodržitelství stanov schválilo bez ryze náboženských cílů a spolek pak několik let oficiálně fungoval jen jako půjčovný spolek pro potřebné židy. Teprve roku 1903 představitelé náboženské obce zaujali vůči ortodoxii smířlivější postoj a vydali spolku souhlas ke konání soukromých bohoslužeb, načež místodržitelství schválilo i příslušnou změnu stanov.³⁰ Roku 1918 spolek zakoupil bývalou dílnu v Schubertově ulici a přestavěl ji na ortodoxní modlitebnu. Po demokratizaci volebního systému pak ortodoxní židé získali významné zastoupení v zastupitelstvu náboženské obce, která nakonec na své náklady roku 1926 vybuodovala pro ortodoxní židy synagogu a mikve.³¹

Podobně ortodoxní spolek *Bikur Chaulim* (ביקור חולים, dosl. „návštěva nemocných“) v Orlové, založený roku 1923, si kromě péče o chudé hned od počátku své existence ve svých stanovách předsevzal také udržování soukromé modlitebny a konání bohoslužeb v ortodoxním ritu.³² Zakladatelé spolku se museli osobně zaručit za financování stavby modlitebny, aby ŽNO Fryštát vůbec se založením spolku souhlasila, protože v Orlové už stála synagoga provozovaná místním náboženským spolkem. Ještě roku 1923 spolek skutečně vybuodoval modlitebnu a o dva roky později také mikve, členové však evidentně přecenili své síly, protože náklady za postavenou modlitebnu nebyli schopni splácet, takže ji nakonec roku 1934 musela pod cenou odkoupit náboženská obec, protože hrozilo, že se posvátné prostory při dražbě dostanou do nežidovských rukou.³³

Oproti tomu v Brně se ortodoxní židé dlouhou dobu spokojili s institucí minjanu, neboť necítili potřebu organizačně se vymezovat vůči náboženské obci, která pro jejich

²⁹ Ex 22,24; Lv 25,35–37 • *Encyclopaedia Judaica*. Svazek 7. Detroit: Thomson Gale, 2007. S. 427–428.

³⁰ ZAO, f. Sm KNV Ostrava, odd. Spolkové spisy, kart. 532, složka 2125.

³¹ AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. I, inv. 92, kart. 126. • *Duch Času*, 3. září 1926, s. 4. • Štěpán, *Židovská kultovní místa...*, s. 222–223. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 116–119, 173–175.

³² ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 2292, kart. 4727, složka XII-1977.

³³ SOkA Karviná, f. OÚ Fryštát, inv. 0401, kart. 0136, čj. 27652/1905. • SOkA Karviná, f. OÚ Fryštát, inv. 1026, kart. 343.

potřeby zaměstnávala rabína a roku 1905 dokonce nechala postavit „Malý templ“, v němž se konaly bohoslužby „vždy podle starého ritu“.³⁴ Teprve roku 1910 vznikl v Brně sionisticko-ortodoxní židovský náboženská spolek *Machsike Hadas* (מחסיקי הדת, „upevňovatelé víry“), který si kladl za cíl konání bohoslužeb v tradičním ritu, zajišťování šchity nebo provozování mikve. Spolek nicméně dokázal přilákat zřejmě jen malou část brněnských ortodoxních židů, neboť roku 1914 měl jen 85 členů, zatímco celá náboženská obec čítala přibližně 1 600 poplatníků. Spolek *Machsike Hadas* se tak stěží mohl srovnávat s moravskoostravským spolkem *Gemilus Chasodim*, do něhož patřila zhruba třetina z tisíce poplatníků tamní náboženské obce.³⁵ Silný alternativní náboženský spolek vznikl v Brně okolo roku 1929, když se spolek *Machsike Hadas* sjednotil s dalšími ortodoxními minjany do spolku *Agudas Achim*, který zastupoval údajně 300 ortodoxních židů a jenž roku 1935 dosáhl svého cíle vybudovat ortodoxní synagogu.³⁶

Po první světové válce vznikla zejména v Brně a na Ostravsku celá řada ortodoxních spolků, dozorčí pravomoci příslušné náboženské obce se však vztahovaly jen na ty, které si kladly za cíl konání bohoslužeb. Takové cíle měl v Brně například spolek *Beth Hamidrasch* (zal. 1919), *Bethausverein der orthodoxen Juden* (1924) nebo *Achtis Jisroel* (1936). Velkou část členů těchto spolků tvořili váleční uprchlíci z Haliče, kteří v Brně zůstali a jejichž náboženské potřeby nedokázala ŽNO Brno dostatečně uspokojit.³⁷ V Moravské Ostravě pod dozor náboženské obce spadal zase bohoslužebný spolek *Sephardischer Minjanverein*.³⁸ Kromě toho vznikaly i ortodoxní vzdělávací a studijní spolky jako *Esra* (1919) v Brně³⁹ nebo *Ahawath-Thora* (1920) a *Chewra Mischnajis* (1929) v Moravské Ostravě,⁴⁰ jejich činnost již ovšem náboženská obec nemohla kontrolovat. Zcela mimo dozor náboženské obce pak samozřejmě stály nenáboženské spolky: tělovýchovné, školské, sionistické nebo politické.

Moravský zemský rabinát

Židovské náboženské obce požívaly při správě svých vnitřních věcí naprosté nezávislosti na ostatních židovských komunitách. Na Moravě nicméně ve 2. polovině 19. století exis-

³⁴ *Jüdische Volksstimme*, 30. listopadu 1913, s. 3. Citováno podle Grossmann, *Obraz...*, s. 20. • Klenovský, *Brno židovské*, s. 53–54.

³⁵ Grossmann, *Obraz...*, s. 21. • ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, čj. 37366/1915. • *Ostrauer Zeitung*, 9. března 1910, s. 4.

³⁶ *Zprávy obecní – Úřední list*, 1. října 1935, s. 3. • Grossmann, *Obraz...*, s. 26. • Klenovský, *Brno židovské*, s. 56–57.

³⁷ Grossmann, *Obraz...*, s. 24–26.

³⁸ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 1146, složka 2094/2. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 174.

³⁹ Grossmann, *Obraz...*, s. 20–21.

⁴⁰ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 1009, složka 13993; kart. 1107, složka 1387/2. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 173–174.

tovaly dvě instituce, které moravské židovské náboženské obce určitým způsobem sdružovaly a vytvářely pro ně prostor k formulaci a prosazování společných zájmů: moravský zemský rabinát a Moravsko-židovská zemská podstata.

Moravský zemský rabinát, jenž je poprvé doložen v 16. století, měl až do poloviny 18. století na jednotlivé židovské komunity zásadní vliv. Moravští zemští rabíni Jehuda ben Becalel (Maharal, rabbi Löw, ve funkci 1553–1573) a Menachem Mendel Krochmal (1648–1661) vytvořili řád pro židovský zemský sněm.⁴¹ Tereziánské a josefinské reformy židovskou samosprávu výrazně omezily: židovský zemský sněm byl zrušen, namísto *Šaj takanot* vydala Marie Terezie roku 1754 Generální řád (*General- Policey- Process- und Commercial- Ordnung*) a Josef II. pak roku 1784 razantně omezil soudní autonomii židovských náboženských obcí.⁴²

Moravský zemský rabín nicméně zůstal i po těchto státních zásazích hlavní duchovní autoritou. Navíc měl pravomoc autorizovat (certifikovat) rabíny, čehož zejména zemský rabín Nehemias Trebitsch (1832–1842) využíval v boji proti reformnímu hnutí na Moravě a odmítal židovským obcím potvrdit volbu proreformního rabína. Státní úřady kvůli bouřlivým sporům, které Trebitschovy zásahy vyvolávaly, uvažovaly o zrušení zemského rabinátu, ale nakonec jen ještě více omezily kompetence moravského zemského rabína.⁴³ Když roku 1851 na úřad zemského rabína rezignoval Samson Raphael Hirsch, Ministerstvo kultu a vyučování nařídilo, aby vzhledem k probíhajícím jednáním o organizaci židovských záležitostí na Moravě byl jeho zástupce zvolen jen provizorně. Židovské náboženské obce se však rozhodnutí ministerstva postavily s tím, že žádný významný rabín nebude mít o provizorní zvolení zájem. Ministerstvo proto přijalo jiné prozatímní řešení, dalo na doporučení Samsona R. Hirsche a pověřilo správou moravského zemského rabinátu boskovického rabína Abrahama Placzka (1851–1884).⁴⁴ Když Abraham Placzek roku 1884 zemřel, musely státní úřady konstatovat, že otázka moravského zemského rabinátu není ani po více než 30 letech stále vyřešena, a tak roku 1885 Ministerstvo kultu a vyučování opět jen jmenovalo správce zemského rabinátu. Stal se jím syn dosavadního správce zemského rabinátu a brněnský rabín Baruch Placzek,⁴⁵ což mimo jiné znamenalo přesunutí sídla zemského rabinátu z Boskovic do Brna, tedy z tradiční do emancipační náboženské obce.

⁴¹ Teufel, *Zur politischen und sozialen Geschichte...*, s. 300–310.

⁴² Podrobněji viz str. 160.

⁴³ Miller, *Moravští Židé...*, s. 106–125. • WILKE, Carsten. „Den Talmud und den Kant“: *Rabbinerausbildung an der Schwelle zur Moderne*. Hildesheim: Georg Olms, 2003. S. 536–539.

⁴⁴ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka Generalien, čj. 3186/1851.

⁴⁵ Ibid., kart. 32, složka Generalien, čj. 7469/1885.

Kompetence správce moravského zemského rabinátu nebyly úplně jasné, protože nové právní předpisy vydané po roce 1848 derogovaly řadu ustanovení Generálního řádu z roku 1754. Státní úřady v praxi každopádně dále respektovaly pravidlo, že rabínem se v moravské židovské náboženské obci může stát jen osoba aprobovaná zemským rabínem.⁴⁶ Moravské místodržitelství také zemského rabína uznávalo jako nejvyšší autoritu v náboženských otázkách a žádaly jej o stanovisko k důležitým náboženským otázkám a o názor při povolování nových náboženských spolků a obcí nebo při schvalování jejich stanov.⁴⁷ Správce moravského zemského rabinátu mohl tedy určovat okruh osob, z něhož si náboženské obce vybíraly své rabíny, a dále měl možnost ovlivňovat rozhodování Moravského místodržitelství. Vůči náboženským obcím však žádné přímé pravomoci neměl.

Reálná moc zemského rabinátu tedy ve 2. polovině 19. století nebyla příliš vysoká, ale měla alespoň vysokou symbolickou hodnotu. Ovšem i to se změnilo po vydání zákona o židovské náboženské společnosti roku 1890, jenž se zemského rabinátu sice přímo netýkal, určoval však jasná pravidla pro organizaci židovské náboženské společnosti, takže státní úřady již neměly důvod vyžadovat si dobrozdání zemského rabína například při zřizování nové náboženské obce nebo při schvalování stanov těchto institucí. Stanovisko k ryze náboženským záležitostem Moravské místodržitelství potřebovalo zřídka, navíc od roku 1893 mělo možnost obrátit se na Židovské teologické učiliště ve Vídni a od roku 1897 také na Svaz rabínů na Moravě a ve Slezsku. Autorizace rabínů se po roce 1890 stala v podstatě formalitou, protože rabíni přijatí nově zřízenými emancipačními náboženskými obcemi většinou absolvovali prestižní vysoké školy a rabínské semináře, takže správce zemského rabinátu jim autorizaci sotva mohl odmítnout.

Baruch Placzek se během 90. let pokoušel čelit úpadku svého vlivu, až nakonec roku 1898 požádal Moravské místodržitelství o rozšíření svých kompetencí při ustanovování rabínů v náboženských obcích. Podle § 12 zákona o židovské náboženské společnosti musely židovské náboženské obce úřadům oznamovat jméno vybraného rabína, v odůvodněných případech mohl úřad proti volbě vznést námitky, a tak ustanovení rabína zabránit. Placzek žádal, aby místodržitelství vydalo instrukci, že mu příslušné úřady mají postupovat hlášení náboženských obcí a případně také vznést proti volbě rabína námitky, pokud by s ní správce moravského zemského rabinátu nesouhlasil. Ministerstvo kultu a vyučování však takový požadavek odmítlo a jen vydalo instrukci, aby si úřady vyžádaly stanovisko zemského rabi-

⁴⁶ NA, f. MKV-R, inv. 583, kart. 1349, čj. 21707/1890 • Baránek, *Instituce rabinátu...*, s. 786.

⁴⁷ Např. MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 3179, složka 34517, fol. 9–26. • MZA, f. B 14, manip. I, kart. 630, čj. 11107/1864.

nátu pouze v případě, že se samy chystají vznést proti volbě rabína námitku.⁴⁸ Tak byl odmítnut poslední vážnější pokus o zastavení úpadku moravského zemského rabinátu.

Roku 1922 Baruch Placzek zemřel a státní úřady musely znovu řešit otázku, jak s institucí moravského zemského rabinátu naložit. Několik moravských i slezských rabínů žádalo zrušení této „zastaralé instituce“, což ovšem Ministerstvo školství a národní osvěty nepovažovalo za proveditelné. Generální řád z roku 1754, na jehož podkladě moravský zemský rabinát existoval, měl totiž povahu zákona, jehož změnu či zrušení by musel schválit parlament. Souhlas poslanců se však nedal očekávat před vyřešením otázky odluky církve od státu.⁴⁹ Na druhou stranu Svaz rabínů na Moravě a ve Slezsku upozorňoval, že podle Generálního řádu nelze postupovat, protože podle něj mají moravského zemského rabína volit „židovští zemští starší“, což byla již dávno neexistující funkce.⁵⁰ Zrušení zemského rabinátu nebylo politicky průchozí, volba zemského rabína neproveditelná, a tak úřady jednoduše nepřijaly žádné rozhodnutí. Když se pak roku 1926 úředník ministerstva dotazoval Zemské správy politické v Brně, zda moravský zemský rabinát ještě existuje, zjistil následující: „*De jure platí [existuje] [...] zem. rabinát i nadále, de facto ale neexistuje, nebo – lépe řečeno – nefunguje.*“⁵¹

Moravsko-židovská zemská podstata

Stát nechal moravský zemský rabinát fakticky zaniknout také proto, že vlastně nikdo neprojevil zájem o jeho pokračování. Moravský zemský rabinát již dávno ztratil reprezentativní charakter: moravské a slezské židovské věřící zastupovaly (byť zatím polooficiální) svazy židovských náboženských obcí na Moravě a ve Slezsku, rabíni zase vystupovali společně pod hlavičkou Svazu rabínů na Moravě a ve Slezsku. Zatímco mezníky úpadku reálného vlivu zemského rabinátu lze položit do let 1851 (jmenování správce rabinátu) a 1890 (vydání zákona o židovské náboženské společnosti), pokles jeho reprezentační funkce lze sledovat od roku 1869, kdy stát svěřil Moravsko-židovskou zemskou podstatu do židovské samosprávy.

Moravsko-židovská zemská podstata (*Mährisch-jüdischer Landesmassafond*) byla zřízena dvorským dekretem z roku 1787 v rámci reformy výběru židovských daní. Do tohoto fondu, spravovaného Moravkoslezským guberniem, se až do roku 1831 odváděla část vybrané židovské daně, poté se jeho kapitál zvětšoval už jen prostřednictvím úročených půj-

⁴⁸ NA, f. MKV-R, inv. 589, kart. 1362, čj. 6134/1898.

⁴⁹ NA, f. MŠ, inv. 2084, kart. 3918, složka Morava, čj. 146481/1923.

⁵⁰ NA, f. MŠ, inv. 2082, kart. 3917, čj. 163741/1924.

⁵¹ NA, f. MŠ, inv. 2084, kart. 3918, složka Morava, čj. 87404/1926.

ček a pokut. Fond sloužil především k financování moravského zemského rabinátu a na pokrytí nákladů zeměpanských úřadů spojených s výběrem židovských daní. Z fondu se měla také udělovat podpora chudým židovským obcím na provoz základních institucí (zejm. školy), financovat obnova budov židovských obcí zničených požárem a dále také poskytovat levné úvěry jednotlivým židům postiženým požárem či chudobou. Ministerstvo vnitra 21. října 1857 povolilo z fondu poskytovat také podporu nedostatečně placeným rabínům, učitelům, kantorům, šochetům a jejich vdovám.⁵²

Během 50. a 60. let mohly z fondu částečně čerpat i emancipační židovské komunity, přestože ne zcela přímo. Například ŽNS Brno požádal o příspěvek 40 tisíc zl. na stavbu synagogy, čemuž ovšem Moravské místodržitelství nemohlo vyhovět, jelikož brněnská komunita neměla status náboženské obce. Místodržitelství nicméně na počátku roku 1854 udělalo právní kličku a poskytlo brněnským židům na stavbu synagogy půjčku ve výši 7 tisíc zl. s 5% úrokem „jako jednotlivcům“.⁵³ Podporu získali „jako jednotlivci“ také učitelé židovského náboženství působící v Brně (Moritz Stössel, od roku 1855, 100–105 zl. ročně),⁵⁴ v Jihlavě a Znojmě (Heinrich Barth, od roku 1860, 60–100 zl. ročně)⁵⁵ nebo třeba v Olomouci (Markus Herzka, od roku 1860, 45–100 zl. ročně).⁵⁶

Po pádu neoabsolutismu vznikly pochyby, zda by i nadále měl fond spravovat stát, když vznikl výhradně z prostředků židů. V květnu 1868 nakonec Ministerstvo vnitra rozhodlo, aby byl fond převeden do židovské samosprávy, a toto opatření v září 1869 potvrdil také císař. Za tímto účelem všechny moravské náboženské obce – včetně ŽNO Brno a Jihlava – vyslaly své delegáty na valnou hromadu, která 24. listopadu 1869 zvolila jedenáctičlenné kuratorium. Předsedou kuratoria se stal Julius Gomperz (1861–1905 poslanec moravského zemského sněmu, od 1869 předseda ŽNO Brno) a místopředsedou Moritz Spitzer (1867–1868 předseda ŽNO Brno), což jen symbolicky potvrzovalo přesun židů z tradičních do emancipačních komunit. Kuratorium převzalo fond v hodnotě 960 477 zl. od státu 27. prosince 1869.⁵⁷

⁵² MEISSNER, Hugo. Der mährisch-jüdische Landesmassafond. In *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929. S. 67–72. • ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 38, složka Mähren, zpráva z 6. července 1850.

⁵³ AMB, f. A 1, odd. 33, inv. 1102, kart. 371, složka Darlehen, čj. 9318/1853 a 1980/1854.

⁵⁴ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 626, čj. 17854/1855.

⁵⁵ Ibid., kart. 626, čj. 11701/1860 a 14955/1861.

⁵⁶ Ibid., kart. 628, čj. 21330/1860.

⁵⁷ Haas, *Die Juden...*, s. 48–50. • Meissner, *Der mährisch-jüdische Landesmassafond...*, s. 71–72. • AMB, f. A 1, odd. 33, inv. 1102, kart. 371, složka Waisenhaus, Landesmassafond, čj. 8703/1868 a 20026/1869. • *Brünner Zeitung*, 25. listopadu 1869, s. 1122.

Delegáti hned roku 1869 uznali primát brněnské náboženské obce, zároveň byl však volební systém navržen tak, aby velké náboženské obce nemohly snadno majorizovat ty malé. Náboženské obce se totiž rozdělily do šesti volebních skupin, z nichž každá volila jednoho člena kuratoria, a pouze pět členů se volilo přímo v plénu. Podrobnosti o rozdělování kapitálových výnosů nejsou vzhledem k absenci pramenů známy, je však zřejmé, že z prostředku fondu čerpaly i emancipační židovské komunity. Nízce úročený úvěr od fondu například získal ŽNS Olomouc (pravděpodobně na zřízení modlitebny, roku 1875 zbývalo splatit ještě 3 600 zl.)⁵⁸ nebo ŽNO Znojmo (na stavbu synagogy, roku 1892 zbývalo 14 098 zl.).⁵⁹ Fond také menším emancipačním komunitám poskytoval dotace a stejně jako v minulosti podporoval potřebné rabíny a učitele židovského náboženství.

Převedení Moravsko-židovské zemské podstaty do židovské samosprávy nijak zásadně nezměnilo její účel (poskytovat půjčky a podpory), přesto mělo zásadní význam, protože tak vznikla reprezentativní platforma, na níž mohly všechny židovské náboženské obce projednávat nejpálčivější společné problémy. Právě delegáti Moravsko-židovské zemské podstaty roku 1874 upozornili Ministerstvo kultu a vyučování na provizorní stav panující v otázce organizace židovských náboženských obcí.⁶⁰ Kuratorium dokonce na pokyn Moravského místodržitelství roku 1877 vypracovalo návrh vzorových stanov pro všechny moravské náboženské obce, byť tento návrh vyzněl do ztracena.⁶¹ Po vydání zákona o židovské náboženské společnosti to bylo opět kuratorium (a nikoli zemský rabinát), které na žádost místodržitelství podle tohoto zákona vytvořilo vzorové stanovy pro židovské náboženské obce na Moravě i ve Slezsku.⁶² Moravsko-židovská zemská podstata tedy na několik dalších desetiletí významným způsobem ovlivnila vnitřní správu náboženských obcí, byť stále záleželo na jednotlivých náboženských obcích, do jaké míry vzorové stanovy převezmou. Fond ostatně stejně jako moravský zemský rabinát neměl vůči náboženským obcím žádné pravomoci, byť samozřejmě na dění v nich působil nepřímě svými rozhodnutími o poskytnutí půjčky či podpory.

Ve Slezsku obdobná platforma pro setkávání zástupců všech náboženských obcí chyběla. Na základě dvorského dekretu z roku 1795 totiž ve Slezsku nevznikl jeden fond jako na Moravě, ale hned tři: pro vidnavskou, opavsko-krnovskou a těšínskou židovskou „obec“.

⁵⁸ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 2976, složka 1097, fol. 151–176.

⁵⁹ SOKA Znojmo, f. AM Znojmo, manip. Spisovna 1864–1918, kart. 50, čj. 16006/1892.

⁶⁰ Podrobněji viz str. 85.

⁶¹ MZA, f. B 15, manip. mladší, kart. 1057, čj. 14319/1877. • ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 1, čj. 10555/1880.

⁶² Podrobněji viz str. 170.

Roku 1848 se představitelé těchto tří fondů nedokázali shodnout na společném řešení, jak s nimi naložit. Těšínský fond byl proto převeden přímo na těšínskou židovskou obec, zatímco opavsko-krnovský fond od roku 1849 spravovalo samosprávné představenstvo, ale přinejmenším do roku 1865 jeho důležitá rozhodnutí musela potvrdit Slezská zemská vláda. Legitimita samosprávy se však stále snižovala, protože bývalí opavsko-krnovští familianti vymírali, stěhovali se pryč z opavského Slezska nebo už ani nebyli vyznavači judaismu. Proto se 12. března 1888 sešli zbylí familianti a zástupci ŽNO Opava a ŽNO Krnov a dohodli se, že 65 % fondu připadne ŽNO Opava a 35 % ŽNO Krnov. Příslušné státní úřady s tímto řešením v zásadě souhlasily, nicméně při jeho provádění došlo mezi zmíněnými náboženskými obcemi a státními úřady ke sporům ohledně pasiv, takže ještě ani roku 1902 nebyla záležitost zcela dořešena.⁶³

Po vydání zákona o židovské náboženské společnosti se slezské židovské náboženské obce pokusily o společný postup a v červnu 1890 požádaly Slezskou zemskou vládu, aby svolala společnou schůzku všech náboženských obcí a náboženských spolků, na které by se dohodl způsob reorganizace židovských náboženských obcí podle nového zákona. Zemská vláda však žádost zamítla s tím, že náboženské obce a spolky nereprezentují zájmy všech židovských obyvatel Slezska.⁶⁴ Zemská vláda navíc nedala slezským náboženským obcím ani šanci sepsat si vlastní vzorové stanovy, ještě na konci roku 1892 v tomto ohledu neexistoval žádný pokyn zemské vlády, takže nakonec Ministerstvo kultu a vyučování bez ohledu na názor slezských náboženských obcí nebo zemské vlády vydalo pro Slezsko totožné vzorové stanovy jako pro Moravu.⁶⁵ Slezským židovským náboženským obcím chyběla společná platforma až do roku 1914, kdy se ustavil Svaz židovských náboženských obcí ve Slezsku.

Moravský svaz vs. zemský fond

Autonomie jednotlivých náboženských obcí potvrzená roku 1890 zákonem se záhy stala největší překážkou snahám o zřízení svazů náboženských obcí. Proces vzniku svazů již byl popsán,⁶⁶ na tomto místě se proto naskýtají dvě otázky: a) Proč na Moravě náboženské obce vytvořily nový svaz, když již byly sdruženy v Moravsko-židovské zemské podstatě? b) Jak moravský a slezský svaz zasahovaly do vnitřních záležitostí náboženských obcí?

⁶³ NA, f. MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka H-W, odd. Troppau, čj. 21273/1901. • ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 35, složka Schlesien, čj. 2918/1863. • Spyra, *Žydzi na Śląsku Austriackim...*, s. 98–103.

⁶⁴ ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 8681/1890.

⁶⁵ NA, f. MKV-R, inv. 591, kart. 1366, čj. 27093/1892.

⁶⁶ Viz str. 110–114.

Úvahy o založení svazu se objevovaly již od 90. let 19. století, reálných výsledků však dosáhl až JUDr. Alois Hilf (1851–1934), jenž v letech 1895–1903 zastával pozici místopředsedy a v letech 1903–1934 předsedy ŽNO Moravská Ostrava.⁶⁷ Tato náboženská obec byla již při vytvoření obvodů náboženských obcí na počátku 90. let 19. století druhou nejpočetnější v rámci Moravy a Slezska a počet židů v jejím obvodu neustále prudce rostl i navzdory odtržení ŽNO Bohumín na počátku roku 1910 (roku 1890: 2 923 židů, 1900: 6 508, 1910: 6 914, 1921: 7 584). Populace ŽNO Brno se také zvětšovala, ovšem výrazně pomalejším tempem (1890: 7 628, 1900: 8 743, 1910: 9 305, 1921: 10 928), takže náskok Brna se snižoval. Roku 1890 byla ŽNO Brno 2,6krát větší než ŽNO Moravská Ostrava, roku 1921 však již jen 1,4krát.⁶⁸ Složení zastupitelských orgánů Moravsko-židovské zemské podstaty ovšem růstu ŽNO Moravská Ostrava neodpovídalo. Do jedenáctičlenného kuratoria bývali voleni až čtyři představitelé ŽNO Brno, zatímco ostatní náboženské obce měly buď jednoho reprezentanta, nebo její zájmy zastupoval delegát jiné náboženské obce z její volební skupiny. Také ŽNO Moravská Ostrava měla v kuratoriu pouze jednoho zástupce – Aloise Hilfa. Představenstvo zemského fondu se pak skládalo jen z reprezentantů ŽNO Brno, případně blízkých náboženských obcí (Břeclav a Vyškov),⁶⁹ což byl možná stav praktický pro jednání představenstva, ovšem neodpovídající zejména významu ŽNO Moravská Ostrava.

Právě Alois Hilf vedl na konci roku 1904 konferenci moravských a slezských náboženských obcí, která projednávala pomoc ruským židovským emigrantům,⁷⁰ a roku 1912 na zasedání Moravsko-židovské zemské podstaty navrhl vytvoření zemského svazu židovských náboženských obcí. Zemský fond na rozdíl od 70.–90. let 19. století, kdy iniciativně reprezentoval zájmy židovských náboženských obcí, zůstal vůči Hilfově návrhu pasivní a projednával opět jen otázku financování chudších náboženských obcí.⁷¹ Náboženským obcím tak před první světovou válkou chyběla platforma, kde by mohly projednávat i jiné než vyloženě finanční otázky, a Hilfův návrh jim proto přišel vhod. Z různých stran se navíc začala ozývat kritika rozhodování a stylu jednání zemského fondu. Náboženským sionistům se například nelíbilo, že fond roku 1912 odmítl žádost jejich spolku Machsike Hadas v Brně o finanční podporu pro trojtřídní biblickou školu.⁷² Anonymní rabín zase v novinovém článku roku 1919 zemskému fondu vytýkal, že veřejná zasedání delegátů náboženských obcí jsou

⁶⁷ Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 73, 117, 202.

⁶⁸ Obvod ŽNO Brno zahrnoval město a soudní okres Brno kromě několika vesnic. Počet židů v těchto vesnicích však byl zanedbatelný, a tak jsou uvedeny hodnoty pro město Brno a celý soudní okres Brno.

⁶⁹ Např. MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7590, čj. 22153/1909.

⁷⁰ AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 660–663.

⁷¹ *Jüdische Volksstimme*, 28. března 1912, s. 5.

⁷² *Ibid.*, 28. března 1912, s. 5.

komedií, protože zvolení kurátoři pak stejně rozhodují tajně, dále že představitelé fondu při rozdělování podpor skrytě bojují proti rabínskému stavu a pokračoval: „*Do správy zemského fondu musí proniknout nový duch, především duch spravedlnosti, pravé lásky k bližnímu, laskavost k lidem a zřízcům [náboženských obcí].*“ Vedení zemského fondu se dotyčnému rabínovi zdálo tak špatné, že dokonce navrhoval, aby jej znovu převzal do své správy stát.⁷³ Taková kritika zřejmě nebyla úplně spravedlivá, faktem však zůstává, že vedení zemského fondu nejpozději po vyhlášení československého státu „nového ducha“ opravdu postrádalo.

Naopak formující se moravský svaz na konci první světové války vůbec nebyl ve vleku událostí, nýbrž na ně aktivně a bezprostředně reagoval. Již 30. října 1918 se v Brně pod vedením Aloise Hilfa sešli delegáti a někteří rabíni moravských náboženských obcí a připojili se k deklaraci Židovské národní rady v Praze, která především požadovala uznání židovské národnosti a jejích menšinových práv a vybudování židovské domoviny v Palestině. Obdobné setkání delegátů a rabínů slezských náboženských obcí se uskutečnilo 10. listopadu 1918 v zasedacím sále ŽNO Moravská Ostrava. Obě shromáždění navíc ještě moravským a slezským náboženským obcím doporučila demokratizaci stanov, tedy zejména zavedení všeobecného, tajného a přímého volebního práva.⁷⁴

Svazy náboženských obcí tímto doporučením získaly progresivní, až revoluční charakter,⁷⁵ ačkoli zástupci náboženských obcí se většinou se sionismem rozhodně neztotožňovali a ani u nich nelze předpokládat touhu po reformě nedemokratického volebního řádu vzhledem k tomu, že díky němu byli zpravidla zvoleni. Zjevné je to zejména u slezského svazu, jehož dosavadní předseda Dr. Theodor Sonnenschein byl sice na zmíněném setkání 10. listopadu 1918 potvrzen ve funkci, svými kroky ovšem nedokázal přesvědčit aktivní sionisty, kteří jej na počátku roku 1919 vytlačili z pozice předsedy ŽNO Opava.⁷⁶ Zdá se tedy, že požadavek demokratizace náboženských obcí ve slezském svazu prosadil nikoli jeho předseda Sonnenschein, ale spíše opavský rabín a čelný slezský sionista Dr. Simon Friedmann a hostitel slezských delegátů Alois Hilf, jenž si u sionistů dokázal získat velký respekt svým přístupem k potřebným reformám. Hilf realisticky pochopil, že v novém státě je nedemokratické uspořádání židovských náboženských obcí stěží obhajitelné a že práva židovské menšiny bude nyní potřeba hájit už ne v náboženských, ale spíše v nacionálních kategoriích. Řada nesionistů se

⁷³ Ibid., 11. července 1919, s. 3–4.

⁷⁴ Fleischmann, *The Religious Congregation...*, s. 268–276. • *Jüdische Volksstimme*, 29. listopadu 1918, s. 4–5. • *Jüdische Rundschau*, 21. ledna 1919, s. 44. • Podrobněji viz str. 175.

⁷⁵ K proměně mocenských poměrů v náboženských obcích viz str. 248.

⁷⁶ *Jüdische Volksstimme*, 14. dubna 1919, s. 3.

tak k nacionálním požadavkům přidala spíše kvůli vcelku opodstatněným obavám z protižidovských násilností a omezování práv příslušníků židovské menšiny.

Moravsko-židovskou zemskou podstatu se propagátorům demokratizace ovládnout nepodařilo. Pozici předsedy fondu zastával od roku 1909 Salomon Spitzer, místopředseda rada a zemský zdravotní inspektor, který si tuto pozici udržel ještě při volbách předsednictva roku 1924.⁷⁷ Teprve roku 1926 se podařilo prosadit změnu volebního řádu zemského fondu, takže až roku 1927 předsednictvo ovládli brněňští sionisté a předsedou se stal Hugo Meissner.⁷⁸ To již ovšem moravský svaz židovských náboženských obcí fakticky již dávno existoval.

Svaz židovských náboženských obcí na Moravě tedy vznikl patrně především proto, že Moravsko-židovsko zemská podstata od 90. let 19. století přestala reflektovat aktuální vývoj, pozbyla funkce platformy, na níž se projednávaly nejpodstatnější otázky týkající se uspořádání náboženských obcí, a věnovala se pouze rozdělování peněz. Představitelé zemského fondu nereagovali na demografické změny (zejm. růst ŽNO Moravská Ostrava), ani na vnitřní proměnu moravského židovstva, na vzestup sionismu a na požadavek demokratizace náboženských obcí. Rozhodující se pak stala skutečnost, že předsednictvo zemského fondu zůstalo po vzniku Československa naprosto pasivní a na rozdíl od předsedy rodícího se moravského svazu postrádalo vizi, kam by se měly náboženské obce v budoucnu ubírat. Vize zakladatelů moravského svazu tak neměla prakticky žádnou konkurenci, zároveň však pro ně bylo v revolučním čase jednodušší založit zcela novou instituci, než se vyčerpávat bojem o moc se starou elitou zemského fondu a reformou této zastarávající instituce.

Zemské svazy vs. náboženské obce

Během revolučního období vznikla kromě svazů náboženských obcí ještě Zemská židovská národní rada na Moravě, jež sdružovala lokální židovské národní rady. Tyto instituce ovšem během několika let zanikly, když prosadily demokratizaci volebních řádů náboženských obcí, a tak splnily svůj účel.⁷⁹ Nejpozději od počátku 20. let 20. století – tedy po zániku židovských národních rad a moravského zemského rabinátu – tak i státní úřady považovaly za jediné reprezentanty zemského židovstva moravský a slezský svaz židovských náboženských obcí, zatímco na Moravsko-židovskou zemskou podstatu se již v podstatných otázkách neobracely. Svazy nicméně musely v souladu se stále platným zákonem o židovské

⁷⁷ MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7590, čj. 39052/1935.

⁷⁸ Meissner, *Der mährisch-jüdische Landesmassafond...*, s. 71–72.

⁷⁹ Viz str. 246.

náboženské společnosti z roku 1890 respektovat autonomii každé jednotlivé náboženské obce. Jak již bylo zmíněno dříve, mohly svazy ovlivňovat vnitřní záležitosti náboženských obcí jen nepřímo prostřednictvím stanovisek pro státní úřady nebo při rozdělování kongruové dotace, tedy v zásadě stejnými prostředky jako dříve moravský zemský rabín nebo zemský fond.⁸⁰

Z hlediska mocenských vztahů tedy moravský svaz v zásadě pouze převzal funkce zemského rabinátu a částečně zemského fondu, slezský svaz pak představoval jen kopii svazu moravského. Nicméně podobně jako v rovině autonomie vůči státu zřízení svazů symbolizovalo zrovnoprávnění s ostatními církvemi, nesly svazy i v rovině vztahů mezi náboženskými obcemi důležitý symbolický význam. Zemské židovstvo nyní nereprezentovala duchovní autorita (státem jmenovaný správce zemského rabinátu nebo snad Svaz rabínů na Moravě a ve Slezsku), nýbrž samosprávný orgán náboženských obcí, jehož vedení se navíc na rozdíl od zemského fondu nevolilo podle volebních skupin, tedy jakési obdoby kuriálního systému, nýbrž v souladu s demokratickými principy. Svazy měly primárně progresivní funkci: poskytovaly náboženským obcím prostor k diskuzi o společných záležitostech, k hledání konsensuálního stanoviska k aktuálním otázkám a k vyladování společného postupu. Konzervativní úloha – poskytování finanční pomoci upadajícím náboženským obcím – byla až druhořadá. Moravsko-židovská zemská podstata měla pořadí těchto dvou funkcí přesně opačné.

Dalo by se předpokládat, že náboženské obce přijmou konsensuální závěry vyjednané na svazu mnohem snáze než třeba doporučení zemského rabína nebo zemského fondu. Ve skutečnosti tomu tak ovšem nebylo, protože zdaleka ne všechny náboženské obce se ztožňovaly s revolučním, demokratizačním a sionistickým programem svazu, což se snad nejzřetelněji projevilo v případě návrhu nových vzorových stanov, které během roku 1919 vypracoval Alois Hilf a jež měly demokratizovat volební právo a rozšířit účel náboženských obcí o nacionálně-kulturní funkce.⁸¹ V porovnání se vzorovými stanovami z počátku 90. let 19. století se novému vzoru dostalo mnohem menšího přijetí, neboť zdaleka ne všichni představitelé náboženských obcí souhlasili se změnami prosazovanými vedením moravského svazu.⁸² Snaha učinit ze zemských svazů nástroj demokratizace a sionizace náboženských obcí tak narazila na skutečnost, že míra autonomie náboženských obcí se mohla změnit jedine legislativní cestou. Předsedové svazů Alois Hilf a Theodor Sonnenschein samozřejmě doufali ve větší pravomoci, nechtěli mít ze svazů jen „*poradní sdružení*“. U státních úřadů však

---

⁸⁰ Viz str. 114.

⁸¹ Podrobně viz str. 175.

⁸² Viz str. 248.

nakonec na počátku 20. let uspěli jen s požadavkem, aby jednotlivé náboženské obce mohly příslušný svaz zplnomocnit k zastupování ve společných záležitostech. Vnitřní záležitosti náboženských obcí zůstaly nedotknutelné.⁸³

V meziválečném období se i v oblasti autonomie jednotlivých židovských náboženských obcí stále více ukazovaly limity zákona o židovské náboženské společnosti z roku 1890. Zákon přiznal jednotlivým židovským náboženským obcím nezávislost na ostatních židovských organizacích zejména proto, aby se lokalizovaly spory mezi „pokrokovými“ a ortodoxními židy. V moravských a slezských emancipačních židovských komunitách se před první světovou válkou skutečně podařilo vyřešit spory pramenící z rituálních odlišností na místní úrovni. Ortodoxním skupinám se garantovalo právo na provozování vlastního ritu, které museli představitelé náboženských obcí respektovat, byť někdy velmi neochotně. Náboženské obce nakonec samy do určité míry dokázaly překonat absenci legislativního rámce pro utvoření svazů a za účelem plnění úkolů, na něž jednotlivě nestačily se vzdávaly části své autonomie, utvářely dobrovolné svazy a podílely se na jejich financování.

Zmíněný zákon měl nicméně ještě jedno úskalí, jelikož počítal jen s teritoriálně či rituálně definovanou dělicí linií uvnitř židovských komunit a dokázal tlumit spory jen mezi náboženskými skupinami. Spory motivované nacionálně a politicky měly naopak tendenci k eskalaci, neboť zákon poskytoval ochranu jen náboženským, nikoli národnostním nebo politickým menšinám uvnitř židovských náboženských obcí. Státní úřady se pak vcelku marně pokoušely situaci uklidnit za použití krajních prostředků v podobě rozpuštění zastupitelstva a jmenování vládního komisaře. Jak ještě bude podrobněji rozebráno dále,⁸⁴ nejpozději na počátku 30. let přestávaly být náboženské obce schopny autonomie (z řeckého αὐτονομία, „samo-legislativa“), jelikož nedokázaly vytvořit takové vnitřní mechanismy, jež by jim umožnily vyřešit si své vlastní spory. Jako vhodné řešení se tedy zdálo být legislativní omezení autonomie jednotlivých náboženských obcí a přesunutí normativních pravomocí na vyšší (svazovou) úroveň, čemuž se ovšem náboženské obce bránily. Poslanec Židovské strany Angelo Goldstein dokonce roku 1937 při předkládání osnovy zákona doplňujícího organizaci židovské náboženské společnosti hovořil o tom, že nový zákon má „zlomiti odpor vzniklý ze špatně chápané vůle po autonomii, z nezdravého lokálního patriotismu a diktovaný mnohdy osobní ješitností“.⁸⁵ Zčásti se za tímto odporem jistě skrývalo úsilí o udržení

⁸³ NA, f. MŠ, inv. 2084, kart. 3918, složka Slezsko, čj. 143440/1923.

⁸⁴ Viz str. 270.

⁸⁵ Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. *Digitální knihovna PSP ČR: Národní shromáždění Republiky československé 1935–1938, stenoprotokoly ze 76. schůze Poslanecké sněmovny (21. ledna 1937)*. [cit. 2018-04-27]. Dostupné online: <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/076schuz/s076002.htm>.

mocenských pozic, zmíněný sionistický politik však před ostatními poslanci pomlčel o tom, že doposud garantovaná autonomie židovských náboženských obcí zároveň stojí v cestě mocenským ambicím sionistů, kteří se skrze svazy náboženských obcí snažili kromě demokratizace prosadit také sionizaci náboženských obcí.

„Doplňující zákon“ (č. 9/1937 Sb. z. a n.) nakonec měnil autonomii židovských náboženských obcí jen minimálně. Ačkoli náboženským obcím stanovil povinnost stát se členy příslušného svazu a podílet se na jeho financování, svazům nepřiznával žádné právo zasahovat do vnitřních záležitostí náboženských obcí. Svazy mohly rozhodovat pouze spory mezi členskými náboženskými obcemi.⁸⁶ Návrh „ústavy židovské náboženské společnosti“ sice měl dát svazům právo rozhodovat i spory mezi členskou náboženskou obcí a jejími náboženskými zaměstnanci,⁸⁷ ovšem toto ustanovení přesahovalo rámec „doplňujícího zákona“, takže lze pochybovat, že by vláda příslušné ustanovení schválila. Rovněž ustanovení, jež měla náboženské obce přimět k přijetí demokratického volebního řádu, postrádala oporu v zákoně.⁸⁸

Každopádně „doplňující zákon“ nikdy nenabyl účinnosti, neboť návrh ústavy na podzim 1938 rázem zastaral, když Německo obsadilo československé pohraničí. V důsledku nařízení říšského protektora z 5. března 1940 pak svazy židovských náboženských obcí zcela ukončily činnost a náboženské obce ztratily svou autonomii, neboť se musely řídit pokyny ŽNO Praha.

---

⁸⁶ Zákon č. 9/1937 Sb. z. a n., § 1 a 4.

⁸⁷ Návrh ústavy židovské náboženské společnosti, § 21 a 44. • AŽMP, f. NR ŽNO, sig. 67287.

⁸⁸ Návrh ústavy židovské náboženské společnosti, § 4 a 9.

Základní pravidla náboženských institucí

Soukromé smlouvy a takanot modlitebních společenství

Každá vznikající židovská komunita si dříve nebo později vytvořila nejdříve určitá nepsaná a posléze i psaná pravidla. Kodifikací domluvených nebo zažitých pravidel se židovské společenství snažilo zajistit fungování založených náboženských institucí do budoucna a vypracovat určité mechanismy, které by židovské společenství ochránilo před rozkolem nebo před svévolí jeho představitelů. Sepisování pravidel (hebr. תקנות *takanot*, respektive תקנות הקהל *takanot ha-kahal*, tj. „obecních pravidel“) mělo v Evropě tradici nejpozději od konce 10. století, kdy Geršom ben Jehuda sepsal pravidla pro židovské obce v Porýní, aby zabránil například případům, kdy jednotliví židé utíkali před svými závazky do jiné židovské obce.¹ Na Moravě rozvoj *takanot* jakožto nábožensko-právního dokumentu dosáhl vrcholu v 17. století, kdy bylo kodifikováno nejen množství stanov jednotlivých židovských obcí,² ale také stanovy *Šaj takanot* pro židovský zemský sněm, zastřešující všechny moravské židovské obce.³ Již od roku 1720 ovšem stanovy jednotlivých moravských židovských obcí podléhaly státní kontrole, roku 1754 pak Marie Terezie nahradila *Šaj takanot* vlastním Generálním řádem (*General- Policey- Process- und Commercial-Ordnung*, někdy nazýván také jako *Judenordnung*)⁴ a význam *takanot* ještě více klesl, když Josef II. v letech 1784–1785 razantně omezil zejména soudní autonomii židovských náboženských obcí.⁵ Od 18. století se tedy stanovy staly i určitým nástrojem státní kontroly.

Od rodících se židovských komunit v první polovině 19. století úřady sepsání stanov nevyžadovaly, protože z jejich pohledu takové komunity představovaly jen shluk jednotlivých židovských rodin, jež podléhaly stanovám té židovské obce, do níž příslušely. Vznikající

¹ FINKELSTEIN, Louis. *Jewish self-government in the middle ages*. New York: The Jewish Theological Seminary of America, 1924. S. 23, 33 a 51.

² Edicí vyšly stanovy židovské obce v Kyjově (1680) a v Mikulově (1720/21). • FLESCHE, Heinrich. Die Tekkanoth (Statuten) der Gemeinde Gaya. In *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929. S. 31–44. • ספר תקנות ניקולשבורג. ירושלים. = *Constitutiones Communitatis Judaeorum Nikolsburgiensis*. Jerusalem – Tel Aviv: M. Newman, 1961. .

³ Název (שי"א תקנות) znamená doslova „311 pravidel“ a odkazuje na počet paragrafů tohoto dokumentu. • Edice: תקנות מדינת מעהרין (ת"י – תק"ח). ירושלים: חברת מקיצי נרדמים, תשי"ב. = *Constitutiones Congressus Generalis Judaeorum Moraviensium (1650–1748)*. Jerusalem: Mekiza Nirdamim, 1951. • Teufel, *Zur politischen und sozialen Geschichte...*, s. 300–310.

⁴ Müller, *Urkundliche Beiträge...*, s. 81–102. • Marada, *Kodifikace...*, s. 94–107.

⁵ *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung, enthält die Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1785*. Svazek 9. Wien: Joh. Georg Moesle, 1787. S. 674.

komunity nedisponovaly žádnou právní subjektivitou a případné povolení ke konání modliteb se svitky od zeměpanských úřadů nezískávala až na ojedinělé případy komunita jako taková, nýbrž konkrétní jednotlivec. Židovská modlitební společenství nicméně sama určité právní dokumenty vytvářela, protože nákup základního liturgického vybavení ke konání bohoslužeb zpravidla překračoval možnosti jednotlivce, takže vyvstávala potřeba nějak uspořádat majetkové záležitosti.

Do dnešní doby se takových dokumentů moravské a slezské provenience dochovalo jen velmi málo, protože měly čistě soukromoprávní povahu, takže jen některé přešly do archivů náboženských spolků a obcí, jejichž velká část nepřežila zničení náboženských obcí nacisty. V Archivu Židovského muzea v Praze jsou tak k dispozici jen *pinkasim* (sg. *pinkas*, פנקס, dosl. „sešit“) minjanů v Uherském Hradišti a ve Valašském Meziříčí, které obsahují především záznamy o příjmech a výdajích, společná usnesení o nakládání s financemi nebo soupisy společného majetku, ale také záznamy sloužící ke vzpomínání za zesulé nebo pamětní záznamy, např. o slavnostním zahájení užívání společně koupených svitků tóry.⁶ Jedná se tedy zejména o účetní knihy, jež sice obsahují i nahodile zaznamenaná pravidla ohledně vlastnictví jednotlivých liturgických předmětů a z nichž lze vyčíst určité principy fungování modlitebního společenství, v zásadě však nemají normativní charakter.

Soukromoprávní preskriptivní dokumenty se nicméně alespoň v opise dochovaly v případě modlitebního společenství v Koloředově (dnes součást Frýdku-Místku).⁷ V zakládací smlouvě z roku 1823 zástupci čtyř koloředovských rodin především vypočítávají nakoupené předměty (svitky tóry, svatostánek, textilní liturgické předměty apod.) v celkové hodnotě 129 zl. 12 kr., na jejichž zaplacení se měli podílet rovným dílem. Vložená částka se zakladatelům měla postupně vrátit zpět na poplatcích za předčítání z tóry, přičemž další ustanovení tento postup upravovala pro případ úmrtí nebo odstěhování některé ze smluvních stran. Do budoucna smlouva také vytyčovala pravidla pro získávání dalších liturgických předmětů, financování jejich opravy nebo rozdělování podpory chudým souvěrcům. Konečně smlouva zakotvovala důležitý princip, že bohoslužeb modlitebního spolku se smí účastnit jakýkoli místní i pocestný žid bez ohledu na případné spory: „*V případě neshod [...] se nesmí nikomu klást nejmenší překážky v přístupu na modlitby, kvůli těmto rozepřím se nesmí nikomu ani v nejmenším zabraňovat v předčítání Tóry, nýbrž každá modlitba nebo předčítání se má konat*

⁶ AŽMP, f. ŽNO Uherské Hradiště, inv. 1, b. č. • AŽMP, f. ŽNO Valašské Meziříčí, inv. 9, sig. 9305.

⁷ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, s. 14–17 a 39–42. • Podrobně BARÁNEK, Daniel. *Židé na Frýdecku a Místecku. Židovské společenství a jeho tvůrci*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2015. S. 40–46.

v klidu a s takovou zbožností, jakoby chtěli [všichni účastníci vyjádřit, že chtějí] žít v nejlepší harmonii.“

Takanot koloredovského modlitebního společenství vznikly okolo roku 1845. Upravovaly detailněji některé finanční záležitosti: modlitební společenství získávalo prostředky na své fungování a na rozdělování almužny chudým souvěrcům z dobrovolných darů, zpoplatněním předcítáním z tóry při bohoslužbě a z případných pokut za přestoupení dohodnutých pravidel. V období mezi uzavřením smlouvy a sepsáním *takanot* zřejmě došlo k nějakým majetkovým nejasnostem či sporům, protože zakladatelská smlouva sice stanovila, že donátor ztrácí jakýkoli nárok na darované předměty, ovšem pozdější *takanot* jmenovitě uváděly, komu jednotlivé nejdůležitější liturgické předměty patří. *Takanot* věnovaly na rozdíl od smlouvy mnohem větší prostor záležitostem rituálního rázu, např. stanovovaly povinnost konat bohoslužbu kromě šabatu a svátků také každé pondělí a čtvrtek nebo určovaly pravidla pro najímání kantora pro vysoké svátky. Dále zřizovaly některé funkce a instituce důležité pro chod náboženského života: zmiňují se o zajištění bydlení pro šocheta a zejména o institutu valné hromady, která se měla konat dvakrát ročně o svátku Pesach a Sukot, a o předsednictvu, jež se volilo jednou ročně a skládalo se z „vedoucího modlitebny“ (*gabaj*) a pokladníka. V poslední řadě *takanot* obsahovaly ustanovení, které zakazovalo konání bohoslužeb s tórou jinde než v modlitebně, aby tak zajistilo integritu rozvíjejícího se židovského společenství.

I z těch několika málo dochovaných pramenů je zřejmé, že minjany v emancipačních židovských komunitách nebyly pouhým „počtem“ (hebr. מינין *minjan*) nejméně desíti dospělých mužů, nýbrž organizovaným společenstvím, jež přinejmenším v některých případech nabývalo formy „smluvního spolku“, tedy sdružení založeného na soukromoprávní smlouvě.⁸ Členové minjanu se nejen scházeli k bohoslužbám, ale také se zároveň podle svých možností snažili o rozvoj dalších důležitých institucí napomáhajících žít nábožensky co nejplnohodnotnější život, tedy mj. plnit příkazy o rituálním stravování nebo o pomoci chudým a potřebným. Mnohé funkce plně rozvinutých židovských komunit (např. pohřbívání, kvalifikovaná výuka náboženství, uzavírání sňatků) se samozřejmě nacházely mimo možnosti židovských modlitebních společenství, zároveň však vytvářené instituce ukazují na priority vznikajících komunit, kterými byla bohoslužba a dobročinnost.

---

⁸ Labugger, *Die historische Entwicklung...*, s. 37–46.

Stanovy židovských náboženských spolků

Zatímco dokumenty svědčící o základních pravidlech fungování minjanů se dochovaly jen výjimečně, v případě židovských komunit se statutem „statutárního spolku“ se základní vnitřní normy (stanovy) většinou dochovaly díky tomu, že podléhaly úřednímu schválení. Za statutární spolky lze vlastně považovat již předemancipační modlitební společenství ve Strážku a v Brně, kde povolení k modlitbám s tórou získal nikoli jednotlivec jako osobní privilegium, nýbrž celá komunita. „Vnitřní policejní řád pro dočasně tolerovanou synagogu ve Strážku“ (*Innere Polizeyordnung für die zu Straskau einstweilen tolerirte Judenschule*) z roku 1800 a pravidla pro brněnský minjan z roku 1811 byly schváleny vrchností, respektive guberniem,⁹ a proto tyto normy upravovaly záležitosti významné z pohledu úřadů, zejména pravidla organizace a financování, zato na rozdíl od soukromoprávních smluv téměř neřešily bohoslužebné, rituální, dobročinné a další náboženské věci.¹⁰

Stanovy jednotlivých židovských náboženských spolků, ustavených již podle spolkového zákona z roku 1852, respektive 1867, nevycházely z žádného jednotného vzoru a jejich textace se navzájem velmi lišila, byť v některých případech se nově zakládané spolky evidentně inspirovaly již schválenými stanovami (např. ŽNS Hustopeče od ŽNS Svitavy), nebo je dokonce jen s malými změnami na doporučení úřadů přejímaly (ŽNS Frýdek-Místek-Koloredov a ŽNS Fryštát od ŽNS Skoczów).¹¹ Nehledě na rozdílnou textaci a drobné významové nuance, lze vysledovat řadu principů zakotvených ve všech stanovách a několik typických modelů fungování spolků.

Všechny stanovy vznikly za účelem úředního uznání právní subjektivity spolku, proto obsahovaly především náležitosti předepsané spolkovým zákonem, málokdy však – na rozdíl od *takanot* modlitebních společenství nebo tradičních náboženských obcí – nějaká ustanovení týkající se přímo náboženských záležitostí. Taková případná ustanovení pak většinou jen stručně normovala existenci pěveckého sboru¹² nebo formu ritu.¹³ Lokální náboženská praxe se většinou odvíjela od iniciativy kantora, od *ad hoc* rozhodnutí a instrukcí spolkového před-

⁹ Viz str. 70–74.

¹⁰ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, fol. 401–411; fol. 99–146.

¹¹ ZAO, f. ZVLS Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 11182/1863.

¹² Např. stanovy ŽNS Svitavy, Hustopeče nebo Olomouc. Zdroj odkazovaných stanov je uveden v tabulce č. 12.

¹³ Stanovy ŽNS Nový Jičín z let 1868 a 1873 v § 8, resp. 6: „Für der Gottesdienst hat, insolange der Verein den Choral-Ritus nicht einzuführen gedenkt, der Ritus der Leipnicker Synagoge als der ihm zunächst liegenden, als Norm zu gelten.“

sednictva či valné hromady spolku anebo od vnitřního řádu vydaného pro modlitebnu či synagogu (*Bethaus/Synagogen-Ordnung*).¹⁴

Vlastně ne každý židovský náboženský spolek (*Israelitischer Cultusverein*) se takto oficiálně nazýval, některé se označovaly jako „náboženské společenstvo“ (*Cultusgenossenschaft*), „synagogální spolek“ (*Synagogen-Verein*), „modlitební spolek“ (*Bethaus-Verein*) nebo „chrámový spolek“ (*Tempel-Verein*),¹⁵ ortodoxní židovské náboženské spolky pak často nesly název dobročinného spolku.¹⁶ Pro zařazení do kategorie náboženských spolků jsou proto určující především stanovené cíle, které byly až naprosté výjimky tři (srov. tabulka č. 12):

1. zajištění rituálních institucí, zejména tedy a) konání pravidelných bohoslužeb, popř. opatření vhodných prostor k tomuto účelu, v některých případech přímo stavba synagogy, b) rituální porážení masa (*šchita*),
2. výuka židovského náboženství,
3. organizace dobročinných aktivit, jež řada stanov definovala určitěji jako péči o chudé, nemocné a umírající, v některých případech také jako zajištění pohřbu či zřízení židovského hřbitova.

Členy náboženského spolku se mohli stát většinou všichni židé ochotni či schopni platit každoroční příspěvky. Jen málokteré stanovy omezovaly členství na rakouské státní občany,¹⁷ nebo výslovně jen na muže.¹⁸ V praxi nicméně drtivou většinu členstva tvořili muži; například ŽNS Znojmo mělo roku 1867 celkem 59 členů, z toho byly ale jen tři ženy,¹⁹ obdobné složení měl třeba židovský náboženský spolek v Uherském Hradišti (1872: 1/55),²⁰ Olomouci (1875: 3/124),²¹ Hustopečích (1876: 2/27),²² Valašském Meziříčí (1878?: 4/34),²³ Bílovci (1889: 1/33)²⁴ nebo Fryštátě (1891: 1/47).²⁵ Členství totiž mělo smysl v podstatě jen pro ovdovělé ženy, protože ostatní ženy mohly služeb spolku využívat z titulu rodinného příslušníka člena a protože stanovy ženám většinou stejně nepřiznávaly aktivní – a už vůbec ne pasivní – volební právo do spolkového předsednictva.

¹⁴ Zmínka o *Bethaus/Synagogen-Ordnung* např. AŽMP, f. ŽNO Valašské Meziříčí, inv. 17, sig. 70216. • SOKA Znojmo, f. AM Znojmo, manip. Spisovna 1864–1918, kart. 50, čj. 3546/1865.

¹⁵ Např. *Auspitzer israelitische Cultusgenossenschaft, Israelitischer Synagogen-Verein in Friedland bei Mistek, Marienberger Bethaus-Verein, Zabřeher Tempel-Verein, Israelitischer Tempelverein in Witkowitz*.

¹⁶ Podrobněji viz str. 146.

¹⁷ Stanovy ŽNS Jihlava, Skoczów, Frýdek schválené v letech 1861–1864.

¹⁸ Stanovy ŽNS Nový Jičín z let 1868 a 1873.

¹⁹ SOKA Znojmo, f. AM Znojmo, manip. Spisovna 1864–1918, kart. 50, fol. 10.

²⁰ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 630, fol. 669–699.

²¹ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 2976, složka 1097.

²² Ibid., kart. 2928, složka 42391.

²³ AŽMP, f. ŽNO Valašské Meziříčí, inv. 5, sig. 8868.

²⁴ ZAO, f. ZVLS Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 9793/1890.

²⁵ Ibid., kart. 2029, čj. 17052/1891.

Většina náboženských spolků znala kromě běžného (řádného) členství také členství čestné, udělované osobám za záslužnou činnost pro spolek,²⁶ případně také kategorii zakládajících či přispívajících členů, kteří spolku darovali stanovenou, poměrně vysokou finanční částku. Zvláštní druhy členství měly především prestižní hodnotu, protože z nich neplynula prakticky žádná práva. Jen stanovy vytvořené podle vzoru ŽNS Skoczów přiznávala čestným členům blíže nespecifikovaná přednostní práva při bohoslužbě (snad při předčítání z tóry), jinak ale měli i čestní členové stejná práva jako všichni ostatní.²⁷

Navštěvovat bohoslužby, posílat své děti k učiteli náboženství nebo využívat služeb šocheta placeného náboženským spolkem mohli samozřejmě i nečlenové, museli však počítat s různými znevýhodněními, například s dvojnásobným poplatkem za šchitu nebo obřizku.²⁸ Nečlenové přirozeně nemohli jakkoli ovlivňovat fungování a rozhodování spolků (účastnit se valných hromad, volit předsednictvo). Členy náboženských spolků přitom bývaly téměř všechny rodiny bydlící v sídelní obci spolku a v jejím bezprostředním okolí. Například členy ŽNS Uherské Hradiště bylo roku 1876 přes 87 % rodin bydlících v Uherském Hradišti, podobně členy ŽNS Příbor roku 1890 celkem 91 % židů bydlících v Příboře.²⁹ Židé jen z trochu větší vzdálenosti již o členství nestáli, ačkoli třeba na hřbitově židovského spolku své mrtvé pohřbívali (srov. mapa č. 6).³⁰

Přitažlivost statusu náboženské obce: výhradní a povinné členství

Před vydáním zákona o židovské náboženské společnosti roku 1890 se židovské náboženské spolky a náboženské obce v mnohém podobaly. Jejich účel byl stejný, obě měly zajišťovat bohoslužebné, nábožensko-vzdělávací a dobročinné instituce.³¹ Také míra autonomie náboženského spolku a náboženské obce vůči ostatním židovským komunitám se téměř nelišila, a míra autonomie vůči státu byla u náboženského spolku dokonce o něco vyšší než v případě náboženské obce. Náboženské obce sice měly na rozdíl od náboženských spolků

²⁶ Např. stanovy ŽNS Nový Jičín z roku 1881, § 8.

²⁷ Např. stanovy ŽNS Skočov, § 3.

²⁸ Např. stanovy ŽNS Hustopeče z roku 1871, § 14 a § 26.

²⁹ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 2976, složka 1097, čj. 1113/1876. • SOkA NJ, f. OÚ Nový Jičín, inv. 292, kart. 57, čj. 15769/1890.

³⁰ *Special-Orts-Repertorium von Mähren...*, 1890. • SOkA NJ, f. OÚ Nový Jičín, inv. 292, kart. 57, čj. 15769/1890. • SOkA NJ, f. AO Šenov, inv. 261, kart. 23.

³¹ Např. Stanovy ŽNO Brno z roku 1869, § 2; stanovy ŽNO Moravská Ostrava z ledna 1875, § 2. • Zdroj odkazovaných stanov je uveden v tabulce č. 13.

právo – a do jisté míry i povinnost – vést matriky a zaměstnávat rabíny, na druhou stranu třeba ŽNO Moravská Ostrava a Znojmo práva zaměstnat vlastního rabína ani nevyužila.³²

Židovské komunity tedy před rokem 1890 na statusu náboženské obce přitahovalo především něco jiného: princip výhradního a povinného členství. Jak již bylo podrobně rozebráno,³³ s určitou dávkou zjednodušení nejpozději od roku 1869 platilo, že s nabytím členství v nové židovské náboženské obci zanikalo členství v té původní. Členové náboženských spolků naopak přinejmenším do roku 1879 zůstávali členy původní náboženské obce, které museli odvádět náboženskou daň, a teprve se vznikem náboženské obce v místě jejich bydliště se mohli závazků vůči původní náboženské obci zbavit. Princip výhradního členství neměl význam pouze pro jednotlivé členy, osvobozené od dvojího zdanění, ale také pro celou komunitu, protože po přeměně na židovskou náboženskou obec bylo možné zvýšit příspěvky, aniž by vzrostlo finanční zatížení členů. Konečně od roku 1879 začalo charakter exkluzivity získávat také členství v židovském náboženském spolku, čímž se náboženské spolky velmi připodobnily náboženským obcím.

Jestliže princip výhradního členství podléhal jistému vývoji a jeho uplatnění v praxi záviselo mj. na právním názoru toho kterého státního úřadu, nebo dokonce soudu,³⁴ pak princip povinného členství vykazoval ještě větší rozrůzněnost. „Provizorní“ vyhláška z 13. září 1850 počítala s tím, že teritorium každé židovské náboženské obce bude tvořit jen ta politická obec, v níž se nacházelo sídlo náboženské obce. Při schvalování nových náboženských obcí záviselo čistě na uvážení státních úřadů, zda povinné členství (resp. daňovou povinnost) rozšíří i na okolní obce. Úřady si přitom zejména všímaly toho, zda židé žijící v okolních obcích o začlenění do emancipační náboženské obce vůbec stojí. Teritoriální rozsah povinného členství se tak u emancipačních náboženských obcí dosti lišil. Například u ŽNO Brno se povinné členství vztahovalo nejdříve jen na osoby židovského vyznání žijící trvale přímo v Brně, teprve roku 1875 se rozšířilo i na soudní okres Brno.³⁵ Členy ŽNO Moravská Ostrava se automaticky stávali židovští obyvatelé soudního okresu Moravská Ostrava, dobrovolně pak mohli k této náboženské obci přistoupit také židé ze soudního okresu Bohumín.³⁶ Ale třeba členy ŽNO Krnov se povinně stávali jen židé bydlící přímo v Krnově,

³² *Erkenntnisse des Verwaltungsgesichtshofes...*, s. 95–97. • SPYRA, Janusz. Ostravští rabíni a ostravský rabínát před druhou světovou válkou. In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Statutární město Ostrava, Archiv města Ostravy, 2016. Svazek 30, s. 253–265. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 52. • Baránek, *Instituce rabinátu...*, s. 789–791.

³³ Viz str. 75.

³⁴ Ke sporu o to, zda právo vystoupit z náboženské obce mají i členové náboženského spolku viz str. 88.

³⁵ Stanovy ŽNO Brno z let 1869–1864, § 3, 4 a 9; stanovy ŽNO Brno z roku 1875, § 2, 3 a 7. • LGBI. Mähren 32/1876.

³⁶ Stanovy ŽNO Moravská Ostrava z října 1875, § 1. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 34–35.

protože Ministerstvo kultu a vyučování odmítlo povinné členství vztáhnout na všechny židy ze soudních okresů Krnov a Město Albrechtice.³⁷ Pro židy bydlící přímo ve Znojmě dokonce princip povinného členství v prvních deseti letech existence tamější náboženské obce neplatil vůbec a teprve roku 1880 úřady svolily k zavedení povinného členství pro všechny židy v soudních okresech Znojmo a Jaroslavice, protože se ukázalo, že bez něj se finanční možnosti ŽNO Znojmo téměř neliší od možností náboženského spolku, když nemá ani prostředky na zaměstnání rabína.³⁸ Členství v ŽNO Jihlava a Opava sice také nebylo povinné, ale náboženskou daň jim stejně museli odvádět všichni židé bydlící v Jihlavě, resp. Opavě a opavském politickém okrese, bez ohledu na členství v náboženské obci.³⁹

Náboženské obce sankcionovaly členy zdráhající se platit náboženskou daň podobně jako náboženské spolky upřením volebního práva do zastupitelských orgánů, a navíc se ještě mohly obrátit na příslušný politický úřad s žádostí o provedení exekuce podle zákona č. 96/1854 ř. z. Mezi vymahatelnými poplatky tento zákon v otevřeném výčtu uváděl „*např. [...] příspěvky církvím*“,⁴⁰ což úřady logicky vztahovaly i na židovské náboženské obce. Ministerstvo kultu a vyučování pak vyloučilo jakékoli pochybnosti, když 13. července 1869 exekuci náboženské daně explicitně začlenilo do novely „provizorní“ vyhlášky z 13. září 1850.⁴¹ Židovské náboženské obce díky tomu nemusely řešit dilema náboženských spolků, jak stanovit výši příspěvků, které měly na jednu stranu pokrýt výdaje spolku, ale jež na druhou stranu nesměly být příliš vysoké, aby i méně loajální členové byli ochotni příspěvek ještě platit, případně aby ze spolku nevystoupili. Náboženské obce při stanovování daně sice musely stále zohledňovat ekonomickou situaci daného poplatníka, již však nemusely dbát jeho ochoty platit.

Matriční obvody a rozšíření teritoria

S otázkou teritoria náboženské obce velmi úzce souviselo vedení matrik. Podle dvorského dekretu z 22. prosince 1837 měly krajské úřady vytvořit přiměřeně velké židovské matriční obvody. Funkci matrikáře mohl vykonávat rabín, případně židovský učitel nábožen-

³⁷ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 35, složka Schlesien, čj. 2889/1875.

³⁸ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka Z, čj. 16139/1878, 6108/1879. • SOkA Znojmo, f. AM Znojmo, manip. Spisovna 1864–1918, kart. 50, čj. 8647/1880. • NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1366, složka W-Z, odd. Znaim, čj. 11107/1889.

³⁹ Stanovy ŽNO Jihlava z roku 1878, § 5; stanovy ŽNO Opava z roku 1878, § 4 a 9.

⁴⁰ RGBl. 96/1854, § 3.

⁴¹ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 42, složka Schlesien in genere, čj. 19599/1856 a 13191/1857. • Textová příloha č. 3.

ství, duchovní správce, kantor, a pokud tito nebyli k dispozici, tak jiná důvěryhodná osoba.⁴² Norma nevázála vedení matrik nutně na židovské obce, nicméně do roku 1848 to byla logická volba. Když se s uvolněním migrace židé začali stěhovat i na místa, kde se dosud žádná židovská matrika nevedla, někde úřady reagovaly zřízením nové židovské matriky (např. roku 1858 ve Znojmě),⁴³ v řadě míst ovšem matrikář ustanoven nebyl. Každopádně v obou případech vyvstávala otázka, kde se mají židé imatrikulovat: zda na nové matrice, v místě své politické příslušnosti (v židovské náboženské obci, z níž se přistěhovali), nebo snad v nejbližší náboženské obci. Dokud katoličtí faráři vedli kontrolní matriční záznamy, nejednalo se o nejvážnější problém. Kontrolování židovských matrik katolickými duchovními se však roku 1867 dostalo do rozporu s ústavně garantovanou autonomií židovské náboženské společnosti, a proto bylo vedení židovských kontrolních matrik zrušeno zákonem z 10. července 1868.⁴⁴ Otázku imatrikulace židů žijících mimo židovské náboženské obce však již zákon neřešil, čímž vzniklo vážné nebezpečí v oblasti občanského a rodinného práva, protože se až příliš často stávalo, že se zejména případy narození neimatrikulovaly vůbec.⁴⁵ Zemské úřady pak ještě v 90. letech 19. století musely ročně řešit desítky žádostí o dodatečný zápis do matriky narození, když neimatrikulované děti dospěly, chtěly uzavřít sňatek, ale nebyly s to předložit rodný list.⁴⁶

Ministerstvo vnitra proto 19. března 1874 vydalo pro Moravu výnos, podle něhož měli být židé zapisováni do matriky narození, sňatků a úmrtí té židovské náboženské obce, jež byla nejbližše jejich bydliště. Zároveň tento výnos potvrdil zrušení kontrolních židovských matrik.⁴⁷ Ministerstvo kultu a vyučování pak 26. května 1876 v součinnosti s Ministerstvem vnitra a Ministerstvem spravedlnosti vydalo nařízení, že v nejbližší židovské náboženské obci mají být zařízeny také další náležitosti související se sňatkem (např. ohlášky).⁴⁸ Na základě tohoto nařízení pak moravský místodržitel a slezský zemský prezident vyhláškou rozdělili celou Moravu a Slezsko na jasně definované matriční obvody pro účely sňatků.⁴⁹ Na základě výnosu Ministerstva vnitra z 12. července 1877 pak moravský místodržitel 1. října 1877 vydal další vyhlášku, podle níž vytvořené matriční obvody měly platit nejen pro sňatkové záležitosti, nýbrž také pro účely imatrikulace narození a úmrtí. Zároveň vyhláška obnovila matriční

⁴² GELLER, Leo. *Vorschriften betreffend die Verfassung der israelitischen Religionsgenossenschaft. Namenwesen und Matriken der Israeliten*. Wien: Moritz Perles, 1896. S. 79–80.

⁴³ SOKA Znojmo, f. AM Znojmo, manip. Spisovna 1864–1918, kart. 50, čj. 2222/1858 a 3677/1861.

⁴⁴ RGBl. 12/1869.

⁴⁵ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 1, čj. 4811/1881.

⁴⁶ ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1503, kart. 2022–2023.

⁴⁷ LGBl. Mähren 43/1874.

⁴⁸ RGBl. 76/1876.

⁴⁹ LGBl. Mähren 32/1876. • LGBl. Schlesien 35/1876. • Haas, *Die Juden...*, s. 34–43.

obvod s centrem v Olomouci.⁵⁰ (ŽNS Olomouc získal povolení k vedení vlastní matriky od Ministerstva vnitra již roku 1870, zmíněným nařízením z roku 1876 však povolení pozbylo platnosti.)⁵¹ V návaznosti na zřízení ŽNO Krnov byl roku 1877 zřízen ještě příslušný matriční obvod (viz mapa č. 2).⁵²

Význam tohoto souboru norem spočíval nejen v tom, že ukončil chaos v matričních záležitostech a že vedení matrik (s výjimkou olomouckých) pevně navázal na židovské náboženské obce, ale také že šlo o vůbec první vymezení teritoriální působnosti náboženských obcí, byť jen v matričních záležitostech, které beze zbytku pokrývalo celé území Moravy a Slezska. V průběhu 80. let se sice některé tradiční náboženské obce (např. ŽNO Loštice a Ivanovice) pokusily na všechny židy žijící v jejich matričním obvodu vztáhnout také povinné členství a daňovou povinnost, takové snahy však bez legislativní změny nemohly mít šanci na úspěch.⁵³

Skutečného teritoriálního rozšíření působnosti se náboženské obce dočkaly až s realizací zákona o židovské náboženské společnosti. Dříve obvod náboženských obcí, v němž se na všechny obyvatele židovského vyznání vztahovalo povinné členství, zahrnoval pouze sídelní politickou obec, případně její nejbližší okolí, oproti tomu nové obvody se většinou definovaly hranicemi několika soudních okresů.⁵⁴ Rozhraničení celé Moravy a Slezska zároveň zjednodušilo celý systém členství. Některé soudní okresy (zejména v Těšínském Slezsku) vykazovaly již roku 1890 vysokou homogenitu, ale v jiných okresech židé patřili i do více než desíti různých náboženských obcí. Například z 34 židovských rodin v Soudním okrese Frývaldov příslušelo do ŽNO Osoblaha 14, Vidnava 5, Úsov 3, Třebíč 2, do ŽNO Prostějov, Lipník nad Bečvou, Bílsko, Hodonín, Jihlava, Kroměříž a Miroslav po jedné rodině a 3 rodiny nevázovalo členství k žádné náboženské obci.⁵⁵ Po rozhraničení se všechny rodiny z tohoto soudního okresu staly jednoduše členy ŽNO Frývaldov. Bez rozšíření teritorií náboženských obcí na celé okresy by ostatně emancipace emancipačních náboženských obcí nemohla být úplná, protože část židů bydlících mimo sídelní politickou obec by jistě zůstala nadále členy tradiční náboženské obce, zejména pokud by nabízela menší zdanění než nově vzniklá obec. Nově stanoveným obvodům náboženských obcí se pak přizpůsobily i židovské

⁵⁰ LGBI. Mähren 36/1877.

⁵¹ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka O, čj. 19012/1879.

⁵² LGBI. Schlesien 34/1877.

⁵³ Viz str. 90.

⁵⁴ Viz str. 105.

⁵⁵ ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 10028/1890.

matriční obvody s tou výjimkou, že ŽNO Moravská Ostrava a Frýdek vedly zvlášť matriku pro moravskou a slezskou část svého obvodu.⁵⁶

Emancipace emancipačních náboženských obcí

Zákon o židovské náboženské společnosti nejen zjednodušil systém členství rozšířením teritorií náboženských obcí, ale především zavedl stejná základní pravidla pro všechny náboženské obce. Před rokem 1890 požívaly emancipační náboženské obce vůči těm tradičním sice autonomního, nikoli však rovného postavení. Ministerstvo kultu a vyučování v letech 1859–1877 povolovalo přeměnu emancipačních náboženských spolků na náboženskou obec jen provizorně, různě přitom modifikovalo základní principy fungování emancipačních náboženských obcí a tímto způsobem vytvářelo širokou škálu od takové náboženské obce, pro niž platila pravidla – zejm. „provizorní“ vyhláška z roku 1850 – bez omezení, až po takovou, v níž se například neuplatnil princip povinného členství, takže se o mnoho nelišila od náboženských spolků. Hranici mezi neplnoprávnou náboženskou obcí a náboženským spolkem pak ještě více rozostřilo již zmiňované rozhodnutí ministerstva z roku 1879, že daňová povinnost vůči původní náboženské obci zaniká nejen se vstupem do jiné náboženské obce, ale také do pouhého náboženského spolku, tedy že princip výhradního členství se vztahuje na náboženské obce stejně jako na spolky.⁵⁷ Zákon o židovské náboženské společnosti postavil všechny náboženské obce – tradiční, provizorní emancipační i zcela nově zřízené – naroveň a zároveň stanovil jasnou hranici mezi náboženským spolkem a obcí, neboť pouze obcím přiřkl povinné (§ 2) a výhradní členství (§ 23) a také výrazně posílil jejich pravomoci, když podřídil jejich doзору veškeré židovské ústavy, nadace a spolky náboženské povahy, tedy i dosud autonomní židovské náboženské spolky (§ 24).

Realizace zákona dále výrazně unifikovala vnitřní fungování náboženských obcí na Moravě a ve Slezsku. Všechny náboženské obce totiž musely vytvořit anebo upravit stávající stanovy tak, aby odpovídaly nové legislativě (§ 29). Moravské místodržitelství proto vyzvalo kuratorium Moravsko-židovské zemské podstaty, aby vypracovalo vzorové stanovy, které by jednotlivé náboženské obce mohly převzít a usnadnit si tak práci. Zástupci místodržitelství a kuratoria na společném jednání na začátku prosince 1890 návrh finalizovali a postoupili Ministerstvu kultu a vyučování, které kromě toho, že provedlo řadu drobných formálních úprav, mělo k návrhu dvě zásadní připomínky. Ministerstvu se především nepozdával názor kuratoria a místodržitelství, že se pojem „náboženský zřízenec“ (popř. „sluha“, *Religionsdi-*

⁵⁶ LGBl. Mähren 57/1891. • LGBl. Mähren 26/1894. • LGBl. Schlesien 48/1893.

⁵⁷ Podrobněji viz str. 88.

ener, § 10 zákona) vztahuje jen na rabína a kantora a že tedy pouze rabín a kantor musí prokázat rakouské státní občanství. Po konzultaci s vídeňským rabínem Moritzem Güdemannem ministerstvo dospělo k závěru, že takové interpretační zúžení je nepodložené a že pod zmíněný pojem bezpochyby spadají také učitel náboženství, šochet a všechny osoby provádějící úkony rituálního rázu. Druhou výhradu ministerstvo vzneslo proti zavedení kuriálního volebního systému, nakonec však nechalo tuto otázku na uvážení jednotlivých náboženských obcí.⁵⁸

Ministerstvo vzorové stanovy pro Moravu v upraveném znění (viz textová příloha č. 5) schválilo v dubnu 1892 a v prosinci 1892 moravské stanovy vydalo za vzor i pro Slezsko. Náboženské obce byly instruovány, že vzorové stanovy mají sloužit jen jako pomůcka a že jednotlivé náboženské obce si mohou stanovy přizpůsobovat libovolně podle svého uvážení, pokud budou splňovat všechny zákonem stanovené náležitosti. Zároveň však byly náboženské obce vyzvány, aby se vzorových stanov pokud možno držely, aby všechny náboženské obce stály na jednotném základě a aby se usnadnil celý proces schvalování stanov.⁵⁹ Vzorové stanovy skutečně převzaly všechny emancipační náboženské obce. Zejména některé nově zřízené náboženské obce jako ŽNO Hustopeče, Svitavy a Valašské Meziříčí – ale také ŽNO Znojmo existující již dvě desetiletí, ovšem s omezeným statutem – převzaly téměř všechny paragrafy vzorových stanov úplně doslova, jen doplnily příslušné kolonky a pasáže, jež ministerstvo nechalo na jejich volném uvážení, tedy především oddíl týkající se náboženských zřízenců a oddíl stanovující výši různých poplatků za rituální úkony. Naopak náboženské obce fungující již několik desetiletí vykazovaly mnohem větší kreativitu a v doslovném znění přejaly jen čtvrtinu až polovinu ustanovení (ŽNO Brno, Opava nebo Moravská Ostrava), nicméně i tyto obce se v ostatních pasážích velmi těsně přidržovaly znění vzorových stanov, pouze výjimečně modifikovaly nějaký základní princip. Kromě vzorových stanov byl ještě neoficiální cestou publikován vzor oddílu upravující záležitosti náboženských zřízenců (viz textová příloha č. 6),⁶⁰ který ovšem přejaly jen ŽNO Svitavy a Znojmo.

Vzorové stanovy měly velký význam nejen pro podobu zastupitelských orgánů,⁶¹ volební systém⁶² a finanční záležitosti náboženských obcí,⁶³ ale také pro definici úkolů

⁵⁸ NA, MKV-R, inv. 583, kart. 1349, čj. 22306/1890; inv. 589, kart. 1362, čj. 26645/1890. • Podrobněji viz str. 211.

⁵⁹ LGBI. Mähren 40/1892. • LGBI. Schlesien 17/1893. • AMB, f. A 1, odd. 33, inv. 1102, kart. 370, čj. 27301/1892. • NA, f. MKV-R, inv. 591, kart. 1366, čj. 27093/1892. • ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 18633/1892.

⁶⁰ *Österreichisch-ungarische Cantoren-Zeitung*, 1. srpna 1892, s. 1–2.

⁶¹ Podrobně viz str. 209.

⁶² Podrobně viz str. 211.

⁶³ Podrobně viz str. 189.

židovských náboženských obcí. Zákon o židovské náboženské společnosti totiž pouze stručně dával náboženským obcím za úkol „péči o náboženské potřeby svých členů“ (§ 1) a dále provozovat modlitebnu (nikoli nutně synagogu, § 25), zaměstnávat rabína (§ 11) a zajišťovat výuku náboženství (§ 28). Vzhledem k ústavně garantované autonomii náboženských obcí ostatně nebylo věcí státu „náboženské potřeby“ specifikovat; potřeby svých členů a své úkoly si měly definovat jednotlivé náboženské obce samy. Podle vzorových stanov (§ 3) měly náboženské obce především:

- a) zajišťovat „potřebné bohoslužebné instituce“, pravidelné konání bohoslužeb přinejmenším o každém šabatě a svátku, šchitu (rituální porážku) a provoz mikve (rituální lázně),
- b) zaměstnávat rabína a další potřebné zřízence,
- c) starat se o výuku náboženství,
- d) provozovat konfesijní hřbitov a zajišťovat rituální pohřbívání,
- e) zřizovat pokladnu na podporu chudých a jiné dobročinné instituce.

Přibližně třetina moravských a slezských emancipačních náboženských obcí převzala § 3 vzorových stanov beze změn, necelá polovina ovšem ze svých úkolů vyškrtla provozování mikve.⁶⁴ ŽNO Fryštát a Moravská Ostrava naopak mezi úkoly náboženské obce explicitně přidaly zajišťování obřizky a macesů o Pesachu. Tyto dvě náboženské obce a také ŽNO Frýdek-Místek, Frývaldov a Krnov k výuce náboženství dodávaly, že se při ní má brát zvláštní zřetel na hebrejský jazyk.

Některé náboženské obce se pokusily ve stanovách modifikovat obsah zákona tak, aby rozšířily okruh svých členů, resp. daňových poplatníků, ačkoli ustanovení zákona byla vcelku jasná. Kromě principu povinného členství pro všechny osoby židovského vyznání s řádným bydlištěm v obvodu náboženské obce (§ 2) zákon stanovoval, že členství se s přestěhováním mění okamžitě, daňová povinnost ovšem až s počátkem nového roku. Členové museli odstěhování oznámit do konce listopadu své dosavadní náboženské obci, aby s touto skutečností mohla počítat při sestavování rozpočtu na další rok. Pokud člen odstěhování opomněl nahlásit, musel náboženskou daň platit nové i původní náboženské obci (§ 23). Vzorové stanovy tato ustanovení pouze přejaly a nijak je nerozvíjely (§ 2 a 65), čímž také zanikly různé kategorie zvláštního členství (např. čestné v Brně nebo ve Znojmě⁶⁵ nebo přidružené v Opavě⁶⁶).

⁶⁴ Provozování mikve chybělo ve stanovách ŽNO Bílovec, Frýdek-Místek, Jihlava, Krnov, Moravská Ostrava, Olomouc, Opava, Vyškov.

⁶⁵ Stanovy ŽNO Brno z roku 1874, § 3 (zachován i při dalších novelizacích). • Stanovy ŽNO Znojmo z roku 1880, § 3.

⁶⁶ Stanovy ŽNO Opava z roku 1878, § 4.

Některé náboženské obce se ovšem pokusily vztáhnout daňovou povinnost také na osoby, které sice v jejím obvodu trvale nebydlely, ale měly na něj nějaké hospodářské vazby. ŽNO Uherské Hradiště chtěla roku 1895 do svých stanov zakotvit, že u osoby s více bydlišti se má za „řádné bydliště“ považovat to bydliště, kde vykonává svou obživu, tedy nikoli místo, kde žije se svou rodinou, což Ministerstvo kultu a vyučování přirozeně odmítlo. Přesto se ŽNO Uherské Hradiště roku 1926 pokusila mezi členy zahrnout i osoby, které v jejím obvodu měly nějaký nemovitý majetek. Tvrdila přitom, že není důvod, proč by takové pravidlo nemělo platit i pro židovské náboženské obce, když je obsahuje nově vydané zřízení německé evangelické církve.⁶⁷ Ministerstvo školství a národní osvěty ovšem takovou modifikaci opět odmítlo s tím, že pro židovské náboženské obce je směrodatný pouze zákon o židovské náboženské společnosti.⁶⁸ Roku 1928 Nejvyšší správní soud potvrdil právní názor ministerstva, když si stejnou úpravu stanov chtěla prosadit ŽNO Jevíčko.⁶⁹

O podobný výklad termínu „řádné bydliště“ se rovnou v praxi pokusila ŽNO Fryštát, když roku 1907 předepsala náboženskou daň Israeli Klugerovi s tím, že část týdne pobývá v jejím obvodu, konkrétně ve své obchodní pobočce v Karviné. Při šetření se zjistilo, že Kluger opravdu pravidelně čtyři dny v týdnu pobýval v Karviné, ale jen přes den, na noc se vracel zpět do svého bydliště v Těšíně. Správní úřady všech instancí i Správní soud konstatovaly, že místo podnikání nelze považovat za místo bydliště.⁷⁰ Přes konzistentní názor správních úřadů i soudů se ještě roku 1934 pokusila ŽNO Valašské Meziříčí definici členství rozšířit o hospodářskou činnost, Zemský úřad v Brně však takovou změnu stanov samozřejmě odmítl.⁷¹

Navzdory existenci vzorových stanov se schvalování stanov jednotlivých náboženských obcí protahovalo, takže první stanovy byly schváleny až roku 1894. Celý schvalovací proces lze ilustrovat na příkladu ŽNO Brno. Ministerstvo kultu a vyučování spolu s vydáním vzorových stanov nařídilo, aby moravské náboženské obce předložily návrh svých stanov do konce roku 1892, slezské pak do konce roku 1893. Na tvorbě návrhu se mělo podílet provizorní předsednictvo náboženské obce,⁷² rabín a dále dvě osoby pověřené okresním hejtmanstvím, resp. statutárním městem.⁷³ První zdržení nastalo hned na počátku, protože brněnská městská rada své pověření (továrníka Jonase Karpelese a obchodníka Heinricha

⁶⁷ Zákon č. 209/1924 Sb., § 6.

⁶⁸ NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1363, složka D-K, odd. Ung. Hradisch, čj. 10581/1895. • MZA, f. B 40, manip. I, inv. 0821, kart. 2944, čj. 143479/1926 a 58277/1927.

⁶⁹ MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7585, fol. 480.

⁷⁰ *Erkenntnisse des Verwaltungsgerichtshofes*. Wien: Verlag der Manz'schen k. k. Hofverlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1910. S. 988–989. *Erkenntnis Nr. 7537 A, vom 23. Juni 1910 Z. 6560*.

⁷¹ MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7589, čj. 16314/1934.

⁷² Viz str. 209.

⁷³ LGBI. Mähren 40/1892. • LGBI. Schlesien 17/1893.

Subaka) jmenovala až ke konci července 1892, tedy dva měsíce od obdržení ministerského nařízení. Hned poté se komise pro tvorbu stanov sešla a po měsíci na svém pátém jednání 21. srpna 1892 návrh stanov finalizovala a zaslala jej na místodržitelství. Připojené jednací protokoly však neobsahovaly všechny potřebné náležitosti, takže až po jejich opravení mohlo místodržitelství ke konci roku zahájit schvalovací proces.⁷⁴ Místodržitelství pak stanovy prozkoumalo a v lednu 1893 je zaslalo ministerstvu s upozorněním na různé diskrepance, nejasnosti a odchylky od zákona či běžných právních pravidel. V návrhu například chybělo zákonem požadované vymezení kompetencí rabína nebo určení maximální výše náboženské daně, dále mělo místodržitelství vážné výhrady proti tomu, že by předsednictvo mělo rozhodovat úplně ve všech – tedy i ve svých vlastních – sporech vzniklých v náboženských obcích. Návrh stanov pak více než rok ležel na ministerstvu, jež zřejmě nechtělo stanovy náboženských obcí schvalovat hned, aby je mohlo navzájem porovnat. Teprve na konci února 1894 místodržitelství dostalo pokyn, aby stanovy schválilo poté, co ŽNO Brno provede úpravy navrhované místodržitelstvím.⁷⁵ Provádění nařízených úprav zřejmě nešlo zcela hladce, jelikož místodržitelství stanovy schválilo až 5. listopadu 1894.⁷⁶

Do května 1894 ministerstvo zkontrolovalo návrhy stanov dvaceti (z toho pěti emancipačních) moravských náboženských obcí a již sdělilo Moravskému místodržitelství svůj názor na různé základní druhy nedostatků návrhů. Ministerstvo proto ve zmíněném měsíci zmocnilo místodržitelství, aby stanovy schvalovalo samo podle vytyčených linií a aby ministerstvu již jen předkládalo schválené stanovy na vědomí.⁷⁷ Na konci června 1894 ministerstvo vydalo obdobné zmocnění Slezské zemské vládě.⁷⁸ Tato zmocnění celý schvalovací proces jistě urychlila, nicméně i tak byla většina stanov schválena až v průběhu roku 1895, případně i ještě o několik let později. Navíc velká část stanov se musela velmi brzy novelizovat, protože 18. března 1897 vydalo ministerstvo nařízení č. 96/1897 ř. z., jež určovalo instanční kompetence úřadů v záležitostech židovské náboženské společnosti a s nímž některé schválené stanovy nebyly v souladu. Podle tohoto nařízení měla ve většině záležitostí rozhodovat v prvoinstančním řízení okresní hejtmanství, resp. obecní úřady statutárních měst, v důležitějších záležitostech však rovnou zemský úřad, který měl zejména schvalovat stanovy a rozpouštět zastupitelstva náboženských obcí, nebo ministerstvo, jež si vyhradilo právo rozhodovat o založení, teritoriální úpravě či zrušení náboženské obce a schvalovat stanovy

⁷⁴ AMB, f. A 1, odd. 33, inv. 1102, kart. 370, čj. 27301/1892, 32508/1892 a 53718/1892.

⁷⁵ NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1362, složka B, odd. Brünn, čj. 790/1893.

⁷⁶ Ibid., kart. 1362, složka B, odd. Brünn, čj. 26109/1894.

⁷⁷ NA, f. MKV-R, inv. 589, kart. 1362, čj. 899/1894.

⁷⁸ NA, f. MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka H-W, odd. Wagstadt, čj. 4224/1894.

náboženských obcí, jejichž obvod zasahoval do více korunních zemí (což se na Moravě a ve Slezsku týkalo ŽNO Moravská Ostrava a Frýdek). Přizpůsobení stanov těmto pravidlům každopádně vyžadovalo jen drobné formální úpravy, takže proces schvalování novelizovaných stanov skončil až na úplné výjimky ještě před koncem roku 1897. Další úpravy stanov v pozdějších letech vycházely už z potřeb samotných náboženských obcí, do roku 1918 se nicméně nejednalo o nějaké zásadní změny.

Židovská lidová obec

Moravské a slezské emancipační náboženské obce začaly zásadním způsobem upravovat své stanovy až po skončení první světové války. V jejím posledním roce se jako určující dělící linie ve středoevropském prostoru prosadila kategorie národnosti. Prezident Spojených států amerických Woodrow Wilson ve svém projevu 8. ledna 1918 hovořil o autonomním vývoji národů Rakouska-Uherska („*the peoples of Austria-Hungary*“) jako o jednom z válečných cílů a nakonec i rakouský císař Karel I. ve svém manifestu z 16. října 1918 vyhlásil záměr přebudovat Rakousko podle nacionálních kritérií. Ani jedno z těchto prohlášení neuvádělo konkrétní národnosti, a tak se otevíral prostor pro aktivitu sionistů, kteří již na 14. října 1918 svolali do Vídně konferenci, na níž se usnesli vytvořit židovskou národní radu (*jüdisches Volksrat*, ŽNR), která měla zejména usilovat o uznání židovské národnosti, o zastoupení Židů na mírové konferenci, o zřízení židovské domoviny v Palestině a o přiznání menšinových práv Židům. Na těchto základech se 22. října 1918 ustavila Židovská národní rada v Praze, která požadovala kromě menšinových práv pro židovský národ také demokratizaci židovských náboženských obcí. Tyto nároky pak delegace Židovské národní rady hned 28. října 1918 přednesla Národnímu výboru a 8. listopadu 1918 je pak formou deklarace publikovala.⁷⁹ Stejně požadavky vznesli 30. října 1918 také účastníci ustavujícího shromáždění Zemského svazu židovských náboženských obcí na Moravě a 10. listopadu 1918 plénum Svazu židovských náboženských obcí ve Slezsku.⁸⁰

Sionisté nicméně zamýšleli provést mnohem dalekosáhlejší reformu židovských náboženských obcí, totiž pozměnit samotný účel a charakter. Na národním kongresu Židů v československém statě, který na 6. ledna 1919 svolala do Prahy židovská národní rada, představil Hugo Bergmann základní principy „židovské lidové obce“ (*jüdische Volksgemeinde*), které vycházely z již dvacet let starého programu vídeňských sionistů a jež lze

⁷⁹ RABINOWICZ, Aharon Moshe. *The Jewish Minority*. In *The Jews of Czechoslovakia*. Philadelphia: The Jewish Society of America, 1968. Svazek I, s. 155–161. • *Selbstwehr*, 8. listopadu 1918, s. 2.

⁸⁰ Fleischmann, *The Religious Congregation...*, s. 268–276. • *Selbstwehr*, 8. listopadu 1918, s. 1. • *Jüdische Volksstimme*, 29. listopadu 1918, s. 4–5. • *Jüdische Rundschau*, 21. ledna 1919, s. 44.

shrnout do těchto dvou požadavků: 1. „lidové obce“ se měly starat nejen o náboženské, ale i kulturní, sociální a národní potřeby svých členů, 2. volby do zastupitelských orgánů náboženských obcí se měly demokratizovat.⁸¹ Židovská „lidová“ obec měla být nejen demokratická, ale také národní.

Kongresu se aktivně zúčastnil také Alois Hilf, který tou dobou stál v čele moravsko-ostravské komise, jež se skládala ze zástupců tamní židovské náboženské obce a židovské národní rady a jež měla za úkol vypracovat podle uvedených dvou principů nové stanovy. Ty měly nahradit nejen stávající stanovy ŽNO Moravská Ostrava, ale také původní moravské vzorové stanovy z roku 1892. Návrh nových moravskoostravských stanov proto vyšel na přelomu března a dubna 1919 také tiskem v nově založených moravskoostravských sionistických novinách *Jüdisches Volksblatt*,⁸² stal se předmětem jednání moravského svazu židovských náboženských obcí, Svazu rabínů na Moravě a ve Slezsku a Židovské národní rady na Moravě a v novinách se k němu vyjadřovali i zaměstnanci náboženských obcí, sionisté a další názorové a zájmové skupiny.⁸³ Moravský svaz náboženských obcí nakonec 17. srpna 1919 návrh s dílčími změnami schválil jako vzor pro všechny moravské náboženské obce a na počátku roku 1920 pak Zemská politická správa v Opavě i v Brně schválily několik stanov vytvořených podle tohoto vzoru.⁸⁴

Nové neoficiální vzorové stanovy (srov. textová příloha č. 7) implementovaly oba principy „židovských lidových obcí“. Jednak demokratizovaly volební právo a řád tak, aby zastupitelské orgány odpovídajícím způsobem reprezentovaly různé skupiny uvnitř náboženské obce,⁸⁵ ale hlavně rozšiřovaly působnost náboženských obcí o kulturní, sociální a národní úkoly. Náboženská obec měla kromě dosavadních náboženských funkcí ještě zajišťovat „péči o židovskou národnost [*jüdisches Volkstum*]“, především pořádat pravidelné přednášky z oboru hebrejské literatury a židovských dějin, chránit „náboženské zájmy a další práva vyplývající z příslušnosti k židovství [*Judentum*]“ a poskytovat „obranu proti neoprávněným útokům proti židovství [*Judentum*]“ (§ 3).

Příslušné formulace byly nicméně velmi opatrné a obsahovaly neutrálnější pojmy „lid“ (*Volk*) a „židovství“ (*Judentum*, tj. židovské náboženství), namísto výrazů „národ“ (*Nation*)

⁸¹ *Jüdisches Volksblatt*, 10. ledna 1919, s. 2. • K vídeňskému programu viz str. 242.

⁸² *Jüdisches Volksblatt*, 28. března 1919, s. 5; 4. dubna 1919, s. 5. • AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. I, inv. 95, kart. 129, složka ŽNO, čj. 36589/1921. • Srov. textová příloha č. 7.

⁸³ *Jüdische Volksstimme*, 9. května 1919, s. 4; 8. srpna 1919, s. 4. • *Židovské zprávy*, 9. května 1919, s. 7.

⁸⁴ *Jüdisches Volksblatt*, 3. října 1919, s. 4. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4273, čj. IV-98/2/1920. • AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. I, inv. 95, kart. 129, složka ŽNO, čj. 16275/1920. • NA, f. MŠ, inv. 2089, kart. 3925, složka Ostrava Moravská, čj. 28117/1920.

⁸⁵ Viz str. 253.

a „židovstvo“ (*Judenschaft* či *Judenheit*, tj. židovský kolektiv). S umírněnými formulacemi se mohli ztotožnit v zásadě všichni členové náboženské obce, neboť dovolovaly interpretační pluralitu. Sionisté mohli pojem „lid“ naplnit nacionálním obsahem, liberálové a ortodoxní židé zase náboženským. Rozšíření úkolů náboženské obce pak v zásadě nikomu nevadilo, dokud sionistická interpretace nezačala potlačovat ostatní. Navíc opatrné formulace byly na místě nejen s ohledem na situaci uvnitř židovských náboženských obcí, ale také na skutečnost, že přeměna náboženských obcí na lidové postrádala právní podklad, protože zákon o židovské náboženské společnosti přiznával náboženským obcím kompetence pouze v náboženské oblasti. Za normálních okolností by příslušné státní úřady neměly schvalovat stanovy vybočující z mezí zákona, jako když například v 90. letech 19. století úřady odmítaly, aby stanovy určovaly jednacím řeč náboženské obce.⁸⁶ Jenže nyní nepanovaly normální, nýbrž revoluční poměry. Jestliže zemské úřady na počátku 20. let 20. století bez námitek schvalovaly „lidové“ stanovy náboženských obcí, pak to bylo jistě i proto, že demokratizace a nacionalizace odpovídala charakteristickým tendencím nového československého státu.

Námítky vůči projektu „židovských lidových obcí“ nicméně měli dosavadní představitelé náboženských obcí, přestože na podzim 1918 většinou hlasů odsouhlasili výzvu moravského a slezského svazu k demokratizaci náboženských obcí a ještě v srpnu 1919 schválili text vzorových stanov. Účastníci zasedání zemských svazů totiž sice formálním souhlasem s reformou náboženských obcí alespoň částečně uspokojili své sionistické kritiky, na druhou stranu se však k ničemu nezavazovali, neboť nakonec záleželo vždy na každé jednotlivé náboženské obci, zda schválený vzor stanov přijme za vlastní. Na lokální úrovni se dosavadní představitelé reformám víceméně bránili,⁸⁷ takže jediný Alois Hilf, předseda ŽNO Moravská Ostrava a autor vzorových stanov, ztělesňoval výraznou výjimku. Židovské náboženské obce tak přijaly „lidové“ stanovy zpravidla až po silném nátlaku sionistů a místní židovské národní rady, nebo po vítězství sionistů ve volbách. Pokud (zejména v menších náboženských obcích) tento tlak chyběl, pak k přijetí „lidových“ stanov ani nemuselo dojít.

Nelegalizovaný projekt

Projekt „židovských lidových obcí“ se nakonec uplatnil sotva v polovině moravských a slezských emancipačních náboženských obcí (viz tabulka č. 15). Přeměna náboženské obce na „lidovou“ závisela nejen na síle sionismu v dané lokalitě, ale také na dosavadní míře

⁸⁶ Viz str. 214.

⁸⁷ Brunner, *Geschichte der Juden...*, s. 170–171. • AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 1369–1375. • *Jüdisches Volksblatt*, 24. ledna 1919, s. 2; 4. března 1919, s. 2; 7. března 1919, s. 5. • *Jüdische Volksstimme*, 14. dubna 1919, s. 3. • Viz str. 248.

demokratičnosti. Nové kulturní, sociální a národní úkoly totiž začaly plnit většinou jen ty náboženské obce, v nichž se dosud volilo kuriovým volebním systémem.⁸⁸ Naopak obor své působnosti rozšířila v meziválečném období jen třetina těch náboženských obcí, v nichž voliči disponovali rovným volebním právem již v 90. letech 19. století. V těchto doposud relativně demokratických náboženských obcích nacházelo volání po ještě větší demokratizaci přirozeně mnohem menší odezvu než v obcích s dvěma, či třemi volebními kuriemi, což nakonec vedlo k tomu, že velká část doposud demokratičtějších náboženských obcí i v meziválečném období omezovala aktivní volební právo jen na poplatníky náboženské daně a pasivní volební právo jen na muže.

Když se sionistům nepodařilo velkou část emancipačních náboženských obcí nacionalizovat (zejm. v nich prosadit „lidové“ stanovy a rozpočet) zdola prostřednictvím místních sionistických spolků a židovských národních rad,⁸⁹ pokusili se o to shora skrze zemské svazy židovských náboženských obcí, přitom ovšem naráželi na zákonem garantovanou autonomii jednotlivých náboženských obcí.⁹⁰ Východiskem se tedy měla stát legislativní změna v podobě „doplňujícího zákona“ z roku 1937 a navazující „ústava židovské náboženské společnosti“, která měla nepoddajné náboženské obce k reformě přimět.⁹¹ Prosazení „doplňujícího zákona“ a nacionalizace některých velkých židovských náboženských obcí přivedla Tatjanu Lichtenstein k tvrzení, že přeměna náboženských obcí na „lidové obce“ představovala „jeden z nejúspěšnějších sionistických projektů v českých zemích v meziválečném období“.⁹² Lichtenstein sice dodává, že roku 1936 se proti sionizaci důrazně postavili Češi-židé, kteří na svou stranu získali úřady, ovšem „bitva nebyla ztracena, protože Nejvyšší rada [svazů židovských náboženských obcí] vydala k záležitosti expertní stanovisko, [...] takže na konci 30. let 20. století se lidové obce staly realitou.“⁹³ Takové závěry jsou ovšem v naprostém rozporu s realitou a Tatjana Lichtenstein k nim mohla dojít jen proto, že se nekriticky spolehla na to, jak spor vykreslovali sionisté v *Židovských zprávách* a hlavně sionista Gustav Fleischmann ve sborníku *The Jews of Czechoslovakia*.⁹⁴

Už jen skutečnost, že sionistické cíle převzala do svých stanov ani ne polovina moravských a slezských emancipačních náboženských obcí, vyvolává notnou skepsi ohledně

⁸⁸ Jen 29 % náboženských obcí, jež po roce 1918 demokratizovaly svůj volební řád, nezačlenilo do svých stanov také „lidové“ úkoly.

⁸⁹ K lokálním židovským národním radám viz str. 246.

⁹⁰ Viz str. 157.

⁹¹ Viz str. 158.

⁹² LICHTENSTEIN, Tatjana. *Zionists in Interwar Czechoslovakia. Minority Nationalism and the Politics of Belonging*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 2016. S. 140.

⁹³ Lichtenstein, *Zionists in Interwar...*, s. 185.

⁹⁴ Fleischmann, *The Religious Congregation...*, s. 321–322.

úspěšnosti projektu. Především však Fleischmann i Lichtenstein přecenili váhu expertního stanoviska Nejvyšší rady a podcenili argumentaci moravskoostravských Čechů-židů.⁹⁵ Českožidovský právník Dr. Julius Bondy vycházel z nezpochybnitelné premisy, že židovské náboženské obce existují na podkladě zákona o židovské náboženské společnosti z roku 1890, který náboženským obcím přirkl právo vybírat náboženskou daň za účelem „uspokojování náboženských potřeb svých členů“. Bondy z toho vyvozoval, že pokud nějaká židovská náboženská obec vydává své prostředky také na jiné než náboženské účely, překračuje své kompetence svěřené zákonem. Židovská náboženská obec samozřejmě může vybírat dobrovolné dary na různé nacionální nebo dobročinné účely, nesmí však nutit své členy, aby se prostřednictvím náboženské daně podíleli na financování „židovské domoviny“, sportovních aktivit, nacionální židovské školy, dobročinnosti nebo sociální péče.⁹⁶

Sionističtí představitelé ŽNO Moravská Ostrava v reakci na Bondyho argumentaci uvedli, že prý zákon o židovské náboženské společnosti neuvádí, že uspokojování náboženských potřeb musí být výhradní činností náboženské obce. Dále si sionisté neodpustili osobní výpad vůči českožidovským odpůrcům: „*Stěžovatelé nejsou dosti obeznaní s předpisy náboženskými*“, jinak by věděli, že „*náboženství židovské jest zásadně náboženství národní*“.⁹⁷ Bondy ovšem v dalším vyjádření zpochybňoval nerozlučné sepětí židovského náboženství a národnosti. Z takového ztotožnění lze podle něj totiž dovodit, že „*vlastně národní požadavky jsou i požadavky náboženskými a proto jest i náboženským skutkem, když se cvičí ve sportovních spolcích, staví turistická chata pod Lysou Horou, sbírají peníze na výstavbu, vojenskou ochranu a výzbroj do Palestina a t. d.*“ Bondy upozorňoval, že přece „*páni na náboženské obci [...] sami svým vývodům věřiti nemohou*“, když i oni rozlišují mezi náboženskou a „lidovou“ obcí. Bondy dále připomněl, že sionisté reprezentují jen část židovské společnosti a že židovští věřící české a německé národnosti jejich názory rozhodně nesdílí.⁹⁸

K věci se vyjádřil také Svaz židovských náboženských obcí na Moravě, jenž mimo jiné uvedl, že omezení funkcí židovských obcí jen na ty náboženské je výsledek „*asimilačních tendencí*“.⁹⁹ Nikdo nepopíral, že zákon o židovské náboženské společnosti vznikl před čtyřiceti lety za podstatně odlišných poměrů, ovšem případná úprava zákona samozřejmě spadala do kompetence parlamentu, nikoli správních úřadů, které se musely řídit platnými

⁹⁵ Podrobně k celému sporu v ŽNO Moravská Ostrava viz Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 203–213.

⁹⁶ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4278, fol. 10–58 a 133–139.

⁹⁷ Ibid., fol. 59–67.

⁹⁸ Ibid., fol. 70–77.

⁹⁹ Ibid., fol. 107–119.

normami. Judaismus v sobě samozřejmě nese nacionální potenciál, ovšem pokud sionisté zcela ztotožnili židovské náboženství a národnost, nutně to vedlo k absurdnímu závěru, že veškerá činnost nacionálního charakteru je zároveň činností náboženskou. Platné normy stály jednoznačně na straně českožidovského hnutí a sionisté se pomocí argumentační sofistiky marně snažili své nacionální cíle vměstnat do mezí vymezených zákonem o židovské náboženské společnosti.

Na konci roku 1937 vydaly úřady dvě zásadní rozhodnutí. Okresní úřad v Moravské Ostravě 13. prosince 1937 zrušil všechny položky rozpočtu ŽNO Moravská Ostrava, jež nesměřovaly na uspokojování náboženských potřeb, a tudíž odporovaly zákonu o židovské náboženské společnosti. Tyto položky tvořily celkem 28 % rozpočtu a především se jednalo o veškeré výdaje na židovskou školu, protože i sami sionisté veřejně prohlašovali, že se jedná o národní, nikoli náboženskou školu. Dále okresní úřad zrušil subvence na národní, sociální a sportovní účely, zejména příspěvky do sionistických fondů a subvence tělocvičnému spolku Makabi na stavbu chaty v Beskydech.¹⁰⁰ Navíc Zemský úřad v Brně 8. listopadu 1937 zneplatnil všechny body stanov ŽNO Moravská Ostrava, které rozšiřovaly její kompetence nad rámec zákona o židovské náboženské společnosti.¹⁰¹ Moravskoostravská náboženská obec se proti oběma rozhodnutím samozřejmě okamžitě odvolala, takže ani jedno rozhodnutí zatím nenabývalo právní moci.

Odvolací orgány nakonec o zrušení sekulárních rozpočtových položek ani o vyškrtnutí sionistických pasáží ze stanov nestihly definitivně rozhodnout, protože po nacistické okupaci Česko-Slovenska se všechny tyto záležitosti staly bezpředmětnými. Nicméně z různých vyjádření a konceptů lze odhadnout směr, jakým se úvahy úředníků ubíraly. Ministerstvo školství a národní osvěty se totiž po poradě s Ministerstvem vnitra chystalo potvrdit právní názor zemského úřadu i s vědomím, že se potom celá záležitost beze vší pochybnosti dostane k Nejvyššímu správnímu soudu. Vzhledem k tomu, že stanovy ŽNO Moravská Ostrava posloužily za vzor dalším „židovským lidovým obcím“, měla na případu eminentní zájem i Nejvyšší rada svazů židovských náboženských obcí, která v již zmíněném expertním stanovisku vyjádřila názor, že státní úřady nemohou rozhodovat o tom, co členové jednotlivých náboženských obcí cítí jako svou náboženskou potřebu.¹⁰² Ministerstvo školství i vnitra takový subjektivismus odmítalo a považovalo kategorii náboženských potřeb za zcela jasně

¹⁰⁰ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4278, čj. 76793/1937.

¹⁰¹ AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. III, inv. 20, kart. 9, čj. 37127/1937.

¹⁰² MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4278, fol. 156–167.

a objektivně danou.¹⁰³ Ministerstvo školství sice rozhodnutí zemského úřadu nemohlo potvrdit, protože obsahovalo právní vady, ovšem 3. dubna 1939 nařídilo, aby ŽNO Moravská Ostrava uvedla své stanovy v soulad se zákonem o židovské náboženské společnosti.¹⁰⁴

Precedentní případ moravskoostravské náboženské obce ukazuje fatální vratkost celého sionistického projektu „lidových obcí“. Přeměna židovských náboženských obcí na „lidové obce“ se mohla v prvních letech existence Československa uskutečnit jen díky revolučním poměrům, při nichž státní úřady schvalovaly stanovy, jež náboženským obcím přisuzovaly mnohem širší kompetence, než jak je vymezoval zákon o židovské náboženské společnosti. Celý problém pak spočíval v tom, že transformace náboženských obcí na „lidové obce“ nebyla legalizována ani dodatečnou relevantní právní úpravou. Dvacet let po vzniku Československa byly revoluční poměry již dávno pryč a úřady se opět přísně řídily literou zákona. Z konceptů pravomocných rozhodnutí nakonec vyplývá, že kdyby vývoj nebyl přerušen nacistickou okupací, ocitl by se projekt „lidové obce“ i tak zcela v troskách. Pokud by totiž Nejvyšší správní soud stejně jako úřady odmítl sionistický subjektivismus (a podle mého názoru by tak učinil), znamenalo by to odříznutí sionistických a sociálních aktivit od velmi důležitého finančního zdroje, kterým byla náboženská daň.

Nejvyšší rada židovských náboženských obcí se pokusila o legalizaci projektu „lidových obcí“ na základě „doplňujícího zákona“ z roku 1937, když do „ústavy židovské náboženské společnosti“ vložila ustanovení, že židovské náboženské obce musí pečovat o sociální potřeby především svých členů, případně že se mohou starat také o kulturní potřeby.¹⁰⁵ Vzhledem k rozhodnutím úřadů v případě moravskoostravských stanov a vzhledem k právní síle „ústavy“ je však velmi pochybné, že by vláda rozšíření kompetencí náboženských obcí schválila. Vládní sankce totiž měla dát „ústavě“ charakter vládního nařízení,¹⁰⁶ které nemohlo derogovat ta ustanovení zákona o židovské náboženské společnosti z roku 1890, která definovala úkoly náboženských obcí. Projekt „židovských lidových obcí“ po celé meziválečné období chyběl patřičný právní podklad a „ústava“ na tom sotvaco mohla změnit.

Vnucené úkoly a rasové členství

Kvůli nacistické okupaci se vývoj nicméně ubíral zcela jiným směrem. Správní řízení ohledně „lidových“ stanov sice ještě nějakou dobu pokračovalo, Zemský úřad v Brně začal

¹⁰³ Ibid., fol. 15–17.

¹⁰⁴ AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. III, inv. 20, kart. 9, čj. 26194/1939.

¹⁰⁵ Návrh ústavy židovské náboženské společnosti, § 5.

¹⁰⁶ § 4 odst. 2 zákona č. 9/1937 Sb. z. a n. • Návrh ústavy židovské náboženské společnosti, § 128.

prošetřovat také legálnost stanov ŽNO Brno, ale nakonec obě správní řízení vyzněla do prázdna. Paralyzovaná moravskoostravská náboženská obec neměla na úpravu stanov kapacity a v případě brněnské náboženské obce samotný zemský úřad v prosinci 1939 seznal, že se záležitost stala bezpředmětnou.¹⁰⁷ Úkoly těch židovských náboženských obcí, které po nacistické okupaci nezanikly, se zásadně změnily, ovšem nikoli na základě nějakého právního zápolení nebo legislativní změny, nýbrž v důsledku okupační praxe. Již od jara 1939 náboženské obce nemohly vykonávat většinu svých náboženských funkcí, naopak začaly plnit úkoly, jež jim přikazovaly okupační úřady v oblasti vystěhovalecké, sociální a školské.¹⁰⁸

Členy protektorátních židovských náboženských obcí se podle nařízení říšského protektora z 5. března 1940 stali všichni, kdo spadali pod nacistickou definici Žida, tedy i ateisté či křesťané židovského původu.¹⁰⁹ Určující byla v zásadě víra prarodičů, na náboženské vyznání a národnostní preference dané osoby se nebral zřetel, pouze u osob pocházejících z konfesijně smíšeného manželství platily podle nacistických norem určité výjimky. Z tohoto hlediska Židy před perzekucí neochránilo ani formální prohlášení o vystoupení z židovské náboženské společnosti, ani fingované či skutečné konverze ke křesťanství. Případů vystoupení z židovství přitom od podzimu 1938 rychle přibývalo. Například ŽNO Frýdek-Místek už na konci roku 1938 registrovala přes deset výstupů,¹¹⁰ na Ostravsku se pak v pouhých dvou měsících po nacistické okupaci nechalo pokřtít přes padesát Židů,¹¹¹ což odpovídalo zhruba 0,7 % všech členů ŽNO Moravská Ostrava a 2,2 % členů ŽNO Frýdek-Místek.¹¹²

Protektorátní židovské náboženské obce tak vlastně nebyly už ani náboženské, ani „lidové“ (ať už v demokratickém, nebo v národním smyslu). Již neměly sloužit k uspokojování náboženských, kulturních či nacionálních potřeb svých členů, ale jejich funkce i členstvo byly přetvořeny tak, aby se vměstnaly do rámce nacistické rasové politiky.

---

¹⁰⁷ AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. III, inv. 20, kart. 9, čj. 38451/1939 a 41311/1939. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4278, čj. 46223/1939.

¹⁰⁸ Viz str. 121.

¹⁰⁹ RP 14/1939, § 6. • RP 9/1940, § 1 odst. 1.

¹¹⁰ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 5, sig. 56218, protokol z 8. prosince 1938.

¹¹¹ Gracová, Przybylová, *Problémy každodenního života...*, s. 236, pozn. 14.

¹¹² NA, f. MŠ, inv. 2087, kart. 3922, složka Morava A3, čj. 66558/1940.

Rozkvět a úpadek náboženských institucí

Obětavé budování náboženských spolků

Emancipační minjany a židovské náboženské spolky vznikaly jako dobrovolná uskupení židovských imigrantů, kterým záleželo na společném prožívání náboženství natolik, že navzdory tomu, že většinou museli platit náboženskou daň své původní náboženské obci, ještě navíc obětavě přispívali na vytváření základních náboženských institucí i v místě nového bydliště. Omezená teritoriální působnost a dobrovolnost členství samozřejmě značně limitovala možnosti židovských náboženských spolků, přesto řada z nich dokázala již v prvních letech zajistit provoz modlitebny, zaměstnat potřebné bohoslužebné funkcionáře, zřídit hřbitov, nebo dokonce vystavět synagogu. Plně rozvinout se nicméně židovské komunity mohly, až když se přeměnily na náboženskou obec. Teprve tehdy se podstatně rozšířila jejich členská základna, teritoriální působnost, a tedy i příjmy, takže například židé v Olomouci a Novém Jičíně konečně získali dostatek prostředků na stavbu synagogy.

V zásadě podle všech stanov měly židovské náboženské spolky získávat prostředky na svou činnost z těchto zdrojů:

1. Vstupní a členské příspěvky. Jejich výši určovala buď pravidelně valná hromada,¹ nebo přímo stanovy,² přičemž členové většinou neplatili jednotnou sazbu, nýbrž se rozdělovali v závislosti na své ekonomické situaci do několika poplatkových tříd.
2. Pronájem míst v modlitebně či synagoze. Také u tohoto poplatku spolky velmi často zaváděly poplatkové třídy, do nichž se účastníci bohoslužeb tentokrát zařazovali podle svého vlastního uvážení. Například ŽNS Uherské Hradiště roku 1875 pronajímal přední místa za 125 zl., prostřední za 75 zl. a zadní za 35 zl. ročně, konkrétní místa v jednotlivých pásmech se pak přidělovala losem.³ Poměrně neobvykle vysoká výše poplatků v Uherském Hradišti vyplývala z potřeby splatit výdaje na právě postavenou synagogu, třeba v Hustopečích se totiž sedadla pronajímala za 1–3 zl.⁴ Jen zcela výjimečně jako v ŽNS Nový Jičín od roku 1881 měli řádní členové nárok na sedadlo zdarma a poplatek se vybíral jen od nečlenů.⁵

¹ Např. stanovy ŽNS Skočov, § 6; stanovy ŽNS Polská Ostrava, § 34.

² Např. stanovy ŽNS Hustopeče z roku 1871, § 9; stanovy ŽNS Jihlava, § 6; stanovy ŽNS Olomouc, § 7.

³ MZA, f. B 14, manip. I, kart. 630, fol. 669–699.

⁴ Např. stanovy ŽNS Hustopeče z roku 1871, § 9.

⁵ Stanovy ŽNS Nový Jičín z roku 1881, § 9.

3. Nepravidelné dobrovolné příjmy: a) dary, které mohly spolky libovolně využít podle svých potřeb v rámci svého rozpočtu; b) odkazy z pozůstalosti, jež nesloužily k přímému využití, nýbrž jako úrokovaný kapitál, z jehož výnosu dostávali synagogální funkcionáři (zejm. kantor, šamaš, popř. sbor a varhaník) odměnu za výroční vzpomínku duše zesnulého (*hazkara, Jahrzeit*); c) nadace, určené rovněž ke zúročení, tentokrát však většinou na dobročinné účely (např. chudým talentovaným studentům); spolek v tomto případě vystupoval jako správce nadace a určoval, komu konkrétně bude výnos přidělen.
4. Taxy za rituální úkony. Mezi ně patřil zejména poplatek za rituální porážku vykonávanou spolkovým šochetem, jejíž výše závisela na druhu poráženého zvířete.⁶ Obvykle se také zpoplatňovalo konání svateb, hrobové místo nebo vyvolání k předčítání tóry.⁷ V moravských komunitách bývalo zvykem, že se předčítání z tóry o šabatu a svátcích dražilo a že vyvolán byl ten, kdo nabídl za tuto výsadu největší částku. V emancipačních komunitách je tato praxe „šnodrování“ (něm. *Schnodern / Schenodern*, od hebr. שָׁנַדַר, *še-nadar*, „to/ten, co přísahal“, tj. zasvětil) doložena ještě na počátku 20. století ve Frýdku a Olomouci.⁸
5. Ostatní příjmy. Spolky získávaly prostředky také prostřednictvím sbírek, z úroků, případně vybíraly od rodičů školné za výuku židovského náboženství.

V praxi získávaly náboženské spolky nejvíce na členských příspěvcích a pronájmu míst v modlitebně. Například ŽNS Olomouc při sestavování rozpočtu na rok 1876 počítal s tím, že 43 % rozpočtu pokryje pronájem míst, 24 % členské příspěvky a 23 % úroky z kapitálu, podobně rozpočet ŽNS Fryštát na rok 1891 měly z 34 % pokrýt členské příspěvky a z 30 % pronájem míst (podrobněji viz tabulka č. 16).

Struktura výdajů náboženských spolků se mohla v jednotlivých letech velmi lišit, zejména pokud spolek zrovna budoval synagogu nebo hřbitov. Vyjma těchto mimořádných výdajů tvořily největší část výdajů bezesporu platy kantora, šocheta (rituálního řezníka), šamaše (synagogálního sluhu) a učitele náboženství, případně také odměna synagogálnímu sboru. V Olomouci roku 1876 platy spotřebovaly 43 % rozpočtu, ve Fryštátě roku 1891

⁶ Např. stanovy ŽNS Hustopeče z roku 1871, § 14.

⁷ Např. stanovy ŽNS Olomouc, § 10.

⁸ *Die Neuzeit*, 27. července 1866, s. 5. • FRIEDLÄNDER, Mardochai Hirsch. *Tiferet Jisrael: Schilderungen aus dem inneren Leben der Juden in Mähren in vormärzlichen Zeiten*. Brünn: Rudolf M. Rohrer, 1878. S. 99. • AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, s. 39–42. • AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 2, sig. 56209, protokol z 10. července 1913. • AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 505–508 a 530–534. • AŽMP, f. DP, vzpomínky Evy Kalinové. • Paměť národa. *Eva Kalinová (1913–2011)*. [cit. 2018-05-21]. Dostupné online: <http://www.pametnaroda.cz/witness/recording/id/1450>. Úsek stopáže: 1:01:55–1:10:40.

dokonce 77 %. Velkou část financí odčerpávaly splátky půjček nebo naopak spořitelní vklady na budoucí projekty, o něco menší byly výdaje spojené s vlastněním či pronajímáním nemovitého majetku (osvětlení a vytápění, běžná údržba, menší rekonstrukce, daň z nemovitosti, pojištění majetku, nájem). Mezi ostatní výdaje mohla patřit především rozpočtová rezerva na nepředpokládané výdaje. Stojí za povšimnutí, že ani jeden z uvedených rozpočtů nepočítal s výdaji na dobročinné účely. Pro ně totiž náboženské spolky zpravidla zřídily fond *chevra kadiša*, který měl oddělené účetnictví a jenž se dříve nebo později přeměnil v samostatný spolek (např. ve Znojmě již roku 1869,⁹ ve Valašském Meziříčí roku 1870,¹⁰ ale třeba v Hustopečích až roku 1920,¹¹ a v Olomouci dokonce roku 1922¹²).

„Provizorní“ zajištění náboženských obcí

Financování židovských náboženských obcí na Moravě a ve Slezsku se před vydáním zákona o židovské náboženské společnosti řídilo především „provizorní“ vyhláškou z 13. září 1850.¹³ Podle ní mělo předsednictvo náboženské obce každý rok sestavovat rozpočet. Protože příjmy z různých poplatků, darů, nadací, úroků apod. nikdy nestačily pokrýt výdaje, měla schodek dorovnávat náboženská daň (§ 7–9), což mělo alespoň teoreticky zajistit vyrovnané hospodaření. Všichni poplatníci měli každoročně volit devítičlennou „rozdělovací komisi“ (*Aufteilungskommission*), přičemž vždy třetinu volili členové platící největší, středně velkou a nejmenší daň (§ 11–13). Tato komise pak všechny členy rozdělila do daňových tříd, přičemž zohledňovala jejich movitost a „rodinné břemeno“ (§ 9–10). Náboženská obec měla osobám bydlícím mimo její sídlo daň snížit, či zvýšit podle toho, zda zvláště pečovala o jejich náboženské potřeby, například zda za nimi posílala učitele náboženství (§ 18). Vyhláška zároveň stanovovala maximální výši daně u těch členů, kteří bydleli v jiné náboženské obci a museli platit dvojí daň (§ 19), dokud roku 1869 nebylo dvojí zdanění zrušeno.¹⁴ Poplatník nespokojený se stanovenou výší daně se mohl odvolat k předsedovi náboženské obce a pak ještě k „rozdílčímu“ (tj. smířčímu) soudu, do něhož si náboženská obec i poplatník určili každý svého zástupce, kteří pak ještě vybrali třetí osobu jako předsedu soudu, aby pak společně v celé záležitosti rozhodli definitivně (§ 23–24).

⁹ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 3190, složka 38249, čj. 2651/1869. • *Festschrift des Chevra Kadischa-Vereines in Znaim herausgegeben anlässlich der Feier des 40jährigen Bestandes*. Znaim: M. F. Lenk, 1909. S. 3.

¹⁰ Baletka, *Židé v dějinách...*, s. 47.

¹¹ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 2928, složka 42393.

¹² Oppenheim, *Geschichte der Juden...*, s. 456.

¹³ Viz textová příloha č. 1.

¹⁴ Viz str. 84.

„Provizorní“ vyhláška se na emancipační náboženské obce vztahovala jen částečně, ostatně do výčtu náboženských obcí dotčených vyhláškou (§ 1) byla doplněna pouze ŽNO Brno.¹⁵ Ministerstvo kultu a vyučování totiž – jak již bylo zmíněno dříve – schvalovalo zřízení jednotlivých emancipačních náboženských obcí pouze provizorně na dobu do vydání zákona o židovské náboženské společnosti, přičemž pro každou z nich určilo specifická pravidla ohledně teritoria a formy členství.¹⁶

Stanovy emancipačních náboženských obcí „provizorní“ vyhlášku nejen upřesňovaly, ale také významně modifikovaly. Především daňovou komisí („rozdělovací komisí“ či „odhadní komisí“, *Aufteilungskommission* či *Schätzungskommission*) volili daňoví poplatníci jen v ŽNO Znojmo, Moravská Ostrava a Jihlava,¹⁷ zatímco v ostatních náboženských obcích členy komise vybíraly zastupitelské orgány (výbor či zastupitelstvo).¹⁸ Dále stanovy oproti „provizorní“ vyhlášce precizněji definovaly daňové třídy nebo stanovovaly maximální výši daně.¹⁹

Některé emancipační náboženské obce zpočátku dokonce ani nechtěly své členy direktivně rozdělovat do jednotlivých daňových tříd a „v důvěryplném předpokladu, že každý žid se smyslem pro náboženskou povinnost bude rád připraven přispívat na vydržování našich svatých institucí podle svých majetkových poměrů dobrovolně“,²⁰ zaváděly systém „samozdanění“ (*Selbstbesteuerung*). Ten spočíval v tom, že každý poplatník se do jedné ze stanovených daňových tříd zařadil sám podle svého uvážení. Daňová komise pak jen zkoumala, zda tohoto systému nezneužívají jednotliví poplatníci, nebo snad dokonce významná část náboženské obce. V prvním případě měla komise poplatníka přeřadit do odpovídající třídy, v druhém případě samozdaňování v daném roce zcela zrušit a provést rozdělení do daňových tříd podle zásad obsažených v „provizorní“ vyhlášce.²¹ Spoléhání se na „cit pro náboženskou povinnost“ se ovšem nejpozději na počátku 70. let 19. století zřejmě přestávalo vyplácet, protože v té době začaly náboženské obce princip samozdanění ze svých stanov odstraňovat

¹⁵ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 42, složka Mähren in genere, čj. 12091/1860.

¹⁶ Viz str. 166.

¹⁷ Stanovy ŽNO Znojmo z roku 1870, § 35 písm. f); stanovy ŽNO Moravská Ostrava z roku 1875, § 6 a 19; stanovy ŽNO Jihlava z roku 1878, § 6.

¹⁸ Stanovy ŽNO Brno z roku 1869, § 12.

¹⁹ Stanovy ŽNO Brno z roku 1869, § 11; stanovy ŽNO Znojmo z roku 1870, § 11 a 14; stanovy ŽNO Brno z roku 1874, § 11.

²⁰ Stanovy ŽNO Brno z roku 1869, § 11.

²¹ Stanovy ŽNO Brno z roku 1869, § 11–14; stanovy ŽNO Znojmo z roku 1870, § 10–13. • ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 42, složka I, čj. 13418/1875.

a vracet se k rozdělování do daňových tříd komisí.²² Samozdaňování zůstalo zachováno až do roku 1895 jen v ŽNO Znojmo.²³

Legislativní provizorium emancipačním náboženským obcím, a dokonce ani některým židovským náboženským spolkům zpravidla nebránilo investovat do budování synagog, hřbitovů a dalších potřebných zařízení. Provizorium možná právě naopak vytvářelo prostor, v němž mohli příslušníci emancipačních komunit projevit, jak moc jim záleží na náboženských institucích, které mohli a chtěli vytvářet. První synagogy si vybuodovali již v 50. letech 19. století židé ve Skočově (1853)²⁴ a Brně (1855),²⁵ po opětovném zrovnoprávnění pak v Jihlavě (1863),²⁶ Frýdku (1865),²⁷ Krásně nad Bečvou (1867),²⁸ Krnově (1872),²⁹ Fryštátě (1872),³⁰ Uherském Hradišti (1875),³¹ Moravské Ostravě (1879),³² Hustopečích (1880),³³ Bílsku (1881),³⁴ Vyškově (1885)³⁵ a ve Znojmě (1888).³⁶ V architektuře nových synagog se projevovaly dvě tendence, které měly ze synagogy učinit nejviditelnější symbol emancipace ve veřejném prostoru. Na jednu stranu zde byla snaha demonstrovat konec omezení, která dříve bránila tomu, aby se synagogy podobaly kostelům. Naopak druhá tendence směřovala k vytvoření osobitého židovského stylu, který se měl křesťanským chrámům vyrovnat nikoli vzhledovou podobností, nýbrž svou monumentalitou a zdobností. Tyto souběžné tendence se projevíly postupně. Zatímco první emancipační synagogy z 50. a 60. let ještě neměly žádné věže (Skočov, Krásno, Uherské Hradiště), nebo jen v náznaku (Brno, Jihlava), od 70. let se synagogy projektovaly s věžemi dominantního charakteru (Krnov, Bílsko).³⁷

Náklady na stavbu jednotlivých synagog se mohly velmi lišit. Zatímco synagoga v Uherském Hradišti (1875) byla vybudována přibližně za 12 tisíc zl. a ve Frýdku (1865) za 20 tisíc zl., v Moravské Ostravě (1879) se výdaje vyšplhaly na 60 tisíc zl., ve Znojmě (1888)

²² Stanovy ŽNO Brno z roku 1874, § 39; stanovy ŽNO Opava z roku 1878, § 42.

²³ Stanovy ŽNO Znojmo z roku 1880, § 33–35.

²⁴ Spyra, *Żydowskie gminy wyznaniowe...*, s. 218.

²⁵ Brunner, *Geschichte der Juden...*, s. 154–157.

²⁶ *Die Neuzeit*, 18. září 1863, s. 447–448.

²⁷ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, 24–27.

²⁸ Baletka, *Židé v dějinách...*, s. 51–52.

²⁹ *Die Neuzeit*, 28. června 1872, s. 297.

³⁰ FRIEDMANN, S. *Predigt bei der Einweihung des neuerbauten isr. Tempels zu Freistadt, k. k. Schlesien, am 18. September 1872 (15. Ellul 5632)*. Teschen: Karl Prochaska, 1872.

³¹ MÜHSAM, Samuel. *Predigten*. Svazek III. Leipzig: M. W. Kaufmann, 1910. S. 92–95.

³² *Mährisch-schlesischer Grenzbote*, 28. září 1879, s. 2–4.

³³ Klenovský, *Židovské památky Moravy...*, s. 99.

³⁴ Spyra, *Żydowskie gminy wyznaniowe...*, s. 243.

³⁵ Klenovský, *Židovské památky Moravy...*, s. 203.

³⁶ SOKA Znojmo, f. AM Znojmo, manip. Spisovna 1864–1918, kart. 50, čj. 9682/1888.

³⁷ K uplatnění architektonických prvků Klenovský, *Architektura synagog...*, s. 77–87.

na 65 tisíc zl. a v Brně (1855) dokonce na 101 tisíc zl.³⁸ Založení židovského hřbitova vyžadovalo podstatně méně prostředků, zpravidla 1,5–7 tisíc zl.³⁹ Židovské pohřebiště bylo postupně zřízeno v Bílsku (1849),⁴⁰ Opavě (1851),⁴¹ Brně (1852),⁴² Jihlavě (1863),⁴³ Olomouci (1867),⁴⁴ Znojmě (1868),⁴⁵ Krásně nad Bečvou (1871),⁴⁶ Moravské Ostravě (1872),⁴⁷ Krnově (1872),⁴⁸ Šenově u Nového Jičína (1875),⁴⁹ Uherském Hradišti (1879),⁵⁰ Frýdku (1882),⁵¹ Frývaldově (1883),⁵² Hustopečích (1886),⁵³ Vyškově (1888)⁵⁴ a Skočově (1891).⁵⁵

„Pokrokoví“ představitelé většiny emancipačních komunit necítili potřebu zřídit mikve, takže podle úředního přehledu náboženských obcí a spolků z roku 1877 z emancipačních komunit vybuďovaly rituální lázně pro potřeby svých ortodoxních příslušníků jen ŽNO Brno, Krnov, Jihlava, Znojmo a ŽNS Skoczów.⁵⁶

Struktura příjmů jednotlivých „provizorních“ náboženských obcí se lišila, ale v zásadě platilo, že etablované emancipační náboženské obce (např. Opava) se mohly více spolehnout na příjmy z náboženské daně (okolo 50 % příjmů) a pronájem míst v synagoze představoval jen doplňkový příjem (asi 15 %, podrobněji viz tabulka č. 17). Naopak náboženské obce, u nichž se zatím zcela neuplatnil princip povinného členství (např. Moravská Ostrava a zejména Znojmo) musely mnohem více prostředků získávat z pronájmu synagogálních míst (25–45 %). Největší výdajovou položku pak stejně jako v případě náboženských spolků tvořily platy.

³⁸ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, fol. 25. • ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka Generalien, čj. 2940/1877. • *Local-Anzeiger für Mähr.-Ostrau und Umgebuung*, 1. dubna 1876, s. 1. • Einhorn, *Geschichte der Juden...*, s. 584. • Brunner, *Geschichte der Juden...*, s. 157.

³⁹ Židovský hřbitov v Šenově u Nového Jičína byl zřízen za 2 850 zl., ve Znojmě za 3 000 zl., v Jihlavě za 7 000 zl. Pozemek pro frýdecký židovský hřbitov byl získán za 1 400 zl., pro židovský hřbitov v Moravské Ostravě za 4 000 zl. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 2976, složka 1097, fol. 77. • SOKA Znojmo, f. AM Znojmo, manip. Spisovna 1864–1918, kart. 50, čj. 3237/1869.

⁴⁰ Spyra, *Żydowskie gminy wyznaniowe...*, s. 240.

⁴¹ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4273, čj. 12651/1855.

⁴² Brunner, *Geschichte der Juden...*, s. 153–154.

⁴³ Jaroš, *Několik poznámek...*, s. 31–32.

⁴⁴ Klenovský, Papoušek, *Židovská obec v...*, s. 24–25.

⁴⁵ *Festschrift des Chewra Kadischa-Vereines in Znam...*, s. 3.

⁴⁶ Baletka, *Židé v dějinách...*, s. 60.

⁴⁷ AŽMP, f. ŽNO Ostrava, inv. 11, sig. 56225.

⁴⁸ Klenovský, *Židovské památky Moravy...*, s. 114.

⁴⁹ MANDL, Simon. *Geschichte der Juden in Neu-Titschein*. In *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929. S. 414.

⁵⁰ GRÜNWARD, Jacob. *Denkschrift zur Geschichte der Juden in Mähren insbesondere der königl. Stadt Ung.-Hradisch*. Prag: 1889. S. 10–13.

⁵¹ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, fol. 28.

⁵² Spyra, *Żydowskie gminy wyznaniowe...*, s. 49.

⁵³ Klenovský, *Židovské památky Moravy...*, s. 99.

⁵⁴ *Ibid.*, s. 203.

⁵⁵ Spyra, *Żydowskie gminy wyznaniowe...*, s. 224.

⁵⁶ MZA, f. B 15, manip. mladší, kart. 1057, čj. 32805/1878. • ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1503, kart. 2021, čj. 302/1878. • K ortodoxním menšinám viz str. 141.

Paradox institucionalizace

Po vydání zákona o židovské náboženské společnosti náboženskou daň stanovovala daňová komise, kterou každoročně volil výbor, tedy již ne přímo poplatníci jako podle „provizorní“ vyhlášky z roku 1850. Výbor měl vybírat členy komise především z běžných poplatníků tak, aby se zohlednily bohatší i chudší vrstvy, a tak se zajistilo co nejspravedlivější rozdělení daně. Členy komise mohli být i zástupci výboru, ovšem maximálně z jedné třetiny, aby se daňová komise svým složením výboru příliš nepodobala, protože právě k němu se mohl poplatník odvolat, když nesouhlasil s předepsanou výší daně. Pokud výbor nevyřídil „reklamaci“ daně uspokojivým způsobem, mohl se poplatník odvolat ještě k smírčímu soudu, jenž se ustanovoval stejným způsobem jako v předchozím období.⁵⁷

Rozšíření teritorií emancipačních náboženských obcí s sebou přirozeně neslo až několikanásobné zvýšení počtu plátců náboženské daně. Například ŽNS Nový Jičín měl roku 1890 celkem 51 přispívajících členů, nová ŽNO Nový Jičín však roku 1896 čítala již 173 poplatníků (srov. mapa č. 6 a 7).⁵⁸ Příjmy náboženských obcí se však zdaleka nezvyšovaly přímou úměrou, protože novými členy se většinou stali židé, kteří bydleli na venkově či v menších městech, čemuž odpovídala i jejich ekonomická situace. Navíc židé bydlící ve vzdálenějších částech obvodu (zpravidla více než 3–5 km od sídla) měli třetinovou až poloviční slevu na náboženské dani.⁵⁹ Členové bydlící mimo Nový Jičín tedy sice roku 1896 tvořili 60 % poplatníků, na vybrané náboženské dani se však podíleli jen 46 %;⁶⁰ obdobně roku 1894 žilo mimo konurbaci Frýdek-Místek-Koloređov 49 % poplatníků ŽNO Frýdek-Místek, jejich podíl na náboženské dani ovšem činil jen 21 %;⁶¹ roku 1893 žilo mimo Znojmo 36 % členů tamní náboženské obce, na jejich daňových příjmech se však podíleli jen 24 %.⁶²

Rozšíření členské základny umožnilo „provizorním“ náboženským obcím navýšit jejich rozpočet a náboženským obcím ustavených zcela nově navíc ještě zásadním způsobem proměnit strukturu příjmů. Jestliže členské příspěvky tvořily jen 25–35 % příjmů náboženských spolků, pak u náboženských obcí po roce 1892 činila náboženská daň přibližně 50–75 % příjmů (podrobněji viz tabulka č. 17). Poplatek za místa v synagoze již nepřed-

⁵⁷ Vzorové stanovy, § 66–73.

⁵⁸ SOKA NJ, f. OÚ Nový Jičín, inv. 292, kart. 57, čj. 15769/1890. • SOKA NJ, f. SVM NJ, inv. 1, seznam plátců náboženské daně roku 1896.

⁵⁹ Vzorové stanovy, § 64: 3 km, sleva 1/3; stanovy ŽNO Hustopeče z roku 1895: 3 km, sleva 1/3; stanovy ŽNO Nový Jičín (1895): 5 km, sleva 1/3; stanovy ŽNO Uherské Hradiště (1895): cca 3 km, sleva 1/2; stanovy ŽNO Frýdek-Místek (1896): 5 km, sleva 1/3.

⁶⁰ SOKA NJ, f. SVM NJ, inv. 1, seznam plátců náboženské daně roku 1896.

⁶¹ SOKA FM, f. AM Frýdek, inv. 547, kart. 112, čj. 5359/1894.

⁶² SOKA Znojmo, f. AM Znojmo, manip. Spisovna 1864–1918, kart. 50, čj. 13164/1893.

stavoval hlavní zdroj financí a na celkových příjmech se podílel přibližně jen z 5–35 %. Dary, nadace a různé poplatky za rituální úkony měly charakter spíše jen doplňkových příjmů, byť stanovy věnovaly zejména poplatkům velký prostor, ale to spíše jen kvůli tomu, aby splnily zákonem stanovené náležitosti.⁶³ Tuto strukturální změnu bezpochyby umožnil princip povinného členství, respektive možnost vymáhat náboženskou daň exekučně, neboť náboženské obce nemusely zohledňovat poplatníkovu ochotu k placení, ale jen jeho finanční poměry.⁶⁴

Jenže taková institucionalizovaná necitlivost vůči poplatníkovi mohla mít velmi negativní důsledky pro jeho religiozitu. Okolo roku 1900 se v moravských a slezských emancipačních náboženských obcích začínají objevovat případy vystoupení z židovství zdůvodněné obdobným způsobem, jako to učinil novojičínský lékař Dr. Friedrich Tedesco: „*Protože mi byl předepsaný příspěvek [daň] ve výši 36 K příliš vysoký, oznámil jsem toliko z toho důvodu a kvůli této daňové povinnosti 16. února 1909 u Okresního hejtmanství v Novém Jičíně vystoupení z židovské náboženské společnosti.*“⁶⁵ Do roku 1918 sice k takovým případům docházelo spíše ojediněle, vzhledem k dalšímu vývoji však za nimi lze velmi dobře tušit rostoucí počet věřících ochotných vůbec uvažovat o tom, zda jim víra prožívaná v židovském společenství za tu náboženskou daň stojí. U takových židů se pak exekuce náboženské daně – podle jejich názoru nespravedlivě vysoké – mohla stát posledním impulsem k tomu, aby se vzdali vyznání svých předků.

Paradoxně právě v této době náboženské obce (zejména emancipační jako ŽNO Opava, Olomouc, Nový Jičín, Svitavy, ale i tradiční jako ŽNO Kroměříž) stavěly nejokázalejší synagogy v celých dějinách Moravy a Slezska. Například vybudování olomoucké synagogy v letech 1895–1897 nakonec stálo 234 tisíc zl., takže náboženská obec musela roku 1899 vydat více než 40 % svého rozpočtu na splácení dluhů.⁶⁶ ŽNO Znojmo dostavěla synagogu a byt pro kantora roku 1888 a výdaje na splácení dluhů spotřebovaly následujícího roku bezmála 90 % rozpočtu, roku 1892 přes 60 % a roku 1902 ještě téměř 40 % rozpočtu.⁶⁷ V synagogální architektuře tohoto období se na Moravě a ve Slezsku prosadily zvláštní „židovské styly“, které se navzájem mísily: maurský styl s okny a vchody ve tvaru podkovy a byzantsko-orientální styl s výraznou kupolí. Ve skutečnosti se ovšem nejednalo o židovské

⁶³ RGI. 57/1890, § 28 bod 7.

⁶⁴ Viz str. 167.

⁶⁵ SOKA NJ, f. OÚ Nový Jičín, inv. 307, kart. 66, čj. 6100/1910.

⁶⁶ AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 184–187, 211–216 a 410–416.

⁶⁷ SOKA Znojmo, f. AM Znojmo, manip. Spisovna 1864–1918, kart. 50, čj. 16006/1892 a rozpočty z příslušných let (nefoliováno).

styly, ale jen o nápodobu exotického muslimského, resp. pravoslavného stylu.⁶⁸ Již roku 1905 autor článku o synagogální architektuře v *The Jewish Encyclopedia* používání maurského stylu kritizoval se zdůvodněním, že „zvláště tvarované dómy a věže a přeuzívané oblouky ve tvaru podkovy, věžičky a šišky v mnoha případech vyústily spíše v groteskní vzezření než v důstojnost a jednoduchost.“⁶⁹

Přezdobenost synagog z konce 19. století vlastně ukazuje, že při volbě vnější podoby synagogy nešlo představitelům židovských komunit ani tak o promýšlení estetických kvalit, jako spíše o demonstraci židovského sebevědomí.⁷⁰ Není patrně náhodou, že židovské náboženské obce preferovaly přezdobené synagogy právě v době, kdy se liberální idea individuální rovnosti stahovala do defenzivy, ke slovu se dostával antisemitismus a začaly se ukazovat limity židovské integrace a akulturace.⁷¹ Přepjatost nových židovských chrámů na konci 19. století tak lze chápat také jako známku křečovitě snahy židovské liberální elity a vůbec stoupenců reformního judaismu zastavit pocíťovaný úpadek duchovních hodnot. Důraz na vnější formu začal kontrastovat s vyprcháváním transcendentálního obsahu, což ostatně roku 1890 ve svém editoriale konstatovaly i noviny vydávané rakousko-uherským spolkem kantorů: „Bohoslužba má dnes zcela jiné cíle než před padesáti lety. Tehdy chodili židé do synagogy skutečně proto, aby se modlili, tedy aby projevovali svou zbožnost, dnes se má o šabat a svátcích při shromážděních obce především posilovat vědomí sounáležitosti. Tato náboženská ceremonie by měla být co nejslavnostnější [tj. kvalitní po formální stránce – pozn. DB].“⁷² Pokles religiozity na přelomu století se projevoval také nižší návštěvností bohoslužeb. Například výbor ŽNO Frýdek-Místek ve své bilanční zprávě za období 1907–1910 uvedl, že se minjan k pondělním a čtvrtečním modlitbám sice scházel, ovšem jen s velkými obtížemi.⁷³ O náboženských postojích představitelů náboženských obcí vypovídá také skutečnost, že některé nově zřízené náboženské obce se urputně bránily tomu, aby musely zaměstnávat rabína.⁷⁴

Monumentální temply se tedy nesporně staly symbolem emancipace židovské společnosti a vrcholem jejích ekonomických úspěchů v 2. polovině 19. století; nechtěně však

⁶⁸ K charakteristice maurského stylu KALMAR, Ivan Davidson. Moorish Style: Orientalism, the Jews, and Synagogue Architecture. *Jewish Social Studies*, 2001, roč. 7, s. 68–100. Kalmar odmítá, že by maurský styl přímo odkazoval na „zlatý věk“ židů ve středověkém muslimském Španělsku, protože pro tento vztah chybí přesvědčivé doklady (s. 69–70). Kalmar tvrdí, že židé chtěli maurským stylem spíše vyjádřit svůj orientální původ (s. 76–78).

⁶⁹ *The Jewish Encyclopedia*. Svazek XI. New York – London: Funk and Wagnalls Co., 1905. S. 632.

⁷⁰ Srov. Wistrich, *The Jews...*, s. 88–89.

⁷¹ Srov. Kalmar, *Moorish Style*, s. 88–90.

⁷² *Österreichisch-ungarische Cantoren-Zeitung*, 11. listopadu 1890, s. 1–3.

⁷³ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, kapitola IX. Splitter.

⁷⁴ Baránek, *Institute rabinátu...*, s. 797–800.

také symbolem, jenž kontrastoval se stále větší duchovní vyprázdněností a jehož odvrácenou stranou byla naprosto běžná exekuce náboženské daně. Vytvářené instituce měly zajistit praktikování židovského náboženství do budoucna, přílišná institucionalizace však mohla vést spíše k opaku.

Poválečné finanční potíže

U většiny nových židovských náboženských obcí se při jejich vzniku na počátku 90. let 19. století zdálo, že mají ty nejlepší předpoklady pro rozvoj. Dosavadní demografické trendy vcelku oprávněně vyvolávaly optimismus, že židovská populace – tedy i počet poplatníků náboženské daně – v daných oblastech dále kontinuálně poroste. Na základě slibných ukazatelů se představitelé náboženských obcí také pustili do velkorysých stavebních projektů. Ve skutečnosti většina nových náboženských obcí právě v době svého vzniku vstupovala do období populační stagnace, jež se proměnila v pokles někde již okolo roku 1900, jinde o něco později. Jen během let 1910–1921 klesl počet židovských obyvatel v obvodech středně velkých emancipačních náboženských obcích běžně o 20–35%.⁷⁵ Počet poplatníků náboženské daně nicméně ještě ve 20. letech 20. století zůstával poměrně stabilní, takže z čistě finančního hlediska demografický vývoj na počátku meziválečného období ještě nehrál zásadní problém.

První světová válka postavila náboženské obce před nové výzvy. Již na podzim 1914 do Slezska a na Moravu dorazila první vlna židovských uprchlíků z Haliče, pro něž vznikly uprchlické tábory v Mikulově, Kojetíně a Pohořelicích, o něco později i další menší tábory. Emancipační náboženské obce nejdříve do těchto táborů posílaly finanční příspěvky a ošacení,⁷⁶ později se soustředily spíše na péči o uprchlíky, kteří se nacházeli přímo v jejich obvodu a jimž se snažily sehnat ubytování, ošacení a obživu,⁷⁷ nebo pro ně u úřadů vyjednat vydávání legitimací, které by jim umožnily bezplatný návrat domů vlakem.⁷⁸ Role náboženských obcí byla především zprostředkovatelská, finanční tíži nákladů podle všeho nesly spíše místní židovské rodiny, které uprchlíky ubytovaly.

---

⁷⁵ Viz str. 50.

⁷⁶ SOKA NJ, f. SVM NJ, inv. 1, fol. 34. • AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 2, sig. 56209, protokol z 3. prosince 1914.

⁷⁷ *Ostrauer Zeitung*, 19. listopadu 1914, s. 5. • AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 2, sig. 56209, protokol z 16. září 1916. • SRBOVÁ, Daniela. Židovští váleční uprchlíci z Haliče a Bukoviny za I. světové války v dnešním okrese Vsetín. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2002. Svazek VIII, s. 148–157.

⁷⁸ SOKA NJ, f. SVM NJ, inv. 1, fol. 16.

Větší finanční potíže náboženským obcím způsobovaly spíše vojenské odvody daňových poplatníků, neboť znesnadňovaly výběr náboženské daně. Zejména malé a středně velké náboženské obce proto vypisovaly dobrovolné přirážky k náboženské dani nebo žádaly místodržitelství o mimořádné zvýšení maximální daně, kterou mohla daňová komise poplatníkovi podle stanov předeepsat. Například ŽNO Nový Jičín roku 1915 zavedla 25% dobrovolnou přirážku a roku 1917 si vyžádala od Moravského místodržitelství zvednutí daňového maxima ze statutárních 300 K na mimořádných 600 K.⁷⁹ Zvýšení daňového maxima dosáhly i další náboženské obce, například v Jihlavě, Olomouci, Opavě nebo Znojmě.⁸⁰ Ostatní náboženské obce maximální výši náboženské daně a poplatků za rituální úkony upravily okolo roku 1920 kvůli poválečné inflaci.⁸¹

Největší škody do budoucna náboženské obce utrpěly v důsledku válečných půjček, na něž moravské emancipační náboženské obce upsaly částky od několika tisíc až po několik set tisíc korun.⁸² Náboženské obce většinou dluhopisy nenakupovaly z běžných prostředků, nýbrž ze svých fondů (například ŽNO Olomouc postupně mj. z chudinského, penzijního a starobního fondu).⁸³ Válečné dluhopisy si pořizovaly také dobročinné spolky přidružené k náboženským obcím (chevra kadiša, ženský spolek).⁸⁴ Při nakupování dluhopisů hrály jistou roli vlastenecké pohnutky představitelů náboženských obcí, hlavní motiv však byl patrně ekonomický, neboť dluhopisy slibovaly výhodné úroky.⁸⁵ Vzhledem k rozpadu monarchie však náboženské obce nakonec místo očekávaného zhruba 5,5% výnosu musely část investovaných prostředků z fondů odepsat.⁸⁶ Zákon o čtvrté státní půjčce z 24. června 1920 sice umožnil převést válečné půjčky na státní dluhopisy, ovšem s 25% ztrátou.⁸⁷

⁷⁹ SOKA NJ, f. SVM NJ, inv. 1, fol. 10. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4273, čj. 30687/1917.

⁸⁰ MZA, f. B 40, manip. I, inv. 821, kart. 2943, čj. 12191/1918. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4273, čj. IV-1265/1918; kart. 4279, čj. 27534/1918; kart. 4275, čj. 20000/1918.

⁸¹ MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7586, čj. IV-1916/1922; kart. 7588, čj. IV-542/1919.

⁸² Například ŽNO Znojmo 2 000 K, Svitavy 5 000 K, Nový Jičín 19 100 K, Hustopeče 21 000 K, Olomouc 200 000 K, Moravská Ostrava 489 000 K, Brno 824 000 K. • MZA, f. B 40, manip. I, inv. 821, kart. 2943, čj. 150989/1924.

⁸³ AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 1245–1249, 1294–1298 a 1338–1342.

⁸⁴ Např. ve Znojmě vydala chevra kadiša 19 500 K, židovský ženský dobročinný spolek 5 500 K. • SOKA Znojmo, f. AM Znojmo, manip. Spisovna 1864–1918, kart. 50, čj. 11424/1924.

⁸⁵ VENCOSKÝ, František a kol. *Dějiny bankovníctví v českých zemích*. Praha: Bankovní institut, 1999. S. 192.

⁸⁶ AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 1424–1428.

⁸⁷ Zákon č. 417/1920 Sb. z. a n., § 3 stanovil, že při konverzi válečné půjčky na státní dluhopisy musí majitel ke každému dluhopisu v hodnotě 100 K složit ještě dalších 75 K v hotovosti, za což obdrží nové dluhopisy v celkové hodnotě 150 K. • Ke konverzi v ŽNO Frýdek-Místek a Olomouc: AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 1469–1472; AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 2, sig. 56209, protokol z 25. října 1920. • K válečným půjčkám a jejich převzetí Československem PŮLPÁN, Karel. *Státní dluh habsburské monarchie a jeho osudy v meziválečném období z československého hlediska (Vybrané části)*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 1997. S. 59–74.

Kvůli inflaci musely náboženské obce nejen zvyšovat stanovami určenou maximální daň, ale také kompenzovat svým zaměstnancům znehodnocené platy formou „drahotných přídatků“, které mohly být až čtyřnásobně větší než samotný plat.⁸⁸ Od počátku 20. let Ministerstvo školství a národní osvěty každoročně posílalo ekonomicky slabším náboženským obcím příspěvek na platy rabínů, a tak jim alespoň částečně pomáhalo s pokrytím zvýšených personálních nákladů. Například roku 1925 obdržely na Moravě „nouzovou podporu rabínů“ kromě některých tradičních náboženských obcí také emancipační ŽNO Hustopeče, Jihlava, Svitavy, Uherské Hradiště a Znojmo.⁸⁹ Systémově se pak příspěvky na platy rabínů vyřešily s vydáním kongruového zákona roku 1926.⁹⁰

Shodou okolností právě ve 20. letech musely emancipační náboženské obce velmi často zvyšovat výdaje na penze. Již okolo roku 1890 totiž začaly vytvářet penzijní řády a zřizovat penzijní fondy pro své zaměstnance,⁹¹ načež do fondů každoročně odváděly přibližně 1–3 % svého rozpočtu.⁹² Do penze mohl definitivně ustanovený zaměstnanec odejít zpravidla po dovišení 40. roku služby, nebo 70. roku života, nebo v případě lékařem prokázané pracovní neschopnosti. Penze se vypočítávala podle odsloužených let, přičemž plnou plnou penzi ve výši svého posledního platu mohl zaměstnanec dostávat zpravidla po 40 letech služby. Nárok na částečnou penzi měly také vdovy a pozůstalé nezaopatřené děti.⁹³ Penzijní řády se nicméně v době svého schvalování týkaly jen minima zaměstnanců, protože emancipační náboženské obce při svém vzniku přijímaly do svých služeb téměř výhradně osoby ve věku okolo 30 let,⁹⁴ takže pokud takový zaměstnanec neodešel na odpočinek dříve kvůli špatnému zdravotnímu stavu, vyplácení penze u něj přicházelo v úvahu až někdy okolo roku 1930. Například ŽNO Moravská Ostrava ještě roku 1921 vydávala na penzijní systém pouze 1,3 % svého rozpočtu, roku 1936 však již 10,1 %, ŽNO Bílovec roku 1932 14,5 % a ŽNO Frýdek-Místek roku 1926 dokonce 22,5 %.⁹⁵ Vždy ale záleželo také na fluktuaci a zdravotním stavu

⁸⁸ Například ŽNO Uherské Hradiště roku 1921 vyplácela rabínovi k platu 4 235 K ještě drahotní přídavek 13 765 K, sekretáři 3 060 K 8 940 K, obecnímu sluhovi 1 320 K 3 680 K, hrobaři 300 K 1 200 K, vrchnímu kantorovi 2 400 K 11 11600 K. • MZA, f. B 40, manip. I, inv. 821, kart. 2941.

⁸⁹ MZA, f. B 40, manip. I, inv. 0821, kart. 2941, čj. 163046/1925.

⁹⁰ Zákon č. 122/1926 Sb. • Viz str. 134.

⁹¹ ŽNO Moravská Ostrava schválila penzijní řád roku 1889, ŽNO Opava roku 1895, ŽNO Olomouc roku 1898. • *Mährisch-schlesischer Grenzboten*, 26. července 1889, s. 1. • *Österreichisch-ungarische Cantoren-Zeitung*, 1. prosince 1895, s. 7 a 11. prosince 1895, s. 3. • AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 368–371.

⁹² AŽMP, f. ŽNO Valašské Meziříčí, inv. 1, sig. 9299. • AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 410–416.

⁹³ NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1364, složka O, čj. 12158/1895. • *Österreichisch-ungarische Cantoren-Zeitung*, 11. prosince 1895, s. 3.

⁹⁴ Baletka, *Židé v dějinách...*, s. 65–67. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 81–82. • AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 3, sig. 56210.

⁹⁵ Moravská Ostrava: *Jüdisches Volksblatt*, 15. března 1921, s. 3; AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. III, inv. 20, kart. 9, čj. 3807/1935, rozpočet na rok 1936. • Bílovec: AŽMP, f. ŽNO Bílovec, inv. 1, protokol

zaměstnanců v konkrétní náboženské obci, takže třeba v ŽNO Brno, Valašské Meziříčí nebo Vyškov penzijní výdaje ve stejném období nepřekračovaly 5 %.⁹⁶

K tomu všemu okolo roku 1930 začaly budovy postavené nebo renovované v 90. letech 19. století vyžadovat zásadní opravy. Například ŽNO Frýdek-Místek v polovině 20. let investovala do opravy varhan a vybudování elektrického osvětlení synagogy,⁹⁷ o deset let později však již nebyla schopna zajistit nejnütnější provoz a opravy v obecním domě, takže jednání výboru se od jara 1938 nekonalo v zasedací místnosti náboženské obce, nýbrž v jedné kavárně. Tato náboženská obec navíc ke konci 30. let ani nebyla schopna platit řádné poplatky slezskému svazu náboženských obcí.⁹⁸ Výbor ŽNO Vyškov se dokonce roku 1929 rozhodl prodat budovu synagogy městu a dále konat bohoslužby jen v pronajatých místnostech jednoho domu.⁹⁹ Velká hospodářská krize samozřejmě finanční situaci náboženských obcí jen zhoršila kvůli neschopnosti řady poplatníků platit předepsanou náboženskou daň.¹⁰⁰ Také velké emancipační náboženské komunity se potýkaly s problémy způsobenými nákupem válečných dluhopisů a inflací, dokázaly jim však úspěšně čelit díky stabilnímu počtu svých členů a poplatníků. Například ŽNO Moravská Ostrava již během let 1924–1926 vybudovala novou ortodoxní synagogu a mikve, roku 1928 rekonstruovala hlavní synagogu a roku 1934 modernizovala její fasádu.¹⁰¹

Pokles religiozity

Finanční potíže velké části emancipačních náboženských obcí v meziválečném období představovaly jen jeden rozměr krize. Za nimi se totiž skrývala mnohem hlubší náboženská krize, jejíž první projevy se na přelomu století objevovaly spíše v náznaku. Představitelé náboženských obcí známky krize zprvu pomíjeli nebo zlehčovali jako přechodný jev. Například zpráva ŽNO Frýdek-Místek za období 1921–1926 připisovala zhoršující se situaci náboženské obce tomu, že změnou státních hranic ztratila daná lokalita výhodnou pozici na trase Morava-Halič a zhoršily se podmínky pro místní průmysl, takže se židé začali stěhovat za obživou jinam. Zpráva za období 1929–1933 sice rovněž zmiňovala odstěhování

z 28. října 1931. • Frýdek-Místek: MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7586, čj. IV-53/1/1927.

⁹⁶ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4278, čj. 46223/1939. • AŽMP, f. ŽNO Valašské Meziříčí, inv. 1, sig. 9299, protokol z 22. listopadu 1925. • AŽMP, f. ŽNO Vyškov, inv. 1, sig. 9268, protokol z 25. listopadu 1926.

⁹⁷ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, čj. 208/1926.

⁹⁸ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 5, sig. 56218, protokol z 12. dubna 1938 a 9. května 1938. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 136.

⁹⁹ AŽMP, f. ŽNO Vyškov, inv. 1, sig. 9268, protokol z 17. října 1929, 25. ledna 1931 a 8. února 1932.

¹⁰⁰ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 5, sig. 56218, protokol z 23. listopadu 1937. • AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. II, kart. 58, čj. 7262/1933.

¹⁰¹ Štěpán, *Židovská kultovní místa...*, s. 221–223. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 175–177.

a vymírání místní židovské populace, zároveň však již přiznávala, že „část členů zmizela odpadnutím, vystoupením z židovství. Věrnost ke zděděné víře otců a příslušnost k židovství jim nebyla cennější než předepsaná náboženská daň.“ Autor bilanční zprávy si dále stěžoval na rostoucí náboženskou pasivitu, která se projevovala také velmi nízkou návštěvností bohoslužeb. Výbor náboženské obce dokonce musel okolo roku 1930 přijmout opatření, že se chudým účastníkům svátečních bohoslužeb bude vyplácet finanční příspěvek a že se členové výboru budou v návštěvě synagogy střídát, aby se vůbec mohly konat šabatové bohoslužby.¹⁰² Místní náboženská obec pozvolna vymírala a nová generace projevovala vůči židovskému náboženství naprostou lhostejnost. Bohoslužby navštěvovalo dobrovolně jen několik starších židů, zatímco členové výboru tak činili z povinnosti jakožto reprezentanti obce a chudí židé si za přítomnost v synagoze vlastně nechávali zaplatit.¹⁰³

Velké náboženské obce sice čelily hospodářským problémům úspěšněji, rostoucí náboženská lhostejnost však postihla také je. Dokonce i v brněnské velké synagoze klesla návštěvnost bohoslužeb natolik, že se několik zbožných židů roku 1930 rozhodlo založit spolek *Chewrath Tephilah* („Společenstvo modlitby“), který měl zajišťovat přítomnost minjanu opět tím způsobem, že chudým účastníkům bohoslužeb vyplácel příspěvky.¹⁰⁴ Obdobné příspěvky vyplácela nejpozději od roku 1921 také ŽNO Olomouc.¹⁰⁵

Klesající religiozitu lze vysledovat i v rostoucím počtu civilních sňatků uzavíraných židy, k čemuž svým dílem přispěla nová československá legislativa. Až do vzniku Československa totiž všeobecný občanský zákoník z roku 1811 neumožňoval sňatek křesťana s nekřesťanem,¹⁰⁶ takže jedinou cestu ke sňatku osob židovského a křesťanského vyznání představovala změna vyznání. Konverze křesťana k židovství přitom až do roku 1868 v podstatě nepřipadala v úvahu, protože podle všeobecného občanského zákoníku mohli rodiče odpadlíka od křesťanství vydědit,¹⁰⁷ a trestní zákoník dokonce stanovoval za „svedení k odpadnutí od křesťanství“ trest žaláře v trvání od šesti měsíců do jednoho roku, v závažných případech v trvání až pěti let.¹⁰⁸ Zákon č. 49/1868 ř. z. z 25. května 1868, *jímžto se pořádají poměry mezináboženské občanů státních v příčinách v něm jmenovaných* (zkráceně „interkonfesijní zákon“), sice tyto sankce zrušil,¹⁰⁹ zákaz sňatků křesťanů s nekřesťany ovšem

¹⁰² AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, kapitola „IX. Splitter“.

¹⁰³ Podrobněji k situace v ŽNO Frýdek-Místek: Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 124–128.

¹⁰⁴ Grossmann, *Obraz...*, s. 20–21.

¹⁰⁵ AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 1480–1483.

¹⁰⁶ JGS 946/1811, § 64.

¹⁰⁷ JGS 946/1811, § 768 lit. a).

¹⁰⁸ RGBl. 117/1852, § 122–124.

¹⁰⁹ RGBl. 49/1868, Art. 7.

zůstal v platnosti, takže uzavření smíšeného sňatku stále vyžadovalo změnu vyznání jednoho ze snoubenců. Pokud ani jeden z nich nechtěl přímo konvertovat k náboženství toho druhého, naskýtala se ještě možnost, že křesťan či křesťanka (a někdy zároveň i jeho židovský snoubenec či snoubenka) vystoupil z církve a zůstal bez vyznání. Protože rabíni odmítali ateisticko-židovské páry sezdávat, mohli snoubenci podle dalšího z májových zákonů uzavřít civilní sňatek.¹¹⁰ Vystoupení z církve se přitom mohlo odehrát čistě formálně a po uzavření sňatku se „ateistický“ partner mohl znovu přihlásit zpět do své církve, a tak obejít zákaz sňatků křesťana s nekřesťanem.¹¹¹ Každopádně počet civilních sňatků zůstal dlouhou dobu nízký. Například v politickém okrese Místek, který zahrnoval soudní okresy Frenštát pod Radhoštěm, Místek a Moravská Ostrava, se do roku 1899 konaly pouze tři civilní ateisticko-židovské sňatky, v období 1900–1919 pak 44.¹¹² Analýza sňatků uzavřených v obvodu ŽNO Frýdek-Místek pak ukazuje, že v období 1900–1919 byly náboženské a civilní (židovsko-ateistické) sňatky v poměru přibližně 9 : 1.¹¹³

Hlubokou proměnu židovské religiozity odhalil zákon č. 320/1919 Sb. z. a n., *kterým se mění ustanovení občanského práva o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a o překážkách manželství*. Tento zákon umožnil uzavírání sňatků mezi křesťany a nekřesťany a také již nestanovoval podmínku, že před uzavřením civilního sňatku musí snoubenci doložit, že je odmítli seždat jejich duchovní.¹¹⁴ Okamžitě po vydání tohoto zákona začali židé výrazně častěji než doposud uzavírat sňatky bez požehnání náboženské autority a v rozporu s židovským náboženským právem. Ve zmíněných okresech Frenštát pod Radhoštěm, Místek a Moravská Ostrava se jen v letech 1920–1924 uskutečnilo 110 civilních sňatků uzavřených ženichem či nevěstou židovského vyznání.¹¹⁵ V důsledku toho se například v soudním okrese Moravská Ostrava roku 1924 uskutečnilo 40 náboženských sňatků v synagoze, ale na moravsko-ostravském okresním úřadě bylo sezdáno deset římskokatolicko-židovských párů, jeden

¹¹⁰ RGI. 47/1868, Art. 2.

¹¹¹ K takovým případům viz BARÁNEK, Daniel. Židovská identita na pomezí: Konverze a sňatky židů na Frýdecku a Místecku. *Těšínsko*, 2014, roč. LVII, čís. 2/2014, s. 16–17.

¹¹² 1900–1904: 5, 1905–1909: 11, 1910–1914: 13, 1915–1919: 15. • Civilní matriky obsahují řadu dalších záznamů o sňatku dvou osob bez vyznání, kde alespoň jedna osoba byla původně židovského vyznání, údaje o původním vyznání se však nezaznamenávaly systematicky, proto je obtížné kvantifikovat případy civilních sňatků osob původně židovského vyznání. Snaha porovnat civilní a náboženské sňatky židů zase naráží na potíž, že civilní a židovské matriční obvody se nepřekrývaly a navíc židovské matriky se u většiny náboženských obcí dochovaly jen fragmentárně. • ZAO, f. Matriky, inv. 9726, sig. CV XII 1. • ZAO, f. Matriky, inv. 11198, sig. CV XI 2.

¹¹³ Baránek, *Židovská identita...*, s. 19.

¹¹⁴ Zákon č. 320/1919 Sb. z. a n., § 25 odst. 1.

¹¹⁵ ZAO, f. Matriky, inv. 9726, sig. CV XII 1. • ZAO, f. Matriky, inv. 9727, sig. CV XII 2. • ZAO, f. Matriky, inv. 9728, sig. CV XII 3. • ZAO, f. Matriky, inv. 11198, sig. CV XI 2 • ZAO, f. Matriky, inv. 11199, sig. CV XI 3.

evangelicko-židovský, tři ateisticko-židovské a tři židovsko-židovské, celkem tedy sedmnáct.¹¹⁶ Podobně v obvodu ŽNO Frýdek-Místek klesl podíl židovských náboženských sňatků v období 1920–1924 v porovnání s těmi civilními přibližně na dvě třetiny, v období 1925–1929 dokonce téměř na polovinu.¹¹⁷

Pro vzrůstající sekularizaci je příznačný zejména zvyšující se podíl civilních sňatků dvou osob uvádějících židovskou konfesi. Například v obvodu ŽNO Frýdek-Místek uzavřelo v letech 1925–1929 židovský náboženský sňatek třináct párů, ale civilní židovsko-židovský již devět.¹¹⁸ Podobně se situace vyvíjela i v soudním okrese Moravská Ostrava.¹¹⁹ Ve většině případů uzavíraly civilní židovsko-židovský sňatek svobodné osoby, u nichž matriční záznamy nedávají tušit existenci náboženských překážek a jež se tedy k takové formě sňatku rozhodly nejspíš dobrovolně. Podle všeho jen menší část těchto sňatků uzavíraly osoby, u nichž snad vyvstaly překážky k uzavření náboženského sňatku (např. osoby nerozvedené náboženským soudem).¹²⁰ Spíše ojediněle se pak v Moravské Ostravě objevovaly sňatky, které legalizovaly manželství sezdané chasidským cadikem, který z pohledu zákona o židovské náboženské společnosti neměl status rabína a jím sezdaná manželství tedy postrádala veřejnoprávní platnost.¹²¹

Samozřejmě stále se vyskytovaly rodiny, v nichž zůstávala náboženská víra živá. Například jeden z příslušníků rodiny Thiebergerů vzpomínal na své dětství v Radvanicích u Ostravy v meziválečném období takto: „*Židovské tradice jsme udržovali. O židovských svátcích měl tatínek pochopitelně zavřeno, občas jsme chodili do synagogy do Ostravy, ale hlavně jsme chodili k bratrovi mého dědečka [...], který bydlel v Petřvaldě [...] a v místnostech hospody měl modlitebnu, kde se scházeli židovští sousedé z široka daleka. Býval tam minjan, deset až patnáct lidí a o Vysokých svátcích ještě víc. [...] Košer domácnost jsme měli, jak babička a dědeček, tak my. Pátek jsme udržovali jako rodinný svátek, [...] Na šábesovou večeři jsme byli celá rodina pohromadě. [...] Myslím, že ostatní rodiny nebyly*

¹¹⁶ ZAO, f. Matriky, inv. 9727, sig. CV XII 2. • ZAO, f. Matriky, inv. 9728, sig. CV XII 3.

¹¹⁷ Baránek, *Židovská identita...*, s. 19.

¹¹⁸ Ibid., s. 19.

¹¹⁹ Roku 1925 uzavřelo v soudním okrese Moravská Ostrava náboženský sňatek 38 židovských párů, civilní židovsko-židovský sňatek 14. • ZAO, f. Matriky, inv. 11945, sig. CV XII 12. • NA, f. HBMA, inv. 1483.

¹²⁰ K překážkám k uzavření náboženského sňatku *Encyclopaedia Judaica*. Svazek 13. Detroit: Thomson Gale, 2007. S. 574–575.

¹²¹ Takový sňatek s největší pravděpodobností uzavřel například 8. září 1925 Simon Lieser, který pak okolo roku 1930 patřil mezi přední členy náboženského studijního spolku *Chewra Mischnajis* a minjanu sefardského ritu (*Sephardischer Minjanverein*). K oběma spolkům Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 174. • ZAO, f. Matriky, inv. 11945, sig. CV XII 12.

*tak nábožensky založené jako naše. [...] Byli víc asimilovaní, říkalo se tomu Jom Kipur Juden. Jako většina českých Židů, to bylo asi všude stejné.*¹²²

Vzpomínky dalších židů narozených okolo první světové války potvrzují, že zbožnost rodiny Thiebergerů byla opravdu spíše výjimečná. Nápadně mnoho vzpomínek na dětství prožité v meziválečném období vypovídá o tom, že náboženské předpisy se už v židovských rodinách nedodržovaly, slavily se jen ty nejdůležitější svátky, ale spíše jen jako příležitost k rodinné sešlosti, než kvůli jejich náboženskému obsahu. Například Dan Sharon (pův. jménem Leo Schwarz) ve svých vzpomínkách na dětství v Krnově uvedl, že jeho rodiče ve 30. letech 20. století „*si byli svého náboženství a národní přináležitosti [Volkszugehörigkeit] vždy vědomi, ovšem v žádném případě nebyli ‚věřící židé‘. Jejich náboženské cítění se omezovalo hlavně na zachovávání židovských Vysokých svátků [...], na účast na židovských slavnostech a oslavách a na placení náboženské daně do kasy židovské obce.*“¹²³ Mladý Leo Schwarz si svou náboženskou identitu začal uvědomovat díky hodinám náboženství. Zatímco římskokatoličtí spolužáci se učili náboženství ve škole, on sám s několika málo dalšími židovskými dětmi docházel k rabínovi. Na rozdíl od svých rodičů navštěvoval synagogu každý předvečer šabatu, protože jej vrchní kantor zaangažoval v chrámovém sboru.¹²⁴

Další děti si svou židovskou identitu ani neuvědomovaly a považovaly se spíše za Němce, či Čechy, dokud jim jejich původ nepřipomněl vzestup nacismu. Třeba Willy Groag ve svých vzpomínkách uvedl, že se mu během dětství v Olomouci nedostalo „*téměř žádné židovské výchovy*“. Sice chodil na hodiny židovského náboženství, ale náboženská praxe se omezovala jen na návštěvu synagogy o Vysokých svátcích a na slavení Pesachu u rodinného stolu. Jiný vztah k židovství neměl, teprve po okupaci československého pohraničí na podzim 1938 se aktivně zapojil do sionistického mládežnického hnutí, kde „*vyvinul obrovské úsilí, aby[ch] během pár týdnů dohonil všechno, co [jsem] z židovských znalostí nevěděl.*“ Groag zároveň ve svých vzpomínkách přiznal, že tak nečinil z přesvědčení, nýbrž jen za účelem emigrace.¹²⁵ Náboženská praxe se na slavení jen nejdůležitějších svátků omezovala třeba také v rodině Filipa Wechsberga ve Frýdlantě nad Ostravicí nebo Dr. Oskara Singera ve Frýdku a Novém Bohumíně.¹²⁶

¹²² ŽMP, f. Rozhovory, č. 58, fol. 2–3.

¹²³ AŽMP, f. DP, inv. 80, Sharon, s. 3 (nedatováno, německy).

¹²⁴ Ibid., s. 12.

¹²⁵ AŽMP, f. Terezín, inv. 343, Groag (1965, německy). • Podobně United States Holocaust Memorial Museum. *Oral history interview with Willi Groag*. [cit. 2018-06-08]. Dostupné online: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn502692>. (1993, hebrejsky)

¹²⁶ ŽMP, f. Rozhovory, č. 30, fol. 2. • ŽMP, f. Rozhovory, č. 1098, fol. 2. • Další příklady srov. Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 128.

Společenství vs. společnost

Podstata krize náboženských obcí v meziválečném období spočívala v tom, že se s ní oddaně identifikoval stále menší počet židů. Snižující se návštěvnost bohoslužeb, prudký nárůst počtu civilních sňatků, upadající platební morálka při odvádění náboženské daně a rostoucí počet exekucí, to vše svědčí o tom, že od přelomu 19. a 20. století vyprchávalo nadšení a obětavost, s nimiž zakladatelé emancipačních náboženských spolků a obcí budovali náboženské instituce. Není třeba si emancipační židovské komunity v době jejich vzestupu idealizovat, jejich zrod často doprovázely vzájemné spory,¹²⁷ nicméně stále je lze v prvních desetiletích existence označit podle teorie sociologa Ferdinanda Tönniese za pospolitě „společenství“ (*Gemeinschaft*), v němž hrály velkou roli příbuzenské vztahy, sousedská důvěrnost, přátelství, podobné politické představy a sdílený náboženský život.¹²⁸ Tyto znaky se ovšem s postupnou institucionalizací vytrácely a místo nich přibývalo těch, jimiž Tönnies charakterizoval „společnost“ (*Gesellschaft*). Podle jeho pojetí sice příslušníci společnosti také žijí vedle sebe, ovšem jejich vztahy nejsou určovány důvěrností, nýbrž transakcemi a kontrakty, takže v zásadě „*nikdo pro druhého nic neudělá a nevykoná, nikdo druhému nic nedopřeje a nechce dát, jedině že by za to chtěl nějakou protislužbu nebo protihodnotu.*“¹²⁹ V případě židovských komunit se vytrácení důvěrnosti a proměna ze „společenství“ na „společnost“ nejvýrazněji projevila při přeměně náboženského spolku na náboženskou obec, resp. při zavedení povinného členství. Ostatně i zákon z roku 1890 náboženskou obec definoval jako základní jednotku židovské náboženské *společnosti*.¹³⁰ Roli „transakcí“ a „kontraktů“ zcela zřetelně hrálo placení náboženské daně a poplatků za rituální úkony.

Obligatorní členství a náboženská daň zajistila náboženské instituce jen a pouze po hmotné stránce, nikoli po stránce duchovní. Povinnost podlomila obětavost, která sice mnohdy nestačila na vybudování monumentálních synagog, zato však dokázala vytvářet silnou sounáležitost „společenství“. Synagogy postavené z povinných příspěvků nakonec většinou zely prázdnotou, protože množství (možná i většina) členů náboženské obce je navštěvovala jen jednou v roce o Vysokých svátcích. Zakladatelé vetkli emancipačním židovským komunitám „pokrokový“ charakter,¹³¹ který vycházel z optimistické osvícenské

¹²⁷ Viz spory v Brně (str. 72), Strážku (str. 70), Opavě (str. 141), Znojmě (str. 202) nebo třeba v Uherském Hradišti (Baránek, *Schwieriges Miteinander*, s. 61–68.).

¹²⁸ Tönnies, *Gemeinschaft und Gessellschaft*..., s. 14–21.

¹²⁹ *Ibid.*, s. 40–42.

¹³⁰ RGBl. 57/1890, § 1.

¹³¹ Viz str. 205.

ideje kontinuálního rozvoje.¹³² Tato idea se projevila také v úsilí představitelů emancipačních komunit dosáhnout statusu náboženské obce, zavést povinné členství, a tak maximalizovat příjmy náboženských institucí. Tradování náboženské víry se mělo zajistit stavbou monumentálních synagog, estetizací a profesionalizací bohoslužby a hmotným zajištěním náboženských zařízení. Nejpozději od přelomu 19. a 20. století se však v emancipačních komunitách podobně jako mnohde jinde začínalo ukazovat, že důraz reformního judaismu na formu možná krátkodobě uspokojí estetické nároky židovských věřících, z dlouhodobého hlediska však nedokáže uspokojit niternější potřeby.¹³³

Již příklad rodiny Thiebergerů z Radvanic naznačil, že v početných náboženských komunitách, jejichž členové se už ani nemohli znát všichni navzájem ani jménem, natož důvěrně, se předávat víru další generaci dařilo ani ne tak ve zdobných synagogách, prostřednictvím reformované liturgie nebo v hodinách náboženství, jako spíše v menších „společenstvích“, která se na přelomu 19. a 20. století začala v rámci lokálních židovských „společností“ utvářet. Jak ovšem ještě uvidíme v následující kapitole, židé hledali důvěrnost nejen ve „společenstvích“ náboženského charakteru, ale také v těch, jež židovskou identitu definovaly především sekulárně a nacionálně. Původně relativně konzistentní emancipační komunity se začaly nenávratně pluralizovat a štěpit se na velmi odlišné skupiny.

---

¹³² LOEWENSTEIN, Bedřich. *Projekt moderny: O duchu občanské společnosti a civilizace*. Praha: OIKOYMENH, 1995. S. 167–171.

¹³³ MEYER, Michael A. *Response to Modernity: A History of the Reform Movement in Judaism*. Detroit: Wayne State University Press, 1995. S. 185. • K úpadku religiozity v tradičních židovských náboženských obcích viz Koeltzsch, *Migration als Herausforderung...*, s. 27–29.

Pluralita židovské společnosti

Prosazení vůle společenství

Emancipační židovské komunity se ve svých počátcích formovaly především při židovských jídelnách a palírnách, v nichž se nacházela místnost (*Locale*) vhodná ke konání společných bohoslužeb. Provozovatelé těchto zařízení – zejména pokud disponovali privilegiem k držení tóry – se cítili být oprávněni zastávat pozici představeného modlitebny a správce pokladny, z níž platili výdaje spojené s bohoslužbou a šchitou. Tento model ovšem mohl fungovat jen tehdy, pokud majitel tóry respektoval přání komunity, jež se v jeho modlitebně scházela. Jakmile začali být ostatní členové komunity s představeným modlitebny nespokojeni kvůli jeho příliš autoritářskému vystupování nebo neprůhlednému nakládání s financemi, jako se tomu stalo třeba v případě Davida Königsbergera v Brně,¹ začali se dožadovat svých práv. Ve výsledku se pak v některých předemancipačních minjanech představený modlitebny a správce pokladny volil. Vnitřní řád židovské komunity ve Strážku z roku 1800 například stanovil, že předsedou se může stát každý její člen, pokud při každoročně konané volbě získá většinu hlasů. Předseda pak musel být potvrzen ještě vrchnostenským úřadem a nesměl být zvolen více než třikrát po sobě. Všichni členové komunity měli předsedu poslouchat a přispívat do společné pokladny, jím spravované.² V Koloredově se volby konaly rovněž každý rok, funkce představeného modlitebny a pokladníka zde však byly odděleny.³ V Brně měl být od roku 1811 představeným modlitebny žid nejdéle tolerovaný na brněnském předměstí, ale alespoň správci pokladny se měli volit.⁴

Ještě okolo roku 1860 ovšem některé minjany postrádaly jakákoli pravidla pro své fungování. Když se roku 1864 do Znojma přistěhoval Hermann Schmidl, našel zde minjan, který „v sobě již od svého vzniku nesl zárodek smrti [*Todeskeim*], protože neměl žádné stanovy, takže postrádal [*samotné*] základy. Vůdce tohoto minjanu považoval modlitebnu za svůj monopol, za své vlastnictví a bránil se potřebným reformám.“⁵ Schmidl tedy se svými přívrženci prosadil volbu nového předsednictva a přeměnu minjanu na spolek. Mnohem častěji zřízení spolku nicméně iniciovali samotní představitelé minjanů v zájmu rozvinutí

---

¹ Viz str. 72.

² Viz str. 163. • MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, fol. 401–411.

³ Viz str. 162. • AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, fol. 15.

⁴ Viz str. 74. • MZA, f. B 14, manip. I, kart. 635, fol. 99–146.

⁵ *Die Neuzeit*, 1. září 1865, s. 6–7.

náboženského života, i když se přitom museli vzdát určitého paternalistického postoje a podřídit se pravidlům, která jasně vymezovala jejich kompetence.

Tato pravidla přitom stála na demokratických principech. Základním orgánem každého náboženského spolku byla valná hromada (generální shromáždění, *General-Versammlung*), jež se scházela zpravidla jednou ročně. Právo aktivně se jí účastnit měli všichni členové spolku a plnila tři základní funkce: 1. volila zastupitelské orgány, 2. kontrolovala a určovala činnost zastupitelských orgánů, zejména přezkoumávala účetnictví a schvalovala rozpočet na další rok, 3. rozhodovala o nejdůležitějších záležitostech, mezi něž podle stanov většinou patřila změna stanov, určení výše členského příspěvku a dalších poplatků, schvalování dlouhodobých závazků (např. půjček a hypoték), zaměstnávání a propouštění náboženských funkcionářů (zejm. kantora, učitele náboženství a šocheta) nebo vylučování členů. V zásadě však valná hromada mohla přijímat usnesení k jakékoli záležitosti, protože zastupitelské orgány měly spolek jen spravovat, tedy vykonávat usnesení valné hromady a rozhodovat jen o běžných záležitostech.

Valná hromada volila zpravidla na dobu jednoho roku až tří let zastupitelský orgán, který míval tři až devět členů a většinou nesl název předsednictvo (*Vorstand*) nebo výbor (*Ausschuß*). Právo volit nicméně v řadě náboženských spolků dočasně pozbývali ti členové, kteří spolku dlužili zaplacení členského příspěvku, požívali chudinské podpory, byli soudně trestaní nebo se nacházeli v exekučním řízení, případně byli trestně stíháni kvůli podezření z trestného činu provedeného ze ziskuchtivosti nebo porušujícího veřejné mravy.⁶ Právo být volen navíc stanovy nezřídka přiznávaly jen osobám starším 24, nebo dokonce 30 let,⁷ někdy také jen osobám bydlícím v dané lokalitě určitý počet let, většinou tři roky.⁸

V zásadě existovaly čtyři způsoby volby a ustavení předsednictva (výboru):

1. Jednokolová přímá volba, při níž oprávnění členové odevzdali volební lístky s kýženými jmény a po sečtení hlasů byly pozice v předsednictvu obsazeny podle počtu získaných hlasů, tedy předsedou se stal ten, kdo jich získal nejvíce. Takto se volilo např. v ŽNS Jihlava, Svitavy, Hustopeče, Šternberk a Vsetín.
2. Dvoukolové volby s přímým druhým kolem, kdy voliči v prvním kole pouze vybrali členy předsednictva a teprve ve druhém kole z těchto zvolených vybrali předsedu a další funkcionáře (zpravidla místopředsedu, jednatele a pokladníka). Tímto způsobem se ustavovalo předsednictvo třeba v ŽNS Skočov, Frýdek nebo Fryštát.

⁶ Např. stanovy ŽNS Jihlava, § 28; stanovy ŽNS Skočov, § 12; stanovy ŽNS Olomouc, § 29.

⁷ Např. stanovy ŽNS Nový Jičín z roku 1868, § 24; stanovy ŽNS Frýdek, § 16; stanovy ŽNS Svitavy, § 4.

⁸ Např. stanovy ŽNS Skočov, § 16; stanovy ŽNS Fryštát, § 16.

3. Dvoukolové volby s nepřímým druhým kolem, kdy valná hromada zvolila pouze členy předsednictva, které si pak samo na svém ustavujícím zasedání zvolilo ze svého středu předsedu a další funkcionáře. Tento volební modus upřednostňovaly především ty náboženské spolky, jejichž předsednictvo mělo osm a více členů, jako například ŽNS Bohumín a Zábřeh nad Odrou.
4. Dvoukolová volba s přímou volbou předsedy kombinovala první a třetí způsob, kdy valná hromada zvolila předsedu, ale ostatní členy předsednictva bez rozlišení funkce. Teprve na své ustavující schůzi si předsednictvo samo ze svého středu zvolilo ostatní funkcionáře. Takto se volilo například v ŽNS Olomouc a Polská Ostrava.

Vnitrospolkové spory většinou rozhodoval zvláštní orgán nazývaný smírčí či rozhodčí soud (*Schiedsgericht*), jenž se ustavoval *ad hoc* tím způsobem, že si každá ze sporných stran vybrala svého zástupce, kteří se pak dohodli na třetí osobě, jež poté vykonávala funkci předsedy smírčího soudu. Pokud se zástupci sporných stran nedokázali na osobě předsedy shodnout, rozhodoval mezi jejich návrhy los. Běžnou agendu smírčích soudů představovaly spory o výši členských příspěvků, kdy člen protestoval proti tomu, do jaké poplatkové třídy jej spolkové předsednictvo zařadilo.⁹ V některých náboženských spolcích však spory mezi členy neřešil smírčí soud, ale předsednictvo a smírčí soud byl vyhrazen jen pro spory mezi členem a předsednictvem spolku.¹⁰ Jen výjimečně stanovy náboženského spolku neznaly instituci smírčího soudu vůbec a spory mezi členem a předsednictvem spadaly do kompetence valné hromady,¹¹ tento způsob řešení sporů ovšem mohl být velmi zdlouhavý.

S přeměnou náboženského spolku na „provizorní“ náboženskou obec většinou docházelo k jedné podstatné změně. Instituce valné hromady se totiž stávala pro náboženskou obec příliš těžkopádnou a neefektivní kvůli nízké (jednoroční) frekvenci zasedání a nárůstu počtu členů a agendy. To se ostatně ukázalo i v případě ŽNO Opava, která si instituci valné hromady ponechala, ale jejích zasedání se pak účastnilo tak malé množství členů, že často nebyla usnášeníschopná.¹² Vzhledem k nezájmu značné části členstva o valné hromady proto bylo účelnější, aby se členové vzdali práva podílet se na rozhodování o teoreticky všech záležitostech a aby ve volbách delegovali své rozhodovací pravomoci na zastupitelský orgán, nazývaný většinou výbor (*Ausschuß*) nebo zastupitelstvo (*Vertretung*).

⁹ Např. stanovy ŽNS Frýdek, § 7; stanovy ŽNS Polská Ostrava, § 8.

¹⁰ Např. stanovy ŽNS Jihlava, § 6; stanovy ŽNS Šternberk, § 32.

¹¹ Stanovy ŽNS Hustopeče z roku 1871, § 72.

¹² MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4273, čj. 10953/1892. • Instituci valné hromady si ponechala také ŽNO Znojmo. Stanovy ŽNO Znojmo z roku 1870, § 18 a z roku 1880, § 11; stanovy ŽNO Opava z roku 1878, § 24 a 30.

Volební pravidla „provizorních“ náboženských obcí se velmi podobala principům platným v náboženských spolcích. Volby do výboru se konaly každý rok až tři. Volit mohli většinou jen plátcí náboženské daně mužského pohlaví, kteří navíc nesměli dlužit na náboženské dani, být trestně stíháni kvůli podezření z trestného činu provedeného ze ziskuchtivosti nebo porušujícího veřejné mravy, být soudně trestáni nebo se nacházet v insolvenčním řízení.¹³ Jen výjimečně mohli volit pouze členové platící náboženskou daň v určité výši (v Moravské Ostravě 6 zl.).¹⁴ Navíc podle všech stanov nemohli ve výboru zasednout zaměstnanci náboženské obce a mezi zvolenými ani nesměl být nejbližší příbuzenský vztah.¹⁵ Některé náboženské obce ještě navíc pro právo být volen stanovovaly vyšší věkovou hranici (většinou 30 let) než pro právo volit¹⁶ nebo podmínku rakouského občanství.¹⁷

Devíti- až patnáctičlenný výbor náboženských obcí měl obdobnou funkci jako valná hromada náboženských spolků, tedy 1. určoval a kontroloval činnost představenstva (*Vorstand*), zejména přezkoumával účetnictví a schvaloval rozpočet na další rok, 2. rozhodoval o všech důležitých záležitostech, zejména o změně stanov, zaměstnávání, platu a propouštění náboženských funkcionářů (rabína, kantora aj.), stanovoval základní výši náboženské daně (daňovou kvótu), schvaloval dlouhodobé závazky (půjčky a smlouvy) nebo prodej majetku. Členové výboru se obvykle rozdělovali volbou do čtyř sekcí – kultové (rituální, synagogální), vzdělávací (školské), dobročinné a finanční, jež měly předjednat záležitosti a dohlížet na instituce (synagogu, židovskou školu apod.) podle své specializace.¹⁸

Představenstvo, které volil buď výbor ze svého středu (ŽNO Brno) anebo přímo voliči (ŽNO Jihlava a Moravská Ostrava) a jehož členové byli zároveň členy výboru, mělo náboženskou obec opět jen spravovat, zastupovat ji navenek, provádět usnesení výboru a rozhodovat samostatně pouze o běžných záležitostech.¹⁹

„Pokrokoví“ představitelé emancipačních komunit

Zakladatelé židovských náboženských spolků a „provizorních“ náboženských obcí se snažili budovaným náboženským institucím vtisknout reformní charakter. Již zmíněný Her-

¹³ Např. stanovy ŽNO Brno z roku 1869, § 22; stanovy ŽNO Jihlava z roku 1878, § 12; stanovy ŽNO Opava z roku 1878, § 5 a 19–21.

¹⁴ Stanovy ŽNO Moravská Ostrava z října 1875, § 25.

¹⁵ Např. stanovy ŽNO Znojmo z roku 1880, § 10.

¹⁶ Stanovy ŽNO Brno z roku 1869, § 23; stanovy ŽNO Moravská Ostrava z října 1875, § 26; stanovy ŽNO Jihlava z roku 1878, § 19.

¹⁷ Stanovy ŽNO Jihlava z roku 1878, § 32.

¹⁸ Stanovy ŽNO Brno z roku 1874, § 14–16 a 27–28; stanovy ŽNO Moravská Ostrava z ledna 1875, § 9 a 22; stanovy ŽNO Jihlava z roku 1878, § 32 a 37.

¹⁹ Stanovy ŽNO Brno z roku 1869, § 28, 32–39; stanovy ŽNO Brno z roku 1874, § 14–16 a 27; stanovy ŽNO Moravská Ostrava z ledna 1875, § 22; stanovy ŽNO Jihlava z roku 1878, § 16 a 24–32.

mann Schmidl se o znojenském minjanu dále vyjádřil, že v něm „jsou s fanatickým zanícením pěstovány a úzkostně zachovávány zastaralé [bohoslužebné] formy [...]. Bohoslužebné úkony jsou značně poškozovány neuspořádaným přednesem kantora, který je schopen ještě více zvyšovat panující nespoutanost modlících se [účastníků bohoslužeb].“ Když tedy Schmidl inicioval přeměnu minjanu na náboženský spolek, přivedl zároveň do Znojma mikulovského kantora a učitele náboženství Josefa Paschkese, aby společně reformovali bohoslužbu a výuku náboženství.²⁰

Podobný reformní aspekt lze vysledovat i na Ostravsku. Ve vesnici Polská Ostrava existoval již od roku 1832 minjan, který roku 1866 získal status náboženského spolku. Migrace židů od počátku 60. let ovšem směřovala spíše do města Moravská Ostrava, kam se okolo roku 1870 přesunulo těžiště židovského osídlení na Ostravsku. Protože stárnoucí zakladatel polskoostravského minjanu Simon Frankl odmítl tuto skutečnost reflektovat, rozhodli se moravskoostravští židé založit vlastní náboženskou obec. Při prvních volbách roku 1875 se sice do výboru ŽNO Moravská Ostrava dostal i Frankl, ovšem jako jediný – navíc výrazně věkově starší – starousedlík se mezi ostatními zvolenými ocitl osamocen, a tak záhy na svůj mandát rezignoval.²¹ Pod vedením Markuse Strassmanna pak náboženská obec vybudovala synagogu, uzpůsobenou potřebám reformní bohoslužby. Roku 1879 pak ostatní členové výboru Strassmannovi vyslovili toto uznání: „Skrze vás, pane prezidente [tj. předsedo], byly zavedeny reformy, takže se náboženská obec Moravská Ostrava oděla do moderní formy a představuje obec holdující pokroku.“²² Na přelomu let 1890–1891 se pak tato náboženská obec prezentovala jako „mladá pokroková“ a „svobodo-osvícenská“.²³

Rozpor mezi židy z předemancipačního minjanu a mladými imigranty nebyl ničím výjimečným. Projevil se třeba roku 1866 při volbách do výboru ŽNS Frýdek, při nichž získali převahu „úplně mladí muži“ a nově přistěhovalí židé, zatímco pouhý jeden mandát získal zástupce původních představitelů minjanu, kteří v předchozích třech letech iniciovali založení náboženského spolku a vystavění synagogy. Starší generaci se podařilo výsledek zneplatnit, protože jeden ze zvolených byl mladší, než dovolovaly stanovy, bylo však otázkou jen několika málo let, než nově přistěhovalá generace starousedlíky vytlačila.²⁴

²⁰ SOkA Znojmo, f. AM Znojmo, manip. Spisovna 1864–1918, kart. 50, čj. 3546/1865.

²¹ AŽMP, f. ŽNO Ostrava, inv. 11, sig. 56225. • ADAMUS, Alois. Z dějin Židů na Ostravsku. In *Židovský kalendář na rok 1933–1934*. Praha: Spolek židovských akademiků „Theodor Herzl“, 1933. S. 78–80. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 31–37.

²² *Mährisch-schlesischer Grenzbote*, 30. října 1879, s. 3–4.

²³ *Mährisch-schlesischer Grenzbote*, 7. prosince 1890, s. 3. • *Silesia*, 24. března 1891, s. 3.

²⁴ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, 51–52. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 57–63.

Reformní a „pokrokový“ charakter emancipačních komunit velmi úzce souvisel s idejemi liberalismu. Emancipační komunity ostatně mohly vůbec vzniknout právě díky prosazení myšlenky rovnosti a ekonomický liberalismus zase židovským migrantům umožnil dosáhnout významných hospodářských úspěchů. Představitelé emancipačních židovských náboženských obcí se zpravidla nejen k hlásili k idejím liberalismu, ale navíc patřili mezi aktivní členy německých liberálních spolků. Například mezi zakládající členy znojemského liberálního spolku (*Politischer Verein der Liberalen*) patřili roku 1868 kromě dalších židů také již zmínění Hermann Schmiedl a Josef Paschkes.²⁵ Roku 1874 ve funkci místopředsedy tohoto spolku působil Dr. Emanuel Ullmann, lékař a pozdější předseda ŽNO Znojmo.²⁶ Ve stejnou dobu zasedali ve výboru olomouckého německého liberálního spolku (*Verein der Deutschen*) Dr. Adolf Brecher, lékař a člen předsednictva ŽNS Olomouc, a Dr. Jakob Eben, pozdější předseda ŽNO Olomouc.²⁷ Dva zástupce měli židé roku 1873 také v devítičlenném výboru ústavověrného spolku v Moravské Ostravě (*Österreichischer Verfassungs-Verein für Mährisch Ostrau und Umgebung*). Byli jimi Sigmund Frankl, bankéř, a Markus Strassmann, majitel pivovaru a pozdější dlouholetý předseda ŽNO Moravská Ostrava,²⁸ kteří se pak při volbách roku 1876 dostali do třicetičlenného obecního výboru Moravské Ostravy. Roku 1879 byli do moravskoostravského obecního výboru za ústavověrnou stranu zvoleni dokonce již tři židé a počet židovských zastupitelů nakonec před první světovou válkou dosáhl až počtu devíti.²⁹

Řada představitelů židovských náboženských spolků a náboženských obcí patřila mezi čelní činovníky ústavověrné strany nejen na lokální, ale také na zemské úrovni. Když například tato strana před volbami do Říšské rady roku 1879 na Moravě jako obvykle ustavila volební výbor, nechyběli mezi jeho 310 členy představitelé ŽNO Brno (Julius Gomperz, Heinrich Gomperz, Hieronymus Fialla), ŽNO Jihlava (Leopold Schnürmann, Leopold Mayer), ŽNO Moravská Ostrava (Sigmund Frankl), ŽNS Nový Jičín (Samuel Perl), ŽNO Olomouc (Eduard Hamburger), ŽNS Uherské Hradiště (Joachim Fried, Sigmund Tauss) nebo

²⁵ *Znaimer Wochenblatt*, 26. července 1868, s. 5. • Nehyba, *Židé ve Znojmě...*, s. 175–183.

²⁶ *Znaimer Wochenblatt*, 1. srpna 1874, s. 6. • SOKA Znojmo, f. AM Znojmo, manip. Spisovna 1864–1918, kart. 50, čj. 3199/1878.

²⁷ *Die Neuzeit*, 13. března 1868, s. 9 • *Die Neue Zeit*, 13. března 1872, s. 4. • Melotík, *Olomouc...*, s. 10.

²⁸ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 896, složka 13077, čj. 4220/1873.

²⁹ *Mährisch-schlesischer Grenzboten*, 24. července 1879, s. 3. • KAFKOVÁ, Renata; KLADIWA, Pavel. Německý politický systém v Moravské Ostravě před první světovou válkou. *Časopis Matice moravské*, 2003, roč. CXXII, čís. 1, s. 99–103. • KLADIWA, Pavel. Kdo vládl v Moravské Ostravě 1880–1914?. In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Statutární město Ostrava, Archiv města Ostravy, 2003. Svazek 21, s. 64–83. • KLADIWA, Pavel. Velkopodnikatelstvo a obecní samospráva v průmyslových městech. Vítkovice a Moravská Ostrava na počátku dvacátého století. In *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006. S. 233–248.

ŽNS Vsetín (Josef Kohn, Felix Kohn).³⁰ Julius Gomperz dokonce při těchto volbách obhájil mandát poslance Říšské rady.³¹

Sepětí s německou liberální stranou se netýkalo pouze jednotlivých příslušníků židovské elity. Třeba v moravskoostravském ústavověrném spolku tvořili židé roku 1873 více než desetinu členů.³² Vzato z opačného hlediska, 13 % poplatníků ŽNO Moravská Ostrava bylo zároveň členy ústavověrného spolku.³³ Ještě důležitější pak byla skutečnost, že dvě třetiny osob zvolených roku 1898 do výboru moravskoostravské náboženské obce byli němečtí liberálové.³⁴

Uvedené údaje svědčí nejen o snaze židů o integraci do okolní společnosti, ale také o ochotě místních měšťanských elit židy mezi sebe přijmout. Ovšem zdaleka ne celá společnost se vůči židovské emancipaci a integraci stavěla vstřícně. Nezáleželo přitom ani tak na konfesijních rozdílech, vždyt' většina německých liberálů byli samozřejmě křesťané a obřadů svěcení synagog se běžně účastnili římskokatoličtí a protestanští duchovní.³⁵ Mnohem větší roli hrála spíše dělící linie mezi progresivisty a konzervativci. Tuto linii lze zřetelně vyzorovat v případě vysvěcení synagogy v Moravské Ostravě roku 1879. Reformní vídeňský rabín Dr. Adolf Jellinek se při slavnostním kázání snažil ukázat judaismus jako etické a univerzální náboženství a zdůrazňoval lásku k bližním, překračující konfesijní rozdíly: „*Bůh, kterému tento dům zasvětíme, není žádný Bůh židů, žádný Bůh jednoho národa, jedné říše, jedné části světa, je jen jeden živý Bůh na nebesích a na zemi, který s potěšením shlíží, když se jeho děti nacházejí v jednotě, bratrství a věrnosti, společně jej vzývají a uctívají.*“ Kazatel se dále vymezoval vůči židovským tradicionalistům, neboť „*všichni praví vyznavači židovství*“ mají přece za svůj vzor Mosese Mendelssohna a „*pravý žid je poslem své víry, pokoj jeho bližních [Nebenmenschen] je mu stejně tak drahý jako jeho vlastní.*“³⁶

³⁰ *Mährisch-schlesischer Correspondent*, 1. června 1879, s. 3

³¹ *Wiener Zeitung*, 12. července 1879, s. 2–3

³² Podle členského seznamu měl spolek 225 členů, židovské vyznání je prokazatelné u 25 z nich. • ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 896, složka 13077, čj. 4220/1873.

³³ Roku 1879 měla ŽNO Moravská Ostrava 152 poplatníků, přičemž roku 1876 měl ústavověrný spolek nejméně 22 židovských členů. Roku 1897 měla náboženská obec 699 poplatníků, zatímco německo-liberální spolek měl roku 1896 nejméně 99 židovských členů z celkových 247. • Adamus, *Z dějin...*, s. 79. • AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. I, inv. 95, kart. 129, složka ŽNO, výkaz ŽNO Moravská Ostrava za rok 1897. • ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 896, složka 13077, čj. 2826/1876 a 2197/1897.

³⁴ *Mährisch-schlesischer Grenzbote*, 15. července 1898, s. 3.

³⁵ Účast křesťanských duchovních je zmíněna například ve zprávě o vysvěcení synagogy v Jihlavě (1863), Krmově (1872) nebo Orlově (1905). • *Die Neuzeit*, 18. září 1863, s. 447–448; 28. června 1872, s. 7. • *Ost-rauer Tagblatt*, 13. září 1905, s. 2–3.

³⁶ *Mährisch-schlesischer Grenzbote*, 28. září 1879, s. 2–4.

Zatímco tedy Jellinek oceňoval náboženskou toleranci přítomných jinověrců, židům nesouhlasícím s reformou judaismu upíral pravost víry.³⁷

Ani ne po dvou týdnech vyšla v konzervativně-katolických novinách *Olmützer Zeitung* reakce na toto kázání. Anonymního autora totiž na obřadu zarazila přítomnost „*převelikého množství křesťanů*“, kterým se nyní ve svém článku snažil odhalit, že židé ve skutečnosti nejsou tak pokrokoví a tolerantní, jak Jellinek tvrdil, neboť Moses Mendelssohn, vzor „všech pravých vyznavačů židovství“, i přes svou osvícenost trval „*na přednostním právu židovského národa, na židovské jedinečnosti, exkluzivitě a neměnnosti*“. Autor dále zpochybňoval etický charakter judaismu a citoval několik protižidovských autorů (Augusta Rohlinga, Friedricha Wilhelma Chillanyho), kteří z Talmudu vybírali věty o vyvolenosti a nadřazenosti židů a tvrdili, že židé sami svou nenávisť vůči ostatním vyvolali nenávisť ostatních vůči sobě.³⁸ Pisatel samozřejmě pominul fakt, že jím citované protižidovské autority zcela účelově vytrhávaly z kontextu a desinterpretovaly pasáže Talmudu a dále že Jellinek nevyzdvihoval Mendelssohnovy výroky o židovské výlučnosti, ale naopak jeho snahu vyprostit judaismus z intelektuálního ghettu a ukázat světu jeho racionální, univerzální a etický rozměr.³⁹ Konzervativní část katolíků si ovšem právě toto nepřála, židé měli zůstat uzavřeni v ghettu a židovské reformní hnutí nemělo svou etickou interpretací judaismu konkurovat křesťanství.⁴⁰

Reorganizace volených orgánů

Po vydání zákona o židovské náboženské společnosti roku 1890 následovalo několikaleté přechodné období, než se v náboženských obcích uskutečnily volby podle nových stanov. Do té doby je spravovala provizorní předsednictva. V nových náboženských obcích se jejich sedm členů volilo v jediné volební kurii, přičemž volební právo se stanovilo analogicky podle moravského, resp. slezského obecního volebního řádu⁴¹ a volební komisi jmenovalo okresní hejtmanství. Nové volby se měly konat také ve stávajících náboženských obcích, u nichž se významným způsobem proměnila členská základna, což se na Moravě týkalo jen některých tradičních náboženských obcí, ve Slezsku naopak úplně všech stávajících náboženských obcí s výjimkou ŽNO Bílsko. V ostatních moravských náboženských obcích

³⁷ K odporu Jellinka a dalších vídeňských „pokrokových“ židů k ortodoxním a chasidským židům srov. Wisrich, *The Jews...*, s. 62, 71.

³⁸ *Olmützer Zeitung*, 27. září 1879, s. 2.

³⁹ Srov. Meyer, *Response to Modernity*, s. 13–16.

⁴⁰ Ke vztahu (katolických) konzervativců k židům: Pulzer, *The Rise...*, s. 35–40 a 156–158.

⁴¹ LGBI. Mähren 4/1864. • LGBI. Schlesien 17/1863.

a ŽNO Bílsko stávající předsednictvo zůstalo provizorně ve funkci až do voleb podle nových stanov.⁴²

Většina emancipačních náboženských obcí převzala do svých stanov pasáže o orgánech náboženské obce ze vzorových stanov, jež definovaly užší a širší výbor jako zastupitelské orgány a předsednictvo jako orgán správní (§ 4). Oba zastupitelské orgány se volily přímo, přičemž širší výbor se skládal z členů užšího výboru a stejného počtu „důvěrníků“ (§ 6). Do kompetence širšího výboru patřily nejdůležitější záležitosti: a) zaměstnání a propuštění rabína; b) rozhodování o náboženských a rituálních otázkách, na nichž se užší výbor nedokázal shodnout s rabínem; c) rozhodování o vzetí půjčky a o koupi nemovitého majetku, povolování stavby budov; d) schvalování změn stanov. Širší výbor se scházel jen v případě potřeby nebo na přání jeho členů (§ 15).

Užší výbor naopak zasedal pravidelně minimálně jednou za čtvrt roku a do jeho kompetence patřilo vše, co explicitně nespadlo do působnosti širšího výboru. Ve všech náboženských a rituálních otázkách musel výbor dojít shody s rabínem, jinak musela být věc předána k rozhodnutí širšímu výboru. Do agendy užšího výboru tedy patřilo: a) přijímání usnesení o všech záležitostech týkajících se kultu a výuky náboženství, tedy zejména zajištění provozu příslušných institucí a podle schvalování pravidel a instrukcí pro jejich fungování; b) dozor nad všemi židovskými institucemi, nadacemi a spolky náboženského charakteru, které nebyly přímo součástí náboženské obce; c) rozhodování o reklamaci voličských seznamů, volba volební komise; d) volba předsednictva náboženské obce; e) rozhodování o nakládání s majetkem náboženské obce, schvalování ročního vyúčtování a rozpočtu; f) schvalování daňového koeficientu pro rozdělení poplatníků do daňových tříd, volba daňové („odhadní“) komise, vyřizování námitek proti předepsané dani; g) dohled nad předsednictvem náboženské obce a vyřizování stížností na předsednictvo; h) zaměstnávání a instruování všech náboženských zřízců kromě rabína; i) rozhodování sporů uvnitř náboženské obce (§ 12–13 vzorových stanov). V praxi měl užší výbor většinou 7–12 členů, v některých případech však až 18.⁴³ Při volbách se zpravidla volilo i několik náhradníků, kteří zastupovali členy užšího výboru, kteří se odstěhovali, zemřeli nebo se z jiného důvodu nemohli dlouhodobě účastnit jeho zasedání.

Užší výbor volil ze svého středu předsednictvo, jež se skládalo z předsedy, místopředsedy a jednoho až čtyř radních (náměstků, *Beiräthe*, § 7 a 48). Jakožto správní orgán mělo předsednictvo zajišťovat chod náboženské obce: a) starat se o její agendu a dohlížet na její

⁴² LGBI. Mähren 51/1891. • LGBI. Schlesien 5/1893.

⁴³ Zdroje stanov židovských náboženských jsou uvedeny v tabulce č. 13.

náboženské zřízení; b) vést evidenci členů náboženské obce; c) sestavovat voličské seznamy; d) evidovat a bezprostředně se starat o majetek náboženské obce a spravovaných nadací a fondů; e) připravovat podklady pro jednání výboru, zejména roční vyúčtování a rozpočet; f) vybírat předepsanou náboženskou daň; h) provádět usnesení výboru (§ 16). Funkce ve všech uvedených orgánech byly neplacené (§ 10) a funkční období trvalo ve všech emancipačních náboženských obcích tři roky (§ 8), jen v ŽNO Olomouc čtyři.

Zásadní odlišnost od uvedené vnitřní struktury vykazovala jen ŽNO Moravská Ostrava, kde sice rovněž existovaly dva zastupitelské a jeden správní orgán, lišil se však vzájemný poměr mezi nimi. Voliči totiž vybírali pouze členy třicetičlenného výboru (obdobu širšího výboru), který pak ze svého středu volil desetičlennou radu (obdobu užšího výboru) a ještě další tři členy předsednictva.⁴⁴ Voliči tedy nemohli přímo ovlivnit složení užšího zastupitelského orgánu. ŽNO Bílovec, Opava, Uherské Hradiště a Vyškov pak na rozdíl od ostatních obcí nezřídily širší výbor.

Instituci valné hromady stanovy židovských náboženských obcí od 90. let 19. století již neznaly, a přesto se shromáždění všech členů občas konala, když se mělo rozhodnout v nějaké zásadní záležitosti. Například členové ŽNO Frýdek-Místek se roku 1898 sešli, aby projednali stavbu budovy, v níž se měla nacházet židovská škola, kancelář náboženské obce a byt pro rabína.⁴⁵ ŽNO Krnov dokonce roku 1907 institut valné hromady znovu zakotvila do svých stanov.⁴⁶

Volební kurie: konzervace liberální elity

Před rokem 1890 platilo v emancipačních židovských komunitách (náboženských obcích i spolcích) rovné volební právo, byť se zpravidla omezovalo jen na členy platící řádně náboženskou daň (resp. členský příspěvek), případně jen na muže. V rámci reformy po roce 1890 ovšem více než polovina emancipačních náboženských obcí (viz tabulka č. 14) zavedla systém dvou volebních kurií, kdy bohatší poplatníci, kteří platili polovinu souhrnu náboženské daně, měli právo volit polovinu zastupitelů. Vzorové stanovy k tomu vlastně naváděly, protože obsahovaly na výběr možnost voleb podle rovného i nerovného hlasovacího práva (§ 32). Ministerstvo kultu a vyučování sice mělo ke kuriovému systému vážné výhrady, že odporuje jakémukoli morálnímu náboženství a že „*k základním náboženským principům patří rovnost všech věřících bez ohledu na jejich materiální postavení*“, volební systém

⁴⁴ Stanovy ŽNO Moravská Ostrava z roku 1895, § 4–7, 12, 15 a 16.

⁴⁵ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, fol. 35 a 45. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 98–99.

⁴⁶ Valná hromada pak rozhodovala o změně stanov a mohla změnit usnesení širšího výboru ve věci soukromé modlitebny nebo propuštění rabína. • Stanovy ŽNO Krnov z roku 1907, § 21.

nicméně představoval ryze interní záležitost každé náboženské obce, do níž úřady neměly právo zasahovat.⁴⁷

ŽNO Moravská Ostrava, Olomouc a Opava zavedly dokonce tři volební kurie. Představitelé moravskoostravské náboženské obce tento krok nejdříve zdůvodnili analogií k volbám do politických obcí, při nichž se voliči také rozdělovali do tří volebních skupin.⁴⁸ Na dotaz místodržitelství nicméně uvedli ještě jeden, zásadnější důvod. Zvýhodnění podnikatelské a intelektuální elity mělo především ochránit reformní charakter náboženské obce před vlivem chudších ortodoxních židů, přicházejících z Haliče a severních Uher. Rovnoprávnost si museli noví imigranti teprve zasloužit a třetí kurie jim vlastně měla poskytnout prostor a čas k tomu, aby na základě poznání místní reality a výhod ekonomického pokroku přejali progresivní mentalitu a vzdali se forem zbožnosti, jež „pokrokoví“ představitelé náboženské obce považovali za zkorumpované a zpátečnické a za překážku úspěšné akulturaci do německé liberální společnosti.⁴⁹ Už tak se v místních českých novinách začínaly objevovat články podněcující nepřátelství vůči židům. Například v novém moravskoostravském českém týdeníku Ostravice vyšel roku 1893 na pokračování článek *Kdo jest naším nepřitelem?*, podle kterého prý židovští hostinští a obchodníci narušují údajnou idylku české vesnice, zejména tím, že v hostinci vykládají německé a nikoli české noviny (rozuměj týdeník Ostravice).⁵⁰ Výbor náboženské obce se proti článku ostře ohradil a apeloval na státní úřady i římskokatolické autority, aby působily proti takovému podněcování nenávisti, které by mohly mít za následek podobné protižidovské útoky, k jakým došlo před nedávnem v Kolíně, Holešově nebo Kroměříži.⁵¹ Představitelé náboženské obce spatřovali svou záštitu v liberálním státě a pokrokové měšťanské elitě, jenže s ortodoxními židy v čele by se náboženská obec stoupenčům liberálních idejí odcizila, v důsledku čehož by hrozilo narušení poklidných vztahů s městskou obcí.

Zavedení kuriového systému odhalilo odvrácenou stranu klasického liberalismu. Bedřich Loewenstein ve své knize *Projekt moderny* upozornil, že „osvícenští myslitelé neměli [...] většinou valné mínění o prostém lidu, o jeho schopnosti volně rozhodovat o vlastní životní praxi, a považovali jej v nejlepším případě za objekt humánní péče a výchovných opatření. [...] Pouze majetek podle nich zaručoval samostatné jednání, a tím i občanskou kva-

⁴⁷ NA, f. MKV-R, inv. 589, kart. 1362, čj. 26645/1890.

⁴⁸ AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. I, inv. 95, kart. 129, složka ŽNO, čj. 7489/1893.

⁴⁹ AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. I, inv. 95, kart. 129, složka ŽNO, čj. 12276/1894. • Podrobněji k zavedení kuriového systému v ŽNO Moravská Ostrava viz Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 72–74.

⁵⁰ *Ostravice*, 24. června 1893, s. 2.

⁵¹ *Ostrauer Zeitung*, 13. července 1893, s. 1. • Frankl, *Emancipace...*, s. 191–196, 280.

litu.“⁵² Podobně i ekonomická a intelektuální elita zmíněné moravskoostravské náboženské obce neměla příliš pochopení pro ortodoxii haličských a uherských imigrantů, což se kromě zavedení kuriového systému projevilo i snahou zabránit vzniku ortodoxních minjanů a spolků.⁵³

Kuriový volební systém nicméně zavedli i představitelé náboženských obcí s nízkým počtem ortodoxních přistěhovalců, neboť jim umožňoval udržet si své pozice navzdory rozšíření počtu voličů i volených zastupitelů. Zastupitelské orgány náboženských spolků měly zhruba 5–10 členů, ale s přeměnou na náboženskou obec se jejich počet zvedl přibližně na 15–30. Osvědčení představitelé náboženských komunit se sice nemuseli obávat, že by nebyli zvoleni do zastupitelstva (výboru), hrozilo jim však, že v tomto orgánu zasedne také až příliš mnoho souvěrců, kteří budou pocházet z jiného socioekonomického prostředí nebo z oblastí nově připojených k obvodu náboženské obce. Dalo se očekávat, že méně majetní zastupitelé z periferie budou mít jiné představy o budoucím směřování náboženské obce a nepodpoří zvolení příslušníků dosavadní elity do předsednictva. Zřejmě právě z tohoto důvodu přijímaly kuriový systém zejména nově zřízené náboženské obce (Frýdek-Místek, Hustopeče, Nový Jičín, Olomouc, Valašské Meziříčí, Vyškov), zatímco velká část již existujících emancipačních náboženských obcí (Brno, Jihlava, Krnov) zachovala rovné volební právo. Za situace, kdy byly centrum a periferie početně téměř vyrovnané, ale obyvatelé centra platili většinu náboženské daně díky svému lepšímu ekonomickému postavení, představoval kuriový volební systém vhodný nástroj, s jehož pomocí si mohli členové původního náboženského spolku zachovat kontrolu nad „svými“ náboženskými institucemi.⁵⁴

V praxi tvořilo první kurií asi 20–25 % poplatníků náboženské daně (viz graf č. 2), jejichž hlas měl přibližně dvojnásobně větší váhu než hlas odevzdaný v rámci druhé kurie; například při volbách do výboru ŽNO Frýdek-Místek roku 1896 bylo ke zvolení v rámci druhé kurie zapotřebí 50 hlasů, v první kurií jich však stačilo 21.⁵⁵ Volební řád příslušníkům první kurie přiznával ještě další zvýhodnění. Především mohli voliči vybírat své kandidáty napříč kuriemi, takže příslušníci druhé kurie často volili i nejrespektovanější osoby z první kurie. Členové první kurie měli dále strategickou výhodu, protože volili až po vyhlášení výsledků voleb v druhé kurií.⁵⁶ V důsledku všech zmíněných zvýhodnění pak nebyl poměr kurií vyrovnaný. Například volby v ŽNO Frýdek-Místek roku 1898 skončily v užším výboru

⁵² Loewenstein, *Projekt moderny*, s. 264.

⁵³ Viz str. 142 a 146.

⁵⁴ K poměru centra a periferie viz str. 189.

⁵⁵ NA, f. MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka F, čj. 18111/1897.

⁵⁶ Vzorové stanovy, § 42.

poměrem 7 : 3 ve prospěch příslušníků první kurie, přičemž jen jeden člen výboru nepocházel z teritoria původního náboženského spolku.⁵⁷

Nerovný volební systém skutečně dokázal zajistit personální a ideovou kontinuitu. Například při volbách v ŽNO Moravská Ostrava roku 1895 obhájilo mandát 19 z 25 dosavadních zastupitelů. V třicetičlenném výboru pak zasedlo jen devět nováčků, z nichž pět bylo zvoleno v první kurii a ostatní čtyři bydleli na Ostravsku již minimálně deset let. Naopak chudší ortodoxní imigranti nezískali jediného zástupce, a to ani ve třetí kurii. Dvě třetiny výboru obsadili obyvatelé Moravské Ostravy, ačkoli v této obci bydlela sotva polovina populace celé náboženské obce.⁵⁸

Liberální elita chtěla zakonzervovat také německý charakter náboženských obcí. Představitelé ŽNO Frýdek-Místek a Moravská Ostrava se dokonce pokusili včlenit do stanov ustanovení, že při zasedáních a náboženských úkonech se má užívat německého nebo hebrejského jazyka. Patrně se tak chtěli jen deklaratorně přihlásit k německé jazykové kultuře, protože v dané chvíli ani v nejbližší budoucnosti v moravských a slezských emancipačních náboženských obcích určitě nikdo neprosazoval užívání češtiny při jednáních nebo bohoslužbách. Každopádně Ministerstvo kultu a vyučování vzhledem k sílícím nacionálním sporům v jazykově smíšených oblastech snahy o zakotvení jednacích řečí do stanov odmítlo s doporučením, aby řeč určoval pouze jednacích řád, který si nově zvolený výbor mohl prostou většinou změnit ku svým potřebám.⁵⁹

Bez ohledu na volební systém v každé náboženské obci platilo, že aktivní volební právo měli jen členové platící řádně náboženskou daň, což v praxi zbavovalo volebního práva zhruba 5–10 % členů, jimž náboženská obec vyměřila nulovou daň.⁶⁰ Vzorové stanovy navíc omezovaly volební právo jen na muže, kteří dosáhli věku 24 let (§ 31). Stanovy náboženských obcí dále nepřiznávaly aktivní volební právo těm, kteří jej byli zbaveni volebním řádem do zastupitelstev politických obcí v dané korunní zemi, tedy trestně stíhaným a trestaným osobám. Naopak na rozdíl od moravského a slezského obecního volebního řádu se právo volit do zastupitelstva náboženské obce neomezovalo jen na rakouské státní občany, pasivní volební

⁵⁷ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, kapitola Verwaltung und Vertretung. • SOkA FM, f. AM Frýdek, inv. 547, kart. 112, čj. 5359/1894. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 89–92.

⁵⁸ AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. I, inv. 95, kart. 129, složka ŽNO, čj. 6040/1895. • *Special-Orts-Repertorium von Mähren...*, 1890. • *Special-Orts-Repertorium von Schlesien...*, 1890. • *Gemeindelexikon von Mähren...*, 1900. • *Gemeindelexikon von Schlesien...*, 1900. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 73, 244–245.

⁵⁹ NA, f. MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka F, čj. 27860/1893. • AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. I, inv. 95, kart. 129, složka ŽNO, čj. 10211/1894, 39/1895 a 14363/1897.

⁶⁰ Srov. graf č. 2.

právo však již ano.⁶¹ Zvoleni nemohli být ani zaměstnanci náboženské obce a dále osoby zbavené pasivního volebního práva moravským, resp. slezským obecním volebním řádem, tedy zejména příjemci chudinské podpory a osoby nacházející se v insolventci.⁶²

Výsledky voleb musely náboženské obce oznamovat příslušnému státnímu úřadu, který – jak již bylo zmíněno – měl právo výsledky přezkoumat, zpravidla je však jen vzal na vědomí a k přezkumu přistoupil až tehdy, když si některý člen náboženské obce stěžoval na neregulérnost voleb. Vzorové stanovy výslovně uváděly právo podat námitky proti průběhu voleb, kterého však stěžovatel musel využít hned po volbách, protože po osmi dnech zaniklo, aby se mohl ustavit zastupitelský orgán (§ 45). V praxi část stěžovatelů pravděpodobně motivovala jen snaha o zvrácení výsledků voleb, jež nedopadly podle jejich přání. Jejich námitky totiž směřovaly jen proti vcelku drobným, nebo dokonce jen domnělým pochybením. Například v prosinci 1908 si tři členové ŽNO Moravská Ostrava stěžovali, že konání voleb prý nebylo řádně oznámeno, což mělo způsobit nízkou volební účast, nebo že se prý volba náhradníků první kurie opozdila o 45 minut. V případě první námitky se však ukázalo, že oznámení voleb proběhlo zcela v souladu se stanovami, a druhou námitku okresní hejtmanství evidentně považovalo za malichernou, protože se spokojilo jen s vysvětlením volební komise a věc již nijak dále neprošetřovalo. I taková stížnost nicméně zdržela ustavení výboru téměř o půl roku.⁶³

K vážnějším pochybením došlo roku 1896 v ŽNO Frýdek-Místek, když byly do voličských seznamů zapsány osoby, které neplatily náboženskou daň nebo nedosáhly určeného věku 24 let. Státní úřady všech instancí obecně sdílely názor, že volby by se pokud možno neměly rušit celé, ale jen zbavit mandátu ty, na jejichž volbu měla anebo alespoň s vysokou pravděpodobností mohla mít prokázaná pochybení vliv. Ministerstvo kultu a vyučování proto volby ve Frýdku zrušilo jen částečně.⁶⁴ V období 1890–1918 ministerstvo přistoupilo v moravských a slezských emancipačních náboženských obcích ke zrušení celých voleb pouze v jediném případě. Na konci roku 1900 totiž byla daňová komise ŽNO Valašské Meziříčí zvolena v rozporu se stanovami, a tak nakonec Ministerstvo kultu a vyučování v září 1902 zrušilo volbu daňové komise i všechna její usnesení, mimo jiné rozdělení poplatníků do

⁶¹ Vzorové stanovy, § 31. • RGBl. 18/1862, čl. IX. • LGBL. Mähren 4/1864, část I (Gemeinde-Ordnung) § 6 a část II (Wahl-Ordnung), § 1–3. • LGBL. Schlesien 17/1863, část II (Wahl-Ordnung), § 1–3. • Pozdější novely obou zemských zákonů na uvedených skutečnostech nic nezměnily. • Ke státnímu občanství členům zastupitelských orgánů viz str. 130–133.

⁶² Vzorové stanovy, § 32. • RGBl. 18/1862, čl. X. • LGBL. Mähren 4/1864, část II, § 10–11. • LGBL. Schlesien 17/1863, část II, § 10–11.

⁶³ AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. I, inv. 95, kart. 129, složka ŽNO, čj. 36448/1908.

⁶⁴ NA, f. MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka F, čj. 18111/1897. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 90–91.

daňových tříd. Náboženská obec se toto rozhodnutí snažila zvrátit, ale Správní soud v únoru 1904 rozhodl v její neprospěch, čímž se náboženská obec dostala do překerní situace. Nejenže zrušené usnesení daňové komise již bylo dávno provedeno a náboženská daň vybrána i s pomocí politické exekuce, ale navíc při volbách výboru náboženské obce konaných v srpnu 1901 byli voliči rozděleni do kurií právě podle zneplatněného předpisu náboženské daně. Ministerstvo tedy zrušilo i tyto volby, byť od jejich konání uběhly bezmála tři roky. Představitelé ŽNO Valašské Meziříčí se marně bránili, že celá situace vznikla jen v důsledku formálních pochybení. Navázání volebního práva na placení náboženské daně tentokrát liberální elitě zkomplikovalo správu náboženské obce.⁶⁵

Ženy pod dozorem

Volební systém z 90. let 19. století pojistil postavení německo-liberální elity a do větší či menší míry vytěsnil obyvatele „periferie“, chudší vrstvy, ortodoxní souvěrce, ženy nebo mladší generaci. Mocenská eliminace samozřejmě posílila pocit odcizení potlačených složek židovské komunity vůči instituci náboženské obce a ztělesňovala další projev procesu přeměny židovského „společenství“ na „společnost“. Předpoklad německo-liberálních představitelů náboženské obce, že znesnadnění přístupu k moci přivede „nevyvinuté“ složky společnosti k přijetí liberálních idejí a povede k udržení „pokrokového“ charakteru náboženské obce, se ukázal jako mylný. Eliminace totiž nevedla k zestejnění židovské společnosti, nýbrž k její ještě větší pluralitě, jež se projevila mj. zakládáním alternativních společenství a jejich institucionalizací do podoby spolku.

Největší skupinu zbavenou podílu na správě náboženské obce tvořily ženy. V náboženských spolcích i obcích se volební právo omezovalo jen na poplatníky, jimiž byli nejméně z 90 % muži.⁶⁶ Navíc velká část náboženských spolků nedovolovala ženám volit, ani když platily příspěvky. Pokud snad některé náboženské spolky ženám aktivní volební právo přiznávaly, pak je mohly vykonávat většinou jen skrze mužského zplnomocněnce.⁶⁷ Také v „provizorních“ náboženských obcích mohly ženy volit jen výjimečně (opět prostřednictvím zmocněného muže).⁶⁸ Vzorové stanovy z roku 1892 omezovaly volební právo jen na muže. Přestože přibližně 40 % emancipačních náboženských obcí na Moravě a ve Slezsku tuto

⁶⁵ NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1364, složka M-N, čj. 21455/1902, 769/1903, 9860/1903 a 15306/1904.

⁶⁶ Srov. str. 164. • AŽMP, f. ŽNO Valašské Meziříčí, inv. 1, sig. 9299, protokol z 3. března 1892. • SOKA FM, f. AM Frýdek, inv. 547, kart. 112, čj. 5359/1894. • SOKA NJ, f. SVM NJ, inv. 1, daňový seznam za rok 1896.

⁶⁷ Volbu skrze zplnomocněnce ženám dovolovaly např. stanovy ŽNS Vsetín, § 16; stanovy ŽNS Olomouc, § 11; stanovy ŽNS Polská Ostrava, § 9. Přímou volbu pak ženám dovolovaly stanovy z přelomu 19. a 20. století, např. stanovy ŽNS Bohumín, § 5 a ŽNS Zábřeh, § 5.

⁶⁸ Stanovy ŽNO Moravská Ostrava z října 1875, § 25.

restrikci odmítlo, mohly v nich ženy odevzdávat svůj hlas pouze skrze zplnomocněného muže, jen v Opavě a Krnově mohly ženy volit přímo.⁶⁹ Pasivním volebním právem ženy nedisponovaly nikde, naprostou výjimku z tohoto pravidla představovala ŽNO Krnov.⁷⁰ Až do roku 1918 se tedy jen zlomek žen mohl účastnit voleb do zastupitelských orgánů náboženských spolků a obcí, přičemž samy se do zastupitelstev nemohly dostat.

Židovské ženy v emancipačních komunitách dlouhou dobu postrádaly nějakou instituci, jež by je reprezentovala. Již roku 1860 sice ve Valašském Meziříčí existoval jakýsi „spolek žen“ (חברת נשים, *chevrat našim*), který daroval a vyspravil několik liturgických předmětů,⁷¹ ve skutečnosti se však dlouhou dobu jednalo spíše jen o neformální uskupení „žen židovského náboženského spolku [Valašské] Meziříčí-Krásno“, jak se o něm zmiňoval inventář tamní náboženské obce.⁷² Lze se jen domnívat, že podobná sdružení židovských žen vznikla i v dalších emancipačních komunitách a že se nějakým způsobem podílela třeba na péči o židovské chudé a nemocné. Teprve na konci 80. let 19. století začaly vznikat židovské ženské dobročinné spolky (většinou pod názvem *Israelitischer Frauen-Wohlthätigkeits-Verein*),⁷³ které se soustředily především na sbírání a rozdělování finančních i hmotných příspěvků pro chudé a nemocné.⁷⁴

Židovské náboženské obce sice nemohly do záležitostí ženských dobročinných spolků přímo zasahovat, disponovaly nad nimi nicméně dozorčími pravomocemi.⁷⁵ Ještě podstatnější roli hrálo, že v čele těchto spolků stály manželky představitelů náboženských obcí. Například v Moravské Ostravě předsedala židovskému ženskému dobročinnému spolku Theresa Strassmannová, manželka předsedy náboženské obce Markuse Strassmanna.⁷⁶ Stejná personální vazba poutala předsedu náboženské obce a předsedkyni ženského spolku také ve Frýdku

⁶⁹ Stanovy ŽNO Opava z roku 1894, § 46; stanovy ŽNO Krnov z roku 1895, § 32.

⁷⁰ Stanovy ŽNO Krnov z roku 1895, § 32–33.

⁷¹ ŽMP, inv. 007742 a 007745.

⁷² AŽMP, f. ŽNO Valašské Meziříčí, inv. 17, sig. 70216.

⁷³ Např. 1881 ve Znojmě, 1888 v Moravské Ostravě, 1889 v Opavě, 1890 ve Frýdku, 1892 ve Valašském Meziříčí, 1893 v Olomouci, 1900 v Uherském Hradišti. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 3205, složka 41051, čj. 14127/1881. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 3319, složka 19610, fol. 8. • ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1330, kart. 1386, složka 6021, čj. 12970/1889. • ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 2292, kart. 4719, čj. 4891/1890. • SOkA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. 1874–1920, inv. 171, kart. 373, složka 12, čj. 16553/1893. • Baletka, *Židé v dějinách...*, s. 49.

⁷⁴ Zejm. MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 3037, složka 15349. • BARÁNEK, Daniel. *Institucionalizace a modernizace dobročinnosti v moravských a slezských emancipačních židovských komunitách*. In *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén*. Praha: Historický ústav, 2013. S. 491–493.

⁷⁵ RGL. 57/1890, § 26.

⁷⁶ *Mährisch-schlesischer Grenzbote*, 5. února 1890, s. 2. • AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. I, inv. 95, kart. 129, složka ŽNO, čj. 511/1888 • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 61.

(manželé Hermann a Fanny Löwovi)⁷⁷ nebo v Brně (manželé Julius a Carolina Gomperzovi).⁷⁸ Olomouckému ženskému spolku zase předsedala Sofie Zweigová, jejíž manžel Ignatz Zweig vlastnil sladovnu a zasedal ve výboru náboženské obce.⁷⁹ Židovské ženské spolky tedy sice poskytly ženám určitý prostor k seberealizaci, ovšem jen na poli dobročinnosti a pod protekcí manželů. Vznik těchto spolků navíc iniciovaly ženy opět z elitních liberálních kruhů, jež si čelní pozici zachovaly i přesto, že ženské spolky měly širokou členskou základnu a přiznávaly svým členkám rovné volební právo.

Vzpouora proti paternalismu

Židovské ženské dobročinné spolky nestály v opozici vůči náboženské obci, jejich představitelky respektovaly dobovou genderovou nerovnost a loajálně doplňovaly činnost náboženských obcí, vedených jejími manžely. Stejnou poslušnost ovšem neprojevovali synové příslušníků židovské německo-liberální elity, kteří odcházeli studovat na univerzitu do Vídně, kde se setkávali s poněkud odlišnou realitou, než ve svém rodném moravském, resp. slezském městě.

Na radnicích většiny měst, kde se nacházely emancipační židovské komunity, si němečtí liberálové uchovali převahu díky kurióvému systému obecních voleb až do první světové války, byť někdy za cenu volebních dohod s německými nacionály. V rámci německo-liberálních kandidátek se židům dostávalo v obecních výborech často nadproporčního zastoupení. Například v Olomouci měli židé roku 1910 v obecním výboru 10 % mandátů (3 z 30),⁸⁰ i když tvořili jen 3,5 % veškerého obyvatelstva.⁸¹ V dalších městech tomu bylo podobně. Ve Frýdku se roku 1910 k židovství hlásilo 13,3 % členů zastupitelstva (4/30), ale jen 3,2 % obyvatel města;⁸² v Moravské Ostravě 26,7 % zastupitelů (8/30), ale 11,2 % obyvatel.⁸³ Také v Brně měli židé v obecním výboru nadproporční zastoupení.⁸⁴

⁷⁷ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, kapitola Verwaltung und Vertretung. • ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 2292, kart. 4719, čj. 4891/1890 • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 102.

⁷⁸ Grossmann, *Obraz...*, s. 43.

⁷⁹ SOkA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. 1874–1920, inv. 171, kart. 373, složka 12, čj. 7342/1893. • AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 174–177. • AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 10, sig. 34367.

⁸⁰ Max Deutsch, Friedrich Fischel a Jonas Fischel. • *Statistisches Jahrbuch der königlichen Hauptstadt Olmütz. V. Band. 1905–1910.* Olmütz: Gemeinderath, 1911. S. 192–193. • KLADIWA, Pavel; POKLUDOVÁ, Andrea; KAFKOVÁ, Renata. *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914.* Svazek II/1 Muži z radnice. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2008. S. 240–312.

⁸¹ *Specialortsrepertorium von Mähren... 1910.*

⁸² Kladiwa, Pokludová, *Lesk...*, II/1, s. 364.

⁸³ KAFKOVÁ, Renata; KLADIWA, Pavel. Německý politický systém v Moravské Ostravě před první světovou válkou. *Časopis Matice moravské*, 2003, roč. CXXII, čís. 1, s. 99–100. • *Specialortsrepertorium von Mähren... 1910.*

⁸⁴ FASORA, Lukáš. *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914.* Brno: Matice moravská, 2007. S. 28.

Jinak situace vypadala v Novém Jičíně, kde se za celé období 1860–1914 stalo členy obecního výboru jen šest osob židovského vyznání, v Opavě dokonce jen dva židé a ve Znojmě jen jeden. Autoři knihy *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914* nízký počet židovských zastupitelů nedokázali uspokojivě vysvětlit. Zcela určitě lze odmítnout jejich argument, že se jednalo o důsledek zákazu pobytu židů v dané lokalitě před rokem 1848,⁸⁵ neboť takový zákaz platil i v jiných městech s emancipační židovskou komunitou. Dalším důvodem prý měla být nízká atraktivita dané lokality a pokles židovské populace po roce 1890.⁸⁶ Takové vysvětlení ovšem rovněž není přesvědčivé, neboť v Novém Jičíně i ve Znojmě začal počet židů klesat teprve po roce 1910, nebo možná spíše až v důsledku první světové války.⁸⁷ Konečně prý za nízké zastoupení židů v opavském obecním výboru mohl „hospodářský antisemitismus“,⁸⁸ což ovšem nemohla být příčina, nýbrž jen souběžný jev a důsledek vyšší míry intolerance obyvatel Opavy vůči židům než v jiných městech. Proč však se však nesnášenlivost projevovala intenzivněji právě v Opavě, ovšem již autoři neanalyzují. Martin Markel ve svém pojednání o mocenských poměrech na znojemské radnici pouze uvádí biogramy jednotlivých zastupitelů a nízké zastoupení židů nijak nekommentuje.⁸⁹

Pravděpodobné vysvětlení leží jinde než ve výše uvedených důvodech. Je totiž nápadné, že židé získávali nadproporční zastoupení v těch městech, kde sice Němci ovládali radnici, ale v rámci veškerého obyvatelstva tvořili menšinu, nebo nejistou většinu (k německé obcovací řeči se roku 1890 hlásilo v Moravské Ostravě 26 % obyvatel, ve Frýdku 36 %, v Olomouci 64 %, v Brně 67 %), takže lokální německou politiku determinovala snaha „bránit německý charakter města“. Naopak nízké zastoupení židů získali ve městech s jednoznačnou německou většinou (v Opavě 81 %, ve Znojmě 86 %, v Novém Jičíně 90 %).⁹⁰ Zdá se tedy, že němečtí liberálové museli brát ve městech, která ovládali jen díky kuriovému volebnímu systému, ohled na vlivné židovské daňové poplatníky a dát jim patřičný podíl na správě města, což museli chtít nechtít respektovat i němečtí antisemité, pokud nechtěli německou převahu na radnici ohrozit. Jak upozornil Lukáš Fasora, klíčem k úspěchu politiky „obrany německého charakteru města Brna“ se stalo vytvoření platformy „*nacionální politiky, ovšem bez pangermánských a antisemitských výstřelků*“.⁹¹ Naopak tam, kde nebyl

⁸⁵ Kladiwa, Pokludová, *Lesk...*, II/1, s. 623.

⁸⁶ *Ibid.*, s. 682.

⁸⁷ Srov. tabulka č. 1.

⁸⁸ Kladiwa, Pokludová, *Lesk...*, II/1, s. 155.

⁸⁹ MARKEL, Martin. *Svoboda a demokracie v regionu rakouského impéria. Politika jihomoravských Němců v letech 1848–1919*. Brno: Matice moravská, 2010. S. 281–302.

⁹⁰ *Special-Orts-Repertorium von Schlesien...*, 1890.

⁹¹ Fasora, *Svobodný občan...*, s. 118.

německý charakter radnice ohrožen, se mohla lokální německá politická scéna ostřeji diverzifikovat, němečtí antisemité si nemuseli brát vůči židům servítky a také němečtí liberálové nebyli tolik závislí na přízni židovských voličů. Němečtí liberálové se sice ve městech s jasnou německou většinou dostávali do defenzívy proti německým nacionalistům, například v Novém Jičíně začal počet liberálů v obecním výboru po roce 1900 prudce klesat,⁹² ale jen v Opavě v obecních volbách vítězili němečtí antisemité již od roku 1892.⁹³

Na říšské úrovni se úpadek liberalismu zřetelně projevoval mnohem dříve. Již od konce 70. let v poslanecké sněmovně Říšské rady zaznívaly protižidovské projevy Georga von Schönerera a díky antisemitskému programu vyhrála roku 1895 obecní volby ve Vídni křesťansko-sociální strana v čele s Karlem Luegerem.⁹⁴ A hlavně se židovští studenti na vídeňské univerzitě setkávali u svých spolužáků s bojovným antisemitismem, na jaký nebyli z Moravy a Slezska příliš zvyklí. Záštitu jim nabízel židovský nacionální spolek Kadimah, který vyvíjel činnost již od roku 1883 a jehož členové se zavazovali bojovat s „asimilací“, hlásit se k židovskému národu a podporovat kolonizaci Palestiny.⁹⁵

Židovští studenti z Moravy a Slezska se tedy o prázdninách vraceli do svých rodných obcí se značnou skepsí vůči „pokrokovému“ optimismu svých otců. Nicméně teprve poté, co Theodor Herzl vydal v únoru 1896 zásadní dílo *Židovský stát (Judenstaat)*, jež nabídlo radikalizovaným židovským studentům propracovanou politickou ideu, se tato skepse přerodila na Moravě a ve Slezsku v akci.⁹⁶ Nejprve se jednalo především o sionistická agitační shromáždění. Například v Moravské Ostravě se diskusní večer s představiteli vídeňských židovských nacionálních spolků Kadimah (Isidor Schalit) a Ivria (Louis Poborski) konal 19. září 1896,⁹⁷ jedno z dalších shromáždění se konalo například o týden později v Hustopečích.⁹⁸ Reakce na taková setkání byla různorodá. Někteří židovští němečtí liberálové ostře hájili své pozice. Když například Eduard Hamburger, předseda ŽNO Olomouc, vyzval 16. října 1896 členy výboru náboženské obce, aby „*všemi prostředky působili proti tomu, aby se v Olomouci utvořil [židovský nacionální] spolek, neboť by to mělo jen škodlivé důsledky*“, schválili všichni přítomní jednomyslně usnesení, že vytvoření sionistického spolku nepodporí, neboť „*každá separace, případně rozdělení místního židovstva představuje nebezpečí pro*

⁹² Kladiwa, Pokludová, *Lesk...*, II/1, s. 611, 623, 642–645.

⁹³ *Ibid.*, s. 149–174.

⁹⁴ Pulzer, *The Rise...*, s. 144, 171–182. • Wistrich, *The Jews...*, s. 231–233.

⁹⁵ SCHOEPS, Julius H. *Modern Heirs of the Maccabees – The Beginnings of the Vienna Kadimah, 1882–1897. Leo Baeck Institute Year book*, 1982, roč. XXVII, s. 155–156. • Wistrich, *The Jews...*, s. 347–380.

⁹⁶ K nadšení studentů z Herzlova díla Wistrich, *The Jews...*, s. 372–375.

⁹⁷ *Ostrauer Zeitung*, 6. října 1896, s. 2.

⁹⁸ GAISBAUER, Adolf. *Davidstern und Doppeladler. Zionismus und jüdischer Nationalismus in Österreich, 1882–1918*. Wien: Böhlau, 1988. S. 62–63.

zachování panujících dobrých a pokojných vztahů se spoluobčany jiného vyznání našeho města.“⁹⁹ Ve skutečnosti židovské náboženské obci chyběly prostředky, jak vzniku sionistických spolků zabránit, protože ze zákona mohla náboženská obec dozorovat pouze spolky náboženského, nikoli nacionálního charakteru. Hned roku 1897 tak v Olomouci vznikl Prázdninový svaz židovských akademiků (*Ferialverband jüdischer Akademiker*, od roku 1899 nesl název *Geullah*) a pobočka spolku Sion (*Zion*).¹⁰⁰

Jinde si stávající elita náboženské obce uvědomovala přitažlivost sionistických idejí, a tak se jich pokusila využít podle svých představ. V Moravské Ostravě se zmíněného diskuzního večera zúčastnili mj. Alois Hilf, místopředseda náboženské obce a jednatel místního německo-liberálního spolku, a „pokrokový“ rabín Jakob Spira. Oba neváhali a hned založili Židovský spolek v Moravské Ostravě (*Jüdischer Verein in Mährisch Ostrau*), jehož stanovy Moravské místodržitelství schválilo již 17. října 1896. Zakladatelé vetkli do stanov spolku židovsko-nacionální cíle: posilovat židovské sebeuvědomí, pečovat o vědění v oblasti židovských dějin a literatury, pořádat přednáškové a osvětové večery, zřídit knihovnu a předplatit pro ni noviny.¹⁰¹ Tento taktický manévr se však stal až příliš průhledný, když na ustavující valné hromadě 21. listopadu 1896 obsadili ve spolkovém výboru šest z osmi míst členové německého liberálního spolku a když se předsedou stal Hilf a místopředsedou Spira.¹⁰² Spolek sice záhy po svém vzniku čítal 180 členů, většinou se však jednalo o příslušníky starší generace. Stávající elita evidentně nedokázala do nového spolku přilákat cílovou skupinu, tedy mládež, kterou měl spolek ochránit před „přemrštěnými názory“ některých mladých pánů“, jimiž byli míněni sionističtí studenti.¹⁰³ Spolek proto již od roku 1897 vyvíjel jen velmi omezenou činnost a jeho představitelé mohli jen sledovat, jak sionističtí studenti roku 1898 zakládají vlastní spolek s názvem Židovské akademické prázdninové sdružení Hessiana (*Jüdisch-akademische Ferialverbindung Hessiana*).¹⁰⁴

Podobně se situace vyvinula ve Frýdku, odkud se na první sionistický kongres roku 1897 dostavili hned dva delegáti: obchodník Leopold Huppert a ředitel židovské školy Bernhard Kraus.¹⁰⁵ Po jejich návratu se ve Frýdku konalo shromáždění, které vyústilo v založení sionistického spolku *Ahavah des Zion*. Slezská zemská vláda stanovy spolku

⁹⁹ AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 297–298.

¹⁰⁰ SOKA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. 1874–1920, inv. 171, kart. 374, složka 6; kart. 384, složka 1.

¹⁰¹ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 951, složka 13408, čj. 3434/1896.

¹⁰² Ibid., kart. 896, složka 13077, čj. 2197/1897; kart. 951, složka 13408, čj. 3718/1896.

¹⁰³ *Mährisch-schlesischer Grenzbote*, 25. listopadu 1896, s. 3.

¹⁰⁴ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 968, složka 13575, čj. 3543/1898. • Podrobně k založení obou spolků: Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 119–122.

¹⁰⁵ *Die Welt*, 3. září 1897, s. 2.

schválila roku 1898 na žádost Leopolda Hupperta, Mathiase Schwarze a Sigmunda Wechsberga. Všichni tři tou dobou zasedali ve výboru ŽNO Frýdek-Místek, měli 45–60 let a patrně byli religiozní, protože Schwarz v letech 1900 a 1903 ve Frýdku dočasně zastupoval rabína a Wechsberg již několik desetiletí stál v čele ŽNS Frýdlant nad Ostravicí.¹⁰⁶ Kraus se o několik desítek let později v pamětní knize náboženské obce na jednu stranu vyjadřoval o sionismu jako o „renesanci“, na druhou stranu s jistou hořkostí popisoval proces sekularizace.¹⁰⁷ Zdá se tedy, že zakladatelé spolku Ahava des Zion nesledovali možná ani tak mocenské zájmy stávající elity, jako že spíše brali sionismus pozitivně jako šanci k obnově židovské pospolitosti a religiozity. Takto nábožensky pojatý sionismus nicméně nedokázal již značně sekularizovanou židovskou mládež přitáhnout, takže roku 1902 spolek Ahavah des Zion oznámil ukončení činnosti.¹⁰⁸ Rovněž ve Frýdku se nakonec nositeli sionismu stali především vysokoškoláci, organizovaní v klubu Hasmonea, a studenti frýdeckého gymnázia, kteří se scházeli v sionistickém tělovýchovném klubu Maccabia.¹⁰⁹

Přelomový charakter let 1896–1897 lze vysledovat nejen na institucionální, ale také na individuální rovině. Například pozdější významný sionista Berthold Feiwel se ještě v letech 1894 a 1895 angažoval v Německém akademickém čtenářském spolku v Brně (*Deutsch-academischer Leseverein in Brünn*) ve funkci jednatele,¹¹⁰ ale již v létě 1896 spoluzakládal Židovský akademický prázdninový spolek „Hazephirah“ (*Jüdisch-akademischer Ferialverein „Hazephirah“*),¹¹¹ roku 1897 pomáhal organizovat I. sionistický kongres a roku 1901 se stal šéfredaktorem centrálního sionistického periodika *Die Welt*.¹¹² Spolu s ním přehodnotil své postoje i jeho otec Josef Feiwel, který před rokem 1884 zasedal v německo-liberálním obecním výboru Židovské politické obce Pohořelice, ale roku 1900 byl zvolen do zastupitelstva ŽNO Brno jako reprezentant sionistů.¹¹³

Při pronikání sionistických idejí do jednotlivých náboženských obcí tedy sice generační linie hrála velmi důležitou roli, zároveň se však nejednalo o nepřekročitelnou hranici, takže střet sionistů s dosavadní židovskou německo-liberální elitou nelze redukovat jen na rebelii dětí vůči rodičům. Mnohem spíše se jednalo o vzpouru proti paternalistickému

¹⁰⁶ MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7586, čj. 4027/1900 a 10638/1903. • SOkA FM, f. AM Frýdek, inv. 1744. • ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1330, kart. 1390, čj. 24155/1898

¹⁰⁷ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, kapitola VIII. Bilanz.

¹⁰⁸ ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1330, kart. 1390, čj. 21754/1902.

¹⁰⁹ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, kapitola VIII. Bilanz. • Podrobně k situaci ve Frýdku: Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 104–110.

¹¹⁰ *Brünner Zeitung*, 21. října 1894, s. 3; 5. ledna 1895, s. 2.

¹¹¹ Grossmann, *Obraz...*, s. 28.

¹¹² *Encyclopaedia Judaica*. Svazek 6. Detroit: Thomson Gale, 2007. S. 744.

¹¹³ *Mährisch-schlesischer Correspondent*, 18. listopadu 1884, s. 2. • *Jüdisches Volksblatt*, 30. listopadu 1900, s. 4.

a mentorskému přístupu, který se ze strany německo-liberálních představitelů náboženské obce mohl projevovat rázným odmítavým postojem vůči čemukoli sionistickému, nebo taktickými manévry, jež měly za cíl usměrnit a dovychovat neklidnou mládež. Jakmile totiž dlouholetí představitelé náboženské obce opustili paternalistický přístup a začali mladší generaci naslouchat, vznikla možnost vzájemné spolupráce, aniž by otcové museli zcela opustit své dosavadní liberální postoje a přejmout „radikální“ názory svých synů.

Zřetelně se to ukazuje na příkladu Siegmunda Zweiga. Jeho syn Egon Zweig byl jedním z iniciátorů olomouckého židovského akademického spolku Geullah a podle článku v sionistických novinách z roku 1937 se „jako mladý student práv ve Vídni odvrátil od německého liberalismu svého rodičovského domu [des Elternhauses] k sionismu.“¹¹⁴ Realita však byla o poznání složitější. Siegmund Zweig sice skutečně patřil mezi přední olomoucké německé liberály (roku 1898 byl zvolen jednatelem liberálního Německého spolku v Olomouci),¹¹⁵ vlastnil jednu z olomouckých sladoven, byl členem olomoucké obchodní a živnostenské komory a zasedal v pětičlenném předsednictvu ŽNO Olomouc,¹¹⁶ zároveň však již roku 1897 vstoupil do nově založeného spolku Sion. Důvody tohoto kroku nejsou vůbec jasné a lze jen spekulovat, zda chtěl s dalšími členy Německého spolku zopakovat taktiku moravskoostravských liberálů a získat prostřednictvím spolku Sion kontrolu nad sionistickým hnutím v Olomouci.¹¹⁷ Nasvědčovala by tomu skutečnost, že v prosinci 1897 při volbě předsedy spolku Sion získal nejvíce hlasů čtyřicetiletý německý liberál Max Engelmann. Ten se ovšem do měsíce této funkce vzdal, jelikož se ocitl osamocen mezi ostatními členy spolkového výboru, kteří byli všichni mladší třiceti let a přinejmenším někteří z nich (zejm. Siegmund Birnstein) patřili mezi nadšené sionisty.¹¹⁸ Siegmund Zweig přesto ve spolku zůstal a v dalších letech hrál důležitou roli prostředníka mezi sionisty a představiteli náboženské obce. Není jasné, zda své autority využíval k usměrnění činnosti spolku Sion, každopádně při jednáních výboru náboženské obce hájil sionistické zájmy, když například roku 1900 jako

¹¹⁴ *Die Stimme*, 20. července 1937, s. 3.

¹¹⁵ *Mährisches Tagblatt*, 31. ledna 1898, s. 1–3.

¹¹⁶ Viktořík, *Osudy...*, s. 173–182. • MYŠKA, Milan. *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. Svazek 2. Ostrava: Ostravská univerzita, 2008. S. 415–416. • AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 178–183.

¹¹⁷ Dieter J. Hecht popisuje obsáhlou pozůstalost Egona Zweiga a vznik spolku Geullah, o vztahu Egona k Siegmundu Zweigovi a o Siegmundově vztahu k sionismu se však nezmiňuje. HECHT, Dieter J. *Der Weg des Zionisten Egon Michael Zweig*. Baram: Korot Publishing House, 2012. • HECHT, Dieter J. *Jewish (Vacation) Fraternities in the Habsburg Monarchy. Kadimah and Geullah – Forward to Redemption*. *Austrian Studies*, 2016, roč. 24, s. 41–42.

¹¹⁸ *Mährisches Tagblatt*, 22. října 1895, s. 1. • SOKA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. 1874–1920, inv. 171, kart. 384, složka 1, čj. 20928/1897 a 1225/1898.

jeden z mála hlasoval pro poskytnutí subvence na založení sionistické knihovny,¹¹⁹ zatímco většina členů výboru se při této příležitosti nechala slyšet, že spolek Sion „*vůči mateřské [náboženské] obci smýšlí nepřátelsky*“ a že „*se musí nejdříve polepšit.*“¹²⁰

Vztahy mezi sionisty a představiteli náboženské obce byly tedy velmi složité a ambivalentní. Na jedné straně zde stály ideologické rozpory, na straně druhé rodinné vazby. „Radikální mladíci“ zpochybňovali dlouholeté směřování „pokrokových“ náboženských obcí a úsilí židovské liberální elity o akulturaci. Například před volbami do zastupitelstva ŽNO Brno roku 1900 sionisté kritizovali „*naivní*“ představitele náboženské obce, že „*pro ně končí mocenská sféra antisemitismu za Vídní.*“¹²¹ Ještě razantněji mladí sionisté, dosud nespoutáni lokálními ekonomickými a mocenskými vazbami, kritizovali představitele náboženské obce, pokud jakožto významní činovníci místního německo-liberálního spolku podpořili z politických důvodů předvolební kompromis s německými antisemity. Například na konci roku 1901 již zmíněný Egon Zweig veřejně kritizoval členy předsednictva ŽNO Olomouc Eduarda Hamburgera a Josefa Löwa, že spolu s dalšími německými liberály podpořili před volbami do Říšské rady kandidaturu „*schönereriána a židožrouta*“ Heinricha Münstera.¹²² Alois Hilf, předseda ŽNO Moravská Ostrava, si zase od místních sionistů vysloužil ostrou kritiku a výzvu k rezignaci, když roku 1906 ve volbách do moravského zemského sněmu podpořil kandidaturu Wilhelma Freisslera, antisemity a člena Svobodné všenněmecké strany (*Freiilldeutsche Partei*), proti Ludwigu Czechovi, německému sociálnímu demokratovi původně židovského vyznání.¹²³ Sionisté a židovská elita se v politických otázkách zásadně rozcházel. Představitelé náboženských obcí si spojenectví s německými liberály cenili natolik, že dokonce několikrát podpořili i antisemitského kandidáta, neboť za své politické odpůrce považovali především české strany a sociální demokraty, teprve v druhé řadě strany antisemitské. Naopak mladá sionistická generace projevovala určitou otevřenost nejen vůči sociálním demokratům, ale i k české straně. Například účastníci studentského sionistického kongresu v Moravské Ostravě 8. září 1906 kritizoval „*zkrachovalou liberální politiku*“ a nabádal mládež, aby si v židovském národním zájmu osvojila také češtinu.¹²⁴

Spojenectví představitelů náboženské obce s německými liberály sice až do první světové války pořád ještě dávalo smysl, jelikož umožňovalo židům získat v některých městech až

¹¹⁹ AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 485–488.

¹²⁰ *Jüdisches Volksblatt*, 14. prosince 1900, s. 4.

¹²¹ *Ibid.*, 30. listopadu 1900, s. 4.

¹²² *Jüdisches Volksblatt*, 14. prosince 1900, s. 4. • *Mährisches Tagblatt*, 16. listopadu 1900, s. 1; 4. prosince 1900, s. 5.

¹²³ *Jüdische Volksstimme*, 15. října 1906, s. 3; 1. listopadu 1906, s. 2. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 126–127.

¹²⁴ *Ostrauer Zeitung*, 11. září 1906, s. 3.

čtvrtinu mandátů v městském zastupitelstvu, na druhou stranu si udržení mocenských pozic žádalo stále větší kompromisy a oběti, což sionisté představitelům náboženských obcí neustále připomínali a vytýkali. Příslušníci německo-liberální židovské elity se pod tlakem sionistických výpadů dostávali do defenzívy, někteří postupně přehodnocovali svůj paternalistický přístup vůči sionistům a začali váhat mezi ideologickými prioritami a příbuzenskými vazbami, což se projevilo i v oficiálním rozhodování. Například roku 1902 rada ŽNO Moravská Ostrava nejdříve zamítla žádost sionistického studentského spolku Hessiana o příspěvek s tím, že „*tendence spolku jsou vyjadřovány takovou formou, která [...] neodpovídá zájmům místních souvěrců.*“ Když ale Rudolf Glücklich, syn člena výboru náboženské obce Benjamin Glückliche, podal „*uspokojivé vysvětlení*“, změnila rada náboženské obce své rozhodnutí a poskytla spolku příspěvek 20 K.¹²⁵ Představitelé náboženských obcí také stále častěji navštěvovali akce pořádané sionistickými spolky.¹²⁶

Podobně výbor ŽNO Olomouc roku 1903 přehodnotil svůj dřívější zcela odmítavý postoj a schválil subvenci spolku Geullah,¹²⁷ což ovšem předseda tohoto spolku Josef Meisl považoval jen za důkaz, že „*sebeustrace je program dnešních vládců [náboženské] obce*“ a že „*dnešní postoj olomoucké náboženské obce k sionismu je zřejmě diktát vlastní bezmoci a bezradnosti*“. Předsedu náboženské obce Jakoba Ebena pak jako „*neochvějného bojovníka za němectví*“ kritizoval, že židovské obchodníky vystavuje nebezpečí bojkotu ze strany majoritního českého obyvatelstva.¹²⁸

Od studentských k lidovým spolkům

Vysokoškolští studenti mohli sionistickou myšlenku ve své domovské náboženské obci propagovat jen v omezeném čase. Přes rok se zapojovali do aktivit spolků v univerzitním městě (zejména ve spolku Kadimah, od roku 1894 také v sesterském spolku Unitas pro židovské studenty z Moravy a od roku 1895 ve spolku Ivria pro židovské studenty ze Slezska a severní Moravy),¹²⁹ zatímco v emancipačních náboženských obcích na Moravě a ve Slezsku mohli agitovat v podstatě jen o letních a zimních prázdninách. Proto se ostatně studentské sio-

¹²⁵ AŽMP, f. ŽNO Ostrava, inv. 1, sig. 56205, fol. 115–117 a 118–121.

¹²⁶ Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 123.

¹²⁷ AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 596–599.

¹²⁸ *Jüdisches Volksblatt*, 25. září 1903, s. 6.

¹²⁹ *Österreichische Wochenschrift*, 26. října 1894, s. 838. • Gaisbauer, *Davidstern...*, s. 59. • Wistrich, *The Jews...*, s. 369. • Hecht, *Jewish (Vacation) Fraternities...*, s. 38. • V literatuře se často uvádí, že v moravských a slezských městech existovaly spolky Kadimah, Ivria a Unitas, ale že se k těmto spolkům nepodařilo dohledat více. Tyto spolky samozřejmě nelze v moravských a slezských spolkových rejstřících dohledat, protože se jednalo spolky se sídlem ve Vídni, jejichž členové na Moravě a ve Slezsku jen pomáhali propagovat sionismus a organizovat některé akce.

nistické spolky také nazývaly „prázdninové“ (*Ferialverbindung*, popř. *Ferialverein*). Židovský akademický prázdninový spolek postupně v emancipačních komunitách vznikl v Brně (Hazepphirah, 1896),¹³⁰ Bílsku (Emunah, 1896),¹³¹ Olomouci (Geullah, 1897),¹³² Uher-ském Hradišti (Achiwah, 1897),¹³³ Opavě (Jordania, 1898),¹³⁴ Moravské Ostravě (Hessiana, 1898),¹³⁵ Jihlavě (Hasmonaea, 1909)¹³⁶ a Frýdku (Hasmonaea, 1913).¹³⁷ Kromě toho v Brně již od roku 1895 existovalo Sdružení svobodomyšlných vysokoškoláků „Veritas“ (*Verbindung freisinniger Hochschüler „Veritas“*), v němž se sdružovali studenti tamní techniky a jež roku 1899 přijal explicitně sionistické stanovy a slovo „svobodomyšlný“ v názvu nahradil výrazem „židovský“.¹³⁸

Prázdninové spolky si ve stanovách kladly za cíl posílení židovského národního vědomí, podporu duševního tělesného rozvoje a družnosti členů, čehož měly dosáhnout zřízením knihovny a pořádáním přednášek a zábav. Představitelé náboženské obce nemohli nad studentskými spolky získat kontrolu, protože řádnými členy se mohli stát jen židovští vysokoškoláci, zatímco ostatní příznivci mohli spolek materiálně podporovat, ale nedisponovali žádnými právy.¹³⁹ Studentské spolky si zpravidla vyžádaly úřední povolení k nošení šerpy ve spolkových barvách. Například členové olomouckého spolku Geullah nosili trikoloru modro-bílo-zlatou,¹⁴⁰ členové brněnského spolku Veritas černo-bílo-zelenou,¹⁴¹ členové moravskoostravského spolku Hessiana černo-zeleno-zlatou.¹⁴²

Studentské spolky většinou mívaly do třiceti řádných členů,¹⁴³ kteří se zpravidla v druhé polovině července sešli na valné hromadě, aby si zvolili předsednictvo. Spolkoví představitelé se často označovali jako „šarže ×“ (předseda), „šarže ××“ (místopředseda) a „šarže ×××“ (jednatel),¹⁴⁴ což spolkům spolu s nošením barev a souboji (duely) s antisemity

¹³⁰ Grossmann, *Obraz...*, s. 28.

¹³¹ Hecht, *Jewish (Vacation) Fraternities...*, s. 36.

¹³² SOKA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. 1874–1920, inv. 171, kart. 374, složka 6, čj. 11299/1897.

¹³³ Hecht, *Jewish (Vacation) Fraternities...*, s. 36.

¹³⁴ ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1330, kart. 1384, složka 06971, čj. 6971/1898.

¹³⁵ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 968, složka 13575, čj. 3543/1898.

¹³⁶ Hecht, *Jewish (Vacation) Fraternities...*, s. 36.

¹³⁷ Hecht, *Jewish (Vacation) Fraternities...*, s. 36.

¹³⁸ Grossmann, *Obraz...*, s. 27–28.

¹³⁹ SOKA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. 1874–1920, inv. 171, kart. 374, složka 6, čj. 21681/1899. • ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 968, složka 13575, čj. 3543/1898. • ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1330, kart. 1384, složka 06971, čj. 6971/1898. • Grossmann, *Obraz...*, s. 28.

¹⁴⁰ SOKA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. 1874–1920, inv. 171, kart. 374, složka 6, čj. 5190/1900.

¹⁴¹ Grossmann, *Obraz...*, s. 27.

¹⁴² ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 968, složka 13575, čj. 4391/1898.

¹⁴³ SOKA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. 1874–1920, inv. 171, kart. 374, složka 6, čj. 19450/1910. • ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 968, složka 13575, čj. I-1275/1/1913.

¹⁴⁴ Např. *Ostrauer Zeitung*, 5. srpna 1908, s. 5.

dávalo určitý vojenský ráz.¹⁴⁵ Spolky během roku často ve spolupráci s některým vídeňským židovským akademickým spolkem organizovaly dvě hlavní akce: slavnostní přátelský večer v září a makabejské slavnosti na konci prosince. Tato setkání začínala slavnostními projevy, při nichž řečníci vysvětlovali cíle sionismu a s odkazem na protižidovské kampaně (zejm. hil-sneriádu) a násilnosti dokazovali marnost snah o „asimilaci“. Polarizující potenciál v sobě nesly zejména prosincové slavnosti, které jako první začal pořádat již roku 1883 vídeňský spolek Kadimah a jež se nenazývaly „chanukové“, nýbrž „makabejské“. Zatímco při slavení náboženského svátku Chanuka se za vrchol celého povstání židovského národa pod vedením Makabejských považovalo obnovení posvátného kultu v jeruzalémském Chrámu, sionisté tuto událost pokládali jen za podružnou epizodu v porovnání s hrdinstvím židovských povstalců proti helénistům. Sionisté historické události makabejského povstání aktualizovali, zhlíželi se v povstalcích a kritizovali „helénizaci“ soudobých „asimilantů“.¹⁴⁶ Po agitačních projevech následovala různá pěvecká, recitační a hudební vystoupení a taneční věneček. Zábavních večerů se běžně účastnilo několik set lidí (policejní relace se zmiňují o 250–500 osobách) a výnos ze vstupného býval určen na zřízení židovské lidové knihovny nebo na ruské souvěřce postižené pogromy. Kromě toho sionističtí vysokoškoláci pořádali přednášky o sociální, hospodářské a kulturní situaci Židů, „židovské otázce“, podstatě sionismu, o Theodoru Herzlovi a dalších představitelích sionistického hnutí. Těchto přednášek se účastnilo několik desítek posluchačů.¹⁴⁷

Navzdory nízké frekvenci měly akce sionistických studentů značně velký ohlas. Účast několika set lidí na zábavách svědčí o poměrně vysokém počtu židů, které sice z velké části samozřejmě nelze automaticky považovat za přívržence sionismu, kteří si často chtěli jen zatancovat a pobavit se, ale kteří zároveň neměli už předem k sionismu odpor. Studenti navíc mohli sionistické ideje i šířavou kritiku německo-liberálních představitelů náboženské obce publikovat ve vídeňských sionistických novinách *Die Welt* (1897–1914) a *Jüdisches Volksblatt* (1899–1905). Okolo roku 1900 pak v Brně založil Max Hickl sionistické nakladatelství *Jüdischer Buch- und Kunstverlag*, které mj. vydávalo periodikum *Jüdische Volksstimme* (1902–1934, poté *Brünner Volksstimme*) a ročenku *Jüdischer Volkskalender* (1902–1938,

¹⁴⁵ Hecht, *Jewish (Vacation) Fraternities...*, s. 44–45.

¹⁴⁶ Schoeps, *Modern Heirs...*, s. 158–159. • Wistrich, *The Jews...*, s. 361.

¹⁴⁷ SOkA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. 1874–1920, inv. 171, kart. 374, složka 6. • ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 968, složka 13575. • *Jüdische Volksstimme*, 31. srpna 1910, s. 5. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 121–122.

od 1909 *Hickl's jüdischer Volkskalender*, od 1924 *Hickl's illustrierter jüdischer Volkskalender*).¹⁴⁸

Dvě velké slavnosti ročně a občasně články v sionistických novinách ovšem stále představovaly pouhou agitaci a nesvědčily zrovna o zakořenění sionistických idejí v domovské náboženské obci. Jen v některých emancipačních židovských komunitách se studentům podařilo získat pro sionismus tolik židů, kteří v dané lokalitě bydleli trvale, aby to stačilo na založení „židovského (lidového) spolku“ (*Jüdischer [Volks]verein*), jež většinou nesl název Sion (*Zion*). Jak již bylo zmíněno, třeba v Moravské Ostravě a ve Frýdku byl takový spolek založen hned v letech 1896–1897, ovládli jej však němečtí liberálové nebo příslušníci stávajících lokálních elit, jejichž pojetí židovského národního hnutí neodpovídalo představám mladé generace. Židovský spolek v Brně (*Jüdischer Verein in Brünn*) vznikl v srpnu 1896, ale již v červenci 1897 byl rozpuštěn.¹⁴⁹ Životaschopný židovský lidový spolek tak v první vlně vznikl podle všeho jen v Olomouci (*Zion*, 1897), v Bílsku (*Haschachar*, 1898)¹⁵⁰ a Opavě (*Jeschurun*, 1901).¹⁵¹ Od roku 1901 se sice delegáti studentských a lidových spolků každoročně scházeli na obvodovém sjezdu (*Zionistentag*), na němž volili Sionistický obvodový výbor pro Moravu a Slezsku (*Zionistisches Distriktkomitee für Mähren und Schlesien*), ovšem moravsko-slezský obvod patřil mezi vůbec nejslabší v Předlitavsku. Obvodový výbor musel opakovaně překládat své sídlo (z Brna do Bílska, poté do Prostějova a Opavy), obvodové sionistické sjezdy trpěly nízkou návštěvností a na Moravě a ve Slezsku se roku 1903 nacházelo nejméně plátců šekelu z celého Předlitavska (celkem 482, z toho 99 v Bílsku, 82 v Brně, 80 v Olomouci, 53 v Opavě).¹⁵²

Další židovské lidové spolky vznikly až o několik let později v Jihlavě (Theodor Herzl, 1906),¹⁵³ Moravské Ostravě (*Sion*, 1908),¹⁵⁴ Bohumíně (*Sion*, 1908),¹⁵⁵ Bruntále (*Sion*,

¹⁴⁸ Literatura uvádí datum založení brněnského sionistického nakladatelství od roku 1898 (Kyselá) do roku 1901 (Dagan). • KYSELÁ, Miroslava. „*Jüdische Volksstimme*“ 1919–1934 (*Thematische und sprachliche Analyse*). Ostrava: Ostravská univerzita, 2002. S. 20–21. • DAGAN, Avigdor. *The Religious Congregation, 1918-1938*. In *The Jews of Czechoslovakia*. Philadelphia: The Jewish Society of America, 1968. Svazek I, s. 525, 534–535.

¹⁴⁹ David Grossmann uvádí, že důvody rozpuštění jsou nejasné. Grossmann, *Obraz...*, s. 28.

¹⁵⁰ *Silesia*, 12. června 1898, s. 3. • SPYRA, Janusz. Syjonizm na Śląsku Austriackim i na Morawach (do 1918 roku). *Studia Judaica*, 2007, roč. 10, čís. 1, s. 33.

¹⁵¹ SPYRA, Janusz. Syjonizm na Śląsku Austriackim i na Morawach (do 1918 roku). *Studia Judaica*, 2007, roč. 10, čís. 1, s. 34.

¹⁵² Gaisbauer, *Davidstern...*, s. 169–174.

¹⁵³ Kourková, *Židovské nadace...*, s. 22–23.

¹⁵⁴ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 1038, složka 14383, čj. 6820/1908. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 132–134.

¹⁵⁵ ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1330, kart. 1402, složka 16293, čj. 16293/1908. • Spyra, *Żydowskie gminy wyznaniowe...*, s. 147.

1908),¹⁵⁶ Krnově (Sion, 1909),¹⁵⁷ Orlové (Sion, 1910),¹⁵⁸ Hrušově u Polské Ostravy (*Leseverein Zion*, 1911)¹⁵⁹ a ve Znojmě (*Jüdischer Volksverein*, 1913).¹⁶⁰ V některých případech židovský lidový spolek vznikl jako místní skupina organizace Sion, svazu rakouských spolků pro kolonizaci Palestiny a Sýrie (*Zion, Verband der österreichischen Vereine für Colonisation Palästinas und Syrien*), který vznikl roku 1893 a měl centrálu ve Vídni.¹⁶¹ Stanovy spolkového svazu ovšem po místních skupinách vyžadovaly, aby odváděly 70 % svého rozpočtu do Vídně, a tak třeba olomoucký spolek Sion roku 1899 ze svazu vystoupil právě proto, aby mohl nakládat se svými prostředky zcela podle svého uvážení.¹⁶² Následujícího roku sice olomoucký spolek Sion schválil návrat do svazu, své stanovy však již nezměnil.¹⁶³ Podobně třeba také moravskoostravský nebo bohumínský spolek Sion sdílel s vídeňskou centrálou jen společný název a cíle, zatímco po organizační stránce se jednalo o zcela samostatné spolky.¹⁶⁴

K druhé vlně zakládání židovských lidových spolků vedla řada příčin. Svou roli hrál určitě návrat sionistických studentů do rodného města po absolvování univerzity, kteří mohli existujícímu prázdninovému sionistickému spolku přispívat už jen finančně a radou z pozice „starých pánů“ (*Alte Herren*),¹⁶⁵ ale jinak vůči němu nedisponovali žádnými právy. Bývalí studenti se mohli plně realizovat jedině v židovském lidovém spolku, kde pak tvořili významnou část členstva, jako například v Židovském lidovém spolku v Moravské Ostravě.¹⁶⁶ Již se nejednalo o „radikální mladíky“, nýbrž o dospělé vzdělané muže s vcelku jasným a promyšleným programem. Podobně Židovský lidový spolek „Theodor Herzl“ v Jihlavě vznikl poté, co se do města přistěhoval Siegmund Werner, přední vídeňský sionista a bývalý redaktor sionistických novin *Die Welt*.¹⁶⁷

Souběžně s návratem sionistů do rodných obcí pokračoval přechod židovsko-německých liberálů do defenzívy. Integrace do německé společnosti stále zřetelněji narážela na sílící německý antisemitismus, navíc akulturace ztrácela svou přitažlivost i kvůli tomu, že

---

¹⁵⁶ Spyra, *Żydowskie gminy wyznaniowe...*, s. 89.

¹⁵⁷ Ibid., s. 89.

¹⁵⁸ Ibid., s. 210.

¹⁵⁹ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 1059, složka 14791, čj. 2161/1911. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 158.

¹⁶⁰ *Znaimer Wochenblatt*, 19. listopadu 1913, s. 5.

¹⁶¹ Gaisbauer, *Davidstern...*, s. 55.

¹⁶² SOkA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. 1874–1920, inv. 171, kart. 384, složka 1, čj. 18258/1899.

¹⁶³ *Die Welt*, 9. listopadu 1900, s. 11.

¹⁶⁴ ZAO, f. Sm KNV Ostrava, odd. Spolkové spisy, kart. 532, složka 2133, čj. 31530/1908. • ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1330, kart. 1402, složka 16293, čj. 16293/1908.

¹⁶⁵ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 968, složka 13575, čj. I-1275/1/1913. • Hecht, *Jewish (Vacation) Fraternities...*, s. 40, 46.

¹⁶⁶ Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 132–133.

¹⁶⁷ LAMM, Josef. Dr. Siegmund Werner. In *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929. S. 249–250.

vlna násilí českého obyvatelstva proti zrušení Gautschových jazykových nařízení v říjnu 1899 směřovala nejen na německé, ale i na ryze židovské cíle, jako byly třeba synagogy. Velké protiněmecké demonstrace měly explicitně protižidovský charakter také v některých emancipačních komunitách (Brně, Jihlavě, Uherském Hradišti). Ve Valašském Meziříčí (resp. Krásně) a Vsetíně dav dokonce rozbil okna synagogy a židovské obchodníky muselo na některých místech chránit vojsko, což se neobešlo bez obětí na životech.¹⁶⁸ Důležitým momentem pro sblížení představitelů náboženské obce a sionistů se staly pogromy v Kišíněvu. Například ŽNO Moravská Ostrava po pogromu roku 1903 uspořádala protestní shromáždění a sbírku na kišíněvské souvěrce ještě sama, ale když se násilnosti roku 1905 opakovaly, přistoupila již na spolupráci se sionisty. Při dobročinném shromáždění 6. prosince 1905 se dokonce hrálo drama Theodora Herzla *Das neue Ghetto*. Ve stejném měsíci rada moravskoostravské náboženské obce schválila zápis Theodora Herzla do hazkary (kniha na památku zesnulých) a umístění kasičky Židovského národního fondu do synagogy.¹⁶⁹

Navíc právě ve stejné době začala vymírat generace zakladatelů emancipačních náboženských obcí. Svého dlouholetého německo-liberálního předsedu ztratila například židovská náboženská obec v Olomouci (Eduard Hamburger, 1901),¹⁷⁰ Moravské Ostravě (Markus Strassmann, 1903),¹⁷¹ Valašském Meziříčí (Ignatz Löw, 1903),¹⁷² Uherském Hradišti (Emanuel Fürst, 1908),¹⁷³ Brně (Julius Gomperz, 1909),¹⁷⁴ Znojmě (Hermann Steiner, 1912)¹⁷⁵ nebo Novém Jičíně (Samuel Perl, 1913).¹⁷⁶ Jejich následníci sice rovněž byli aktivními německo-liberálními politiky (např. Alois Hilf v Moravské Ostravě, Jakob Eben v Olomouci), k proměně židovské společnosti a sionistickému hnutí však přistupovali realističtěji, takže zhruba okolo roku 1905 začínali představitelé náboženských obcí se sionisty na některých podnicích spolupracovat i přes pokračující ostrou kritiku ze strany sionistických studentů. Náboženské obce dokonce občas sionistům zapůjčovaly svou zasedací síň, například ŽNO Moravská Ostrava roku 1906 pro účely sjezdu Sionistického obvodového výboru pro Moravu

¹⁶⁸ KREJČOVÁ, Helena; MÍŠKOVÁ, Alena. Poznámky k otázce antisemitismu v českých zemích na konci 19. století. In *Emancipácia Židov-antisemitizmus-prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV, 1999. S. 45–71. • Baletka, *Židé v dějinách...*, s. 54. • *Pester Lloyd*, 26. října 1899, s. 3.

¹⁶⁹ AŽMP, f. ŽNO Ostrava, inv. 1, sig. 56205, fol. 151–153. • *Ostrauer Tagblatt*, 1. prosince 1905, s. 3. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 125.

¹⁷⁰ *Neue Freie Presse*, 13. února 1901, s. x.

¹⁷¹ DANĚK, Radoslav. Životní osudy Markuse Strassmanna, zakladatele Židovské náboženské obce v Moravské Ostravě. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2001. Svazek VII, s. 57–66.

¹⁷² *Neue Freie Presse*, 25. listopadu 1903, s. 20.

¹⁷³ *Neue Freie Presse*, 14. prosince 1908, s. x. • Viktořík, *Osudy...*, s. 234–252.

¹⁷⁴ Županič, *Židovská šlechta...*, s. 284–286.

¹⁷⁵ *Neue Freie Presse*, 11. července 1912, s. 21.

¹⁷⁶ *Brünner Zeitung*, 5. dubna 1913, s. 2.

a Slezsku¹⁷⁷ nebo ŽNO Olomouc roku 1910 pro účely přednášky, kterou pořádaly spolky Geullah a Sion.¹⁷⁸

Proměna postoje olomouckých židovských liberálů se nejzřetelněji projevila asi na přelomu let 1910/11. Tehdy totiž městské zastupitelstvo v Olomouci nejdříve spolku Geullah povolilo konat na počátku ledna 1911 v městské redutě taneční věneček, vzápětí však své rozhodnutí změnilo, když proti němu protestovali německo-nacionální studenti s tím, že reduta má být propůjčována jen německým spolkům. To se pro změnu nelíbilo už ani židovským liberálním členům městského zastupitelstva, kteří ostatní zastupitele upozorňovali, že pokud se sionistům nevyhoví, budou židé v příštích volbách volit české politické strany. Na tento argument zastupitelé slyšeli, znovu změnili své rozhodnutí a redutu židovským studentům propůjčili.¹⁷⁹

V neposlední řadě měly na posilování pozic sionismu vliv také volební reformy. Vytvoření německé a české volební kurie v rámci Moravského paktu z roku 1905 podnítil sionisty k úsilí o vytvoření židovské volební kurie, která by židům umožnila distancovat se od česko-německého nacionálního zápasu a vyhnout se obtížnému rozhodování mezi svým německým a tlakem českého okolí, na němž byli drobnější židovští obchodníci ekonomicky závislí. Navíc v německém i českém táboře nabývali vlivu rasová antisemité, kteří si židy ve svém národě nepřáli.¹⁸⁰ Snaha o zřízení židovské kurie se sice nesečkala s úspěchem, nicméně o dva roky později slavili sionisté dílčí vítězství, když se ve volbách do Říšské rady získalo mandát sedmnáct židovských poslanců, což by nebylo příliš zvláštní, kdyby čtyři z nich nevytvořili v parlamentu „Židovský klub“. Ačkoli všichni čtyři byli zvoleni za Halič nebo Bukovinu, moravští a slezští sionisté považovali ustavení Židovského klubu za důkaz, že Židé mají potenciál k utvoření svébytné politické síly.¹⁸¹

Židovské lidové spolky byly výrazně početnější než ty prázdninové. Například olomoucký spolek Sion měl roku 1899 již 153 členů¹⁸² a jihlavský spolek Theodor Herzl roku 1906 jich měl 102.¹⁸³ Lidové spolky především organizovaly přednášky pro veřejnost, jež se týkaly nejen sionistických témat (současného stavu sionistického hnutí, kolonizace Palestiny, postavení žen v sionistickém hnutí), ale i témat literárních, divadelních a zdravotnických. Sio-

¹⁷⁷ *Ostrauer Zeitung*, 11. září 1906, s. 3.

¹⁷⁸ *Jüdische Volksstimme*, 31. srpna 1910, s. 5.

¹⁷⁹ *Deutsches Volksblatt*, 29. prosince 1910, s. 6. • *Schönhengster Zeitung*, 18. ledna 1911, s. 5.

¹⁸⁰ Gaisbauer, *Davidstern...*, s. 176–179.

¹⁸¹ ROZENBLIT, Marsha L. The Assertion of Identity – Jewish Student Nationalism at the University of Vienna before the First World War. *Leo Baeck Institute Year book*, 1982, roč. XXVII, s. 275–276.

¹⁸² SOKA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. 1874–1920, inv. 171, kart. 384, složka 1, čj. 18258/1899.

¹⁸³ Kourková, *Židovské nadace...*, s. 23.

nistická agitace každoročně vyústila ve sbírku na Židovský národní fond, do níž například roku 1911 přispěla zhruba desetina moravskoostravských židovských rodin.¹⁸⁴ Patrně ne všichni přispěvatelé byli zároveň členy místního lidového spolku, ale i tak vypovídají seznamy přispěvatelů uveřejněné v novinách o rostoucím vlivu sionistického hnutí, jehož nositeli již nebyli téměř výhradně sionističtí studenti, nýbrž které okolo roku 1910 konečně získalo v jednotlivých moravských a slezských lokalitách pevnější oporu v podobě židovských lidových spolků. Napětí mezi studenty a starší generací, mezi „studentským“ a „lidovým“ sionismem tím však zdaleka nebylo překonáno.¹⁸⁵ Navíc ne ve všech emancipačních židovských komunitách měl sionismus takový vliv. Například v Novém Jičíně nebo Valašském Meziříčí vznikl židovský lidový spolek až po první světové válce.¹⁸⁶

Vyloučení cvičenci

Německé liberální spolky se sice v 90. letech 19. století nacionalizovaly, měnily svůj název na „Německý spolek“ (*Deutscher Verein*),¹⁸⁷ uzavíraly kompromisní volební dohody s německými antisemity, v zásadě však zůstávaly věrné svým konfesijně-liberálním zásadám. Jinak se ovšem situace vyvíjela v tělocvičných spolcích. V neděli 28. května 1899 se v Opavě konal sjezd delegátů německých tělocvičných spolků z Moravy a Slezska, kteří přijali následující usnesení: „Sjezd tělocvičné župy prohlašuje za nezbytné, aby moravsko-slezská župa přijímala jen Němce árijského původu, a doporučuje všem spolkům do příštího sjezdu tělocvičné župy v tomto smyslu změnit své stanovy.“ Pro přijetí tohoto usnesení hlasovali mj. delegáti tělocvičného spolku v Bílovci, Bruntále, Frývaldově, Hustopečích, Krnově, Moravské Ostravě, Novém Jičíně, Opavě, Přívoze a Svitavách, proti se naopak postavili třeba delegáti z Brna, Frýdku, Jihlavy, Olomouce nebo Uherského Hradiště.¹⁸⁸

V několika následujících letech řada německých tělocvičných spolků skutečně do svých stanov árijský paragraf přijala. Roku 1900 tak učinil třeba i Německý tělocvičný spolek v Moravské Ostravě (*Deutscher Turnverein in Mähr.-Ostrau*), i když ještě roku 1893 v něm židé tvořili zhruba třetinu členstva.¹⁸⁹ Naopak Brněnský tělocvičný spolek (*Brünner Turnve-*

¹⁸⁴ SOkA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. 1874–1920, inv. 171, kart. 384, složka 1. • ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 1038, složka 14383. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 133.

¹⁸⁵ Gaisbauer, *Davidstern...*, s. 317–318.

¹⁸⁶ MZA, f. B 40, manip. II, kart. 3944, složka 18006, čj. 56625/1918. • Baletka, *Židé v dějinách...*, s. 50.

¹⁸⁷ Znojemský *Politischer Verein der Liberalen* se přejmenoval již na přelomu let 1882/83, moravskoostravský *Österreichischer Verfassungs-Verein* roku 1897, olomoucký *Verein der Deutschen* na přelomu let 1897/98. • *Znaimer Wochenblatt*, 27. ledna 1883, s. 4. • ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 896, složka 13077, fol. 146. • *Mährisches Tagblatt*, 31. ledna 1898, s. 1–3.

¹⁸⁸ *Ostrauer Zeitung*, 31. května 1899, s. 2; 3. června 1899, s. 3.

¹⁸⁹ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 913, složka 124, čj. 9471/1893 a 829/1901. Spolkový spis neobsahuje seznam členů; odhad o zastoupení židů vychází ze zápisu z valné hromady konané roku 1893, na níž

rein)¹⁹⁰ v prosinci 1901 odmítl včlenit árijský paragraf do svých stanov, i když to znamenalo vyloučení z XV. (německorakouského) turnerského kraje, který na svém sjezdu v květnu 1901 včlenil árijský paragraf do krajských stanov.¹⁹¹ Brněnští turneři své rozhodnutí zdůvodnili takto: „Židovští členové osvědčili věrnost tělocvičnému spolku a prokázali mu velkou službu zejména v dřívějších letech, kdy se spolek vyrovnával s velkými těžkostmi při stavbě tělocvičny. Také na cvičišti se ukázali jako plnohodnotní [členové] a úspěšně se podíleli na předcvičování. Spolek nijak nepoškodili, a to ani v nacionálním ohledu.“¹⁹²

Židé podle všeho často ani nečekali na své vyloučení a německé tělocvičné spolky opouštěli ještě před přijetím árijského paragrafu. Třeba v Bílsku si „židovští cvičenci, kteří doposud smýšleli ‚věrně německy‘ [treudeutsch]“ začali připadat jako „nevítaní hosté“,¹⁹³ a tak na počátku roku 1899 založili vlastní židovský tělocvičný spolek.¹⁹⁴ V Olomouci sice všeneřečtí „Ultras“ tvořili asi jen pětinu všech členů německého tělocvičného spolku, takže roku 1902 nedokázali prosadit přijetí árijského paragrafu, přesto již předtím jejich nepřátelské postoje dokázaly vyštvať mnohé židy, kteří si roku 1901 založili vlastní tělocvičný spolek.¹⁹⁵

Ačkoli sionistické noviny i pozdější publikace interpretovaly zakládání židovských tělocvičných spolků jako úspěch sionistického hnutí a důkaz krachu asimilačních tendencí, ve skutečnosti pro velkou část židů představovalo založení vlastního tělocvičného spolku pouze vynucenou organizační změnu, nikoli příklon k sionismu a židovské národní identitě. Svědčí o tom už jen samotné stanovy těchto spolků. Například stanovy židovského tělocvičného spolku v Přívoze z roku 1900 spatřovaly v tělovýchově jen „prostředek k podpoře zdraví, zvýšení tělesné síly a dovednosti, stejně jako k podpoře pocitu sounáležitosti.“¹⁹⁶ Stanovy spolku v Olomouci a Uherském Hradišti k tomu jen dodávaly, že se má jednat o „sounáležitost mezi ž/Židy“, přičemž olomoucký spolek své členy definoval podle náboženského hlediska („jede [...] Person mosaischer Religion“), uherskohradištský patrně

---

9 z 29 přítomných bylo židovského vyznání. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 128.

¹⁹⁰ K vývoji tohoto spolku BRANDT, Harm-Hinrich. Srovnání vývoje brněnských a pražských turnerských spolků v letech 1861–1914. In *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*. Praha: Karolinum, 2008. S. 36–64. Brandt uvádí (s. 47), že židé měli ve spolku „významné zastoupení“, na stanovení přesnějšího údaje však rezignoval, „protože ‚náboženská příslušnost‘ evidována nebyla a oficiálně nehrála žádnou roli.“

¹⁹¹ ŠINKOVSKÝ, Roman. Turnerské hnutí v českých zemích od svých počátků do roku 1918. In *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*. Praha: Karolinum, 2008. S. 24–25.

¹⁹² *Tagesbote aus Mähren*, 20. prosince 1901, s. 2.

¹⁹³ *Die Welt*, 5. ledna 1900, s. 10–11.

¹⁹⁴ *Ibid.*, 16. června 1899, s. 9

¹⁹⁵ *Mährisches Tagblatt*, 25. ledna 1902, s. 3–6. • *Die Welt*, 21. února 1902, s. 10. • SOKA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. 1874–1920, inv. 171, kart. 382, složka 8, čj. 4896/1901.

¹⁹⁶ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 987, složka 13756, čj. 6549/1900.

podle nacionálního či etnického kritéria („*jeder Jude*“).¹⁹⁷ V případě zániku spolku neměl majetek připadnout nějaké sionistické organizaci, nýbrž místní náboženské obci, resp. náboženskému či dobročinnému spolku.¹⁹⁸

Sionisté se samozřejmě snažili prosadit „židovsko-národní“ charakter tělocvičných spolků, protože tělovýchova se měla stát důležitým prvkem sionistické politiky. Již na druhém sionistickém kongresu roku 1898 Max Mandelstamm a Max Nordau vyzývali přítomné, aby svou pozornost zaměřili na sport a fyzickou „obrodu“ židovského národa.¹⁹⁹ Tyto snahy ovšem byly úspěšné jen zčásti. Židovské tělocvičné spolky se do roku 1902 podařilo na Moravě a ve Slezsku založit pouze v Bílsku (1899), Moravské Ostravě (1900), Přívoze (1900), Olomouci (1901), Uherském Hradišti (1901), Prostějově (1901/02) a Opavě (1902). V rámci emancipačních komunit pak před první světovou válkou vznikl židovský tělocvičný spolek patrně už jen ve Znojmě (1903), Brně (1907) a Jihlavě (1910).²⁰⁰ Hlavně však v rámci těchto spolků probíhaly diskuze o jejich ideovém směřování, které třeba na Ostravsku vyvrcholily roku 1903. Přívozskému spolku tehdy předsedal jeho zakladatel Dr. Ignatz Lang (nar. 1861), vůči němuž ovšem mladší členové nechovali důvěru. Když se dokonce začalo hovořit o rozpuštění spolku, podal celý výbor demisi, načež sionisté prosadili do pozice předsedy Viktora Sonnenscheina a přičlenění přívozského spolku k sionistickému Židovskému tělocvičnému svazu v Berlíně (*Jüdischer Turnverband in Berlin*).²⁰¹ Naopak ve vedení moravsko-ostravského židovského tělocvičného spolku k žádné výrazné personální obměně nedošlo, takže pokusy sionistů prosadit připojení k berlínskému svazu narazily na většinu, kterou tvořili nesionisté nebo rovnou ti, kteří zároveň patřili k německému liberálnímu spolku. Navíc většinu členů moravskoostravského spolku ideové spory patrně ani nezajímaly, neboť se jich na valnou hromadu, na níž se o připojení ke svazu rozhodovalo, dostavilo jen 24 z 80.²⁰² Zdá se tedy, že běžní členové nepojímali židovské tělocvičné spolky ideologicky. Důležitá pro ně byla praktická činnost spolku, tedy pravidelná cvičení, občasné výlety a každoroční maškarní plesy. Ostatně před první světovou válkou uspořádal moravskoostravský spolek podle všeho jen jednu přednášku o důležitosti tělocviku, přívozský spolek pravděpodobně nezorganizoval

¹⁹⁷ SOkA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. 1874–1920, inv. 171, kart. 382, složka 8, čj. 24611/1901. • SOkA UH, f. AM Uherské Hradiště, manip. III, inv. 726, kart. 481, fol. 1.

¹⁹⁸ K motivům založení židovských tělocvičných spolků také Gaisbauer, *Davidstern...*, s. 426–427.

¹⁹⁹ PICK, Joseph C. *Sports*. In *The Jews of Czechoslovakia*. Philadelphia: The Jewish Society of America, 1971. Svazek II, s. 186.

²⁰⁰ WERNER, Ludwig. *Jüdische Turnvereine. Jüdischer Volkskalender für das Jahr der Welt 5663 (1902/03)*, 1902, roč. 1, s. 79–81. • Pick, *Sports*, s. 186–187. • Gaisbauer, *Davidstern...*, s. 171. • Grossmann, *Obraz...*, s. 31–32. • Kourková, *Židovské nadace...*, s. 18. • U některých lokalit zdroje uvádí odlišná data založení. Pick a Gaisbauer např. vznik přívozského spolku datují chybně do roku 1903.

²⁰¹ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 987, složka 13756, čj. 5084/1903, 5144/1903 a 8224/1903.

²⁰² *Ibid.*, kart. 982, složka 333, čj. 8894/1903.

přednášku vůbec žádnou.²⁰³ V Uherském Hradišti byli sionisté patrně úspěšnější, ve vedení spolku měli už od jeho vzniku roku 1901 hlavní slovo a roku 1910 prosadili změnu stanov tak, aby v případě zániku spolku připadl jeho majetek na „židovskonárodní účely“, nicméně i tak se podle všeho spolek ve své činnosti omezoval na cvičení a chybí doklady, že by třeba sionistickým studentům pomáhal v pořádání vyloženě propagačních akcí.²⁰⁴

Nicméně i když židovské tělocvičné spolky z velké části neměly jasně sionistický, nýbrž spíše „lidový“ charakter, hrály nezanedbatelnou roli při proměně židovské identity. V jejich rámci se utvářela společenství, jehož sounáležitost nevyvěřala ze společné náboženské praxe, ale spíše z vědomí kolektivního vyloučení z německého národa kvůli sdílenému etnickému (neárijskému) původu. „Pokrokoví“ představitelé náboženské obce, hlásící se k univerzalistickým idejím, neměli takto etnický definované skupině mnoho co nabídnout, protože liberály prosazovaný ideál tolerantní společnosti se dostával do zásadního rozporu se zkušeností cvičenců s antisemitismem. V židovských tělocvičných spolcích proto rezonovaly spíše sionistické myšlenky. Někteří členové si sice jen chtěli zacvičit, jiní si vybrali pouze „lidovou“ ideu existence židovského národa, jiné ovšem oslovil také sionistický plán na vybudování židovského státu. S těmito různými postoji rovněž korespondovaly programové debaty uvnitř sionistického hnutí, při nichž stál někdy vedle sebe, někdy proti sobě plán na kolonizaci Palestiny (*Palästinaarbeit*) a koncept „zemské politiky“ (*Landespolitik*), která se zaměřovala na posilování židovské národní identity a obranu práv židovského národa v diaspoře v dané chvíli (*Gegenwartsarbeit*).²⁰⁵

Zápas o mládež

V orgánech náboženských obcí neměla a samozřejmě ani nemohla mít zastoupení dospívající židovská mládež. Německo-liberální představitelé náboženských obcí si uvědomovali důležitost předání náboženské tradice následující generaci, a proto také část emancipačních náboženských obcí (roku 1901 ŽNO Bílsko, Frýdek-Místek, Moravská Ostrava, Opava, Valašské Meziříčí)²⁰⁶ vydržovala soukromou židovskou obecnou školu (*Volksschule*) i za cenu vysokých výdajů. Existence těchto škol ovšem v sobě obsahovala zásadní paradox, protože samotní „pokrokoví“ židé (zde konkrétně v Moravské Ostravě) označovali konfesijní školy jiných vyznání „za zpátečnické instituce, které již nejsou v souladu s [liberálním]

²⁰³ Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 129.

²⁰⁴ SOkA UH, f. AM Uherské Hradiště, manip. III, inv. 726, kart. 481.

²⁰⁵ Gaisbauer, *Davidstern...*, s. 70–71.

²⁰⁶ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, čj. 35587/1901; kart. 35, složka Schlesien, čj. 3657/1902.

duchem doby,²⁰⁷ takže i řada členů náboženských obcí se nejen z ekonomických, ale také principiálních důvodů zasazovala za zrušení židovské konfesijní školy. Před první světovou válkou nicméně převažoval názor, jaký vyjádřil Heinrich Tramer při diskuzi o stavbě školní budovy ve Frýdku: „*Co chci po kehile [židovské obci]? Krásný templ a krásnou bohoslužbu. Dobrou a pěknou ji máme. A i kdyby byla méně pěkná, musel bych se s ní spokojit. Židem bych mohl zůstat, i kdybych se musel modlit v malém minjanu. Co tedy ještě žádám po kehile? Jedno dobré místo, kde jednou najdu odpočinek. Výborně, také toto místo máme. Avšak i kdyby náš hřbitov měl být méně pěkný, anebo kdybychom neměli vůbec žádný hřbitov, zůstal bych i tak po svůj život židem a i potom by mě po židovsku pohřbili. Co však po [židovské] obci nejnuteněji potřebuji, je vhodná škola, v níž by se mé děti něco naučily, aby se jednou měly lépe než já; škola, kde se budou učit židovství, aby zůstaly židy jako já, anebo se staly ještě lepšími než já.*“²⁰⁸

Dalším prostředkem k předání náboženského dědictví se měly stát mládežnické bohoslužby (*Jugendgottesdienst*), při nichž se měla školní mládež blíže seznámit s obsahem a krásou liturgie v jejich rodné němčině. Efekt těchto bohoslužeb však nebyl zrovna uspokojivý navzdory (anebo právě kvůli) tomu, že účast na nich bývala pro školáky povinná.²⁰⁹

Mládež se pokoušeli podle svých představ vychovávat také sionisté, ale ani ti neslavili zrovna přesvědčivé úspěchy. Ve většině emancipačních náboženských obcí vzniklo jen neformální sdružení židovských středoškoláků (bez statusu spolku); do roku 1908 v Bílsku, Brně, Frýdku, Jihlavě, Moravské Ostravě, Olomouci a Uherském Hradišti, později také v Bohumíně, Opavě, Svitavách a Znojmě.²¹⁰ Zvláštní spolky pro dívky ve věku od 16 let většinou neměly dlouhého trvání: Čtenářský spolek židovských dívek „Jehudith“ v Brně (*Leseverein jüdischer Mädchen „Jehudith“*) vznikl roku 1898, ale již po pěti letech se rozpadl²¹¹ a Literární družný spolek sionistických dívek „Jehudith“ v Moravské Ostravě (*Literarischer Geselligkeitsverein zionistischer Mädchen „Jehudith“*) vyvíjel činnost jen v letech 1905–1909.²¹² Spolek židovských dívek „Esther“ v Olomouci (*Verein jüdischer Mädchen „Esther“*) se ustavil až roku 1912²¹³ Sionistický dívčí svaz „Mirjam“ v Brně (*Zionistischer*

²⁰⁷ *Mährisch-schlesischer Grenzbote*, 22. ledna 1885, s. 7. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 45–46. • Tento paradoxní charakter mělo židovské školství i v moravských židovských politických obcích. Srov. Baránek, *Die religiöse Funktion...*, s. 78–81.

²⁰⁸ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, s. 45–46. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 98–99.

²⁰⁹ AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 83–87 a 343–344.

²¹⁰ Gaisbauer, *Davidstern...*, s. 182, 351–354.

²¹¹ Grossmann, *Obraz...*, s. 31.

²¹² ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 1019, složka 14092. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 131–132.

²¹³ SOKA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. 1874–1920, inv. 171, kart. 376, složka 9.

Mädchen-Verband „*Mirjam*“) roku 1913,²¹⁴ a v přibližně stejné době vznikly také dívčí spolky v Jihlavě, Opavě a Uherském Hradišti,²¹⁵ takže před první světovou válkou již tyto spolky nestihly své aktivity plně rozvinout. Navíc jen část dívčích spolků se programově hlásila k sionismu, ostatní měly jen židovsko-národní tendence. Například olomoucký spolek Esther si kladl za cíl jen „*péči o židovskou a německou literaturu a posilování družnosti*“.²¹⁶ Naopak spolkový svaz *Blau-Weiß*, inspirovaný skautským hnutím, měl sice jasně sionistické cíle, ale protože vznikl až roku 1913, ustavily se jeho místní skupiny v rámci emancipačních komunit jen v Jihlavě (1913),²¹⁷ Olomouci (1914),²¹⁸ Brně (1916) a Moravské Ostravě (1916), dále do roku 1917 v Bílsku, Opavě a Znojmě, takže i jejich činnost byla kvůli válce jen velmi omezená.²¹⁹

Periferie sociální a teritoriální

Další skupinou uvnitř židovské společnosti, pro niž židovská náboženská obec představovala do značné míry cizí instituci, byla vrstva židovských zaměstnanců a dělníků, kteří ve většině případů nedisponovali ani aktivním, natož pasivním volebním právem do náboženské obce.²²⁰ Tato sociální vrstva přitom nebyla vůbec zanedbatelná. Průmysloví dělníci, pomocní pracovníci v dopravě, obchodní pomocníci a pomocný personál v pohostinství tvořili v soudním okrese Moravská Ostrava na počátku 20. století zhruba pětinu ekonomicky aktivního židovského obyvatelstva (převážně mužů).²²¹ Analýzou sčítacích operátů bylo zjištěno, že roku 1890 proletariát tvořil v Olomouci přes 11 % ekonomicky aktivního židovského obyvatelstva²²² a v Uherském Hradišti přes 23 %, ²²³ roku 1900 v Novém Jičíně rovněž přes 23 %, ²²⁴ roku 1910 v Šunychlu-Bohumíně-nádraží dokonce téměř 25 %.²²⁵

²¹⁴ Grossmann, *Obraz...*, s. 31.

²¹⁵ Gaisbauer, *Davidstern...*, s. 351–354.

²¹⁶ SOKA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. 1874–1920, inv. 171, kart. 376, složka 9, čj. 10273/1912.

²¹⁷ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 3026, složka 10197, fol. 610.

²¹⁸ SOKA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. 1874–1920, inv. 171, kart. 383, složka 14, čj. 16292/1914.

²¹⁹ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 3026, složka 10194, fol. 570. • ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 1074, složka 15123. • Grossmann, *Obraz...*, s. 32. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 157. • Gaisbauer, *Davidstern...*, s. 435.

²²⁰ Voličské seznamy emancipačních náboženských obcí se dochovaly jen v ojedinělých případech. Jedním z nich jsou voličské seznamy ŽNO Olomouc (mj. AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 10, sig. 34367), které bylo možné porovnat se sčítacími operáty (SOKA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. Knihy 1343–1945, 4021–4027.)

²²¹ DOKOUPIL, Lumír; NESLÁDKOVÁ, Ludmila. Židovská populace Vítkovic v procesu vytváření industriální společnosti na Ostravsku. In *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity – Historie*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1996. Svazek 4, s. 67. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 151, 249.

²²² SOKA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. Knihy 1343–1945, 4021–4027.

²²³ SOKA UH, f. AM Uherské Hradiště, manip. III, inv. 874.

²²⁴ SOKA NJ, f. AM Nový Jičín, kart. 286–287.

²²⁵ SOKA Karviná, f. AM N. Bohumín, inv. 40.

Tuto poměrně širokou sociální vrstvu se pokusili oslovit sionisté. V dubnu 1898 Samuel Raphal Landau založil Vzdělávací a podpůrný spolek židovských dělníků a soukromých zaměstnanců „Achwah“ ve Vídni (*Bildungs- und Unterstützungsverein der jüdischen Arbeiter und Privatangestellten „Achwah“*) a v létě 1898 začal vydávat měsíčník *Der jüdische Arbeiter*. Zároveň v květnu 1898 Max Hickl inicioval v Brně vznik Spolku sionistických obchodních zaměstnanců „Emunah“ (*Verein zionistischer Handelsangestellter „Emunah“*), jehož založení přijel podpořit i S. R. Landau se svou přednáškou o sionismu a socialismu. Přednášky se zúčastnilo asi 115 lidí a samotný spolek Emunah měl záhy okolo 150 členů. Zakladatelé vídeňského i brněnského spolku chtěli dosáhnout socialismu v rámci židovského státu, sionismus se měl stát prostředkem k uskutečnění socialistických ideálů. Spolek Emunah si tedy kladl za cíl podporovat kolonizaci Palestiny chudými Židy, posilovat židovské národní sebeuvědomění, ale také prosazovat zájmy obchodních zaměstnanců.²²⁶ V říjnu 1901 vznikl v Brně ještě Židovský spolek mladých dělníků (*Jüdischer Verein jugendlicher Arbeiter*) jako mládežnická pobočka spolku Emunah, již roku 1906 se však rozpadl kvůli napětí mezi dvěma póly sionistického socialismu: mezi nacionálním charakterem sionismu a internacionálními tendencemi socialismu. Část členů mládežnického spolku pak přešla do politického sionisticko-socialistického spolku Poale Zion („Dělníci Sionu“), který však tou dobou ještě neměl v Brně vlastní místní skupinu.²²⁷ Poalesionistická buňka vznikla ještě také v Bílsku a Uherském Hradišti.²²⁸

V dalších lokalitách neměl sionistický socialismus u židovského proletariátu příliš odezvu. Přestože v některých emancipačních židovských komunit vznikaly stavovské spolky, z analýzy jejich stanov, členstva a činnosti vyplývá, že neměly se sionismem mnoho společného. Například Pomocný spolek židovských řemeslníků pro Moravskou Ostravu a okolí (*Hilfsverein jüdischer Handwerker für Mähr. Ostrau und Umgebung*), založený roku 1911, usiloval o čistě zájmové cíle. Spolek měl sdružovat židovské řemeslníky, posilovat jejich stavovskou (nikoli však výslovně židovskou) uvědomělost a zprostředkovávat práci židovským učňům.²²⁹ V prvním spolkovém výboru zasedal jen jeden aktivní sionista, ostatní představitelé spolku se angažovali spíše v ortodoxním spolku Gemilus Chasodim.²³⁰ V letech 1912–1913 vznikla v Bílsku, Bohumíně, Brně, Fryštátě, Krnově, Moravské Ostravě, Olomouci, Opavě a Uherském Hradišti místní skupina Židovského svazu obchodních pomocníků

²²⁶ Gaisbauer, *Davidstern...*, s. 388–392. • Grossmann, *Obraz...*, s. 29.

²²⁷ Grossmann, *Obraz...*, s. 30.

²²⁸ Gaisbauer, *Davidstern...*, s. 180.

²²⁹ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 2165, složka 5955, čj. 772/2/1911.

²³⁰ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 2165, složka 5955. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 130–131.

(*Jüdischer Handlungsgehilfen-Verband*), jehož stanovy opět byly – na rozdíl od obdobného svazu s působností pro Halič a Bukovinu – v nacionálním ohledu nejasné, neboť jen obsahovaly cíl „budovat vědomí sounáležitosti mezi židovskými zaměstnanci“, zatímco odkazy na sionismus chyběly.²³¹ Vazby na sionismus nejsou zřejmé třeba ani u představitelů moravskoostravské místní skupiny.²³²

Přinejmenším do roku 1912 se židovští zaměstnanci, obchodníci, ale i majitelé domů a advokáti zapojovali mnohem častěji do činnosti nežidovských stavovských spolků, v nichž se členstvo neomezovalo jen na určitou konfesi či národnost. Ostatně vzhledem ke specifické ekonomické struktuře židovské společnosti židé často ovládali výbory těchto spolků, takže neměli příliš důvod zakládat separátní stavovské spolky. Například ve výboru Spolku obchodních zaměstnanců v Olomouci bylo roku 1898 mezi desíti členy výboru šest židů,²³³ ve výboru Spolku majitelů domů a pozemků v Moravské Ostravě obsadili židé roku 1901 sedm míst z dvanácti,²³⁴ ve výboru Spolku německých advokátů v Moravské Ostravě zasedali roku 1910 výhradně židé.²³⁵ Podobně lze předpokládat, že židovský proletariát na Moravě a ve Slezsku oslovoval spíše internacionální než sionistický socialismus, tuto hypotézu však musí ještě potvrdit další důkladný výzkum.

S institucí náboženské obce se obtížně identifikovali konečně také obyvatelé „periferních“ oblastí, přičemž odcizení „periferie“ nebylo zcela totožné s decentralizovaným charakterem náboženských obcí jako ŽNO Bílovec nebo ŽNO Valašské Meziříčí.²³⁶ Decentralizované náboženské obce vznikly na počátku 90. let 19. století sdružením několika židovských náboženských spolků (popř. minjanů) a povýšením jednoho z nich na náboženskou obec. Jednotlivá „společenství“ se tedy spojila ve „společnost“, zároveň si však udržela, nebo během několika let vydobyla nazpět značnou míru autonomie. Proces odcizení měl opačný, desintegrační charakter a lze jej vysledovat zejména v rámci ŽNO Moravská Ostrava, v jejímž obvodu se jen mezi lety 1890–1900 židovská populace více než zdvojnásobila.²³⁷ Podstatné přitom bylo, že noví přistěhovalci se neusazovali jen přímo v Moravské Ostravě, ale také v sousedních obcích. Když si židé v Zábřehu postavili roku 1891 modlitebnu, pokusila se ŽNO Moravská Ostrava ještě udržet svou integritu a roku 1894 modlitebnu odkoupila. Tímto ovšem představitelé náboženské obce svou vstřícnost vůči

²³¹ Gaisbauer, *Davidstern...*, s. 413–414.

²³² ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 1066, sig. 901/1.

²³³ SOKA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. 1874–1920, inv. 171, kart. 376, složka 10, čj. 3756/1898

²³⁴ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 990, složka 13776, čj. 4937/1901.

²³⁵ *Ostrauer Zeitung*, 22. dubna 1910, s. 4.

²³⁶ Viz str. 143.

²³⁷ Srov. tabulka č. 1. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 82–84.

„periferii“ vyčerpali a v následujících letech schvalovali jen investice do náboženských institucí přímo v Moravské Ostravě (synagogy, administrativní budovy a židovské školy). Rostoucí židovské komunity v sousedních obcích zůstaly odkázány v podstatě jen na sebe, protože kuriový volební systém zajišťoval židům z Moravské Ostravy neproporcionálně vysoké zastoupení.²³⁸ „Centralistické“ vedení téměř rezignovalo na uspokojování náboženských potřeb židů bydlících na „periferii“, kde zajišťovalo pouze výuku náboženství, ale jinak všechny žádosti židů z „periferie“ o příspěvek na stavbu modlitebny či synagogy zamítalo. To nutilo židy z obcí v okolí Moravské Ostravy zakládat vlastní náboženské spolky: roku 1897 v Šunychlu, 1900 v Přívoze, 1901 ve Vítkovicích, 1904 v Zábřehu, 1905 v Michálkovicích, 1909 v Hrušově a 1913 v Mariánských Horách.²³⁹ Jedinou společnou aktivitou všech členů náboženské obce nakonec zůstalo placení náboženské daně, kterou židé z periferie označovali jako „tribut“ náboženské obci.²⁴⁰ To svědčí o tom, že židé z „periferie“ vnímali náboženskou obec nejen jako instituci odcizenou, ale spíše jako nepřátelskou. Ostatně vztah mezi ŽNO Moravská Ostrava a ŽNS Šunychl se nakonec vyhrotil natolik, že si židé v soudním okrese Bohumín nakonec zřídili vlastní náboženskou obec.²⁴¹

Limity sionismu

Přibližně okolo roku 1905 se čím dál zřetelněji ukazovalo, že někdy až nepřátelské snahy liberálních představitelů o uchování „pokrokového“ charakteru „jejich“ emancipačních náboženských obcí se mýjí cílem, že náboženskou obec nesjednocují, ale naopak ještě více rozdělují. Právě ve stejné době vymírali zakladatelé emancipačních náboženských obcí a jejich nástupci sice zůstávali věrní německo-liberální politice, z velké části však dokázali opustit dosavadní konfrontační a paternalistický styl vedení náboženské obce, jelikož pokusy o „převýchovu“ ortodoxních židů a sionistů se stejně ukazovaly jako marné. Jestliže liberální představitelé náboženských obcí ještě okolo roku 1900 „radikální mladíky“ a „zaostalé“ souvěrce buď ignorovali, nebo se snažili jejich aktivity potlačit, jen o několik let později již liberálové museli sionisty a ortodoxní židy (pokud se v dané lokalitě jako menšina vyskytovali) brát vážně jako reálnou sílu, která ovlivňovala složení zastupitelských orgánů náboženské obce.

V Brně svolali sionisté již roku 1900 před doplňujícími volbami do předsednictva náboženské obce „lidové shromáždění“, kterého se zúčastnilo asi 600 osob a na němž zej-

²³⁸ Viz str. 214.

²³⁹ Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 84–110.

²⁴⁰ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4275, čj. 6351/1907.

²⁴¹ Viz str. 144.

ména Berthold Feiwei kritizoval představitele náboženské obce kvůli nepřátelským postojům vůči židovsko-národním akcím a institucím. Při samotných volbách však sionisté neuspěli, protože pro jejich kandidáty se nakonec rozhodlo pouze 200 voličů, zatímco 500 jich dalo svůj hlas oficiální (liberální) kandidátce.²⁴² Následujícího roku se alespoň do patnáctičlenného sboru důvěrníků (širšího předsednictva) dostali sionisté Wilhelm Sonderling, Philipp Schreier a Josef Feiwei.²⁴³ Vliv sionistů pozvolna rostl také ve výboru ŽNO Olomouc. Při volbách roku 1901 získali sionisté sedm z 24 mandátů, přičemž dva z nich (Siegmond Zweig a Berthold Gams) zároveň patřili mezi aktivní členy olomouckého německo-liberálního spolku a právě tito dva zasedali také v šestičlenném presidiu náboženské obce.²⁴⁴ Po volbách roku 1913 měli sionisté ve výboru ŽNO Olomouc dokonce již třináct mandátů, byť v presidiu stále jen dva.²⁴⁵

Také v ŽNO Moravská Ostrava sionisté a ortodoxní židé postupně získávali vliv. Ještě roku 1895 obsadili ortodoxní židé (resp. členové ortodoxního spolku Gemilus Chasodim) v třicetičlenném výboru náboženské obce dva mandáty, ale od voleb roku 1898 získávali pravidelně 4–6 mandátů. Od roku 1904 měli ortodoxní židé dokonce dva své zástupce v desetičlenné radě.²⁴⁶ Naopak počet členů německo-liberálního spolku ve výboru náboženské obce mezi lety 1898–1904 klesl z 21 na 18, přičemž někteří z nich zároveň podporovali sionisty. Ve volbách roku 1908 se do výboru dostalo již sedm sionistů, ale jen 14 liberálů, z nichž čtyři sympatizovali se sionismem. Nakonec se roku 1912 poměr sil vyrovnal, když liberálové i sionisté získali po devíti mandátech a čtyři další zastupitelé stáli na pomezí mezi liberalismem a sionismem. Čtyři zvolení sionisté zároveň patřili mezi členy zmíněného ortodoxního spolku. V radě a předsednictvu náboženské obce si nicméně liberálové stále ještě dokázali udržet většinu.²⁴⁷

Vyčíslení mandátů je každopádně potřeba chápat pouze jako orientační pomůcku. Už z uvedeného je zřejmé, že mezi jednotlivými skupinami existovaly překryvy, identity jednotlivých zastupitelů často nebyly vyhraněné, navíc se v průběhu času zcela jistě měnily. Hlavně však dochované prameny v drtivé většině případů nezprostředkovávají subjektivní pohled a zastávané názory jednotlivých zastupitelů, takže o jejich identitě si lze vytvořit představu často jen na základě neúplných údajů o členství a aktivitě ve spolcích. Navzdory všem těmto

²⁴² *Jüdisches Volksblatt*, 30. listopadu 1900, s. 4.

²⁴³ *Brünner Zeitung*, 29. května 1901, s. 3.

²⁴⁴ AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 493 a 498–501.

²⁴⁵ *Ibid.*, fol. 1036, 1140 a 1143–1147.

²⁴⁶ AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. I, inv. 95, kart. 129, složka ŽNO, čj. 6040/1895 a 20353/1898. • *Ostrauer Tagblatt*, 9. listopadu 1904, s. 3. • *Ostrauer Zeitung*, 7. listopadu 1904, s. 3. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 117–118.

²⁴⁷ AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. I, inv. 95, kart. 129, složka ŽNO, čj. 35562/1908 a 16641/1912. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 134.

výhradám ovšem i pouhé orientační údaje jasně naznačují směr, kterým se poměr sil v zastupitelských orgánech emancipačních náboženských obcí na Moravě a ve Slezsku ubíral. Počet mandátů německých liberálů postupně klesal a naopak rostlo zastoupení sionistů, případně také ortodoxních židů. Vyrovnávání sil mezi liberály a sionisty však trvalo příliš dlouho na to, aby sionisté nepocíťovali jistou frustraci. Například sionista Felix Zweig si roku 1911 posteskl, že sionisté sice v předchozím desetiletí získali ve výboru ŽNO Olomouc několik mandátů, nakonec však v něm dokázali udělat leda tak rozruch, aniž by něčeho skutečně dosáhli proti jednoznačné převaze liberálů.²⁴⁸

Před první světovou válkou mohly eliminované vrstvy dávat hlasitě najevo svou nespokojenost, zakládat vlastní spolky, znejišťovat pozice německo-liberálního establishmentu, mocensky jej pozvolna oslabovat, tlačit liberály do defenzívy a nutit je k ústupkům, ovšem získat nad liberály jasnou převahu, ovládnout vrcholné zastupitelské orgány náboženských obcí (radu či předsednictvo) a prosadit program „lidových obcí“ (*Volks-gemeinde*) se sionistům navzdory dílčím úspěchům v žádné moravské ani slezské emancipační náboženské obci nepodařilo.

Přitom sionisté rozvíjeli program reformy židovských náboženských obcí již od samého počátku 20. století. Na II. sionistickém kongresu roku 1898 vyzýval Max Nordau k dobývání židovských obcí. V květnu 1902 přijal sjezd rakouských sionistů v Bílsku usnesení, aby byl na příštím sjezdu předložen a projednán „obecní program“ (*Gemeinde-Programm*) podle vzoru sionistického programu před volbami do zastupitelských orgánů vídeňské náboženské obce.²⁴⁹ Podle programu vídeňských sionistů neměly být „židovské obce“ jen náboženské a „israelitské“ (*israelitisch*), ale také lidové a židovsko-národní (*jüdisch*), neměly sloužit pouze k uspokojování náboženských, ale také sociálních a kulturních potřeb svých členů.²⁵⁰ Demokratizace měla přiblížit náboženskou obec svým členům, zavést všeobecné, rovné a přímé volební právo, odstranit kuriový volební systém, ukončit plutokracii a zajistit spravedlivé zastoupení všem složkám židovské společnosti. Zasedání zastupitelských orgánů mělo být veřejné a výroční zprávy se měly publikovat tiskem.²⁵¹ Další sjezd rakouských sionistů v červnu 1903 ve Vídni program „židovských lidových obcí“, o němž referoval již zmíněný olomoucký rodák Egon Zweig, jednoznačně přijal za svůj. Diskuze se vedla

²⁴⁸ *Jüdische Volksstimme*, 8. března 1911, s. 2–4; 15. března 1911, s. 9; 22. března 1911, s. 9.

²⁴⁹ *Die Welt*, 23. května 1902, s. 5.

²⁵⁰ Viz str. 175.

²⁵¹ *Die Welt*, 10. října 1902, s. 5–7.

v zásadě jen o tom, zda se projekt „lidových obcí“ má prosadit bojem proti liberálnímu establishmentu, nebo spíše osvětou mezi členy náboženských obcí.²⁵²

Sionistické hnutí podle Adolfa Gaisbauera čerpalo svou sílu ze tří zdrojů: 1. odkazovalo se na židovské dějiny a tradici, hlásalo návrat k (palestinským) kořenům, 2. nabízelo řešení židům prchajícím před pogromy v Rusku v podobě usazení se v Palestině, 3. artikulovalo zklamání z „asimilačního“ úsilí a jasně se stavělo proti antisemitismu.²⁵³ V moravských a slezských emancipačních náboženských obcích sionismus skutečně dokázal získat přívržence mezi těmi, jimž záleželo na předávání židovské náboženské tradice a jimž se sionismus zdál jako vhodný nástroj k zastavení rostoucí náboženské lhostejnosti. Takto pojatý sionismus ovšem nedokázal přitáhnout kýženou cílovou skupinu, tedy mladou generaci. Do zániku habsburské monarchie měly disimilační nacionální prvky sionistického programu v moravském a slezském prostředí mnohem větší potenciál než odkazy na (náboženskou) tradici nebo než projekt demokratizace náboženských obcí. Sionisté oslovovali především ty skupiny uvnitř židovské společnosti, jichž se citelně dotýkal antisemitismus, tedy vysokoškolačky a cvičence vyloučené ze studentských a tělovýchovných organizací, případně skupiny znejistěné politickými neúspěchy liberálů nebo protižidovskými násilnostmi ať už v blízkém okolí, či třeba v carském Rusku. Nicméně jak vyplývá z předchozího popisu jednotlivých „odcizených“ složek židovské společnosti, zkušenost s antisemitismem a stále menší možnost identifikovat se s německým národem, zdaleka ještě nemusela vést k nadšenému příklonu k sionistické ideji židovského státu. Část spolků, které ve dvou desetiletích před první světovou válkou vznikly v moravských a slezských emancipačních náboženských obcích, měla charakter – použijeme-li Gaisbauerovu terminologii – nedobrovolných „židovsko-separatistických“ spolků, které vznikly vyloučením židovských cvičenců nebo sdružením židovských řemeslníků na obranu svých zájmů před hospodářským antisemitismem. Velké množství spolků mělo jen „diasporně-nacionalistický“ charakter, jejich členové usilovali o rozvoj židovské národní myšlenky a posílení židovské sounáležitosti, zároveň však byli pevně zakořeněni ve své moravské, slezské či rakouské vlasti. Jen malá část spolků byla skutečně sionistická a teprve v posledních letech před první světovou válkou začalo takových spolků přibývat.²⁵⁴

Přestože se projekt „lidových obcí“ zrodil již na počátku 20. století, dlouho nenacházel příliš velkou odezvu mezi těmi, jimž měla prosazovaná demokratizace přinést volební právo.

²⁵² *Die Welt*, 3. července 1903, s. 11–13. • *Jüdisches Volksblatt*, 3. července 1903, s. 1–2.

²⁵³ Gaisbauer, *Davidstern...*, s. 28–35.

²⁵⁴ *Ibid.*, s. 426–427.

Drtivá většina žen se angažovala leda tak v židovských ženských dobročinných spolcích, ovládaných manželkami liberálů, židovský proletariát také o sionismus neprojevil příliš velký zájem. Sionisté sice mohli šířit národní myšlenku mezi členy náboženských obcí i navzdory odporu obecních představitelů, ale k prosazení demokratických volebních řádů potřebovali získat tři čtvrtiny zastupitelských mandátů, čehož v žádné emancipační náboženské obci nebyli schopni. Ostatně už vídeňští tvůrci programu „lidových obcí“ si uvědomovali, že zásadní reforma náboženských obcí může přijít až se změnou zákona o židovské náboženské společnosti z roku 1890.²⁵⁵ Přeměnu náboženských obcí na „lidové“ nakonec umožnila nikoli změna legislativy, nýbrž revoluční poměry při vzniku Československa.

Židovské národní rady

Důležitým faktorem pro změnu situace v náboženských obcích se stalo zásadní oslabení dosavadního establishmentu. Během první světové války vypršel mandát všem členům zastupitelských orgánů náboženských obcí, nové volby se však za válečného stavu nemohly konat. Proto v čele náboženských obcí setrvali dosavadní zastupitelé, kteří sice dále vykonávali své funkce v souladu se stanovami, nicméně po vypršení volebního období začali postrádat legitimitu. Některým náboženským obcím způsobily ještě větší potíže stěhování a odvody členů zastupitelských orgánů do armády, protože počet zvolených náhradníků, kteří nastupovali na uvolněná místa v zastupitelstvu, brzy přestával stačit. Například ŽNO Nový Jičín v polovině roku 1917 postrádala devět z dvaceti členů širšího výboru, takže nebyla schopna přijímat usnesení zásadního významu.²⁵⁶ ŽNO Uherské Hradiště nemohla na počátku roku 1918 kvůli absenci členů výboru přijímat dokonce ani běžná usnesení.²⁵⁷ Některé náboženské obce se po vyčerpání řad náhradníků rozhodly uvolněná místa doplnit kooptací (tj. rozhodnutím zastupitelského orgánu, nikoli voličů). Například výbor ŽNO Opava v březnu 1917 kooptoval asi šest osob, tedy pětinu výboru.²⁵⁸ Na konci roku 1917 ke kooptaci přistoupil také výbor ŽNO Frýdek-Místek.²⁵⁹ Stanovy náboženských obcí však s takovým řešením nepočítaly, takže právní platnost usnesení přijatých kooptovaným zastupitelstvem mohla být snadno zpochybněna.

Zmíněné problémy byly dočasného charakteru, válka však způsobila i mnohem zásadnější změny. V důsledku vzniku Československa totiž židovští liberálové ztratili půdu

²⁵⁵ *Die Welt*, 10. října 1902, s. 5–7.

²⁵⁶ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4273, čj. 30687/1917.

²⁵⁷ NA, f. MŠ, inv. 2084, kart. 3918, složka Morava, čj. 10368/1918.

²⁵⁸ AŽMP, f. ŽNO Opava, inv. 1. Seznam kooptovaných zastupitelů je zčásti nečitelný.

²⁵⁹ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 2, sig. 56209, protokol z 13. prosince 1917.

pod nohama. Obecní zastupitelstva ovládaná německými liberály byla záhy po ustavení nového státu rozpuštěna a místo nich se vedení měst ujaly správní komise. Němci v nich sice získali zastoupení, ale třeba v Moravské Ostravě nebo Olomouci se o přidělené mandáty odmítli „podělit“ s židovskými liberály.²⁶⁰ Spíše výjimečná byla patrně situace ve Frýdku, kde dva z desíti německých mandátů obsadili německo-židovští liberálové Alois Reik (předseda náboženské obce) a Jakob Munk.²⁶¹ Většinou se židovští zástupci dostali do správní komise spíše za sociální demokracii. Například v Moravské Ostravě byl do správní komise jmenován český sociální demokrat a pozdější senátor Zikmund Witt a německý sociální demokrat a pozdější poslanec Viktor Haas.²⁶² Ovšem ani jeden z nich se nijak nezapojoval do dění v židovské komunitě a oba uzavřeli civilní sňatek – Witt sice roku 1917 jako vyznavač judaismu,²⁶³ Haas roku 1908 však již jako bezvěrec.²⁶⁴ Podobně v Olomouci se do správní komise dostal za německou sociální demokracii Julius Grün, který osciloval mezi sociálnědemokratickou, německou a židovskou identitou. Na jaře 1919 se účastnil zakládání Organizace německy smýšlejících židů, která se ostře stavěla vůči aktivitám sionistů, a v letech 1919–1931 zastupoval v olomouckém zastupitelstvu Německou sociálnědemokratickou stranu, z níž však nakonec vystoupil, aby v obecních volbách roku 1932 vedl kandidátku socialisticko-sionistické strany Poale Zion. Na rozdíl od moravskoostravských sociálních demokratů se Grün angažoval také v náboženské obci a roku 1932 byl členem osmičlenného presidia náboženské obce.²⁶⁵ V Novém Jičíně byly v prosinci 1918 přijaty do městského zastupitelstva dvě osoby židovského původu, Josef Herz a ateista Emanuel Löwy, rovněž za sociální demokracii.²⁶⁶

Skutečnost, že se do poválečných správních komisí a zastupitelstev dostávaly osoby židovského původu právě za sociální demokracii, nebyla zrovna překvapivá. Již od samého konce 19. století se v židovských novinách objevovaly názory, že sociální demokracie je jedinou svobodomyšlnou politickou stranou, dědičkou liberalismu, schopnou čelit antisemitismu.²⁶⁷ Nicméně jak již bylo naznačeno, mezi židovskými stoupenci německého liberalismu a sociální demokracie existoval jeden podstatný rozdíl. Zatímco židovští liberálové zůstávali většinou na půdě židovského náboženství a zastávali vedoucí pozice v náboženské obci, soci-

²⁶⁰ *Ostrauer Zeitung*, 29. prosince 1918, s. 6. • *Pozor*, 18. listopadu 1918, s. 1. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 144.

²⁶¹ *Jüdisches Volksblatt*, 10. ledna 1919, s. 5. • SOkA FM, f. MNV Frýdek-Místek, inv. 1, fol. 5. • Kladiwa, Pokludová, *Lesk...*, II/1, databáze na přiloženém CD. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 118.

²⁶² *Ostrauer Zeitung*, 29. prosince 1918, s. 6.

²⁶³ ZAO, f. Matriky, inv. 11189, 15. prosince 1917.

²⁶⁴ ZAO, f. Matriky, inv. 9726, sig. CV XII 1, 13. září 1908.

²⁶⁵ HÁJEK, Martin. *Olomoučtí Němci 1918–1938 [disertační práce]*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2018. S. 98–99. • *Jüdisches Volksblatt*, 4. března 1919, s. 2.

²⁶⁶ Hanák, *K historii...*, s. 19–20.

²⁶⁷ Gaisbauer, *Davidstern...*, s. 372.

ální demokraté velmi často v boji za sociální rovnost judaismus opouštěli. Je pak poněkud paradoxní, že před první světovou válkou sionisté v boji o moc v židovských náboženských obcích kritizovali liberály kvůli jejich údajnému asimilantství, zároveň však ve volbách do Říšské rady podporovali sociálnědemokratické ateisty židovského původu,²⁶⁸ i když právě oni byli těmi skutečnými asimilanty.

Bezprostředně po vzniku Československa začaly po vzoru pražské židovské národní rady (ŽNR)²⁶⁹ v jednotlivých městech vznikat lokální židovské národní rady, které usilovaly o vytlačení mocensky skomírající židovské liberální elity. Pro existenci židovských národních rad sice chyběl jakýkoli zákonný podklad, zato však měly „revoluční legitimitu“ a snažily se vystupovat jako orgán, který reprezentuje celou židovskou komunitu namísto přesluhujících a nedemokraticky zvolených představitelů náboženské obce.²⁷⁰ Do ledna 1919 vznikla v rámci emancipačních židovských komunit na Moravě a ve Slezsku židovská národní rada v Brně, Frýdku, Moravské Ostravě, Novém Jičíně, Olomouci, Opavě a Uherském Hradišti.²⁷¹ Například ŽNR Nový Jičín vznikla 4. listopadu 1918 následujícím způsobem. Místní sionisté Siegmund Birnstein a Leo Körner se onoho dne nejdříve dostavili k českému Národnímu výboru i německému Výkonnému výboru pro Kravaňsko (*Vollzugsausschuss für das Kuhländchen*), aby u obou těchto vzájemně soupeřících revolučních institucí vyjednali uznání židovské národnosti. Téhož dne se na zasedání židovské náboženské obce projednával požadavek sionistů ohledně demokratizace volebního práva do jejich zastupitelských orgánů. O stejné záležitosti se rokovalo také večer na veřejném shromáždění židů, které zvolilo členy židovské národní rady. Jejím předsedou se stal Siegmund Birnstein a kromě něj v ní sionisty reprezentovali Leo Körner a Theodor Huber, zatímco náboženskou obec zastupoval její předseda Theodor Fischer a Berthold Klappholz.²⁷² Sionisté tedy v židovských národních radách hráli přední, nikoli však výhradní roli. Kromě zástupců sionistů a německo-liberálních představitelů náboženské obce v židovských národních radách zasedali případně také židovští sociální demokraté nebo ortodoxní židé.²⁷³

Pozici židovských národních rad posilovala skutečnost, že se Československo ustavilo jako národní stát, v němž měl mít sice přední místo „československý národ“,²⁷⁴ ale jehož

---

²⁶⁸ Viz str. 224.

²⁶⁹ Viz str. 175.

²⁷⁰ *Jüdische Volksstimme*, 22. listopadu 1918, s. 6–7.

²⁷¹ *Jüdisches Volksblatt*, 17. ledna 1919, s. 3.

²⁷² *Selbstwehr*, 22. listopadu 1918, s. 5.

²⁷³ *Jüdisches Volksblatt*, 28. ledna 1919, s. 4. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 143.

²⁷⁴ Zákon č. 11/1918 Sb.

ústava zároveň zaručovala národním, náboženským a rasovým menšinám určitá práva.²⁷⁵ V tomto novém uspořádání se židovské národní rady měly stát nositelkou kolektivních práv židovského národa. Zatímco ŽNR Praha usilovala především o uznání židovské národnosti na úrovni státu,²⁷⁶ lokální židovské národní rady se soustředily na komunální politiku a místní náboženské obce. Ve vztahu k místním úřadům se židovské národní rady snažily dosáhnout uznání židovské národnosti, protože třeba správní komise v Olomouci při přípravě sčítání lidu roku 1919 odmítala možnost hlásit se k židovské národnosti a názor změnila až po intervenci pražské a brněnské židovské národní rady u Moravského místodržitelství.²⁷⁷ Židovské národní rady se na úřady obracely také s požadavkem zastoupení židovské národnosti ve správních komisích,²⁷⁸ v záležitostech židovských uprchlíků nebo v případě protižidovských výtržností.²⁷⁹

Revoluční kompromisy

Židovské národní rady věnovaly dále velké úsilí tomu, aby se co největší počet židů přihlásil k židovské národnosti zejména při sčítání lidu, které se na počátku roku 1919 konalo v některých národnostně smíšených městech. Při dřívějších sčítáních lidu se židovská identita mohla projevit jen v kategorii náboženství, rubrika „národnost“ chyběla a u „obcovacího jazyka“ se židé museli přiklonit k němčině, češtině nebo jinému jazyku, ale ne k jidiš. Po vzniku Československa ovšem židé mohli svou identitu vyjádřit také v nové kolonce národnosti. Sionisté ostatní židy přesvědčovali, že uvedením židovské národnosti demonstrují jednak své demokratické smýšlení, jelikož ve „velkých demokraciích“ se židé hlásí k židovské národnosti, a dále loajalitu k československému státu, který měl zájem na oslabení německé národnosti. Navíc sionisté svým souvěrcům připomínali, jak se k nim postavili zády jejich dosavadní, německo-liberální spojenci při obsazování pozic ve správních komisích.²⁸⁰ Důležité bylo, že židovské národní rady nespojovaly židovskou národnost s politickými cíli sionismu. K židovské národnosti se tak mohli přiklonit všichni ti židé, kteří sice třeba nesdíleli nadšení pro budování židovské domoviny v Palestině, ale zároveň připisovali židovství i jiný než jen náboženský rozměr (např. národnostní, etnický, rasový), nebo kteří se jen cítili

²⁷⁵ Zákon č. 121/1920 Sb., § 128–134. • TÓTH, Andrej; NOVOTNÝ, Lukáš; STEHLÍK, Michal. *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2012. S. 19–30.

²⁷⁶ Rabinowicz, *The Jewish Minority...*, s. 155–161. • ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*. Praha - Litomyšl: Paseka, 2013. S. 36–52.

²⁷⁷ *Jüdisches Volksblatt*, 18. února 1919, s. 5.

²⁷⁸ *Ibid.*, 25. února 1919, s. 4.

²⁷⁹ *Jüdische Volksstimme*, 22. listopadu 1918, s. 5.

²⁸⁰ *Jüdisches Volksblatt*, 31. ledna 1919, s. 1.

být vyloučení z německé a české společnosti. Při sčítání lidu na počátku roku 1919 se k židovské národnosti skutečně přihlásila většina židů: v Moravské Ostravě a Místku okolo 90 %, ²⁸¹ v Olomouci asi 60 %, ²⁸² v Brně lehce přes 50 %. ²⁸³

Výsledky sčítání lidu samozřejmě ovlivnily pozici židovských národních rad v jednotlivých emancipačních židovských komunitách. Brněnští „židovští nacionálové“ (*Jüdischnationalen*), kteří ještě na podzim 1918 ostře kritizovali dosavadní vedení německo-liberálních představitelů náboženské obce, ²⁸⁴ museli kvůli slabému úspěchu při sčítání lidu zmírnit své postoje, až nakonec přistoupili na vytvoření společné kompromisní kandidátky s dosavadními „mocipány“ (*Machthaber*), přičemž obě strany nominovaly po šesti kandidátech. ²⁸⁵ Předvolební shromáždění na konci června 1919 se konalo v poměrně smířlivém duchu, jelikož sionisté dokázali ocenit některé kroky dosavadních představitelů náboženské obce, ostatní kandidáti si uvědomovali nutnost reformy volebního řádu a někteří zastupovali také židovské socialisty (Poale Zion) a ortodoxní židy. ²⁸⁶ Po poklidných volbách do výboru náboženské obce se začala připravovat proměna ŽNO Brno na „lidovou obec“, dovršená schválením „lidových“ stanov. ²⁸⁷

V Olomouci sionisté narazili na tvrdší odpor. Ačkoli výbor ŽNO Olomouc na počátku listopadu 1918 souhlasil s konáním židovského lidového shromáždění v synagoze a vyslal své zástupce do židovské národní rady, ²⁸⁸ někteří jeho členové s aktivitami sionistů nesouhlasili natolik, že nechali do protokolu z jednání výboru zapsat své prohlášení, že „nejsou židovští nacionálové“. Výbor se stával dějištěm velmi ostrých hádek a názory na židovskou národní radu si mezi sebou vyměňovali rabín Berthold Oppenheim a členové Blau-Weiß dokonce během bohoslužby. ²⁸⁹ Samotný předseda ŽNO Olomouc, advokát Max Hochwald, vystoupil v únoru 1919 s ostrou kritikou činnosti židovské národní rady a následně se podílel na zakládání výboru pro založení Organizace německy smýšlejících židů v Olomouci. ²⁹⁰ Téhož roku Hochwald úspěšně kandidoval do olomouckého obecního výboru za liberální Německou svo-

²⁸¹ *Jüdisches Volksblatt*, 25. února 1919, s. 4; 11. března 1919, s. 6. • SOkA FM, f. AM Místek, inv. 157, fol. 66.

²⁸² *Jüdisches Volksblatt*, 11. března 1919, s. 5.

²⁸³ Při soupisu obyvatel roku 1919 bylo v Brně zjištěno 5 469 osob židovské národnosti, přičemž roku 1921 se k židovskému náboženství přihlásilo 10 554 obyvatel Brna. • *Brněnské noviny*, 20. března 1919, s. 2. • *Statistický lexikon obcí na Moravě a ve Slezsku*, s. 28.

²⁸⁴ *Jüdische Volksstimme*, 22. listopadu 1918, s. 6–7.

²⁸⁵ *Ibid.*, 16. května 1919, s. 3.

²⁸⁶ *Ibid.*, 27. června 1919, s. 6–7.

²⁸⁷ *Jüdische Volksstimme*, 4. července 1919, s. 5; 25. července 1919, s. 3. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4278, čj. 46223/1939.

²⁸⁸ AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 1351–1356.

²⁸⁹ AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 1357–1362 a 1369–1375. • *Jüdisches Volksblatt*, 18. dubna 1919, s. 4.

²⁹⁰ *Jüdisches Volksblatt*, 4. března 1919, s. 2.

bodomyslnou voličskou skupinu (*Deutsche freiheitliche Wählergruppe*). O hlasy voličů zápasil s uskupením nazvaným Sjednocené strany židovské (*Vereinigte jüdischen Parteien*), za které byli do obecního výboru zvoleni Rudolf Schulhof a Oskar Huber.²⁹¹ Nicméně i představitelům olomoucké náboženské obce bylo zřejmé, že se reformám nelze dále vyhýbat, a tak již v červnu 1919 výbor náboženské obce schválil změnu stanov. Změna nicméně spočívala jen v demokratizaci volebního systému, zatímco úkoly náboženské obce se nijak nezměnily a nerozšířily se o „lidové“ funkce.²⁹² Sionisté pak s povzdechem, že v Olomouci je stále ještě mnoho „přívrženců starého systému židovské politiky“, před volbami do výboru náboženské obce na podzim 1920 ani nesestavili vlastní kandidátku a raději uzavřeli se všemi ostatními skupinami volební kompromis. Volby se proto nakonec vůbec nekonaly a mandáty ve výboru se rozdělily podle předvolební dohody. „Židovsko-nacionální“ židé získali čtrnáct mandátů, „svobodomyšlní“ (tj. liberálové) také čtrnáct a čeští židé dva.²⁹³ Nakonec se však sionisté přece jen mohli těšit z úspěchu, protože při ustavující schůzi obsadili většinu míst v předsednictvu náboženské obce. Předsedou se stal sionista Ludwig Meissner a liberálové získali jen pozici místopředsedy v osobě Siegmunda Fleischera.²⁹⁴

Zatímco představitelé ŽNO Brno, Olomouc nebo také Opava se více či méně stavěli do opozice vůči místní židovské národní radě,²⁹⁵ v Moravské Ostravě to byl právě předseda náboženské obce Alois Hilf, kdo prosazoval její přeměnu na „lidovou obec“. Ještě před válkou měli sionisté k Hilfovi, který zároveň vykonával funkci jednatele liberálního Německého spolku, vážné výhrady,²⁹⁶ ale již v polovině ledna 1919 k němu chovali důvěru, což vyjádřili i v jednom novinovém článku: „Nyní ‚staří‘ [tj. dosavadní představitelé náboženské obce] následují ‚hnutí doby‘ a sami usilují o proměnu volebního práva do [náboženské] obce. Chceme to rádi uznat a těší nás, že zde [v Moravské Ostravě] proto nemusí docházet k boji; neboť sice víme, že celý lid uznává naše ideje za správné, ale že ještě mnozí závisí na osobě dosavadního vůdce [tj. Hilfa]; a souhlasíme s tím, aby přechod k novému [uspořádání] proběhl pokud možno důstojně a harmonicky [...].“²⁹⁷ Sionisté sledovali Hilfovo reformní počínání s určitou směsicí uspokojení a žárlivosti, protože Hilf sice naplňoval požadavky sionistů, zároveň jim však bral vítr z plachet. Před volbami do rady

²⁹¹ Hájek, *Olomoučtí Němci...*, s. 42–49. • *Jüdische Volksstimme*, 20. června 1919, s. 6.

²⁹² AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 1400–1404. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4279, čj. 66138/1920.

²⁹³ *Jüdisches Volksblatt*, 10. prosince 1920, s. 5.

²⁹⁴ AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 1464–1468.

²⁹⁵ *Jüdische Volksstimme*, 14. dubna 1919, s. 3.

²⁹⁶ Viz str. 224.

²⁹⁷ *Jüdisches Volksblatt*, 17. ledna 1919, s. 1–2. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 145–146.

náboženské obce konanými v lednu 1921 se proto rozhodli postavit vlastní kandidátku, která měla konkurovat kandidátce „židovských demokratů“, jež obsahovala jména dřívějších německých liberálů s Hilfem v čele, dále ortodoxních židů i ortodoxních sionistů.

Jakkoli sionisté před volbami nazývali židovské demokraty hanlivě „taky-Židé“ (*Auch-Jude*) a „příležitostní sionisté“ (*Gelegenheitszionisten*),²⁹⁸ není vcelku důvod židovskodemokratickým kandidátům nevěřit, že to s židovskou národní identitou mysleli vážně. Přihlášení se k židovské národnosti totiž ještě nemuselo předpokládat zásadní myšlenkový obrat a narušení osobnostní integrity. Přestože se židovští liberálové doposud hlásili k německému jazykovému a kulturnímu prostředí, nezapomínali na svou náboženskou a etnickou identitu. V zásadě se jednalo o to, kterou složku národní identity upřednostní, zda jazykovou či etnickou. Moravskoostravští liberálové doposud při volbě národnosti upřednostňovali jazykové hledisko, a proto se také angažovali v liberálním Německém spolku. Když ale Německý spolek po roce 1918 připustil diskuzi o „židovské otázce“, začal se nacionalizovat a vzdalovat se konfesijnímu liberalismu,²⁹⁹ řada židovských liberálů začala upřednostňovat etnické prvky národnosti před jazykovými. Ostatně mnozí příslušníci multilingvní židovské společnosti neměli národnostní identitu vyhraněnou, zejména židovští obchodníci užívali podle okolností němčinu i češtinu, takže třeba při přestěhování z českojazyčného do německojazyčného prostředí (či naopak) jim nečinil problém začít při sčítání lidu uvádět jinou „obcovací řeč“.³⁰⁰ Tato „neidentita“ dráždila nejen českou a německou nacionální společnost,³⁰¹ ale rovněž stoupence sionismu, kteří s žárlivostí sledovali, jak snadno si „jejich“ národnost po vzniku Československa přisvojila i velká část dosavadní židovsko-německé liberální elity. Nevyhraněnost identity se projevila i při sčítání lidu. Jestliže se k židovské národnosti na počátku roku 1919 přihlásilo v obvodu ŽNO Moravská Ostrava zhruba 90 % osob židovského vyznání, roku 1921 to bylo již jen 59 % a roku 1930 pouze 55 %.³⁰² Moravskoostravští židovští demokraté před volbami nevytvořili program v pravém slova smyslu, explicitně však nabízeli kontinuální přechod do nových poměrů pod vedením osvědčených osobností.³⁰³ Tento způsob transformace náboženské obce se nakonec zdál být vhodný největší

²⁹⁸ *Jüdisches Volksblatt*, 21. prosince 1920, s. 3.

²⁹⁹ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 896, složka 13077, čj. I-2190/1923.

³⁰⁰ Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 88–90. • Srov. také pro Prahu Kieval, *Formování...*, s. 96–98.

³⁰¹ Koeltzsch, *Praha rozdělená...*, s. 129–131.

³⁰² *Československá statistika*. Svazek 9 (Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, I. díl). Praha: Státní úřad statistický, 1924. Tabulky č. V a IX. • *Československá statistika*. Svazek 98 (Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930, díl I). Praha: Státní úřad statistický, 1934. Tabulky č. 8 a 9.

³⁰³ *Jüdisches Volksblatt*, 30. listopadu 1920, s. 3.

části jejích členů, takže „židovští demokraté“ získali 39 % voličských hlasů, zatímco ideologicky vyhraněnější „praví sionisté“ získali jen 32 %.³⁰⁴

Také v čele ŽNO Frýdek-Místek zůstal její dosavadní předseda Alois Reik, ačkoli v desetičlenném výboru získala Židovská demokratická strana (*Jüdische demokratische Partei*) jen tři mandáty, zatímco Národně-židovské sjednocení (*Nationaljüdische Vereinigung*) pět.³⁰⁵ Mezi frýdecké „národní židy“ totiž patřili povětšinou zakladatelé neúspěšného židovského lidového spolku Ahavah des Zion,³⁰⁶ tedy ekonomicky lépe situovaní příslušníci dřívější druhé kurie, z nichž část zasedala ve výboru náboženské obce již před válkou. Frýdečtí „národní židé“ tedy pocházeli z již etablovaných vrstev židovské společnosti a zaručovali určitou kontinuitu v měnících se poměrech, což je odlišovalo od moravskoostravských sionistů a naopak sblížovalo s židovskými demokraty. Židovští demokraté sice doposud jakožto příslušníci první kurie hráli hlavní roli při rozhodování o záležitostech náboženské obce, ale po vzniku Československa zvolili konstruktivní přístup, přistoupili na spolupráci s místní židovskou národní radou a podpořili demokratizaci volebního práva i přeměnu náboženské obce na „lidovou obec“. Židovští demokraté a „národní židé“ se nakonec sblížili natolik, že uzavřeli volební koalici proti kandidátce židovských socialistů (*Wählergruppe jüd. Arbeiter, Angestellte und Kleingewerbetreibenden für Friedek-Mistek und Umgebung*).³⁰⁷

Právě kvůli existenci menších opozičních skupin (zejm. židovských a sionistických socialistů, českých židů, ortodoxních židů) nebyli sionisté ani židovští demokraté schopni sami o sobě získat nadpoloviční počet hlasů. Sblížení sionistů a židovských demokratů však nevyplývalo pouze z oboustranné potřeby uzavřít koalici, ale také z mnohem hlubších důvodů. Martin J. Wein upozorňuje, že českoslovenští sionisté se tolik soustředili na budování sionistické organizační struktury v Československu a na prosazování židovských menšinových práv, až „si byli s asimilantskými židy blíže, než byli ochotni přiznat. Sionisté stejně jako oni [,asimilanti‘] spatřovali svou židovskou osobní i kolektivní budoucnost v Československu, spíše než v židovské Palestině. Rychle se akulturovali do československého systému.“³⁰⁸ V rámci obce, země i státu bylo už před první světovou válkou hlavním politickým cílem židovské elity i sionistů hájit rovnoprávnost a svébytnost židů. Židovští liberálové hájili tyto hodnoty, důležité pro zachování menšinové identity, v náboženských kategoriích, což jim

³⁰⁴ AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. I, inv. 95, kart. 129, složka ŽNO, čj. 15632/1921. • *Jüdisches Volksblatt*, 14. ledna 1921, s. 4. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 154–158.

³⁰⁵ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, kapitola Verwaltung und Vertretung.

³⁰⁶ Viz str. 221. • *Die Welt*, 31. března 1899, s. 14.

³⁰⁷ SOKA FM, f. OÚ Místek, inv. 891, kart. 1095, fol. 71–74. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 116–124.

³⁰⁸ Wein, *Zionism in Interwar...*, s. 46–47.

dovolovalo spolupracovat s nábožensky tolerantními liberály německé národnosti. Sionisté ve stejné době usilovali o dosažení stejného cíle v kategoriích nacionálních, takže při volbách vkládali své naděje spíše do národnostně tolerantních sociálních demokratů, i když se nezdálo, že jednalo o odpadlíky od judaismu. Když v československém státě nabylo nacionální kritérium, velká část židovských liberálů se tomu přizpůsobila, přejala nacionální diskurz a do značné míry se ztotožnila se sionistickými požadavky týkajícími se židovských náboženských obcí. Lze tedy souhlasit s tvrzením Tatjany Lichtenstein, že „*ačkoli rozdíly mezi sionismem a diasporním nacionalismem [židovských demokratů – pozn. autora] zůstávaly od počátku teoreticky ostré, v praxi byly velmi zamlžené*“.³⁰⁹

Naopak skepsi chovám k tvrzení Kateřiny Čapkové, že „*zájmy i širší cíle židovských nacionalistů a sionistů v Čechách se do té míry mísily, že je pak velice těžké rozlišit, kdo kam patří*“, na základě čehož pak považuje „*rozlišování mezi sionismem a židovským nacionalismem [...] pro situaci v Čechách za vcelku neproduktivní*“.³¹⁰ Také na Moravě a ve Slezsku se totiž sice zájmy židovských demokratů a sionistů překrývaly a samozřejmě existoval také personální překryv mezi židovskodemokratickými a sionistickými kruhy, přesto lze pomocí analýzy členstva spolků a kandidátních listin velmi dobře rozpoznat jádro jak židovských demokratů, tak sionistů. Na Moravě a ve Slezsku se distinkce mezi sionismem a židovským nacionalismem rozhodně neukazuje jako neproduktivní, protože bez tohoto rozlišení podle mého názoru nelze uspokojivě vysvětlit „nacionální konverzi“ velké části předválečných židovských liberálů a personální kontinuitu vedení velké části emancipačních náboženských obcí před a po první světové válce.

Iluzorní demokratizace

Po vzniku Československa většinu emancipačních náboženských obcí na Moravě a ve Slezsku neovládli „praví sionisté“, ale spíše židovští demokraté, kteří se při celostátních sčítáních lidu roku 1921 a 1930 hlásili zčásti k židovské, zčásti k německé národnosti.³¹¹ Sionisté slavili jednoznačné vítězství snad jen v ŽNO Opava, v jejímž čele stanul již roku 1919 přední sionista Gustav Finzi a jež se následujícího roku přeměnila na „lidovou obec“.³¹²

Pokud sionisté dosáhli v prvním desetiletí existence Československa v jednotlivých emancipačních náboženských obcích nějakého úspěchu, pak zpravidla nespočíval v obsazení

³⁰⁹ Lichtenstein, *Zionists in Interwar...*, s. 16.

³¹⁰ Čapková, *Češi...*, s. 210.

³¹¹ SOKA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. 1920–1940 (dodatek), inv. 414–438. • NA, f. SO 1930, kart. 8751–8753 a 8960–8967.

³¹² AŽMP, f. ŽNO Opava, inv. 1. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4273, fol. 7–49. • *Jüdisches Volksblatt*, 21. února 1919, s. 5; 25. února 1919, s. 4; 14. dubna 1919, s. 3.

nejpřednějších pozic v předsednictvu náboženské obce, ale spíše v prosazení významné části demokratizačního programu. Židovští demokraté měli díky dosavadním zásluhám a zkušenostem s vedením náboženské obce důvěru velké části jejich členů, zcela jasný program ovšem měli sionisté. Židovští demokraté a sionisté se tudíž navzájem potřebovali a jejich spolenectví pak vedlo k tomu, že židovští demokraté přejímali a prosazovali zejména demokratizační požadavky sionistů. Nacionalizační složku sionistického programu „židovských lidových obcí“, tedy rozšíření úkolů náboženských obcí o národní, kulturní a sociální úkoly,³¹³ židovští demokraté přebírali v mnohem menší míře. Zatímco sionizovat se podařilo sotva polovinu moravských a slezských náboženských obcí, demokratizační požadavky sklidily větší úspěch (viz tabulka č. 15).

Požadavek demokratizace náboženských obcí se samozřejmě nevyznačoval originalitou, ale v zásadě jen kopíroval směr, jakým se volební právo obecně ubíralo. Rovné volební právo (byť jen pro muže starší 24 let) platilo již od roku 1907 při volbách do Říšské rady, při nichž se ještě uplatňoval většinový volební systém.³¹⁴ Nový volební řád pro obce z ledna 1919 zrušil systém tři volebních kurií, všem voličům přiznal rovný hlas bez ohledu na pohlaví a výši odváděné daně a většinový volební systém nahradil poměrným.³¹⁵ Československá ústava roku 1920 zavedla rovné volební právo bez ohledu na pohlaví a poměrný systém také při volbách do poslanecké sněmovny a senátu.³¹⁶ Nejpozději od roku 1920 již tedy zastánci kuriového volebního systému v židovských náboženských obcích nemohli argumentovat, že nerovné volební právo je zcela běžné i při obecních a parlamentních volbách.

Demokratické stanovy náboženských obcí schválené v letech 1920–1921 obsahovaly v zásadě stejné principy jako zmíněné československé volební řády. Stanovy především rozšiřovaly okruh oprávněných voličů snížením věkové hranice u aktivního volebního práva na 21 let a u pasivního na 26 let a přiznáním aktivního a většinou i pasivního volebního práva ženám. Demokratizace spočívala také ve zrušení kuriového systému a zavedení rovného volebního práva nepodmíněného platbou náboženské daně. Kromě žen, chudších a mladších příslušníků náboženské obce získali právo volit většinou také zaměstnanci náboženské obce. Velká část nových stanov navíc ještě zaváděla poměrný volební systém namísto dosavadního většinového. Voliči si do zastupitelských orgánů již nevybírali jednotlivé osobnosti, nýbrž celé kandidátní listiny a mandáty se pak rozpočítávaly podle volebního zisku jednotlivých stran.³¹⁷

---

³¹³ Viz str. 175.

³¹⁴ RGBl. 15/1907, § 7; RGBl. 17/1907, § 1 a 33.

³¹⁵ Zákon č. 75/1919 Sb., § 1 a 45.

³¹⁶ Zákon č. 121/1920 Sb., § 8–15.

³¹⁷ Srov. textová příloha č. 7, § 72–75 a 91–92.

Zavedení proporčního systému mělo zajistit odpovídající zastoupení různým náboženským, ideovým a zájmovým skupinám, které se v rámci náboženských obcí utvořily v posledním čtvrtstoletí a které dosavadní většinový volební systém potlačoval.³¹⁸

Během 20. let postupně demokratizovala své stanovy také většina emancipačních náboženských obcí, v nichž se rovné volební právo uplatňovalo už od jejich vzniku v 90. letech 19. století. Demokratizace v těchto náboženských obcích nicméně často znamenala jen snížení věkové hranice oprávněných voličů a rozšíření aktivního volebního práva na ženy, nikoli nahrazení většinového volebního systému poměrným a zavedení všeobecného volebního práva. Zachování většinového systému patrně souviselo s tím, že zmíněné náboženské obce zpravidla patřily mezi méně početné, takže vytváření kandidátních listin by v nich bylo neúčelné, ba možná dokonce nemožné. Naopak omezení práva volit jen na poplatníky náboženské daně racionální důvody postrádalo. Když například výbor ŽNO Bílovec roku 1926 projednával změnu stanov a místopředseda náboženské obce Dr. Rudolf Hirsch navrhl zavedení všeobecného volebního práva, většina výboru navrhovanou změnu odmítla s tím, že by náboženská obec jen těžko evidovala voliče neplatící náboženskou daň.³¹⁹ Takové zdůvodnění je nicméně dosti pochybné, protože jiné náboženské obce registraci neplatících voličů bez problémů zvládaly.

Demokratizace náboženských obcí byla každopádně do značné míry iluzorní. Volební strany totiž až příliš často obcházely vůli voličů, domlouvaly se před volbami na rozdělení mandátů v zastupitelských orgánech a vytvářely jednotné kandidátky, čímž se volby stávaly bezpředmětnými a dohodnutí kandidáti bývali „zvoleni bez hlasování“.³²⁰ Nejednalo se přitom jen o již zmíněné volební kompromisy uzavřené v revolučním období po vzniku Československa. Například v ŽNO Moravská Ostrava se volby konaly roku 1921, ale roku 1925 se jednotlivé strany dohodly na rozdělení mandátů, takže voliči mohli o složení zastupitelských orgánů rozhodovat znovu až roku 1929. Další volby se měly konat roku 1933, kdyby si ovšem zastupitelé sami (byť se svolením zemského úřadu) neprodloužili mandát se zdůvodněním, že vzhledem k hospodářské krizi a všeobecné náladě členů náboženské obce by neměly být „jednotlivé strany popuzeny volebním bojem“, že volbami „nebylo by postaráno o mír v obci, kterého je v této době více třeba než kdy jindy“ a že volby jsou finančně nákladné.³²¹ Podobně

³¹⁸ *Jüdisches Volksblatt*, 3. prosince 1920, s. 5.

³¹⁹ :Soubor:AŽMP, ŽNO Bílovec, 0001, 0029.jpg/desc-a|.

³²⁰ Srov. textová příloha č. 7, § 97.

³²¹ AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. II, kart. 58, podání ŽNO Moravská Ostrava z 13. února 1933. • *Ost-rauer Zeitung*, 3. března 1925, s. 4; 8. dubna 1929, s. 3. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 192–195.

v ŽNO Frýdek-Místek se volilo naposledy roku 1929, protože roku 1933 a 1937 volby odpadly kvůli vytvoření jediné jednotné kandidátky.³²²

Motivy k uzavírání volebních kompromisů nejsou z dochovaných pramenů zcela zřejmé. Náboženské obce se v oficiálním oznámení o rozdělení mandátů, které vždy zaslaly příslušnému úřadu a případně nechaly otisknout v novinách, většinou neobtěžovaly uvést nějaké vysvětlující informace. Každopádně je zarážející, že s obcházením vůle voličů souhlasili (a možná je i iniciovali) sionisté, jimž ještě v prvních letech po vzniku Československa tolik záleželo na demokratizaci náboženských obcí. Navíc sionisté se na jednotných kandidátkách museli domluvit nejen s ideově blízkými uskupeními, nýbrž se všemi volebními stranami, tedy třeba i s Čechy-židy. Zdá se tedy, že sionisté nakonec demokratizaci nepovažovali za cíl a hodnotu samu o sobě, ale spíše jen za prostředek k získání podílu na moci. Na druhou stranu není důvod nevěřit zdůvodnění moravskoostravských zastupitelů z roku 1933, že v obtížné době nechtěli prohlubovat rozdělení mezi jednotlivými složkami židovské komunity. Předvolební kampaně samozřejmě doprovázela i vyostřená rétorika a osobní útoky, které mohly židovskou komunitu dále posouvat od pospolitého „společenství“ k odosobněné „společnosti“, čemuž chtěli přední členové náboženské obce patrně předejít.

Židovsko-němečtí liberálové v nových podmínkách

Zdaleka ne všichni němečtí liberálové židovského vyznání prošli proměnou v židovské demokraty. V Olomouci se židovsko-němečtí liberálové pokusili na počátku roku 1919 založit již zmiňovanou Organizaci německy smýšlejících židů (*Organisation der deutschgesinnten Juden*),³²³ jejíž někteří členové měli silné vazby na místní Německou lidovou radu (*Deutscher Volksrat*, zejm. Dr. Gideon Brecher)³²⁴ a Spolek německého divadla (*Deutscher Theater-Verein*, zejm. Max Deutsch).³²⁵ Organizace německy smýšlejících židů nicméně ve volbách do výboru ŽNO Olomouc na podzim 1920 neuspěla, a tak se židovsko-němečtí liberálové angažovali spíše v německých liberálních spolcích a politických stranách než v náboženské obci.

Také moravskoostravští židovsko-němečtí liberálové přestali figurovat v zastupitelských orgánech náboženské obce. Například dosavadní místopředseda Ernst Strassmann se soustředil spíše na pivovárenské podnikání a v rámci židovské komunity si zachoval jen pozici předsedy spolku Židovská lidová škola díky svým předchozím zásluhám v oblasti škol-

³²² SOkA FM, f. OÚ Místek, inv. 891, kart. 1095, čj. 1523/15/1933. • SOkA FM, f. OÚ Frýdek, inv. 855, kart. 764, čj. 2118/25/1937. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 128–129.

³²³ *Jüdisches Volksblatt*, 4. března 1919, s. 2.

³²⁴ SOkA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. 1874–1920, inv. 171, kart. 383, složka 1, čj. 24494/1920.

³²⁵ *Ibid.*, kart. 382, složka 1, čj. 41003/1919.

ství.³²⁶ Jeho bratr Adolf Strassmann, pivovarník a dřívější jednatel dobročinného spolku Bikur Cholim, se v náboženské komunitě podle všeho neangažoval už vůbec, naopak byl činný ve spolku pro stavbu německého divadla (*Deutscher Theaterverein*), a roku 1924 se dokonce ucházel o místo rakouského honorárního konzula v Moravské Ostravě. ŽNR Moravská Ostrava přitom židům doporučovala, aby se činnosti divadelního spolku neúčastnili a nenechali se zatáhnout do česko-německých sporů.³²⁷

Podobně se již do výboru ŽNO Frýdek-Místek nedostal její dosavadní místopředseda a advokát Dr. Jonas Lamberg, který upřednostnil německou národní identitu a od roku 1920 působil jako jeden ze tří zástupců německé občanské strany v místeckém obecním zastupitelstvu.³²⁸ Do frýdeckého zastupitelstva se po vzniku Československa volilo až roku 1923 a kromě Aloise Reika, předsedy ŽNO Frýdek-Místek, továrníka a kandidáta Sdružených židovských stran, v nich uspěl za německou Frýdeckou lidovou stranu (*Friedeker Volkspartei*) Alfred Landesberger, majitel přádelny a tkalcovny, vnuk jednoho ze zakladatelů ŽNS Frýdek.³²⁹ Zatímco Lamberg v náboženské obci alespoň dále vykonával funkci matrikáře,³³⁰ Landsberger se o náboženskou obec příliš nezajímal a roku 1921 uzavřel civilní sňatek s římskou katoličkou.³³¹

Výrazný vliv si ovšem němečtí liberálové zachovali ve vedení ŽNO Brno. Při volbách do výboru náboženské obce roku 1922 získalo Židovské volební společenství třináct mandátů, zatímco Sdružení národně-židovských stran pouze osm.³³² Předsedou se stal Samuel Beran, ale sionisté získali alespoň pozici místopředsedy pro Karla Sonnenfelda.³³³ V Židovském volebním společenství zprvu převažovaly osoby, které měly vazby na německou liberální společnost, ale nepatřily mezi přední německo-liberální politiky. To ovšem platilo jen do roku 1930, než se předsedou náboženské obce stal Julius Zwicker, který v letech 1912–1917 působil v brněnském obecním výboru, roku 1919 se podílel na zakládání Německého divadelního spolku (*Deutscher Theaterverein*), byl jedním ze zástupců německé národnosti ve správní komisi města Brna a od roku 1920 zasedal v brněnském zastupitelstvu za Německou demo-

³²⁶ ZÁŘICKÝ, Aleš. Strassmannové – vzestup a pád druhé generace. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2002. Svazek VIII, s. 77–81. • ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 2136, složka 10758

³²⁷ *Ostrauer Tagblatt*, 11. června 1908, s. 2. • *Jüdisches Volksblatt*, 28. ledna 1919, s. 3. • DANĚK, Radoslav. Životní osudy druhé generace ostravských Strassmannů. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2004. Svazek X, s. 100–105.

³²⁸ SOKA FM, f. AM Místek, inv. 157, fol. 70–71. • SOKA FM, f. OÚ Místek, inv. 1246, Místek, čp. 16.

³²⁹ SOKA FM, f. MNV Frýdek-Místek, inv. 1, fol. 19. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 123.

³³⁰ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4280, čj. 23781/1930.

³³¹ ZAO, f. Matriky, inv. 11187.

³³² *Lidové noviny*, 3. února 1922, s. 6.

³³³ *Ibid.*, 27. dubna 1922, s. 4.

kratickou svobodomyšlnou stranu (DDFP, *Deutsche Demokratische Freiheitspartei*).³³⁴ Ještě roku 1936 získala Zwickerova „hospodářská strana“ ve výboru náboženské obce jedenáct mandátů ze třiceti. Sionisté nebyli jednotní, takže i když získali čtrnáct mandátů, dělily se o ně čtyři uskupení (obecní sionisté, „politictí sionisté“, Misrachi, Poale Zion).³³⁵ Zwicker tedy zůstal předsedou až do podzimu 1938, kdy se vzdal funkce a náboženskou obec pak z titulu prvního místopředsedy řídil sionista Karel Sonnenfeld.³³⁶

Silná pozice liberálů v ŽNO Brno pravděpodobně velmi úzce souvisela s postavením židů v DDFP a s úspěchem této strany mezi voliči hlasujícími pro německé strany („německými“ voliči). V brněnských komunálních volbách roku 1920 získala DDFP 17 % hlasů připadlých německým stranám, takže němečtí liberálové se mohli o dva z pěti získaných mandátů „podělit“ i se svými židovskými spolustraníky.³³⁷ Ale třeba v soudním okrese Moravská Ostrava získala DDFP v parlamentních volbách roku 1920 jen 4 % hlasů „německých“ voličů a v moravskoostravských komunálních volbách roku 1924 jen 7%.³³⁸ V soudním okrese Olomouc sice v parlamentních volbách roku 1920 DDFP dostala 14 % „německých“ hlasů, ale v komunálních volbách roku 1919 ani 1923 nepostavila vlastní kandidátku, nýbrž se spojila s německými nacionálními stranami. Koalice DDFP s „německo-árijskými“ stranami však nebyla pro židy příliš výhodná, protože i když roku 1923 olomoucká koalice získala 85 % „německých“ hlasů, byl z jejich čtrnácti zastupitelů jen jeden židovského vyznání.³³⁹

I když „hospodářská skupina“ židovsko-německých liberálů byla v ŽNO Brno nejsilnější volební skupinou, postrádala většinu, takže se musela rozdělit o moc se sionisty podobně jako v jiných městech židovští demokraté. Brněntští liberálové se tak od židovských demokratů lišili v podstatě jen v tom, že se sionisty spolupracovali pouze v židovských záležitostech, zatímco v komunální i vyšší politice s nimi nevstupovali do koalice a naopak jim konkurovali v rámci německých občanských uskupení. Ani v Brně ovšem spolupráce liberálů se sionisty v židovských záležitostech nevyplývala z pouhé koaliční nutnosti. Židovští liberálové jako například ředitel banky Siegfried Blumenthal a advokáti Dr. Johann Jarolim a Dr. Jakob Pollenz sice třeba roku 1935 kandidovali do parlamentu nebo senátu za Německé volební společenství (*Deutsche Wahlgemeinschaft*), ale zároveň všichni tři roku 1928 zasedali

³³⁴ Fasora, *Svobodný občan...*, s. 350. • *Volksfreund*, 21. června 1919, s. 6. • *Brünner Zeitung*, 9. prosince 1919, s. 2. • *Lidové noviny*, 1. března 1920, s. 1; 2. března 1920, s. 3; 2. června 1924, s. 1.

³³⁵ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4278, čj. 33425/1936.

³³⁶ *Ibid.*, kart. 4278, čj. 29553/1936, 46223/1939 a 2979/1939.

³³⁷ *Lidové noviny*, 1. března 1920, s. 1; 2. března 1920, s. 3.

³³⁸ *Volby do Národního shromáždění v dubnu roku 1920 a všeobecné volby do obecních zastupitelstev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v červnu roku 1919*. Praha: Státní úřad statistický, 1922. Část Volby do Národního shromáždění, parlament, tab. č. 2. • *Duch Času*, 10. listopadu 1924, s. 1.

³³⁹ Hájek, *Olomoučtí Němci...*, s. 42–56.

v československé ústřední komisi sionistického fondu Keren ha-jesod. „Hospodářskou skupinu“ ve výboru brněnské náboženské obce zastupoval také Dr. Armin Weiner, který fondu Keren ha-jesod dokonce předsedal a roku 1935 byl zvolen delegátem do nesionistické části rady Jewish Agency.³⁴⁰

Podobně jako židovsko-němečtí liberálové vstupovali na půdu sionistických organizací, tak i sionisté se stávali členy židovské elitní organizace B'nai B'rith, která podle Kateřiny Čapkové byla jednou z mála vlastních organizací, kterou židovsko-němečtí liberálové před první světovou válkou utvořili.³⁴¹ Roku 1922 lóži Moravia skutečně vedli (především brněnští) židovsko-němečtí liberálové v čele s Arminem Weinerem, ovšem v lóži Silesia téhož roku zastávali přední pozice opavští sionisté Leopold Leschner a Adolf Moller, byť pozici předsedy si ještě udržel liberál Alois Schwarz.³⁴² Na počátku roku 1925 se už i mezi představiteli lóže Moravia nacházeli významní sionisté (zejm. Dr. Hugo Herrmann) a v průběhu téhož roku pak byli do této lóže přijati mj. přední olomoučtí sionisté Dr. Ludwig Meissner a Dr. Viktor Altar. Lóži Ostravia, založenou roku 1924, zcela ovládali moravsko-ostrovští židovští demokraté (Dr. Alois Hilf, Hermann Fuchs) a sionisté (Dr. Josef Rufeisen).³⁴³ Ostatně „praví sionisté“ tou dobou již dávno nebyli „radikální mladíci“, nýbrž vyzrálí muži ve středním věku, etablovaná elita advokátů, soudců, bankovních úředníků, velkoobchodníků nebo i ředitelů průmyslových podniků. Navzdory rozdílným politickým strategiím zůstával hlavní cíl židovských elit (židovsko-německých liberálů, židovských demokratů i sionistů) stále stejný, totiž zajistit bezpečí židovské menšiny.

Příliš radikální sionisté

Debaty o podobě náboženských obcí se neúčastnili pouze židovští demokraté a sionisté, nýbrž do ní zejména v prvních poválečných letech velmi intenzivně vstupovali také židovští socialisté. Sionistický projekt „lidových obcí“ neměl před první světovou válkou za daného rozložení sil uvnitř náboženských obcí šanci na realizaci a mezi židovským proletariátem nenacházel větší odezvu. Válečné zkušenosti, bolševická revoluce v Rusku, vznik nového státu i vážně míněné kroky k reformě náboženských obcí ovšem aktivizovaly i ty vrstvy židovské společnosti, jimž bylo doposud upřeno právo ovlivňovat dění v náboženských obcích. Strana sionistických socialistů Poale Zion se vznikem Československa obnovila činnost a zřídila Židovskou socialistickou radu. V jejím čele stál Rudolf Kohn, který byl

³⁴⁰ NA, f. ÚŘP-ST, inv. 2682. • *Židovské zprávy*, 1. ledna 1928, s. 18; 23. srpna 1935, s. 6.

³⁴¹ Čapková, *Češi...*, s. 90.

³⁴² *B'nai B'rith*, 1. února 1922, s. 36.

³⁴³ *Ibid.*, 1. ledna 1925, s. 16; 1. dubna 1925, s. 116.

zároveň spolu s dalšími socialisty členem ŽNR Praha.³⁴⁴ V prosinci 1918 vystoupil Kohn na sjezdu československé sociální demokracie s projevem, v němž shrnul cíle poalesionistů: „*My, židovští socialisté, kteří se hrdě hlásíme k svému obrozujícímu se židovskému národu, stojíme neochvějně na zásadách mezinárodního socialismu a sebeurčovacího práva národů. [...] Naše stará vlast Palestýna [!] musí se zase státi naším národním, kulturním střediskem, a vynaložíme vše, aby tamnější [!] kolonisace děla se na základě čistých ideí socialistických. Jelikož však Palestýna pojme jenom malou část našeho národa, zaručuje nám vítězná čtyřdohoda úplnou národní, politickou a kulturní rovnoprávnost v oněch státech, ve kterých náš národ již dlouhá století jest usazen.*“³⁴⁵

Činnost obnovila také brněnská odbočka Poale Zion, která se v únoru 1919 konečně přeměnila na plnohodnotný spolek, jehož předsedou se stal Siegfried Kessler.³⁴⁶ Velmi záhy však ve spolku nabylo vrchu levé křídlo, jež vedl Dr. Felix Loria a které při svých návštěvách Brna podporoval i Rudolf Kohn. Loria kritizoval příliš mírnou taktiku občanské (nesocialistické) většiny v ŽNR Brno vůči „buržoazním“ představitelům místní náboženské obce.³⁴⁷ Před volbami do brněnského zastupitelstva v bouřlivé debatě prosadil, aby poalesionisté nesestavovali společnou kandidátku s občanskými sionisty, nýbrž postavili vlastní kandidátku.³⁴⁸ Tato taktika se ukázala jako úspěšná, protože v červnu 1919 se poalesionistická strana s 1 163 hlasy téměř vyrovnala židovskonárodní straně s 1 351 hlasy.³⁴⁹ V zastupitelstvu města Brna měl na základě tohoto výsledku získat mandát poalesionista Felix Loria a občanský sionista Arthur Feldmann, ovšem celé volby byly nakonec zneplatněny a hlasování se muselo následujícího roku opakovat.

Mezitím brněnští poalesionisté Felix Loria, Felix Brunner a Hermann Grün i jejich pražský soudruh Rudolf Kohn objížděli další židovské komunity, aby propagovali sionistický socialismus. Od února 1919 zajížděli také do Moravské Ostravy, kde hojně navštívená veřejná poalesionistická shromáždění provázely bouřlivé diskuze zejména s „židovskými sociálními demokraty“ (patrně s umírněnějšími levicovými sionisty a sociálními demokraty židovského vyznání), v tisku se pak zase rozvíjela polemika mezi levicovými a „občanskými“ sionisty.³⁵⁰ Nakonec se agitátorům podařilo do poloviny roku 1919 získat dostatek stoupenců k založení

³⁴⁴ Strobach, *Židé...*, s. 198–199.

³⁴⁵ *Židovské zprávy*, 31. prosince 1918, s. 7.

³⁴⁶ Grossmann, *Obraz...*, s. 47.

³⁴⁷ *Jüdische Volksstimme*, 7. února 1919, s. 7.

³⁴⁸ *Ibid.*, 23. května 1919, s. 5.

³⁴⁹ *Brünner Zeitung*, 17. června 1919, s. 2.

³⁵⁰ *Jüdisches Volksblatt*, 4. března 1919, s. 4; 28. března 1919, s. 4; 1. dubna 1919, s. 1; 4. dubna 1919, s. 4. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 149.

spolku Poale Zion nejen v Moravské Ostravě, ale i v dalších emancipačních židovských komunitách, v Bohumíně, Jihlavě a Olomouci.³⁵¹

I přes tyto úspěchy se sionističtí socialisté nacházeli vůči židovským náboženským obcím ve značně obtížné pozici. Rudolf Kohn sice na židovském národním sjezdu v Praze 4. ledna 1919 vylíčil nesnáze židovského proletariátu a vznesl požadavek okamžitého přetvoření náboženských obcí na „lidové obce“,³⁵² ovšem v praxi měl tento požadavek jedno vážné úskalí. Vytvoření a úřední schválení demokratických stanov totiž trvalo nejméně jeden rok. Jako rychlejší způsob přerozdělení moci v náboženské obci se proto nabízelo okamžité vypsání voleb. Takové řešení by sionistům umožnilo získat přímý vliv na správu náboženské obce a na tvorbu nových stanov, ale pro méně majetné vrstvy židovské společnosti nebylo výhodné, protože volby by se musely konat podle dosud platných stanov, upírajících proletariátu volební právo.

Nedemokratické volby nicméně bylo možné obejít uzavřením volebního kompromisu. To byl nejspíš důvod, proč brněňští poalesionisté 25. června 1919 navzdory výraznému úspěchu, kterého jen dva týdny předtím dosáhli v komunálních volbách, nevystoupili proti dohodě o rozdělení mandátů v zastupitelstvu náboženské obce.³⁵³ S podobnou dohodou souhlasili i židovští socialisté v Olomouci.³⁵⁴ Naopak moravskoostravští poalesionisté i nesionističtí sociální demokraté v srpnu 1919 razantně protestovali proti vypsání voleb podle „reakcionářského volebního způsobu třídního“ (tj. kuriového), který vznikl „v rakouském policejním státě, [a] neodpovídá demokratickému duchu republiky“, až nakonec skutečně dosáhli odsunutí voleb až do schválení nových stanov.³⁵⁵

Než byly uspořádány volby do zastupitelských orgánů náboženských obcí podle nových demokratických volebních řádů, soustředili se poalesionisté na pomoc židovským uprchlíkům z Haliče. Nejvýraznější akcí se stala protestní shromáždění proti bezvýjimečnému vypovězení všech židovských uprchlíků, která poalesionisté zorganizovali v srpnu 1919 v Brně a Moravské Ostravě. Při těchto demonstracích Felix Brunner prohlásil, že když dokonce i česká sociální demokracie podporuje vypovězení uprchlíků, je situace zralá na komunistickou revoluci.³⁵⁶ Další aktivitu strana Poale Zion vyvinula v dubnu 1920 před

³⁵¹ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 1023, sig. 541/2 • *Jüdisches Volksblatt*, 18. dubna 1919, s. 4. • *Jüdische Volksstimme*, 11. července 1919, s. 3. • Kourková, *Židovské nadace...*, s. 28.

³⁵² *Židovské zprávy*, 9. ledna 1919, s. 3–4.

³⁵³ *Jüdische Volksstimme*, 27. června 1919, s. 6–7.

³⁵⁴ AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 1451–1453.

³⁵⁵ AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. I, inv. 95, kart. 129, složka ŽNO, čj. 16652/1919 a 16749/1919. • *Jüdisches Volksblatt*, 1. srpna 1919, s. 5. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 147.

³⁵⁶ *Jüdisches Volksblatt*, 12. srpna 1919, s. 5. • *Jüdische Volksstimme*, 15. srpna 1919, s. 6–7. • PRZYBYLOVÁ, Blažena. Uprchlíci z Haliče na Ostravsku a jejich repatriace po skončení Velké války. In *Ostrava: příspěvky*

volbami do Národního shromáždění, kdy vyzývala židovské voliče, aby volili české nebo německé sociální demokraty a nikoli Sdružené židovské strany, což samozřejmě notně popudilo občanské sionisty.³⁵⁷ Třídní hledisko nakonec bylo tak silné, že když se v první polovině roku 1921 konaly první demokratické volby do zastupitelských orgánů ŽNO Moravská Ostrava a Frýdek-Místek, sestavili socialisté (patrně napříč levicovým spektrem) vlastní kandidátku. V Moravské Ostravě pak získali sedm mandátů z šedesáti (12 %), ve Frýdku dva z desíti (20 %).³⁵⁸

Radikální socialistické postoje ovšem nakonec vedly k zániku Poale Zion. Krize vyvěrala ze sporů o postoj ke komunistické Třetí internacionále (Kominterně), založené v březnu 1919. Diskuze se vedly nejen v nejvyšších orgánech Poale Zion, nýbrž také v lokálních poalesionistických spolicích. Rudolf Kohn promluvil v Brně o Třetí internacionále již 7. března 1919,³⁵⁹ nicméně Felix Loria ještě při debatě se sionisty v únoru 1920 před brněnskými komunálními volbami nechtěl dát jasnou odpověď na otázku, zda Poale Zion stojí na zásadách sociálnědemokratické (Druhé) nebo komunistické (Třetí) internacionály.³⁶⁰ Toto taktizování poalesionistům nijak nepomohlo, protože mezi komunálními volbami v červnu 1919 a únoru 1920 Židovská národní strana přetáhla od Poale Zion 400 voličů, takže získala v obecním zastupitelstvu dva mandáty, zatímco poalesionisté žádný.³⁶¹ Teprve po tomto neúspěchu začali Felix Loria a Felix Brunner otevřeně prosazovat připojení Poale Zion ke komunistickému hnutí.³⁶²

Ke komunismu směřovala také určitá část ostravských židů. Svědčí o tom průběh veřejného shromáždění, které svolali sionisté na 24. květen 1921 v reakci na krvavé nepokoje v Palestině. Po projevu Dr. Angelo Goldsteina (pozdějšího poslance za Židovskou stranu) se podle policejní zprávy ke slovu přihlásil jistý židovský komunista Süsser: „*Jmenovaný příkře odsuzoval zionistické hnutí, [...] že předáci zionismu mají na svědomí ony oběti palestinské, jelikož před koloniací Palestiny varovala strana jeho (Süsserova) před verbováním do Palestiny. [...] Mluví proti nationalismu předřečníka, a dokládá, že proč on (Goldstein) nejde se nechat zabít do Palestiny. Já sám jsem byl v roce 1914 nationalismem a patriotstvím*

k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska. Ostrava: Statutární město Ostrava, Archiv města Ostravy, 2009. Svazek 24, s. 141–151. • Strobach, *Židé...*, s. 199–202. • K vypovězení židovských uprchlíků: Frankl, Szabó, *Budování státu...*, s. 191–205.

³⁵⁷ *Jüdisches Volksblatt*, 17. dubna 1920, s. 1; 18. dubna 1920, s. 1. • CZA, f. A162, 15.

³⁵⁸ *Jüdisches Volksblatt*, 14. ledna 1921, s. 4. • SOKA FM, f. OÚ Místek, inv. 891, kart. 1095, fol. 71–74. • AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798.

³⁵⁹ *Jüdisches Volksblatt*, 7. března 1919, s. 5.

³⁶⁰ *Ibid.*, 24. února 1920, s. 5.

³⁶¹ Volební zisk v brněnských obecních volbách v červnu 1919 / únoru 1920 činil u Židovské národní strany 1 351 / 1 776 hlasů, Poale Zion 1 163 / 776, dohromady 2 514 / 2 542. • *Lidové noviny*, 1. března 1920, s. 1

³⁶² NA, f. MV I, f. PMV 225, kart. 16, složka 1, čj. 10799/1920.

prosáknut, jelikož jsem byl blbec, nyní jsem ale přesvědčen o neudržitelnosti nynějšího kapitalistického řádu, a jen rudá armáda udělá nacionalismu konec. [...] Nazval parlament cirkusem a vysmívá se demokratičnosti čsl. republiky an nemají židé žádné zastoupení v parlamentu. Pak se hlásí ke slovu jistý Matzner, jenž mluví ve smyslu Süssově [...] Oba posledně jmenovaní provolávají ku konci svých paličských řečí slávu rudé armádě, slávu světové Palestýně. Dr. [Othmar] Huss co předseda [spolku Sion] musil často reagovati na výkřiky Süssova a Matznera [...] Chvílemi docházelo ku vřavě a rámusení.“ Dotyční se na shromáždění projevíli nejradikálněji, ale jejich názory sdílela velká část publika. Komunisté totiž dokázali přesvědčit 45 přítomných, aby se při závěrečném hlasování vyslovili proti rezoluci ve znění navrženém občanskými sionisty. Rezoluce občanských sionistů nakonec přece jen byla schválena, ale jen 65 hlasy, tedy ne zrovna jasnou většinou.³⁶³

Potenciál levicových sionistů byl tedy velmi silný. Jestliže před první světovou válkou proletariát tvořil zhruba 20 % ekonomicky aktivní židovské populace,³⁶⁴ situace v meziválečném období patrně nebyla příliš odlišná. Například v Moravské Ostravě zůstal podíl proletariátu mezi lety 1910 a 1930 přibližně na 15 %.³⁶⁵ Problém poalesionistického hnutí nespočíval v malém počtu židovských dělníků a zaměstnanců, jak tvrdí Kateřina Čapková,³⁶⁶ nýbrž v tom, že se o hlasy židovského proletariátu a levicově smýšlejících židů přetahovali občanští sionisté, sionističtí sociální demokraté (pravé křídlo Poale Zion), židovští komunisté (levé křídlo Poale Zion) a obecní (nesionističtí) sociální demokraté. Například v brněnské židovské společnosti vypadalo rozložení sil okolo roku 1920 s notným zjednodušením následovně. Roku 1919 přišlo k brněnským komunálním volbám zhruba 5 100 voličů židovského vyznání, z nichž odhadem 26 % volilo Židovskou národní stranu, 23 % Poale Zion a 51 % DDFP anebo českou či německou sociální demokracii.³⁶⁷ Při komunálních volbách roku 1920 volilo asi 5 700 židů a hodnoty se změnily zhruba na 31 %, 13 % a 55 %.³⁶⁸ Poalesionisté tedy

³⁶³ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 1038, složka 14383, čj. I-1541/1921.

³⁶⁴ Viz str. 237.

³⁶⁵ STEINER, Jan. Profesní a sociální skladba obyvatelstva Moravské Ostravy podle národností v roce 1930. In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Sfinga, 1991. Svazek 16, s. 193–208.

³⁶⁶ Čapková, Češi..., s. 259.

³⁶⁷ Při sčítání lidu roku 1921 bylo v Brně zjištěno 221 758 obyvatel, z nichž se k obecním volbám dostavilo 104 158 (46,97 %). Pokud předpokládáme, že u židovského vyznání byl podíl voličů stejný, pak při počtu 10 866 židovských obyvatel lze počítat s 5 103 voliči židovského vyznání. • *Volby do národního shromáždění v dubnu roku 1920...*, s. 160–161. • *Statistický lexikon obcí na Moravě a ve Slezsku*, s. 28.

³⁶⁸ K obecním volbám roku 1920 se v Brně dostavilo 115 880 oprávněných voličů, tedy 52,25 % brněnské populace. To při analogickém dopočtu odpovídá 5 678 voličům židovského vyznání. • *Lidové noviny*, 1. března 1920, s. 1.

neměli v podstatě o nic menší možnosti než „národní židé“, svým obtížně tajeným příklonem ke komunismu však odradili podstatnou část svých potenciálních voličů.

O připojení k Třetí internacionále nakonec jednal světový kongres Poale Zion ve Vídni v srpnu 1920. Přibližně polovina přítomných s připojením souhlasila, zatímco druhá polovina se zdržela hlasování.³⁶⁹ Představitelé a část členů moravských poalesionistických spolků přešli do nově založené Židovské komunistické strany (zejm. předseda brněnského spolku Felix Loria), případně Polské socialistické dělnické strany v Československu (předseda moravsko-ostravského spolku Oskar Feldmann). Na podzim 1921 se obě strany včlenily do Komunistické strany Československa.³⁷⁰ Tyto události ochromily místní poalesionistické spolky natolik, že na přelomu let 1920 a 1921 přestaly vyvíjet činnost.³⁷¹ Členové brněnské pravicové (sociálnědemokratické) frakce Poale Zion v čele s Siegfriedem Kesslerem při volbách do zastupitelstva náboženské obce roku 1922 již nevytvořili samostatnou kandidátku, nýbrž kandidovali v rámci uskupení Sdružené národně-židovské strany.³⁷² Ani moravskoostravští levicoví židé nic nenamítali proti volebnímu kompromisu, v rámci kterého sociální demokrat Hermann Ettinger dokonce získal pozici druhého místopředsedy.³⁷³

Konstruktivní spolupráce

*„Revoluční duch dnešní doby s sebou bohužel přinesl touhu zničit všechno stávající. [...] Chci ctěné shromáždění požádat, aby se vyvarovalo toho, aby toto ničivé smýšlení proniklo také do našeho středu. [...] Pokud něco musí být přestavěno, pak vždy musíme svůj pohled směřovat do minulosti. [...] Renaissance byla také návratem ke starověku, a přesto se jednalo o pokrok.“*³⁷⁴ Těmito slovy roku 1921 vyzýval židovský demokrat Alois Hilf po svém opětovném zvolení do funkce předsedy ŽNO Moravská Ostrava nově zvolené zastupitele ke smíru a konstruktivní spolupráci při budování „židovské lidové obce“. Po válečných letech a období někdy velmi bouřlivého zápasu o podobu náboženské obce padla tato výzva na úrodnou půdu, obzvláště když levicová frakce sionistických socialistů ztratila s příklonem

³⁶⁹ *Jüdische Rundschau*, 20. srpna 1920, s. 451.

³⁷⁰ Crhová, *Politické strany...*, s. 967–968. • Čapková, *Češi...*, s. 258–259. • Strobach, *Židé...*, s. 202–215. • *Ostrauer Zeitung*, 22. června 1921, s. 4. • GAWRECKI, Dan. Polské politické strany. In *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. Brno: Doplněk, 2005. Svazek I, s. 505. • GAWRECKI, Dan. Politické strany polské menšiny. In *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. Brno: Doplněk, 2005. Svazek I, s. 950–952.

³⁷¹ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 1023, sig. 541/2, čj. I-3197/1923. • Kourková, *Židovské nadace...*, s. 28.

³⁷² *Lidové noviny*, 3. února 1922, s. 6.

³⁷³ *Ostrauer Zeitung*, 3. března 1925, s. 4.

³⁷⁴ *Jüdisches Volksblatt*, 4. března 1921, s. 5.

ke komunismu zájem o záležitosti náboženských obcí. Ve 20. letech v náboženských obcích nastalo období relativního klidu.

Ve středně velkých a menších emancipačních náboženských obcích ke klidu přispělo také stěhování mladé generace a méně majetných židů do větších měst. Právě tyto vrstvy židovské společnosti ve větších židovských komunitách už z podstaty ohrožovaly etablované elity a byly náchylnější k radikalizaci. Pokud se příslušníci mladších a méně majetných vrstev sami aktivně neúčastnili diskuze o podobě náboženské obce, pak přinejmenším tvořili masu, o níž se sionisté a socialisté mohli opřít, když vznášeli své požadavky na demokratizaci a zlidovění (ať ve smyslu nacionalizace, či socializace) náboženské obce. Pokud v menších náboženských obcích byl tedy vzhledem k poklesu a stárnutí židovské populace nakonec do značné míry spíše projevem ideové strnulosti, populační stagnace a vymírání starší religioznější generace. Ostatně byly to především právě tyto početně upadající náboženské obce, jež po roce 1918 nepřiznaly ženám pasivní a někdy ani aktivní volební právo.³⁷⁵

Projekt „lidových obcí“ zahrnoval mj. sociální program (zřízení sociálních zařízení, péči o mládež, podporu sportu nebo progresivní náboženskou daň) a sliboval uspokojení náboženských potřeb ortodoxních židů.³⁷⁶ Konstruktivní spolupráci proto byli otevřeni jak umírnění socialisté, tak případně i ortodoxní židé, i když jejich požadavky byly nakonec uspokojeny jen částečně. Třeba v Moravské Ostravě sice ortodoxní synagogu a mikve v polovině 20. let vybuďovala na své náklady náboženská obec,³⁷⁷ ale v Brně si ortodoxní synagogu musel v polovině 30. let vybudovat spolek Agudas achim podle všeho sám.³⁷⁸ Z dochovaných rozpočtů emancipačních náboženských obcí se ani nezdá, že by se během 20. let podařilo realizovat sociální program. Přestože mnohé emancipační náboženské obce přijaly „lidové“ stanovy, na chudinské účely dávaly maximálně 5 % rozpočtu, tedy v zásadě stejnou část jako před první světovou válkou.³⁷⁹ Hlavní tíže sociální práce stále spočívala na dobročinných spolcích. Například „vzorová“ „lidová“ ŽNO Moravská Ostrava vynaložila roku 1931 na podporu chudých a nemocných téměř 74 tisíc Kč, ovšem spolek Bikur Cholim vydal na dobročinnost 40 tisíc, židovský ženský dobročinný spolek rovněž 40 tisíc, ortodoxní spolek Gemilus Chasodim poskytl na bezúročných půjčkách 80 tisíc, spolek Union v té době vybuďoval židovský starobinec, Spolek židovských řemeslníků postavil domov pro židovské

---

³⁷⁵ Viz tabulka č. 15.

³⁷⁶ *Jüdisches Volksblatt*, 25. června 1920, s. 1.

³⁷⁷ Viz str. 195.

³⁷⁸ *Zprávy obecní – Úřední list*, 1. října 1935, s. 3.

³⁷⁹ Viz tabulka č. 17.

učně a spolek Židovská lidová škola vydával 50 tisíc Kč na provoz chaty pro prázdninové pobyty dětí.³⁸⁰

Nejdůležitějším přínosem reformy náboženských obcí tak ve 20. letech zůstávala demokratizace, jež uspokojila požadavky různých skupin židovské společnosti, které doposud znevýhodňoval kuriový a většinový volební systém a další genderová, věková a majetková omezení volebního práva. Sionisté, ženy, chudší a ortodoxní židé získali patřičný podíl na rozhodování o záležitostech náboženské obce, která pro ně již nebyla tou cizí, až nepřátelskou institucí, na jejímž chodu se dosud nemohli podílet. Naopak ze zastupitelstva náboženské obce se stala platforma, kde se setkávali zástupci různých skupin, které se utvořily v rámci místní židovské společnosti. S pluralitou židovské společnosti se již počítalo jako s daností a zakládání velkého množství nových židovských spolků zejména v ŽNO Brno a Moravská Ostrava již samo o sobě nepředstavovalo důvod k obviňování zakladatelů ze štěpení jednoty židovské společnosti.³⁸¹

Velké množství nových spolků nevznikalo jen kvůli separatismu jednotlivých skupin a jejich úsilí rozvíjet svou specifickou identitu (nacionální, politickou, rituální). Řada spolků byla totiž ustavena spíše ve snaze různých skupin nalézt společnou řeč. Jestliže si například dvě určité skupiny nerozuměly v oblasti nacionální, mohli alespoň někteří jejich členové spolupracovat třeba na poli dobročinnosti. Aktivnější osobnosti zcela běžně zasedaly ve výboru tří i více židovských spolků. Podobný překryv lze předpokládat i u běžného členstva, byť pro to neexistují doklady, protože seznamy členů spolků se dochovaly jen velmi zřídka. Například v Moravské Ostravě dokázali liberálové (pozdější židovští demokraté) již na počátku 20. století najít společnou řeč s ortodoxními židy v rámci náboženského vzdělávacího spolku Beth-Hamidrasch,³⁸² později spolupracovali židovští demokraté a sionisté v dobročinném spolku Union, usilujícím o postavení židovského starobince,³⁸³ nebo ortodoxní židé a sionisté ve spolku Mizrachi.³⁸⁴

V rámci lokální židovské společnosti samozřejmě existovaly skupiny, které mezi sebou komunikovaly a spolupracovaly více a které méně. Ideově vyhraněné spolky nicméně představovaly spíše póly, mezi nimiž se vytvářela velmi rozmanitá identifikační škála. U některých členů se jednalo o ideovou syntézu, u jiných možná o nevyhraněnost židovské identity, každopádně tyto průniky usnadňovaly spolupráci představitelů různých skupin

³⁸⁰ *Jüdische Volksstimme*, 21. dubna 1932, s. 6.

³⁸¹ Mezi lety 1921 a 1932 stoupl v Brně počet aktivních spolků z 29 na 49. • Grossmann, *Obraz...*, s. 66.

³⁸² ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 951, složka 13408. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 120–121.

³⁸³ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 2104, složka 71. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 181–184.

³⁸⁴ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 2165, složka 5934. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 179–181.

v zastupitelstvu židovské náboženské obce, nebo dokonce při tvorbě společných volebních kandidátek.

Čeští židé?

Na rozmanité škále židovských identit se v moravských a slezských emancipačních komunitách začali okolo roku 1910 objevovat také stoupenci českožidovského hnutí, kteří těsně před první světovou válkou založili místní organizaci Národní jednoty česko-židovské v Polské Ostravě (1911) a Brně (1914). Národní jednota česko-židovská si kladla za cíl „*pracovati ku svornému spolupůsobení Čechů židovského vyznání s ostatními českými sourodáky v ohledu národním, duševním, společenském a hospodářském.*“³⁸⁵ Polskoostravskou organizaci založil advokát Dr. Julius Bondy, rodák z Kutné Hory,³⁸⁶ brněnskou organizaci právník a český sociální demokrat Dr. Richard Bäümel z Předslavi na Klatovsku.³⁸⁷

Obě pobočky po odmlce způsobené válkou již během roku 1919 obnovily agitační činnost. Získávání židů pro českou národnost však postupovalo velmi pomalým tempem, takže při volbách do ŽNO Moravská Ostrava roku 1921 získali Češi-židé jen 79 hlasů (2,5 %) a dva mandáty a při volbách do ŽNO Brno roku 1922 jen 40 hlasů a žádný mandát. Po tomto neúspěchu oba spolky zanikly a stoupenci českožidovského hnutí dále tvořili jen lokální buňky Svazu Čechů-židů.³⁸⁸ Češi-židé utvořili místní organizaci také v Jihlavě nebo Olomouci,³⁸⁹ v zastupitelských orgánech náboženské obce však dokázali získat přinejlepším jen dva mandáty.³⁹⁰ Neúspěch Národní jednoty česko-židovské souvisel s krizí celého českožidovského hnutí. Češi-židé po válce očekávali, že nový národní stát ocení jejich pročeské aktivity a že se mu stanou hlavním partnerem v židovských záležitostech, ale místo toho roli reprezentanta židovského obyvatelstva zaujala Židovská národní rada. Češi-židé byli navíc rozčarováni z toho, jak se od nich ke konci války distancovali čeští realisté, jejich dosavadní spojenci.³⁹¹

Podobně jako sionismus na přelomu 19. a 20. století, tak i českožidovské hnutí po vzniku Československa oslovovalo na Moravě a ve Slezsku především studenty a znejistěné

³⁸⁵ ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 2292, kart. 4724, složka XII-851. • ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 1043, sig. 694/2. • Grossmann, *Obraz...*, s. 56. • Ke vzniku Národní jednoty česko-židovské v Praze Kieval, *Formování...*, s. 92–94.

³⁸⁶ SOKA FM, f. OÚ Frýdek, 1039, čp. 137.

³⁸⁷ AUK, f. Matriky Univerzity Karlovy, inv. 2. • *Lidové noviny*, 2. března 1920, s. 3–4.

³⁸⁸ *Jüdisches Volksblatt*, 14. ledna 1921, s. 4. • ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 1043, sig. 694/2, čj. I-1046/1922. • Grossmann, *Obraz...*, s. 56.

³⁸⁹ *Rozvoj*, 18. listopadu 1927, s. 2. • Kourková, *Židovské nadace...*, s. 25–27. • Čapková, *Češi...*, s. 170–172.

³⁹⁰ *Rozvoj*, 23. září 1932, s. 2. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4272, čj. 13902/1936.

³⁹¹ Čapková, *Češi...*, s. 131–136. • Frankl, Szabó, *Budování státu...*, s. 122–126.

skupiny židovského obyvatelstva. V Brně se Svaz Čechů-židů mohl opřít v podstatě jen o studentský akademický spolek Kapper, který navíc vyvíjel činnost jen v letech 1921–1930. Pozdější pokusy o reorganizaci českožidovského hnutí v Brně vyšly naprázdno.³⁹² V Moravské Ostravě se hlavní organizační platformou českožidovského hnutí stal roku 1924 dobročinný spolek Domovina, který si kladl za cíl „*povzbuzovati mezi souvěrci české národní vědomí*“ a za tímto účelem pořádal přednášky a pravidelně apeloval na židovské rodiče, aby své děti nechali zapsat do české školy. Kromě toho spolek chtěl podávat „*veškeré žádosti potřebné k dosažení státního občanství*“, protože většina z jeho 130 členů roku 1927 neměla československé, nebo dokonce jakékoli jiné státní občanství, jelikož je za své občany neuznávalo ani Československo, ani Polsko. Když spolek téhož roku u úřadů vyřizujících žádosti o udělení československého občanství intervenoval ve prospěch svých členů, zdůrazňoval jejich české vlastenectví a loajalitu vůči státu, což pro tyto úřady bylo vůbec rozhodující kritérium.³⁹³ Spolek zejména vyzdvihoval účast svých členů v českých humanitárních spolcích (zejm. v Masarykově lize proti tuberkulóze a Českém srdci), jejich aktivitu v československém vojsku po roce 1918 nebo docházku jejich dětí do českých škol. U mnoha členů bez občanství je přitom evidentní, že se „dobrymi Čechy“ stali až po roce 1918, nebo ještě o pár let později, když jim v důsledku ztráty občanství vznikly existenční problémy. Většina z nich totiž pocházela z Haliče a při sčítání lidu roku 1910 uváděla jako „obcovací řeč“ němčinu.³⁹⁴ Jakkoli oprávněné lze mít pochyby o české národní identitě členů spolku Domovina, jejich loajalitu vůči Československu není třeba *a priori* zpochybňovat. Je vcelku pochopitelné, že existenčně znejistění židé chtěli novému státu dokázat svou loajalitu a že tuto snahu mysleli upřímně, i když byla z velké části motivována strachem.³⁹⁵

Roku 1926 si představitelé českožidovského hnutí stanovili za prvořadý cíl získat pro své hnutí co nejvíce příznivců na Moravě.³⁹⁶ Pomoci jim v tom mělo také založení místní skupiny Českožidovského společenského sdružení v Moravské Ostravě, jehož centrála v Praze se ustavila již roku 1896.³⁹⁷ Českožidovské společenské sdružení si kladlo za cíl „*pracovati k smírnému soužití obyvatelů Československé republiky, bez rozdílů vyznání, bojovati proti jakýmkoli předsudkům, jmenovitě náboženským a společenským, podporovati zvýšení kulturní*

³⁹² Grossmann, *Obraz...*, s. 56–58.

³⁹³ SOJČÁK, Michal. Nabývání československého státního občanství v letech 1918–1935 (Na příkladu politického okresu Moravská Ostrava). In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Statutární město Ostrava, Archiv města Ostravy, 2009. Svazek 24, s. 168.

³⁹⁴ AMO, f. Operáty, 1910.

³⁹⁵ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 1119, složka 16110. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 185–187.

³⁹⁶ Čapková, *Češi...*, s. 172–173.

³⁹⁷ *Ibid.*, s. 167–168.

úrovně členů v ohledu národním, duševním, společenském i sociálním, členy své všestranně vzdělávati a pěstovati mezi nimi vzájemnost.“ Spolek byl personálně provázán s místní skupinou Svazu Čechů-židů³⁹⁸ a v letech 1927–1932 mu předsedal Julius Bondy. Ve spolkovém výboru ovšem zasedali nejen židé české národnosti, ale také osoby nežidovského původu, které opustily křesťanskou víru a zůstaly bez vyznání, zejména ředitel slezskoostravské měšťanské školy Jan Mikš³⁹⁹ a Alma Wittová (roz. Mužíková), jejíž manžel židovského původu Zikmund Witt byl český sociálnědemokratický senátor.⁴⁰⁰

Českožidovské hnutí na Moravě a ve Slezsku zůstávalo po celé meziválečné období početně slabé.⁴⁰¹ Přechod židů k české národnosti byl příliš pomalý na to, aby jej bylo možné považovat za úspěch českožidovských agitátorů. Při sčítání lidu roku 1930 se stále jen 17,4 % židovských obyvatel na Moravě a ve Slezsku hlásilo k české (resp. československé) národnosti, zato 29,8 % uvádělo německou a 51,5 % k židovskou národnost.⁴⁰² Ani přechod židovských studentů na české školy nebyl vůbec rychlý, protože českožidovská agitace nacházela kladnou odezvu v podstatě jen u části těch rodičů, jejichž děti nastupovaly do prvního ročníku. Pro stávající studenty německých škol by přechod na ekvivalentní českou školu představoval vcelku zbytečnou zátěž, takže počet židovských žáků na německých středních školách vykazoval velkou setrvačnost. Třeba v Moravské Ostravě roku 1915 upřednostnila českou vzdělávací instituci jen 3 % židovských gymnaziantů a 2 % židovských studentů reálků, roku 1925 preference stouply na 9 % a 15 % a do roku 1935 na 43 % a 29 %. Tendence k přechodu na české školy tedy sice byla u židovských studentů zřetelná, ovšem její pomalý průběh naznačuje, že nepředstavovala ani tak výsledek českožidovské agitace, jako spíše racionálního zvážení kariérních možností v nacionálně česky definovaném státě.⁴⁰³

Problémoví zaměstnanci

Relativně poklidná situace se začala v některých náboženských obcích okolo roku 1935 drammatizovat. Mezinárodní ekonomická i politická situace na počátku 30. let na tom měla jen vcelku nepatrný podíl. Velká hospodářská krize sice ztížila již tak nepříznivou ekonomickou situaci náboženských obcí,⁴⁰⁴ objevily se i obavy z radikalizace členů náboženské

³⁹⁸ *Rozvoj*, 27. dubna 1923, s. 7; 13. března 1936, s. 6.

³⁹⁹ SOKA FM, f. OÚ Frýdek, 1039, čp. 115.

⁴⁰⁰ ZAO, f. Matriky, inv. 11189, záznam civilního sňatku 15. prosince 1917. • ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 2157, složka 2079. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 187–188.

⁴⁰¹ Srov. Čapková, *Češi...*, s. 173–175.

⁴⁰² *Československá statistika* 98, Tabulka č. 12.

⁴⁰³ Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 188–189, tabulka č. 8.

⁴⁰⁴ Viz str. 195.

obce, která by mohla ohrozit stávající poklid v náboženských obcích,⁴⁰⁵ nakonec však nějaký přímý vliv ekonomické deprese na poměr sil mezi různými uskupeními uvnitř emancipačních náboženských obcí nelze vysledovat. Přestože v důsledku nástupu nacismu v Německu sice začali do Československa proudit židovští uprchlíci, v samotných moravských a slezských emancipačních náboženských obcích jich delší dobu pobývalo maximálně několik desítek. Například roku 1937 pobývalo na Moravě celkem 165 německých uprchlíků, z toho 65 v Brně a 29 v Moravské Ostravě.⁴⁰⁶

S rostoucím mezinárodním i vnitropolitickým napětím nicméně státní úřady začaly přísně kontrolovat, zda náboženské obce plní ustanovení zákona o židovské náboženské společnosti, zda jsou členové zastupitelských orgánů československými státními občany a zda náboženské obce jako náboženské zřízení nezaměstnávají cizince.⁴⁰⁷ Od roku 1934 Zemský úřad v Brně vyžadoval od židovských náboženských obcí zasílání seznamů zaměstnanců s uvedením státní příslušnosti⁴⁰⁸ a na základě těchto kontrol nařídil propustit zaměstnance bez československého občanství například židovské náboženské obci ve Frýdku-Místku, Hustopečích, Moravské Ostravě, Novém Bohumíně nebo Valašském Meziříčí.⁴⁰⁹ Nařízení o propuštění cizinců většinou nenabyla před vznikem Protektorátu právní moci, protože náboženské obce proti nim podaly odvolání, přesto tato nařízení postavila zaměstnance bez československého státního občanství do značně nejisté situace, s níž se museli nějak vyrovnat. Když například ŽNO Frýdek-Místek musela roku 1934 propustit po deseti letech služby vrchního kantora Maxe Friedländera, pokusil se Friedländer zvrátit toto rozhodnutí v soudním sporu s náboženskou obcí a až do roku 1937 odmítal vyklidit služební byt. Na svou stranu dokonce získal některé členy náboženské obce, s nimiž před volbami do výboru náboženské obce roku 1937 sestavil kandidátku. Volební komise však tuto kandidátku kvůli formálním nedostatkům odmítla registrovat, což pak vedlo k dalším úředním tahanicím, které se táhly až do ledna 1938.⁴¹⁰

Otázka zaměstnanců bez československého občanství nicméně nepředstavovala zásadní faktor, který by dlouhodobě štěpila jednotlivé židovské komunity. Spory vzniklé

⁴⁰⁵ Viz str. 254.

⁴⁰⁶ ČAPKOVÁ, Kateřina; FRANKL, Michal. *Nejisté útočiště: Československo a uprchlíci před nacismem 1933–1938*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2008. S. 30–33.

⁴⁰⁷ K legislativě viz str. 130.

⁴⁰⁸ MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7589, čj. 14776/1934.

⁴⁰⁹ MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7589, čj. 45053/1934; kart. 7590, čj. 20186/1934. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4276, čj. 29983/1934; kart. 4274, čj. 2602/1937. • SOKA FM, f. OÚ Místek, inv. 891, kart. 1095, čj. 38481/1935.

⁴¹⁰ SOKA FM, f. OÚ Místek, inv. 891, kart. 1095, čj. 38481/1935. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4275, čj. 8704/1937. • MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7590, čj. 20186/1934. • Podrobně k Friedländerově kauze Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 130–133.

z kontroly občanství zaměstnanců představovaly vlastně jen důsledek toho, že náboženské obce po vzniku Československa ignorovaly zákaz zaměstnávání cizinců, i když tak v naprosté většině případů učinily prostě kvůli nedostatku vhodných uchazečů.⁴¹¹ Zesílených kontrol a rostoucí ochoty státních úřadů zasahovat do vnitřních záležitostí náboženských obcí samozřejmě využívali jednotlivci i celé opoziční skupiny uvnitř židovské komunity. Objevovala se různá udání, například že zmíněný Friedländer je „*státu nebezpečné individuum [!], jelikož jest národnosti maďarské, soukromě i veřejně propaguje jen maďarství a němectví a neuznal za vhodné či nutné za dobu 9 let naučiti se aspoň částečně řeči státní.*“⁴¹² Dále třeba Okresní úřad v Moravské Ostravě zbavil mandátu cizince zvolené do zastupitelstva místní náboženské obce teprve na základě podnětu místní odbočky Svazu Čechů-židů.⁴¹³ Volební stížnosti nicméně stále představovaly vcelku běžný jev, s nímž stanovy židovských náboženských obcí i zákon o židovské náboženské společnosti počítaly. Ostatně Češi-židé ve stejné době, kdy v Moravské Ostravě bojovali proti sionistům, ve Frýdku se sionisty a židovskými demokraty klidně roku 1937 utvořili jednotnou kandidátku.⁴¹⁴ Hlavní příčina rozkolu v některých náboženských obcích nespočívala ani tak ve vnějších faktorech, jako spíše vycházela z židovské komunity samotné. Vnější faktory spíše jen znesvářeným stranám nabízely ideologickou municí a mocenský nástroj v podobě úředních intervencí.

Okolo poloviny 30. let vygradovaly spory ve třech emancipačních náboženských obcích na Moravě a ve Slezsku do té míry, že na jejich vyřešení nestačily mechanismy zakotvené ve stanovách. V ŽNO Fryštát se již na počátku 20. let objevily rozepře mezi židy z Fryštátu a Orlové, tehdy se je ovšem podařilo vyřešit smírnou cestou.⁴¹⁵ Roku 1933 se však zjistilo, že předseda náboženské obce Artur Klebinder z Orlové se dopustil v hospodaření tak zásadních pochybení, že je začalo prošetřovat státní zastupitelství. Když v únoru 1934 vyhrála volby nového výboru stejně jako v předchozích letech orlovská skupina, odmítli se fryštátští členové nově zvoleného výboru dostavit na ustavující zasedání, protože orlovskou skupinu podezřívali, že se bude snažit zjištěná pochybení zakrýt. Nově zvolený výbor se tak nemohl ustavit a začít fungovat, čímž se náboženská obec dostala do patové situace, kterou její stanovy nepředpokládaly. Zemský úřad v Brně proto v květnu 1934 nově zvolený výbor roz-

⁴¹¹ MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7585, čj. 1209/1928.

⁴¹² SOKA FM, f. OÚ Místek, inv. 891, kart. 1095, fol. 96–99.

⁴¹³ AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. III, inv. 20, kart. 9, čj. 4225/1/1936. • MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4276, čj. 6855/1938.

⁴¹⁴ SOKA FM, f. OÚ Frýdek, inv. 855, kart. 764, čj. 2118/25/1937.

⁴¹⁵ SOKA Karviná, f. OÚ Fryštát, inv. 154, kart. 35, čj. 1128/1921 a 1128/1921.

pustil a jmenoval správní komisi, která pak náboženskou obec vedla do nových voleb v červenci 1935, po nichž již spor utichl.⁴¹⁶

Vcelku banální spor ve fryštátské náboženské obci nepřitáhl zdaleka tolik pozornosti jako dění v ŽNO Nový Bohumín. V této náboženské obci působil v letech 1920–1924 jako rabína Dr. Arnošt Bass, který se ale nakonec této funkce vzdal, protože představitelům náboženské obce patrně nevyhovovalo jeho české národní cítění.⁴¹⁷ ŽNO Nový Bohumín pak několik let nemohla najít vhodného rabína, a když konečně zaměstnala Dr. Hersche Taubese, musela se s ním brzy rozloučit, protože neměl československé občanství.⁴¹⁸ Teprve v září 1935 funkci konečně obsadil jihlavský rodák Dr. Karel Blan. Záhy se však ukázalo, že ani tentokrát to nebyla dobrá volba. Blan totiž již roku 1929 patřil mezi přední československé revizionistické sionisty,⁴¹⁹ které neuspokojovalo budování „židovské domoviny“ v Palestině a umírněná politika vůči britské mandátní správě a usilovali o založení židovského státu a formování židovských vojenských jednotek.⁴²⁰ Představitelé náboženské obce o Blanových názorech jistě věděli, patrně však nepředpokládali, že Blan nebude schopen oddělit roli rabína od svých politických aktivit. V lednu 1936 se Arnold Silbiger, předseda ŽNO Nový Bohumín, navíc na zasedání Nejvyšší rady svazů židovských náboženských obcí dozvěděl, že Blan ve skutečnosti nesložil před komisí Nejvyšší rady rabínské zkoušky, které by jej opravňovaly k výkonu rabínské funkce v Novém Bohumíně. Představitelé náboženské obce této skutečnosti využili a v březnu 1936 rozhodli o Blanově propuštění.⁴²¹ Výbor náboženské obce se nicméně při hlasování dopustil formálních pochybení, čehož Blan využil a podal na náboženskou obec soudní žalobu a u okresního úřadu dosáhl zrušení rozhodnutí o propuštění.⁴²² Představitelé náboženské obce tedy v září 1936 zavedli s Blanem řádné disciplinární řízení a do jeho skončení mu zakázali vykonávat rabínské funkce mj. kvůli jeho politické činnosti.⁴²³ Když Blan tohoto zákazu nedbal a začal při bohoslužbě 11. září 1936 kázat, předseda Silbiger přikázal kantorovi pokračovat v modlitbě a někteří přítomní představitelé náboženské obce „začali hlasitě se modliti, křičeti, tlouci rukama do lavic“.⁴²⁴ Půlhodinová vřava v synagoze nakonec vedla k trestnímu stíhání rabína, předsedy náboženské obce

⁴¹⁶ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4286, fol. 689–699.

⁴¹⁷ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4275, čj. IV-552/1927 a IV-1841/5/1928.

⁴¹⁸ Ibid., kart. 4275, čj. IV-157/2/1928 a 37199/1930.

⁴¹⁹ *Židovské zprávy*, 1. ledna 1930, s. 7.

⁴²⁰ RABINOWICZ, Oskar K. Czechoslovak Zionism: Analecta to a History. In *The Jews of Czechoslovakia*. Philadelphia: The Jewish Society of America, 1971. Svazek II, s. 42–43. • Čapková, Češi..., s. 277–279.

⁴²¹ SOKA Karviná, f. OÚ Fryštát, inv. 1350, kart. 510, čj. 481/3/1936.

⁴²² Ibid., kart. 510, čj. 481/4/1936 a 553/5/1936.

⁴²³ Ibid., kart. 510, čj. 824/16/1936.

⁴²⁴ Ibid., kart. 510, čj. 824/16/1936.

i dalších členů výboru. Předseda Arnold Silbiger byl nakonec zproštěn obvinění, Karla Blana však v dubnu 1938 Nejvyšší soud v Brně uznal vinným z přečinu vzbuzování veřejného pohoršení a podmíněně jej odsoudil k pěti dnům tuhého vězení.⁴²⁵

Blanovy politické aktivity nevyvolávaly jen nelibost představitelů náboženské obce, nýbrž také podezření československých bezpečnostních složek. Blan totiž v létě 1936 navštívil Sovětský svaz a v prosinci 1936 pak v Moravské Ostravě v přednášce pro místní revizionisty tvrdil, že v Sovětském svazu jsou židé utlačováni bolševickým režimem, že se ani nesmějí shromažďovat k náboženským obřadům, zatímco v Německu situace není tak zlá, protože tam mohou vznikat židovské mládežnické spolky Bejtar, bojující proti bolševismu.⁴²⁶ Na začátku léta 1937 pak Blan navštívil Německo, kvůli čemuž byl po svém návratu vyšetřován pro velezradu, nakonec se však ukázalo, že Blan chtěl v Německu pouze přednášet.⁴²⁷

Situaci v Novém Bohumíně zhoršovala skutečnost, že se zde již před Blanovým příchodem nacházela nepočtená, ale o to agilnější skupina sionistů-revizionistů,⁴²⁸ v jejímž čele stál Dr. Jiří Sachs a Dr. Oskar Borger a v níž Blan jakožto významný československý revizionista přirozeně našel oporu.⁴²⁹ Borger již v červnu 1936 žádal úřady, aby byl kvůli propuštění Blana a různým dalším pochybením rozpuštěn výbor náboženské obce a místo něj jmenován vládní komisař.⁴³⁰ K tomuto řešení nakonec Zemský úřad v Brně skutečně 8. ledna 1937 přistoupil, protože spory mezi Blanem a náboženskou obcí jen sílily a protože náboženská obec znovu zaměstnala cizince do pozice šocheta a nedokázala zajistit řádné vedení matrik.⁴³¹

Funkcí vládního komisaře byl pověřen Vilém Heim, který se úřadům zdál být vhodnou osobou, protože se jednalo o zkušeného člena výboru náboženské obce, své děti posílal na české školy a byl členem Poale Zion.⁴³² Záhy po svém jmenování ovšem Heim opět uvedl Blana do rabínského úřadu, na což 240 příslušníků náboženské obce reagovalo peticí k zemskému úřadu, mnozí také přestali chodit do synagogy a své děti stáhli z výuky náboženství u Blana.⁴³³ Heim byl nakonec v červnu 1937 ze zdravotních důvodů zproštěn funkce a místo

⁴²⁵ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4286, čj. 22763/1938. • SOkA Karviná, f. OÚ Fryštát, inv. 1350, kart. 510, čj. Tk VI 1486/37/1938.

⁴²⁶ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 1147, sig. 2109/2, čj. I-2004/5/1936.

⁴²⁷ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4286, čj. 2425/118/1937. • SOkA Karviná, f. OÚ Fryštát, inv. 1350, kart. 510, čj. 1725/98/1937 a 2590/121/1937. • ČAPKOVÁ, Kateřina. Piłsudski or Masaryk? Zionist Revisionism in Czechoslovakia 1925–1940. *Judaica Bohemiae*, 2000, roč. XXXV, s. 227.

⁴²⁸ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 1147, sig. 2109/2, čj. I-2394/1934.

⁴²⁹ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4286, čj. 1867/7/1937.

⁴³⁰ SOkA Karviná, f. OÚ Fryštát, inv. 1350, kart. 510, čj. 481/4/1936.

⁴³¹ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4278, čj. 50370/1936.

⁴³² SOkA Karviná, f. OÚ Fryštát, inv. 1350, kart. 510, a 249/49/1937.

⁴³³ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4275, čj. 10690/1937.

něj se vládním komisařem stal Oskar Safier.⁴³⁴ Proti tomu zase samozřejmě protestovali příznivci Blana a uváděli, že Safier není vůbec nábožensky založený a že se oženil s nežidovkou.⁴³⁵ Okresní úřad už ovšem odmítal jmenovat dalšího vládního komisaře, protože v tak zásadně rozštěpené komunitě by bylo těžké vybrat někoho nestranného a pověřit správou židovské náboženské obce jinověrce by přirozeně také nebylo vhodným řešením. Je zajímavé, že okresní úřad o jmenování osoby nežidovského vyznání do čela židovské náboženské obce, byť jen hypoteticky, v dané situaci vůbec uvažoval.⁴³⁶

Na konci července 1937 se konečně konaly volby výboru ŽNO Nový Bohumín, v nichž obdrželi revizionisté Oskar Borger 28 hlasů a Jiří Sachs dokonce jen šest hlasů.⁴³⁷ Přesto se s porážkou nehodlali smířit a napadli regulérnost voleb.⁴³⁸ Spory o regulérnost voleb, právoplatnost Blanova propuštění, vedení matrik a další podružné záležitosti se pak táhly až do října 1938, kdy Zemský úřad v Brně celou záležitost odložil ad acta, protože Nový Bohumín se ocitl na území okupovaném Polskem.⁴³⁹

Zrádné vítězství sionistů

V polovině 30. let musely státní úřady vstupovat do vyostřených sporů v tolika emancipačních židovských náboženských obcích, že jejich časovou souvislost nelze považovat za pouhou náhodu, i když spouštěcí moment byl pokaždé odlišný. Ve Frýdku konflikt v náboženské obci eskaloval po propuštění kantora cizí státní příslušnosti, ve Fryštátě po zjištění závažných hospodářských pochybení, v Novém Bohumíně po příchodu ideologicky vyhraněného rabína. Odlišné spouštěcí faktory ukazují, že skutečné příčiny rozkolu v některých emancipačních náboženských obcích musely ležet hlouběji. Zároveň je potřeba tyto příčiny hledat zejména uvnitř komunit samotných, protože vnější vlivy jako hospodářská krize, rostoucí mezinárodní i vnitropolitické napětí nebo štěpení sionistického hnutí sice mohly výrazně přispět k eskalaci konfliktů, ale nebyly tím určujícím faktorem a každá náboženská obec na ně reagovala odlišně. Zatímco v jedné náboženské obci dokázaly tytéž skupiny ideologicky protichůdné skupiny ještě roku 1937 kooperovat, v jiné lokalitě mezi sebou vedly urputný boj. Proto je třeba si klást otázku, proč se spory vyhrotily právě okolo roku 1935, když v emancipačních náboženských obcích skupiny se zcela protichůdnými názory mezi

⁴³⁴ SOkA Karviná, f. OÚ Fryštát, inv. 1350, kart. 510, čj. 1604/92/1937.

⁴³⁵ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4275, čj. 22623/1937.

⁴³⁶ SOkA Karviná, f. OÚ Fryštát, inv. 1350, kart. 510, čj. 1764/102/1937.

⁴³⁷ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4286, čj. 1867/5/1937.

⁴³⁸ Ibid., kart. 4286, čj. 1867/7/1937.

⁴³⁹ Ibid., kart. 4286, čj. 28941/1938.

sebou – tu mírněji, tu ostřeji – zápasily již od samého konce 19. století. Proč se křehkost smíru nastoleného na počátku 20. let ukázala právě v polovině 30. let?

Poodhalit hlubší příčiny eskalace konfliktů v náboženských obcích v polovině 30. let umožňuje pohled na dění v ŽNO Moravská Ostrava. Této náboženské obci v letech 1903–1934 předsedal Dr. Alois Hilf, který na počátku 20. století opustil paternalistickou snahu o převýchovu ortodoxních židů a sionistů a ke konci první světové války ještě více rozvinul svou schopnost nalézat to, co jednotlivé skupiny uvnitř místní židovské společnosti spojuje. Soudržnost židovského společenství se pro něj postupem času stala snad nejdůležitější prioritou. Sionisté příklon části německých liberálů k židovské národnosti považovali za důkaz ideologické vyprázdněnosti, podle mého názoru však lze za zformováním skupiny „židovských demokratů“ spatřovat završení myšlenkového přerodu od osvícenského k demokratického liberalismu. Židovští demokraté opustili přesvědčení, že svá práva si jednotlivé složky židovské společnosti musí zasloužit ekonomickým výkonem nebo přijetím „pokrokových“ idejí, a přiklonili se k názoru, že svoboda a rovnost všech členů náboženské obce mají být respektovány jako hodnoty sama o sobě. Zatímco sionisté pojímali budování „lidové obce“ ideologicky, židovští demokraté reformu náboženské obce považovali za prostředek, s jehož pomocí se měly uspokojit požadavky různých skupin, které se v rámci místní židovské společnosti utvořily.⁴⁴⁰ Židovský demokratický liberalismus tak dokázal dát prostor skutečně všem složkám moravskoostravské židovské společnosti. Náboženská obec pod vedením židovských demokratů například postavila pro ortodoxní souvěrce synagogu a na nátlak Čechů-židů rozhodla v polovině 20. let o zavedení výuky v českém jazyce v židovské škole.⁴⁴¹

Zároveň však myšlenkový přerod německých liberálů přišel již příliš pozdě na to, aby se idea židovského demokratického liberalismu stala pro mladou generaci přitažlivější než sionistický program. Sionisté již od vzniku Československa upevňovali v Moravské Ostravě svou organizační strukturu, ovládli téměř všechny tělocvičné spolky a sportovní kluby,⁴⁴² židovskou odbornou střední školu vedl ředitel a přední československý sionista Leopold Eisner,⁴⁴³ a navíc se v Moravské Ostravě od roku 1922 nacházelo sídlo Ústředního svazu sionistického pro Československou republiku.⁴⁴⁴ Navzdory štěpení sionistického hnutí, které se

⁴⁴⁰ Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 211–212, 239–240.

⁴⁴¹ ŽO Ostrava, *Kronika židovské školy, zápis za školní roky 1922/23–1924/25*. • PRZYBYLOVÁ, Blažena. *Židovská škola v Moravské Ostravě*. In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Statutární město Ostrava, Archiv města Ostravy, 2003. Svazek 21, s. 392–396. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 162–165.

⁴⁴² Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 165–169.

⁴⁴³ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 1086, sig. 1108/1. • *Židovské zprávy*, 1. ledna 1930, s. 7.

⁴⁴⁴ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 1102, složka 1308. • Čapková, *Češi...*, s. 248–251.

v Moravské Ostravě projevilo především založením poalesionistického spolku Liga pro pracující Erez Israel roku 1930⁴⁴⁵ a ustavením místní skupiny Unie sionistů-revizionistů roku 1934,⁴⁴⁶ se sionisté před volbami do zastupitelstva náboženské obce roku 1935 dokázali sjednotit a vytvořit společnou kandidátku.⁴⁴⁷

Jako zcela klíčový moment se kromě sjednocení sionistických frakcí ukázal také generační přelom. Židovští demokraté totiž od poloviny 20. let postupně vymírali a roku 1934 zemřel také Alois Hilf. Místo židovsko-demokratické kandidátky se sice objevila „hospodářská strana“, která ovšem při volbách roku 1935 získala jen 22 % hlasů, zatímco jednotná sionistická kandidátka 62 %.⁴⁴⁸ „Hospodářská strana“ (*jüdischer Wirtschaftspartei*) ve 30. letech kandidovala také v ŽNO Brno, Frýdek-Místek nebo Olomouc, v těchto náboženských obcích však buď jednotlivé sionistické frakce sestavily vlastní kandidátky (v Brně např. obecní sionisté, političtí sionisté, Mizrachi, Poale Zion, v Olomouci obecní sionisté a Poale Zion), nebo se sionisté s „hospodářskou stranou“ rovnou dohodla na jednotné kandidátce (ve Frýdku).⁴⁴⁹

Zato v Moravské Ostravě náboženskou obec roku 1935 ovládla čistě sionistická koalice bez zátěže židovských demokratů. Sionisté nyní mohli dokončit přeměnu náboženské obce na „lidovou obec“ a sestavit její rozpočet zcela podle svých představ. Proti tomu se však rozhodně postavily všechny ostatní strany⁴⁵⁰ a zejména Češi-židé ústy Josefa Bondyho upozorňovali, že sionisté „*záměrně se pokusili využiti svého zatímního výsadního postavení k tomu, aby se zmocnili náboženských obcí židovských a překroucením zákonných úkolů těchto obcí dostali do područí všechny židy našeho státu. [...] V letáku k volbám do náboženské obce židovské v Mor. Ostravě čtete: ‚Program sionistů v náboženských obcích zní: Přestavba náboženských obcí v národní, vybudování židovského školství, aktivní účast na výstavbě Palestiny atd.‘ [...] Prosazení tohoto programu by mělo ovšem pro židy důsledky značné. Židé všech národností byli by pro svoji náboženskou příslušnost nuceni podporovati politické tužby panjudaistické frakce židovstva pod titulem národně-židovských potřeb.*“⁴⁵¹

Pod vedením Aloise Hilfa přistupovala náboženská obec k českožidovské minoritě s respektem, který se v praktické rovině projevoval i dílčími ústupky v jazykové oblasti (např.

⁴⁴⁵ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 2106, sig. 144. • Lichtenstein, *Zionists in Interwar...*, s. 295–314.

⁴⁴⁶ ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 1147, sig. 2109/2.

⁴⁴⁷ Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 199–203.

⁴⁴⁸ *Zprávy obecní – Úřední list*, 1. prosince 1935, s. 3.

⁴⁴⁹ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4278, čj. 33425/1936. • AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, kapitola Verwaltung und Vertretung. • SOkA FM, f. OÚ Frýdek, inv. 855, kart. 764, čj. 2118/25/1937. • AŽMP, f. ŽNO Olomouc, kart. 80786.

⁴⁵⁰ *Ostrauer Zeitung*, 8. ledna 1936, s. 3.

⁴⁵¹ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4276, čj. 6855/1938.

zavedení češtiny do úřadování náboženské obce roku 1933),⁴⁵² za což pak Češi-židé tolerovali výdaje náboženské obce na sionistické účely. Sionisté však poté, co získali jasnou převahu, přestali s českožidovskou opozicí vyjednávat, začali náboženskou obec přetvářet zcela podle svých představ a v březnu 1936 snadno prosadili rozpočet, který výrazně navyšoval příspěvky do různých sionistických fondů. Takové výdaje sice obsahoval rozpočet náboženské obce již roku 1921, ovšem jejich výše se pohybovala v řádu tisíců Kč, nyní je sionisté navýšili na desetitisíce.⁴⁵³ Českožidovská opozice se snažila dobudování „lidové obce“ zabránit nejdříve na půdě zastupitelstva náboženské obce, sionistická většina však odmítla být jen připustit k jednání jakékoli českožidovské návrhy týkající se rozpočtu a stanov náboženské obce, výuky náboženství nebo židovské školy.⁴⁵⁴ Když sionisté porušili dosavadní konsenzus a začali zájmy stoupců českožidovského hnutí zcela ignorovat, rozhodli se Češi-židé hledat pomoc vně náboženské obce u státních úřadů, aby dosáhli nejen zrušení sionistických položek v rozpočtu náboženské obce, ale také „lidového“ charakteru náboženské obce.⁴⁵⁵

Odbočky českožidovského hnutí na Moravě tedy k větší aktivitě okolo roku 1935 nevyprovokovaly „až vzrůstající nacionalismus v sousedním Německu a zprávy o diskriminaci tamějších Židů“, jak tvrdí Kateřina Čapková.⁴⁵⁶ Mezinárodněpolitické napětí spíše jen dodalo váhu starému českožidovskému požadavku na zavedení češtiny v úřadování náboženských obcí, v synagogách a židovských školách a přispělo k posílení nacionalistických a protiuprchlických tendencí v českožidovském hnutí.⁴⁵⁷ Českožidovské odbočky podle všeho reagovaly spíše na lokální poměry, respektive na ovládnutí zejména moravsko-ostravské náboženské obce sionisty, kteří zájmy českožidovské menšiny zcela ignorovali. Intenzivnější aktivita pak nespočívala ani tak ve zvýšení počtu českožidovských aktivit, jako spíše v používání radikálnějších a účinnějších právních nástrojů, kterými Češi-židé vtáhli do hry státní úřady.

Zápas jednotlivých skupin židovské společnosti o vliv na správu náboženské obce rázem skončil s nacistickou a polskou okupací. Emancipační náboženské obce v pohraničí přestaly existovat a zbylé náboženské obce v Protektorátu přestaly být často ještě během léta 1939 akceschopné, protože řada jejich představitelů prchla do zahraničí nebo na zdánlivě bezpečnější místa v okupovaném vnitrozemí. Tento stav okupační moci nevyhovoval, protože

⁴⁵² *Duch Času*, 14. června 1933, s. 4.

⁴⁵³ *Jüdisches Volksblatt*, 15. března 1921, s. 3. • AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. III, inv. 20, kart. 9, čj. 3807/1935.

⁴⁵⁴ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4278, fol. 10–58.

⁴⁵⁵ Viz str. 178.

⁴⁵⁶ Čapková, *Češi...*, s. 174.

⁴⁵⁷ *Ibid.*, s. 192, 197–208.

náboženské obce se samy měly podílet na „konečném řešení židovské otázky“. V září 1939 proto Gestapo dosadilo do čela ŽNO Moravská Ostrava vládního komisaře Salo Krämera, který měl náboženskou obec spravovat namísto Leopolda Eisnera, který v létě 1939 opustil Moravskou Ostravu a emigroval do Palestiny.⁴⁵⁸ V říjnu 1939 Gestapo nařídilo ŽNO Olomouc změnit stanovy tak, aby výbor náboženské obce přenesl na předsedu Ludwiga Meissnera své pravomoci, aby mj. mohl o své vůli doplňovat uprázdněná místa v předsednictvu.⁴⁵⁹ Po vydání nařízení říšského protektora z 5. března 1940, *o péči o Židy a židovské organizace*, ŽNO Praha rovnou jmenovala nové vedení ŽNO Olomouc v čele s „vedoucím“ Siegfriedem Schiffem.⁴⁶⁰ Podobně byl vedoucím ŽNO Frýdek-Místek jmenován Richard Steiner, protože výbor ŽNO Frýdek-Místek byl od podzimu 1939 nefunkční v důsledku deportací velké části jeho členů do Niska nebo jejich útěku před deportacemi na jiná místa v Protektorátu.⁴⁶¹

---

⁴⁵⁸ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4283, čj. 27207/1940. • NA, f. OVS, inv. Palestina. • Baránek, *Židé na Ostravsku*, s. 224.

⁴⁵⁹ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4279, čj. 48801/1939. • Melotík, *Olomouc...*, s. 81.

⁴⁶⁰ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4282, čj. 56408/1940.

⁴⁶¹ SOKA FM, f. OÚ Místek, inv. 0891, kart. 1096, čj. a-1110/1941. • SOKA FM, f. OÚ Frýdek, inv. 855, kart. 764, čj. 2204/1940. • Baránek, *Židé na Frýdecku...*, s. 147–150.

Závěr: mnohovrstevná emancipace

Zrovnoprávnění židovstva

Encyclopaedia Judaica definuje emancipaci židů jako „zrušení znevýhodňujících a nerovných opatření uplatňovaných speciálně na židy, uznání židů za rovné ostatním občanům a formální udělení občanských práv a povinností.“¹ V tomto smyslu pak bylo v Rakousku emancipace dosaženo vydáním ústavy roku 1867.² Občanské zrovnoprávnění samozřejmě mělo pro židovské obyvatelstvo nezpochybnitelný význam, ovšem redukovat emancipaci jen na udělení občanských práv znamená pominout mnoho dalších rovin židovské emancipace.

Emancipace židů především neměla jen individuální, nýbrž také kolektivní rozměr. Rakouský právní systém respektoval práva židovstva jen v náboženské oblasti, takže neumožňoval třeba uvádět „židovský jazyk“ při sčítání lidu. Navíc i když rakouský stát židovskou náboženskou společnost uznával, opakovaně jí garantoval pouze autonomii,³ nikoli rovnost s ostatními státem uznanými církvemi. Ministerstvo kultu a vyučování dlouhou dobu odmítalo vydat legislativní normu, která by podobně jako v případě křesťanských církví upravila vztah státu a vyznavačů judaismu a jasně vymezila hranici mezi pravomocemi úřadů a autonomií židovské náboženské společnosti. To mělo pro praktikování židovského náboženství řadu nepříjemných důsledků, protože židovské náboženské organizace byly až do roku 1890 vystaveny libovůli státních úřadů. Ty zcela dle svého uvážení vydávaly normy pro financování náboženských obcí, osobovaly si právo schvalovat stanovy židovských náboženských obcí, nutit je k zaměstnání rabína a rozhodovat o zakládání nových (emancipačních) židovských náboženských obcí. Zásahy státních úřadů postrádaly legální podklad, což několikrát konstatoval Správní soud a nakonec i ministr kultu a vyučování. Státní intervence se v období právního „provizoria“, trvajícím přes čtyřicet let, opíraly jen o právní analogie a názor, zda ta či ona starší právní norma je pořád ještě platná.

Zákon o židovské náboženské společnosti z roku 1890 měl na židovskou emancipaci ambivalentní vliv. Stát tímto zákonem na jednu stranu konečně stanovil míru autonomie židovské náboženské společnosti, na druhou stranu kodifikoval její nerovné postavení, protože v jejím případě označil za vnější záležitosti i mnohé oblasti, které u jiných církví pova-

¹ *Encyclopaedia Judaica* 6, s. 374.

² *Ibid.*, s. 380.

³ RGrBl. 151/1849, § 2. • RGrBl. 3/1852. • RGrBl. 142/1867, Art. 15.

žoval za záležitosti vnitřní. Státní úřady tak mohly do záležitostí židovských náboženských obcí zasahovat mnohem častěji a razantněji než u jiných církví. Po vzniku Československa zůstalo vymezení hranice mezi vnějšími a vnitřními záležitostmi zachováno, neboť zákon o židovské náboženské společnosti platil dále v nezměněné podobě, a navíc československý stát přestal garantovat ústavní právo všech církví a náboženských společností na autonomii ve vnitřních záležitostech. Právní postavení každé církve a náboženské společnosti pořád určoval speciální zákon, nikoli obecná norma, což už z podstaty bránilo dosažení skutečně rovného přístupu státních úřadů k jednotlivým konfesím. Ale i tak se židovská náboženská společnost v meziválečném Československu alespoň přiblížila ideálu rovných práv s ostatními církvemi, když československá ústava zaručila rovnost všech náboženských vyznání a otevřela možnost vytvářet svazy židovských náboženských obcí a získávat od státu příspěvky na platy rabínů. V meziválečném Československu tedy židovská náboženská společnost dosáhla (přinejmenším teoreticky, ale do značné míry i v praxi) rovného postavení ve vztahu k ostatním církvím, nikoli však emancipace vůči státu. Ten se totiž ani trochu nevzdal rozsáhlých pravomocí, takže míra autonomie všech církví a náboženských společností byla stále mnohem omezenější, než je tomu v současném právním řádu České republiky.⁴

Židovský kolektiv každopádně sdílel i jinou než náboženskou identitu. U některých židů se jednalo jen o identitu etnickou či kulturní, ale od konce 19. století mezi moravskými a slezskými židy postupně posilovala také židovská národní identita. Zatímco čeští nebo němečtí nacionalisté mohli sílu své národnosti – jakkoli zkresleně – demonstrovat počtem osob hlásících se při sčítání lidu k češtině či němčině, sionisté taková „tvrdá data“ k dispozici neměli, neboť inklinace k židovské národnosti se mohla veřejně projevit v podstatě jen členstvím v sionistických či židovsko-národních spolcích a při sbírkách na sionistické účely. Podstatnou změnu přinesl až vznik československého národního státu, který uznal židovská kolektivní práva také v nacionální oblasti, takže se menšinová práva garantovaná ústavou vztahovala i na židovskou národní minoritu. Československý stát mimo jiné umožnil uvádět při sčítání lidu židovskou národnost, byť tak do značné míry učinil ve snaze oslabit německou a maďarskou národnost.⁵ K židovské národnosti se ovšem zdaleka nehlásili pouze sionisté,⁶ nýbrž také „židovští demokraté“, kteří doposud podporovali německo-liberální politiku.

⁴ Zákon č. 3/2002 Sb., § 10.

⁵ Čapková, Češi..., s. 60.

⁶ Kateřina Čapková uvádí, že uvědomělí sionisté, platící *šekel*, tvořili jen 8,3 % československých občanů, kteří se roku 1930 přihlásili k židovské národnosti. • Čapková, Češi..., s. 64–66.

Vzhledem k oslabování pozic židů v rámci německo-liberálních organizací a slabému postavení Německé demokratické svobodomyšlné strany mezi ostatními německými stranami se už i řadě židovsko-německých liberálů jevilo jako účelnější hájit židovská menšinová práva v nacionálních kategoriích. Na druhou stranu ne ze všech židovských liberálů se stali židovští demokraté a ne všichni židovští demokraté se při sčítání lidu hlásili k židovské národnosti.

Emancipace židovské národnosti se podle představ sionistů i řady židovských demokratů měla projevit mj. utvořením organizační struktury, která by reprezentovala celou židovskou společnost. Taková organizační struktura již existovala v podobě židovských náboženských obcí, do nichž ze zákona povinně patřily všechny osoby židovského vyznání. Jako vhodné řešení se tedy židovským nacionalistům zdála být přeměna židovských náboženských obcí na „židovské lidové obce“, jež by plnily také kulturní, sociální a nacionální úkoly a posilovaly i jiné složky židovské identity než jen náboženskou. Tato snaha však z řady důvodů nebyla příliš úspěšná.⁷ Především „lidové“ stanovy přijala po roce 1918 jen část moravských a slezských emancipačních náboženských obcí. Navíc ne vždy se literu „lidových“ stanov podařilo přetavit ve skutečné ponárodnění náboženské obce, která by část svého rozpočtu vydávala na židovské národní a sionistické účely. „Lidové“ stanovy náboženských obcí navíc úřady schválily v revoluční atmosféře vzniku Československa, aniž by se projekt „židovských lidových obcí“ legalizoval alespoň dodatečně. Po vyprchání revolučního ducha a nastolení vlády práva se projekt „lidových obcí“ stal neudržitelným. Projekt ponárodnění emancipačních náboženských obcí na Moravě a ve Slezsku se nepodařilo plně realizovat také proto, že v jejich čele velmi často zůstali židovští demokraté, kteří se sionisty sdíleli vnitropolitické, již však ne tolik zahraničněpolitické cíle. Hlavně se však k židovské národní identitě i přes veškerou snahu sionistů ještě roku 1930 hlásila na Moravě a ve Slezsku přibližně jen polovina obyvatel židovského vyznání. Židovské náboženské obce tak i v meziválečném období hájily židovské zájmy především v náboženských záležitostech, zatímco národnostní zájmy prosazovaly nejdříve židovské národní rady, na jejichž činnost navazovalo ve 20. letech uskupení Sdružené strany židovské a od roku 1929 Židovská strana.⁸

Emancipované židovské komunity

Další emancipační proces probíhal mezi židovskými komunitami na Moravě a ve Slezsku, když se nově vzniklé a rozvíjející se židovské komunity postupně oprostovaly od závislosti na stávajících židovských náboženských obcích. Židovská modlitební společenství (min-

⁷ K opačnému tvrzení Tatjany Lichtenstein viz str. 178.

⁸ Crhová, *Politické strany...*, s. 969–978.

jany), náboženské spolky i náboženské obce vznikaly jako výsledek touhy židů, stěhujících se do atraktivních lokalit, po společném náboženském životě. Snahy o vybudování emancipačních náboženských obcí nicméně narážely na několik zásadních překážek. Tradiční židovské náboženské obce usilovaly o zakonzervování stávajícího stavu, aby předešly úbytku svých poplatníků, což se na samém počátku 50. let. 19. století sešlo s neoabsolutistickými a konzervativními tendencemi vlády, jež ve snaze minimalizovat migraci židů povolovala vznik nových náboženských institucí jen v těch lokalitách, kde si to vynutil prudký nárůst židovské populace (zejm. v Brně). Po roce 1859 však tradiční náboženské obce v důsledku liberalizace poměrů a obnovení procesu občanskoprávní emancipace židů ztratily svého spojence. Ministerstvo kultu a vyučování se zpočátku ještě snažilo udržet jistou rovnováhu mezi tradičními a emancipačními židovskými komunitami, vývoj migračních trendů však ministerstvo nutil provádět stále větší množství „provizorních“ změn ve prospěch emancipačních židovských komunit. Ministerstvo si sice velmi dobře uvědomovalo potřebu zásadní reformy, dokud to však bylo možné, snažilo se vystačit si se svými administrativními nástroji, byť se stále více ukazovalo, že takový postup odporuje nejen zájmům té rostoucí části židovské populace, která tvořila emancipační komunity, ale také stávající legislativě a ústavě.

Teprve selhání administrativních metod, rozhodnutí Správního soudu, opakované návrhy zemských místodržitelství a žádosti jednotlivých židovských komunit i zemských židovských korporací donutilo ministerstvo začít na počátku 80. let s vážně míněnými přípravami reformy. Jakmile byl zlomen odpor ministerstva, vyvstala snahám emancipačních židovských komunit o zrovnoprávnění s tradičními komunitami další zásadní překážka, a to v podobě hlubokého rozporu mezi „neologií“ a ortodoxií, jenž se projevoval především v Haliči. Ministerstvo zastávalo názor, že rozdělení židovských komunit na reformní a ortodoxní se v Uhrách neosvědčilo, a vydalo se na cestu zdlouhavého hledání řešení. Nakonec i tato překážka roku 1890 s dovršením legislativního procesu padla a emancipační židovské komunity konečně získaly možnost dosáhnout rovného postavení s již ustavenými židovskými náboženskými obcemi.

Zdlouhavé přípravy zákona o židovské náboženské společnosti sice na jednu stranu byly projevem určité bezradnosti ministerstva, na druhou stranu se během nich vytvořil systém, který na Moravě a ve Slezsku s několika drobnými úpravami fungoval téměř celá čtyři desetiletí. Teprve na konci 20. let 20. století ministerstvo přistoupilo k revizi uspořádání náboženských obcí, ovšem přičleňování již prakticky nefunkčních náboženských obcí k těm životaschopnějším provádělo pořád jen administrativním prostředky na bázi zákona z roku

1890. Z hlediska potřeb náboženských obcí obsahoval zákon o židovské náboženské společnosti jeden podstatný nedostatek, když nedovoloval příslušníkům židovské náboženské společnosti vytvářet organizace vyššího řádu než náboženské obce. Ministerstvo odmítalo vyhovět žádostem náboženských obcí o legislativní, nebo alespoň administrativní povolení svazů náboženských obcí kvůli odporu ortodoxních židů, žijících především v Haliči, takže tyto svazy mohly vzniknout až po změně státních hranic po první světové válce. Zemské svazy náboženských obcí se zprvu ustavily jen na principu právní analogie k zákonu o uznání náboženských společností a teprve zákon doplňující organizaci židovské náboženské společnosti v českých zemích dal svazům roku 1937 legislativní rámec.

Zákon z roku 1937 nicméně nikdy nenabyl účinnosti, neboť židovské náboženské obce v Sudetech a Záolží zanikly v důsledku německé okupace a náboženské obce ve vnitrozemí během jara a léta 1939 paralyzovalo vypálení synagog, zákaz rituální porážky a emigrace jejich funkcionářů. Židovské náboženské obce byly nakonec degradovány na pouhé organizace, jež sdružovaly osoby židovského původu a které místo k uspokojování náboženských potřeb židů sloužily potřebám okupačních úřadů při realizaci „konečného řešení židovské otázky“.

Generační emancipace

V jednotlivých moravských a slezských emancipačních židovských komunit lze vysledovat také emancipaci v jejím původním významu, kterým se v římském právu označovalo propuštění syna z otcovské autority (latinsky *ex manus capere*, „propustit z područí“). Ve vedení emancipačních náboženských obcí proběhlo trojí generační střídání, doprovázené proměnou ducha židovských institucí. První proměna nastala krátce po roce 1860, kdy se drobné předemancipační komunity vzniklé mimo ghetta rozrostly o relativně velké množství mladých přistěhovalců. Doposud se modlitby konaly v soukromých prostorách (často v židovské jídelně), což jejich majitele vcelku přirozeně svádělo k pocitu, že mají právo rozhodovat o záležitostech minjanu. Mladí *gründeri*, kteří chtěli v atraktivních lokalitách svobodně rozvinout svůj ekonomický potenciál, odmítali autoritu starousedlíků respektovat a díky své početní převaze brzy získali v rozvíjejících se emancipačních židovských komunitách rozhodující vliv. Byli prochnuti liberálními idejemi rozvoje, pokroku a universalismu, které ovlivnily nejen jejich podnikatelské strategie, ale také je přivedly k úzké spolupráci se svobodomyšlnými složkami německé společnosti a formovaly i jejich náboženské postoje. Zakladatelé emancipačních židovských komunit v převážné většině případů neopouštěli půdu

judaismu, naopak jim velmi záleželo na budování náboženských institucí, a to v duchu židovského reformního hnutí. Neusilovali o splnutí s okolní společností (asimilaci) a nevzdávali se ani své orientální etnické identity, kterou se naopak snažili vyjádřit například specifickým architektonickým (maurským) stylem nově budovaných synagog. Reformní judaismus, zdůrazňující etický rozměr židovství, se měl stát vzorem při budování universalistické společnosti, v níž konfesijní a nacionální rozdíly neměly bránit vzájemné spolupráci.

Na odpor nežidovských konzervativců a antisemitů vůči konceptu universalistické společnosti reagovaly různé věkové vrstvy židovské společnosti odlišně. Zakladatelé emancipačních židovských komunit, narození přibližně ve 30. letech 19. století, se dále snažili prosazovat liberální ideje navzdory vzniklým potížím, přičemž spoléhali na svou ekonomickou sílu a spojenectví s německými liberály v komunální politice. Úsilí zakladatelské generace vyvrcholilo s transformací emancipačních židovských náboženských spolků na náboženské obce. V rámci institucionální přeměny se zakladatelé pokusili nejen pojistit „pokrokový“ charakter židovských komunit, ale také zakonzervovat své mocenské postavení pomocí kuriového volebního systému. Jak ovšem upozornil Thomas Bedorf, „každá stabilizace identity něco stojí.“⁹ Židovské náboženské obce se pokusem o stabilizaci „pokrokové“ identity do značné míry proměnily v odcizenou instituci, jež čím dál více kladla důraz na materiální zabezpečení a na ochranu svého „pokrokového“ charakteru před vlivem neetablovaných mladších, chudších nebo ortodoxních vrstev židovské společnosti, jež by mohly ohrozit spolupráci s německými liberály a celý projekt tolerantní společnosti. V reakci na tuto proměnu začala v rámci emancipačních židovských komunit od 90. let 19. století vznikat nová společenství, někdy jen v touze po obnovení pospolité důvěrnosti, jindy však vyloženě v opozici vůči stávajícím institucím. Původně vcelku demograficky i ideově homogenní emancipační židovské komunity se začaly na přelomu 19. a 20. století pluralizovat.

Synové zakladatelů, narození v 70. letech, během svých studií ve Vídni nabývali odlišných zkušeností s nežidovským okolím než jejich otcové. Významná část židovských studentů se na základě setkání s projevy antisemitismu na vídeňské univerzitě a ve vídeňské komunální politice odvrátila od universalistických idejí, přestala se spoléhat na pomoc nežidovských liberálů, jejichž politický vliv na parlamentní úrovni slábl, a začala hájit práva židovské menšiny v nacionálních kategoriích. Mezi generací zakladatelů a jejich synů se nicméně nacházela ještě prostřední věková skupina, narozená přibližně v 50. letech. Její příslušníci zpravidla zůstali věrni liberálním idejím, aktivně se účastnili činnosti německo-libe-

---

⁹ Bedorf, *Verkennende Anerkennung...*, s. 193.

rálních spolků, nicméně na společenský vývoj nahlíželi realističtěji, bez poněkud naivního *gründerského* optimismu. Když se „realističtí liberálové“ po vymření zakladatelské generace v prvním desetiletí 20. století dostali do samého čela židovských náboženských obcí, zaujali vůči sionistům i ortodoxním židům vstřícnější postoj, protože pokusy o převýchovu ortodoxních souvěrců a potlačení sionismu se stejně začaly ukazovat jako vcelku marné.

Po první světové válce nakonec i část židovských liberálů rezignovala na snahu o integraci do německé společnosti, když se dokonce i němečtí liberálové v reakci na ztrátu předních pozic v komunální politice začali otevírat diskuzím o „židovské otázce“. Ztráta dosavadního spojence a vznik národnostně definovaného státu přivedly židovské liberály blíže k sionistům. Židovští demokraté se do značné míry ztotožnili s jejich snahou bránit práva židů v nacionálních kategoriích i s jejich projektem „židovských lidových obcí“. Sionistická a židovsko-demokratická interpretace „lidové obce“ se ovšem lišila. Zatímco podle sionistů měla „lidová obec“ mj. podporovat budování židovského národa a židovskou kolonizaci Palestiny, židovští demokraté pojali reformu náboženské obce a odstranění kuriového volebního systému jako prostředek ke stmelení židovské společnosti a k uspokojení požadavků různých skupin, které se v rámci ní vytvořily. Zatímco sionisté prosazovali „národní obec“, židovští demokraté kladli v duchu liberálního universalismu důraz na „demokratickou obec“, jejíž síla měla spočívat v konsenzu mezi různými složkami židovské společnosti.

Sionisté prosazovali personální i ideovou revoluci, ale největší část členů náboženských obcí při volbách do jejich zastupitelských orgánů vyslovila důvěru spíše židovským demokratům, kteří nabízeli reformu a přizpůsobení náboženské obce novým poměrům, ale zároveň garantovali kontinuitu. „Židovské lidové obce“ tak během 20. let měly charakter „demokratických obcí“ a sionisté získali pouze podíl na moci, jen v menším počtu případech dosáhli na pozici předsedy. Po dvou generačních přelomech – po roce 1860 a okolo roku 1905 – tak ten třetí přišel zpravidla až po roce 1930. Teprve tehdy se sionisté zcela emancipovali od autority židovských demokratů a začali dokončovat transformaci náboženských obcí na „národní obec“ a začleňovat do jejich rozpočtu vysoké výdaje na sionistické účely. Tím ovšem sionisté porušili dosavadní konsenzus, udržovaný židovskými demokraty, a vyvolali odpor těch složek židovské společnosti, které se nechtěly nechat sionizovat.

Generační přelomy se většinou nekryly s institucionálními změnami. Zásadní reformy v emancipačních židovských komunitách proběhly po roce 1890 a 1918, tedy vždy zhruba ve dvou třetinách období, kdy židovské náboženské obce ovládala určitá generace. Podobně

jako reforma emancipačních náboženských obcí po roce 1890 představovala vrchol úsilí jejich zakladatelů, lze i transformaci náboženských obcí na „lidové“ v jistém smyslu považovat za logické vyústění realistické politiky židovských liberálů a jejich snah o udržení universalistické ideje alespoň v rámci židovské společnosti. Myšlenkový obrat některých židovsko-německých liberálů k ideji židovského národa nemusel mít charakter zásadního zlomu, ale spíše spočíval jen v upřednostnění etnické identity před jazykovou či kulturní. Na druhou stranu bez vzniku národního československého státu a bez tlaku sionistů by židovští liberálové k proměně v židovské demokraty dost pravděpodobně nikdy nedospěli.

Z uvedeného je zřejmé, že generační faktor hrál v dynamice židovských komunit velmi důležitou roli, někdy možná ještě větší než třeba vnější ideologické vlivy. Například sionističtí agitátoři působili v náboženských obcích již od roku 1896, ale zásadnějších úspěchů dosáhli, až když gründerickou generaci vystřídali „realističtí liberálové“. Podobně se mohli sionisté vrhnout do nacionalizace židovských náboženských obcí, až když je ovládli po vymření „realistických liberálů“ (židovských demokratů). Každá generace při svých emancipačních snahách využívala k prosazení svých zájmů ideologických prostředků. Přistěhovalí zakladatelé emancipačních komunit zdůrazňovali svou „pokrokovost“ v kontrastu se „zaostalostí“ a autoritářstvím představitelů dosavadních minjanů. Sionisté označovali „pokrokové“ zakladatele za „asimilanty“ a „helénisty“, zrazující židovskou identitu, realističtější liberály obviňovali z programové vyprázdněnosti, bezmoci a „sebekastrace“ a židovské demokraty dehonestovali jako „taky-Židy“ a „příležitostné sionisty“. Na druhou stranu právě ti samí sionisté podporovali v zemských a říšských volbách sociální demokraty, ačkoli právě mezi nimi se nacházeli ti skuteční asimilanté židovského původu, kteří se vzdali svého vyznání i národní identity. Utilitární přístup sionistů k ideologii je zřetelný také v momentě, kdy získali možnost uzavřít volební kompromis a tímto způsobem získat podíl na správě náboženské obce, i když to znamenalo popření demokratických principů, které doposud vehementně prosazovali. Za účelem obejítí voleb sionistům nečinil problém odložit ideologická přesvědčení a dohodnout se nejen s židovskými demokraty, ale třeba i s židovskými (nesionistickými) sociálními demokraty, nebo dokonce s Čechy-židy. Podobně lze v meziválečném období utilitární přístup vysledovat u židů bez československého státního občanství, kteří se najednou hlásili k českožidovské ideologii.

Na druhou stranu by bylo krajně nespravedlivé připisovat stoupencům jednotlivých ideologií pouze prospěchářskou motivaci. Každá generace nabyla určitých zkušeností, které pak formovaly její postoje. Zakladatelé narození v 30. letech 19. století prožili své mládí

v předemancipační době a později učinili zkušenost, že intoleranci vůči židům lze překonat. Také generace narozená v 50. letech získala podobnou zkušenost, ovšem doplněnou o poznatek, že překonávání intolerance nebude zdaleka tak snadné a přímočaré, jak se původně mohlo zdát. Mladší židé naopak dospívali v období, kdy se tolerance vytrácela a místo ní nastupoval bojovný antisemitismus. Většinou si universalistické překonání intolerance již nedokázali představit, a tak toto řešení odmítali a místo něj prosazovali partikulární řešení v podobě emancipace židovského národa. Do toho všeho přicházeli do moravských a slezských emancipačních komunit ortodoxní židé z Haliče a přesvědčení stoupenci českožidovského hnutí z Čech, kteří měli ještě úplně jiné zkušenosti než židé narození na Moravě a ve Slezsku.

Hledání autenticity

V podřízeném postavení vůči představitelům emancipačních náboženských obcí se nacházely nejen mladší generace, nýbrž také ženy, nemajetní a ortodoxní židé. Židovsko-němečtí liberálové ve stanovách náboženských obcí podmínili volební právo pohlavím, věkem a placením náboženské daně a až do počátku 20. století nejen bránili ortodoxním židům zejména v Moravské Ostravě v přístupu ke správě náboženské obce, ale také kladli překážky konání bohoslužeb v ortodoxním ritu. Příslušníci potlačovaných skupin na paternalistický, až nepřátelský přístup „pokrokového“ vedení náboženských obcí reagovali tím způsobem, že zakládali alternativní židovské spolky (židovské náboženské, ortodoxní, ženské dobročinné, sionistické, tělovýchovné), nebo zcela opouštěli půdu židovské společnosti a realizovali se spíše v nežidovských organizacích (profesních, sociální demokracii). V tomto ohledu emancipace příslušníků židovské společnosti úzce souvisela s *„bojem za politická a sociální práva všech utlačovaných a vykořisťovaných skupin [okolní] společnosti“*, jak upozorňuje Vít Strobach.¹⁰ Proces rozštěpení členstva židovských náboženských obcí a přeměny pospolitého židovského „společenství“ na neosobní „společnost“ se pokusili židovští demokraté a sionisté po první světové válce zvrátit pomocí projektu „židovských lidových obcí“. Demokratizace volebního práva a zavedení proporčního volebního systému skutečně přivedly do zastupitelských orgánů náboženských obcí příslušníky mladších generací, sionisty, ženy, socialisty (poalesionisty i sociální demokraty), případně ortodoxní židy, ale již nedokázaly z náboženských obcí opět učinit zdroj židovské pospolitosti. Zastupitelské orgány náboženských obcí plnily spíše jen funkci platformy, v jejímž rámci se setkávali zástupci jednotlivých skupin židovské společnosti, aby zde prováděli „transakce a kontrakty“,

---

¹⁰ Strobach, *Židé...*, s. 6.

vyjednávali politické kompromisy, rozhodovali o vybírání náboženské daně a sestavovali rozpočet. Pospolitosť se začala vytrácet dokonce už i z reformních synagog, jejichž návštěvnost v meziválečném období prudce klesala.

Emancipační židovské náboženské obce na Moravě a ve Slezsku zkrátka již od konce 19. století ztrácely autenticitu, neboť jejich fungování a „pokrokový“ charakter se udržoval pomocí mocenských prostředků: povinného členství, náboženské daně, nerovného volebního práva. Demokratizace sice odstranila některé nátlakové prvky, ale ani poté již nemohla žádná skupina náboženskou obec považovat za „svou“, protože ta byla spíše „všech“. I v meziválečném období tedy členové náboženských obcí hledali pospolitost mimo náboženskou obec ve sdruženích dobrovolného charakteru (spolcích i neformálních společenstvích). Religiozní židé utvářeli menší neformální minjany nebo ortodoxní spolky, sekularizovaní židé se identifikovali s nacionálně definovanými židovskými spolky (sionistickými, českožidovskými, tělovýchovnými) a zejména někteří levicově orientovaní židé ztráceli o židovskou pospolitost zcela zájem a raději hledali soudruhy v sociální demokracii či komunistické straně.

V dějinách moravských a slezských emancipačních židovských náboženských obcí se tak odráží ona „ontologická struktura“ pobytu ve světě, o níž psal Martin Heidegger.¹¹ Vytváření institucí (náboženských obcí, židovských spolků všeho druhu) mělo zabezpečit uspokojování vnitřních potřeb, přispět k plnosti života a vnést do lidského pobytu ve světě zklidnění. S postupujícím materiálním zajišťováním a institucionálním rozvojem ovšem docházelo k odcizování zbytnělých struktur, k upadání „do nezakotvenosti a nicotnosti neautentické každodennosti“, která pak vhněla členy židovské společnosti „do živelného provozu“ a novému hledání autentického společenství, s nímž by se mohli identifikovat a v němž by „mohli být sebou“. Vzhledem k tomu, že ona „ontologická struktura“ je podle Heideggera bytostná, je potřeba velmi kriticky přistupovat k dehonestujícím morálním hodnocením, s jakými například „pokrokáři“ přistupovali k „zaostalým ortodoxům“ nebo sionisté k „asimilantům“ či „taky-Židům“, nebo jak „pokrokáři“ vyčítali sionistům, že rozdělují židovskou společnost. Vždyť každá dehonestovaná skupina hledala svou autenticitu. Stejně tak asi nelze dost dobře v morálních kategoriích hodnotit, zda byl „lepší“ model pospolitého společenství před rokem 1890, nebo pozdější model pluralitní společnosti, složené z řady pospolitostí a zastřešené odcizenou institucí židovské náboženské obce. Zejména ve stále početně rostoucích emancipačních náboženských obcích se totiž onen model jednoho pospolitého židovského společenství stával utopií a pluralitní společnost nutností.

---

¹¹ Heidegger, *Bytí a čas*, s. 209–213.

S odkazem na Heideggera dospěl také Ernesto Laclau k závěru, že „*plnost společnosti je [...] z bytostných důvodů nedosažitelná*“¹² a že „*vztah mezi partikulárním a univerzálním je bytostně nestabilní a nerozhodnutelný.*“¹³ Laclau dále popsal šest dimenzí emancipace, z nichž pro naše účely vyzdvihnu *dimenzi transparentnosti*: „*Jestliže odcizení ve všech svých aspektech – náboženském, politickém, ekonomickém atd. – bude [při emancipaci] důsledně vymýceno, dojde k absolutní shodě lidské přirozenosti se sebou samotnou a nezbude tedy již žádný prostor pro vztahy moci nebo reprezentace. Emancipace předpokládá eliminaci moci.*“¹⁴ Ve vývoji emancipačních náboženských obcí jsme sledovali různé roviny emancipace, která ovšem nikdy nedosáhla plnosti. Předlitavská ústava židům poskytla jen individuální rovná práva a československá ústava sice garantovala rovná práva židům jako náboženskému i národnímu kolektivu, zároveň však meziválečný československý stát židovskou náboženskou společnost nikdy nepropustil zcela ze svého „područí“. Různé složky židovské společnosti usilovaly o emancipaci v rámci náboženské obce, mohly však dosáhnout „eliminace moci“ a pospolitosti, když samotný emancipační diskurs nevyhnutelně obsahuje více či méně bojovné prosazování svých práv?

Lidská touha po univerzalitě a pospolitosti je podle všeho utopická, a přesto bytostná. Zejména židovsko-němečtí liberálové toužili po univerzalitě a poklidném soužití v židovském kolektivu natolik, že byli ochotni proměnit svou identitu na židovsko-demokratickou. Svého cíle vlastně do značné míry dosáhli, i když je sionisté obviňovali z programové vyprázdněnosti. V tom ovšem spočívala hodnota židovských demokratů, neboť Laclau upozorňuje: „*Univerzální nemá vlastní obsah, ale je nepřítomnou plností. [...] Pouze díky tomu můžeme mít demokratickou politiku: sled konečných a partikulárních identit, které se pokoušejí ujmout se univerzálních úkolů, jež je převyšují [...], a [které, tj. partikulární identity] mohou být vždy nahrazeny alternativními skupinami. Nekonečnost a provizornost náleží k podstatě demokracie.*“¹⁵ Židovští demokraté samozřejmě utopického ideálu nedosáhli, dokázali se mu však přiblížit, neboť pod jejich vedením nastal ve 20. letech 20. století v židovských náboženských obcích relativní klid. Tento klid skončil, jakmile nejsilnější skupiny v židovské náboženské obci přestaly směřovat k univerzalitě a začaly vnucovat svou partikulární (zejm. sionistickou) identitu ostatním složkám židovské společnosti. Oscilace mezi partikularitou a univerzalitou, autenticitou a odcizením, pospolitostí a společností pokračuje.

¹² Laclau, *Emancipace...*, s. 95.

¹³ *Ibid.*, s. 46.

¹⁴ *Ibid.*, s. 33.

¹⁵ *Ibid.*, s. 47.

čovala. Nekonečnost a provizornost náležela i k podstatě židovských komunit, dokud nacisté násilně neukončili jejich existenci „konečným řešením“.

Perspektivy výzkumu

Na základě provedeného výzkumu si na závěr dovoluji předložit některá důležitá východiska pro další výzkum židovských dějin v českých zemích v období 1848–1942. Především se ukázalo, jak důležité je vzít vážně premisu Garyho B. Cohena, že výzkum vztahů různých identit se musí zakládat především na sérii mikrostudií spíše než na studiu parlamentní politiky a polemik nacionálních ideologů.¹⁶ Pohled na jednotlivé emancipační židovské komunity totiž notně problematizuje některá tvrzení dosavadní literatury, k nimž jejichž autoři dospěli především právě proto, že se příliš spolehli na pohled „shora“.

Předně nemohu souhlasit s tvrzením Kateřiny Čapkové, že je „rozlišování mezi sionismem a židovským nacionalismem [...] vcelku neproduktivní“,¹⁷ protože toto rozlišení naopak považuji za naprosto zásadní pro pochopení dynamiky vývoje židovských komunit v celé první polovině 20. století. Bez něj nelze dost dobře pochopit, jak se mohli někteří židovsko-němečtí liberálové ke konci první světové války tak náhle proměnit ve stoupence židovské národní ideje, proč se ve 20. letech prosadila jen demokratizační složka projektu „židovských lidových obcí“, zatímco ta nacionalizační se začala uplatňovat většinou až v polovině 30. let. Zkoumání lokálních poměrů ukazuje třeba také to, že aktivitu českožidovského hnutí neurčovaly pouze vnější vnitropolitické a zahraničněpolitické faktory,¹⁸ ale někdy nemenší mírou právě dění v jednotlivých židovských komunitách. Rovněž údajná početní slabost židovského proletariátu se ukázala jako mylná premisa,¹⁹ neboť problém židovské levice spočíval spíše v jejím rozštěpení. Konečně je třeba zásadně odmítnout tvrzení Tatjany Lichtenstein, že přeměna židovských náboženských obcí na „lidové obce“ představovala „jeden z nejúspěšnějších sionistických projektů v českých zemích v meziválečném období“.²⁰ Ve skutečnosti se totiž v jednotlivých emancipačních náboženských obcích tento projekt buď neprosadil vůbec, nebo jen jeho demokratizační složka. Pokus sionistů o jeho plné prosazení včetně nacionalizační složky skončil debaklem.

Uvedenými příklady rozhodně nechci znevažovat práci zmíněných historiků, ostatně i moje práce má jako každá jiná své limity, považoval jsem však za důležité je zmínit, abych

¹⁶ Cohen, *The Politics...*, s. 9–10.

¹⁷ Čapková, *Češi...*, s. 210.

¹⁸ *Ibid.*, s. 174.

¹⁹ *Ibid.*, s. 259.

²⁰ Lichtenstein, *Zionists in Interwar...*, s. 140.

poukázal na zásadní význam studia institucionálních a sociálních struktur jednotlivých židovských komunit. Před touto výzvou stojí nejen další zkoumání židovských dějin na úrovni širších regionů (historických zemí a států), ale také a především výzkum jednotlivých židovských komunit. Dokud se totiž nebudou práce o jednotlivých židovských komunitách věnovat analýze přediva institucionálních a sociálních vztahů, odrážejících onu „ontologickou strukturu“ pobytu ve světě, jen velmi obtížně bude možné dospět k celistvějšímu obrazu židovských dějin v českých zemích. Výzkum emancipačních židovských komunit na Moravě a ve Slezsku tedy samozřejmě není zdaleka uzavřený, mnohé závěry jistě bude nutné revidovat, až se doplní zatím útlá série mikrostudií o jednotlivých komunitách. Posouvání hranic poznání je ostatně podstatou vědy.

Přílohy

Textové přílohy

Textová příloha č. 1: Provizorní vyhláška z roku 1850

„Provizorní“ vyhláška Moravského místodržitelství ze dne 13. září 1850, čj. 5506, vydaná na základě pokynu Ministerstva kultu a vyučování z 30. srpna 1850, čj. 2435:

Kundmachung

der provisorischen Bestimmungen wegen Bedeckung und Auftheilung der Domesticbedürfnisse bei den jüdischen Religionsgemeinden in Mähren

Die im Grunde der Reichsverfassung vom 4. März 1849 geänderten politischen Verhältnisse der Judenschaft führen die Nothwendigkeit herbei, dass, um die Erfordernisse für den Cultus und Unterricht in den mährischen Judengemeinden sicher zu stellen, bis zur Sanctionirung eines eigenen Statuts, oder bis zu einer diesfalls erfolgender gesetzlichen Verfügung, provisorische Bestimmungen getroffen werden.

Es haben demnach über Antrag des Comité der aus dem mährischen Judenschaft gewählten Vertrauensmänner und auf Grund der von dem k. k. Ministerium des Cultus und Uterichtes mit hohen Erlasse vom 30. August 1850 Z. 2435 erteilten Genehmigung folgende Bestimmunge provisorisch zu gelten.

§ 1.

Bis zur Zeit, wo die beantragte Synagogen-Ordnung für die Judenschaft in Mähren die Sanction erhält, oder aber im Verordnungswege eine anderweitige Bestimmung erfolgt, sind nur die bisher in Mähren bestandenen Judengemeinden als jüdische Religionsgemeinden anzusehen, nämlich Nikolsburg, Austerlitz, Althart, Aussee, Boskowitz, Butschowitz, Battelau, Bisenz, Dambořitz, Eibenschitz, Eisgrub, Eywa-

nowitz, Gaya, Gewitsch, Göding, Gross-Meseritsch, Holleschau, Irriz, Jamnitz, Kanitz, Kojetein, Kromau, Kosteletz, Kritschen, Krensier, Kostel, Leipnik, Lomnitz, Loschitz, Lundenburg, Markwaretz, Misslitz, Neu-Raussnitz, Pohrlitz, Pullitz, Prossnitz, Puklitz, Pirnitz, Prerau, Piesling, Schaffa, Strassnitz, Tobitschau, Trebitsch, Triesch, Ung. Brod, Ung. Ostra, Wessely, Weisskirchen, Wölking und Hotzenplotz.

§ 2.

Jeder in einer der vorgenannten Gemeinden wohnende Bekenner des jüdischen Glaubens, es mag ein Gemeindeglieder oder ein dort zeitweilige domizilirender Fremder sein, hat zu der Domesticbedürfnissen dieser jüdischen Gemeinde für religiöse und Unterrichtszwecke den nach den in dem nachfolgenden Bestimmungen enthaltenen Auftheilungsmodus auf ihn entfallenden Beitrag zu leisten.

§ 3.

So lange er in seinem dermaligen Wohnorte nicht als Gemeindeglied politisch aufgenommen ist, hat derselbe noch überdies eine bestimmte Quote der jüdischen Religionsgemeinde des Ortes seiner bisherigen politischen Zuständigkeit zu entrichten.

§ 4.

Ist er jedoch bei Kundmachung dieser provisorischen Bestimmungen bereits in dem Orte seines jetzigen Wohnsitzes in den Gemeindeverband ordentlich auf-

genommen, so entfällt jeder Beitrag zu seiner früheren Zuständigkeitsgemeinde, und derselbe hat nur zu jener jüdischen Religionsgemeinde einen Beitrag zu obbesagten Zwecken zu leisten, welche in dem Orte seiner politischen Zuständigkeit sich befindet.

§ 5.

Ist derselbe an einem anderen, als im § 1 aufgezählten Orte politisch aufgenommen, so hat derselbe, da er noch keiner neuen jüdischen Religionsgemeinde angehört, der Religionsgemeinde seiner früheren Zuständigkeit einen gemäß den für die auswärtig Wohnenden getroffenen Bestimmungen auf ihn repartirten Beitrag zu leisten.

§ 6.

Die vorstehende Bestimmung hat jedoch kein Rückwirkung auf jene, die bereits vor dem ins Leben treten dieses Provisoriums förmlich von ihrer früheren Religionsgemeinde entlassen worden sind. Um aber in vorkommenden Fällen eine jüdische Religionsgemeinde für religiöse Bedürfnisse in Anspruch nehmen zu können, liegt es in dem eigenen Interesse des Betreffenden, sich zu diesem Zwecke für die Dauer des Provisoriums mit einer der nächsten mährischen jüdischen Gemeinde abzufinden.

§ 7.

Künftighin wird bei den jüdischen Religionsgemeinden das Rechnungsjahr mit dem 1. Jänner jeden Jahres zu beginnen haben, daher ist im laufenden Jahre das Präliminare der Domestikalbedürfnisse für religiöse und Unterrichtszwecke für 14 Monate, nemlich vom 1. November 1850 bis Ende Dezember 1851 zu verfassen.

§ 8.

Hinsichtlich der Verfassung des Praeliminare ist zu bemerken, dass, da alle von den bisherigen Judengemeinden mit ihren Angestellten eingegangenen Verträge und Übereinkommen in Beziehung, auf ihre Besoldungen und sonstigen Gebühren als aufrecht

besehend zu betrachten sind, diese auch in dem vollen Betrage in das Präliminare aufzunehmen sein werden.

§ 9.

Nach Anfertigung des Präliminaries ist die Auftheilung bezüglich des sich als unbedeckt darstellenden Erfordernissen vorzunehmen, wobei in folgenden Weise vorzugehen ist.

Es wird zuerst die Summe des Aufzutheilenden Betrages durch die Gesammtheit aller Familienhäupter und aller beitragspflichtigen Glieder getheilt; der gefundene Quotient, bei dem die Guldenbruchtheile unberücksichtigt bleiben, bildet den Maßstab der Anlage. Es zerfallen nämlich alle jüdische Religionsgemeinde- (oder Synagogan) Glieder in fünf Hauptkategorien:

- a) Beitragsbefreite;
- b) solche, die einen Gulden C. M. zahlen;
- c) solche, die weniger als den Quotienten zahlen;
- d) solche, die nur den Quotienten zahlen;
- e) solche, welche mehr als den Quotienten beitragen.

Die Beitragsbestimmung der Kategorie C und E geschieht nach Classen, deren verhältnismäßige Steigerung in der Kategorie C für alle Religionsgemeinden (oder Synagogen) gleichmässig festgestellt wird, während das Steigerungsmass der höheren Classen in der Kategorie E je nach den örtlichen Verhältnissen der Religionsgemeinde überlassen bleiben muss.

Demgemäss soll die Kategorie C folgende drei Classen in sich lassen:

- 1) die 1/4 des Quotienten beitragen;
- 2) die die Hälfte des Quotienten beitragen;
- 3) die 3/4 des Quotienten beitragen.

Das Steigerungsmass der höheren Classen der Kategorie E aber kann von der Religionsgemeinde selbst bestimmt werden, jedoch so dass die einzelnen Classen inner in einem bestimmten Verhältnisse zum

Quotienten derart stehen, dass sie durch einen ständigen Multiplikator bezeichnet werden, der mit dem Quotienten multiplicirt, den Classenbeitrag giebt.

Es soll jedoch in jeder jüdischen Religionsgemeinde ein Maximum der Beiträge festgesetzt werden, d. h. es soll in jeder Religionsgemeinde ein der Zahl und den Vermögenskräften ihrer beitragenden Glieder und ihren Bedürfnissen entsprechender höchster Betrag bestimmt werden, der nöthigenfalls von dem Höchstbesteuerten gefordert werden darf.

Dieses Maximum hätte in den größten jüdischen Religionsgemeinden den achtfachen Betrag des Quotienten nicht zu übersteigen, und sollte in der kleinsten Religionsgemeinde nicht unter dem vierfachen Betrag des Quotienten begränzt werden.

Erreicht der Quotient nicht die Höhe von Fünf Gulden, in welchem Falle für eine oder mehrere Klassen der Kategorie C ein Beitrag von weniger als 1 fl. entfallen müsste, so ist eine solche Classe ganz wegzulassen, und die betreffenden Individuen sind der Kategorie B einzureichen.

Nachdem auf diese Weise die Auftheilungsklassen festgestellt sind, hat die Auftheilungs-Kommission nur zu bestimmen, in welche Classe jeder der Beitragspflichtigen zu setzen sei.

§ 10.

Bei dieser Auftheilung ist auf das Gewissenhafteste die Beitragsfähigkeit mit Beachtung des Vermögens und Erwerbes einerseits, und andererseits der Familienlass des Beitragspflichtigen zu berücksichtigen.

§ 11.

Die Auftheilung hat durch eine aus neun Vertrauensmänner der betreffenden jüdischen Religionsgemeinde zusammengesetzte Commission zu geschehen, in welche die bisher Höchstbesteuerten drei, die mässiger Besteuerten drei, und die Mindestbesteuerten auch drei Mitglieder zu wählen haben.

§ 12.

Außerhalb der Religionsgemeinde wohnende jüdische Gemeindeglieder können zu dieser in der Jugendgemeinde vorzunehmenden Wahl ihr Stimmen durch versiegelte Zettel einsenden.

§ 13.

Ein in diese Auftheilungskommission durch Stimmenmehrheit gewählter Vertrauensmann kann sich dieser Geschäfte keinenfalls entziehen.

§ 14.

Diese Kommission wählt aus ihrer Mitte einen Obmann, der die Leitung übernimmt, und hat nach gewissenhafter öffentlicher Berathung über jeden einzelnen Beitragspflichtigen der Gestalt offen und mündlich abzustimmen, dass jeder Vertrauensmann ausspricht, in welche Kategorie und Klasse der Betreffende zusetzen sei, und es entscheidet hiebei die Stimmenmehrheit, sind aber die Stimmen so getheilt, dass sich keine Mehrheit ermitteln lässt, so sind die Beiträge, welche den von den Vertrauensmänner vorgeschlagenen verschiedenen Klassen entsprechen, zu summiren, und durch die Zahl der Vertrauensmänner zu dividiren, der Quotient bezeichnet die Klasse, in welche der Beitragspflichtige zu setzen ist. Übersteigt dieser Quotient den Betrag einer Klasse, und weniger als die Hälfte des Unterschiedes zwischen dieser und der nach ihr folgenden, so wird er zu dieser Vorhergehenden gerechnet, übersteigt er aber den Betrag einer Klasse um die Hälfte dieses Unterschiedes und mehr, so gehört er zur Nächstfolgender.

§ 15.

Von dem Beginne der Verhandlung hat der Lokalrabbiner, oder in Ermanglung dessen, der Religionsweiser die Kommissionsglieder in Beisein des Ortssynagogen-Vorstandes zur gewissenhafter Erfüllung ihrer Verpflichtung bei dieser Geschäfte zu ermahnen, und dass Gelöbniß gewissenhafter Pflichterfüllung

sich durch Handschlag von jedem Mitgliede ertheilen zu lassen.

§ 16.

Die Auftheilung auf die Kommissionsglieder selbst, ist nach Beendigung der Auftheilung auf die andern Gemeindeglieder und Angehörigen vorzunehmen, das zu beurtheilende Mitglied hat vor der dasselbe betreffender Verhandlung abzutreten, und hat vor dessen Entfernung über seine Quote erst nach Beendigung des ganzen Auftheilungsgeschäftes.

§ 17.

Ist die jüdische Religionsgemeinde zu klein, um in vorstehener Art eine Kommission aus ihrer Mitte zu wählen, so hat die ganze Gemeinde- (oder Synagoge) Versammlung selbst in vorbesagter Weise – wie es bezüglich der Kommissionsglieder bei größerer Gemeinden angedeutet ist – das Auftheilungsgeschäft unter sich zu vollziehen.

§ 18.

Bei den einer jüdischen Religionsgemeinde Angehörigen, außerhalb derselben wohnenden Glieder, die weiter als der Sabathweg von dem Synagogenorte entfernt sind, soll hinsichtlich deren Beitragsauftheilung Rücksicht darauf genommen werden, einerseits inwieweit ihnen die Benützung der synagogalen Anstalten wegen ihrer Entfernung weniger möglich, andererseits die Religionsgemeinde verhalten sei, für ihre Synagogalen und Unterrichtsbedürfnisse durch besondere Angestellte Sorge zu tragen.

Aus der ersten Rücksicht wird ihr Beitrag verhältnismäßig geringer, aus der letztere verhältnismäßig größer zu bemessen sein, und wäre Folgendes zu beachten.

Hat die Religionsgemeinde für ihre außerhalb des Gemeindeortes wohnenden Glieder keinen besonderen Angestellten zu unterhalten, so haben die außerhalb Wohnenden überhaupt nur 2 Drittheil des sonst auf ihre Klasse entfallenden Betrages zutragen. Hat

aber die jüdische Religionsgemeinde einen besonderen Angestellten für sie zu unterhalten, so wird die Hälfte der hiedurch erwachsenden Kosten von der ganzen Religionsgemeinde, sie mitbegriffen, getragen, die andere Hälfte aber tragen die außerhalb Wohnenden allein, abgesehen von ihrem sonstigen Beitrage.

§ 19.

Die in einer anderen jüdischen Religionsgemeinde als Fremde wohnenden Glieder einer mährischen Judengemeinde haben, wie es im § 3 schon bemerkt ist, außer dem nach § 9 bezeichneten Beitrag auch nach der Religionsgemeinde des Ortes ihrer politischen Zuständigkeit einer nach ihrer Vermögensverhältnissen von der Auftheilungscommission zu bestimmenden Jahresbeitrag von 5 fl., 10 fl. oder 20 fl. CM. zu entrichten, welcher Betrag jedoch nie die Hälfte des von ihnen zuletzt geleisteten Beitrages übersteigen darf.

§ 20.

Zeigt sich nach Beendigung des Auftheilungsgeschäftes, dass die Summe des wirklich Aufgetheilten den aufzuteilenden Betrag nicht erreicht, so ist das Fehlende durch einen procentweisen Zuschlag zu ergänzen, wobei aber die Kategorien A, B, C, ganz verschont bleiben soll.

§ 21.

Jedem Beitragspflichtigen ist der ihm aufgetheilte Betrag Kund zu geben, und ihm eine vierzehntägige Reklamationsfrist einzuräumen.

§ 22.

Nach stillschweigend verstrichener Reklamationsfrist ist der aufgetheilte Betrag als aufrechtsbestehend für die Jahresperiode anzuerkennen.

§ 23.

Allenfällige Reklamationen sind von der betreffenden Beitragspflichtigen bei dem jüdischen Religionsgemeinde- (Ortssynagogen-) Vorstände anzubringen.

§ 24.

Findet dieser die Beitragsquote gehörig bemessen, und beruhigt sich der Beitragspflichtige mit dem nicht, was ihm hierüber vom Ortssynagogenvorstand bedeutet wird, so ist die Sache einem Schiedsrichte zu unterziehen.

Diese Schiedsgericht hat zu bestehen aus einem von dem Beitragspflichtigen, und einem von Ortssynagogen- oder Religionsgemeinde-Vorstand zu wählenden Schiedsmann, welche beide zusammen einem Dritten als Obmann wählen, und dann nach Stimmenmehrheit endgiltig über den Beitragsansatz des betreffenden Reklamanten zu entscheiden haben.

§ 25.

Der aufgetheilte Betrag muss jedoch, bis zur erfolgten Entscheidung von dem Beitragspflichtigen unweigerlich geleistet werden, indem er den nach erfolgter

Zdroj: ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka B, čj. 10150/1858.

Entscheidung ihm allenfalls zu viel anrepartirten Betrag als Guthabung anzusprechen hat, und ihm derselbe entweder zurückzuerstatten oder gutzuschreiben ist.

§ 26.

Durch diese provisorischen Bestimmungen bezüglich der Auftheilung und Beitragsleistung, zu der religiösen und Unterrichtszwecken in den mährischen Judengemeinden wird übrigens an den sonstigen Zuflüssen und Accidentien, die der Gemeindeangestellten und Dienern allenfalls herkömmlich, oder rechtmäßig zuzukommen haben, nichts geändert.

Brünn am 13. September 1850

Der Statthalter:

Leopold Graf Lažanžky m. p.

L. S.

Textová příloha č. 2: Novela „provizorní“ vyhlášky z roku 1860

Na základě pokynu Ministerstva kultu a vyučování z 7. listopadu 1860, čj. 12091 se § 3 a 4 „provizorní“ vyhlášky nahradily následujícím textem:

Für jeden aus einer der anerkannten israel. Kultusgemeinden in Mähren in eine anderen Gemeinde bereits übergesiedelten oder künftig übersiedelnden Israeliten, welcher die politischen Zuständigkeit zu der Gemeinde seines neuen Aufenthaltsortes und die Aufnahme in einen neuen Kultusverband ordnungsmäßig erwirkt hat, erlischt die Beitragspflicht zu den Kultusauslagen seiner bisherigen Zuständigkeitsgemeinde mit dem Zeitpunkte als er die erwirkte neue politische Zuständigkeit und Aufnahme in einen neuen Kultusverband bei der bisherigen Kultusgemeinde mit dem Ersuchen um die Entlassung aus dem Kultusverbände mit ihr nachgewiesen hat. Diese Entlassung hat aber nur die Stelle einer Meldung zu

dem Zwecke zu vertreten, damit die bisherige Gemeinde in der Übersicht der zu ihr gehörigen Mitglieder verbleibe, und allfällige Ansprüche, die sie aus dem bisherigen Kultusverbände des ausgeschiedenen Mitglieder mit ihr herleiten zu können erachtet, geltend zu machen vermöge, und darf daher nicht verweigert werden.

Diese Bestimmung hat auch auf alle jene Israeliten Anwendung zu finden, welche die Aufnahme in den politische Zuständigkeit und den israel. Kultusverband einer Gemeinde außerhalb der Markgrafschaft Mähren bereits erlangt haben oder künftighin erlangen.

Zdroje: ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 42, složka Mähren in genere, čj. 12091/1860. • MZA, f. B 15, manip. mladší, kart. 1057, čj. 32613/1860.

Textová příloha č. 3: Novela „provizorní“ vyhlášky z roku 1869

Na základě pokynu Ministerstva kultu a vyučování z 13. července 1869, čj. 593 se zrušila novela z roku 1860. Nově se § 3 a 4 „provizorní“ vyhlášky nahradily následujícím textem:

Sobald ein Israelit, welcher den Wohnsitz in seiner bisherigen Kultusgemeinde aufgibt, dem Vorstande dieser letzteren vor Abschluss des Voranschlages für das nächste folgende Verwaltungsjahr schriftlich den Nachweis liefert, dass er zu der Kultusgemeinde oder Kultusgenossenschaft seines neuen Wohnortes beitragspflichtig geworden ist, so erlischt für seine bis-

herige Kultusgemeinde das Recht, für das nächstfolgende Verwaltungsjahr und für so lange, als er seinen Wohnsitz nicht wieder dahin zurückverlegt, von ihm Kultusbeiträge auf dem durch § 3 der kais. Verordnung vom 20. April 1854 R. G. Bl. Z. 96 normirten Wege einbringlich zu machen.

Zdroj: MZA, f. B 15, manip. mladší, kart. 1057, čj. 11360/1869.

Textová příloha č. 4: Zákon o židovské náboženské společnosti

57.

Zákon, daný dne 21. března 1890,

jímž upravují se zevnitřní právní poměry israelitské společnosti náboženské.

S přisvědčením obojí sněmovny říšské rady vydávám následující ustanovení pro úpravu zevnitřních právních poměrů israelitské společnosti náboženské:

§ 1.

Základem pro úpravu zevnitřních právních poměrů israelitské společnosti náboženské má býti obec náboženská.

Úkolem náboženské obce jest, aby v mezích státními zákony vyměřených pečovala o náboženské potřeby svých členů a vydržovala i podporovala ústavy tímto účelem vyžadované.

§ 2.

Každá náboženská obec zahrnuje v sobě místně ohraničený obvod; v tomto obvodu může býti toliko jedna obec náboženská.

Každý israelita náleží k té náboženské obci, v jejímž obvodu má své řádné bydliště.

§ 3.

Obvody náboženských obcí ustanoveny buďte nejdéle ve třech letech po vyhlášení tohoto zákona tímto způsobem:

1. Základem tohoto ustanovení jsou obvody náboženských obcí již zřízených v čase, kdy tento zákon jest vyhlášen, jakož oněch státem dopuštěných svazků, které skutečně rovnají se svým účelem náboženské obci.
2. Zastupitelstva řečených korporací mají oznámiti státnímu úřadu ve lhůtě, nařizovacím způsobem ustanovené, hranice svého obvodu a zároveň podati návrhy o příštím utváření obvodu příslušné obce.
3. V téže lhůtě v oněch osadách, které by až dosud nenáležely k nižádné z náboženských korporací pod čís. 1 dotčených, ve kterých však značnější počet israelitů jest usedlý,

buďte tito israelité vyzváni veřejnou vyhláškou, by prohlásili se, zda ustaví se v samostatnou náboženskou obec, nebo zda chtějí přidělení býti k některé obci již zřízené.

4. Když stanoven bude obvod náboženských obcí, budiž co možná prohlédáno k dosavadním poměrům a zachována zásada, že jednak náboženské obce mají býti zřízeny toliko tenkrát, když jest tu dostatečných prostředků, aby zabezpečeno bylo trvání potřebných bohoslužebných ústavů a zařízení, vydržování náboženských zřízenců a udílení pravidelného vyučování v náboženství, a že jednak pokud jsou zde tyto podmínky, obvody náboženských obcí nemají býti příliš rozsáhlé.

Obvody jednotlivých náboženských obcí ustanoveny budou cestou nařizovací.¹

§ 4.

Ustanovení a ohraničení obvodů náboženských obcí vyhlášeno bude v příslušném zemském zákonníku a udán bude spolu čas, kterého moci nabude. Od toho času nové náboženské obce pokládány budou za ustavené. Až do té doby trvati budou dosavadní náboženské svazky (§ 3, č. 1)

§ 5.

Zruší-li se na základě předchozích ustanovení některá posavadní náboženská obec nebo náboženský svazek (§ 3, č. 1), nebo změní-li se obvod její, budiž správním způsobem rozhodnuto o jejich jmění (aktivech i passivech).

Toto jmění přejíti má z pravidla na onu nově zřízenou obec, v jejímžto obvodě bylo sídlo obce dřívější. Jestliže však obvod dosavadní korporace rozdělí se na dva nebo více obvodů, rozděleno býti může jmění prohlédajíc ku příslušným poměrům. Při

¹ Čechy: LGBl. Böhmen 39/1893, Morava: LGBl. Mähren 45/1891, Slezsko: LGBl. Schlesien 1/1893.

tomto šetřeno buď zásady, aby zřízené bohoslužebné ústavy odcizeny nebyly svému věnování.

Avšak opatřeními těmito nemá nijak státi se újma nadačním nebo na zvláštních právních titulech spočívajícím ustanovením.

§ 6.

Co se týče všech oněch obvodů, které by pojaty nebyly do rozdělení náboženských obcí dle § 3., budiž ustanoveno a prohlášeno nařizovacím způsobem (§ 4), ku kterým náboženským obcím přidělení budou israelité tam bydlicí.

Přidělení toto vykonáno buď dle zemí, okresů, obcí nebo osad a přihledáno buď při něm co možná ke vzdálenostem, k dopravním a všem jinak důležitým okolnostem.

Přidělenci pokládají se za rovny obecním příslušníkům, ač nejsou-li jejich práva a povinnosti obmezeny následkem zvláštních okolností, kterážto obmezení ve stanovách mají býti uvedena.

§ 7.

Každá změna v ohraničení obecních obvodů dle předchozích ustanovení provedeném, jakož i zřízení nové náboženské obce podrobeny jsou státnímu schválení.

Návrhy k tomu směřující buďte projednány, učiní-li je zastupitelstvo některé náboženské obce neb alespoň třicet rodinných hlav israelitského vyznání.

Zřízení nové náboženské obce dovoleno býti může toliko pod podmínkami v § 3, č. 4 uvedenými.

§ 8.

Nestačí-li více hmotné prostředky některé náboženské obce k tomu, aby plnila zákonné podmínky svého trvání, může jí odňato býti státní uznání. Obvod její po vyslechnutí účastných zastupitelstev přidělen buď jedné nebo několika sousedním náboženským obcím; při tom rozhodnuto buď o jmění dle § 5.

§ 9.

Pro správu záležitostí každé obce zřízeno buď zastupitelstvo, které zastupuje ji navenek.

Ostatně organizace obce (náboženská rada, výbor, apod.) upravena bude stanovami.

Členové představenstva, náboženské rady, výboru apod. povoláni budou volbou. Příčiny, které vylučují z volby představenstva do obce místní, mají platnost i při volbách v náboženské obci.

Do představenstva povoláni býti smějí toliko příslušníci náboženské obce, kteří jsou rakouskými státními občany a požívají úplně občanských práv.

Členové představenstva oznámeni buďte státnímu úřadu.

§ 10.

Za náboženské zřízení ustanoveni býti mohou toliko rakouští státní občané, jichž mravní a státní občanské chování jest bezvadné.

§ 11.

Pro každou náboženskou obec ustanoven buď nejméně jeden rabín; rabín musí míti své bydliště v obecním obvodě.

Výjimečně za schválení ministra věcí duchovních zřízen býti může společný rabín pro dvě nebo pro několik obcí, při čemž ustanoveno buď jeho bydliště.

Pro rabinát vyžaduje se průkaz všeobecného vzdělání vedle vlastností v § 10 uvedených.

Míra jeho ustanovena bude způsobem nařizovacím, prohlédajíc k okolnostem v jednotlivých zemích. Ministr věcí duchovních má také právo po deset let od vyhlášení tohoto zákona prominouti tento průkaz v případnostech zřetele hodných.²

Zvláštnímu upravení ponechána jsou ustanovení o theologickém vzdělání rabinátních kandidátů a o průkazu tohoto vzdělání.

² Čechy: LGBl. Böhmen 8/1892, Morava: LGBl. Mähren 47/1891 a LGBl. Mähren 6/1893; Slezsko: LGBl. Schlesien 6/1893.

§ 12.

Představenstvo jest povinno, ohlásiti státnímu úřadu osobu pro úřad rabína vyhlédnutou.

Státní úřad má právo, uveda důvody, ve 30 dnech po obdržení ohlášení učiniti námitky proti tomu ustanovení (§ 11).

Jestliže by na vzdor námitkám, nebo před vypršením dotčené lhůty bez přivolení státního úřadu stalo se ustanovení, tedy bude neplatným a vinníci buďte potrestáni (§ 30).

§ 13.

Uprázdnil-li se rabinát, budiž to oznámeno ihned státnímu úřadu a zároveň osoba pojmenována, které svěřeno býti má obstarávání rabinátních úkonů po dobu prázdně.

Má-li státní úřad proti vyhlédnuté osobě pochybnost dle § 10, zapověděti má zastupování.

Rabinát musí opětně obsazen býti nejdéle v šesti měsících po dni, co se uprázdnil.

§ 14.

Předcházející ustanovení o zastupování platnost mají i tenkrát, když zřízen býti má zástupce za rabína, jehož něco zašlo ve výkonu jeho úřadu.

Trvá-li překážka déle šesti měsíců, zástupce prokaz všeobecné vzdělání pro rabinát dle § 11 žádané.

§ 15.

Že rabín nebo jeho zástupce byl ustanoven, představenstvo má vyhlásiti pokaždé v náboženské obci.

§ 16.

Služební poměr obecních zřízenců upraven buď ve stanovách, při čemž toho buď šetřeno, aby rabinové ustanovování byli na delší čas a chráněni proti nedůvodnému propuštění.

§ 17.

Výkony, podle ustanovení obecného zákonníka občanského svěřené rabínům nebo náboženským učitelům v příčině ohlašování manželství, v příčině sňat-

ků, rozvodu od stolu a lože a rozloučení (§§ 126–133), mohou předsevzaty býti toliko rabínem podle § 12 tohoto zákona ustanoveným nebo za uprázdnění rabinátu aneb za zaneprázdnění rabína zástupcem jeho (§§ 13 a 14).

Je-li ustanoveno v téže obci náboženské několik rabínů, může každý z nich platně předsevzítí řečené výkony. Obmezení v této příčině náboženskou obcí učiněná jsou bezúčinná pro státní obor.

Až do času, kdy vymezení obvodů obcí náboženských nabude právní moci (§ 4), oprávnění k výkonu funkcí v odstavci 1. tohoto paragrafu dotčených posuzováno buď dle ustanovení dosud platných.

§ 18.

Úřední moci, příslušející náboženským zřízcům a jiným orgánům náboženské obce, užíváno býti smí toliko proti příslušníkům israelitské náboženské společnosti, nikdy pak k tomu účelu, aby zamezeno bylo poslouchání zákonů a úředních nařízení nebo volné vykonávání práv občanů státních.

Ze vniterného donucování nesmí vůbec užíváno býti při výkonu úřední moci.

§ 19.

Dávky pro israelitské náboženské účely, zejména platy a poplatky, ukládány býti mohou jen způsobem ve stanovách určeným a ne nad nejvyšší výměru tam stanovenou.

Státní úřad schvaluje příslušná ustanovení stanov (§ 28, č. 7), prohlédati má k veřejným zájmům a zvláště ku požadavkům státní správy finanční.

Ostatně státní úřad jakmile shledá, že by další trvání dávek bylo na újmu státnímu zájmu, jest oprávněn, odvolati schválení příslušných statutárních předpisů, a obec náboženská v této případnosti budiž vyzvána, aby navrhla změnu svých stanov.

Opatření posléz dotčené nabude moci koncem správního roku, nebude-li ustanovena pozdější lhůta.

§ 20.

Pokud by prokázáno bylo v jednotlivých případech, že k uhrazení nezbytného mimořádného nákladu nestačí dávky v § 19 dotčené a jiné prostředky po ruce jsou, státní správa může povolit po dobu mimořádné potřeby výměru dávek, převyšující statutární výši maximální.

§ 21.

Nezákonný nebo stanovám se přičící postup při rozepisování nebo při vybírání náboženských dávek trestán buď státními úřady (§ 30); v trestním nálezu buď požadována také náhrada, jež vinníka stihnouti má.

§ 22.

Pro vymáhání dávek stanovami uložených propůjčuje se politická exekuce.

§ 23.

Změní-li kdo své řádné bydliště a tím spolu i svou příslušnost obecní, počíná se jeho příspěvková povinnost naproti náboženské obci nového bydliště nejbliže příštím správním rokem, kdežto příspěvky za běžný správní rok odvésti má náboženské obci svého dřívějšího bydliště.

Příspěvková povinnost proti obci posléz dotčené trvá však dále, jestliže ten, jehož se to týče, nejméně jeden měsíc před uplynutím správního roku opominul ohlásiti změnu bydliště představenstvu této obce.

§ 24.

Ústavy určené pro israelitské náboženské účely, avšak nevydržované obcí náboženskou, jakož i nadače ryze náboženské povahy jsou podrobeny dozoru náboženské obce, bez újmy státního vlivu v zákonech založeného.

Obec náboženská koná tento dozor orgány ve stanovách k tomu povolanými.

§ 25.

Volnému osvědčování náboženského přesvědčení, zejména také v rituálním vztahu, nesmí býti činěna překážka.

Každá obec jest povinna dle § 1 vydržovati modlitebnu nebo podle velikosti obce i více modliteben. Při zřizování a vydržování jich buď co možná zřetel brán k rozličným formám ritu v obci obvyklým.

Zřizování a trvání soukromých modliteben, jakož svolávání schůzek k bohoslužebným a ritualním cvičením jest závislé na svolení obce náboženské, jejímuž doзору schůzky tyto také jsou podrobeny.

Stanovy obsahovati mají podrobná ustanovení o tom, pod kterými podmínkami přivoleno býti má ke zřízení soukromých modliteben, jakož i ke svolávání schůzek pro bohoslužebná a ritualná cvičení, v kterých případnostech a v kterém rozsahu náboženská obec poskytne soukromým modlitebnám podpory a jakým způsobem dozorčí právo obci příslušející má býti vykonáváno.

Ustanovení tato netýkají se domácích náboženských cvičení.

§ 26.

Dozorčí právo, náboženské obci dle §§ 24 a 25 příslušející, vztahuje se také ke spolkům, které věnují svou činnost účelům tam jmenovaným.

§ 27.

Státní úřad má právo zapověděti shromáždění k náboženským účelům z ohledů veřejných.

§ 28.

V mezích tímto zákonem vytčených upraveno bud stanovami zřízení a působnost náboženské obce.

Stanovy obsahujte každou měrou tyto věci:

1. Určení místních hranic obecního obvodu a sídlo obecního představenstva;
2. z koho se skládá, jakým způsobem se zřizuje představenstvo a jak dlouho trvá jeho úřadování, jakož i ostatní organisaci ná-

boženské obce (§ 9), pak vymezení působnosti příslušných orgánů, zvláště co se týče práva osvědčovati právní jednání za náboženskou obec;

3. jakým způsobem ustanovuje se rabín, vymezení jeho práv a povinností a jestliže by ustanoveno bylo několik rabínů v náboženské obci, vymezení okresů jich působnosti; rovněž i způsob, kterak ustanovují se ostatní zřízení, jich práva a povinnosti (§ 16);
4. práva a povinnosti obecních příslušníků a přidělců (§ 6), zejména ustanovení o volebních právech;
5. kterak obstarává, řídí a bezprostředně dohlédá se k vyučování náboženství;
6. ustanovení o soukromých modlitebnách a o společných pobožnostech (§§ 25, 26);
7. kterak opatřují se peníze potřebné k hospodářským potřebám náboženské obce, při čemž přesně uvedeny buďte uložené dávky a ustanovena buď maximální jejich výše (§ 19), jakož i způsob rozvrhu;
8. předpisy, jak vyřizují se spory z obecního svazku vzniklé;
9. řízení při změně stanov.

§ 29.

Ku platnosti stanov, jakož i ku každé jich změně třeba je státního schválení.

Pro obce, které podle § 3 tohoto zákona nově budou zřízeny nebo jichž obvod se změní, vydána buďte nařizovacím způsobem prozatímná nařízení o tom, kterak zříditi jest náboženské představenstvo a jak obstarávány býti mají obecní záležitosti, vztažmo učiněna buďte dočasná opatření změnou obvodu podmíněná;³ spolu buď ustanovena lhůta, ve které

³ Morava: LGBL. Mähren 51/1891, Slezsko: LGBL. Schlesien 5/1893

představenstvo předložiti má návrh stanov státnímu úřadu ke schválení.⁴

Rovněž ostatní náboženské obce ve lhůtě nařizovacím způsobem ustanovené sepsati mají své stanovy, nebo své dosavadní stanovy upravit dle předpisů tohoto zákona a vyžádati si státního schválení.

Budoucně zároveň s návrhem na zřízení náboženské obce (§ 7) předkládán buď také návrh stanov.

§ 30.

Státní úřad má bdíti, aby orgánové náboženských obcí nepřekračovali oboru své působnosti a plnili zákonné předpisy, jakož i nařízení státních úřadů na zákonném podkladě vydaná.

Úřadové k tomu konci mohou zrušiti zákonům nebo stanovám příčíci se usnesení neb opatření orgánů obcí náboženských, rozpustiti příslušné zastupitelské sbory, dále ukládati peněžité pokuty majetkovým poměrům přiměřené, jako užívati jinak zákonně dovolených prostředků donucovacích.

§ 31.

Státní úřad má dále právo, sesaditi členy obecního představenstva, jakož i náboženské zřízence, jichž úřadování ohrožuje veřejný pořádek.

Sesazení s úřadu budiž každou měrou nařízeno, jestliže některý z dotčených funkcionářů pozbude rakouského státního občanství, uznán bude vinným zločinných nebo takových trestných činů, které vznikají ze ziskuchtivosti, urážejí mravnost, nebo vzbuzejí veřejné pohoršení.

Sesazení z úřadu podle předchozích ustanovení nařízené má v zápětí zánik služební smlouvy ustanovovací; příslušný funkcionář, bez újmy zákonných následků s trestním odsouzením spojených, jest neschopen po tři léta zastávati některý úřad v náboženské obci.

⁴ Morava: LGBl. Mähren 40/1892, Slezsko: LGBl. Schlesien 17/1893

§ 32.

Úřad naříditi má ihned nové volby, následkem opatření v § 30 a 31 dotčených potřebné, a pokud jde o nové zřízení představenstva, učiniti vhodná opatření, aby zatím obstarávány byly obyčejné správní výkony.

§ 33.

Nařizovacím způsobem bude ustanoveno, kteří úřadové vykonávati budou práva příslušející dle tohoto zákona státní správě.⁵

§ 34.

Zákon tento netýče se užívání a správy společných fondů a ústavů zřízených pro israelity v jednotlivých zemích.

§ 35.

Zákon tento nabývá moci dnem vyhlášovacím. Téhož dne pozbývají moci všechny zákony a nařízení s jeho předpisy se nesrovnávající.

Předpisy o vedení rodných, manželských a úmrtních rejstříků nejsou dotčeny tímto zákonem.

§ 36.

Mému ministrovi věcí duchovních a vyučování a Mým ministrům věcí vnitřních a práv jest uloženo, aby tento zákon uvedli ve skutek.

Ve Vídni, dne 21. března 1890

František Josef m. p.

Taaffe m. p.

Gautsch m. p.

Schönborn m. p.

⁵ RGBl. 96/1897

Textová příloha č. 5: Vzorové stanovy z roku 1892

Text vzorových stanov pro židovské náboženské obce na Moravě, který schválilo Ministerstvo kultu a vyučování 29. dubna 1892, čj. 26645. Výnosem ministerstva z 12. prosince 1892, čj. 27093 byl text dán za vzor také židovským náboženským obcím ve Slezsku.

Abschnitt I: Gebiet der Cultusgemeinde und Sitz des Vorstandes

§ 1.

Die israelitische Cultusgemeinde _____ umfasst das nachstehend bezeichnete Gebiet: _____.

Der Vorstand hat seinen Sitz in _____.

§ 2.

Jeder Israelite, welcher im oben bezeichneten Sprengel der Cultusgemeinde seinen ordentlichen Wohnsitz hat, ist Angehöriger der Cultusgemeinde.

Abschnitt II: Aufgabe der Cultusgemeinde

§ 3.

Aufgabe der Cultusgemeinde ist, innerhalb der durch die Staatsgesetze gezogenen Grenzen für die Befriedigung der religiösen Bedürfnisse ihrer Mitglieder zu sorgen und die durch diesen Zweck gebotenen Anstalten zu erhalten und zu fördern.

Inbesondere sorgt die Cultusgemeinde:

- a) für den Bestand und die Erhaltung der nöthigen gottesdienstlichen Anstalten und Einrichtungen, für die regelmäßige Abhaltung des Gottesdienstes und zwar mindestens an jedem Sabbath und an den israelitischen Festtagen, für die Vornahme der rituellen Schlachtungen und des Ritualbad;
- b) für die Anstellung und Besoldung des Rabbiners und der übrigen Religionsdiener, sowie der sonst erforderlichen Gemeindefunctionäre;
- c) für die Ertheilung eines geregelten Religionsunterrichtes;

- d) für den Bestand und die Erhaltung eines confessionellen Friedhofes, sowie für die dem Ritus entsprechende Beerdigung der Verstorbenen, unbeschadet der diesbezüglich bestehenden Vorschriften;
- e) für den Bestand einer Armenunterstützungscassa, sowie der sonstigen Wohlthätigkeitsanstalten der Cultusgemeinde.

Abschnitt III: Vertretungs- und Verwaltungsorgane der Cultusgemeinde

§ 4.

Die Vertretungs- und Verwaltungsorgane der Cultusgemeinde sind folgende:

1. der Cultusausschuss;
2. der verstärkte Cultusausschuss;
3. der Cultusvorstand.

§ 5.

Der Cultusausschuss besteht aus ___ Mitgliedern.

Zum Ersatze für abgängige oder dauernd verhinderte Ausschussmitglieder sind ___ Ersatzmänner bestimmt.

§ 6.

Der verstärkte Cultusausschuss besteht:

- a) aus den Mitgliedern des Cultusausschusses, eventuell deren Ersatzmännern;
- b) aus einer eben so großen Anzahl Vertrauensmänner, als der Cultusausschuss Mitglieder zählt.

§ 7.

Der Cultusvorstand besteht aus dem Cultusvorsteher, einem Stellvertreter desselben und aus ___ Beiräthen.

§ 8.

Die Mitglieder des Cultusausschusses und deren Ersatzmänner, die Vertrauensmänner im verstärkten Cultusausschusse, ferner die Mitglieder des Cultusvorstandes werden auf die Dauer von drei Jahren durch Wahl bestellt.

Dieselben verbleiben auch nach Ablauf dieser Zeit bis zur Bestellung der neuen Cultusvertretung im Amt.

§ 9.

Kommt ein Mitglied des Cultusvorstandes im Laufe der Wahlperiode in Abgang, so hat der Cultusausschuss binnen 14 Tagen für dieses Amt eine Neuwahl auf die noch übrige Dauer der Wahlperiode vorzunehmen.

Wird die Stelle eines Mitgliedes des Cultusausschusses erledigt,

so hat an dessen Stelle jener Ersatzmann einzutreten, welcher bei der Wahl als Ersatzmann die meisten Stimmen erhalten hat
(oder bei der Wahl nach Wahlkörpern:)

so hat der Cultusvorsteher jenen Ersatzmann einzuberufen, der in dem Wahlkörper, in welchem der abgängige Ausschussmann gewählt worden war die meisten Stimmen erhalten hat.

Haben zwei oder mehrere Ersatzmänner eine gleiche Anzahl von Stimmen erhalten, so entscheidet das Los, wer von ihnen in die erledigte Stelle eines Mitgliedes des Cultusausschusses eintritt. Ist der Cultusausschuss nach Einberufung sämtlicher Ersatzmänner auf ___ (2/3 oder 3/4) der statutenmäßigen Mitgliederzahl reduciert, so

ist auf Grundlage der letzten Wählerliste
(oder bei der Wahl nach Wahlkörpern:)

haben die betreffenden Wahlkörper auf Grundlage der letzten Wählerlisten die Wahl der auf die statutenmäßige Anzahl fehlenden Mitglieder für den Rest der Wahlperiode

nach den für Neuwahlen bestehenden statutarischen Bestimmungen sogleich vorzunehmen.

Im Falle endlich, dass im Laufe der Wahlperiode ein in der verstärkten Cultusausschuss gewählter Vertrauensmann, welcher nicht Mitglied des Cultusausschusses war, in Abgang kommt, wird an Stelle desselben von dem verstärkten Cultusausschusse selbst ein anderer Vertrauensmann aus der Mitte der wählbaren Angehörigen der Cultusgemeinde durch absolute Stimmenmehrheit berufen. Bei Stimmengleichheit entscheidet die Stimme des Vorsitzenden.

§ 10.

Das Amt eines Mitgliedes des Cultusausschusses, des verstärkten Cultusausschusses oder des Cultusvorstandes, insbesondere auch das Amt des Cultusvorstehers und seines Stellvertreters ist ein unbesoldetes Ehrenamt.

Dasselbe gilt auch bezüglich jener Mitglieder der Cultusgemeindevertretung, welche zur Beaufsichtigung des Religionsunterrichtes (§ ...) oder der Privathäuser und der Zusammenkünfte zu gottesdienstlichen oder rituellen Übungen (§ ...) bestellt worden sind.

Abschnitt IV: Wirkungskreis des Cultusausschusses und des verstärkten Cultusausschusses

§ 11.

Der Cultusausschuss und der verstärkte Cultusausschuss sind berathende und beschlussfassende Organe der Cultusgemeinde.

§ 12.

Der Wirkungskreis des Cultusausschusses umfasst mit Ausschluss der nachstehend im § 15 bezeichneten, dem verstärkten Cultusausschusse speciell vorbehaltenen Angelegenheiten die gesammte oberste Verwaltung der Cultus- und Vermögensangelegenheiten der Cultusgemeinde.

Hiebei hat jedoch als Grundsatz zu gelten, dass der Cultusausschuss in allen religiösen und rituellen Fragen mit dem Rabbiner nach Maßgabe des demselben zustehenden Wirkungskreises das Einvernehmen zu pflegen hat.

Unter den obigen Einschränkungen gehören zum Wirkungskreise des Cultusausschusses insbesondere folgende Angelegenheiten:

- a) die Berathung und Beschlussfassung in allen die Ausübung des Cultus selbst betreffenden Angelegenheiten; die Sorge für den Bestand und die Erhaltung der erforderlichen gottesdienstlichen Anstalten und Einrichtungen, die Bestimmung der Art und Weise der Benützung derselben, beziehungsweise die Erlassung diesbezüglicher Hausordnungen, Instructionen, Directiven u. dgl.;
- b) die Sorge für die Ertheilung eines geregelten Religionsunterrichtes und die Beaufsichtigung desselben; die Aufsicht über confessionelle Anstalten, Cultusvereine und confessionelle Stiftungen, unbeschadet des diesfalls geltenden Gesetze und Vorschriften; dann die Zustimmung zur Errichtung und die Beaufsichtigung der Privatbethäuser, sowie die Zusammenkünfte zu gottesdienstlichen oder rituellen Übungen;
- c) Entscheidungen über Wahlreclamationen; die Wahl der Beisitzer in die Wahlcommission; die Vornahme der Wahlen des Cultusvorstandes;
- d) Verfügungen über die Gebarung mit dem Cultusgemeindevermögen; die Genehmigung des Jahresvoranschlages und die Prüfung und Erledigung des jährlichen Rechnungsabschlusses;
- e) die Feststellung des durch Beiträge der Cultusgemeinde-Angehörigen zu bedeckenden Jahreserfordernisses; die Berechnung und Feststellung des Beitrags-Coëfficienten, sowie die Festsetzung des Maximums der Beitragsleistung innerhalb der statutenmäßig festgesetzten Grenze (§ ...); die Wahl der Schatzungscommission (§ ...); die Erledigung der Beschwerden gegen die Vorschreibung der Cultusbeiträge (§ ...);
- f) die Bewilligung zu einer jeden nicht präliminirten Auslage oder zur Verwendung etwa vorkommenden Einnahmenüberschüsse; die Bewilligung zur Contrahierung einer schwabendem Schuld, dann zur Führung von Rechtsstreiten zur Eingehung von Verträgen und Vergleichen für die Cultusgemeinde;
- g) die Überwachung der Geschäftsführung des Cultusvorstandes; insbesondere die Controlle über die Cassagebahrung; Überwachung der Verwaltung der Anstalten und Fonde der Cultusgemeinde, sowie die Erlassung von Instructionen und Directiven sowohl für diese Verwaltung, als auch für die Verwaltung der Stiftungen, insoferne dieselben überhaupt in der Verwaltung der Cultusgemeinde sich befinden und unbeschadet der diesfalls bestehenden besonderen Gesetze und Vorschriften;
- h) die Anstellung, Pensionirung und Entlassung sowohl der Religionsdiener mit Ausnahme des Rabbiners, als auch der sonstigen Functionäre, sowie der niederen Bediensteten der Cultusgemeinde; die Festsetzung der Bezüge derselben;
- i) die Erlassung von Instructionen an die Religionsdiener, mit Ausnahme des Rabbiners, dann an die Kanzlei und Cassabeamten und überhaupt an die Beamten und Diener der Cultusgemeinde; die Disciplinargewalt über

alle Angestellten der Cultusgemeinde mit Ausnahme des Rabbiners;

- j) Entscheidung über die Beschwerden gegen die Verfügungen des Cultusvorstandes;
- k) Austragung, beziehungsweise Entscheidung der aus dem Cultusgemeindevorstande entstehenden Streitigkeiten.

§ 13.

Sitzungen des Cultusausschusses haben nach Erfordernis, mindestens aber einmal in einem jeden Vierteljahre und überdies immer dann stattzufinden, wenn die Mehrheit des Cultusausschusses oder Cultusvorstandes es verlangt. Der Cultusausschuss ist beschlussfähig, wenn mehr als die Hälfte der Mitglieder anwesend ist.

Beschlüsse werden mittelst absoluter Stimmenmehrheit der Anwesenden gefasst. Bei Stimmengleichheit entscheidet die Stimme des Vorsitzenden, der überhaupt nur in solchen Fällen zu votieren hat.

§ 14.

Über sämtliche Sitzungen des Cultusausschusses wird ein Protocoll geführt, welches von dem Vorsitzenden, zwei Ausschussmitgliedern und vom Schriftführer zu unterfertigen ist.

§ 15.

Zum Wirkungskreise des verstärkten Cultusausschusses gehören folgende Angelegenheiten:

- a) die Anstellung und Entlassung des Rabbiners;
- b) die Disciplinargewalt über den Rabbiner, insbesondere die Ertheilung von mündlichen oder schriftlichen Ermahnungen an denselben (§ ...);
- c) die Bestellung und Entlassung eines Stellvertreters des Rabbiners (§ ...), ferner die Disciplinargewalt über denselben;
- d) die Entscheidung in allen religiösen oder ritualen Fragen, bezüglich deren die nach

Massgabe der Bestimmungen der vorliegenden Statuten vorgeschriebene Einigung zwischen dem Cultusausschusse und dem Rabbiner nicht erzielt werden ist; Entscheidung über Beschwerden in Betreff der Neugründung, Verlegung oder Aufhebung der öffentlichen Bethäuser;

- e) die Verpfändung oder Veräußerung von Stamm- oder unbeweglichen Vermögen der Cultusgemeinde; die Erwerbung von unbeweglichen Vermögen; die Bewilligung zu Bauten oder anderen Unternehmungen, wenn die Kosten ein Drittel des durchschnittlichen Gemeindebedarfes der letzten fünf Jahre überschreiten; die Aufnahme eines, diese Grenze übersteigenden, die Gemeinde dauernd belastenden Darlehens;
- f) Beschlussfassung über Änderungen in den Statuten der Cultusgemeinde (§ ...).

Der verstärkte Cultusausschuss wird vom Cultusversteher im Bedarfsfalle oder über Verlangen von ... Mitgliedern des verstärkten Cultusausschusses einberufen. Zur Beschlussfähigkeit ist die Anwesenheit von mindestens 3/4 der Mitglieder, zur Beschlussfassung in Fällen der Anstellung oder Entlassung eines Rabbiners, oder in Fällen von Statutenänderungen (oben ad a) und f)) die 2/3 Majorität, dagegen in allen anderen Fällen die absolute Majorität der Stimmen der Anwesenden erforderlich. Bei eventueller Stimmengleichheit entscheidet die Stimme des Vorsitzenden.

Sollte bei zweimaliger Einberufung die beschlussfähige Anzahl nicht erschienen sein, so genügt bei drittemale die Anwesenheit der Hälfte sämtlicher Mitglieder zur Beschlussfähigkeit.

Über sämtliche Sitzungen des verstärkten Cultusausschusses wird ein Protocoll geführt, welches von dem Vorsitzenden, zwei vom verstärkten Cultusausschuss

schusse dazu bestimmten Mitgliedern und vom Schriftführer zu unterfertigen ist.

Abschnitt V: Wirkungskreis des Cultusvorstandes

§ 16.

Der Cultusvorstand ist das unmittelbar verwaltende und vollziehende Organ der Cultusgemeinde.

Der Wirkungskreis des Cultusvorstandes umfasst insbesondere:

- a) Die Führung der laufenden Geschäfte und die Überwachung der hiezu aufgestellten Beamten und Functionäre der Cultusgemeinde;
- b) Die Verfassung und Publicirung der der Wählerliste (oder Wählerlisten), die Entgegennahme der Wahl-Reclamationen und Vorlage derselben an den Cultusausschuss, die Kundmachung des Termines der vorzunehmenden Wahl der Cultusgemeinde-Vertretung;
- c) Die Evidenthaltung der Angehörigen der Cultusgemeinde;
- d) Die Evidenthaltung des gesammten beweglichen und unbeweglichen Vermögens der Cultusgemeinde, sowie der von derselben verwalteten Stiftungen und Fonde und die Verfassung der bezüglichlichen Inventarien und Ausweise;
- e) Die unmittelbare Verwaltung des Cultusgemeinde-Vermögens, sowie der Anstalten und Fonde der Cultusgemeinde, dann der confessionellen Stiftungen, insoferne der Stiftsbrief nichts anderes verfügt, im Sinne der Beschlüsse und Anordnungen des Cultusausschusses oder des verstärkten Cultusausschusses und innerhalb der jeweilig statutenmäßig beschlossenen Jahresvoranschläge;

- f) Die Vorbereitung der von dem Cultusausschusse oder dem verstärkten Cultusausschusse zu beratenden Angelegenheiten; Stellung von Anträgen in Hinsicht auf die Erledigung derselben, insbesondere auch die Ausarbeitung der jährlichen Voranschläge und Rechnungs-Abschlüsse;
- g) Die Einhebung der statutenmäßig vorgeschriebenen Cultusbeiträge und die Veranlassung der zwangsweisen Eintreibung der diesfälligen Rückstände;
- h) Die Vollziehung der Beschlüsse des Cultusausschusses und des verstärkten Cultusausschusses.

§ 17.

Der Cultusvorsteher vertritt die Cultusgemeinde nach außen.

Schriftliche Ausfertigungen des Cultusvorstandes bedürfen zu ihrer Giltigkeit der eingehändigen Unterschrift des Cultusvorstehers oder dessen Stellvertreters.

Urkunden, welche Verbindlichkeiten gegen dritte Personen begründen sollen, müssen von dem Cultusvorsteher und einem Beiräte unterfertigt sein.

Betrifft die Urkunde ein Geschäft, zu dessen Eingehung ein Beschluss des Cultusausschusses oder des verstärkten Cultusausschusses erforderlich ist, so muss der betreffende Beschluss in der Urkunde unter Mitfertigung von zwei Mitgliedern des Cultusausschusses, eventuell nebst dem noch von zwei anderen Mitgliedern des verstärkten Cultusausschusses ersichtlich gemacht werden.

§ 18.

Der Cultusvorsteher setzt den Termin und die Tagesordnung der Sitzungen des Cultusausschusses und des verstärkten Cultusausschusses fest, ladet die Mitglieder zu denselben ein, führt den Vorsitz in densel-

ben und veranlasst die Vollziehung der gefassten Beschlüsse.

Ist der Cultusvorsteher der Ansicht, dass ein Beschluss den Wirkungskreis des Cultusausschusses, beziehungsweise des verstärkten Cultusausschusses überschreitet, oder gegen die bestehenden Gesetze verstößt, so hat er mit dem Vollzuge inne zu halten und binnen längstens acht Tagen die Entscheidung der politischen Bezirksbehörde einzuholen.

§ 19.

Der Cultusvorsteher hat alljährlich die mit der Umlage der Cultusgemeinde-Beiträge betraute Schätzungscommission (§ ...) einzuberufen und deren Beratungen zu eröffnen (§ ...).

§ 20.

Den Wirkungskreis des Cultusvorstehers bei der Durchführung der Wahlen der Vertretungs- und Verwaltungs-Organen der Cultusgemeinde bestimmt die Wahlordnung (Abschnitt IX der Statuten).

§ 21.

Der Stellvertreter und die Beiräthe haben den Cultusvorsteher bei Erfüllung seiner Obliegenheiten zu unterstützen und die ihnen von demselben zugewiesenen Geschäfte nach der Anordnung des Cultusvorstehers und unter der Verantwortlichkeit desselben zu besorgen.

Im Falle der Verhinderung des Cultusvorstehers stehen alle seine Befugnisse dem Stellvertreter desselben zu.

Die Beiräthe haben den letzteren im Falle der Verhinderung desselben nach der Reihenfolge des höheren Lebensalters zu vertreten.

Abschnitt VI: Von dem Rabbiner und dem Stellvertreter des Rabbiners

§ 22.

Zur Besetzung der Rabbinerstelle ist ein Concur aususchreiben.

§ 23.

Als Rabbiner können nur österreichische Staatsbürger angestellt werden, deren Verhalten in sittlicher und staatsbürgerlicher Hinsicht vorwurfsfrei ist.

Nebstdem hat der Rabbiner den vorgeschriebenen Grad allgemeiner Bildung, sowie der speciellen theologischen Vorbildung nach Maßgabe der diesbezüglichen bestehenden besonderen Vorschriften nachzuweisen, beziehungsweise die Dispens von dieser Nachweisung vorschriftsmäßig zu erwirken.

§ 24.

Die von dem verstärkten Cultusausschusse für das Amt des Rabbiners in Aussicht genommene Persönlichkeit ist vom Cultusvorstande im Wege der zuständigen politischen Bezirksbehörde an die Statthalterei anzuzeigen.

Falls von dieser Behörde innerhalb 30 Tagen nach erhaltener Anzeige keine Einsprache erhoben wird, hat der Cultusvorstand den ernannten Rabbiner ins Amt einzuführen und die Bestellung desselben durch Anschlag in allen im Sprengel der Cultusgemeinde befindlichen öffentlichen Bethäusern zu verlautbaren.

§ 25.

Der Rabbiner hat im Allgemeinen folgende Rechte und Pflichten:

- a) Die Leitung des Gottesdienstes im Einvernehmen mit dem Cultusvorstande, eventuell mit der von dem Cultusausschusse bestellten Bethaus-Verwaltung, dann das Halten von Predigten und sonstigen religiösen Vorträgen an Sabbathen, sowie Festtagen und bei feierlichen Gelegenheiten;
- b) Die Leitung und nach Thunlichkeit die Ertheilung des Religionsunterrichtes, dann die Theilnahme an der Beaufsichtigung desselben;

- c) Die Beaufsichtigung der cultuellen und rituellen Anstalten und der Dienstesverrichtungen der bei denselben Angestellten; die Beaufsichtigung der rituellen Dienstesverrichtungen der Religionsdiener, insbesonern auch der Schächter;
- d) Die Erstattung oder Begutachtung von Vorschlägen in Betreff des Gottesdienstes, die Beantwortung aller auf denselben und auf die Ritualien überhaupt bezughabenden Anfragen der Cultusgemeinde-angehörigen, der Cultusvertretungs- und Verwaltungsorgane oder der Behörden.

§ 26.

Die Anstellung des Rabbiners wird nach Ablauf eines Provisoriums von längstens drei Jahren eine dauernde.

Der Staatsbehörde bleibt es vorbehalten, den Rabbiner nach Massgabe der Bestimmungen des § 31 des Gesetzes vom 21. März 1890 R. G. Bl. N 57 des Amtes zu entsetzen.

Die Amtsentsetzung erfolgt jedenfalls, wenn der Rabbiner die österreichische Staatsbürgerschaft verliert, dann wenn er einer verbracherischen oder einer solcher strafbaren Handlung schuldig erkannt wird, die aus Gewinnsucht entsteht, gegen die Sittlichkeit verstößt oder zu öffentlichem Ärgernis gereicht.

Außer der eben bezeichneten Fällen kann der Rabbiner gegen seinen Willen von den Cultusgemeinde nur dann entlassen werden, wenn er wesentliche Amtsobliegenheiten nach vorausgegangener wiederholter fruchtloser, schriftlicher Ermahnung vernachlässigt.

Im Übrigen ist, namentlich in Betreff des Gehaltes und des Ruhegenusses des Rabbiners der von der Gemeinde mit demselben abzuschließende Vertrag maßgebend.

§ 27.

Im Falle der Erledigung des Rabbinate oder der Verhinderung des Rabbiners ist die Anzeige hievon sofort im Wege der zuständigen politischen Bezirksbehörde an die Statthalterei zu erstatten unter gleichzeitiger Namhaftmachung jener Persönlichkeit, welche zur Versehung der Rabbinatefunctionen für die Dauer der Erledigung des Rabbinate oder Verhinderung des Rabbiners bestellt wurde.

Wird die Stellvertretung von der Staatsbehörde nicht untersagt, so ist der Stellvertreter des Rabbiners ins Amt einzuführen und dessen Bestellung durch Anschlag in allen im Sprengel der Cultusgemeinde befindlichen öffentlichen Bethäusern zu verlautbaren.

§ 28.

Die Wiederbesetzung eines erledigten Rabbinate muss binnen längstens sechs Monaten vom Zeitpunkte der Erledigung erfolgen.

Sollte aber die Verhinderung des Rabbiners in der Ausübung seines Amtes länger als sechs Monate andauern, so hat der bestellte Stellvertreter desselben den für das Rabbinateamt vorgeschriebenen Grad der allgemeinen Bildung nachzuweisen.

(Werden in einer Cultusgemeinde mehrere Rabbiner angestellt, so sind die Bestimmungen dieses Abschnittes entsprechend zu modificieren, bezw. hinsichtlich der Befugnisse der einzelnen Rabbiner und der Abgrenzung ihrer Competenzkreise (§ 28, Abs. 3 des Israel. Ges.) Anordnungen zu treffen.)

Abschnitt VII: Von den Religionsdiener mit Ausnahme des Rabbiners, dann von den sonstigen Functionären der Cultusgemeinde

(Ind diesem Abschnitte sind über Art der Bestellung, dann die wesentlichen Rechte und Pflichten a) der Religionsdiener mit Ausnahme des Rabbiners, resp. seines Stellvertreters; b) dann der übrigen Functionäre der Cultusgemeinde, Bestimmungen zu treffen §§ 10, 16 und 28 Abs. 3 des Israel. Ges.)

(Als Religionsdiener im Sinne des § 10 des Israel. Ges. sind alle jene Angestellten der Cultusgemeinde anzusehen, welche seelsorgliche und überhaupt religiöse oder rituelle Functionen zu besorgen haben, also nicht nur Rabbiner, sondern auch Religionsweiser, Vorbeter (wie Cantoren, Schlusinger u.s.w.), dann Religionslehrer, eventuell auch Schächter, sowie alle sonstigen Funktionäre der bezeichneten Art, insoferne dieselben nicht zur Kategorie der untergeordneten, nur zu rein mechanischen Verrichtungen verwendeten Dienerschaft gehören.)

Abschnitt VIII: Von den Rechten und Pflichten der Angehörigen der Cultusgemeinde

§ 29.

Den Angehörigen der Cultusgemeinde stehen nachstehenden Rechte zu:

- a) Das active und passive Wahlrecht bei den Wahlen in die Cultusgemeinde-Vertretung nach Massgabe der Bestimmungen der vorliegenden Statuten (Abschnitt IX);
- b) Das Recht der Theilnahme an den Anstalten und Einrichtungen der Cultusgemeinde nach Maßgabe der für deren Benützung von der Cultusgemeinde-Verwaltung getroffenen Bestimmungen und Anordnungen.

§ 30.

Dagegen sind die Angehörigen der Cultusgemeinde verpflichtet, die ihnen nach Vorschrift der Statuten auferlegten Cultusgemeinde-Beiträge und sonstige Abgaben zu Cultusgemeindezwecken pünktlich und in den festgesetzten Fristen zu entrichten.

Abschnitt IX: Vom Wahlrechte und der Wahlbarkeit. Die Wahlordnung

§ 31.

Jedem männlichen, 24 Jahre alten, eigenberechtigten, beitragenden Angehörigen der Cultusgemeinde steht das active Wahlrecht zur Vertretung derselben zu.

Das active Wahlrecht haben jedenfalls auch der Rabbiner und alle Angestellten der Cultusgemeinde.

Ausgeschlossen von Wahlrechte sind:

- a) Diejenigen, welche nach den Bestimmungen der Gemeindevahlordnung für Mähren vom Wahlrechte für die Ortsgemeindevertretung ausgeschlossen sind,
- b) Diejenigen, welche am Tage des Ablaufes des kundgemachten Wahlreclamationstermines (§ ...), diesen Tag mitgerechnet, noch mit ihren Cultusbeiträgen des nächstvergangenen Verwaltungsjahres im Rückstande aushaften.

§ 32.

Wählbar in die Vertretung der Cultusgemeinde ist jeder, welcher das active Wahlrecht zu derselben besitzt, österreichischer Staatsbürger ist, im Vollgenusse der bürgerlichen Rechte steht und nach den Bestimmungen der Gemeinde-Wahlordnung für Mähren von der Wählbarkeit in die Ortsgemeinde-Vertretung nicht ausgeschlossen ist.

Ausgenommen von der Wählbarkeit sind jedoch der Rabbiner, dessen Stellvertreter, dann die besoldeten Beamten und Functionäre der Cultusgemeinde.

(Für jene Cultusgemeinden, welche das System der Wahl in zwei Wahlkörpern einzuführen beabsichtigen, hätten folgende Bestimmungen zu gelten:)

§ 32a.

Den ersten Wahlkörper bilden:

- a) Staats-, Landes- und öffentliche Fondsbeamte, ferner an inländischen Universitäten graduirte Doctoren und der Rabbiner;
- b) diejenigen höher besteuerten wahlberechtigten Angehörigen der Cultusgemeinde, welche zusammen die eine Hälfte der directen Cultusbeiträge zahlen.

Alle anderen wahlberechtigten Cultusgemeinde-Angehörigen bilden den zweiten Wahlkörper.

§ 32b.

Jeder von den zwei Wahlkörpern wählt die Hälfte der zu wählenden Mitglieder der Cultusgemeindevertretung.

Bei ungleicher Anzahl derselben wählt der erste Wahlkörper um ein Mitglied weniger als der zweite.)

§ 33.

Mindestens einen Monat vor Ablauf der Wahlperiode hat die Neuwahl der Cultusgemeinde-Vertretung stattzufinden.

a) Wahl der Mitglieder des Cultusausschusses und deren Ersatzmänner, sowie der Vertrauensmänner in den verstärkten Cultusausschuss

§ 34.

Mindestens vier Wochen vor der Wahl hat der Cultusvorstand die von ihm verfasste Wählerliste (oder die von ihm für jeden der beiden Wahlkörper abgefordert verfassten Wählerlisten) zu Jedermanns Einsicht am Sitze des Cultusvorstandes aufzulegen und dies durch Anschlag in allen in Sprengel der Cultusgemeinde befindlichen öffentlichen Bethäusern unter Festsetzung einer Präclusivfrist von vierzehn Tagen zur Einbringung von Reclamationen wegen Auslassung wahlberechtigter oder Aufnahme von zur Wahl nicht berechtigten Personen kund zu machen.

§ 35.

Reclamationen sind schriftlich beim Cultusvorstande einzubringen und von demselben sofort dem Cultusausschusse vorzulegen, welcher innerhalb acht Tagen darüber zu entscheiden hat.

Etweige in dieser Richtung vergebene Beschwerden und Berufungen an die Staatsbehörden haben in Beziehung auf die eben im Zuge befindliche Wahlhandlung keine aufschliesende Wirkung.

Acht Tage vor der Wahl darf in den Wählerlisten keine Veränderung mehr vorgenommen werden.

§ 36.

Die Vornahme der Wahl ist wenigstens acht Tage vorher von dem Cultusvorstande im Orte selbst durch Plakatierung, oder auf die sonst im Orte übliche Weise, ferner durch Anschlag in allen im Sprengel der Cultusgemeinde befindlichen öffentlichen Bethäusern mit genauer Angabe des Ortes, des Tages, der Stunde und der Dauer der Wahl kundzumachen.

Zugleich ist hievon sofort an die politische Bezirksbehörde die Anzeige zu erstatten.

§ 37.

Die Wahlhandlung wird durch eine Commission geleitet, welche aus dem Cultusvorsteher und vier Beisitzern besteht.

Die Beisitzer werden von dem Cultusausschusse zu einer Hälfte aus seiner eigenen Mitte, und zur anderen Hälfte aus den übrigen wählbaren Angehörigen der Cultusgemeinde gewählt.

Die Wahlcommission leitet die Wahl ein, nimmt die Stimmzettel entgegen, entscheidet die bei der Wahl vorkommenden Streitfälle, nimmt das Scrutinium vor und publicirt das Wahlergebnis.

Der Cultusvorsteher, eventuell dessen Stellvertreter führt den Vorsitz in der Wahlcommission und entscheidet bei gleich getheilten Stimmen.

§ 38.

Die Stimmgebung erfolgt persönlich und geheim mittelst Abgabe von Stimmzetteln an die Wahlcommission.

Leere Stimmzetteln sind nicht zu zählen.

Enthält der Stimmzettel mehr Namen als Mitglieder zu wählen sind, so gelten die zuletzt angeführten Namen als nicht geschrieben.

Für jede der zu wählenden Kategorien der Mitglieder des Cultusausschusses, der Ersatzmänner derselben, dann der Vertrauensmänner in dem verstärkten Cul-

tusausschuss ist ein abgeforderten Stimmzettel abzugeben.

§ 39.

Die Abstimmung beginnt damit, dass die Mitglieder der Wahlcommission ihre Stimmzettel abgeben.

Hierauf erfolgt die Abgabe der Stimmzettel von Seite der übrigen Wähler, zu welchem Ende dieselben durch ein Mitglied der Wahlcommission in der Reihenfolge, wie ihre Namen in der Wählerliste eingetragen sind, aufgerufen werden.

Wahlberechtigte, die nach geschehenem Aufrufe ihres Namens kommen, haben erst nach Verlesung der ganzen Wählerliste ihre Stimmzettel abzugeben und sich deshalb bei der Wahlcommission zu melden.

§ 40.

Die Abgabe des Stimmzettels ist in der Wählerliste neben dem Namen des Wählers in der dafür vorbereiteten Colonne ersichtlich zu machen. Nebst dem wird ein Abstimmungsverzeichnis geführt, in welchem jene Wähler, welche ihre Stimmzettel abgeben, in fortlaufenden Reihenfolge zu verzeichnen sind.

Das Abstimmungsverzeichnis bildet die Controle der Eintragung der Stimmzettelabgabe in die Wählerliste.

§ 41.

Nach Ablauf der für die Dauer der Wahl festgesetzten Zeit wird der Wahllact geschlossen und das Scrutinium vorgenommen.

Das Scrutinium wird damit begonnen, dass die Stimmzettel aus der Wahlurne herausgenommen und gezählt werden.

Sodann entfaltet ein Mitglied der Wahlcommission jeden Stimmzettel einzeln und übergibt ihn dem Vorsitzenden, welcher denselben laut abliest und zur Einsichtnahme an die Commissionsmitglieder reicht. Hierbei sind von zwei Mitgliedern der Commission über die Personen, welche Stimmen erhalten haben,

je eine Stimmliste zu führen, welche beiden Stimmlisten übereinstimmen müssen.

In der Stimmliste ist jeder, der eine Stimme erhält, namentlich zu verzeichnen und neben seinem Namen die Zahl 1, bei der zweiten auf ihn fallenden Stimme die Zahl 2 u. s. w. beizusetzen.

§ 42.

Gewählt sind diejenigen, welche die meisten Stimmen auf sich vereinigt haben.

Absolute Stimmenmehrheit ist nicht erforderlich.

Bei Stimmgleichheit entscheidet das Los, welches vom Vorsitzenden der Wahlcommission in Gegenwart dieser Commission und der anwesenden Wähler gezogen wird.

(Für jene Cultusgemeinden, welche das System der Wahl in zwei Wahlkörpern einzuführen beabsichtigen, hätten anstatt des vorstehenden § ... folgende Bestimmungen zu gelten:)

§ 42a.

Zuerst wählt der zweite Wahlkörper und erst nach Bekanntgabe des Resultates dieser Wahl der erste Wahlkörper.

Die bei der Wahl im ersten Wahlkörper auf Personen, die bereits im zweiten Wahlkörper gewählt worden sind, fallendem Stimmen sind ungiltig.

§ 42b.

Gewählt erscheinen in jedem Wahlkörper diejenigen, welche die meisten Stimmen auf sich vereinigt haben.

Absolute Stimmenmehrheit ist nicht erforderlich.

Bei Stimmgleichheit entscheidet das Los, welches vom Vorsitzenden der Wahlcommission in Gegenwart dieser Commission und der anwesenden Wähler gezogen wird.

§ 43.

Über die Wahl ist ein Protokoll aufzunehmen, welches mit den übrigen Wahllacten zu versiegeln und von dem Cultusvorsteher in Verwahrung zu nehmen

ist. Sämmtliche Wahllacten, einschließlich des Wahlprotokolles sind von allen Mitgliedern der Wahlcommission zu unterfertigen.

§ 44.

Das Wahlergebnis ist im Wahllocale und durch Anschlag in allen im Sprengel der Cultusgemeinde befindlichen öffentlichen Bethäusern kund zu machen, sowie ohne Verzug der politischen Bezirksbehörde anzuzeigen.

§ 45.

Die politische Bezirksbehörde hat das Recht, Wahlen, welche auf Personen gefallen sind, denen die Bedingungen der Wählbarkeit abgehen, als statutenwidrig außer Kraft zu setzen.

§ 46.

Einwendungen gegen das Wahlverfahren sind binnen der Präclusivfrist von acht Tagen schriftlich bei dem Cultusvorsteher einzubringen, welcher dieselben binnen 48 Stunden der politischen Bezirksbehörde zur Entscheidung vorzulegen hat.

b) Wahl des Cultusvorstandes

§ 47.

Nach erfolgter Neuwahl des Cultusausschusses ist derselbe durch das an Jahren älteste Mitglied zur Wahl des Cultusvorstandes binnen ... Tagen einzuberufen.

Das erwähnte Mitglied führt den Vorsitz.

Jenen Mitgliedern, welche ohne genügende Entschuldigung ausbleiben, oder vor Beendigung der Wahl sich entfernen, kann der Cultusausschuss eine Geldbuße bis höchstens zwanzig Gulden auferlegen. Diese Geldbuße fließt zu Gunsten der Armen in die Armenunterstützungscassa der Cultusgemeinde.

§ 48.

Der Cultusausschuss wählt aus seiner Mitte den Cultusvorstand.

Zur Giltigkeit der Wahl ist die Anwesenheit von wenigstens drei Viertheilen sämmtlicher Ausschussmitglieder und die absolute Stimmenmehrheit der Anwesenden erforderlich.

Die Wahl ist mittelst Stimmzettel vorzunehmen. Kommt bei der Abstimmung zur Wahl eines Mitgliedes des Cultusvorstandes, – sei es des Cultusvorstehers, seines Stellvertreters oder der Beiräthe – eine absolute Stimmenmehrheit nicht zu Stande, so ist eine zweite Abstimmung vorzunehmen und falls auch bei dieser nicht die nötige Stimmenmehrheit sich herausstellt, zu der engeren Wahl zu schreiten.

Bei der engeren Wahl haben sich die Wähler bei der Wahl des Cultusvorstellers oder seines Stellvertreters auf jene zwei Personen zu beschränken, welche bei der zweiten Abstimmung die relativ meisten Stimmen erhalten haben. Bei der Wahl der Beiräte ist die Zahl der in die engere Wahl zu bringenden Personen die doppelte von der Zahl der nach zu wählenden Beiräte und die engere Wahl hat sich auf jene Personen zu beschränken, die bei der zweiten Abstimmung nach denjenigen, welche die absolute Mehrheit erlangten, die relativ meisten Stimmen für sich hatten. Bei Stimmgleichheit entscheidet das Los, wer die engere Wahl einzubeziehen ist.

Jede Stimme, die bei der dritten Abstimmung auf eine nicht in die engere Wahl gebrachte Person fällt, ist als ungiltig zu betrachten.

Ergibt sich bei der engeren Wahl eine Stimmgleichheit, so entscheidet das Los.

§ 49.

Der Cultusvorsteher oder dessen Stellvertreter muss in _____ seinen ordentlichen Wohnsitz haben. Verwandte und Verschwägte im ersten und zweiten Grade können nicht zugleich Mitglieder des Cultusvorstandes sein.

Ferner sind ausgenommen von der Wählbarkeit in den Cultusvorstand die Hof-, Staats-, Landes- und öffentlichen Fondsbeamten und Diener in der activen

Dienstleistung, dann die öffentlichen Lehrer einschließlich der israelitischen Religionslehrer.

§ 50.

Zuerst wird die Wahl des Cultusvorstehers, dann des Stellvertreters desselben, dann der Beiräthe vorgenommen.

Fällt die Wahl auf eine Persönlichkeit, welche nach den Bestimmungen des vorstehenden § ... nicht wählbar ist, so hat sofort eine Neuwahl für die betreffende Stelle stattzufinden.

Sind die zu Beiräten Gewählten unter einander im ersten oder zweiten Grade verwandt oder verschwägert, so ist eine Neuwahl für die Stelle desjenigen vorzunehmen, welcher die kleinere Zahl von Stimmen erhalten hat.

Bei gleicher Stimmenanzahl ist derjenige als gewählt beizubehalten, für den das Los entscheidet.

Im Falle einer im Laufe der Wahlperiode stattfindenden Ergänzungswahl (§ ...) trifft der Ausschließungsgrund der Verwandtschaft oder Schwägerschaft nicht die schon im Amte befindlichen, sondern die neugewählten Personen.

§ 51.

Sofort nach der Wahl des Cultusvorstandes ist das Resultat dieser Wahl durch Anschlag in allen im Sprengel der Cultusgemeinde befindlichen öffentlichen Bethäusern kundzumachen.

§ 52.

Die gewählten Mitglieder des Cultusverbandes sind vom ältesten Mitgliede des Cultusausschusses als interimistischer Vorsitzenden desselben (§ 47) ohne Verzug der politischen Bezirksbehörde anzuzeigen, welche das Recht hat, Wählen, die auf Personen gefallen sind, denen die Bedingungen der Wählbarkeit abgehen, als statutenwidrig außer Kraft zu setzen.

§ 53.

Das Recht, die Wahl zu Mitgliedern der Cultusgemeindevertretung abzulehnen, haben nur:

- a) Personen, die über sechzig Jahre alt sind, ferner solche, die an einem, die Ausübung des Mandates hinderlichen Körpergebrehen, oder an einer anhaltenden, bedeutenden Störung ihrer Gesundheit leiden;
- b) diejenigen, welche eine Stelle im Cultusvorstande durch eine volle Wahlperiode bekleidet haben, für die nächste Wahlperiode; ferner
- c) bei einer Wahl in den Cultusvorstand diejenigen, welche vermöge ihrer ordentlichen Beschäftigung häufig oder durch längeren Zeit in jedem Jahre aus der Gemeinde abwesend sind.

Demjenigen Cultusgemeindeangehörigen, welcher ohne einen dieser Entschuldigungsgründe das Mandat auszuüben sich weigert, kann der Cultusausschuss eine Geldbuße bis zu höchstens fünfzig Gulden auferlegen.

Diese Geldbuse fließt zu Gunsten der Armen in die Armenunterstützungscassa der Cultusgemeinde.

§ 54.

Ein Mitglied der Cultusgemeindevertretung wird seines Amtes verlustig, wenn ein Umstand eintritt, oder bekannt wird, welcher ursprünglich dessen Wählbarkeit gehindert hätte.

Verfällt ein Mitglied der Cultusgemeindevertretung in eine Untersuchung wegen einer in den §§ 3 und 11 der Gemeindewahlordnung für Mähren genannten strafbaren Handlung, oder wird über sein Vermögen der Conkurs eröffnet, so kann derselbe für die Dauer des Strafverfahrens, beziehungsweise der Concursverhandlung sein Amt nicht ausüben.

Abschnitt X: Über die Besorgung, Leitung und Beaufsichtigung des Religionsunterrichtes

§ 55.

Für der Religionsunterricht hat die Cultusgemeinde unbeschadet der dem Staate zustehenden obersten

Leitung und Aufsicht in geeigneter den Schulgesetzen entsprechenden Weise vorzusorgen.

Der Religionsunterricht steht unter der Leitung des Rabbiners und wird von demselben eventuell von besonders bestellten Religionslehrern erteilt.

Die unmittelbare Beaufsichtigung des Religionsunterrichtes kommt dem Rabbiner im Einvernehmen mit dem Cultusausschusse zu, welcher letztere zu diesem Zwecke seiner Mitglieder bestimmt.

Religionslehrbücher für den Schulgebrauch bedürfen vorbehaltlich der staatlichen Genehmigung derselben, der Approbation des Rabbiners im Einvernehmen mit dem Cultusausschusse.

Wird das erforderliche Einvernehmen nicht erzielt, so entscheidet der verstärkte Cultusausschuss.

Abschnitt XI: Über confessionelle Anstalten, die nicht von der Cultusgemeinde erhalten werden, über confessionelle Stiftungen und Cultusvereine, dann über öffentliche und Privatbethäuser, sowie über Zusammenkünfte zu gottesdienstlichen oder rituellen Zwecken

§ 56.

Die für die israelitischen Cultuszwecke bestimmten, nicht von der Cultusgemeinde selbst erhaltenen Anstalten, dann die solche Zwecke verfolgenden Cultusvereine, sowie die nicht schon von der Cultusgemeinde selbst unmittelbar verwalteten Stiftungen rein confessioneller Natur (Talmud-Thora, Chevra-Kaddischa, Bikur-Cholim etc.) stehen, unbeschadet der in den Gesetzen begründeten staatlichen Einflußnahme, unter der Aufsicht der Cultusgemeinde.

Die Aufsicht wird durch das von dem Cultusausschusse aus seiner Mitte bestimmte Organ oder, wenn ein solches nicht bestellt ist, von Cultusvorstande ausgeübt.

In ritueller Beziehung wird die Aufsicht im Einvernehmen mit dem Rabbiner geübt.

§ 57.

Die Cultusgemeinde wird die bestehende israelitische Bethaus in ..... (oder: die bestehenden öffentlichen Bethäuser in ..... u. s. w.) auch fernerhin erhalten.

Über die Gründung neuer öffentlicher Bethäuser, ferner über die im Laufe der Zeit etwa notwendige Verlegung oder Aufhebung der bestehenden öffentlichen Bethäuser entscheidet der Cultusausschuss, und zwar in ritueller Beziehung im Einvernehmen mit dem Rabbiner.

Wird das erforderliche Einvernehmen nicht erzielt, so entscheidet der verstärkte Cultusausschuss, welcher auch über etwaige gegen diesfällige Anordnungen des Cultusausschusses vorgebrachte Beschwerden der Cultusgemeindeangehörigen zu entscheiden berufen ist.

§ 58.

Zur Errichtung und zum Bestande von Privatbethäusern, zur Veranstaltung von Zusammenkünften zu gottesdienstlichen oder rituellen Übungen ist die Zustimmung des Cultusausschusses erforderlich.

Diese Zustimmung ist jedenfalls dann zu erteilen, wenn mindestens der fünfte Theil aller beitragenden Angehörigen der Cultusgemeinde die Errichtung oder den Bestand der Privatbethäuser, beziehungsweise die Veranstaltung der gedachten Zusammenkünfte, sei es aus rituellen Rücksichten, sei es wegen zu großer Entfernung von den öffentlichen Bethäusern verlangen.

In diesem Falle hat zur Bestreitung der Kosten des Privatbethauses der Cultusausschuss eine angemessene, unter keinen Umständen aber den vierten Theil der gesammten, von den ständigen Besuchere des Privatbethauses zu leistenden Cultusbeiträge übersteigende Subvention zu bewilligen.

Im Übrigen sind die Kosten der Errichtung, beziehungsweise Erhaltung der Privatbethäuser von den Interessenten selbst zu tragen.

Privatbethäuser, sowie Zusammenkünfte zu den angegebenen Zwecken unterstehen der Aufsicht des Cultusausschusses, welcher dieselbe durch seine, hiezu bestimmten Mitglieder ausübt.

Für Privatbethäuser ist eine Bethausordnung zu verfassen und eine Bethausverwaltung zu bestellen.

Beides unterliegt der Bestätigung durch der Cultusausschuss.

In ritueller Beziehung ist von dem Cultusausschusse und dessen Organen bezüglich der Zustimmung zur berrichtung oder zum Bestande von Privatbethäusern oder zur Veranstaltung von regelmäßigen Zusammenkünften zu gottesdienstlichen oder rituellen Übungen, ferner bezüglich der Aufsicht über dieselben das Einvernehmen mit dem Rabbiner zu pflegen. Wird das erforderliche Einvernehmen zwischen dem Cultusausschusse und dem Rabbiner nicht erzielt, so entscheidet der verstärkte Cultusausschuss.

§ 59.

Häusliche Religionübungen werden durch die obigen Bestimmungen nicht berührt.

Überhaupt darf die freie Bethätigung der religiösen Überzeugung insbesondere auch in ritueller Beziehung nicht behindert werden.

Abschnitt XII: Von dem Haushalte der Cultusgemeinde und von den Leistungen der Angehörigen dieselben für Cultuszwecke

§ 60.

Das gesammte bewegliche und unbewegliche Vermögen der Cultusgemeinde, sowie der von derselben verwalteten Stiftungen und Fond sind von Cultusvorständen mittelst eines genauer Inventars in Evidenz zu halten.

§ 61.

Das Verwaltungsjahr beginnt mit dem 1. Jänner und endet mit dem 31. December eines jeden Jahres.

§ 62.

Alljährlich ist der Voranschlag der Einnahmen und Ausgaben der Cultusgemeinde für das nächstfolgende Verwaltungsjahr von dem Cultusvorstande zu verfassen, dem Cultusausschusse zur Prüfung und Genehmigung vorzulegen und vom letzteren spätestens anfangs December festzustellen.

Längstens bis Ende März eines jeden Jahres hat der Cultusvorstand den Rechnungsabschluß über sämtliche Einnahmen und Ausgaben des Vorjahres dem Cultusausschusse zur Prüfung und Erledigung vorzulegen.

Voranschlag, sowie Rechnungsabschluss sind alljährlich mindestens 14 Tage vor der Prüfung durch den Cultusausschuss zur Einsichtnahme für die beitragenden Cultusgemeindeangehörigen öffentlich aufzulegen und die Auflegung durch Anschlag in allen öffentlichen Bethäusern der Cultusgemeinde zu publiciren.

Die von den Cultusgemeindeangehörigen diesfalls etwa vorgebrachten Erinnerungen oder Beschwerden sind vom Cultusausschusse in entsprechende Erwägung zu zeihen.

§ 63.

Die Cultusgemeinde bedeckt ihre Bedürfnisse zunächst aus den Erträgnissen ihres Vermögens, sowie aus den verfügbaren Einkünften der hiezu bestehenden Stiftungen und Fonde, (sodann aus ..... statutenmäßig Gebüren, Taxen und dgl. Abgaben), soweit aber die bezeichneten Bedeckungsmittel nicht ausreichen, nach Maßgabe der nachfolgenden Bestimmungen der Statuten aus Cultusbeiträgen ihrer Angehörigen.

(Die Cultusgemeinde hat das Recht, von ihren Angehörigen die in den §§ ..... bezeichneten Gebüren-Taxen ..... und dgl. Abgaben bis zu der statutenmäßig festgesetzten Maximalhöhe einzuheben.)

§ 64.

Jeder Angehörige der Cultusgemeinde, welcher Vermögen, Erwerb oder ein – den in der betreffenden Ortschaft üblichen Taglohn übersteigendes – Einkommen hat, ist verpflichtet, zur Bedeckung des Cultusgemeinde-Erfordernisses einen jährlichen Cultusbeitrag zu leisten.

Ausgenommen hievon sind:

- a) Ehegattinnen und minderjährige Kinder des Beitragspflichtigen, insoferne die Ehegattinnen keinen eigenen Besitz oder Erwerb und die Kinder nicht etwa ein selbstständiges Vermögen haben;
- b) jene großjährigen Kinder der Beitragspflichtigen, welche mit den Eltern im gemeinsamen Haushalte wohnen und weder einen selbstständigen Erwerb betreiben, noch kein eigenes Vermögen besitzen;
- c) die besoldeten Functionäre und niederen Bediensteten der Cultusgemeinde, welche außer ihrer Entlohnung kein anderweitiges Einkommen und kein Vermögen besitzen.

Angehörige, welche drei Kilometer oder weiter von dem Sitze des Cultusvorstandes entfernt wohnen, zahlen nur zwei Drittheile des jenigen Betrages, welcher auf sie normalmäßig entfallen würde, wenn sie am Sitze des Cultusvorstandes selbst wohnen würden.

§ 65.

Wer von dem, beziehungsweise an dem 1. Jänner eines Jahres seinen ordentlichen Wohnsitz in der Cultusgemeinde nimmt, ist für das neue Jahr zur Beitragsleistung verpflichtet, wenn er auch noch im Laufe des Jahres die Cultusgemeinde wieder verlässt, oder mit Tod abgeht.

Wer seinen Wohnsitz aus der Cultusgemeinde verlegt, und dies nicht bis längstens 30. November dem Cultusvorstande anzeigt, bleibt auch für das folgende

Verwaltungsjahr für diese Cultusgemeinde beitragspflichtig.

§ 66.

Die Umlage des zu bedeckenden Erfordernisses auf die einzelnen Angehörigen der Cultusgemeinden erfolgt alljährlich im Dezember durch die Schätzungscommission, nachdem der Cultusausschuss den Beitrags-Coëfficienten oder sogenannten Quotienten festgestellt hat.

Dieser ergibt sich aus der Theilung der umzulegenden Summe durch die Zahl der Contribuenten und bildet die Grundclassen für die einzelnen Aufteilungsclassen, in welche die Beitragspflichtigen einzureihen sind.

Wird der Quotient durch 4 geteilt, so ergeben sich:

- a) nach abwärts die Classen $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$ des Quotienten (wobei jedoch als der geringste Beitrag der Betrag von ... (1 fl.) festgesetzt wird);
- b) nach aufwärts: $1\frac{1}{4}$, $1\frac{1}{2}$, $1\frac{3}{4}$ und 2 des Quotienten.

Die höheren Classen sind $2\frac{1}{2}$, 3, $3\frac{1}{2}$, 4, 5, 6 des Quotienten u. s. f. bis zum Maximum, welches für 3 Jahre vom Cultusausschusse festgesetzt wird, die Summe von ... Gulden aber nicht übersteigen darf, es sei denn, dass die Staatsbehörde für die Dauer eines etwaigen außerordentlichen Bedürfnisses ein höheres Ausmaß der Cultusbeiträge bewilligt hat (§ 20 des Gesetzes vom 21. März 1890 R. G. Bl. N° 57).

§ 67.

Die Schätzungscommission besteht aus ... vertrauenswürdigen Personen und wird alljährlich aus der Mitte der Beitragenden unter möglichster Berücksichtigung der verschiedenen Beitragskategorien vom Cultusausschusse gewählt, wobei derselbe nicht mehr als ein Drittel der zu Wählenden aus seiner Mitte entnehmen darf.

§ 68.

Die Schätzungscommission, welche bei Anwesenheit von zwei Dritteln ihrer Mitglieder beschlussfähig ist, wird vom Cultusvorsteher einberufen und eröffnet.

Derselbe hat ihr den Voranschlag mit der Summe des aufzuteilenden Erfordernisses, die Ziffer des Beitrags-Coëfficienten, dann das Maximum des Cultusbeitrages mitzutheilen und die nötig im Behelfe, wie: letztes Umlage-Register, Liste der neuhiezugekommenen und der abgegangenen Angehörigen u. s. w. an die Hand zu geben.

Der Cultusvorsteher kann den Commissionsberatungen beiwohnen, auch ohne deren Mitglied zu sein.

§ 69.

Bei Beginn der Beratungen der Schätzungscommission richtet der Rabbiner, beziehungsweise in dessen Verhinderung der Cultusvorsteher eine Ermahnung zur gewissenhaften Votierung und zur Bewahrung des Stillschweigens über die gefallenen Äußerungen an die Commissionsmitglieder und lässt sich hierüber das Gelöbniß mittelst Handschlages ablegen; sodann wählt die Commission zur Leitung der Verhandlungen einen Obmann aus ihrer Mitte.

§ 70.

Die Schätzungscommission theilt die umzulegende Summe auf die einzelnen Beitragspflichtigen auf, indem sie dieselben nach Maßgabe ihres Vermögens, Einkommens und ihrer Leistungsfähigkeit, sowie mit Rücksicht auf ihre Familienlasten in die einzelnen Auftheilungsklassen einreicht.

Bei jedem Contribuenten wird mündlich darüber abgestimmt, in welche Classe derselbe einzureihen sei, wobei die absolute Stimmenmehrheit, bei Stimmengleichheit aber die Stimme des Obmannes entscheidet.

Ergibt sich hiebei keine absolute Stimmen-Majorität, so wird aus der Summe der votierten Classenbeiträge

der Durchschnitt gezogen und der Betreffende in die der Durchschnittsziffer am nächste kommende Beitragsclassen eingereiht.

Die Abstimmung über die Beitragsleitung der Commissions-Mitglieder geschieht zuletzt, wobei jeder, dessen Beitrag in Verhandlung gezogen ist, sich entfernen muss.

§ 71.

Zeigt sich nach erfolgten Auftheilung, dass die erforderliche Summe nicht erreicht, oder um mehr als 5 % derselben überschritten ist, so findet eine procentuelle Erhöhung, beziehungsweise Herabminderung des Beitragscoëfficienten, beziehungsweise der Beiträge selbst auf das rechnungsmäßigen Maß statt.

§ 72.

Den Beitragspflichtigen ist der ihnen aufgetheilte Betrag mittelst Vorschreibung bekannt zu geben und eine 14tägige Reclamationsfrist einzuräumen.

Reclamationen sind schriftlich an den Cultusausschuss zu richten, welcher dieselben zu erledigen hat.

§ 73.

Stellt sich der Reclamant mit dieser Erledigung nicht zufrieden, so steht ihm innerhalb weiterer vierzehn Tage nach der Zustellung des Reclamationsbescheides das Recht zu, die endgiltige Festsetzung seines Beitrages durch ein Schiedsgericht zu verlangen.

Hiezu hat derselbe einen beitragenden Cultusgemeinde-Angehörigen als seinen Schiedsmann zu wählen, desgleichen beruft der Cultusvorstand einen solchen und haben sich diese zwei über die Person eines dritten als Obmannes zu einigen.

Können sich diese beiden über die Person des dritten nicht einigen, so entscheidet zwischen den zwei Vorgeschlagenen das Los.

Gegen die Entscheidung des Schiedsgerichtes gibt es keine weitere Berufung an die Cultusgemeinde-Vertretung.

§ 74.

Die Cultusbeiträge sind in vierteljährigen Raten im vorhinein zu entrichten.

Die zwangsweise Einbringung der statutenmäßig auferlegten Cultusbeiträge erfolgt nach fruchtloser Einmahnung zur Zahlung im Wege der politischen Execution, welche bei der zuständigen politischen Bezirksbehörde anzusprechen ist.

(Beabsichtigt die Cultusgemeinde weitere Leistungen für Cultuszwecke, Abgaben, Gebühren, Taxen u. dgl. einzuführen, so sind die entsprechenden Ergänzungsbestimmungen in die Statuten einzuschalten und insbesondere die betreffenden Leistungen genau zu bezeichnen und hinsichtlich der Art und Weise der Veranlagung derselben, der Competenz der Cultusgemeinde-Organen zur Bemessung, respective Einhebung derselben, der Maximalhöhe der Leistungen u. s. w. detaillirte Bestimmungen zu treffen.)

Abschnitt XIII: Über die Austragung der aus dem Cultusgemeinde-Verbande entstehenden Streitigkeiten

§ 75.

Streitigkeiten, welche aus dem Cultusgemeindevorstande zwischen den einzelnen Mitgliedern oder zwischen diesen und dem Cultusvorsteher oder dem Cultusvorstande entstehen, werden vom Cultusausschusse, eventuell nach Maßgabe des statutenmäßig dem Rabbiner zustehenden Wirkungskreises im Einvernehmen mit demselben entschieden.

Im Falle das vorgeschriebene Einvernehmen zwischen dem Rabbiner und dem Cultusausschusse nicht erzielt worden ist, entscheidet der verstärkte Cultusausschuss.

Abschnitt XIV: Von der Ausübung der Amtsgewalt seitens der Religionsdiener und anderer Organe der Cultusgemeinde

§ 76.

Von der den Religionsdienern und anderen Organen der Cultusgemeinde zustehenden Amtsgewalt darf nur gegen Angehörige der israelitischen Religionsgesellschaft und niemals zu dem Zwecke Gebrauch gemacht werden, um die Befolgung der Gesetze und befördlichen Anordnungen oder die freie Ausübung staatsbürgerlicher Rechte zu hindern. Ein äußerer Zwang darf bei Ausübung dieser Amtsgewalt überhaupt nicht angewendet werden (§ 18 des Gesetzes vom 21. März 1890 R. G. Bl. N° 57).

Abschnitt XV: Über das Verfahren bei Statutenänderungen

§ 77.

Änderungen der Statuten können nur von dem verstärkten Cultusausschusse, u. z. bei Anwesenheit von mindestens 3/4 sämtlicher Mitglieder desselben mit einer Stimmenmehrheit von zwei Drittel der Anwesenden beschlossen werden, worauf die gesetzlich vorgeschriebene Genehmigung der Staatsbehörde einzuholen ist.

Abschnitt XVI: Über das Aufsichtsrecht der Staatsverwaltung und deren Einflussnahme auf die Angelegenheiten der Cultusgemeinde

§ 78.

Die Staatsverwaltung übt das ihr zustehende Aufsichtsrecht gegenüber der Cultusgemeinde und überhaupt das Recht der Einflussnahme auf die Angelegenheiten der Cultusgemeinde nach Massgabe der bestehenden gesetzlichen Vorschriften und insbesondere der Bestimmungen des Gesetzes vom 21. März 1890, R. B. Bl. Nr. 57, aus.

Zdroj: NA, f. MKV-R, inv. 589, kart. 1362, čj. 13466/1892.

Textová příloha č. 6: Dodatek ke vzorovým stanovám

Dodatek o zaměstnancích židovských náboženských obcí, kterým se doplňoval oddíl VII vzorových stanov. Text schválilo pouze Kuratorium Moravsko-židovské zemské podstaty.

§ 1.

Außer dem Rabbiner hat die Gemeinde folgende Religionsdiener zu bestellen:

- a) Wenn der Rabbiner den gesammten Religionsunterricht nicht selbst versieht, einen Religionslehrer;
- b) einen Vorbeter (Cantor). Diese Ämter können auch in einer Person vereinigt sein.
- c) Die Anstellung eines Rabbinats-Assessors ist nur in jenen Gemeinden erforderlich, wo der Umfang der rabbinischen Functionen für eine Person zu groß ist.

§ 2.

Die sonstigen beim Gottesdienste und der Ritualien erforderlichen Dienstleistungen werden von einem oder mehreren Functionären, als: Tempel- und Gemeindediener, Schächter, Leichenbestatter und Todtengräber versehen.

§ 3.

Als Religionsdiener können nur österreichische Staatsbürger angestellt werden, deren Verhalten in sittlicher und bürgerlicher Hinsicht vorwurfsfrei ist. Letzteres gilt ebenso von allen Gemeinde-Angestellten.

§ 4.

Die Rechte und Pflichten sämtlicher Functionäre werden durch die mit denselben bei ihrer Aufnahme zu vereinbarenden Verträge, resp. die ihnen zu ertheilenden Instructionen im Einzelnen bestimmt, insbesondere ihre Bezüge, die Zeitdauer der Anstellung, die Kündigungsfrist.

§ 5.

Im Allgemeinen wird hierüber jedoch Folgendes festgesetzt:

Die Aufnahme sämtlicher Angestellten erfolgt durch den Ausschuß. Eine Dienstesentsetzung aus disciplinaren Gründen kann nur vom Ausschusse mittelst Zweidrittel-Majorität beschlossen werden.

Gegen Verfügungen des Vorstehers oder ihrer unmittelbaren Vorgesetzten steht den Religionsdienern ein Beschwerderecht an den Ausschuß zu.

§ 6.

Alle Gemeindefunctionäre haben die Verpflichtung, einen standesgemäßen, strengsittlichen und religiösen Lebenswandel zu führen. Die Religionsdiener unterstehen in disciplinärer Beziehung dem Ausschusse, die anderen Functionäre dem Vorstande (Vorstehrer).

§ 7.

Der Religionslehrer hat den Religions-, beziehungsweise hebräischen Unterricht in dem vereinbarten Zeitausmaße in den ihm zugewiesenen Classen nach dem vom Cultus-Ausschusse einvernehmlich mit dem Rabbiner festgesetzten Lehrplane pünktlich und gewissenhaft zu ertheilen. Seine Unterrichtsertheilung untersteht in religiöser und didactisch-methodischer Beziehung der Beaufsichtigung des Rabbiners.

§ 8.

Der Vorbeter (Cantor) hat den Gottesdienst (die Liturgie) an Sabbathen und Festen, sowie dann, wenn kein zweiter Vorbeter vorhanden, auch an Wochentagen, sowie bei außerordentlichen Feierlichkeiten, bei Trauungen und Leichenconducten in würdiger Weise zu versehen und thunlich einen Tempelchor heranzubilden, einzustudieren und zu leiten.

§ 9.

Die Dienstesobliegenheiten der anderen Gemeindefunctionäre ergeben sich aus dem Wesen ihres speziellen Dienstes und der bisherigen Gepflogenheit. Der Schächter untersteht, ob er nun ein Gemeinde-

Zdroj: *Österreichisch-ungarische Cantoren-Zeitung*, 1. srpna 1892, s. 1–2.

diensteter ist oder nicht, in ritueller Beziehung der Aufsicht des Rabbiners. Ein von der Gemeinde nicht angestellter Schächter darf diese Function nur mit Bewilligung des Vorstandes ausüben.

Textová příloha č. 7: „Lidové“ stanovy ŽNO Moravská Ostrava

Vybraná ustanovení stanov ŽNO Moravská Ostrava, které schválila Zemská politická správa v Brně 28. dubna 1920, čj. 31345 a které sloužily jako vzor pro ostatní židovské náboženské obce.

Abschnitt I: Gebiet der Kultusgemeinde

[...]

§ 3.

Aufgabe der Kultusgemeinde ist es, inner halb der durch die Staatsgesetze gezogenen Grenzen für die Befriedigung der religiösen Bedürfnisse ihrer Mitglieder und die Pflege des jüdischen Volkstums unter Bedachtnahme auf die hieraus fließenden Rechte und Pflichten zu sorgen und die durch diesen Zweck gebotenen Anstalten zu erhalten und zu fördern.

Insbesondere sorgt die Kultusgemeinde:

- a) für den Bestand und die Erhaltung der nötigen gottesdienstlichen Anstalten und Einrichtungen, für die regelmäßige Abhaltung des Gottesdienstes in mindestens einem Betehause an allen Tagen, für die rituelle Beschneidung (Milah), für die Beschaffung von Osterbroten, für die Vornahme der rituellen Schlachtungen, für den Verkauf von Koscherfleisch, für ein rituelles Bad usw.;
- b) für die Anstellung und Besoldung wenigstens eines Rabbiners und der übrigen Religionsdiener sowie der sonst erforderlichen Gemeindefunctionäre;
- c) für die Erteilung eines geregelten Religionsunterrichtes unter angemessener Berücksichtigung der hebräischen Sprache; für die

Errichtung und Erhaltung jüdischer Lehranstalten und anderer der jüdischen Wissenschaft und Kultur dienenden Einrichtungen entweder allein, oder in Verbindung mit anderen Körperschaften;

- d) für die Abhaltung von regelmäßigen Vorträgen aus dem Gebiete der hebräischen Literatur und jüdischen Geschichte;
- e) für den Bestand und die Erhaltung eines konfessionellen Friedhofes sowie für die Möglichkeit der rituellen Beerdigung der Verstorbenen, unbeschadet der diesbezüglich bestehenden öffentlichen Vorschriften;
- f) für den Bestand einer Armenkassa sowie der sonstigen Anstalten für soziale Fürsorge in der Kultusgemeinde;
- g) für den Schutz der religiösen Interessen und sonstiger aus der Zugehörigkeit zum Judentume entspringenden Rechte ihrer Angehörigen und die Abwehr ungerechtfertigter Angriffe auf das Judentum.

Jedermann, der eine in den Aufgabekreis der Kultusgemeinde fallende Tätigkeit innerhalb ihres Sprengels entfalten will, bedarf hiezu der Bewilligung der Kultusgemeinde und steht in dieser Hinsicht unter ihrer Aufsicht.

Eine erteilte Bewilligung kann jederzeit zurückgenommen werden.

[...]

Abschnitt V: Von dem Rabbinat

§ 18.

Zum Rabbiner kann nur ein Bürger des tschechoslowakischen Staates bestellt werden, der die gesetzlichen Erfordernisse und außerdem die spezielle theologische Vorbildung für sein Amt nachzuweisen in der Lage ist.

Der Rabbiner muss seinen Wohnsitz in ..... haben.

Der Rabbiner hat folgende Rechte und Pflichten:

- a) die Versehung jener Funktionen, die durch Gesetz dem Seelsorger zugewiesen sind;
- b) die Teilnahme an sämtlichen öffentlichen gottesdienstlichen Verrichtungen, die Überwachung der gesamten rituellen und kulturellen Institutionen, wie diese nach Maßgabe der jeweiligen Beschlüsse des Kultusrates bestehen;
- c) Die Ausübung der usuellen Funktionen bei Konfirmationen, Trauungen und Beerdigungen;
- d) die Abhaltung von Predigten an den Sabbaten, Festen und Gelegenheitsfeierlichkeiten, dann von Leichen- und Trauungsreden nach Maßgabe der Beschlüsse des Kultusrates;
- e) die Leitung und je nach Beschluss des Kultusrates auch die Erteilung des Religionsunterrichtes an den Schulen im Sprengel der Kultusgemeinde;
- f) die Abhaltung von Exhorten und die Leitung des Schulgottesdienstes, nach massgabe der Beschlüsse des Kultusrates;
- g) die Erstattung oder Begutachtung von Vorschlägen in betreff des Gottesdienstes, die Beantwortung aller auf denselben und auf die Ritualien überhaupt bezughabenden An-

fragen der Kultusgemeindeangehörigen, sowie der Vertretungs- und Verwaltungsorgane der Kultusgemeinde;

- h) die Erstattung von Gutachten über die Befähigung anzustellender Religionslehrer, Schächter und Thoravorleser;
- i) die Abhaltung regelmäßiger, öffentlichen Vorträge, aus dem Gebiete der hebräischen Literatur und jüdischen Geschichte während der Wintermonate.

[...]

Abschnitt XV: Wahlordnung

Von der Wahlberechtigung und der Wählbarkeit

§ 72.

Wahlberechtigt ist jeder Angehörige der Kultusgemeinde ohne Unterschied des Geschlechtes, der vor dem 1. Jänner des Jahres, in welchem die Wählerlisten zur Auflegung gelangen, das 21. Lebensjahr erreicht und im Gebiete der Kultusgemeinde seinen Wohnsitz genommen hat.

§ 73.

Ausgeschlossen von Wahlrechte sind jene Personen, die nach § 3 der Wahlordnung für die Gemeinden in der tschechoslowakischen Republik vom Wahlrechte in die Ortsgemeindevertretung ausgeschlossen sind, ferner diejenigen wahlberechtigten Personen, welche in Steuervorschreibung stehen, trotz ordnungsmässiger Mahnung jedoch mit der Steuer des Vorjahres bis zum Ablaufe der Reklamationsfrist ganz oder teilweise im Rückstande blieben.

Ausserdem diejenigen, welche zur Zeit der Ausschreibung der Wahl ständige periodische Armenunterstützungen seitens der Kultusgemeinde oder einen in ihrer Mitte beziehendes Wohlfahrtsvereines oder Institutes erhalten haben.

[...]

§ 74.

Wählbar ist jeder Wahlberechtigte ohne Unterschied des Geschlechtes, der vor dem 1. Jänner des Jahres in welches der Wahltag fällt, das 26. Lebensjahr überschritten hat.

§ 75.

Ausgenommen von der Wählbarkeit in den Kultusrat sind:

1. die Angestellten der Gemeinde, wenn die rechtskräftige Wählerliste weniger als 600 Wähler aufweist. Aber selbst wenn sie eine grössere Wahleranzahl beinhaltet, können sie nicht zum Präsidenten oder Vizepräsidenten gewählt werden.
2. Beamte jener Behörden, denen ein unmittelbares Aufsichtsrecht über die Kultusgemeinde zusteht, und
3. diejenigen, die, falls sie in Steuervorschreibung stehen, trotz ordnungsmässiger Ermahnung mit der Einzahlung ihrer Kultussteuer länger als ein Jahr, vom Wahltag zu rückgerechnet, rückständig sind.

[...]

Von den Wahlverfahren

§ 91.

Die Wahl in den Kultusrat erfolgt entweder nach den Grundgesetze des verhältnismahlrechtes oder nach den Grundsätze der relativen Mehrheit.

Nach den Grundsätze der relativen Mehrheit wird nur dann gewählt wenn die rechtskräftige Wählerliste

nicht mehr als 300 Wähler enthält. Aber auch in diesen Falle muss nach dem Grundsätze des verhältnismahlrechtes gewählt werden, wenn innerhalb der Zeit von 5 Tagen nach der Auflegung der rechtskräftigen Wählerliste mindestens der zehnte Teil der Wahlberechtigten dies beantragt.

[...]

§ 92.

Spätestens 21 Tage vor dem Tage der Wahl bis 12 Uhr mittags haben die Wahlparteien im Sekretariate die Kandidatenliste in zweifacher Ausfertigung zu überreichen. Das Sekretariat ist dem Überreicher die Zeit der Überreichung zu bestätigen verpflichtet und ist dieser überdies berechtigt, eine weitere Abschrift der Kandidatenlisten verozulegen, deren Übereinstimmung mit den vorgelegten Kandidatenlisten das Sekretariat zu bestätigen verpflichtet ist.

[...]

Wahl ohne Abstimmung

§ 97.

In jenen Gemeinden, in welchen nur eine Kandidatenliste angemeldet wurde oder in solchen, in welchen die Summe der von den einzelnen Wahlparteien angemeldeten kandidaten, die Zahl der zu Wählenden weder unter- noch überschreitet, hat die Kultuswahlkommission zu verlautbaren, dass alle angemeldeten, namentlich anzuführenden Kandidaten ohne Abstimmung als gewählt erklärt werden.

[...]

Zdroj: NA, f. MŠ, inv. 2089, kart. 3925, složka Ostrava Moravská, čj. 28117/1920.

Tabulky

Tabulka č. 1: Židovská populace v soudních okresech na Moravě a ve Slezsku v letech 1848–1930

soudní okres vč. statutárního města	1848 ⁶	ca. 1857 ⁷	← index	1869 ⁸	← index	1880 ⁹	← index	1890 ¹⁰	← index	1900 ¹¹	← index	1910 ¹²	← index	1921 ¹³	← index	1930 ¹⁴	← index
Bielsko	498	597	120 %	1 365	229 %	2 054	150 %	2 470	120 %	3 104	126 %	3 805	123 %	součást Polska			
Blansko	28	40	143 %	150	375 %	205	137 %	151	74 %	100	66 %	92	92 %	56	61 %	54	96 %
Bohumín	146	229	157 %	403	176 %	557	138 %	691	124 %	1 523	220 %	1 061	70 %	1 124	106 %	984	88 %
Bojkovice	součást SO Uherský Brod											37		52	141 %	36	69 %
Boskovice	2 019	2 089	103 %	1 723	82 %	1 464	85 %	1 333	91 %	976	73 %	723	74 %	545	75 %	452	83 %
Brno	599	1 448	242 %	4 965	343 %	11 457	231 %	7 628	67 %	8 743	115 %	9 305	106 %	10 928	117 %	11 065	101 %

⁶ Haas, *Die Juden...*, s. 58–64. • *Personalstand der Secular- und Regular-Geistlichkeit der erzbischöflichen Olmützer Diöcese für das Jahr 1849*. Olmütz: 1849. • *Schematismus der Geistlichkeit des Bisthums Breslau k. k. Oesterreichischen Antheils für das Jahr 1848*. Teschen: 1848.

⁷ Haas, *Die Juden...*, s. 58–64. • WOLNY, Gregor. *Kirchliche Topographie von Mähren. I. Abtheilung: Olmützer Erzdiöcese. III. Band*. Brünn: 1859. • WOLNY, Gregor. *Kirchliche Topographie von Mähren. I. Abtheilung: Olmützer Erzdiöcese. IV. Band*. Brünn: 1862. • WOLNY, Gregor. *Kirchliche Topographie von Mähren. I. Abtheilung: Olmützer Erzdiöcese. V. Band*. Brünn: 1863. • *Schematismus der Geistlichkeit des Bisthums Breslau k. k. Oesterreichischen Antheils für das Jahr 1858*. Teschen: 1858.

⁸ *Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, dann der Militärgränze nach der Zählung vom 31. December 1869*. Svazek I (Bevölkerung nach Geschlecht, Religion, Stand und Aufenthalt. Wien: K.-k. Hof- und Staatsdruckerei, 1871.

⁹ Haas, *Die Juden...*, s. 58–64. • *Special-Orts-Repertorium von Schlesien*. Wien: K. K. Statistische Central-Commission, 1885.

¹⁰ *Special-Orts-Repertorium von Mähren*. Wien: K. k. statistischen Central-Commission, 1893. • *Special-Orts-Repertorium von Schlesien*. Wien: K. k. statistischen Central-Commission, 1894.

¹¹ *Gemeindelexikon von Mähren. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900*. Wien: K. K. Statistische Zentralkommission, 1906. • *Gemeindelexikon von Schlesien. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900*. Wien: K. K. Statistische Zentralkommission, 1906.

¹² *Specialortsrepertorium von Mähren. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*. Wien: Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1917. • *Specialortsrepertorium von Schlesien. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*. Wien: Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1917.

¹³ *Statistický lexikon obcí na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Státní úřad statistický, 1924.

¹⁴ *Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské*. Praha: Ministerstvo vnitra – Státní úřad statistický, 1935.

soudní okres vč. statutárního města	1848	ca. 1857	← index	1869	← index	1880	← index	1890	← index	1900	← index	1910	← index	1921	← index	1930	← index
Bruntál	25	64	256 %	119	186 %	160	134 %	103	64 %	101	98 %	112	111 %	96	86 %	81	84 %
Bučovice	584	567	97 %	509	90 %	308	61 %	310	101 %	236	76 %	170	72 %	136	80 %	87	64 %
Bystřice nad Pernštejnem	49	82	167 %	127	155 %	131	103 %	85	65 %	79	93 %	54	68 %	15	28 %	14	93 %
Bystřice pod Hostýnem	38	31	82 %	92	297 %	109	118 %	131	120 %	121	92 %	56	46 %	45	80 %	34	76 %
Bílovec	63	56	89 %	42	75 %	138	329 %	162	117 %	157	97 %	141	90 %	98	70 %	85	87 %
Břeclav	971	1 239	128 %	1 306	105 %	1 397	107 %	1 464	105 %	1 463	100 %	1 315	90 %	1 151	88 %	838	73 %
Cukmantl	4	18	450 %	25	139 %	33	132 %	28	85 %	27	96 %	41	152 %	41	100 %	34	83 %
Český Těšín	součást SO Těšín													1 277		1 405	110 %
Dačice	406	398	98 %	273	69 %	271	99 %	237	87 %	221	93 %	60	27 %	62	103 %	51	82 %
Dvorce	86	86	100 %	61	71 %	74	121 %	90	122 %	43	48 %	31	72 %	23	74 %	20	87 %
Frenštát pod Radhoštěm	9	8	89 %	42	525 %	82	195 %	95	116 %	80	84 %	54	68 %	25	46 %	21	84 %
Fryštát	145	180	124 %	330	183 %	524	159 %	609	116 %	1 010	166 %	1 398	138 %	1 306	93 %	1 155	88 %
Frýdek	55	90	164 %	308	342 %	422	137 %	514	122 %	581	113 %	461	79 %	429	93 %	307	72 %
Frývaldov	8	30	375 %	93	310 %	102	110 %	134	131 %	133	99 %	103	77 %	133	129 %	138	104 %
Fulnek	31	46	148 %	102	222 %	89	87 %	103	116 %	87	84 %	64	74 %	42	66 %	35	83 %
Hlučín	součást Německa													41		38	93 %
Hodonín	187	443	237 %	639	144 %	899	141 %	1 076	120 %	1 313	122 %	1 201	91 %	893	74 %	736	82 %
Holešov	1 711	1 644	96 %	985	60 %	867	88 %	799	92 %	701	88 %	630	90 %	342	54 %	282	82 %

soudní okres vč. statutárního města	1848	ca. 1857	← index	1869	← index	1880	← index	1890	← index	1900	← index	1910	← index	1921	← index	1930	← index
Horní Benešov	39	69	177 %	107	155 %	65	61 %	51	78 %	53	104 %	38	72 %	28	74 %	23	82 %
Hranice	711	845	119 %	635	75 %	603	95 %	558	93 %	491	88 %	389	79 %	296	76 %	211	71 %
Hrotovice	32	46	144 %	136	296 %	94	69 %	116	123 %	48	41 %	41	85 %	33	80 %	10	30 %
Hustopeče	66	103	156 %	280	272 %	406	145 %	468	115 %	420	90 %	343	82 %	222	65 %	149	67 %
Ivančice	1 299	1 345	104 %	1 129	84 %	856	76 %	729	85 %	564	77 %	484	86 %	332	69 %	244	73 %
Jablunkov	47	42	89 %	181	431 %	253	140 %	247	98 %	207	84 %	191	92 %	167	87 %	134	80 %
Jaroslavice	0	13		76	585 %	100	132 %	88	88 %	86	98 %	80	93 %	82	103 %	50	61 %
Javorník	1	17	1 700 %	41	241 %	29	71 %	24	83 %	10	42 %	13	130 %	7	54 %	8	114 %
Jemnice	828	905	109 %	516	57 %	385	75 %	429	111 %	279	65 %	150	54 %	106	71 %	63	59 %
Jevíčko	1 064	1 058	99 %	563	53 %	517	92 %	391	76 %	276	71 %	201	73 %	152	76 %	107	70 %
Jihlava	1 444	1 794	124 %	1 908	106 %	2 195	115 %	2 266	103 %	1 978	87 %	1 538	78 %	1 355	88 %	1 102	81 %
Jindřichov	součást SO Osoblaha					3		2	67 %	0	0 %	1		6	600 %	0	0 %
Klimkovice	35	65	186 %	115	177 %	185	161 %	313	169 %	210	67 %	217	103 %	172	79 %	139	81 %
Klobouky	35	79	226 %	199	252 %	191	96 %	192	101 %	166	86 %	126	76 %	123	98 %	89	72 %
Kojetín	716	745	104 %	591	79 %	463	78 %	421	91 %	378	90 %	307	81 %	191	62 %	143	75 %
Konice	78	77	99 %	61	79 %	47	77 %	44	94 %	27	61 %	28	104 %	31	111 %	23	74 %
Krnov	89	123	138 %	290	236 %	407	140 %	579	142 %	547	94 %	476	87 %	385	81 %	323	84 %
Kroměříž	575	648	113 %	782	121 %	911	116 %	826	91 %	679	82 %	595	88 %	428	72 %	403	94 %
Kunštát	116	169	146 %	94	56 %	119	127 %	81	68 %	72	89 %	34	47 %	23	68 %	12	52 %
Kyjov	766	864	113 %	1 346	156 %	1 388	103 %	1 169	84 %	862	74 %	734	85 %	470	64 %	357	76 %

soudní okres vč. statutárního města	1848	ca. 1857	← index	1869	← index	1880	← index	1890	← index	1900	← index	1910	← index	1921	← index	1930	← index
Lipník	1 722	1 712	99 %	1 020	60 %	839	82 %	674	80 %	559	83 %	380	68 %	221	58 %	160	72 %
Litovel	27	65	241 %	88	135 %	127	144 %	151	119 %	98	65 %	46	47 %	29	63 %	36	124 %
Mikulov	3 947	3 986	101 %	1 830	46 %	1 452	79 %	1 323	91 %	1 098	83 %	881	80 %	705	80 %	535	76 %
Mohelnice	1 051	1 103	105 %	681	62 %	712	105 %	502	71 %	337	67 %	268	80 %	215	80 %	142	66 %
Moravská Ostrava	30	64	213 %	410	641 %	1 017	248 %	2 232	219 %	4 985	223 %	6 115	123 %	6 872	112 %	6 872	100 %
Moravská Třebová	6	12	200 %	110	917 %	93	85 %	113	122 %	106	94 %	137	129 %	102	74 %	64	63 %
Moravské Budějovice	62	75	121 %	176	235 %	229	130 %	188	82 %	161	86 %	161	100 %	136	84 %	99	73 %
Moravský Krumlov	1 432	1 558	109 %	950	61 %	896	94 %	856	96 %	801	94 %	562	70 %	416	74 %	359	86 %
Místek	77	97	126 %	213	220 %	300	141 %	427	142 %	415	97 %	411	99 %	303	74 %	242	80 %
Město Albrechtice	29	31	107 %	62	200 %	49	79 %	39	80 %	31	79 %	23	74 %	21	91 %	12	57 %
Město Libavá	36	63	175 %	95	151 %	124	131 %	108	87 %	100	93 %	95	95 %	73	77 %	74	101 %
Napajedla	61	86	141 %	191	222 %	209	109 %	197	94 %	167	85 %	174	104 %	84	48 %	48	57 %
Nové Město na Moravě	80	101	126 %	137	136 %	141	103 %	101	72 %	79	78 %	40	51 %	48	120 %	35	73 %
Nový Jičín	87	123	141 %	237	193 %	345	146 %	359	104 %	329	92 %	313	95 %	292	93 %	237	81 %
Náměšť	44	91	207 %	103	113 %	106	103 %	91	86 %	67	74 %	73	109 %	30	41 %	21	70 %
Odry	3	11	367 %	61	555 %	72	118 %	101	140 %	57	56 %	31	54 %	18	58 %	16	89 %

soudní okres vč. statutárního města	1848	ca. 1857	← index	1869	← index	1880	← index	1890	← index	1900	← index	1910	← index	1921	← index	1930	← index
Olomouc	177	316	179 %	1 034	327 %	1 565	151 %	1 723	110 %	2 028	118 %	2 112	104 %	2 090	99 %	2 216	106 %
Opava	148	407	275 %	745	183 %	1 199	161 %	1 228	102 %	1 163	95 %	1 166	100 %	1 182	101 %	1 035	88 %
Osoblaha	677	162	24 %	159	98 %	129	81 %	109	84 %	77	71 %	58	75 %	35	60 %	13	37 %
Plumlov	22	33	150 %	47	142 %	32	68 %	19	59 %	8	42 %	4	50 %	6	150 %	3	50 %
Pohořelice	součást SO Židlochovice											432		345	80 %	272	79 %
Prostějov	1 825	2 053	112 %	1 869	91 %	1 840	98 %	1 769	96 %	1 557	88 %	1 511	97 %	1 433	95 %	1 442	101 %
Přerov	441	497	113 %	606	122 %	699	115 %	706	101 %	563	80 %	446	79 %	336	75 %	278	83 %
Příbor	181	291	161 %	222	76 %	253	114 %	271	107 %	199	73 %	155	78 %	103	66 %	72	70 %
Rožnov pod Radhoštěm	11	38	345 %	81	213 %	172	212 %	112	65 %	133	119 %	35	26 %	20	57 %	19	95 %
Rýmařov	30	38	127 %	81	213 %	79	98 %	56	71 %	39	70 %	29	74 %	33	114 %	31	94 %
Skoczów	141	173	123 %	378	218 %	436	115 %	586	134 %	566	97 %	549	97 %	součást Polska			
Slavkov	1 606	1 769	110 %	999	56 %	770	77 %	657	85 %	497	76 %	342	69 %	181	53 %	106	59 %
Slavonice	součást SO Dačice											151		120	79 %	75	63 %
Polská/Slezská Ostrava	součást SO Bohumín											799		712	89 %	668	94 %
Staré Město	27	31	115 %	33	106 %	21	64 %	24	114 %	15	63 %	7	47 %	13	186 %	3	23 %
Strumieň	23	65	283 %	125	192 %	168	134 %	228	136 %	260	114 %	203	78 %	součást Polska			
Strážnice	684	575	84 %	673	117 %	703	104 %	743	106 %	667	90 %	523	78 %	366	70 %	282	77 %
Svitavy	53	76	143 %	270	355 %	293	109 %	336	115 %	275	82 %	240	87 %	239	100 %	197	82 %
Šilperk	0	0		8		18	225 %	12	67 %	12	100 %	12	100 %	12	100 %	1	8 %

soudní okres vč. statutárního města	1848	ca. 1857	← index	1869	← index	1880	← index	1890	← index	1900	← index	1910	← index	1921	← index	1930	← index
Šternberk	34	95	279 %	182	192 %	201	110 %	162	81 %	177	109 %	124	70 %	110	89 %	94	85 %
Šumperk	32	30	94 %	137	457 %	129	94 %	139	108 %	170	122 %	203	119 %	210	103 %	204	97 %
Telč	160	224	140 %	287	128 %	352	123 %	328	93 %	264	80 %	193	73 %	143	74 %	101	71 %
Tišnov	458	525	115 %	467	89 %	355	76 %	259	73 %	166	64 %	123	74 %	80	65 %	53	66 %
Těšín	599	580	97 %	988	170 %	1 484	150 %	1 712	115 %	2 073	121 %	součást Polska					
Třebíč	1 639	1 543	94 %	1 087	70 %	1 026	94 %	987	96 %	756	77 %	583	77 %	405	69 %	335	83 %
Třešť	součást SO Jihlava											199		121	61 %	98	81 %
Uherské Hradiště	139	229	165 %	729	318 %	885	121 %	828	94 %	752	91 %	616	82 %	460	75 %	353	77 %
Uherský Brod	1 074	1 342	125 %	1 166	87 %	1 224	105 %	1 173	96 %	1 058	90 %	848	80 %	718	85 %	529	74 %
Uherský Ostroh	1 619	1 904	118 %	1 480	78 %	1 366	92 %	1 190	87 %	932	78 %	710	76 %	461	65 %	355	77 %
Uničov	10	49	490 %	170	347 %	172	101 %	77	45 %	56	73 %	64	114 %	54	84 %	39	72 %
Valašské Klobouky	66	115	174 %	256	223 %	320	125 %	309	97 %	255	83 %	124	49 %	66	53 %	49	74 %
Valašské Meziříčí	85	87	102 %	230	264 %	271	118 %	284	105 %	258	91 %	227	88 %	183	81 %	142	78 %
Velká Bíteš	součást SO Velké Meziříčí									113		33	29 %	30	91 %	16	53 %
Velké Meziříčí	1 162	1 278	110 %	1 022	80 %	836	82 %	717	86 %	332	46 %	190	57 %	148	78 %	89	60 %
Vidnava	94	91	97 %	45	49 %	31	69 %	28	90 %	16	57 %	6	38 %	12	200 %	4	33 %
Vizovice	72	85	118 %	118	139 %	146	124 %	149	102 %	144	97 %	111	77 %	72	65 %	50	69 %
Vranov	708	877	124 %	895	102 %	570	64 %	486	85 %	419	86 %	290	69 %	172	59 %	98	57 %

soudní okres vč. statutárního města	1848	ca. 1857	← index	1869	← index	1880	← index	1890	← index	1900	← index	1910	← index	1921	← index	1930	← index
Vrbno	17	20	118 %	23	115 %	11	48 %	13	118 %	9	69 %	7	78 %	3	43 %	2	67 %
Vsetín	83	102	123 %	251	246 %	218	87 %	387	178 %	341	88 %	374	110 %	223	60 %	205	92 %
Vyškov	645	696	108 %	463	67 %	525	113 %	511	97 %	355	69 %	251	71 %	147	59 %	113	77 %
Vítkov	13	30	231 %	118	393 %	69	58 %	58	84 %	73	126 %	44	60 %	24	55 %	14	58 %
Vízmberek	11	31	282 %	5	16 %	22	440 %	24	109 %	2	8 %	5	250 %	13	260 %	4	31 %
Zdounky	71	120	169 %	115	96 %	129	112 %	102	79 %	68	67 %	65	96 %	30	46 %	28	93 %
Zlín	součást SO Napajedla											54		115	213 %		
Znojmo	124	198	160 %	573	289 %	857	150 %	897	105 %	835	93 %	967	116 %	845	87 %	743	88 %
Zábřeh	52	49	94 %	109	222 %	95	87 %	100	105 %	76	76 %	65	86 %	45	69 %	35	78 %
Ždánice	436	510	117 %	510	100 %	339	66 %	311	92 %	239	77 %	179	75 %	130	73 %	98	75 %
Židlochovice	645	804	125 %	891	111 %	912	102 %	795	87 %	656	83 %	98	15 %	68	69 %	48	71 %
Žďár nad Sázavou	39	53	136 %	47	89 %	60	128 %	79	132 %	47	59 %	44	94 %	19	43 %	29	153 %
celkem				49 041		52 755	108 %	55 353	105 %	56 243	102 %	54 625	97 %	45 306	83 %	41 250	91 %

Tabulka č. 2: Vývoj židovské populace v největších emancipačních komunitách a jejich okolí v letech 1848–1869

soudní okres vč. statutárního města	farnost (do 1858) / obec (1869)	1848 ¹⁵	1857–1858 ¹⁶	1869 ¹⁷
Bielsko	Bielsko	407	520	1 102 ¹⁸
	ostatní	91	77	263
	celkem	498	597	1 365
Bohumín	Bohumín	49	30	50 (r. 1873) ¹⁹
	Polská Ostrava	36	110	197 (r. 1873) ²⁰
	ostatní	61	89	?
	celkem	146	229	403
Brno	Brno	445	1262	4505
	ostatní	154	186	460
	celkem	599	1 448	4 965
Jihlava	Jihlava	99	221	1090
	ostatní	1345	1573	818
	celkem	1 444	1 794	1 908

¹⁵ Haas, *Die Juden...*, s. 58–64. • *Personalstand... Olmützer Diöcese, 1849.* • *Schematismus... des Bisthums Breslau... 1848.*

¹⁶ Haas, *Die Juden...*, s. 58–64. • Wolny, *Kirchliche Topographie...*, I/III. • Wolny, *Kirchliche Topographie...*, I/IV. • Wolny, *Kirchliche Topographie...*, I/V. • *Schematismus... des Bisthums Breslau... 1858.*

¹⁷ Haas, *Die Juden...*, s. 58–64. • *Bevölkerung und Viehstand...*

¹⁸ Spyra, *Żydowskie gminy wyznaniowe...*, s. 230.

¹⁹ *Personalstand der Geistlichkeit des Bisthums Breslau k. k. österreich. Antheils für das Jahr 1873.* Teschen: 1873. S. 16–20.

²⁰ *Personalstand... des Bisthums Breslau... 1873,* s. 30–36.

soudní okres vč. statutárního města	farnost (do 1858) / obec (1869)	1848 ²¹	1857–1858 ²²	1869 ²³
Olomouc	Olomouc	0	72	747
	ostatní	177	244	287
	celkem	177	316	1 034
Opava	Opava	44	301	618
	ostatní	104	106	127
	celkem	148	407	745
Příbor	Příbor	50	90	123
	ostatní	131	201	99
	celkem	181	291	222
Uherské Hradiště	Uherské Hradiště	0	36	342
	ostatní	139	193	387
	celkem	139	229	729
Znojmo	Znojmo	19	36	357
	ostatní	105	162	216
	celkem	124	198	573

²¹ Haas, *Die Juden...*, s. 58–64. • *Personalstand... Olmützer Diocese, 1849.* • *Schematismus... des Bisthums Breslau... 1848.*

²² Haas, *Die Juden...*, s. 58–64. • Wolny, *Kirchliche Topographie...*, I/III. • Wolny, *Kirchliche Topographie...*, I/IV. • Wolny, *Kirchliche Topographie...*, I/V. • *Schematismus... des Bisthums Breslau... 1858.*

²³ Haas, *Die Juden...*, s. 58–64. • *Bevölkerung und Viehstand...*

Tabulka č. 3: Vývoj židovské populace v děkanátu Olomouc a Uherské Hradiště v letech 1837–1858

děkanát	farnost	1837 ²⁴	1848 ²⁵	1850 ²⁶	1858 ²⁷	děkanát	farnost	1837	1848	1850	1858	
Uherské Hradiště	Buchlovice	54	51	51	56	Olomouc	Hněvotín	0	0	0	5	
	Bílovice	9	20	17	30		Horka nad Moravou	0	0	0	0	
	Březolupy	10	5	6	13		Kláštevní Hradisko	23	22	27	33	
	Hluk	18	17	17	24		Křelov	6	15	19	12	
	Jalubí	0	0	0	14		Malá Nová Ulice	0	0	0	0	
	Jankovice	0	0	0	0		Nové Sady	0	2	2	0	
	Kunovice	17	30	32	61		Olomouc	0	0	3	72	
	Modrá	18	0	0	17		Olšany u Prostějova	10	5	4	8	
	Sady	26	20	20	18		Slavonín	0	12	9	4	
	Uherské Hradiště	7	0	0	36		celkem	39	56	64	134	
	Uherský Ostroh	437	478	491	517							
	Velehrad	26	11	12	29							
	celkem	622	632	646	786							

²⁴ *Personalstand der Secular- und Regular-Geistlichkeit der erzbischöflichen Olmützer Diöcese für das Jahr 1837.* Olmütz: 1837.

²⁵ *Personalstand der Secular- und Regular-Geistlichkeit der erzbischöflichen Olmützer Diöcese für das Jahr 1848.* Olmütz: 1848.

²⁶ *Personalstand der Secular- und Regular-Geistlichkeit der erzbischöflichen Olmützer Diöcese für das Jahr 1850.* Olmütz: 1850.

²⁷ *Catalogus venerabilis Cleri Archidioeceseos Olomucensis anno reparatae salutis 1858.* Olmütz: 1858.

Tabulka č. 4: Dynamika počtu obyvatel ve vybraných slezských archipresbyteriátech v letech 1858–1886

archipresbyteriát	farnost	1848 ²⁸	meziroční přírůstek 1848–1858		1858 ²⁹	meziroční přírůstek 1858–1860		1860 ³⁰	meziroční přírůstek 1860–1866		1866 ³¹	meziroční přírůstek 1866–1873		1873 ³²	meziroční přírůstek 1873–1880		1880 ³³	meziroční přírůstek 1880–1886		1886 ³⁴
Frýdek	Frýdek	16	1,4	8,8 %	30	7,0	23,3 %	44	1,8	4,2 %	55	19,3	35,1 %	190	5,7	3,0 %	230	0,0	0,0 %	230
	ostatní	165	-0,8	-0,5 %	157	42,5	27,1 %	242	1,2	0,5 %	249	-2,1	-0,9 %	234	2,1	0,9 %	249	-6,8	-2,7 %	208
	celkem	181	0,6	0,3 %	187	49,5	26,5 %	286	3,0	1,0 %	304	17,1	5,6 %	424	7,9	1,9 %	479	-6,8	-1,4 %	438
Fryštát	Fryštát	31	-0,2	-0,6 %	29	12,0	41,4 %	53	8,5	16,0 %	104	2,4	2,3 %	121	2,7	2,2 %	140	1,7	1,2 %	150
	ostatní	112	1,9	1,7 %	131	3,0	2,3 %	137	-4,5	-3,3 %	110	11,9	10,8 %	193	12,6	6,5 %	281	-8,0	-2,8 %	233
	celkem	143	1,7	1,2 %	160	15,0	9,4 %	190	4,0	2,1 %	214	14,3	6,7 %	314	15,3	4,9 %	421	-6,3	-1,5 %	383
Skoczów	Skoczów	85	-0,2	-0,2 %	83	33,5	40,4 %	150	1,5	1,0 %	159	3,0	1,9 %	180	0,7	0,4 %	185	-2,2	-1,2 %	172
	ostatní	38	0,4	1,1 %	42	13,0	31,0 %	68	-0,8	-1,2 %	63	2,6	4,1 %	81	3,0	3,7 %	102	-0,3	-0,3 %	100
	celkem	123	0,2	0,2 %	125	46,5	37,2 %	218	0,7	0,3 %	222	5,6	2,5 %	261	3,7	1,4 %	287	-2,5	-0,9 %	272

Poznámka: Ve sloupci „meziroční přírůstek“ je vlevo uveden průměrný roční přírůstek v daném období, vpravo je uvedena příslušná relativní hodnota (průměrný přírůstek je vztažen k stavu na počátku daného období).

²⁸ Schematismus... des Bisthums Breslau... 1848.

²⁹ Schematismus... des Bisthums Breslau... 1858.

³⁰ Schematismus... des Bisthums Breslau... 1860.

³¹ Personalstand... des Bisthums Breslau... 1866.

³² Personalstand... des Bisthums Breslau... 1873.

³³ Personalstand... des Bisthums Breslau... 1880.

³⁴ Personalstand... des Bisthums Breslau... 1886.

Tabulka č. 5: Urbanizace v obvodech vybraných emancipačních židovských náboženských obcích v letech 1890–1930

obvod ŽNO	obyvatelstvo	1890 ³⁵			1930 ³⁶		
		sídlo	venkov	podíl sídla	sídlo	venkov	podíl sídla
Hustopeče	židovské	239	229	51,1 %	103	46	69,1 %
	veškeré	3 654	18 814	16,3 %	3 719	18 153	17,0 %
Krnov	židovské	570	125	82,0 %	319	87	78,6 %
	veškeré	14 257	35 642	28,6 %	23 464	32 397	42,0 %
Nový Jičín	židovské	270	558	32,6 %	206	159	56,4 %
	veškeré	11 562	70 152	14,1 %	13 997	91 337	13,3 %
Olomouc	židovské	1 306	669	66,1 %	2 198	879	71,4 %
	veškeré	19 761	87 849	18,4 %	66 440	108 248	38,0 %
Opava	židovské	1 089	190	85,1 %	971	87	91,8 %
	veškeré	22 867	44 706	33,8 %	36 030	48 492	42,6 %
Svitavy	židovské	200	136	59,5 %	168	29	85,3 %
	veškeré	7 787	12 062	39,2 %	10 446	9 128	53,4 %

Poznámka: Pod pojmem „sídlo“ se rozumí sídelní město židovské náboženské obce, pod pojmem „venkov“ všechny ostatní obce, byť i třeba měly status města.

³⁵ *Special-Orts-Repertorium von Mähren...*, 1890.

³⁶ *Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské.*

Tabulka č. 6: Stav židovských náboženských obcí na Moravě a ve Slezsku roku 1901

ŽNO	země	rok vzniku ³⁷	počet členů	počet poplatníků	roční příjmy	maximální daň
Brno	M	1859	8 238	1 280	60 330 K	432 K
Moravská Ostrava	M	1874	6 401	930	66 181 K	480 K
Bielsko	S	1864	3 104	500	39 122 K	224 K
Olomouc	M	1892	2 261	482	39 200 K	176 K
Těšín	S		2 280	312	18 565 K	416 K
Jihlava	M	1862	1 550	295	19 086 K	224 K
Prostějov	M		1 555	264	2 016 K	400 K
Opava	S	1863	1 306	254	22 164 K	368 K
Holešov	M		966	227	11 000 K	192 K
Frýdek-Místek	S	1893	1 003	223	14 983 K	560 K
Uherský Brod	M		1 313	216	10 246 K	112 K
Hodonín	M		1 313	210	12 503 K	400 K
Uherské Hradiště	M	1892	928	207	7 400 K	288 K
Mikulov	M		1 098	190	17 957 K	180 K
Třebíč	M		780	190	12 055 K	264 K
Břeclav	M		959	180	10 716 K	500 K
Fryštát	S	1893	1 010	178	5 200 K	144 K
Znojmo	M	1869	755	176	12 182 K	108 K
Valašské Meziříčí	M	1892	732	169	3 364 K	200 K

³⁷ Rok vzniku je uveden jen u emancipačních židovských náboženských obcí.

ŽNO	země	rok vzniku	počet členů	počet poplatníků	roční příjmy	maximální daň
Boskovice	M		1 148	161	6 216 K	150 K
Krnov	S	1877	657	157	6 838 K	200 K
Nový Jičín	M	1892	695	156	1 112 K	200 K
Kyjov	M		818	147	14 450 K	144 K
Kroměříž	M		924	141	9 627 K	300 K
Skoczów	S	1893	826	135	5 831 K	120 K
Mirotlav	M		668	130	8 032 K	304 K
Strážnice	M		667	129	6 765 K	126 K
Bílovec	S	1893	497	125	4 900 K	200 K
Hranice	M		581	118	8 129 K	189 K
Lipník nad Bečvou	M		556	112	8 040 K	160 K
Přerov	M		495	111	11 471 K	150 K
Uherský Ostroh	M		498	109	15 250 K	280 K
Pohořelice	M		642	103	8 790 K	186 K
Úsov	M		383	103	8 605 K	167 K
Kojetín	M		378	98	1 860 K	184 K
Bzenec	M		540	98	10 448 K	140 K
Hustopeče	M	1892	435	93	3 601 K	180 K
Ivančice	M		411	88	6 031 K	260 K
Loštice	M		334	82	1 668 K	117 K
Svitavy	M	1892	317	81	4 619 K	160 K

ŽNO	země	rok vzniku	počet členů	počet poplatníků	roční příjmy	maximální daň
Velké Meziříčí	M		526	81	4 648 K	70 K
Podivín	M		575	78	5 661 K	37 K
Šafov	M		549	75	4 457 K	48 K
Jevíčko	M		340	74	4 604 K	81 K
Dambořice	M		419	73	3 410 K	102 K
Moravský Krumlov	M		181	71	3 487 K	91 K
Písečné	M		210	56	4 439 K	K
Slavkov u Brna	M		270	50	5 922 K	92 K
Lomnice	M		268	49	4 185 K	70 K
Třešť	M		252	47	3 446 K	130 K
Jemnice	M		279	47	210 K	108 K
Bučovice	M		158	45	3 498 K	110 K
Dolní Kounice	M		228	43	3 568 K	93 K
Telč	M		264	42	1 092 K	400 K
Rousínov	M		204	41	5 844 K	102 K
Frývaldov	S	1893	159	39	426 K	120 K
Vyškov	M	1892	186	38	3 432 K	180 K
Brtnice	M		168	37	2 677 K	216 K
Osoblaha	S, M ³⁸		135	33	2 361 K	96 K
Ivanovice	M		167	31	2 937 K	169 K

Zdroj: ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, čj. 35587/1901. • ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 35, složka Schlesien, čj. 3657/1902.

³⁸ Roku 1849 byly moravské enklávy (vč. Osoblaha) včleněny do slezského správního obvodu. • RGBI. 295/1848 a 355/1848.

Tabulka č. 7: Početnost moravských a slezských židovských náboženských obcí v letech 1910–1939

ŽNO	1914 ³⁹	1920 ⁴⁰	1925 ⁴¹	1930 ⁴²	1937 ⁴³	změna 1930–1937	1938 ⁴⁴	1939 ⁴⁵
Bielsko	4 100	mimo Československo						
Boskovice	849	846	?	635	415	-35 %	500	500
Brno	9 000	10 000	10 904	10 904	11 000	+1 %	12 000	12 000
Brtnice	152	110	?	45	33	-27 %	přičleněna k ŽNO Jihlava	
Bučovice	143	131	98	82	59	-28 %	62	62
Bzenec	286	256	262	140	104	-26 %	92	92
Bílovec	428	?	?	470	200	-57 %	mimo Protektorát	
Břeclav	690	1 500	821	821	610	-26 %	mimo Protektorát	
Dambořice	400	280	80	262	196	-25 %	196	196
Dolní Kounice	120	70	72	60	48	-20 %	46	46
Fryštát	268	?	?	1 000	800	-20 %	mimo Protektorát	
Frýdek-Místek	950	?	?	700	580	-17 %	460	460
Frývaldov	134	?	?	200	180	-10 %	mimo Protektorát	
Hodonín	1 320	1 022	908	900	705	-22 %	703	703
Holešov	820	700	392	423	302	-29 %	295	295

³⁹ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, čj. 37366/1915. • NA, f. MKV-R, inv. 591, kart. 1366, čj. 12546/1917.

⁴⁰ MZA, f. B 40, manip. I, inv. 821, kart. 2945, složka 1920.

⁴¹ Ibid., kart. 2945, složka 1925.

⁴² NA, f. MŠ, inv. 2087, kart. 3922, složka Morava, čj. 166139/1931.

⁴³ Ibid., kart. 3922, složka Morava A3, čj. 92901/1938.

⁴⁴ Ibid., kart. 3922, složka Morava A3, čj. 66558/1940.

⁴⁵ Ibid., kart. 3922, složka Morava A3, čj. 66557/1940

ŽNO	1914	1920	1925	1930	1937	změna 1930–1937	1938	1939
Hranice	582	270	?	?	281	?	140	140
Hustopeče	432	248	170	145	121	-17 %	mimo Protektorát	
Ivanovice	75	72	70	61	55	-10 %	55	55
Ivančice	190	300	261	261	117	-55 %	127	127
Jemnice	159	?	125	95	97	+2 %	66	66
Jevíčko	250	250	250	269	135	-50 %	106	106
Jihlava	1 304	?	1 142	?	1 025	? %	1 008	1 008
Kojetín	124	97	190	174	109	-37 %	113	113
Krnov	514	?	?	345	344	0 %	mimo Protektorát	
Kroměříž	620	720	458	390	201	-48 %	200	200
Kyjov	579	445	370	340	250	-26 %	250	250
Lipník nad Bečvou	369	362	348	135	136	+1 %	132	132
Lomnice	139	77	63	přičleněna k ŽNO Brno				
Loštice	280	170	204	190	94	-51 %	54	54
Mikulov	676	956	661	671	520	-23 %	mimo Protektorát	
Mirotslav	380	460	400	390	357	-8 %	mimo Protektorát	
Moravská Ostrava	6 000	9 000	7 584	7 584	7 540	-1 %	7 540	7 540
Moravský Krumlov	46	124	118	78	69	-12 %	mimo Protektorát	
Nový Bohumín	1 100	?	?	1 120	760	-32 %	mimo Protektorát	
Nový Jičín	707	550	?	462	462	0 %	mimo Protektorát	
Olomouc	2 000	2 400	?	2 200	2 198	0 %	2 198	2 198
Opava	475	?	?	1 100	825	-25 %	mimo Protektorát	

ŽNO	1914	1920	1925	1930	1937	změna 1930–1937	1938	1939
Osoblaha	93	?	?	rozdělena mezi ŽNO Frývaldov a ŽNO Krnov				
Podivín	320	366	288	264	240	-9 %	263	263
Pohořelice	391	380	400	285	195	-32 %	mimo Protektorát	
Prostějov	1 560	2 000	?	1 500	1 500	0 %	1 500	1 500
Písečné	90	100	50	55	49	-11 %	mimo Protektorát	
Přerov	500	269	334	338	293	-13 %	298	298
Rousínov	130	72	46	34	21	-38 %	16	16
Skoczów	600	mimo Československo						
Slavkov u Brna	220	100	78	66	66	0 %	68	68
Strážnice	214	210	?	316	225	-29 %	210	210
Svitavy	265	216	234	176	190	+8 %	mimo Protektorát	
Šafov	170	220	140	192	76	-60 %	mimo Protektorát	
Telč	190	119	96	95	86	-9 %	78	78
Těšín / Český Těšín	1 900	?	?	1 400	1 669	+19 %	mimo Protektorát	
Třebíč	778	478	379	430	300	-30 %	297	297
Třešť	122	83	?	69	57	-17 %	66	66
Uherské Hradiště	900	680	596	587	596	+2 %	540	540
Uherský Brod	1 286	1 230	1 125	800	530	-34 %	530	530
Uherský Ostroh	210	280	210	187	110	-41 %	108	108
Úsov / Šumperk	296	352	390	186	100	-46 %	mimo Protektorát	
Valašské Meziříčí	749	?	704	580	310	-47 %	330	330
Velké Meziříčí	170	174	101	231	157	-32 %	157	157

ŽNO	1914	1920	1925	1930	1937	změna 1930–1937	1938	1939
Vyškov	130	98	?	51	34	-33 %	32	32
Znojmo	550	820	754	710	671	-5 %	mimo Protektorát	

Tabulka č. 8: Rodiště židů ve vybraných emancipačních komunitách

1869	Vzdálenost [km]														Celkem osob
	0		1–5		6–10		11–50		51–100		>100		?		
Bruntál	22	23,91 %	0	0 %	2	2,17 %	48	52,17 %	12	13,04 %	2	2,17 %	6	6,52 %	92
Uherské Hradiště	86	25,22 %	18	5,28 %	49	14,37 %	158	46,33 %	22	6,45 %	5	1,47 %	3	0,88 %	341
Znojmo	29	8,36 %	0	0 %	4	1,15 %	208	59,94 %	58	16,71 %	18	5,19 %	30	8,65 %	347

Zdroj: SOkA Bruntál, f. OÚ Bruntál, inv. 698, kart. 350. • SOkA UH, f. AM Uherské Hradiště, manip. III, inv. 870. • Nehyba, *Židé ve Znojmě...*, s. 175–183.

1880	Vzdálenost [km]														Celkem osob
	0		1–5		6–10		11–50		51–100		>100		?		
Frýdlant nad Ostravicí	10	23,81 %	1	2,38 %	2	4,76 %	12	28,57 %	10	23,81 %	2	4,76 %	5	11,9 %	42
Uherské Hradiště	133	26,87 %	33	6,67 %	84	16,97 %	199	40,2 %	34	6,87 %	5	1,01 %	7	1,41 %	495

Zdroj: SOkA FM, f. OÚ Místek, inv. 0956. • SOkA UH, f. AM Uherské Hradiště, manip. III, inv. 872.

1890	Vzdálenost [km]														Celkem osob
	0		1–5		6–10		11–50		51–100		>100		?		
Bruntál	46	54,12 %	1	1,18 %	2	2,35 %	25	29,41 %	5	5,88 %	3	3,53 %	3	3,53 %	85
Frýdlant nad Ostravicí	25	34,72 %	5	6,94 %	2	2,78 %	15	20,83 %	16	22,22 %	8	11,11 %	1	1,39 %	72
Olomouc	381	30,63 %	23	1,85 %	12	0,96 %	521	41,88 %	134	10,77 %	161	12,94 %	12	0,96 %	1244
Uherské Hradiště	159	32,18 %	32	6,48 %	72	14,57 %	153	30,97 %	48	9,71 %	27	5,46 %	3	0,61 %	494

Zdroj: SOkA Bruntál, f. OÚ Bruntál, inv. 698, kart. 0351–352, 358–360, 370–371, 375. • SOkA FM, f. OÚ Místek, inv. 1000. • SOkA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. Knihy 1343–1945, kn. 4014–4038. • SOkA UH, f. AM Uherské Hradiště, manip. III, inv. 874.

1900	Vzdálenost [km]														Celkem osob
	0		1–5		6–10		11–50		51–100		>100		?		
Frýdlant nad Ostravicí	12	28,57 %	0	0 %	1	2,38 %	9	21,43 %	8	19,05 %	8	19,05 %	4	9,52 %	42
Nový Jičín	65	26,75 %	3	1,23 %	15	6,17 %	62	25,51 %	38	15,64 %	42	17,28 %	18	7,41 %	243

Zdroj: SOkA FM, f. OÚ Místek, inv. 1061. • SOkA NJ, f. AM Nový Jičín, kart. 286–287.

1910	Vzdálenost [km]														Celkem osob
	0		1–5		6–10		11–50		51–100		>100		?		
Frýdlant nad Ostravicí	11	23,91 %	3	6,52 %	1	2,17 %	13	28,26 %	10	21,74 %	7	15,22 %	1	2,17 %	46
Moravská Ostrava	1203	30,58 %	243	6,18 %	111	2,82 %	372	9,46 %	907	23,06 %	863	21,94 %	235	5,97 %	3934
Nový Bohumín	102	17,47 %	44	7,53 %	41	7,02 %	89	15,24 %	135	23,12 %	156	26,71 %	17	2,91 %	584
Přívoz	198	28,53 %	57	8,21 %	17	2,45 %	94	13,54 %	150	21,61 %	159	22,91 %	19	2,74 %	694
Vítkovice	251	34,24 %	307	41,88 %	26	3,55 %	81	11,05 %	168	22,92 %	134	18,28 %	17	2,32 %	733

Zdroj: SOKA FM, f. OÚ Místek, inv. 1103, kart. 1665–1666. • AMO, f. Operáty, 1910, Moravská Ostrava. • SOKA Karviná, f. AM N. Bohumín, inv. 40. • AMO, f. Operáty, 1910, Přívoz. • AMO, f. Operáty, 1910, Vítkovice.

1921	Vzdálenost [km]														Celkem osob
	0		1–5		6–10		11–50		51–100		>100		?		
Frýdlant nad Ostravicí	13	32,5 %	3	7,5 %	1	2,5 %	7	17,5 %	9	22,5 %	5	12,5 %	2	5 %	40
Příbor	21	36,21 %	2	3,45 %	1	1,72 %	15	25,86 %	9	15,52 %	10	17,24 %	0	0 %	58
Slezská Ostrava	52	31,71 %	17	10,37 %	16	9,76 %	12	7,32 %	36	21,95 %	24	14,63 %	7	4,27 %	164

Zdroj: SOKA FM, f. OÚ Místek, inv. 1239. • SOKA NJ, f. OÚ Nový Jičín, inv. 0893. • SOKA FM, f. OÚ Frýdek, 1039.

Tabulka č. 9: Věková struktura vybraných emancipačních komunit

1857	Osob ve věkové skupině						Celkem osob	Věkový průměr
Lokalita	0–19	20–39	40–59	60–79	>80	?		
Nový Jičín	19	15	5	1	1	0	41	23,3
Příbor	32	35	14	2	0	3	86	24,6
Znojmo	11	10	5	0	0	0	26	23,7

Zdroj: SOkA NJ, f. AM Nový Jičín, kart. 283. • SOkA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. Knihy 1343–1945, 3972–3986. • SOkA NJ, f. AM Příbor, inv. 0920. • Nehyba, *Židé ve Znojmě...*, s. 173–175.

1869	Osob ve věkové skupině						Celkem osob	Věkový průměr
Lokalita	0–19	20–39	40–59	60–79	>80	?		
Bruntál	51	21	16	4	0	0	92	26,3
Uherské Hradiště	218	81	34	7	1	0	341	21,0
Znojmo	177	98	45	20	0	7	347	24,1

Zdroj: SOkA Bruntál, f. OÚ Bruntál, inv. 698, kart. 350. • SOkA UH, f. AM Uherské Hradiště, manip. III, inv. 870. • Nehyba, *Židé ve Znojmě...*, s. 175–183.

1880	Osob ve věkové skupině						Celkem osob	Věkový průměr
Lokalita	0–19	20–39	40–59	60–79	>80	?		
Frýdlant nad Ostravicí	20	15	3	4	0	0	42	26,1
Uherské Hradiště	273	110	84	26	2	0	495	27,2

Zdroj: SOkA FM, f. OÚ Místek, inv. 0956. • SOkA UH, f. AM Uherské Hradiště, manip. III, inv. 872.

1890	Osob ve věkové skupině						Celkem osob	Věkový průměr
Lokalita	0–19	20–39	40–59	60–79	>80	?		
Bruntál	37	26	14	8	0	0	85	26,2
Olomouc	572	365	237	68	2	0	1244	28,5
Uherské Hradiště	234	137	90	31	2	0	494	28,1

Zdroj: SOkA Bruntál, f. OÚ Bruntál, inv. 698, kart. 0351–352, 358–360, 370–371, 375. • SOkA FM, f. OÚ Místek, inv. 1000. • SOkA Olomouc, f. AM Olomouc, regist. Knihy 1343–1945, kn. 4014–4038. • SOkA UH, f. AM Uherské Hradiště, manip. III, inv. 874.

1900	Osob ve věkové skupině						Celkem osob	Věkový průměr
Lokalita	0–19	20–39	40–59	60–79	>80	?		
Frýdlant nad Ostravicí	15	15	11	0	1	0	42	28,3
Nový Jičín	108	73	44	17	1	0	243	32,1

Zdroj: SOkA FM, f. OÚ Místek, inv. 1061. • SOkA NJ, f. AM Nový Jičín, kart. 286–287.

1910	Osob ve věkové skupině						Celkem osob	Věkový průměr
Lokalita	0–19	20–39	40–59	60–79	>80	?		
Frýdlant nad Ostravicí	21	14	8	3	0	0	46	26,7
Moravská Ostrava	1773	1278	709	160	9	5	3934	23,1
Nový Bohumín	272	213	86	10	2	1	584	27,3
Přívoz	299	262	104	28	1	0	694	21,6
Vítkovice	353	219	142	18	1	0	733	24,9

Zdroj: SOkA FM, f. OÚ Místek, inv. 1103, kart. 1665–1666. • AMO, f. Operáty, 1910, Moravská Ostrava. • SOkA Karviná, f. AM N. Bohumín, inv. 40. • AMO, f. Operáty, 1910, Přívoz. • AMO, f. Operáty, 1910, Vítkovice.

1921	Osob ve věkové skupině						Celkem osob	Věkový průměr
Lokalita	0–19	20–39	40–59	60–79	>80	?		
Frýdlant nad Ostravicí	13	14	8	5	0	0	40	31,4
Příbor	13	15	21	7	2	0	58	36,7
Slezská Ostrava	51	56	39	16	1	1	164	31,7

Zdroj: SOkA FM, f. OÚ Místek, inv. 1239. • SOkA NJ, f. OÚ Nový Jičín, inv. 0893. • SOkA FM, f. OÚ Frýdek, 1039.

Tabulka č. 10: Počet příslušníků ŽNO padlých v první světové válce

ŽNO	počet členů ŽNO roku 1914 ⁴⁶	počet padlých	podíl padlých
Frýdek-Místek	950	7 ⁴⁷	0,74 %
Jihlava	1 304	34 ⁴⁸	2,61 %
Moravská Ostrava	6 000	91 ⁴⁹	1,51 %
Olomouc	2 000	38 ⁵⁰	1,90 %
Znojmo	550	19 ⁵¹	3,45 %

⁴⁶ Viz tabulka č. 7.

⁴⁷ AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 1, sig. 1798, s. 78–79.

⁴⁸ KLENOVSKÝ, Jaroslav. Památníky židovských vojáků 1. světové války na Moravě a ve Slezsku. In *XXVI. mikulovské sympozium: Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. Mikulov: Státní okresní archiv Břeclav, 2003. S. 205.

⁴⁹ AŽMP, f. ŽNO Ostrava, inv. 9, sig. 36487, *Verzeichnis der infolge des Krieges gefallen und gestorbenen jüd. M.-Ostrauer Soldaten*.

⁵⁰ Klenovský, *Památníky židovských vojáků...*, s. 205.

⁵¹ REICH, I. *Slavnostní spis u příležitosti 60tiletého trvání dobročinného spolku Chevra Kadiša židovské náboženské obce ve Znojmě 5629–5689/1869–1929*. Znojmo: Chevra Kadiša ve Znojmě, 1929. S. 3.

Tabulka č. 11: Srovnání zákonů o náboženských společnostech

princip	zákon o židovské náboženské společnosti 57/1890 ř. z.	o uznání náboženských společností 68/1874 ř. z.	protestantský patent 41/1861 ř. z.	zřízení evangelických církví 4/1892 ř. z.	zákon o katolické církvi 50/1874 ř. z.
schválení vzniku náboženské obce	§ 7 (stát)	§ 4 (stát)	§ 15 (evangelická vrchní rada církevní po dohodě se zemským úřadem)	–	§ 20
hierarchie (svazy náboženských obcí)	–	§ 13	§ 3–5	(dle zákona)	§ 3
povinné členství	§ 2	§ 8	–	§ 21	§ 35
volené orgány	§ 9	§ 6	§ 6	(dle zákona)	§ 37, resp. nařízení č. 5/1878 ř. z.
potvrzení duchovního správce	§ 12 (stát)	§ 11 (stát)	– (prováděcí předpis)	§ 45 (evangelická vrchní rada církevní v dorozumění s politickým úřadem)	§ 6
státní občanství–předsednictva	§ 9	§ 9	–	–	viz volené orgány
– duchovního správce	§ 10	§ 10	–	§ 45	§ 2
– náboženských zřízenců	§ 10	–	–	–	–
exekuce náboženských poplatků	§ 22	§ 14	§ 10	–	§ 23
dozor státních úřadů, sankce	§ 30 (pokuta, rozpuštění zastupitelských sborů)	§ 15 (pokuta)	§ 16 (dozor nespecifikován, sankce neuvedeny)	–	§ 17 (zrušení církevních nařízení odporujících veřejnému zájmu), § 60 (pokuta)

Tabulka č. 12: Přehled odkazovaných stanov židovských náboženských spolků

sídlo	datum úředního schválení	statutární název	cíle					volební právo ⁵²		zdroj	
			bohoslužby	výuka	dobročinnost	šchita	pohřbívání	další	aktivní		pasivní
Bruntál	30. 6. 1904	Israelitischer Bethausverein in Freudenthal	✓			✓	✓	konání modliteb, náboženská výchova	M	M	ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1330, kart. 1394, složka 17601, čj. 14416/1904.
Bílovec	27. 4. 1870	Israelitischer Kultus-Verein zu Wagstadt	✓	✓	✓	✓	✓	mikve	M	M	MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7588, čj. 2990/1870.
Fryštát	26. 5. 1871	Israelitischer Cultusverein in Freistadt	✓	✓	✓				M	M	ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 17052/1891.
Frýdek	23. 1. 1864	Israelitischer Cultusverein zu Friedek	✓	✓	✓				M	M	ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 765/1864.
Frýdlant nad Ostravicí	9. 3. 1887	Isr. Synagogen-Verein	✓	✓					M	M	AŽMP, f. ŽNO Frýdek-Místek, inv. 13, b. č.
Hrušov	20. 3. 1909	Israelitischer Bethausverein in Hruschau	✓	✓		✓			MŽ	M	ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 2127, složka 9273, čj. 5807/1909.
Hustopeče	18. 2. 1871	Auspitzer israelitische Cultusgenossenschaft	✓	✓	✓	✓		výuka hebrejštiny	M	M	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 2928, složka 42391.
	28. 9. 1882	Auspitzer israelitische Cultusgenossenschaft	✓	✓	✓	✓	✓		M	M	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 2928, složka 42391.
	13. 9. 1887	Auspitzer israelitische Cultusgenossenschaft	✓	✓	✓	✓	✓		M	M	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 2928, složka 42391.

⁵² M = pouze muži, M(Ž) = muži, ženy skrze mužského zplnomocněnce, MŽ = muži i ženy

sídlo	datum úředního schválení	statutární název	cíle					volební právo		zdroj	
			bohoslužby	výuka	dobročinnost	šchita	pohřbívání	další	aktivní		pasivní
Jihlava	25. 4. 1861	Israelitischer Cultus-Verein in Iglau	✓	✓	✓				M	M	MZA, f. B 14, manip. I, kart. 630, čj. 12682/1861.
Mariánské Hory	13. 3. 1913	Marienberger Bethaus-Verein	✓	✓		✓			M	M	ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 889, složka 0064-2, čj. I-840/1913.
Michálkovice	14. 6. 1905	Michalkowitzer Tempel- Verein	✓	✓					MŽ	M	ZAO, f. PŘMO, odd. Spol, kart. 1012, složka 14035, čj. 5230/1905.
Moravská Ostrava	7. 8. 1903	Israelitischer Wohlthätigkeits-Verein Gemilus-Chasodim in Mähr.- Ostrau	✓					poskytování bezúročných půjček	MŽ	MŽ	ZAO, f. Sm KNV Ostrava, odd. Spol, kart. 532, složka 2125, čj. 39307/1903.
Nový Bohumín	18. 1. 1898	Oderberger Bethausverein	✓	✓	✓	✓	✓		MŽ	M	ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 2290, kart. 4680, složka X-1668, čj. 26880/1897.
	29. 4. 1898	Oderberger Bethausverein	✓	✓	✓	✓	✓		MŽ	M	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4275, čj. 12548/1908.
Nový Jičín	1. 5. 1868	Israelitischer Kultusverein zu Neutitschein	✓	✓	✓	✓	✓		M	M	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 2976, složka 1097, čj. 8524/1868.
	16. 1. 1873	Israelitischer Kultusverein zu Neutitschein	✓		✓	✓	✓		M	M	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 2976, složka 1097, čj. 140/1873.
	21. 4. 1881	Israelitischer Kultusverein zu Neutitschein	✓	✓	✓	✓	✓		M(Ž)	M	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 2976, složka 1097, čj. 7511/1881.
Olomouc	12. 5. 1865	Israelitischer Cultusverein in Olmütz	✓		✓			zřízení pěveckého sboru	M(Ž)	M	MZA, f. B 14, manip. I, kart. 630, čj. 9823/1865.

sídlo	datum úředního schválení	statutární název	cíle					volební právo		zdroj	
			bohoslužby	výuka	dobročinnost	šchita	pohřívání	další	aktivní		pasivní
Opava	13. 3. 1856	Kultusverein zu Troppau	✓	✓			✓		M	M	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4273, čj. 4027/1856.
Přívoz	28. 7. 1900	Přivozer Tempel-Verein	✓	✓					MŽ	M	ZAO, f. Sm KNV Ostrava, odd. Spolkové spisy, kart. 547, složka 3263, čj. 28904/1900.
	12. 3. 1901	Přivozer Tempel-Verein	✓	✓					MŽ	M	ZAO, f. Sm KNV Ostrava, odd. Spolkové spisy, kart. 547, složka 3263, čj. 10079/1901.
	19. 5. 1922	Přivozer Tempel-Verein	✓	✓					MŽ	MŽ	ZAO, f. Sm KNV Ostrava, odd. Spolkové spisy, kart. 547, složka 3263, čj. 53961/1922.
Skoczów	24. 4. 1862	Israelitischer Cultus-Verein in Skotschau	✓	✓	✓				M	M	ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 11301/1890.
Polská Ostrava	18. 5. 1866	Israelitischer Cultus-Verein in Polnisch-Ostrau	✓	✓	✓				M(Ž)	M	AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. I, inv. 95, kart. 129, složka Škola.
Svitavy	30. 6. 1868	Zwittauer israel. Cultusverein	✓	✓	✓		✓		M	M	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 3179, složka 34517, fol. 9–26.
Vsetín	12. 6. 1886	Israelitischer Cultusverein in Wsetin		✓	✓	✓	✓		M(Ž)	M	AŽMP, f. ŽNO Valašské Meziříčí, inv. 35.
Vítkovice	3. 3. 1901	Israelitischer Tempelverein	✓						MŽ	MŽ	ZAO, f. Sm KNV Ostrava, odd. Spolkové spisy, kart. 557, složka 1729, čj. 7137/1901.
	29. 2. 1920	Israelitischer Tempelverein	✓						MŽ	MŽ	ZAO, f. Sm KNV Ostrava, odd. Spolkové spisy, kart. 557, složka 1729, čj. 15099/1920.
	15. 2. 1936	Židovsko-náboženský spolek v Mor.-Ostravě-Vítkovicích	✓						MŽ	MŽ	ZAO, f. Sm KNV Ostrava, odd. Spolkové spisy, kart. 557, složka 1729, čj. 4254/1936.

sídlo	datum úředního schválení	statutární název	cíle					volební právo		zdroj	
			bohoslužby	výuka	dobročinnost	šchita	pohřbívání	další	aktivní		pasivní
Zábřeh (Ostrava)	21. 5. 1904	Zabřeher Tempel-Verein	✓	✓					MŽ	M	ZAO, f. Sm KNV Ostrava, odd. Spolkové spisy, kart. 560, složka 1686, čj. 25119/1904.
Šternberk	18. 11. 1875	Sternberger israelitischer Cultus-Verein	✓	✓					M	M	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 3122, složka 25623, fol. 5–23.

Tabulka č. 13: Přehled odkazovaných stanov židovských náboženských obcí

ŽNO	datum úředního schválení	„lidové“ cíle	volební systém ⁵³	volební právo			sebezdanění	zdroj
				neplátců daně	ženské aktivní ⁵⁴	ženské pasivní		
Brno	18. 9. 1860		V	✓			✓	<i>Schematismus der israelitischen Cultus-Gemeinden in der österr. Monarchie.</i> Wien: Herzfeld und Hauer, 1869. S. 29–36.
	6. 10. 1869		V				✓	AMB, f. A 1, odd. 33, inv. 1102, kart. 371, složka Darlehen, čj. 16445/1869.
	20. 11. 1871		V				✓	AMB, f. A 1, odd. 33, inv. 1102, kart. 371, složka Darlehen, čj. 20742/1871.
	14. 12. 1874		V					AMB, f. A 1, odd. 33, inv. 1102, kart. 371, složka Darlehen, čj. 24692/1874.
	20. 1. 1875		V					ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka Generalien, čj. 5916/1878.
	15. 3. 1883		V					AMB, f. A 1, odd. 33, inv. 1102, kart. 370, čj. 10785/1883.
	5. 11. 1894		V					NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1362, složka B, odd. Brünn, čj. 26109/1894.
	18. 10. 1902		V					NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1362, složka B, odd. Brünn, čj. 34388/1902.
	19. 5. 1913		V					NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1362, složka B, odd. Brünn, čj. 26248/1913.
	2. 9. 1921	✓	P		✓			MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4278, čj. 46223/1939.
	30. 9. 1924	✓	P		✓			MZA, f. B 40, manip. I, inv. 821, kart. 2943, čj. 139278/1925.
	21. 4. 1936	✓	P		✓	✓		MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4278, čj. 46223/1939.

⁵³ V = většinový prostý, 2 = dvě kurie, 3 = tři kurie, P = poměrný

⁵⁴ ✓ = ano, (✓) = prostřednictvím mužského zplnomocněnce

ŽNO	datum úředního schválení	„lidové“ cíle	volební systém	volební právo			sebezdanění	zdroj
				neplátců daně	ženské aktivní	ženské pasivní		
	30. 11. 1937	✓	P		✓	✓		MZA, f. B 15, manip. mladší, kart. 1082, čj. 43614/1937.
	3. 3. 1939	✓	P		✓	✓		MZA, f. B 15, manip. mladší, kart. 1082.
Bílovec	31. 3. 1896		V					NA, f. MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka H-W, odd. Wagstadt, čj. 8595/1896.
	16. 2. 1920		V					MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7588, čj. IV-271/1920.
	1. 2. 1927		V		✓			MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7588, čj. IV-269/1927.
Fryštát	18. 7. 1899		V		(✓)			NA, f. MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka F, čj. 20827/1899.
	31. 3. 1914		V		(✓)			NA, f. MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka F, čj. 16797/1914.
Frýdek-Místek	10. 1. 1896		2		(✓)			MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7586, čj. IV-558/1913.
	28. 5. 1913		2		(✓)			MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7586, čj. IV-558/1913.
	13. 3. 1921		P	✓	✓	✓		SOkA FM, f. OÚ Frýdek, inv. 855, kart. 764.
	11. 6. 1923		P	✓	✓	✓		MZA, f. B 40, manip. I, inv. 821, kart. 2943, čj. 75160/1923.
Hustopeče	26. 3. 1895		2					NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1362, složka A, odd. Auspitz, čj. 8024/1895.
	24. 11. 1897		2					NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1362, složka A, odd. Auspitz, čj. 30549/1897.
Frývaldov	15. 9. 1896		V		(✓)			NA, f. MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka F, odd. Freiwaldau, čj. 23816/1896.
	19. 7. 1924		V		✓	✓		MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7590, čj. IV-1060/1924.
	22. 6. 1927		V		✓	✓		MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7590, čj. IV-345/2/1927.
	19. 12. 1935		V		✓	✓		MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7590, čj. 64762/1935.
Jihlava	2. 7. 1878		V					MZA, f. B 14, manip. I, kart. 630, čj. 9421/1878.

ŽNO	datum úředního schválení	„lidové“ cíle	volební systém	volební právo			sebezdanění	zdroj
				neplátců daně	ženské aktivní	ženské pasivní		
	15. 2. 1895		V				MZA, f. B 40, manip. I, inv. 821, kart. 2943, čj. 5605/1895.	
	15. 3. 1918		V				MZA, f. B 40, manip. I, inv. 821, kart. 2943, čj. 12191/1918.	
	28. 2. 1923	✓	V		✓		MZA, f. B 40, manip. I, inv. 821, kart. 2943, čj. 10179/1923.	
Krnov	2. 5. 1877		V	✓			MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4272, čj. 3205/1877.	
	27. 1. 1895		V		✓	✓	NA, f. MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka H-W, odd. Jägerndorf, čj. 2841/1895.	
	5. 4. 1907		V		✓	✓	NA, f. MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka H-W, odd. Jägerndorf, čj. 14434/1907.	
	3. 9. 1930		V		✓	✓	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4272, čj. 34795/1930.	
	11. 3. 1931		V		✓	✓	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4272, čj. 10737/1931.	
	21. 10. 1936		V		✓	✓	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4272, čj. 41585/1936.	
Moravská Ostrava	22. 1. 1875		V		(✓)		MZA, f. B 14, manip. I, kart. 630, čj. 1199/1875.	
	29. 10. 1875		V		(✓)		ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka O, čj. 781/1874.	
	20. 3. 1895		3				AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. I, inv. 95, kart. 129, složka ŽNO, čj. 23990/1905.	
	12. 5. 1895		3				NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1364, složka O, čj. 12158/1895.	
	17. 10. 1905		3				NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1364, složka O, čj. 39486/1905.	
	8. 11. 1913		3				NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1364, složka O, čj. 53772/1913.	
	28. 4. 1920	✓	P	✓	✓	✓	NA, f. MŠ, inv. 2089, kart. 3925, složka Ostrava Moravská, čj. 28117/1920.	
	21. 9. 1921	✓	P	✓	✓	✓	AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. I, inv. 95, kart. 129, složka ŽNO, čj. 36589/1921.	

ŽNO	datum úředního schválení	„lidové“ cíle	volební systém	volební právo			sebezdanění	zdroj
				neplátců daně	ženské aktivní	ženské pasivní		
	19. 10. 1932	✓	P	✓	✓	✓	NA, f. MŠ, inv. 2089, kart. 3925, složka Ostrava Moravská, čj. 133643/1932.	
	22. 3. 1934	✓	P	✓	✓	✓	AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. III, inv. 20, kart. 9.	
Nový Bohumín	2. 7. 1910		2		✓		NA, f. MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka H-W, čj. 29084/1910.	
	23. 9. 1921	✓	V	✓	✓	✓	NA, f. MŠ, inv. 2089, kart. 3923, složka Bohumín, čj. 91710/1921.	
Nový Jičín	16. 3. 1895		2		(✓)		NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1364, složka M-N, čj. 7169/1895.	
	30. 11. 1897		2		(✓)		MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4273, čj. 35227/1897.	
	29. 11. 1920	✓	V	✓	✓	✓	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4273.	
	11. 4. 1931	✓	V	✓	✓	✓	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4273, čj. 16261/1931.	
Olomouc	20. 9. 1894		2				NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1364, složka O, čj. 22544/1894.	
	5. 12. 1900		3				NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1364, složka O, čj. 34999/1900.	
	8. 9. 1920		P	✓	✓	✓	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4279, čj. 66138/1920.	
	6. 5. 1921		P	✓	✓	✓	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4279, čj. 36854/1921.	
	21. 1. 1922		P	✓	✓	✓	MZA, f. B 15, manip. mladší, kart. 1083.	
	10. 1. 1923		P	✓	✓	✓	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4279.	
	19. 7. 1930		P	✓	✓	✓	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4279, čj. 7834/1936.	
	26. 4. 1937		P	✓	✓	✓	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4279, čj. 13306/1937.	
	8. 1. 1940		P	✓	✓	✓	MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4279, čj. 48801/1939.	
Opava	29. 4. 1864		V				MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4273, čj. 4260/1864.	
	24. 5. 1878		V				ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 9793/1890.	

ŽNO	datum úředního schválení	„lidové“ cíle	volební systém	volební právo			sebezdanění	zdroj
				neplátců daně	ženské aktivní	ženské pasivní		
	18. 10. 1894		3		✓			NA, f. MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka H-W, odd. Troppau, čj. 24407/1894.
	24. 8. 1909		3		✓			NA, f. MKV-R, inv. 592, kart. 1367, složka H-W, odd. Troppau, čj. 35906/1909.
	17. 9. 1918		3		✓			MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4273, čj. IV-1265/3/1918.
	23. 2. 1920	✓	V	✓	✓	✓		MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4273, fol. 7–49.
	23. 6. 1921	✓	V	✓	✓	✓		MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4273, fol. 7–49.
	19. 12. 1921	✓	V	✓	✓	✓		NA, f. MŠ, inv. 2089, kart. 3925, složka Opava, čj. 126464/1921.
	22. 12. 1926	✓	V	✓	✓	✓		MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4273, čj. IV-2672/1/1926.
Svitavy	12. 3. 1895		V		(✓)			NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1366, složka W-Z, odd. Zwittau, čj. 6849/1895.
	16. 2. 1916		V		(✓)			NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1366, složka W-Z, odd. Zwittau, čj. 5395/1916.
	29. 9. 1926		V		(✓)			MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7588, čj. 107627/1926.
Uherské Hradiště	27. 4. 1895		V					MZA, f. B 40, manip. I, inv. 0821, kart. 2944, čj. 36282/1893.
	6. 8. 1895		V					NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1363, složka D-K, odd. Ung. Hradisch, čj. 19608/1895.
	15. 3. 1921	✓	P	✓	✓	✓		MZA, f. B 40, manip. I, inv. 0821, kart. 2944, čj. 24387/1921.
Valašské Meziříčí	13. 11. 1894		2					NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1364, složka M-N, čj. 27330/1894.
	16. 12. 1897		2					MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7589, čj. 45805/1897.
	27. 6. 1934	✓	P	✓	✓	✓		MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7589, čj. 31014/1934.
Vyškov	16. 3. 1895		2					NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1366, složka W-Z, čj. 7088/1895.

ŽNO	datum úředního schválení	„lidové“ cíle	volební systém	volební právo			sebezdanění	zdroj
				neplátců daně	ženské aktivní	ženské pasivní		
	30. 11. 1897		2					NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1366, složka W-Z, čj. 31307/1897.
	12. 2. 1907		2					NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1366, složka W-Z, čj. 7059/1907.
Znojmo	23. 5. 1870		V	✓			✓	SOkA Znojmo, f. AM Znojmo, manip. Spisovna 1864–1918, kart. 50.
	16. 11. 1880		V				✓	SOkA Znojmo, f. AM Znojmo, manip. Spisovna 1864–1918, kart. 50, čj. 8595/1879.
	6. 4. 1895		V					NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1366, složka W-Z, odd. Znaim, čj. 9401/1895.
	14. 3. 1904		2					NA, f. MKV-R, inv. 590, kart. 1366, složka W-Z, odd. Znaim, čj. 10636/1904.
	20. 3. 1919		2					NA, f. MŠ, inv. 2089, kart. 3928, složka Znojmo, čj. 13809/1919.
	2. 2. 1920		2					NA, f. MŠ, inv. 2089, kart. 3928, složka Znojmo, čj. 8006/1920.
	13. 11. 1922		2					MZA, f. B 15, manip. mladší, kart. 1084.
	9. 1. 1932		V	✓	✓			MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7586, čj. 59335/1931.

Tabulka č. 14: Volební systém v emancipačních ŽNO v letech 1895–1918

emancipační ŽNO	volební systém		
	většinový	2 kurie	3 kurie
stávající	ŽNO Brno ŽNO Jihlava ŽNO Krnov ŽNO Znojmo (do r. 1904)	ŽNO Znojmo (od r. 1904)	ŽNO Moravská Ostrava ŽNO Opava
nové	ŽNO Bílovec ŽNO Fryštát ŽNO Frývaldov ŽNO Svitavy ŽNO Uherské Hradiště	ŽNO Frýdek-Místek ŽNO Hustopeče ŽNO Nový Bohumín ŽNO Nový Jičín ŽNO Olomouc (do r. 1900) ŽNO Valašské Meziříčí ŽNO Vyškov	ŽNO Olomouc (od r. 1900)

Zdroj: Viz tabulka č. 13.

Tabulka č. 15: „Zlidování“ židovských náboženských obcí

ŽNO	„lidové“ úkoly	rovné volební právo	nezávislost na dani	poměrný systém	volební právo žen	
					aktivní	pasivní
Brno	1921	1894		1921	1921	1936
Bílovec		1896			1927	
Fryštát		1899			⁵⁵	
Frýdek-Místek		1921	1921	1921	1921	1921
Frývaldov		1896			1924	1924
Hustopeče						
Jihlava	1923	1895			1923	
Krnov		1895			1895	1895
Moravská Ostrava	1920	1920	1920	1920	1920	1920
Nový Bohumín	1921	1921	1921		1910	1921
Nový Jičín	1920	1920	1920		1920	1920
Olomouc		1920	1920	1920	1920	1920
Opava	1920	1920	1920		1894	1920
Svitavy		1895				
Uherské Hradiště	1921	1895	1921	1921	1921	1921
Valašské Meziříčí	1934	1934	1934	1934	1934	1934
Vyškov						
Znojmo		1895	1932		1932	

Zdroj: Viz tabulka č. 13.

⁵⁵ Podle každoročních výkazů ŽNO Fryštát měly být stanovy této náboženské obce změněny roku 1922 (NA, f. MŠ, inv. 2087, kart. 3922, složka Morava, čj. 166139/1931). Text úředně schválených stanov se ovšem nepodařilo dohledat.

Tabulka č. 16: Rozpočty vybraných židovských náboženských spolků

	Nový Jičín		Olomouc		Vyškov		Fryštát	
	1874 ⁵⁶		1876 ⁵⁷		1883 ⁵⁸		1891 ⁵⁹	
členské příspěvky	3 740	100,00 %	1 700	24,18 %			1 020	33,77 %
synagogální místa			3 000	42,67 %			900	29,80 %
dary			200	2,84 %			400	13,25 %
nadace			10	0,14 %				
předčítání z tóry			400	5,69 %				
pronájem a úroky			1 600	22,76 %				
rituální porážka							700	23,18 %
taxy za rituální úkony			120	1,71 %			700	23,18 %
celkové příjmy [K]	3 740		7 030				3 020	
ritus: platy	940	25,13 %	3 080	42,84 %	1 500	50,85 %	1 120	37,09 %
ritus: provoz	600	16,04 %	660	9,18 %	150	5,08 %	100	3,31 %
výuka: platy	1 800	48,13 %			300	10,17 %	1 200	39,74 %
výuka: provoz	400	10,70 %					200	6,62 %
chudinství					200	6,78 %		
splátky dluhů			600	8,34 %	700	23,73 %		
správa			450	6,26 %			400	13,25 %
jiné			2 400	33,38 %	100	3,39 %		
celkové výdaje [K]	3 740		7 190		2 950		3 020	

⁵⁶ MZA, f. B 15, manip. mladší, kart. 1057, fol. 329–340.

⁵⁷ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1094, kart. 2976, složka 1097, fol. 151–176.

⁵⁸ MZA, f. B 15, manip. mladší, kart. 1081, fol. 424–426.

⁵⁹ ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 19056/1891.

Poznámka: V původních pramenech byly hodnoty uvedeny v tehdejší měně (zl.). Za účelem lepšího srovnání s následujícími tabulkami byly hodnoty přepočteny na koruny (1 zl. = 2 K).

Tabulka č. 17: Rozpočty vybraných židovských náboženských obcí

ŽNO	Znojmo		Moravská Ostrava		Opava		Frýdek		Olomouc		Valašské Meziříčí		Moravská Ostrava		Olomouc		Znojmo	
rok	1882 ⁶⁰		1884 ⁶¹		1890 ⁶²		1894 ⁶³		1895 ⁶⁴		1897 ⁶⁵		1901 ⁶⁶		1903 ⁶⁷		1913 ⁶⁸	
náboženská daň	1 713	28,64 %	7 086	34,79 %	10 014	53,84 %	4 440	48,27 %	16 032	77,55 %	9 366	73,57 %	28 735	42,37 %	25 079	64,18 %	8 990	53,70 %
synagogální místa	2 636	44,08 %	5 000	24,55 %	2 500	13,44 %	1 680	18,27 %	3 300	15,96 %	840	6,60 %	15 570	22,96 %	9 800	25,08 %	5 000	29,87 %
dary u tóry	109	1,82 %									100	0,79 %						
dary			400	1,96 %	670	3,60 %	872	9,48 %			160	1,26 %					200	1,19 %
nadace					460	2,47 %					40	0,31 %						
pronájem a úroky	24	0,40 %					80	0,87 %	1 180	5,71 %					916	2,34 %		
taxy za bohoslužebné úkony					700	3,76 %	205	2,23 %	160	0,77 %	68	0,53 %	600	0,88 %	3 200	8,19 %		
rituální porážka	80	1,34 %	800	3,93 %							1 000	7,86 %	9 300	13,71 %			1 200	7,17 %
školné	654	10,93 %	7 080	34,76 %	2 600	13,98 %	1 920	20,88 %			824	6,47 %	13 613	20,07 %				
jiné	765	12,79 %			1 654	8,89 %					332	2,61 %			80	0,20 %	1 350	8,07 %

⁶⁰ ÖStA, f. AVA, UuK, NK, IsrK, kart. 32, složka Z, čj. 23718/1884.

⁶¹ *Mährisch-schlesischer Grenzboten*, 25. listopadu 1883, s. 3.

⁶² ZAO, f. ZVIS Opava, inv. 1504, kart. 2029, čj. 12895/1890.

⁶³ SOkA FM, f. AM Frýdek, inv. 547, kart. 112, čj. 5359/1894.

⁶⁴ AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 188–194.

⁶⁵ AŽMP, f. ŽNO Valašské Meziříčí, inv. 1, sig. 9299, protokol z 29. prosince 1896.

⁶⁶ AŽMP, f. ŽNO Ostrava, inv. 1, sig. 56205, fol. 28–29.

⁶⁷ AŽMP, f. ŽNO Olomouc, inv. 1, sig. 54974, fol. 568–570.

⁶⁸ SOkA Znojmo, f. AM Znojmo, manip. Spisovna 1864–1918, kart. 50.

ŽNO	Znojmo		Moravská Ostrava		Opava		Frýdek		Olomouc		Valašské Meziříčí		Moravská Ostrava		Olomouc		Znojmo	
rok	1882		1884		1890		1894		1895		1897		1901		1903		1913	
celkové příjmy [K]	5 981		20 366		18 598		9 197		20 672		12 730		67 818		39 075		16 740	
ritus: platy	1 824	30,40 %	3 496	17,17 %	6 862	36,90 %	3 540	39,22 %	12 820	62,02 %	6 488	50,97 %	23 273	34,32 %	14 318	36,64 %	9 040	54,00 %
ritus: provoz	433	7,21 %	1 850	9,08 %	1 723	9,26 %	400	4,43 %	2 600	12,58 %	1 228	9,65 %	800	1,18 %	6 705	17,16 %	1 490	8,90 %
výuka: platy	1 600	26,67 %	8 090	39,72 %	5 650	30,38 %	3 020	33,46 %	1 220	5,90 %	2 764	21,71 %	21 241	31,32 %	1 500	3,84 %		
výuka: provoz			2 870	14,09 %	1 430	7,69 %	880	9,75 %			850	6,68 %			200	0,51 %		
penze													800	1,18 %	1 601	4,10 %	720	4,30 %
splátky	24	0,40 %	3 460	16,99 %			352	3,90 %	200	0,97 %			10 384	15,31 %	13 040	33,37 %		
správa	1 741	29,01 %			1 261	6,78 %	160	1,77 %	2 432	11,77 %	874	6,87 %	6 170	9,10 %	771	1,97 %	144	0,86 %
chudinství	314	5,24 %	600	2,95 %	1 672	8,99 %	200	2,22 %	600	2,90 %	300	2,36 %	3 950	5,82 %				
jiné	64	1,07 %					475	5,26 %	800	3,87 %	226	1,78 %	1 200	1,77 %	940	2,41 %	5 346	31,94 %
celkové výdaje [K]	6 000		20 366		18 598		9 027		20 672		12 730		67 818		39 075		16 740	

ŽNO	Moravská Ostrava		Valašské Meziříčí		Nový Bohumín		Frýdek		Vyškov		Bílavec		Brno		Moravská Ostrava	
	rok	1921 ⁶⁹	1925 ⁷⁰		1927 ⁷¹		1929 ⁷²		1929 ⁷³		1934 ⁷⁴		1936 ⁷⁵		1936 ⁷⁶	
náboženská daň	584 249	61,65 %	26 404	88,84 %	94 385	67,43 %	91 252	55,44 %	5 290	88,61 %	24 989	100,00 %	1 237 350	59,79 %	715 160	66,88 %
synagogální místa	24 000	2,53 %	1 916	6,45 %	21 000	15,00 %	11 077	6,73 %					147 153	7,11 %	103 000	9,63 %
dary u tóry																
dary			800	2,69 %	8 000	5,71 %	19 375	11,77 %							8 500	0,79 %
nadace	50	0,01 %			2 000	1,43 %	12 699	7,72 %	480	8,04 %						
pronájem a úroky	5 923	0,63 %					50	0,03 %					6 782	0,33 %		
taxy za bohoslužebné úkony	50 000	5,28 %	600	2,02 %	3 000	2,14 %	2 921	1,77 %					29 205	1,41 %	88 656	8,29 %
rituální porážka	12 900	1,36 %			9 000	6,43 %									76 000	7,11 %
školné	63 800	6,73 %			600	0,43 %	420	0,26 %								
jiné	206 700	21,81 %			2 000	1,43 %	26 789	16,28 %	200	3,35 %			648 998	31,36 %	78 076	7,30 %
celkové příjmy [K]	947 622		29 720		139 985		164 582		5 970		24 989		2 069 488		1 069 392	

⁶⁹ *Jüdisches Volksblatt*, 15. března 1921, s. 3.

⁷⁰ AŽMP, f. ŽNO Valašské Meziříčí, inv. 1, sig. 9299.

⁷¹ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4275, čj. a-104/4/1927.

⁷² MZA, f. B 40, manip. II, inv. 1970, kart. 7586, čj. 52324/1930.

⁷³ AŽMP, f. ŽNO Vyškov, inv. 1, sig. 9268, protokol z 30. prosince 1928.

⁷⁴ AŽMP, f. ŽNO Bílavec, inv. 1, protokol z 22. října 1933.

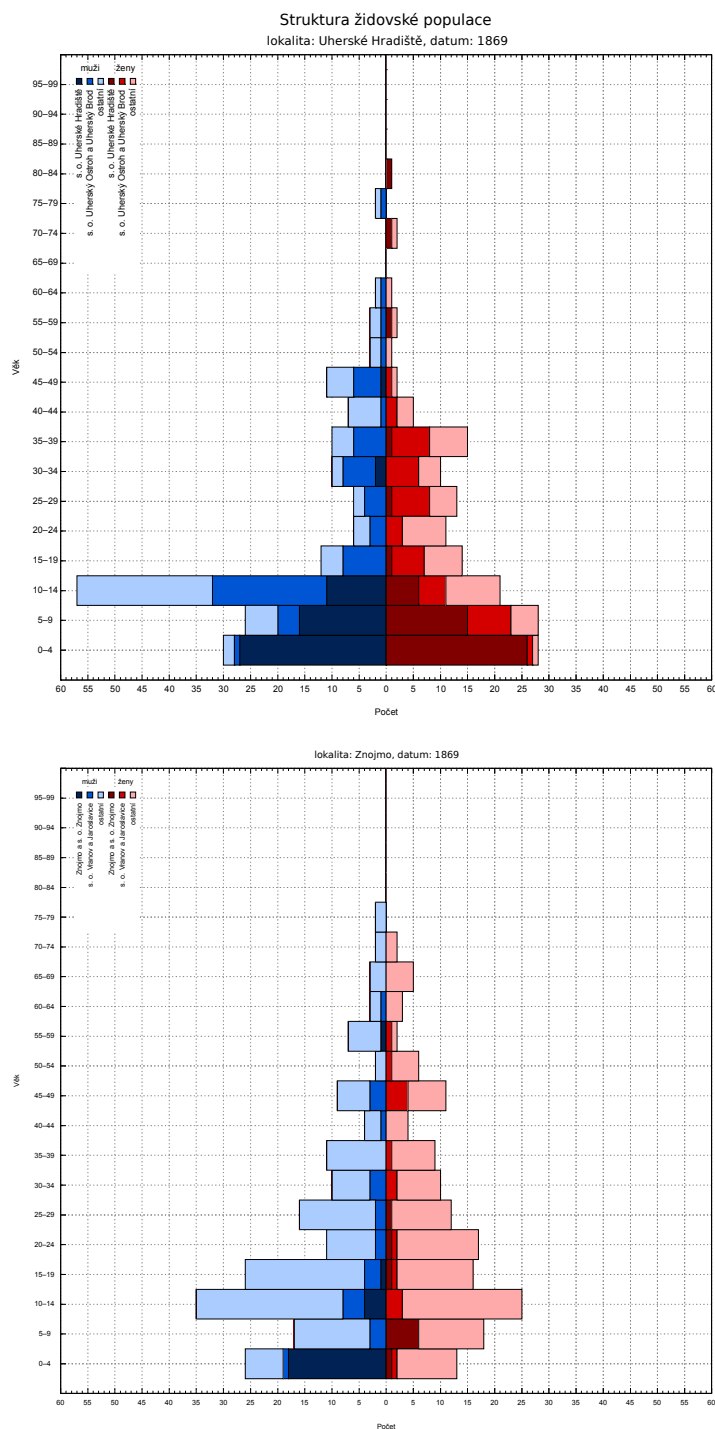
⁷⁵ MZA, f. B 40, manip. III, inv. 1222, kart. 4278, čj. 46223/1939.

⁷⁶ AMO, f. OÚ Moravská Ostrava, manip. III, inv. 20, kart. 9, čj. 3807/1935.

ŽNO	Moravská Ostrava		Valašské Meziříčí		Nový Bohumín		Frýdek		Vyškov		Bílovec		Brno		Moravská Ostrava	
rok	1921		1925		1927		1929		1929		1934		1936		1936	
ritus: platy	135 778	14,33 %	18 700	62,92 %	43 401	31,00 %	46 305	31,25 %	3 180	53,27 %	11 120	44,50 %	647 154	31,39 %	190 584	17,88 %
ritus: provoz	249 850	26,37 %	2 500	8,41 %	7 700	5,50 %	2 972	2,01 %	200	3,35 %	480	1,92 %	324 380	15,74 %	119 897	11,25 %
výuka: platy	234 187	24,71 %	4 300	14,47 %	8 050	5,75 %	1 310	0,88 %					35 622	1,73 %	195 117	18,31 %
výuka: provoz	44 784	4,73 %			150	0,11 %	3 644	2,46 %					68 259	3,31 %	16 184	1,52 %
penze	12 557	1,33 %	80	0,27 %	3 600	2,57 %	56 919	38,41 %					100 806	4,89 %	107 886	10,12 %
splátky	47 540	5,02 %	640	2,15 %	6 600	4,71 %	3 879	2,62 %	1 160	19,43 %	1 134	4,54 %	800	0,04 %		
správa	121 406	12,81 %	2 400	8,08 %	37 184	26,56 %	7 852	5,30 %	430	7,20 %	1 102	4,41 %	73 517	3,57 %	195 239	18,32 %
chudinství	45 200	4,77 %	500	1,68 %			12 683	8,56 %	250	4,19 %	8 750	35,02 %	559 869	27,16 %	109 200	10,25 %
jiné	56 300	5,94 %	600	2,02 %	33 300	23,78 %	12 635	8,53 %	750	12,56 %	2 403	9,61 %	250 977	12,17 %	131 712	12,36 %
členské příspěvky					1 200	0,86 %					500	2,00 %	27 997	1,36 %		
celkové výdaje [K]	947 602		29 720		139 985		148 199		5 970		24 989		2 061 383		1 065 818	

Grafy

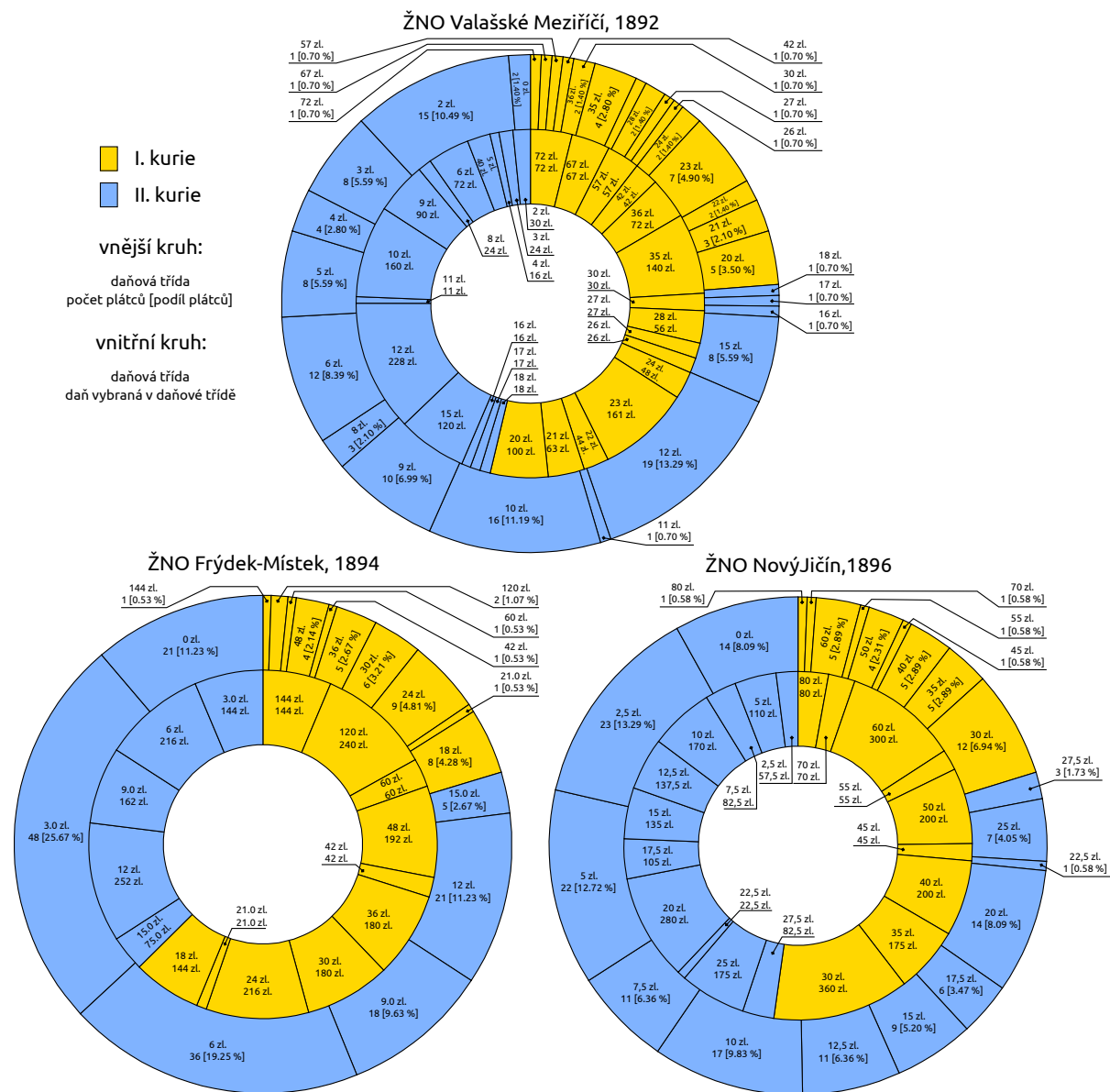
Graf č. 1: Demografická struktura židovské populace v Uherském Hradišti a ve Znojmě roku 1869

Zdroj: SOkA UH, f. AM Uherské Hradiště, manip. III, inv. 870 • Nehyba, *Židé ve Znojmě...*, s. 175–183.

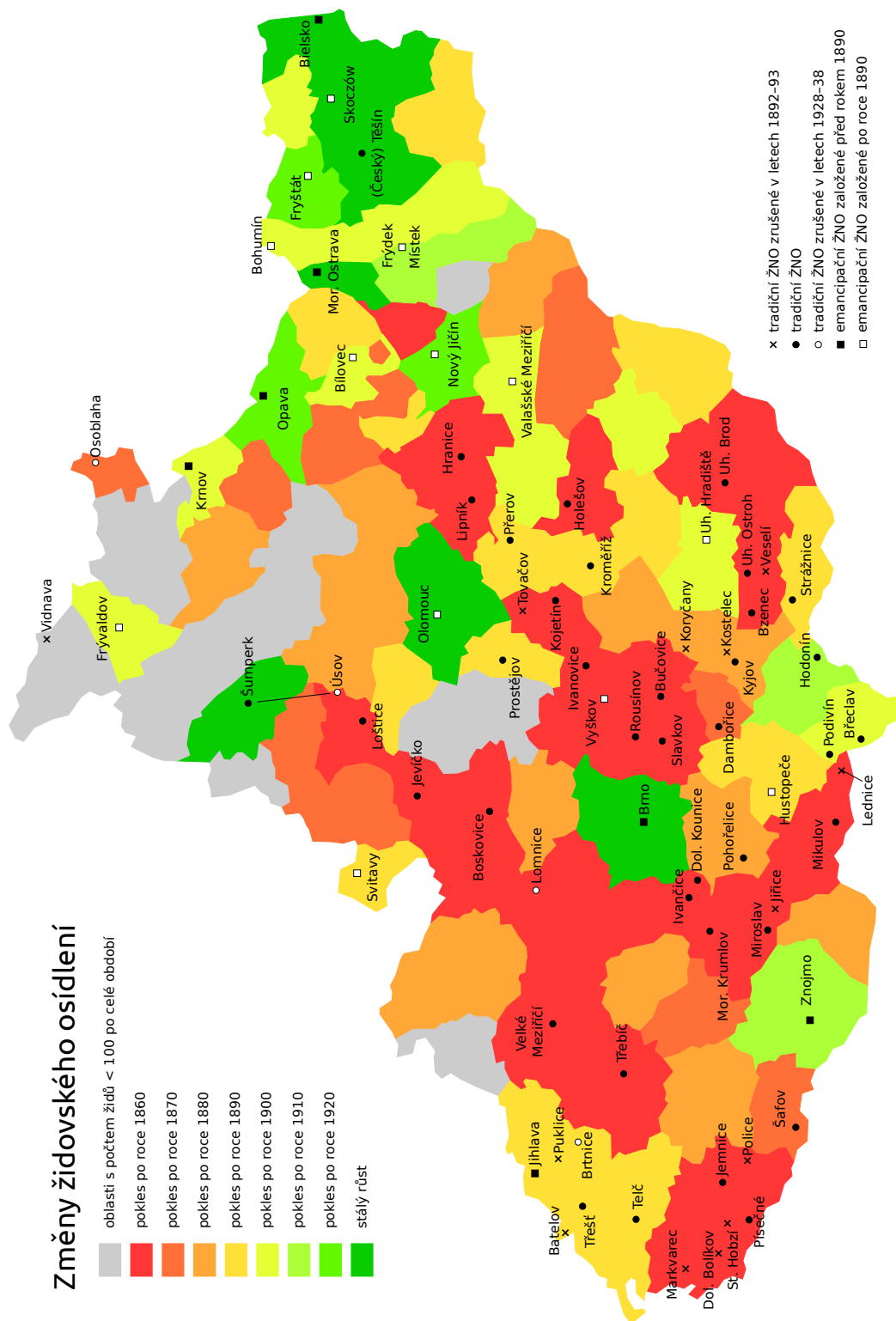
Graf č. 2: Systém volebních kurií

Zdroj: AŽMP, f. ŽNO Valašské Meziříčí, inv. 1, sig. 9299, protokol z 3. března 1892. • SOkA FM, f. AM Frýdek, inv. 547, kart. 112, čj. 5359/1894 • SOkA NJ, f. SVM NJ, inv. 1, předpis náboženské daně.

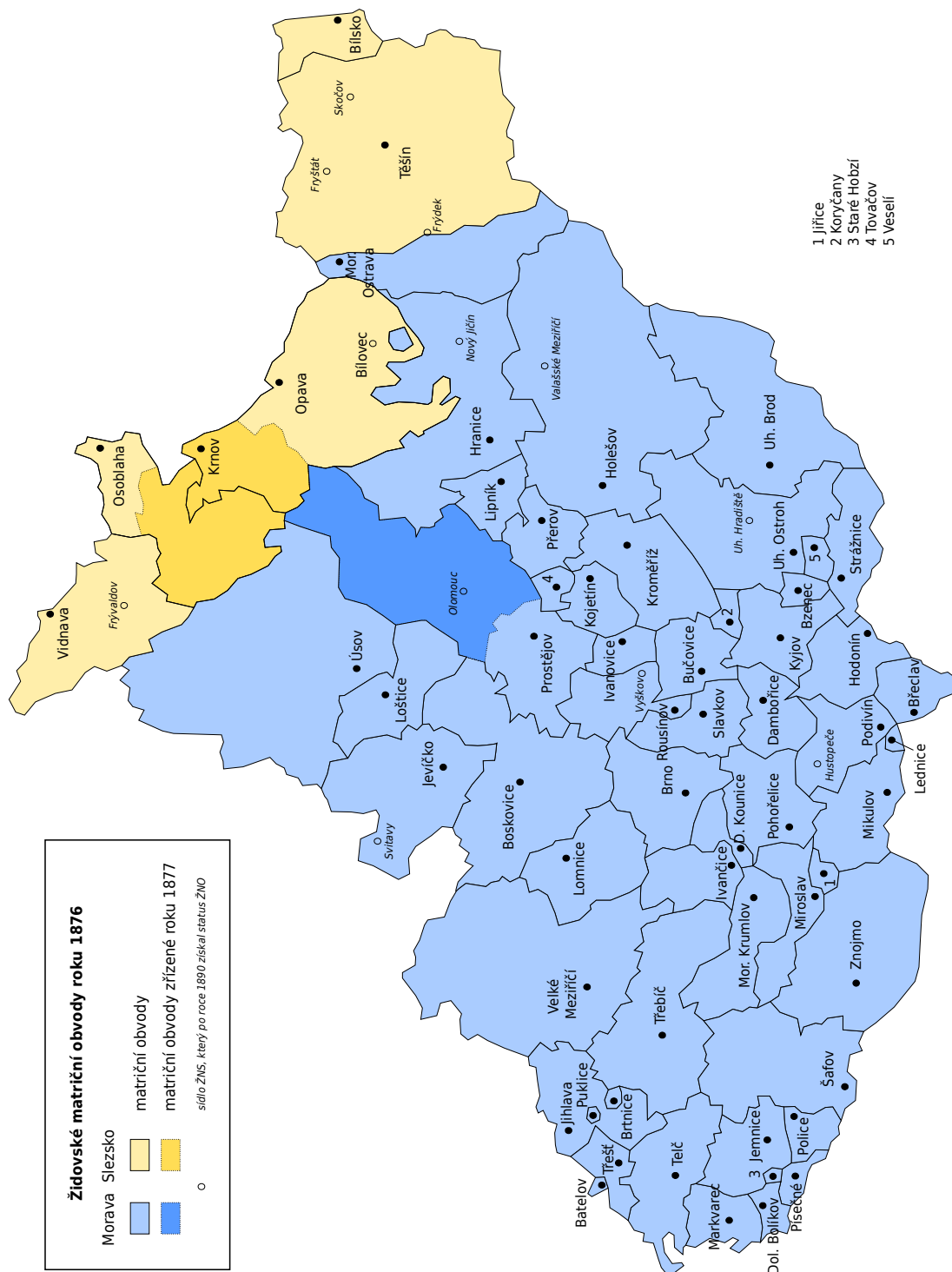
Mapy

Mapa č. 1: Změny židovského osídlení

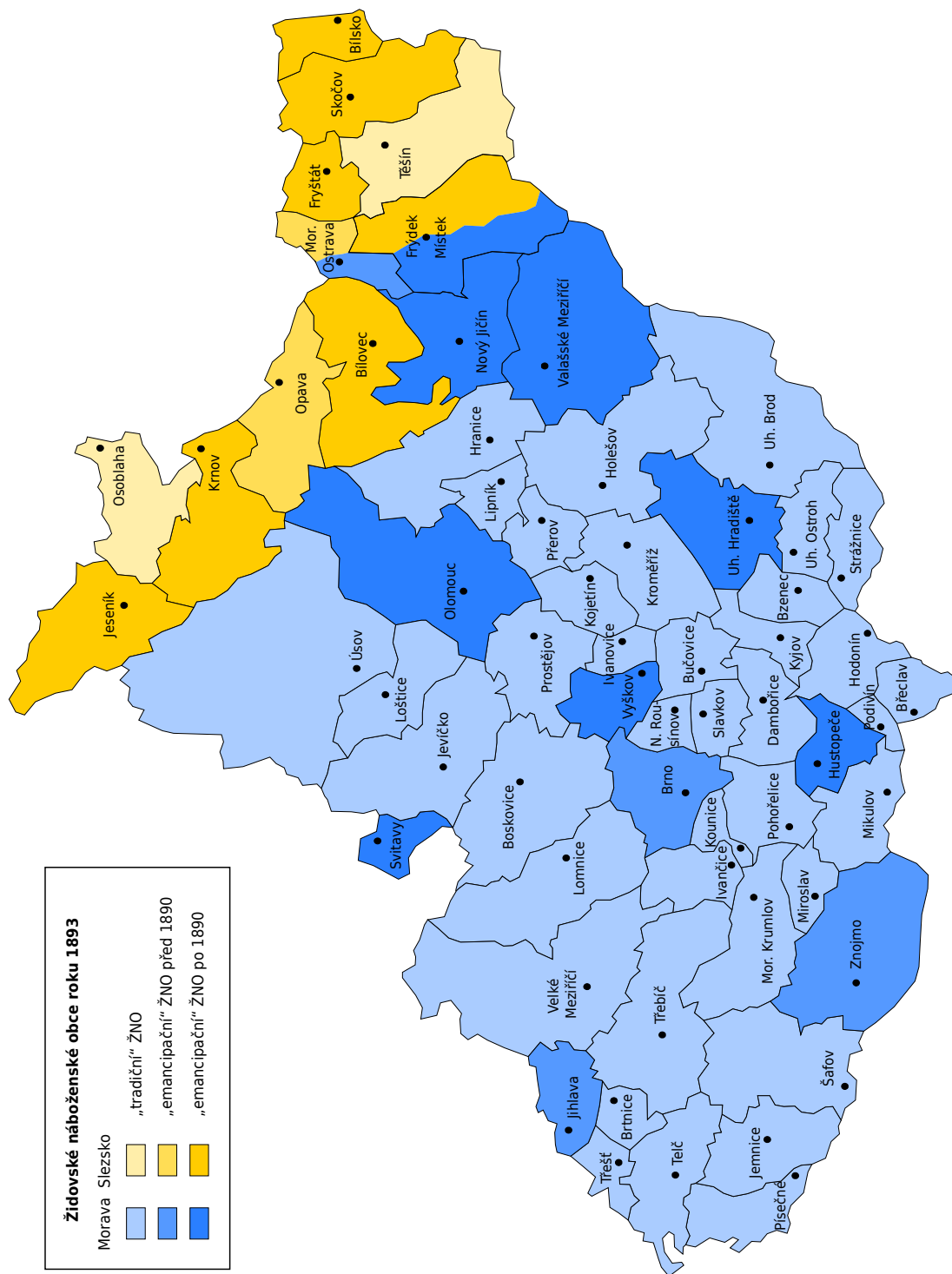
Zdroj: Viz tabulka č. 1.

Mapa č. 2: Židovské matriční obvody od roku 1876

Zdroj: LGBI. Mähren 32/1876 • LGBI. Mähren 36/1877 • LGBI. Schlesien 35/1876 • LGBI. Schlesien 34/1877.

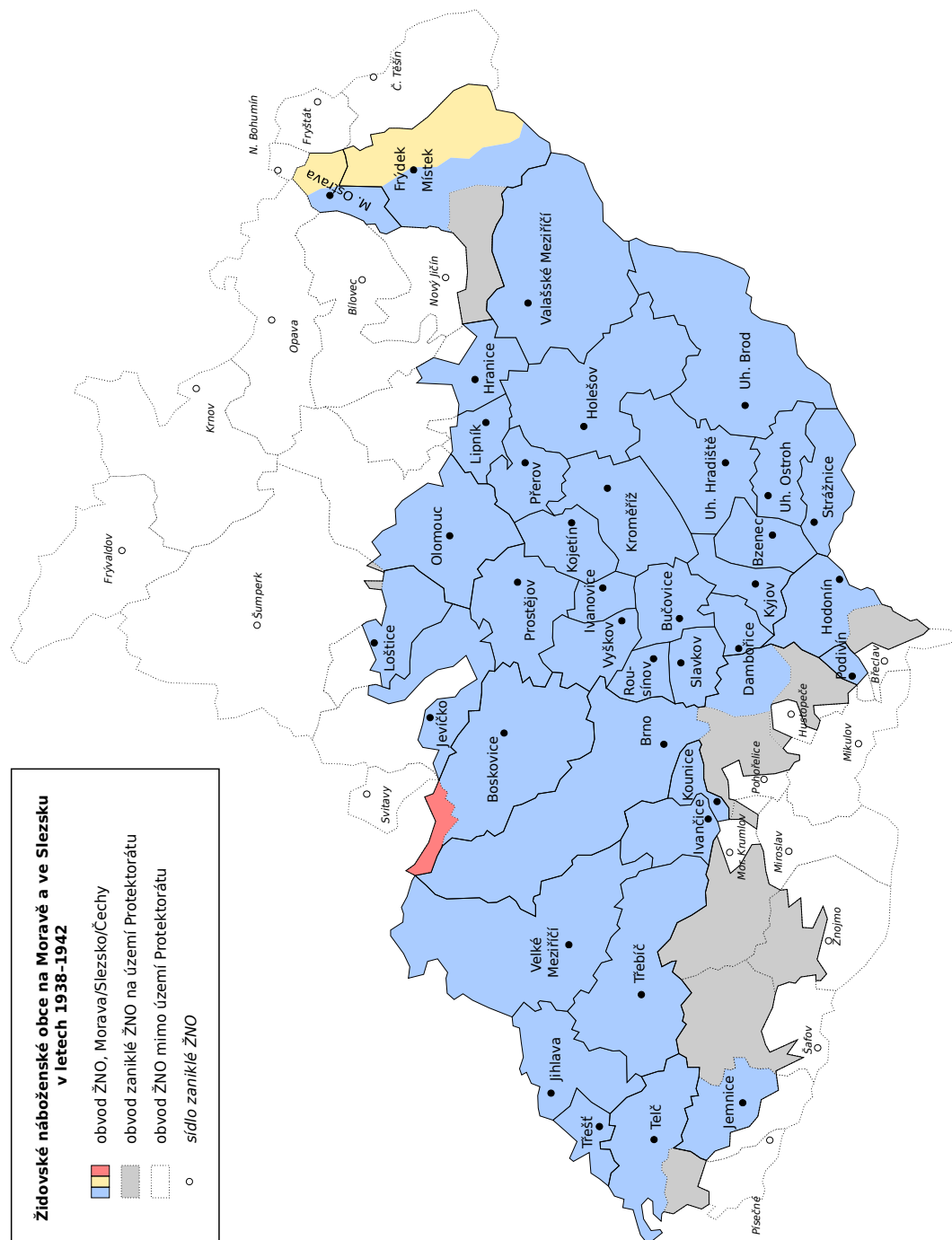
Mapa č. 3: Obvody židovských náboženských obcí na Moravě a ve Slezsku roku 1893

Zdroj: LGBI. Mähren 45/1891 • LGBI. Mähren 88/1892 • LGBI. Schlesien 1/1893.

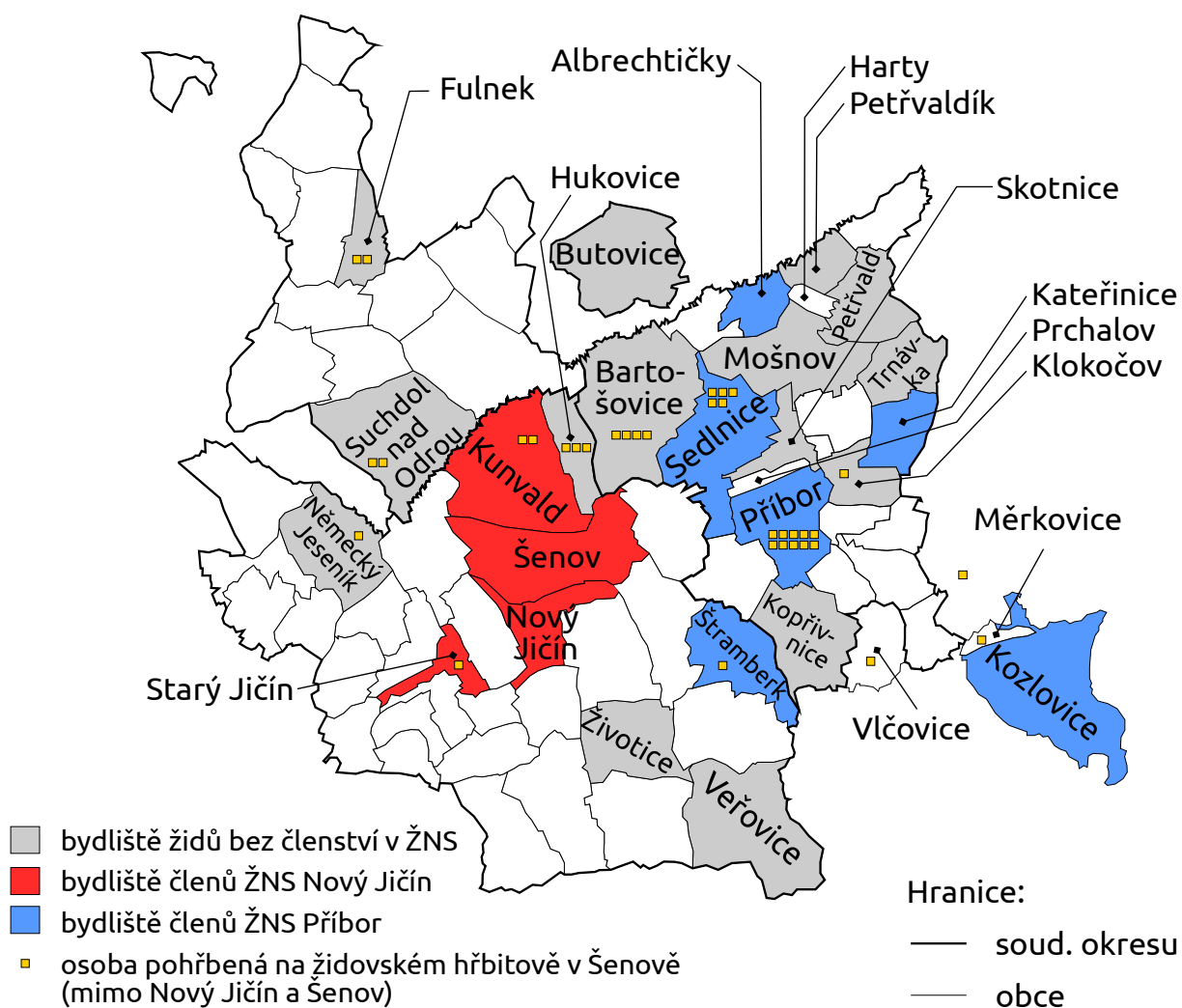
Mapa č. 5: Stav obvodů židovských náboženských obcí po roce 1938

Zdroj: AŽMP, f. ŽNO Praha okupace, inv. 3, kart. 1, *Přehled rozdělení obvodů židovských náboženských obcí v Protektorátu Čechy a Morava.*

Mapa č. 6: Teritoriální působnost ŽNS Nový Jičín a ŽNS Příbor roku 1890

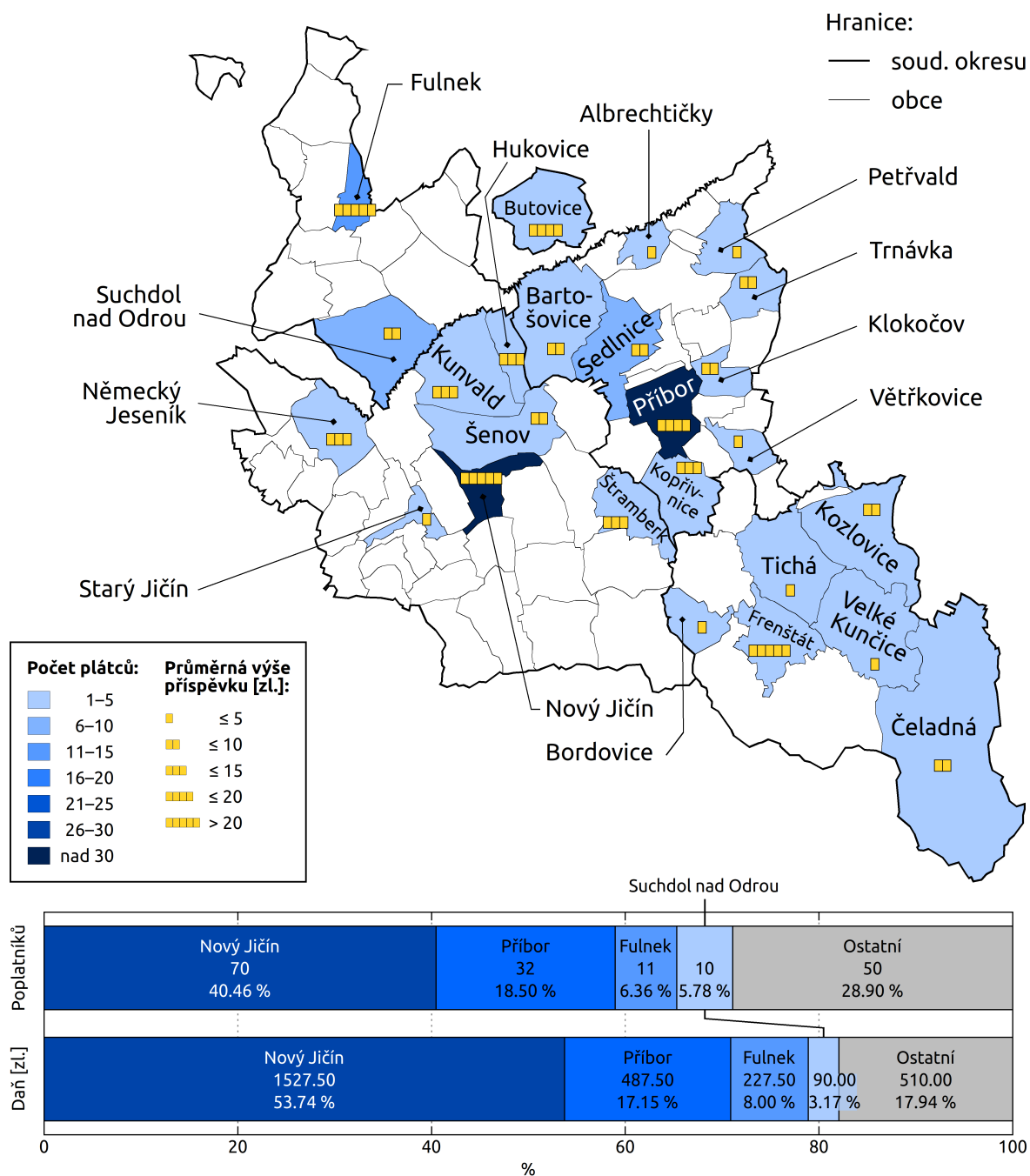
Působnost ŽNS Nový Jičín a ŽNS Příbor

Zdroj: SOkA NJ, f. OÚ Nový Jičín, inv. 292, kart. 57, čj. 15769/1890. • SOkA NJ, f. AO Šenov, inv. 261, kart. 23 • *Special-Orts-Repertorium von Mähren...*, 1890, .

Mapa č. 7: Plátcí náboženské daně ŽNO Nový Jičín roku 1896

Plátcí náboženské daně ŽNO Nový Jičín roku 1896

Zdroj: SOKA NJ, f. SVM NJ, inv. 1, předpis náboženské daně.

Prameny a literatura

Archivní prameny

Archiv bezpečnostních složek [ABS]

- Mapy zpráv zpracované Studijním ústavem MV [Z]

Archiv města Brna [AMB]

- Archiv města Brna [A 1]
- Národní výbor města Brna [B 1]

Archiv města Ostravy [AMO]

- Archiv města Moravská Ostrava [AM MO]
- Okresní úřad Moravská Ostrava [OÚ Moravská Ostrava]
- Operáty [Operáty]

Archiv Židovského muzea v Praze [AŽMP]

- Dokumenty perzekuce [DP]
- Nejvyšší rada Svazů židovských náboženských obcí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku [NR ŽNO]
- Terezín [Terezín]
- Židovská náboženská obec Brno [ŽNO Brno]
- Židovská náboženská obec Bílovec [ŽNO Bílovec]
- Židovská náboženská obec Frýdek-Místek [ŽNO Frýdek-Místek]
- Židovská náboženská obec Olomouc [ŽNO Olomouc]
- Židovská náboženská obec Opava [ŽNO Opava]
- Židovská náboženská obec Ostrava [ŽNO Ostrava]
- Židovská náboženská obec Uherské Hradiště [ŽNO Uherské Hradiště]
- Židovská náboženská obec Valašské Meziříčí [ŽNO Valašské Meziříčí]
- Židovská náboženská obec Vyškov [ŽNO Vyškov]
- Židovská náboženská obec v Praze za okupace [ŽNO Praha okupace]

Moravský zemský archiv [MZA]

- Gubernium [B 1]
- Moravské místodržitelství [B 14]
- Moravské místodržitelství – církevní oddělení [B 15]
- Zemský úřad Brno [B 40]

Národní archiv [NA]

- Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích [HBMa]
- Ministerstvo kultu a vyučování Vídeň [MKV-R]
- Ministerstvo vnitra I, Praha [MV I]
- Ministerstvo školství, Praha [MŠ]
- Okupační vězeňské spisy [OVS]
- Policejní ředitelství I - konskripce [PŘ I-K]
- Státní tajemník u říšského protektora [ÚŘP-ST]
- Státní úřad statistický I - Sčítání obyvatelstva ČSR v roce 1930, Praha [SO 1930]

Österreichisches Staatsarchiv [ÖStA]

- Allgemeines Verwaltungsarchiv [AVA]
- Finanz- und Hofkammerarchiv [FHK]

Státní okresní archiv Bruntál [SOkA Bruntál]

- Okresní úřad Bruntál [OÚ Bruntál]

- Státní okresní archiv Frýdek-Místek [SOkA FM]
- Archiv města Frýdek [AM Frýdek]
  - Archiv města Místek [AM Místek]
  - Berní úřad Frýdek-Místek [BÚ Frýdek-Místek]
  - Městský národní výbor Frýdek-Místek [MNV Frýdek-Místek]
  - Okresní úřad Frýdek [OÚ Frýdek]
  - Okresní úřad Místek [OÚ Místek]
  - Četnická stanice Frýdek [ČS Frýdek]
- Státní okresní archiv Karviná [SOkA Karviná]
- Okresní úřad Fryštát [OÚ Fryštát]
  - Okresní úřad Český Těšín [OÚ Český Těšín]
- Státní okresní archiv Nový Jičín [SOkA NJ]
- Archiv města Nový Jičín [AM Nový Jičín]
  - Archiv města Příbor [AM Příbor]
  - Archiv obce Šenov [AO Šenov]
  - Okresní úřad Nový Jičín [OÚ Nový Jičín]
  - Sbírka vlastivědného materiálu z Nového Jičína a okolí [SVM NJ]
- Státní okresní archiv Olomouc [SOkA Olomouc]
- Archiv města Olomouc [AM Olomouc]
- Státní okresní archiv Opava [SOkA Opava]
- Archiv města Opava [AM Opava]
- Státní okresní archiv Uherské Hradiště [SOkA UH]
- Archiv města Uherské Hradiště [AM Uherské Hradiště]
- Státní okresní archiv Znojmo [SOkA Znojmo]
- Archiv města Znojma [AM Znojmo]
- Ústav dějin Univerzity Karlovy – Archiv Univerzity Karlovy [AUK]
- Matriky Univerzity Karlovy [Matriky Univerzity Karlovy]
- Zemský archiv v Opavě [ZAO]
- Policejní ředitelství Moravská Ostrava [PŘMO]
  - Sbírka matrik Severomoravského kraje [Matriky]
  - Severomoravský krajský národní výbor Ostrava [Sm KNV Ostrava]
  - Velkostatek Hukvaldy [Vs Hukvaldy]
  - Zemská vláda slezská Opava [ZVIS Opava]
- Židovská obec Ostrava [ŽO Ostrava]
- Kronika židovské školy
- Židovské muzeum v Praze [ŽMP]
- Rozhovory s pamětníky [Rozhovory]
- המרכז הציוני המרכזי (The Central Zionist Archives) [CZA]
- המשרד הציוני המרכזי, ברלין (Central Zionist Office, Berlin) [Z3]
  - ורנר זיגמונד (Werner Siegmund) [A162]

Internetové zdroje

Institut Tereziánské iniciativy. *Databáze obětí*.

Dostupné online: <https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/>.

Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. *Digitální knihovna PSP ČR*.

Dostupné online: <http://www.psp.cz/eknih/index.htm>.

Paměť národa. *Vzpomínky*.

Dostupné online: <http://www.pametnaroda.cz>.

Dobové noviny

B'nai B'rith	Neue Freie Presse
Brněnské noviny	Olmützer Zeitung
Brünner Zeitung	Ostrauer Tagblatt
Deutsches Volksblatt	Ostrauer Zeitung
Die Neue Zeit	Ostravice
Die Neuzeit	Pester Lloyd
Die Stimme	Pozor
Die Welt	Preßburger Zeitung
Die neue Zeit	Rozvoj
Duch Času	Schönhengster Zeitung
Jüdische Rundschau	Selbstwehr
Jüdische Volksstimme	Silesia
Jüdisches Volksblatt	Tagesbote aus Mähren
Lidové noviny	Volksfreund
Local-Anzeiger für Mähr.-Ostrau und Umgebung	Wiener Zeitung
Mährisch-schlesischer Correspondent	Znaimer Wochenblatt
Mährisch-schlesischer Grenzbote	Zprávy obecní – Úřední list
Mährischer Correspondent	Österreichisch-ungarische Cantoren-Zeitung
Mährisches Tagblatt	Österreichische Wochenschrift
	Židovské zprávy

Dobové tisky, vzpomínky a edice

Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich. Wien: k.k. Hof- und Staats-Druckerey, 1849–1852.

Archiv český. Svazek XVI. Praha: Ed. Grégr, 1897.

— Svazek XLI (Prameny k dějinám Židů v Čechách a na Moravě ve středověku. Od počátku do roku 1347). Praha: Historický ústav AV ČR, 2015.

BERNARDT, Johann. *Handbuch der provinziellen Gesetzkunde von Mähren und Schlesien*. Olmütz: 1848.

Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, dann der Militärgränze nach der Zählung vom 31. December 1869. Svazek I (Bevölkerung nach Geschlecht, Religion, Stand und Aufenthalt. Wien: K.-k. Hof- und Staatsdruckerei, 1871.

BRIESS, Ignaz. *Ze židovské ulice*. Olomouc: Votobia, 2001.

Catalogus venerabilis Cleri Archidioeceseos Olomucensis anno reparatae salutis 1858. Olmütz: 1858.

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Svazek IX. Brün: Mährisch Landes-Ausschuss, 1875.

Constitutiones Communitatis Judaeorum Nikolsburgiensis. Jerusalem – Tel Aviv: M. Newman, 1961.

Constitutiones Congressus Generalis Judaeorum Moraviensium (1650–1748). Jerusalem: Mekiza Nirdamim, 1951.

- Continuation Derer Kayser- und Königlichen Privilegien, Statuten und Sanctionum Pragmaticarum Des Landes Schlesien. Dritter Theil.* Breßlau: Christian Brachvogel, 1717.
- *Vierter Theil.* Breßlau: Christian Brachvogels seel. Söhne, 1723.
- *Sechster Theil.* Breßlau: Christian Brachvogels seel. Söhne, 1730.
- ELIAS, Ruth. *Naděje mi pomohla přežít.* Litomyšl: Augusta, 1998.
- ERBEN, Petr. *Po vlastních stopách (vzpomínky).* Praha: Petr Kalina, 2003.
- Erkenntnisse des Verwaltungsgerichtshofes.* Wien: Verlag der Manz'schen k. k. Hofverlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1881, 1885, 1897, 1902, 1910.
- FEITH, Michael. *Ziel und Zweck der Bne-Brith-Vereinigungen: Referat erstattet in der Sitzung der „Moravia“ am 23. Februar 1901.* Brünn: Isr. Humanitäts-Verein „MORAVIA“, 1901.
- Festschrift des Chewra Kadischa-Vereines in Znaim herausgegeben anlässlich der Feier des 40jährigen Bestandes.* Znaim: M. F. Lenk, 1909.
- FRIEDLÄNDER, Mardochai Hirsch. *Tiferet Jisrael: Schilderungen aus dem inneren Leben der Juden in Mähren in vormärzlichen Zeiten.* Brünn: Rudolf M. Rohrer, 1878.
- FRIEDMANN, S. *Predigt bei der Einweihung des neuerbauten isr. Tempels zu Freistadt, k. k. Schlesien, am 18. September 1872 (15. Ellul 5632).* Teschen: Karl Prochaska, 1872.
- Führer durch Neutitschein und die Umgebung.* Neutitschein: Rainer Hosch, 1890.
- Fünzigster Jahresbericht des k. k. deutschen Staats-Obergymnasiums in Ung.-Hradisch für das Schuljahr 1903–1904.* Ungarisch-Hradisch: 1904.
- Gemeindelexikon von Böhmen. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900.* Wien: K. K. Statistische Zentralkommission, 1904.
- Gemeindelexikon von Mähren. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900.* Wien: K. K. Statistische Zentralkommission, 1906.
- Gemeindelexikon von Niederösterreich. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900.* Wien: K. K. Statistische Zentralkommission, 1903.
- Gemeindelexikon von Schlesien. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900.* Wien: K. K. Statistische Zentralkommission, 1906.
- Gesetz- und Verordnungs-Blatt für das Herzogthum Ober- und Nieder-Schlesien.* Troppau: J. Feitzinger, 1886–1920.
- Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung, enthält die Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1785. Svazek 9.* Wien: Joh. Georg Moesle, 1787.
- Landes-Gesetz- und Regierungsblatt für das Margrafthum Mähren.* Brünn: Franz Gastl, 1849.
- MANNHEIMER, Max. *Vzpomínky.* München: Obrys/Kontur – PmD, 1986.
- Personalstand der Geistlichkeit des Bisthums Breslau k. k. österreich. Antheils für das Jahr 1866.* Teschen: 1866.
- *für das Jahr 1886.* Teschen: 1886.
- *für das Jahr 1880.* Teschen: 1880.
- *für das Jahr 1873.* Teschen: 1873.
- Personalstand der Secular- und Regular-Geistlichkeit der erzbischöflichen Olmützer Diöcese für das Jahr 1850.* Olmütz: 1850.
- *für das Jahr 1848.* Olmütz: 1848.
- *für das Jahr 1837.* Olmütz: 1837.
- *für das Jahr 1849.* Olmütz: 1849.

- REICH, I. *Slavnostní spis u příležitosti 60tiletého trvání dobročinného spolku Chevra Kadiša židovské náboženské obce ve Znojmě 5629–5689/1869–1929*. Znojmo: Chevra Kadiša ve Znojmě, 1929.
- Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*. Wien: k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1853–1869.
- SCARI, Hieronymus von. *Systematische Darstellung der in Betreff der Juden in Mähren und im k.k. Antheile Schlesiens erlassenen Gesetze und Verordnungen*. Brünn: L. W. Seidel, 1835.
- Schematismus der Geistlichkeit des Bisthums Breslau k. k. Oesterreichischen Antheils für das Jahr 1860*. Teschen: 1860.
- *für das Jahr 1858*. Teschen: 1858.
- *für das Jahr 1848*. Teschen: 1848.
- Seiner Majestät des Kaisers Franz Gesetze und Verfassungen im Justiz-Fache für die Deutschen Staaten der Oesterreichischen Monarchie von dem Jahre 1804 bis 1811*. Wien: k.k. Hof- und Staats-Druckerey, 1816.
- Special-Orts-Repertorium von Mähren*. Wien: K. k. statistischen Central-Commission, 1893.
- Special-Orts-Repertorium von Schlesien*. Wien: K. K. Statistische Central-Commission, 1885.
- Special-Orts-Repertorium von Schlesien*. Wien: K. k. statistischen Central-Commission, 1894.
- Specialortsrepertorium von Mähren. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*. Wien: Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1917.
- Specialortsrepertorium von Schlesien. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*. Wien: Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1917.
- Spezialortsrepertorium von Böhmen. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910*. Wien: Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1915.
- Sr. k.k. Majestät Franz des Ersten politische Gesetze und Verordnungen für sämtliche Provinzen des Oesterreichischen Kaiserstaates, mit Ausnahme von Ungarn und Siebenbürgen auf allerhöchsten Befehl und unter Aufsicht der höchsten Hofstellen herausgegeben*. Wien: k.k. Hof- und Staats-Druckerey, 1827–1851.
- Statistický lexikon obcí na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Státní úřad statistický, 1924.
- Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské*. Praha: Ministerstvo vnitra – Státní úřad statistický, 1935.
- Statistisches Jahrbuch der königlichen Hauptstadt Olmütz. V. Band. 1905–1910*. Olmütz: Gemeinderath, 1911.
- Stenographische Protokolle des Herrenhauses des Reichsrathes. X. Session 1885–1890*. Wien: Hof- und Staatsdruckerei, 1891.
- Stenographische Protokolle über die Sitzungendes Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes im Jahre 1889. X. Session. XI. Band*. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1889.
- Stenographische Protokolle über die Sitzungendes Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes im Jahre 1888. X. Session. VII. Band*. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1888.
- UNGER, Joachim Jakob. *Gesammelte Aufsätze*. Prag: Jakob B. Brandeis, 1908.
- Verhandlungen des österrreichischen Reichstages nach der stenographischen Aufnahme*. Svazek II. Wien: k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1849.
- Svazek IV. Wien: k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1849.
- Verordnungsblatt des Reichsprötektors in Böhmen und Mähren*. Prag: Böhmisches-Mährisches Verlag und Druckerei.

- Volby do Národního shromáždění v dubnu roku 1920 a všeobecné volby do obecních zastupitelstev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v červnu roku 1919. Praha: Státní úřad statistický, 1922.
- WEKEBROD, Franz. *Sammlung der seit dem Jahre 1600 bis zum Jahre 1740 ergangenen allerhöchsten Gesetze: In chronologischer Ordnung*. Brünn: 1799.
- WOLNY, Gregor. *Kirchliche Topographie von Mähren. I. Abtheilung: Olmützer Erzdiocese. III. Band*. Brünn: 1859.
- I. Abtheilung: *Olmützer Erzdiocese. IV. Band*. Brünn: 1862.
- I. Abtheilung: *Olmützer Erzdiocese. V. Band*. Brünn: 1863.
- Österreichische Statistik. *Neue Folge. Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Band 1, Heft 2*. Wien: k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1917.
- Československá statistika. Svazek 9 (Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921, I. díl). Praha: Státní úřad statistický, 1924.
- Svazek 98 (Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930, díl I). Praha: Státní úřad statistický, 1934.
- ספר תקנות ניקולשבורג. ירושלים – תל אביב: מ. ניומן, תשכ"ב.
תקנות מדינת מעהרין (ת"י – תק"ח). ירושלים: חברת מקיצי נרדמים, תשי"ב.

Sekundární literatura

- ADAMUS, Alois. Z dějin Židů na Ostravsku. In *Židovský kalendář na rok 1933–1934*. Praha: Spolek židovských akademiků „Theodor Herzl“, 1933.
- BAKALA, Jaroslav. *Dějiny Ostravy*. Ostrava: Sfinga, 1993.
- BALETKA, Ladislav. *Židé v dějinách Valašského Meziříčí*. Vsetín: Moravský zemský archiv Brně – Státní okresní archiv Vsetín, 2004.
- BARÁNEK, Daniel. Die Entstehung der ‚emanzipatorischen‘ israelitischen Kultusgemeinden in Mähren und Schlesien (1848–1890). *Judaica Bohemiae*, 2013, roč. XLVIII, čís. 2.
- . Die religiöse Funktion Politischer Israelitengemeinden. *Judaica Bohemiae*, 2018, roč. LIII, čís. 1.
- . Instituce rabinátu v emancipačních židovských komunitách na Moravě a ve Slezsku v letech 1860–1918. *Český časopis historický*, 2015, roč. 113, čís. 3.
- . Institucionalizace a modernizace dobročinnosti v moravských a slezských emancipačních židovských komunitách. In *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén*. Praha: Historický ústav, 2013.
- . Možnosti obživy židů v Příboře v 1. polovině 19. století. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2013. Svazek XIX.
- . Schwieriges Miteinander: der israelitische Kultusverein in Ungarisch Hradisch (1866–1891). In *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2015.
- . Židovská identita na pomezí: Konverze a sňatky židů na Frýdecku a Místecku. *Těšínsko*, 2014, roč. LVII, čís. 2/2014.
- . Židovská komunita v Novém Jičíně v letech 1848–1891. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2014. Svazek XX.
- . *Židé na Frýdecku a Místecku. Židovské společenství a jeho tvůrci*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2015.
- . *Židé na Ostravsku. Dynamika a pluralita židovské společnosti 1832–1942*. Ostrava: Židovská obec v Ostravě, 2017.
- BEDORF, Thomas. *Verkennende Anerkennung: Über Identität und Politik*. Berlin: Suhrkamp, 2010.

- BENDA, Jan. *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939*. Praha: Karolinum, 2013.
- BERGL, Josef. Das Exil der Prager Judenschaft von 1745–1748. In *Ročenka Společnosti pro dějiny židů v Československé republice*. Praha: Josef Flesch, 1929. S. 225–293.
- BORÁK, Mečislav. *První deportace evropských Židů: Transporty do Niska nad Sanem (1939–1940)*. Šenov u Ostravy: Tilia, 2009.
- . Šanghaj a záchrana židů z Ostravska za druhé světové války. In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Statutární město Ostrava, Archiv města Ostravy, 2005. Svazek 23.
- BRANDT, Harm-Hinrich. Srovnání vývoje brněnských a pražských turnerských spolků v letech 1861–1914. In *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*. Praha: Karolinum, 2008.
- BRETHOLZ, Bertold. *Geschichte der Juden in Mähren in Mittelalter I. (bis zum Jahre 1350)*. Brünn; Prag, Leipzig; Wien: Rudolf M. Rohrer, 1934.
- . *Quellen zur Geschichte der Juden in Mähren von XI. bis zum XV. Jahrhundert (1067–1411)*. Prag: Taussig u. Taussig, 1935.
- BRUNNER, Moritz. Geschichte der Juden in Brünn. In *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929.
- BRÁNSKÝ, Jaroslav. *Židé v Boskovicích*. Boskovice: Albert, 1999.
- BUDISCHOWSKY, Jens. *Die staatskirchenrechtliche Stellung der österreichischen Israeliten*. Wien: Manz, 1995.
- BUŠEK, Vratislav. *Československé církevní zákony*. Svazek I. Praha: Československý kompas, 1931.
- COHEN, Gary B. *Němci v Praze 1861–1914*. Praha: Karolinum, 2000.
- . *The Politics of Ethnic Survival: Germans in Prague, 1861–1914*. Princeton: Princeton University Press, 1981.
- CRHOVÁ, Marie. Politické strany a politika židovské menšiny. In *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. Brno: Doplněk, 2005. Svazek I.
- ČAPKOVÁ, Kateřina. Piłsudski or Masaryk? Zionist Revisionism in Czechoslovakia 1925–1940. *Judaica Bohemiae*, 2000, roč. XXXV.
- . *Češi, Němci, Židé?: Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*. Praha - Litomyšl: Paseka, 2013.
- ČOUPEK, Jiří. *Uherské Hradiště: královské město na řece Moravě. 750. výročí založení města Uherské Hradiště*. Uherské Hradiště: Město Uherské Hradiště, 2007.
- DAGAN, Avigdor. The Religious Congregation, 1918–1938. In *The Jews of Czechoslovakia*. Philadelphia: The Jewish Society of America, 1968. Svazek I.
- DANĚK, Radoslav. Osobnost JUDr. Aloise Hilfa z Moravské Ostravy. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2006. Svazek XII.
- . *Ostravské pivovarnictví v éře kapitalismu: Přeměna tradiční řemeslné malovýroby v moderní průmyslovou velkovýrobu (1830–1948)*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2014.
- . Podnikatel a manažer Dr. Max Böhm, zakladatel přívozské rafinerie minerálních olejů (Příspěvek k dějinám petrochemického průmyslu na Ostravsku). In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2009. Svazek XV.
- . Židovské stavební firmy v Moravské Ostravě a jejich podíl na výstavbě města před rokem 1918. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2003. Svazek IX.

- . Životní osudy Markuse Strassmanna, zakladatele Židovské náboženské obce v Moravské Ostravě. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2001. Svazek VII.
- . Životní osudy druhé generace ostravských Strassmannů. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2004. Svazek X.
- DEMEL, Jiří. Specifické podmínky života Židů na rakousko-pruském pomezí. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 1997. Svazek III.
- DOKOUPIL, Lumír; NESLÁDKOVÁ, Ludmila. Židovská populace Vítkovic v procesu vytváření industriální společnosti na Ostravsku. In *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity – Historie*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1996. Svazek 4.
- DRABEK, Anna M. Die Juden in den böhmischen Ländern zur Zeit des landesfürstlichen Absolutismus (von der Schlacht am Weißen Berg bis zum Ausgang der Regierungszeit Maria Theresias). In *Die Juden in den böhmischen Ländern*. München: Oldenbourg, 1983.
- DRAPALA, Richard. *Juden in Ostrau*. Schönbrunn: Sudetendtsch. Buchvertrieb, 1939.
- DVOŘÁK, Jan. *Židé v opavském Slezsku 1918–1945*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2009.
- . *Židé v Českém Slezsku v době okupace 1938–1945*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2015.
- DVOŘÁK, Jindřich. *Moravské sněmování roku 1848–49*. Telč: 1898.
- Dějiny města Kelče*. Kelč: Město Kelč, 2004.
- EINHORN, Hugo. Geschichte der Juden in Znaim. In *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929.
- Encyclopaedia Judaica*. Svazek 6, 7, 13, 17. Detroit: Thomson Gale, 2007.
- ENGEL, Alfred. Die Ausweisung der Juden aus den Königlichen Städten Mährens und ihre Folgen. In *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslovakischen Republik*. Prag: Samuel Steinherz, 1930.
- FASORA, Lukáš. *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914*. Brno: Matice moravská, 2007.
- FINKELSTEIN, Louis. *Jewish self-government in the middle ages*. New York: The Jewish Theological Seminary of America, 1924.
- FIŠER, Rudolf. Třebíčští familianti v první polovině 19. století: Familiantský zákon v každodenním životě ghetta. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2008. Svazek XIV.
- FLEISCHMANN, Gustav. The Religious Congregation, 1918-1938. In *The Jews of Czechoslovakia*. Philadelphia: The Jewish Society of America, 1968. Svazek I.
- FLESCHE, Heinrich. Die Tekkanoth (Statuten) der Gemeinde Gaya. In *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929.
- FRANKL, Michal; SZABÓ, Miloslav. *Budování státu bez antisemitismu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015.
- FRANKL, Michal. „Emancipace od židů“: Český antisemitismus na konci 19. století. Praha – Litomyšl: Paseka, 2007.
- GAISBAUER, Adolf. *Davidstern und Doppeladler. Zionismus und jüdischer Nationalismus in Österreich, 1882–1918*. Wien: Böhlau, 1988.
- GAWRECKI, Dan. Politické strany polské menšiny. In *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. Brno: Doplněk, 2005. Svazek I.

- . Polské politické strany. In *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*. Brno: Doplněk, 2005. Svazek I.
- GELLER, Leo. *Vorschriften betreffend die Verfassung der israelitischen Religionsgenossenschaft. Namenwesen und Matriken der Israeliten*. Wien: Moritz Perles, 1896.
- GLOMBÍČKOVÁ, Šárka. „...jdeme chladnokrevně našemu smutnému osudu vstříc.“ Dopisy sourozenců Ettingerových z Krakova do Ostravy 1940–1942. In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Statutární město Ostrava, Archiv města Ostravy, 2015. Svazek 29.
- GOLD, Hugo. *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929.
- . Geschichte der Juden in Iglau. In *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929.
- GRACOVÁ, Blažena; PRZYBYLOVÁ, Blažena. Problémy každodenního života ostravských židovských obyvatel v prvních letech okupace. In *Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“ k 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů*. Ostrava: Rondo, 1995.
- GRACOVÁ, Blažena. Židovské obyvatelstvo Ostravska v období druhé republiky. In *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity – Historie*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 1995. Svazek 3.
- GROSSMANN, David. *Obraz brněnské židovské komunity v její spolkové činnosti (náboženství, sionismus, asimilace) [diplomová práce]*. Brno: Masarykova univerzita, 2002.
- GRÜNWARD, Jacob. *Denkschrift zur Geschichte der Juden in Mähren insbesondere der königl. Stadt Ung.-Hradisch*. Prag: 1889.
- HAAGE, Walter. *Olmütz und die Juden*. Olmütz: L. Kullil, 1944.
- HAAS, Theodor. *Die Juden in Mähren*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag Max Hickl, 1908.
- HAMPEL, Jens. Osud židovského obyvatelstva města Jihlavy 1938–1942. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia – Nadace Terezínská iniciativa, 1998.
- HANÁK, Jan. K historii židovských náboženských obcí v Novém Jičíně. In *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín*. Nový Jičín: Okresní vlastivědné muzeum v Novém Jičíně, 1992. Svazek 48.
- HARKAVY, Abraham. *Poetisches von Samuel ha-Nagid*. S.-Petersburg: 1879.
- HECHT, Dieter J. *Der Weg des Zionisten Egon Michael Zweig*. Baram: Korot Publishing House, 2012.
- . Jewish (Vacation) Fraternities in the Habsburg Monarchy. Kadimah and Geullah – Forward to Redemption. *Austrian Studies*, 2016, roč. 24.
- HECHT, Louise. Von jüdischen Tabakbaronen und Trafikanten: Aspekte einer Kulturgeschichte des Tabaks in Böhmen und Mähren. In *Brücken: Germanistisches Jahrbuch Tschechien-Slowakei. Neue Folge*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010.
- HEIDEGGER, Martin. *Bytí a čas*. Praha: OIKOYMENH, 2008.
- HILF, Alois. Der Landesverband der israelitischen Kultusgemeinden in Mähren. In *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929.
- HOFFMANN, František. *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009.

- HOFFMANN, Heinrich. Zum sozialen Problem der tschechoslowakischen Juden. In *Jüdische Wohlfahrtspflege und Sozialpolitik*. Berlin: Zentralwohlfahrtsstelle und der Abt. Wirtschaftshilfe bei der Reichsvertretung der Juden in Deutschland, 1936.
- HOMAN, Aleš. Moravská Ostrava jako útočiště uprchlíků z německého a polského záboru na podzim roku 1938. In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Statutární město Ostrava, Archiv města Ostravy, 2003. Svazek 21.
- HORÁKOVÁ, Jana. Prameny ke středověké Moravě. In *Vybrané hebrejské a jidiš prameny k dějinám Židů na Moravě: středověk a raný novověk*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.
- HUSSAREK, Max von. *Grundniss des Staatskirchenrechts*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1908.
- HÁJEK, Martin. *Olomoučtí Němci 1918–1938 [disertační práce]*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2018.
- JAN, Libor. Václav II. a Židé. In *Pater familias. Sborník příspěvků k životnímu jublieu prof. Dr. Ivana Hlaváčka*. Praha: Scriptorium, 2002.
- JANÁK, Jan. Auspitz a Häller – úspěšná a neúspěšná židovská podnikatelská rodina. In *XXVI. mikulovské sympozium: Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. Mikulov: Státní okresní archiv Břeclav, 2003.
- . Podíl bučovických židovských podnikatelů na vytváření vlnářského průmyslu na Moravě (do počátku 40. let 19. století). In *100 let muzejní práce na Vyškovsku 1893–1993*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 1993.
- . Počátky židovského vlnářského podnikání na Moravě a ve Slezsku. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 1995. Svazek I.
- JAROŠ, Zdeněk. Několik poznámek k novodobé historii jihlavských Židů. In *Dotyky: Židé v dějinách Jihlavska*. Jihlava: Muzeum Vysočiny v Jihlavě, 1998.
- JAROŠ, Zdeněk; ZIMOLA, David. Židé z Jihlavska v transportech Av a Aw. In *Dotyky: Židé v dějinách Jihlavska*. Jihlava: Muzeum Vysočiny v Jihlavě, 1998.
- KADLEC, Petr. Střední školy v Moravské Ostravě před rokem 1914 a jejich židovští studenti. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2011. Svazek XVII.
- KAFKOVÁ, Renata; KLADIWA, Pavel. Německý politický systém v Moravské Ostravě před první světovou válkou. *Časopis Matice moravské*, 2003, roč. CXXII, čís. 1.
- KALMAR, Ivan Davidson. Moorish Style: Orientalism, the Jews, and Synagogue Architecture. *Jewish Social Studies*, 2001, roč. 7.
- KARNIEL, Josef. *Toleranzpolitik Kaiser Josephs II.*. Gerlingen: Bleicher, 1986.
- KIEVAL, Hillel J. *Formování českého židovstva: Národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870–1918*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2011.
- KLADIWA, Pavel. Kdo vládl v Moravské Ostravě 1880–1914?. In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Statutární město Ostrava, Archiv města Ostravy, 2003. Svazek 21.
- . Velkopodnikatelstvo a obecní samospráva v průmyslových městech. Vítkovice a Moravská Ostrava na počátku dvacátého století. In *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006.
- KLADIWA, Pavel; POKLUDOVÁ, Andrea; KAFKOVÁ, Renata. *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914*. Svazek II/1 Muži z radnice. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2008.
- KLEMENTOVÁ, Táňa. *Poslední nástupiště. Brněnské transporty židů v letech 1941–1945 [magisterská diplomová práce]*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2010.

- KLENOVSKÝ, Jaroslav. Architektura synagog období historismu na Moravě a ve Slezsku. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2008. Svazek XIV.
- . *Brno židovské: historie a památky židovského osídlení města Brna*. Brno: ERA, 2002.
- . Památníky židovských vojáků 1. světové války na Moravě a ve Slezsku. In *XXVI. mikulovské sympozium: Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. Mikulov: Státní okresní archiv Břeclav, 2003.
- . *Slavkovští Židé*. Brno: Židovská obec, 1998.
- . *Židovské památky Moravy a Slezska*. Brno: ERA, Státní památkový ústav v Brně, 2001.
- . *Židovské památky Ostravy*. Ostrava: Moravskoslezské nakladatelství, 1998.
- KLENOVSKÝ, Jaroslav; PAPOUŠEK, Miroslav. *Židovská obec v Olomouci. Historie, osobnosti, památky*. Olomouc: Židovská obec v Olomouci, 1998.
- KOCMAN, Pavel. Die Ausweisung der Juden aus den mährischen königlichen Städten 1426–1514: Verlauf, Anlässe, Folgen. In *„Avigdor, Benesch, Gitl“. Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien im Mittelalter*. Brünn – Prag – Essen: Společnost pro dějiny židů v České republice – Historický ústav – Klartext Verlag, 2016.
- . Zwischen Obrigkeit, Christen und der eingenen Gemeinde – Raum zum Leben und Unternehmen im 17. Jahrhundert an einigen Beispielen aus süemährischen jüdischen Gemeinden. In *Judaica Bohemiae XLVI – Supplementum*. Praha: Židovské muzeum v Praze – Společnost pro dějiny Židů v ČR, 2011.
- . „Wir arme Burgern...“ contra „Unchristliches Volck“: Židé z pohledu moravských královských měst v polovině 17. století. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2007. Svazek XIII.
- KOELTZSCH, Ines. Migration als Herausforderung. Die Politischen Judengemeinden in Mähren und ihr ‚Niedergang‘ um 1900. *Judaica Bohemiae*, 2018, roč. LIII, čís. 1.
- . *Praha rozdělená i sdílená. Česko-židovsko-německé vztahy 1918–1938*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015.
- KOURKOVÁ, Jana. *Židovské nadace a spolky v Jihlavě (1918–1950) [diplomová práce]*. Brno: Masarykova univerzita, 2006.
- KOŠTÁLKOVÁ, Veronika; NESLÁDKOVÁ, Ludmila. Olomoucká židovská komunita v éře modernizace do konce trvání rakouské monarchie. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2008. Svazek XIV.
- KRAUS, Bernhard. *Denkschrift zur Feier des sechzigjährigen Bestandes des Tempels der israelit. Kultusgemeinde Friedek-Mistek*. Friedek-Mistek: Israelitische Kultusgemeinde Friedek-Mistek, 1925.
- KREJČOVÁ, Helena; MÍŠKOVÁ, Alena. Poznámky k otázce antisemitismu v českých zemích na konci 19. století. In *Emancipácia Židov-antisemitizmus-prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV, 1999.
- KREJČOVÁ, Helena; SVOBODOVÁ, Jana; HYNDRÁKOVÁ, Anna. *Židé v protektorátu: Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942*. Praha: Maxdorf & Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997.
- KUBÍČEK, Jaromír. *Česká retrospektivní bibliografie*. Svazek Řada 1 Noviny, díl 2 Noviny České republiky 1919–1945, část 1 Bibliografie. Brno: Sdružení knihoven České republiky, 2004.
- KUDĚLA, Jiří. Historické kořeny rasového antisemitismu v českých zemích. In *Emancipácia Židov-antisemitizmus-prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV, 1999.
- KYSELÁ, Miroslava. *„Jüdische Volksstimme“ 1919–1934 (Thematische und sprachliche Analyse)*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2002.

- KÁRNÝ, Miroslav. „Konečné řešení“: *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991.
- LABUGGER, Martina. *Die historische Entwicklung des Vereinsrechts in Österreich [Dissertation]*. Graz: 1993.
- LACLAU, Ernesto. *Emancipace a radikální demokracie*. Praha: Karolinum, 2013.
- LAMM, Josef. Dr. Siegmund Werner. In *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929.
- LAPÁČEK, Jiří. Pokusy o separaci, translokaci a permutaci Židů na Přerovsku v letech 1726–1730. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 1995. Svazek I.
- . Poznámky k separaci Židů v Lipníku nad Bečvou. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 1997. Svazek III.
- LICHTENSTEIN, Tatjana. *Zionists in Interwar Czechoslovakia. Minority Nationalism and the Politics of Belonging*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 2016.
- LIPOVSKI, Radek. Usidlování židovského obyvatelstva v Místku a Koloredově. In *Sborník Státního okresního archivu Frýdek-Místek 7*. Frýdek-Místek: Státní okresní archiv Frýdek-Místek, 2006.
- LOEWENSTEIN, Bedřich. *Projekt moderny: O duchu občanské společnosti a civilizace*. Praha: OIKOYMENH, 1995.
- LOHRMANN, Klaus. Die Toleranzpolitik Josefs II. im Vergleich der einzelnen Länder. In *XXVI. mikulovské sympozium: Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. Mikulov: Státní okresní archiv Břeclav, 2003.
- LÁNÍČEK, Jan. *Arnošt Frischer and the Jewish politics of early 20th-century Europe*. London: Bloomsbury Academic, 2017.
- MANDL, Simon. Geschichte der Juden in Neu-Titschein. In *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929.
- MARADA, Miroslav. Kodifikace právního postavení židovského obyvatelstva na Moravě v Generálním řádu Marie Terezie z roku 1754. *Časopis Matice moravské*, 1987, roč. CVI.
- MARKEL, Martin. *Svoboda a demokracie v regionu rakouského impéria. Politika jihomoravských Němců v letech 1848–1919*. Brno: Matice moravská, 2010.
- MEISSNER, Hugo. Der mährisch-jüdische Landesmassafond. In *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929.
- MELOTÍK, Zdeněk. *Olomouc rabína Bertholda Oppenheima*. Olomouc: Burian a Tichák, 2005.
- MEYER, Michael A. *Response to Modernity: A History of the Reform Movement in Judaism*. Detroit: Wayne State University Press, 1995.
- MEZNÍK, Jaroslav. *Lucemburská Morava*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999.
- MILLER, Michael L. *Rabbis and Revolution: The Jews of Moravia in the Age of Emancipation*. Stanford, California: Stanford University Press, 2011.
- MILLER, Michael L. *Moravští Židé v době emancipace*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015.
- MILOTOVÁ, Jaroslava. Ústředna pro židovské vystěhovalce v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940. In *Terezínské studie a dokumenty*. Praha: Academia – Nadace Terezínská iniciativa, 1997.
- MLATEČEK, Karel. *Vyškov: dějiny města*. Vyškov: Město Vyškov, 2016.

- MYŠKA, Milan. *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. Svazek 2. Ostrava: Ostravská univerzita, 2008.
- MÜHSAM, Samuel. *Predigten*. Svazek III. Leipzig: M. W. Kaufmann, 1910.
- MÜLLER, Willibald. *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der mähr. Judenschaft im 17. und 18. Jahrhundert*. Olmütz: Laurenz Kullil, 1903.
- NEHYBA, David. Židé ve Znojmě podle sčítání obyvatel v letech 1857 a 1869. In *Sborník Státního okresního archivu Znojmo 2011*. Znojmo: Státní okresní archiv Znojmo, 2012.
- NENIČKA, Lubomír. *Druhá republika na Ostravsku 1938–1939*. Opava: Ústav historických věd FPF Slezské univerzity v Opavě, 2010.
- NESLÁDKOVÁ, Ludmila. Židé na Moravě a Československo: Postavení židovské komunity v průmyslovém městě na příkladu Ostravy v letech 1918–1938. In *Česko-slovenská historická ročenka 2001*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2001.
- . Židé – muži, ženy a děti – z Moravské Ostravy ve světle výsledků sčítání obyvatelstva z doby rakouského mocnářství. In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Statutární město Ostrava, Archiv města Ostravy, 2003. Svazek 21.
- NEZHODOVÁ, Soňa. *Židovský Mikulov*. Brno: Matice moravská v Brně, 2006.
- OPPENHEIM, Berthold. Geschichte der Juden in Olmütz. In *Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929.
- OSTERLOH, Jörg. *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938–1945*. Praha: Argo, 2010.
- Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*. Svazek 1. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1957.
- Svazek 3. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1961.
- Ottův slovník naučný*. Svazek 17. Praha: J. Otto, 1901.
- PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Auditorium, 2011.
- PICK, Joseph C. Sports. In *The Jews of Czechoslovakia*. Philadelphia: The Jewish Society of America, 1971. Svazek II.
- POKLUDOVÁ, Andrea. Advokáti - nejvýznamnější představitelé vzdělaných vrstev občanů v Moravské Ostravě a Opavě na přelomu 19. a 20. století. In *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity – Historie*. Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2003. Svazek 10.
- POLÁŠEK, Jaromír; POLÁŠKOVÁ, Jiřina. Židé a jejich zasahování do veřejné správy a společenského života ve Frýdku a Místku (1870–1939). In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2007. Svazek XIII.
- POLÁŠKOVÁ, Jiřina; POLÁŠEK, Jaromír. Židovské podniky a domy ve Frýdku-Místku. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2006. Svazek XII.
- . Židovský hřbitov ve Frýdku. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2005. Svazek XI.
- PRZYBYLOVÁ, Blažena. Emigrace ostravského židovského obyvatelstva ve 30. a 40. letech 20. století. In *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity – Historie*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 1995. Svazek 3.
- . Naděje San Domingo: Nezdárený pokus o emigraci. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2006. Svazek XII.

- . Uprchlíci z Haliče na Ostravsku a jejich repatriace po skončení Velké války. In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Statutární město Ostrava, Archiv města Ostravy, 2009. Svazek 24.
- . Židovská komunita v Michálkovicích. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2009. Svazek XV.
- . Židovská škola v Moravské Ostravě. In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Statutární město Ostrava, Archiv města Ostravy, 2003. Svazek 21.
- PULZER, Peter. *The Rise of Political Anti-Semitism in Germany & Austria*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1988.
- PŮLPÁN, Karel. *Státní dluh habsburské monarchie a jeho osudy v meziválečném období z československého hlediska (Vybrané části)*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 1997.
- RABINOWICZ, Aharon Moshe. The Jewish Minority. In *The Jews of Czechoslovakia*. Philadelphia: The Jewish Society of America, 1968. Svazek I.
- RABINOWICZ, Oskar K. Czechoslovak Zionism: Analecta to a History. In *The Jews of Czechoslovakia*. Philadelphia: The Jewish Society of America, 1971. Svazek II.
- RADLER, R. *Wie gründe und führe ich einen Verein*. Wien: Deutscher Verlag für Jugend und Volk, 1930.
- ROZENBLIT, Marsha L. *Creating Jewish Space: German-Jewish Schools in Moravia*, 2013, roč. 44.
- . The Assertion of Identity – Jewish Student Nationalism at the University of Vienna before the First World War. *Leo Baeck Institute Year book*, 1982, roč. XXVII.
- RÖSSLER, Emil Franz. *Deutsche Rechtsdenkmäler aus Böhmen und Mähren*. Prag: Friedrich Tempsky, 1845.
- Schematismus der israelitischen Cultus-Gemeinden in der österr. Monarchie*. Wien: Herzfeld und Hauer, 1869.
- SCHOEPS, Julius H. Modern Heirs of the Maccabees – The Beginnings of the Vienna Kadimah, 1882–1897. *Leo Baeck Institute Year book*, 1982, roč. XXVII.
- SINGER, Ludwig. Die Entstehung des Juden-Systemalpatentes von 1797. In *Ročenka Společnosti pro dějiny židů v Československé republice*. Praha: Taussig a Taussig, 1935.
- SLEZÁČKOVÁ, Ivana; LIPOVSKI, Radek. Analýza židovské populace města Frýdek podle teritoriálního původu a socioekonomického postavení. In *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity – Historie*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2007. Svazek 14.
- SMUTNÝ, Bohumír. *Brněnští podnikatelé a jejich podniky 1764–1948. Encyklopedie podnikatelů a jejich rodin*. Brno: Statutární město Brno – Archiv města Brna, 2012.
- . Velké podnikání mezi Brnem a Vídní na příkladu brněnského vlnářského průmyslu do roku 1918. In *Brno Vídní, Vídeň Brnu. Zemské metropole a centrum říše v 19. století*. Brno: Matice moravská, 2008.
- SOJČÁK, Michal. Nabývání československého státního občanství v letech 1918–1935 (Na příkladu politického okresu Moravská Ostrava). In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Statutární město Ostrava, Archiv města Ostravy, 2009. Svazek 24.
- SPYRA, Janusz. Organizace židovských náboženských obcí v Rakouském Slezsku na základě zákona z 21. března 1890. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 1999. Svazek V.

- . Ostravští rabíni a ostravský rabinát před druhou světovou válkou. In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Statutární město Ostrava, Archiv města Ostravy, 2016. Svazek 30.
- . Syjonizm na Śląsku Austriackim i na Morawach (do 1918 roku). *Studia Judaica*, 2007, roč. 10, čís. 1.
- . *Żydowskie gminy wyznaniowe ne Śląsku Austriackim (1742–1918)*. Katowice: Muzeum Slaskie, 2009.
- . *Żydzi na Śląsku Austriackim 1742–1918*. Katowice: Muzeum Śląskie, 2005.
- SRBOVÁ, Daniela. Židovští váleční uprchlíci z Haliče a Bukoviny za I. světové války v dnešním okrese Vsetín. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2002. Svazek VIII.
- STEINER, Jan. Profesní a sociální skladba obyvatelstva Moravské Ostravy podle národností v roce 1930. In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Sfinga, 1991. Svazek 16.
- STEJSKAL, Jan. Historie synagogy v Krnově 1871–2004. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2005. Svazek XI.
- STOKLÁSKOVÁ, Zdeňka. Domovské právo a obecní samospráva. In *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006.
- STRNADLOVÁ, Eva. Wintonovy děti z Ostravy. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2013. Svazek XIX.
- STROBACH, Vít. *Židé: národ, rasa, třída*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015.
- SUCHÁNEK, Marek. Národní obec fašistická na Moravě v letech 1926–1938. In *Studia historica Brunensia*. Brno: Masarykova univerzita, 2010.
- SVĚRÁK, Vlastimil. Moravští židé ve světle zákonů v letech 1848–1918. In *XXVI. mikulovské sympozium: Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. Mikulov: Státní okresní archiv Břeclav, 2003.
- ŠINKOVSKÝ, Roman. Turnerské hnutí v českých zemích od svých počátků do roku 1918. In *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*. Praha: Karolinum, 2008.
- ŠNAJDAROVÁ, Veronika. *Fallen Stars: The Holocaust in Uherské Hradiště*. Bachelor Thesis. Zlín: Tomas Bata University in Zlín, Faculty of Humanities, 2013.
- ŠPUNAR, Petr. *Židovský hřbitov v Brně-Židenicích a osudy lidí s ním spojené*. Brno: Petr Špunar, 2006.
- ŠTĚPÁN, Václav. Vznik židovské obce v Moravské Ostravě. In *XXVI. mikulovské sympozium: Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. Mikulov: Státní okresní archiv Břeclav, 2003.
- . Židovská kultovní místa na území Ostravy a jejich zničení v období hitlerovské okupace. In *Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“ k 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů*. Ostrava: Rondo, 1995.
- TEUFEL, Helmut. *Zur politischen und sozialen Geschichte der Juden in Mähren vom Antritt der Habsburger bis zur Schlacht am Weißen Berg (1526–1620)*. Erlangen-Nürnberg: 1971.
- The Jewish Encyclopedia*. Svazek XI. New York – London: Funk and Wagnalls Co., 1905.
- TRAUTENBERGER, Gustav. *Die Chronik der Landeshauptstadt Brünn*. Svazek IV. Brünn: Deutsches Haus, 1897.
- TRETERA, Jiří Rajmund. *Stát a církev v České republice*. Kostelní vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002.

- TÓTH, Andrej; NOVOTNÝ, Lukáš; STEHLÍK, Michal. *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2012.
- TÖNNIES, Ferdinand. *Gemeinschaft und Gessellschaft*. Leipzig: Hans Buske Verlag, 1935.
- UHLÍŘ, Dušan. Juden in Mähren und das mährische Zentrum des Frankismus im asugehenden 18. Jahrhundert. In *Aufklärung – Vormärz – Revolution: Jahrbuch der »Internationalen Foschungsstelle Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa von 1770–1850« an der Universität Innsbruck*. Frankfurt am Mein: Peter Lang, 1999.
- UNGER, Joachim Jakob. *Fest- und Sabbathpredigten*. Prag – Breslau: Jakob B. Brandeis, 1903.
- URBANITSCH, Peter. Die Politischen Israelitengemeinden in Mähren: Entstehung und legistische Grundlagen, ihre politische Rolle im Nationalitätenstreit, Trennung ihrer säkularen und religiösen Aufgabenbereiche. *Judaica Bohemiae*, 2018, roč. LIII, čís. 1.
- . Die politischen Judengemeinden in Mähren nach 1848. In *XXVI. mikulovské symposium: Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. Mikulov: Státní okresní archiv Břeclav, 2003.
- VENCOVSKÝ, František a kol. *Dějiny bankovníctví v českých zemích*. Praha: Bankovní institut, 1999.
- VIKTOŘÍK, Michael. *Osudy olomouckých sladoven a sladovnických firem v kontextu vývoje sladovnického průmyslu (od 60. let 19. století do roku 1848)*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2007.
- VILÍMEK, Ladislav. Poslední jihlavský rabín Arnold Grünfeld. In *Dotyky: Židé v dějinách Jihlavska*. Jihlava: Muzeum Vysočiny v Jihlavě, 1998.
- WEIN, Martin J. Zionism in Interwar Czechoslovakia: Palestino-Centrism and Landespolitik. In *Judaica Bohemiae XLIV*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2009.
- WERNER, Ludwig. Jüdische Turnvereine. *Jüdischer Volkskalender für das Jahr der Welt 5663 (1902/03)*, 1902, roč. 1.
- WIERER, Rudolf. *Uznání a právní postavení náboženských společností podle zákona z 20. května 1874, č. 68 ř. z.* Praha, Brno: Orbis, 2013.
- WILKE, Carsten. „Den Talmud und den Kant“: *Rabbinerausbildung an der Schwelle zur Moderne*. Hildesheim: Georg Olms, 2003.
- WISTRICH, Robert S. *The Jews of Vienna in the Age of Franz Joseph*. Oxford: Oxford University Press, 1990.
- WODZIŃSKI, Marcin. Středověké židovské náhrobky na Moravě. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2000. Svazek VI.
- ZEINDL, Eva. *Die israelitische Kultusgemeinde Horn [Diplomarbeit]*. Wien: Universität Wien, 2008.
- ZIEGLER, Paul. *Zur Geschichte der Juden in Neutitschein*. Wien: Deutsche Volkszeitung, 1939.
- Zákony o právu spolčovacím a shromažďovacím ze dne 15. listopadu 1867*. Jilemnice: Al. Neubert, 1899.
- ZÁŘICKÝ, Aleš. Strassmannové – vzestup a pád druhé generace. In *Židé a Morava*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2002. Svazek VIII.
- ŽUPANIČ, Jan. *Židovská šlechta podunajské monarchie: Mezi Davidovou hvězdou a křížem*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012.
- ŽÁČEK, Václav. Židovské koželužny na Moravě na počátku osmnáctého století. In *Ročenka Společnosti pro dějiny židů v Československé republice*. Praha: Josef Flesch, 1933.